
NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08157132 9

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT,

EX EDITIONE G. A. RUPERTI

CUM SUPPLEMENTIS

NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

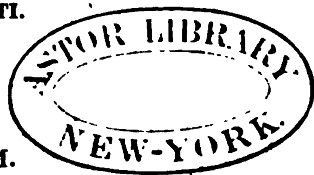
RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

INDICE LOCUPLETISSIMO

ET

GLOSSARIO LIVIANO

ACCURATE RECENSITI.

VOLUMEN NONUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1828.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

VOL. IX.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. P. Scipio primo statim in Africam adventu haud parva aut dubia documenta dedit, quantum Romanis bonorum imperio suo, quantum calamitatis allaturus Carthagini esset. Nam appulsum ejus extemplo memorabilis casus illustravit, non minus in præsentia utilitatis, quam ad summam rerum ominis præbens. Sero diei Uticensem portum attigerat classis, et vixdum expositæ copiæ erant, cum sub mediam noctem a Mancino literæ venere, celerem opem maxima cum obtestatione flagitantes. Non ille quidem ad Scipionem scripserat, quem adesse nesciebat: sed Pisoni proconsuli Uticensibusque significabat, 'se in capta parte Carthaginis obsideri; certo cum exitio, nisi ante lucem succurreretur.' Mancinus enim, animadverso urbem amplissimis spatiis diffusam (ad tria et viginti millia passuum occupabat) non eadem solicitudine omni ex parte custodiri posse, ad Megara, regio Carthaginis ista fuit, subito admoveri depromtas ex navibus scalas jussit. Quanquam enim remotior a cetera urbe pars ista erat, tamen, quia situ circum aspero et aditu difficili satis munitam putabant, non magno præsidio tenebatur.

Zonar. Appian. Lib.

Liv. Epit.

Boch. Chan. I. 24. Appian.

2. Scalis admotis pauci adhuc murum conscenderant, cum Carthaginienses portam quæ proxima erat aperiunt,

magnoque cum clamore ad dejiciendos loco hostes feruntur. Resistentibus fortiter terga vertunt Pœni, refugientesque per eandem portam insecuti qui pepulerant, eodem impetu perrupere. Alacris exinde tanquam in certa victoria clamor plures ex navalibus sociis, nec enim procul classis aberat, excivit: et ad ferendam suis opem, pauci armati, plerique præ studio et festinatione semermes accurrerunt. Erat in hoc agmine dux ipse, non ut rector ceterorum: sed, velut unus e turba, lætarum rerum imagine captus adversus ambiguas providere neglexerat. Tarde agnito periculo, quia neque relinqui locus tuto, neque defendi sine armis et commeatu poterat, a Pisone milites, ab Uticensibus cibaria petiit.

Zonar. 3. At frustra ad Pisonem respexerat, qui procul in mediterranea loca abduxerat copias: neque Uticensibus animus aut vires erant, sine majoris exercitus præsidio ad mœnia Carthaginis adeundi: eratque in ea conditione Mancinus, ut exemplis illorum ducum accessurus videretur, qui nulla receptus habita ratione, cum in loca periculosa se conjecissent, tristi temeritatis exitu, monumentum posteris reliquerunt, 'bono duci' (quod aliquanto post Sertorius dixisse dicitur) 'non respiciendum minus, quam prospiciendum esse.' Periclitantem ne simul cum luce Carthaginienses præcipitem per rupes ad mare agerent, fortuna explicuit, in idem illud tempus Scipione adducto. Qui ut erat ad omnia subita consilio et audacia promtus, mora nulla interposita, classicum ad revocandos qui exscenderant milites cani; pubem Uticensium cum armis sequi; a senioribus commeatum in naves comportari jussit. Ad terrorem deinde hostium ex captivis aliquot solvit, nuntiaturos adesse Scipionem. Ad Pisonem etiam alios super alios cum citis equis nuntios misit, ut quam celerrime ad Carthaginem occurreret.

Appian. Suid. in Ἀναδρομαί. Plut. Sertor. Appian.

4. Ipse deinde quarta vigilia solvens, ut majoris exercitus speciem eminus præberet, milites, ubi appropinquassent urbi, stare in tabulatis navium erectos jussit. Adeoque fuit opportunus consulis, et ad salutem Mancini, quique cum eo erant, necessarius adventus, ut, si tantillum adhuc moræ interposuisset, serum post acceptam cladem

auxilium accessurus videretur. In orbem pugnabant Romani, receptis in medium inermium tribus ferme millibus, qui ab armatis admodum quingentis tegebantur. Jamque crebris vulneribus et numero hostium fatigati ad ipsa mœnia se receperant: unde si deturbarentur, per abrupta et præcipitia fugientes, etiam sine hostili ferro, suus timor et in abscisis locis facilis lapsus, velut ruina affligeret. Ad conspectam Scipionis classem animi ceciderunt Pœnis: pugnaque intermissa spatium dedere consuli Mancinum ceterosque in naves recipiendi. Mancinum e vestigio Romam ire jussit: nam et successor ei Serranus ad classem venerat. Ipse, loco castris haud procul Carthagine capto, majore vi bellum urbi inferre instituit, quam a Vell. I. 12. prioribus consulibus factitatum fuerat. Carthaginienses Appian. quoque extra urbem progressi, castra pro muris opposuerunt: in quæ paulo post etiam Hasdrubal imperator et præfectus equitum Bithyas, cum peditum sex millibus, equitibus mille, veteri et exercitato milite, sunt ingressi.

5. Cum interea Piso ex mediterraneis reversus exercitum Scipioni tradidisset, isque milites ambitioso imperio habitos, pro labore et disciplina otium avaritiamque et rapinas sectari animadverteret; nihil antiquius habuit, quam ut hoc flagitium primo quoque tempore tolleretur. Erat et aliud haud minus militiæ dedecus, quod ex forensi plebe magnus numerus exercitum sequebatur, prædæ causa cum audacissimis quibusque militibus injussu ducis excurrentium. Unde sive felix iis, sive improspera temeritas fuisset, exercitus ignominia incommodoque gravabatur. Et clades eorum aut fuga famam Romanarum copiarum minuebat: et præda, si quam retulerant, disciplinæ erat inimica; cum passim in castris, et in iisdem sæpe contuberniis, cupiditas de lucro disceptantium in jurgia et rixas, et nonnunquam in vulnera ac cædes, exiret. His armorum dehonestamentis offensus Scipio, vereque secum reputans, difficile esse imperatori, ut hostibus evadat superior, donec suis militibus impar est; ad concionem vocatos tali oratione castigavit.

6. 'Si quidem quæ facitis, milites, nam qualia sint et ipsi nostis, et me referre pudet, ea vestra magis quam aliorum culpa fieri arbitrarer, non essem peccantibus faci-

lis, neque ad repræsentanda supplicia piger. Nunc autem quia nuper, cum adhuc vobiscum militarem, meliores fuistis, spes est futurum, ut quos laxata disciplina corrupit, eadem astricta et redintegrata corrigat. Quæ a vobis postulabo, eadem omnia ipse feci facturusque sum. Bellum severa lege, et ut nomine Romano dignum, animus est gerere: non in modum latrocinii globos armatorum sponte procurrentium evagari sinere; neque lixarum magis quam militum officia facientes pati; neque deliciis et mollitiei locum in castris relinquere. Quæ omnia cum faceretis, nunquam vobis in mentem venit majorum vestrorum, et antiquæ severitatis, et his tantum artibus provecti ad summa imperii? Ne castrensium quidem legum usquam occurrit recordatio, in quas adacti sacramento estis? Si quis sine commeatu longius a castris discedat, quam unde tubæ cantum audire possit, eum pro desertore habendum scitis: frumentum publice datum vendi, prædas pecorum aut mancipiorum vino permutari, et alia quibus segnior ad imperia molliorque miles redditur, vetita esse non ignoratis.

Alex. ab Alex. Gen. Dier. I. 20. Appian.

7. 'Ad hanc igitur formam vos componite, si effugere indignationem meam, et militarium legum vindictam vultis. Et vos quidem quotquot milites non estis, ante noctem facessere e castris jubeo: nisi cui nominatim manendi a me venia fuerit. Neque reverti quisquam vestrum ausit, nisi ex causa commeatus in castra importandi, sed simplicis et militaris. Sed et his certum tempus constituam, intra quod res suas vendant: cujus rei curam ego quæstorque agemus. Et hoc sacramento non obligatis dictum esto. Vobis autem, milites, unum ad omnia præceptum suffecerit, si meos mores industriamque imitemini. Nam ad hoc exemplum si vos composueritis, neque sine successu labor vester, neque sine gratia et fructu erit. Nunc igitur intendite animum nervosque. Belli tempus contentionem strenuitatemque postulat: otio et deliciis si quis locus est, post victoriam erit. Atque hæc a vobis ego legesque exigunt: vestrum est dare operam, ut potius præmia per obsequium, quam animadversionem ob delicta mereatis.'

8. Repurgato ad hunc modum exercitu, cum jam satis

attentos ad imperia haberet milites, audendum aliquid adversus hostem statuit, et nocte ad hoc consilium exequendum delecta, regionem Carthaginis quæ Megara vocabatur est adortus. Diversa hinc apud scriptores traditio est. Alii Pisonem, qui modo consul fuerat, cum parte copiarum ad unam portarum constitisse narrant: ad aliam deinde longe distantem validam item manum objectam: ipsum Scipionem intra mœnia transfugarum ductu penetrasse, eosque qui ante portas opperiebantur effractis claustris admisisse. Ceterum qui ad Carthaginem gesta prolixius sunt executi, de Pisone nihil, sed duabus a partibus oppugnata Megara, neque tamen licet maximo conatu transcendi mœnia potuisse tradunt: donec Scipio, conspecta privati cujusdam turricula, quæ haud procul muris pari altitudine aberat, juvenum promtissimos ascendere jussisset, et inde aditum in urbem moliri. Per hos primo missilibus deturbatos propugnatores, deinde tignis tabulisque ponticulum effectum, per quem ex turricula in muros transcensum. Inde ad portam impetu facto consulem, cum quatuor hominum millibus intromissum, Pœnos, tanquam ea parte urbis capta, in Byrsam compulisse, tanto terrore, ut etiam qui ante urbem habuerant castra, relictis iis eandem ad arcem confugerent.

Zonar. Appian.

9. Utcumque gesta res est, penetratum in urbem eo die, ipsiusque consulis magnam etiam in pugnando virtutem fuisse constat: ipsum quoque Polybio tantum et militibus triginta comitatum suffodisse portam, qua acceptus est exercitus, non contemnendi auctores prodiderunt; adversus superstantium hostium ictus testudine lapidea, qua fornicata porta erat, tectum. Occupatis Megaris consul, loci naturam intuens, quod horti magno numero ibi erant maceriis suis sepibusque distincti, rivis quoque multis et sinuosis interfluentibus, ne per tenebras et locorum imperitiam detrimentum acciperetur, militem inhærere tergis fugientium non est passus; receptuique signo dato, in castra sua rediit. Insequenti die, tanquam in vindictam illatæ cladis, fœdum atque crudele Hasdrubal facinus facit. Captivos enim Romanorum, quotquot in potestate habebat, in mœnia, unde conspici a suis possent adductos,

Marcell. XXIII. 7. Appian. Polyb. ap. Val. Jul. Obs. Appian.

partim oculis, aut lingua, aut pudendis privat, unco divellens corpora: aliorum amputat plantas aut digitos: quibusdam detrahi cutem jubet, atque ita vivos adhuc spirantesque per rupes barbara feritate præcipitat.

Zonar. Appian. 10. Eadem opera cautum sibi rebatur adversus mobilitatem vulgi, tædio periculorum pacem quibuslibet conditionibus accepturi, ni magnitudine facinoris omnem spem a Romanis veniæ desperasset. At illi res adeo in contrarium vertit, ut ex eo non vulgus modo timidius ad defendendam urbem fieret, sed etiam odio haberet Hasdrubalem, qui facto immanissimo invisos Diis hominibusque Pœnos reddidisset. Quibus ille opprobriis et suis sceleribus vecors, atque in dies crudelior, aperte tyrannidem usurpare cœpit, nihil sibi ad salutem reliquum fingens, nisi metu et terrore res suas stabiliret: donec eo profectus est, ut in civitate tot a sæculis libera, impetu etiam in senatores facto, quosdam audacius præsentia increpantes, crimine proditionis, de medio tolleret.

Polyb. Appian.

Zonar. Appian.

11. Scipio crematis hostium castris fauces inter paludem et mare transversa fossa occludere cœpit, non ultra teli jactum ab urbe divisus. Spatium permuniendum erat amplius trium millium passuum, simul ad pugnam et opus intento. Nam Carthaginienses, ut ex propinquo, continuis fere assultibus perrumpere stationem, inferre se munitoribus, disturbare opera nitebantur. Sed providentia Scipionis superior fuit: perfectaque quam instituerat fossa, jam minore periculo, quia munimentum hoc adversus hostem objecerat, aliam haud magno a priori intervallo duxit, in continentem versus: deinde aliis duabus additis, ut totum opus quadrata forma constaret, vallis præacutis undiquaque munivit. Præter hæc a tergo et lateribus aggerem, a fronte in urbem versus murum opposuit, sex pedum crassitie, altum duodecim, propugnaculis atque turribus per legitima intervalla prominentibus: una quæ in medio erat celsissima, cui insuper ex materia aliam tabulatis quatuor surgentem imposuerat, unde quicquid in urbe rerum ageretur, oculis subjici posset.

12. His intra diem vicesimum effectis (summa enim contentione militum, alternatim opus et arma capessen-

tium, supra ipsorum hostiumque expectationem res processerat) exercitum induxit consul, duplex ab eodem labore commodum assecutus. Nam et castris opportunam sedem eadem munimenta præbebant; et vice circumvallationis omni a terra aditu occluso, arcebant commeatus qui hactenus ea parte inferri in urbem consueverant. Magnæ tamen adhuc molis erat obsidio, cum mœnium inexpugnabilis firmitudo etiam a maximo propugnatorum numero defenderetur: quos adhuc a Bithya summissi commeatus sustentabant. Redigebatur tamen quotidie annona in urbe gravior, cum, præter oppidanorum turbam, maxima hominum multitudo ex agris eo confluxisset, quæ neque per hostium metum extra mœnia audebat progredi; neque subvectione peregrinæ annonæ, mercatoribus periculum vitantibus, sublevabatur. Tantum ex vicina Africa res necessariæ terrestri maritimoque itinere veniebant, parcius a mari, modo tempestatibus, modo per classem hostium parum tuta navigatione. Zonar. Appian.

13. Tunc autem intersepta penitus via qua per terram erat aditus, forum rerum venalium maxima sui parte deficiens, Carthaginienses metu famis et jam incommodis angebat. Neque Bithyas, qui cum equitatu ante clausam urbem emissus ad comparandam annonam fuerat, per castra Scipionis perrumpere, aut omnino propius succedere audebat: sed longo circumitu devectum ad mare frumentum committebat navibus, quæ, observato vehementiore vento, per classem Romanorum ante urbem exultantem, illaberentur. Nam ut in vadosis importuosisque locis sparsæ, et longius a mœnibus, metu tormentorum, et ibi maxime tumultuantium fluctuum, stantes, facilem præbebant onerariis transitum: neque persequi transgressas usus erat, cum vento a mari fortiter flante (hoc enim solo tempore utebantur) fugientia vela nullo remigio consequi triremes possent. Sic Bithyæ naves, sic et aliæ mercatorum, qui lucri causa quidlibet audendum crediderant, aliquem frumenti modum Carthaginem convehebant. Sed neque sæpe ejus rei obveniebat commoditas: et quicquid advectum fuerat, vix delectis ad militiam sufficiebat. Triginta hi millia implebant, quibus Hasdrubal Suid. in Βιθίας. Appian. Zonar. Appian.

commeatum omnem solebat dividere, ceteræ multitudinis nihil misertus.

Liv. Epit. Zonar. Appian. 14. Sed neque hoc obsessis diuturnum esse solatium Scipio passus, considerato loci ingenio, portus ostium, quod ad occidentem vergebat, obstruere instituit. Spem dabat haud irriti laboris os ipsum non amplo aditu patens, vicinumque ei littus, unde ducto in undas aggere sperabat prohiberi naves introitu posse. Itaque ab ea lingua quæ paludem a mari distinguit orsus, molem in undas agere versus ingressum portus cœpit, prægrandium saxorum magna copia crepidinem fulciens, ne vi fluctuum fatisceret. Totum opus ita surgebat ab imo minori subinde latitudine, ut in fundo duos et nonaginta pedes[a] crassum, in summo quatuor et viginti esset. Carthaginiensibus quanquam certum videbatur, improbæ spei opus ultro cariturum successu esse, tamen nihil ad arcendos incepto Romanos prætermissum est: sed frustra omnis eorum et vis et dolus fuit. Zonar.

15. Unde gravissimo terrore perculsi, cum nihil solitorum remediorum procederet, ad inusitati exempli consilium se contulerunt. Novum enim effodere ostium aggressi, qua medium in mare portus prospectabat, ubi major altitudo maris et vis ventorum impetuosior omnem obstruendi spem Romanis ademtura esset, opus tanto silentio perfecerunt, ut ne captivi quidem aliud indicare Scipioni possent, quam dies noctesque continuum strepitum audiri: quid autem fieret, ipsi consulque juxta sciebant. Sed intus conclusi quibus locatum opus fuerat[b] cum uxoribus et liberis, alii effodiebant terram; alii naves longas (superabat enim ex veteri copia materies) fabricabant: donec perfectis omnibus, circa primam lucem aperto portu, subita classis emicuit triremium quinquaginta, cum cercu-

Liv. Epit. Strab. XVII. p. 833. Appian.

Strab. Flor. II. 15. Appian.

[a] *Duos et nonaginta pedes*] Immo *sex et nonaginta*. Si quidem ex Appiano, cum summa pars aggeris quatuor et viginti pedes in latum haberet, imæ latitudo erat quadrupla. *Crev.*

[b] *Quibus locatum opus fuerat*] Nihil de locatione habet Appianus. Strabo memorat fabros, qui ex publico alerentur. Itaque ne quid dicatur incerti, vellemus Freinshemius potius scripsisset *intus conclusi magna hominum multitudo cum uxoribus et liberis*. Crev.

ris et paronibus, aliisque levioribus navigiis haud paucis, ad omnem usum belli terroremque hostium instructissimis. Constat, si statim annavigatum esset Romanæ classi, totam in hostium potestatem fuisse futuram: adeo ipso novi portus et classis hactenus ignoratæ miraculo attoniti obsessores erant. Accedebat, quod nautica turba fere omnis ad urbis oppugnandæ varias partes abducta, vacuas defensoribus naves reliquerat. Maluerunt Pœni, ostentatione virium ac industriæ, inanem lætitiam pascere, quam solidum aliquem fructum ferre tanti laboris. Neque enim ad magnas occasiones semper gnara utendi mens hominibus datur: multique citius abstrusa penetrare, quam quæ ante pedes erant posita prospicere potuere, dum istis acriter intenti, ad propiora, tanquam nihil habitura magni, quodam fastidio negligentiaque caligant.

16. Tertio post die denuo egressis instructa jam Romana classis se objecit. Pugnatum est summa utrimque animorum corporumque contentione, cum in hoc certamine totam alii salutis, alii victoriæ spem consistere haud immerito existimarent. Punicæ naves, ut magnitudine hostilium urgebantur, ita nauticis artibus et levitate subducebant se periculis, neque mediocriter incommodabant hostibus, cum celeri appulsu naves inter et remorum palmulas subintrarent; et alibi terebrata puppe, alibi gubernaculis aut remis detersis, aut alio per occasionem dato damno, priusquam prohiberi aut plecti possent, eadem celeritate refugerent. Hunc ad modum cum ad seram usque vesperam incerta victoria pugnatum esset, Punicarum navium gubernatoribus[c] recedere visum, non quasi vim hostium male sustinentibus, sed quia cum luce redintegrare pugnam malebant. Ibi parva navigia cum introire portum occupassent, singulis pro se festinantibus, incursu aliorum in alia ita constipatus est aditus, ut majores deinde naves introitu desperato, ad aggerem applicare se cogerentur, quem haud procul mœnibus olim ad exponenda mercatorum onera structum, nuper, ne ab hostibus occupatus periculum urbi crearet, lorica præmuniverant.

[c] *Punicarum navium gubernatoribus*] Num ergo gubernatores navium in pugna imperant, an ducum jussa exequuntur? Appianus simpliciter *Carthaginiensibus*. Crev.

17. Ad hunc igitur aggerem proris in hostem obversis exclusæ portu naves constiterant, et suggredientes non ex tabulatis tantum propulsabant, sed etiam ab aggere et lorica superne jaculantium ope defendebantur. Ita nova pugnæ forma erat, Romanis quidem æquior ob liberum adversus stantia navigia impetum: sed quoties retrocedere volebant, molesque ista longarum navium circumagenda erat, vicissim haud minora ab hostilibus damna patiebantur, quam rectis proris intulerant: donec peregrinis artibus Romanæ virtuti subventum. Sidensium quinque naves inter auxilia Scipionis erant, quæ animadverso incommodo hoc remedium excogitarunt. Anchoras rudentibus alligatas jecerunt eo a Carthaginiensium navibus intervallo, quod et ad impetum rostrorum sufficeret, et longitudinem funium, ex quibus religatæ erant anchoræ, non excederet. Ita concitato remigio in hostem invectæ, ubi ictum intulerant, continuo attractis anchoralibus ad locum unde evectæ fuerant ita revertebantur, ut prora hostibus obversa, nihil inde accipere incommodi possent. Ea ratione repetitis sæpe vicibus immissæ retractæque, hostibus detrimentum sine periculo suo inferebant. Secuta est exemplum cetera classis, et in noctem usque
Liv. Epit. protracto certamine in urbem Pœni recessere, depressa aut capta relinquentes navigia, quotquot fugam suorum
Appian. sequi nequiverant.

18. Postera die Scipio aggerem illum (erat enim ad portum occludendum vehementer opportunus) capere connixus, arietibus machinisque ad loricam adductis, vim inferre jubet. Jamque magna pars corruerat, sperabaturque locus expugnari die sequenti posse: cum nocte inter-
Flor. II. 15. jecta Pœni, licet fame multisque præterea calamitatibus
Appian. premerentur, perditorum hominum emittunt manum; non terra, quoniam aditus ibi non erat; neque navibus, quibus in mari vadoso incertum iter: sed globus nudorum hominum, neque aliud præter faces, ne has quidem incensas, ferentium, ne luce conatus proderetur, mare ingressi, qua nemo quenquam penetraturum esse crediderat, ut quisque in altiora aut depressiora loca incidisset, pedibus aut nando transmittebant: donec ad locum ubi machinæ stabant, ventum. Ibi suscitato igne, accensisque facibus, ad ma-

chinas incendendas impetu provolant. Eadem opera conspicui hostibus facti, multis vulneribus excipiuntur, cum vix ullum, ut in nuda corpora, irritum telum caderet. Sed ipsi sola desperatione armati, ferarumque more in ferrum et mortem ruentes, non minora mala quam patiebantur inferebant: neque discessere, donec machinis concrematis, tantum præterea terrorem Romanis injecerunt, ut multi, tanquam amissis rebus, fugam inirent.

19. Scipio metu majoris incommodi cum delectis obequitans, quia fugam aliter sistere non poterat, fugientes pro hostibus cædi jussit. Ita paucis interfectis, reliqua turba in castra redacta, totam deinde noctem (tanta erat trepidatio) in armis exegit, nulla unquam fiducia hostium, quantum nunc desperatione, omnibus exterritis. At illi successu læti, machinis corruptis, eadem qua venerant via domos repetiverunt. Affirmavit is casus Polybii prudentiam, qui, animadverso locis iis vadosum mare esse, 'ut tribuli, aut asseres ferreis clavis horrentes, ad prohibendum hostilem incursum, injicerentur,' suaserat. Id consilium non vecordia aspernatus est consul; sed quod 'absurdum esse' diceret, 'si jam muro urbis superato, formidare congressum hostium viderentur.' Plut. Apoph. Rom.

20. Prima deinde luce Carthaginienses, metu hostilium machinarum soluti, ruinas muri refecerunt, turribus etiam in eo multis per intervalla excitatis. Adversus quas Romani, simul atque novas machinas fabricaverant, aggeribus structis, faces inde et plena pice ac sulphure vascula in tabulata turrium jaculabantur. Ita multis partibus materia concepit ignem: Romanisque inter flammas irrumpentibus, superata gemino periculo propugnatorum constantia cessit. Fuga tamen securior fuit, quod victoribus per loca quæ iisdem diebus sæpius cruore perfusa lubricitate fallebant gradum, minor currendi facilitas fuit. Consul toto aggere potitus, murum ex adverso mœniorum urbis, non longo ab illis intervallo, neque breviorem quam illa erant, lateribus struxit, fossamque ante murum objecit. Ibi præsidium imposuit quatuor jaculatorum atque velitum millia: qui continuo mœnia hostium observantes, simul apparere quenquam in illis viderant, ut ab æquali Appian.

altitudine non frustra petebant. Atque inter hæc ferme opera, hasque pugnas, illa æstas præteriit.

21. Consul, compulsis intra munitiones Carthaginiensibus, cum eruptiones illorum minus jam frequentes minusque timendas operibus et armis effecisset; ne otiosum in castris militem pateretur, donec tempus anni sinebat, præsidia Punica quæ passim adhuc per Africam erant expugnare, omnemque spem auxiliorum obsessis adimere statuit. Dimissis igitur varia in loca cum idonea manu legatis tribunisque, ipse Nepherim, celebre irrito priorum
Zonar. ducum conatu oppidum, proficiscitur, cui per absentiam Hasdrubalis Bithyas præerat. In quibusdam præfuisse
Appian. Diogenem invenio: quod quia ignotum aliunde nomen est eo bello, inclinare cogor, ut hoc alterum nomen Bithyæ fuerit, quemadmodum per ea tempora duplici nomine celebratus Himilco Phamæas fuit. Huc ipse navibus per stagnum, C. Lælio terrestri itinere circummisso, cum advenisset, castra ad centum quinquaginta passus ab hoste metatus, relictoque ad Afros continenter infestandos Gulussa, propere Carthaginem rediit, ne spatium temeritati suorum, aut hostium ingeniis desperationique, ad mutandam belli fortunam daret. Atque ita sæpius ultro citroque com-
Strab. xvii. p. 834. Appian. meando, (abest autem Carthagine Nepheris tribus ferme et viginti passuum millibus,)[d] necubi res suæ detrimentum caperent, strenue providebat.

22. Inter hæc oppugnata machinis Romanorum Punica castra, collapso quod inter tres turres fuerat murorum spatio, aditum patefecerunt; cum superveniens Scipio tria delectorum millia impetum facere jubet, ordinibus in altum ita densatis, ut etiamsi urgerentur primi, incumbente tamen suorum pondere, pedem quo referrent non habentes, vi ac necessitate perrumpere cogerentur. Dum ab ea
Liv. Epit. parte magno clamore magnisque viribus certatur, a mille
Appian. ad hoc a consule delectis castra capta sunt: qui neglectum a diverso latere vallum, omnibus in eventum periculi quod ante oculos habebant intentis, transcenderunt. Afri,

[d] *Tribus ferme et viginti passuum millibus*] Octo ferme leucis nostratibus. Sed observandum hanc distantiam ita a Strabone intelligi, ut iter partim mari, partim terra conficiatur. *Crev.*

conspectos intra vallum hostes numerare non permittente metu, tanquam totus Romanorum exercitus irrupisset, effusa fuga se castris ejecerunt. Ibi patentibus in locis palantes adeptus Gulussa cum elephantis Numidisque suis ingentem cædem fecit. Interfecti dicuntur eo die milites agrestesque, cujus generis ad commeatus vehendos magna in castris multitudo fuerat, ad septuaginta millia, capta decem; ferme quatuor millia effugisse.

23. Nec tamen statim recipi Nepheris potuit, quæ petræ præaltæ imposita, adhuc duos et viginti dies exercitum occupatum tenuit, tanto difficiliori oppugnatione, quanto in locis asperis hyberna frigora vehementius sentiuntur. Sed magnum operæ pretium ab hac expugnatione consuli fuit: eodem enim fato Carthaginis vires cecidere. His enim e castris commeatus mittebatur obsessæ urbi: hæc altera spes Punicum imperium amantibus; hoc unicum ad retinendos ambiguos vinculum erat. Neque distulerunt cetera deinceps præsidia Romanorum fidei se permittere. Unde clausis in unam urbem Pœnis omnis in posterum accipiendi ulla ex parte commeatus facultas intercidit. Strab. Appian.

24. Capto castello universas iterum copias ad Carthaginis obsidium reduxit Scipio, inter quas cum Hasdrubal Numidarum conspectis equitibus Gulussam revertisse conjecisset, colloquium ejus expetivit. Tum maxime conspecta hominis vanitas, fortunæque suæ perabsurde ignarus animus fuit. Accinctus enim, armisque toto corpore tectus, quibus chlamydem ex Tyria purpura injecerat, cum decem custodibus corporis machæras ferentibus processit. Deinde relictis his, ad spatium ferme pedum viginti progressus, innuit regi, ut ad se accederet, cum contra fieri oportuisset. At Numida, pro simplicitate gentis, talia pro inanibus spernens, solus accessit: et cum ita solicite perarmatum vidisset, quanquam fossa valloque interjecto tegeretur, interrogavit cujus metu arma induisset. Illo Romanos metuere dicente, 'Non igitur,' excipit Numida, 'sine causa,[e] aut præter necessitatem urbi te inclusisti. Ceterum quid est quod petas?' Zonar. Polyb. ap. Val.

[e] *Non igitur ... sine causa*] Aliter vertit Polybium Valesius,

25. Tum Hasdrubal postulare, 'ut ad Romanum imperatorem legatione fungeretur, sponderetque Carthaginienses imperata obedienter facturos, modo urbi parceretur.' Cum ad hæc Numida 'puerilem esse petitionem, quodque rebus integris et sedentibus Uticæ Romanis impetrari non potuerat, nunc terra marique circumvallatis, omni ferme spe salutis amissa, frustra sperari' diceret: Hasdrubal, 'et sociorum opibus confidere' respondit, (nondum enim quæ ad Nepherin erant gesta audiverat,) 'neque de urbe desperare: summam autem habere spem in Deorum immortalium commilitio. Non enim neglecturos injuriam per fœderis simulationem deceptorum: sed multipliciter expedituros salutis viam. Quapropter' jubebat 'orari consulem, ut et Deorum metu, et fortunæ reverentia, infelicis urbis misereretur: sciretque Carthaginienses, ni postulata impetrassent, extrema potius omnia, quam deditionem subituros.' His ultro citroque jactatis, condictoque ut ante diem tertium eodem in loco colloquerentur, discesserunt.

26. Hæc ubi Scipioni sunt ab rege renuntiata, ille ridens, 'Hæc igitur cum esses postulaturus,' inquit, 'Hasdrubal, tam impium et inhumanum facinus in captivos nostros designasti? Nunc scilicet in Diis habenda tibi spes est, postquam omnia et divina et humana jura violasti.' Subjiciente tamen Gulussa 'studendum esse consuli ut celerem rebus finem imponeret, priusquam alii exercitum, et cum eo suorum laborum operumque fructum cogeretur tradere;' jussit 'Hasdrubali renuntiari, se incolumitatem ipsi, et uxori, et liberis, et propinquorum amicorumve familiis decem, dare, cum talentis decem,[f] et servis sex, quos optavisset.' Stato tempore item processit Pœnus cum solito fastu purpuræ et armorum, cultu incessuque, ut tyrannos qui in scenam producuntur ineptiis longe vinceret. Nam natura corpulentus erat, et tum etiam sagina aqualiculum auxerat: colore præter solitum adusto: ita ut potius bovis referret speciem in mercatu aliquo saginati,

Zonar. Polyb.

et quidem fidelius: *Si ita esset, nunquam te in urbem inclusisses, nulla præsertim necessitate impulsus.* Crev.

[f] *Cum talentis decem*] Marcis argenti nostratibus 937. unciis 4. *Crev.*

quam principis in ea civitate, cujus mala calamitatesque vel enumerare laboriosum esset.

27. Ille tamen, auditis quæ ab Romano consule Gulussa referebat, percusso identidem femore, 'Ne vero,' inquit, 'tantum hoc facinus Dii et fortuna sirint, ut ulla dies simul salvum Hasdrubalem, et eversam Carthaginem videat!' Adjecit, 'nusquam honestius magnorum virorum busta, quam in patriæ ad extremum defensæ incendio, collucere.' Talis ea tempestate Pœnorum imperator fuit: cujus si orationem spectes, merito spiritus hominis et magnificas illius voces admireris: operibus deinde consideratis, convenientem sermonibus istis virum requiras. Nam inter publicæ famis horribilia mala, ipse funestius omnibus spectaculum, convivia agitans, et secundas mensas ambitiose instruens, obesitate sua maciem inopiamque miserorum traducebat. Neque transfugiis suorum, neque mortibus mutabatur, cum utroque modo magnum quotidie numerum amitteret: tanta jam vi necessitatis, ut etiam cadavera quidam in cibum converterent. At ille querelas Zonar. aliorum irrisu, aliorum contumeliis aut nece prosecutus, in Polyb. miserrima civitate potentiam iis artibus retinebat, quibus vix quisquam tyrannorum in beatissima uteretur. Sed talibus nimirum opus est, cum populos diu felices ad interitum vocat humana omnia rotans rerum instabilitas.

28. Itaque ne Græcis quidem (nam et horum maturescebat exitium) meliores aut sapientiores eodem tempore principes fuere. Nam et ab his bellum Achaicum hoc anno accensum est, quo totius Græciæ libertas deflagravit. Causæ illius ab injuriis et avaritia Atheniensium ortæ, quas deinde civitatum aliarum variis ambagibus implicati principes majore vecordia exceperunt auxeruntque. Oropiis, ut supra diximus, mulcta debebatur, quam ab Atheniensibus Achaicum concilium ex mandato senatus Romani debebat exigere. At Oropios Atheniensis populus etiam pluribus injuriis affectos, Achæorum implorare fidem coëgit. Qui ubi amicitia et reverentia nobilissimæ civitatis contabantur, Menalcidam Lacedæmonium, qui tum prætor Achæorum erat, promisso decem talentorum, in sententiam suam adducunt. Ille socium operæ merce-

Supr. XLVII. 24.

Pausan. Achaic.

disque Callicratem, notum potentemque amicitia Romana, asciscit: hi perficiunt, ut Oropiis auxilium promittatur. Quod ubi ad summam inutile fuit, nihilominus pecuniam ab Oropiis exegit Menalcidas, sibique retinuit.

29. Unde ulturus hominem Callicrates, abeuntem magistratu legibus reum facit, 'quod Lacedæmoniorum Romam legatus, ut Achaico fœderi civitas illa eximeretur, summo studio contenderat.' Hoc periculum ut avertat Menalcidas, Diæo Megalopolitano successori suo tria dat ex Oropico illo latrocinio talenta, et ab eo, licet invitis Achæis, eripitur. Magna inde in invidia Diæus esse: ad quam excutiendam, dum aliis occupare curis Achæos quærit, commode Spartana se negotia obtulere. Spartani ad senatum Romanum confugerant, orta de finibus controversia. Senatus eos ad concilium Achæorum rejecerat, 'ut omnibus in causis ipsius judicio uterentur, sola excepta capitalium rerum cognitione.' Id responsum mendacio Diæus corrumpit, 'etiam de capite Lacedæmonii civis arbitrium Achæis permissum esse' commentus. Quo cum uti Achæi vellent, tanto acrius, quod controvertebatur; minæ primum, mox arma Lacedæmoni illata, profugere qui jura civitatis tuebantur Romam coëgerunt.

30. Mittuntur eodem ab Achæis Diæus et Callicrates: sed hoc Rhodi mortuo,[g] solus Diæus pervenit. Hic ubi in curia multa indecora objecisset Menalcidæ, multa vicissim ab ipso audivisset, decretum ab senatu est, 'ut ad judicandas eas controversias legati in Peloponnesum mitterentur.' Qui cum tardius proficiscerentur, spatium præbuere, quo Diæus Achæos, Menalcidas Spartanos decipere potuerunt: utroque plenissime quod cupiebant impetratum fingente. Hic error denuo in bellum populos illos egit, cum jam Damocritus prætura apud Achæos fungeretur. Hoc erat tempus, quo Q. Metellus victo Andrisco res Macedoniæ componebat. Is missis forte ad res Asiæ

Justin. xxxiv. 1. Pausan.

Flor. II. 16. Pausan.

[g] *Sed hoc Rhodi mortuo*] Euntibus a Peloponneso Romam profecto Rhodus petenda non est. Suspicamur mendum irrepsisse in Pausaniæ contextum, cui, demta una litera, mederi possumus. Legitur in Græco scriptore *κατὰ τὴν Ῥόδον*. Nempe scripserat ille *κατὰ τὴν ὁδὸν*, *in itinere*. Crev.

introspiciundas persuadet, ut aditis Achæis, differendi belli, expectandique venientes Roma controversiarum arbitros, auctores sint. Sed spreta horum admonitione Damocritus victos pugna Spartanos intra mœnia compellit, vastat uritque agrum: urbis capiundæ potius neglecta, quam non oblata occasione. Quam ob noxam damnatus proditionis exilii causa solum vertit.

31. Fit iterum Diæus prætor, Metelloque per legatos petenti promittit, 'nihil adversum Spartam moturos Achæos, donec qui Roma expectarentur, advenissent.' Interim vicos Spartæ circumjectos sponte incolentium præsidiis firmat, totidem ad bellum Lacedæmonium castella habiturus. Contra Menalcidas creatus a Lacedæmoniis prætor, facinus insanum atque furiosum facit. Urbem omni genere cladium exhaustam, lacessendis ultro adversariis, novo bello implicat: oppidum Iason in agro Lacedæmonio, sed Achaici tum juris, ex improviso capit, captum diripit. Unde cum in summo omnium odio se esse intelligeret, salute sua pariter et civitatis desperata, veneno hausto vita se educit.

32. Inter hæc affuere Roma missi disceptatores, quorum princeps Aurelius Orestes fuit. Hic, magistratibus Achaicarum urbium et prætore Diæo Corinthum evocatis, ita locutus fertur: 'Nihil antiquius senatui populoque Romano et fuisse, et esse, quam ut sociorum res, quas magnopere ad suam curam pertinere arbitratur, florentes quietæque sint, si quis in dubium vocare vellet, vos ante omnes æquitatis humanitatisque nostræ testes producerem, Achæi. Vos enim, Philippi Antiochique bellis, T. Quintio reliquisque nostris imperatoribus, ob ea quæ ex voluntate populi Romani beneficia vobis tribuerunt, sæpe et in senatu egistis gratias, et illorum pariter nominisque Romani honoris causa plurima atque honestissima decreta fecistis. Neque nos adhuc pristini in vos animi propositique pœnitet, quin eadem illa, atque etiam, si sit occasio, majora lubentes volentesque concedamus. Sed a vobis interdum ea consilia suscipiuntur, quæ ad turbandam Græciæ pacem, et, si verum auditis, ad periculum vestrum pertinent.

Zonar. Polyb. Leg. 143. Pausan.

33. 'Frustra, regibus Macedoniæ Syriæque depulsis, Græciam liberavimus, si fœdius illam intestinis motibus opprimi patimur, quam si externa dominatione premeretur. Ecquando mutuorum inter consanguineos populos certaminum odiorumque finis erit? Quanta cum Messeniis bella gessistis, quanta cum Spartanis? Atque adeo nuper, cum Macedoniam Andriscus rapuisset, et licet sub falso nomine vetus gentis potentia resurgeret; vos neque veterum periculorum memores, nec adversus futura providi, juventutem viresque finitimorum bellis atterebatis. Quibus ut tandem aliquis statuatur modus, neque nimia licentia in insanabile vulnus ruatis, senatui placet, neque Lacedæmonem Achaicæ formulæ censeri, neque ipsam Corinthum. Sed et Argos, et Heracleam quæ sub Œta est, item ex Arcadicis urbibus Orchomenum, et universim urbes quæ sub Philippo fuissent, eximi oportere: neque enim has aut generis Achaici, aut antiquitus in eodem fœdere fuisse censet.

Pausan. Dio ap. Fulv.Ursin. Liv. Epit. Pausan.

34. 'Hæc erant quæ senatus verbis nuntiaremus: reliqua nostra erit benevolo magis consilio utilis, quam speciosa verbis oratio. Senatui sic de vobis merito morem geri, non modo justum honestumque arbitramur, sed etiam utilitatis vestræ interesse. Nam ut suas quæque civitas leges suaque jura habeat, id non magis singulis, quam universæ genti expedire neutiquam obscurum est. Tot diversas civitates, ut ad tempus certo fœdere coire posse non negaverim, sic in unum reipublicæ corpus cogi, ita temperatis legibus, ut in tam impari potentia par omnium jus sit, id vero nec evenire facile, nec, ubi evenerit, diuturnum esse potest. Citius inter flammam et aquas concordiam effeceris, quam ut pares æmulatione, potentiores cupidine, infirmi metu careant. Neque adversus hæc consilium: et quæ sunt a natura humano generi insita, ea legibus frustra coërceas.

Justin. xxxiv. 1.

35. 'Sed ubi res ipsa clamat, supervacua omnis est oratio. Si quidem ea formulæ vestræ vis esset, ut per hanc tranquilla beataque republica frui possetis, causam non dicerem, quominus[1] eo in statu maneretis, cujus adhuc vestrum pœnituisset neminem. Sed ubi alii cogunt invitos

ad easdem leges, alii perire quam cogi malunt; quæ aut inter dissentientes societas, aut in commune felicitas esse potest? Nisi tanto jam tempore multis experimentis constitisset, non eadem omnibus Peloponnesi urbibus placere; rogari a reliquis urbibus debebatis, ut reciperetis in formulam, non vero restitantes repugnantesque vi compellere. Quapropter, oro vos, Achæi, quam semper optastis quietem vobis, pacem Græciæ, retinete.

36. 'Unaquæque civitas ex suo commodo rem suam publicam constituere optime novit. Multas inter sese ita convenire, ut loco, moribus, voluntate, et, qui subnasci quotidie possunt, necopinatis casibus, nunquam dissideant, optari potius quam obtineri potest. Si suis quique finibus contenti domi leges, foris pacem habeant; omnes ex æquo liberi, omnes beati agent. Quæ oborientur controversiæ, aut non exibunt in arma, aut intra parva et propedum innoxia bella consistent: vicinorumque consiliis et auctoritate nostra facile tollentur. Quid porro vobis opus est jungendis per tot incommoda in unum opibus, quibus hoc rerum statu nulla potentia est opus? Neque enim vos crediderim, quamvis ea de re secretus sermo ortus est, adversus Romanos bellum meditari. Jam intestina bella perniciosa vobis sunt: adversus externa, quemadmodum contra Philippum Antiochumque defensi estis, virtute atque fide Romana defendemini.'

37. Hunc sermonem ne audire quidem sustinentes Pausan. Achæorum principes, adhuc loquente Romano prosiliunt, conciliumque ex præsentibus repente cogunt. Multitudo, cognitis quæ senatus præcepisset, velut furore acta, quicquid Lacedæmonii nominis in urbe erat, partim trucidant, alios in vincula abripiunt, inter hos et aliis ex locis hospites, ut quisque tonsura, aut calceamentis, aut cetero vestitu, vel etiam ipsa appellatione ac nomine Spartanum referre videbatur. Neque legatorum reverentia, nam ad illorum hospitium multi concurrerant, præsidio miseris fuit, quominus inde quoque per vim extraherentur: multum obtestante Oreste, ea facta ad injuriam senatus popu-

Marginal notes: Justin. (beside "cognitis quæ senatus præcepisset, velut furore acta, quic-"); Pausan. (beside "quid Lacedæmonii nominis in urbe erat, partim trucidant,")

1 Pro *quominus* exhibetur *quam ut*, in edd. ante Crev.

lique Romani pertinere. Sed parum apud tumultuantem multitudinem monita prudentium, aut futuri cura valet: tantumque abfuerunt a defendendis aliis legati, ut ipsi quoque ad extremum fuga sibi consulere cogerentur.

Polyb. 38. Qui ubi asperius omnia Romæ renuntiaverunt, tanquam non repentina populi consternatione, sed consulto injuriis affecti forent, senatus maxima commotus indignatione legatos e vestigio nominavit, inter quos præcipuus dignitate Sex. Julius fuit. His mandatum, 'ut leniter objurgatis Achæis, de cetero accurate docerent, non esse præbendas pravis consultoribus aures, qui populum invitum ignarumque inimicitiis Romanis illigare molirentur: esse adhuc pœnitentiæ locum, si in auctores facti per imprudentiam commissa vindicari sinerent.' Perspicuum ex his erat, ne prius quidem decretum, quod Orestes pertulerat, ad dissolvendum omnino concilium Achaicum spectavisse: sed hoc potius actum, ut terrore hoc injecto frangeretur contumacia gentis, eaque ad colendam majori cum reverentia Romanam amicitiam transduceretur. Neque deerant qui tempori tantum molliora mandata tribui putarent, quod adhuc Carthago resistebat. Sed nimirum is tum erat urbis Punicæ status, ut parvum omnino momentum in consiliis Romanorum facere posset: præsertim pacatis omnibus aliis, et magna civium Romanorum frequentia, quorum tum in tabulas publicas relata sunt trecenta viginti duo millia a L. Cornelio Lentulo Lupo, L. Marcio Censorino censoribus: quod lustrum sextum et quinquagesimum Romæ fuit.

Euseb. MDCCCLXX. Fasti Capit.

39. Magistratum deinde Cn. Cornelius Lentulus, L. Mummius consules inivere.* Ludos sæculares tum quartum factos Cn. Piso, Cn. Gellius, et Cassius Hemina, qui eo tempore vivebat, auctores sunt. Provincias Scipioni Africam, Metello Macedoniam auferri non placuit. Una consularis nova facta est Achaia, eamque Mummio sors attribuit: qui licet maxima festinatione profectionem pararet, bellum tamen opera Metelli jam affectum reperit, ut postea memorabimus. Eadem enim hyeme Scipio Car-

Censor. de Die Natal. c. 17. Pigh. Annal.

* A. U. C. 606. A. C. 146.

thaginem haud levius fame, quam per æstatem armis premebat. Unde mox facilior adversus invalidos et inedia exhaustos victoria fuit. Appian.

40. Ergo vere incipiente Cothonem Byrsamque simul oppugnare instituit proconsul, quo magis etiam obsessos fatigaret. Atque illi desperata utriusque defensione, in Byrsam, ut munitiorem, cum rebus quas auferre inter trepidationem potuerant, se contulerunt, incensis noctu navalibus, totaque ea regione Cothonis, quæ quadrata vocabatur, ne Romanis usui esset. At victores occupato portu protinus aditum ad arcem moliebantur. Ibi, dum Hasdrubal et Carthaginienses in Scipionem intenti, qua plurimum periculi apparebat, excubant; Lælius, rotunda parte Cothonis, quam adhuc tenuerant hostes, superata, clamoribus et tumultu omnia implet. Quo excitati qui cum Scipione erant, vim et ipsi faciunt, viamque, qua cuique proximum est, aperiunt. In foro propinquo, nox enim superveniens tentari plura prohibebat, suos in armis continuit proconsul, donec orta dies reddidit prosequendæ victoriæ facultatem. Zonar. Appian.

41. Itaque proconsul ipsam, quæ sola restabat, arcem invadere, dum amissa reliqua urbe hostes trepidant, quatuor millia recentium militum jubet. Illi prius in templum Apollinis, quod in Cothone fuit, irrumpunt: Apollinisque vestem auream, et fastigium auro bracteatum pondo mille talentorum[b] in prædam vertunt: neque prius inde a præfectis abstrahi possunt, quam gladiis concisas opes inter se dividant. Ea militum aviditas, cum aliis rapientibus aurum, aliis cædentibus, et manus amputatæ quorundam essent, effecit, ut miraculo et Apollinis iræ res ascriberetur. At illi, præda ablata, tum demum ad Byrsam oppugnandam convertuntur. Jam et Scipio ibi erat, magnoque certamine viam sibi aperiebat. Hist. Misc. IV. 12. Val. Max. I. 1. Appian.

42. Ferebant autem in arcem a foro viæ tres, densis utrimque ædificiis præaltisque comprehensæ; Ex quibus cum in Romanos tela conjicerentur, proxima quæque primum, deinde contigua expugnavere. Ut enim aliqua

[b] *Mille talentorum*] Marcarum nostratium 93750. *Crev.*

occupata domus erat, in vicinam aggeris præbebat vicem: semotisque propugnatoribus jungebantur tabularum injectione, velut ponticulis, angiportus, et ex domo in domum victor miles transcendebat: et hic quidem in tectis ædium, neque secius infra, ut forte invicem occurrerant, ad angiportus certabatur: plenaque erant omnia gemitu, et dissonis clamoribus, vulnerumque ac mortis varia imagine: dum alii ferro, alii ruina intereunt præcipitati ex solariis, afflicti humi, quidam etiam in rectas aliorum hastas gladiosque casu delati.

43. Solum adhuc incendium aberat, non misericordia, sed quia partis utriusque magno numero repletæ domus erant: donec ad muros Byrsæ a Scipione penetratum. Ad quos suffodiendos quia propter vim propugnatorum valido robore erat opus, incendi tres inter forum arcemque vias jussit, statimque ruinas, ut quæ ab igne factæ essent, repurgari, quo posset ad arcem exercitus citra impedimentum accedere. Hinc vero multiplicata malorum facie, flammarum crepitus, procumbentiumque sonitus ædificiorum longe lateque horrendum fragorem edebant. Sed et inter cæmenta materiamque domorum, quas ignis aut nisus diruentium disjecerat, multa cadavera provolvebantur: multi etiam vivorum, quibus præcipue sexus aut ætas infirmior latebras suaserat, alii semiustulati, quidam laceratis ferro corporibus, miserabili cum ejulatu præcipites cadebant. Ne sic quidem finis malorum erat: sed quibus muniendæ viæ datum negotium fuerat, quicquid ante pedes erat, lapides, ligna, cadavera, vivos atque semineces furcis ferramentisve correptos, in foveas et loca cava protrahebant. Ibi quidam capitibus, alii alia parte corporis extantes, diu cum anima luctabantur, amissa omni vivendi spe ac voto, ne mortis quidem extremo solatio compotes: donec equorum ungulis obtriti, miserrimum spiritum acerbissimo fine expellerent, tam sine culpa facientium, quam sine misericordia.

Zonar. Appian.

44. Nec enim data opera hæc tam crudelia gerebantur, sed festinatione: quemadmodum et a munitoribus nihil proposito, sed per festinationem omnia fiebant. Quippe contentio certaminis, et propinqua spes victoriæ, et his

stimulis properans exercitus; præterea præconum voces, et tubarum cantus; tum tribunorum centurionumque cum cohortibus aut manipulis discurrentium strepitus, omnium sensus hebetaverant: ut veluti lymphati quantalibet objectorum spectaculorum fœditate parum moverentur. Duravit hæc oppugnatio dies noctesque sex continuas, in locum fessorum succedentibus subinde recentibus, priusquam labore tam improbo proconsul vinceretur. Qui, ceteris per vices quiescentibus, solus omnium perdius et pernox, somnique et cibi, nisi inter ipsum opus rapti, expers, vigilias, labores, aspectum ipsum tot tristissimarum rerum eadem patientia pertulerat. Tum vero lassitudini cedens, in excelso quodam loco, unde inspicere quæ agerentur et moderari posset, consedit. Oros. IV. 23. Appian.

45. Septimo demum die quidam supplices cum infulis Æsculapii venerunt (hujus enim Dei ædes religiose apud ipsos colebatur) precari, 'ut vita dedituris sese salva esset.' Annuente Scipione, nisi quod transfugas exceperat, primo mulierum millia quinque et viginti, mox triginta millia virorum egressa potestati se victoris permiserunt. Alii virorum quadraginta millia: quidam hominum quinquaginta millia, non distincto sexu, tradiderunt. Hoc tempore accuratissimis precibus oratum ab uxore Hasdrubalem ferunt, ut amissa omni spe defendendæ urbis, postremum suæ suorumque salutis præsidium in clementia Scipionis quæreret. Sed expugnari tum stolidi et vani hominis pertinacia non potuit. In Æsculapii templum, cum uxore et duobus filiis, transfugarumque reliquiis, ad nongentos supererant, se recipiens; inde adjutus altitudine loci, nam sexaginta gradibus adibatur, et transfugis per extremam necessitatem nihil non audentibus, repugnabat. Oros. Flor. II. 15. Appian. Liv. Epit. Zonar. Appian.

46. Ut autem fame, vigiliis, laboribus, et metu imminentium confecti succumbere tot ærumnis cœpere, desertis quæ circum erant, in ipsam ædem se inclusere: non quod spes ulla superesset, sed ipsa desperatione adhuc ex tecto ædis sese defensuri. At ille magniloquus et inconcussæ firmitudinis ostentator Hasdrubal, nullo conscio, ne uxore quidem aut liberis admonitis, ad genua Scipionis cum ramis oleæ supplex procubuit. Quem ubi ad pedes as- Zonar. Suid. in Χειρονομοῦσι. Appian. Flor. Oros. Appian.

sidentem[1] proconsul ostendit transfugis, silentio impetrato, convicia dirasque in illum jaculati, ædem incenderunt, ut eodem igne sepelirentur.

Tertul. ad Martyr. Appian. 47. Inter illam necessitatem uxor Hasdrubalis, quam potuerat pulcherrime ornata, fertur ex adverso Scipionis cum liberis suis, templo jam flagrante, constitisse, elataque voce hæc precata esse: 'Tibi quidem, Romane, nihil eveniat ob ista mala, quæ contra hostilem urbem belli jure commisisti. At ab hoc Hasdrubale, patriæ, sacrorum, meique, et liberorum proditore, Dii Carthaginis, et tu cum Diis, promeritas pœnas expetatis!' Mox in virum sermone vultuque converso, 'Tu vero facinorosissime, perfidissimeque, et effœminatissime mortalium,' inquit, 'jam quidem me cum liberis communibus hoc incendium tumulabit. At tu quale ad dedecus servaris, triumphum victoris ornaturus, dux magnæ Carthaginis? quas postea Val. Max. III. 2. pœnas huic, cui nunc supplex assides, dabis?' Hæc ubi dixisset, filios jugulatos in ignem mittit, superque ipsos Zonar. Hieron. advers. Jovin. I. Adon. Chron. Flor. eodem se præcipitem infert, simili ferme fato defuncta novissima Carthaginis regina, atque quondam absumta prima fuerat. Hic exitus mulieris fuit, qualis potius virum decuisset.

Appian. 48. Hoste non devicto tantum, sed etiam deleto, cum excussus inter bellicos tumultus humanitatis sensus libero jam curis pectore rediisset, illacrymasse Carthaginis excidio Scipionem ferunt: et postquam diu tacitus atque Hom. Il. VI. 448. et 449. meditabundus astitisset, versus Græci poëtæ subito pronuntiasse, quibus impendens Iliacæ urbi fatum prædicitur: Vell. I. 12. Appian. interrogantique Polybio, quem belli domique secum habere consueverat, quorsum ista diceret, aperte fassum, se reputatione sortis humanæ, summa quæque tam facile vertentis, etiam de sua patria mœstis cogitationibus fuisse perturbatum: atque hoc ipse Polybius in historiis suis exposuit. Erat sane haud vulgare ad redarguendam fortunæ suæ stolide confidentium vanitatem exemplum, tantæ urbis, vix iis per quos patratus erat credibilis, interitus,

[1] *Ad pedes assidentem*] Tollius in Nota ad hunc Appiani locum aliquot allatis exemplis probat hunc fuisse morem, ut supplices, dum genua alicujus amplectebantur, sederent. *Crev.*

cujus quæ magnitudo fuerit, ex ignium mora non inepte conjici quidam jubent, qui per continuos dies septemdecim extingui nequivere. Flor. Oros.

49. Scipio prædam urbis militi concessit, præter aurum argentumve et donaria templorum, ad quæstorem deferri jussa. Appian. Ex his nonnulla, ad fidem victoriæ, celerrimæ navium imposita, Romam misit; bellique fine nuntiato, quid porro fieri senatus vellet, consuluit. Zonar. Præmia deinde donaque militaria, ut cujusque virtus enituerat, data: nisi qui templo Apollinis diripiendo noxam contraxissent. Appian. Inter ceteros insignis honor Ti. Gracchi fuit, cujus sororem in matrimonio imperator habebat, itemque C. Fannii, qui duo ante ceteros murum hostilem conscenderant. Plut. Gracch. c. 6. In recognitione prædæ cum plurima spolia Siciliæ, a Pœnis diutissime vexatæ, inter signa præsertim ac statuas rarioris artificii reperisset, convocatis qui tum aderant Siculorum legatis, 'omnia se restituturum' edixit 'civitatibus Siciliæ, quæ potuissent agnoscere.' Plut. Apoph. Rom. Pædian. in Div. Liv. Epit. Diod. ap. Vales.

50. Erant multæ clarorum virorum pictæ imagines; multæ etiam ex auro argentoque statuæ, et donaria Deum: ex quibus quæ Himera quondam sublata fuerant, Thermitanis sunt reddita: alia Gelensibus: Dianam suam Segestani receperunt: nobilem illum Phalaridis sævitia taurum Agrigentini; Cic. in Verr. IV. 33. et 34. quem Agrigenti unquam fuisse Timæus impudentius quam cautius negavit. Polyb. ap. Vales. XII. Scipio certe cum Agrigentinis eum redderet, dixisse dicitur: 'æquum esse illos cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne servire, an populo Romano obtemperare; cum idem monumentum, et domesticæ crudelitatis, et mansuetudinis Romanæ sint habituri.' Cic. Sed et Africæ, deinde Italiæ civitates, quæ inde fuerant a Pœnis abrepta, beneficio Scipionis recepere. Eutrop.

51. Magnum id quoque favorem ei apud omnes populos peperit, quod nullam cuiquam[2] benefaciendi occasionem prætermitteret, non solum donis magnificus, sed etiam æstimandi quibus quæ donari deceret solers. Appian. At inter hæc, cum aliis tanta largiretur, adeo nihil quæsivit sibi, Cic. de Off. II. 22.

2 Cuique edd. ante Crev.

Plut. Apoph. Rom. ut cum partem spoliorum divenderet, nemini familiarium suorum neque libero, neque servo, quicquam ex iis ne emtum quidem habere sineret. Hæc illi viro ratio, hoc ad felicitatem et gloriam iter placuit: quod si nunc inire quisquam cuperet, ultro insanire putaretur: dum neque sine opibus quoquo modo partis constare dignitatem posse creditur, et tamen iisdem alii sine judicio spargendis famam aucupantur: adeo hodie quam cujuslibet laudis avidi, Appian. tam ignari veræ sumus. Ceterum proconsul arma Punica machinasque, et quod navium maritimis usibus aptum esse desierat, Marti ac Minervæ donum Romano more concremavit.

52. At Romæ cum victoriæ nuntium et signa ferens navis appulisset, seroque jam vespere vulgata per universam urbem tantæ lætitiæ fama esset, procurrere in publicum præ gaudio homines, amplectique invicem et gratulari temporum felicitatem, quod nunc demum vivere se ac valere, neque libertatem solum sine metu, sed etiam imperium sine æmulo tenere deleta Carthagine autumabant. Neque sane nulla aut levi de causa sic exultabant animis, gnari, quanquam ingentia et alias bella, contra Macedones, contra Hispanos, demum contra Magnum Antiochum ipsi patresve eorum bellavissent, nullum tamen aut magnitudine periculorum, aut acerbitate cladium æquale Punicis fuisse, quibus in Sicilia Hispaniaque, sed maxime in ipsa Italia per sedecim annos immania damna pertulerant: cum unus Hannibal oppida quadringenta flammis, hominum trecenta millia ferro consumsisse dicatur, ne computatis quidem quos extra pugnarum fortunam alii casus abstulerunt.

53. Hæc igitur, et ad ipsam urbem Romam admota Pœnorum signa reputantes, vix fidem rei gestæ capiebant animis, alius alium rogitantes, 'ecquid certis omnino auctoribus hæc tanta victoria crederetur?' Deinde in admirationem urbis victæ, hominumque extrema omnia pro urbe ausorum versi, quantum illius robur, quanta hominum audacia, quam incredibilis durities, quam ingeniosa calliditas fuisset, repetebant: non sine ingenti gloria imperatoris, qui hæc omnia consilio, labore, ac virtute supe-

ravisset. His sermonibus nox ista exemta. Simul autem illuxit, honores Diis sunt habiti, et spectacula varii generis per publicam lætitiam edita.

54. De reliquiis porro Carthaginis etiamdum delibera- Zonar.
tio in curia tenuit. Dicebatur enim, quod evenit, ' urbe Punica excisa, liberatam externo metu civitatem procliviorem ad domestica certamina fore.' At Catonem contra suasisse quidam referunt: ' nunquam enim periculo vacuam fore Romam, donec aliquid Carthaginis super-
esset.' Ceterum Catonis exitum, plures et meliores auc- Vell. I. 13.
tores secutus, ad superiora tempora retuli. Constat tamen Appian.
senatui placuisse ' urbem solo æquari, neque habitari so-
lum illud postea :' additis etiam execrationibus, ' si quis Zonar.
eum locum, maxime ubi Byrsa et Megara fuerant, iterum Appian.
ædificiis frequentasset: ita tamen, ne cui accessisse ad ea loca spectandi ergo fraudi esset.'

55. Decem præterea legati more majorum ad Scipionem missi, quorum de sententia res ordinaret. Hi ubi
venerunt, omnes reliquiæ urbis funditus excisæ. Eadem L. si usus
aliis omnibus oppidis illata vastitas, quæ in parte Pœno- fr. 21. ff. quibus mo-
rum per id bellum fuerant. Ager illorum sociis populi dis usus fr.
Romani dono datus: largissime Uticensibus, quibus quic- l. VII. tit. 4. Appian.
quid Carthaginem et Hipponem regionis interjacet con-
tributum. Neque Numidiæ reges suo sunt præmio de- Strab.
fraudati. Ceteris, quorum neque officium neque injuria XVII. p. 833. Appian.
insignis fuerat, tributum est impositum, in agros, et capita: factaque provincia, quam missus quotannis ab urbe prætor obtineret. Hæc ubi mandata legati ediderunt, Romam
sunt reversi. Scipio, perfectis quæ senatus præceperat, Liv. Epit.
exemplo patris Æmilii, qui post Macedonicam victoriam Liv. XLV.
eodem genere magnificentiæ Amphipoli fuerat usus, exi- 32. Appian.
mia spectacula, omnis elegantiæ non modo judex idoneus,
sed etiam solertissimus auctor, edidit. Hæc calamitas Vell. I. 12.
Carthaginem post septingentos quam condita fuerat annos Oros. IV. 23.
delevit.

56. Alterum mox imbecillitatis humanarum rerum in urbe minus potente, sed æque nobili, documentum fortuna dedit, evertenda per occasionem Achaicorum motuum Corintho. Ejus cladis præcipua culpa penes Critolaum

Cic. de Nat. Deor. III. 38. Flor. II, 16. Polyb. Leg. 144. Pausan. Achaic. Polyb.

fuit, pari imperitia et fastu Romana arma pertinacissime provocantem. Cum enim hinc Sex. Julius Roma, inde Peloponneso Thearidas egressi, mutuo sibi in itinere occurrissent, Romanusque se afferre senatus mandata diceret, ambo in Achaiam sunt profecti. Ubi cum Ægii consilium datum esset Romanis, Sex. Julius humana oratione præsentes allocutus, crimen in legatos admissum etiam clementius, quam ipsi ferme Achæi, interpretabatur: ut appareret, haud magno negotio satisfieri sibi de eo senatum passurum, dum ne quid ulterius vel in ipsos Romanos, vel contra horum decreta in Lacedæmonios peccaretur.

Pausan. Polyb.

57. Quare quicquid in concilio sanum erat, gratantes hunc sermonem excepere, conscii commissorum, et quæ pœna populi Romani hostes maneret, ante oculos versante Macedonum exemplo, admoniti. Sed vulgus imperitum, magis quia quod orationi legatorum opponeret non haberet, quam quod probaret dicta, silentio sauciam ægramque mentem protegebat. At vero Diæus et Critolaus, ille postremo prætura functus, hic tum quoque prætor, et quotquot consilia cum his sociaverant (erant autem tanquam de industria delecti ex unaquaque civitate pessimus quisque) cum ipsi per se existimabant, tum aliis persuadere studebant, 'fictitiam eam et temporis causa assumtam Romanorum mansuetudinem esse, omnia facere paratorum, ne super Africanum et Hispana bella etiam Achæos concitarent.' Tamen in præsentia satis modeste respondent: 'se nihilominus Thearidam ad senatum missuros, ut crimen de legatis dilueret: interea conventum indicturos Tegeam, ut ibi cum Lacedæmoniis de pace ageretur.'

58. Ceterum hæc ad fraudem tantummodo comparata, longe dissimilem quam pro specie quæ præferebatur eventum habuere. Cum enim Romani, adductis etiam Lacedæmoniis, Tegeam constituto tempore venissent, Achæorumque principes adeo expectassent diu, ut [3] eorum adventum jam ferme desperarent, solus postremo Critolaus venit, non ut ulla in re promissa præstarentur; sed elusis

3 *Diu, et* ante Crev. legebatur.

quæ fuerant postulata, negabat 'nisi de sententia populi quicquam iis de rebus constitui posse. Expectandum igitur proximum concilium (id secundum leges Achæorum post semestre futurum erat) in eo se de præsentibus negotiis relaturum.' Ferunt ea quoque fraude Critolaum usum, Pausan. ut palam quidem mitteret ad arcessendos Tegeam Achæos; secreto autem moneret, ne vocati accederent. Ro- Polyb. mani aperte videntes, homini incredibiliter arroganti ludibrio se esse, dimissis domum Lacedæmoniis in urbem redierunt.

59. His digressis, Critolaus tota deinde hyeme ad obeundas civitates usus, specie narrandi quæ Tegeæ forent acta, Romanos calumniando, leve vulgus odio et cupiditate rerum novarum inflammabat. Idem mandabat magistratibus, 'ne quem æris alieni causa excuti, aut in vincula duci paterentur: utque debitorum solutio differretur, donec appareret quis eventus belli Lacedæmonii futurus esset.' His blanditiis delinita plebs, et futuri improvida, quicquid illi placuisset, facile et credebat dicenti, et imperanti obsequebatur.

60. Quod ubi Q. Metello Macedoniam administranti cognitum, legatos ad gentem Achæorum Cn. Papirium et Ælium Lamiam [k] juniorem, cumque his A. Gabinium et C. Fannium [4] misit. Qui ubi ad eandem ferme formam, ut Sex. Julius nuper, humanissime placidissimeque monuissent, 'caverent Achæi ullo modo tam necessariam genti cum Romanis amicitiam abrumpere;' non lenivit vulgi temeritatem, sed accendit legatorum modestia. Paucis exceptis, qui quid ageretur intelligebant, cetera multitudo, et ante omnes Corinthii (concurrerat autem forensis turbæ numerus quantus alias nunquam) tanto fu-

4 Prænomen C., in edd. ante eum desideratum, affixit Crev.

[k] *Ælium Lamiam*] Hoc nomen corruptum erat in exemplari ex quo Excerptas e Polybio legationes edidit Fulvius Ursinus. Legebatur enim *ἀλλίωνα μαῖρον*. Fulvius subjecit *Σκηπίωνα Ἀφρικανόν*· quæ conjectura, licet falsissima, adhuc editiones Polybii obtinet. Freinshemii conjectura, quam hoc loco habemus, et propius accedit ad veterem scripturam, nec quicquam habet absurdi. *Crev.*

rore correpti sunt, ut non modo irriderent Romanos, sed etiam cum tumultu et clamoribus maximis concione ejicerent. Pulsatos fuisse, aut hos, aut qui cum Oreste fuerant, neque affirmare possis, neque refellere, aliis auctorum aliter eandem rem referentibus: superbius appellatos, atque adeo a quibusdam quorum ædes præteribant, sordibus conspersos, certior fama est.

Liv. Epit. Flor. II.16. Cic. pro Leg. Manil. c. 5. Strab. VIII. p. 381.

Polyb.

61. Quicquid eorum fuerit, Critolaus cum sibi destinata supra votum videret procedere, magistratus, maxime quos adversarios in republica habuerat, perstringere cœpit: non jam abstinens gravioribus et apertioris consilii etiam in Romanos verbis. 'Quousque,' inquit, 'verba nobis dari patiemur, Achæi? aut quem modum finemque impudentissimi mortales opprimendæ libertatis vestræ statuent? Proximis annis, cum rempublicam nostram contemtui, fœdera ludibrio haberi, principes nostros ad causam dicendam, quasi captivos, in externas oras trahi, alia etiam relatu indigna pateremur; Callicrates et pauci alii incusabantur: hi in ore atque odio omnium erant: absque his si foret, retineri dignitatem publicam, vitari servitutem posse putabamus. Quid igitur factum est? quieverunt post illorum fata injuriæ, simulque cum illis pericula nostra extincta sunt? an vero multos pro uno Callicrates nacti, postquam ille periit, perniciosius etiam, quam donec salvus esset, laboramus?

62. 'Scilicet hæc nostra culpa fiunt, Achæi, qui juris a majoribus traditi parum memores, quos affici pœnis oportebat, honoribus atque magistratibus extollimus: eorumque in hominum manus contradimus rempublicam, in quibus illa si fuisset, modis omnibus ad recuperandam illam liberandamque erat connitendum. Sunt adhuc, Deorum beneficio, qui commune Achæorum justa cura prosequantur: qui antiquiorem divitiis fidem habeant, et ob[5] patriæ caritatem objectare se periculis non dubitent: quorum equidem rationem haberi oportebat. Sed si tantum a veteri virtute descivimus, ut vel nullos ejusmodi viros reperiamus, vel repertis nolimus uti; ponamus illos liberæ opulentæque gentis indebitos nobis spiritus, et saltem

5 Deerat ante Crev. præpos. *ob*.

eorum quibus servituri sumus, gratiam occupemus, sponte nos imperiis offerendo. Nam si quo cœpimus ire pergimus, sub inani libertatis umbra, proditione paucorum ignari invitique vendimur; ut vilissimorum mancipiorum instar, ne heris quidem continuo, sed communium herorum servis famulemur.

63. 'Lubenter equidem in hoc negotio mentione Romani nominis abstinerem. Sed quia illud semper in ore habent, quorum opera libertas nostra perit, dissimulare non possum, jam olim cordatos apud nos viros mirari cur hanc invidiam, aut immeriti ferant Romani, aut meriti ferantur a vobis? Etenim potentiam utrorumque justa æstimatione metior. Sed ipsi quoque vidimus non semper pro modo virium belli fata dispensari, et interdum magnis apparatibus plus valere modicos, ubi concordia adsit, et morti quam servituti promtior animus. Sed de futuris viderint Dii! Ego quemadmodum minime lacessendos esse Romanos arbitror, ita (dicendum enim semel est) amicos pati possum, dominos non possum. Vobis autem, siquidem viri futuri estis, socios non defore scitote; sin semiviri, dominos.'

64. His atque similibus multis stimulare Critolaus ferocitatem amentis plebeculæ non desinebat. Quoque fortius omnes permoveret, interjiciebat voces, quibus 'non temere ad hæc consilia ferri, sed esse sibi regum, esse civitatum aliarum conscientiam, et fore auxilia,' significabat. Cum ad hæc seniores coërcere hominis intemperantiam vellent, et ab hujusmodi deterrere sermonibus, ille armatis advocatis ultro minabatur malum, si quis accedere ad sese, prehendere, aut omnino chlamydem attingere auderet. Tandem cum furiata mente regere se plane non posset, 'Atqui,' inquit, 'nimis jam diu sileo, ne quod in rem communem est, edam. Neque enim vel Lacedæmonii nobis, vel Romani æque cavendi sunt, quam ex nostris civibus, qui potius illorum voluntati, quam patriæ utilitatibus serviunt.' Quoque fidem dictis faceret, Evagoram Ægiensem, et ex Trittæa Strategium, quicquid in consilio magistratuum secreto tractaretur, id eos insimulat Cn. Papirio prodere.

65. Cum ad hæc Strategius sibi quidem cum Papirio aliisque Romanorum colloquia fuisse et futura, tanquam Achæorum sociis amicisque, diceret, quicquam autem arcani protulisse cum jurejurando inficiaretur; potior apud corruptam multitudinem criminantis auctoritas, quam defendentis innocentia fuit. Qua inclinatione animorum abusus Critolaus, perfecit ut decretum fieret de bello cum Lacedæmoniis prosequendo: quo ipso arma adversum Romanos sumi, quanquam dissimulata eorum mentione, obscurum nemini erat. Atque sic quidem ille modis omnibus, ut ingenti malo patriam mactaret, laborabat. Legati autem Romanorum Cn. Papirius Athenas, inde Spartam profectus est, ad observandas temporum opportunitates; Ælius Naupactum: dum reliqui duo Metellum, quem affuturum esse non dubitabant, Athenis præstolantur.

Pausan. Polyb.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Dum Critolaus inter Achæos omnia turbat miscetque, Thebis altera fax rerum novarum Pytheas Bœotarchus haud remissiore impetu cives suos in bellum Romanum impellebat. Is, adolescentia turpiter transducta, mox etiam in republica per audaciam atque avaritiam multa designabat in perniciem civitatis eruptura. Sed ubi Metellus, cui negotium hoc senatus dederat, mulctam, pro illatis Phocensium populo Amphissensibusque et parti Eubœæ injuriis, solvere jussit; ibi Pytheas exulceratos molesto imperio animos adeptus, prius exstimulare non destitit, quam professis contra Romanos odiis, ad arma cum Achæis conjungenda incitaret. Trahuntur in societatem Chalcidenses. Tam infirmis subnixus amicitiis in Romanos sumere bellum Critolaus audet: ne ulla quidem in eventum sequiorem sibi excusatione relicta. Quippe impingere et vinci, etiam post consilia non inepte capta, humanum est, et fortunæ solet imputari: at audacia cum imbecillitate, non infortunium, sed amentia recte vocatur. Itaque non difficilior Romanis victoria fuit, quam in tanta hostium stultitia oportuit.

Pausan. Achaic. Polyb. ap. Vales. Pausan. Liv. Epit. Pausan.

2. Metellus, ut pondus legatorum suorum verbis adderet, eodem fere tempore, quo profecti illi erant, et ipse

exercitum per Thessaliam præter Lamiacum sinum instituit ducere. Jam Critolaus, adjutus etiam Bœoticis auxiliis, Heracleam obsidebat, in Thessaliæ finibus sitam urbem, et Achæis contribui recusantem. Sed adventu Metelli cognito, Sperchiumque fluvium ab eo superatum, ex insana illa ferocia subito in tantum pavorem incidit, ut neque eodem loco expectare hostem, neque saltem in angustiis ad Thermopylas auderet consistere; unde contra ingentes Persarum Gallorumque copias Græci magna olim virtute, magnaque gloria dimicaverant.

Oros. v. 3. Zonar. Pausan.

3. Ad Scarphæam Locridis urbem itinere fugæ simillimo contendens, non tamen attingere illam potuit, quin a Metello, qui festinanter insecutus fuerat, pugnare cogeretur. Magnam ibi cædem fuisse non ambigitur: circiter mille vivi capti. Critolaus post res perditas judicii sui errore primum agnito, ut se præsentibus malis exsolveret, venenum in fuga bibit. Apud alios neque vivus, neque mortuus repertus esse post pugnam traditur: cum ad montis Œtæ radices fugam urgeret, in locis paludosis et profundis subsidisse creditus. Ex cetera multitudine mille Arcades, delecta juvenum manus, Elateam Phocidis urbem concessit, et ab Elatensibus pro veteris amicitiæ jure hospitaliter excepta est. Sed fama prælii ad Scarphæam vulgata, metuentes iram Romanorum Phocenses excedere finibus suis Arcadas jubent. Hos reditum per Bœotiam tentantes, haud procul Chæronea Metellus delevit.

Vell. I. 11. Pausan. Liv. Epit. Pausan.

4. Hæc rerum a Metello contra Achæos gestarum proxima vero videtur esse narratio. Neque enim aut de numero præliorum aut de loco, similia apud scriptores traduntur. Achæorum ad Thermopylas viginti millia; iterum in Phocensibus septem occisa millia Claudius refert. In Achaia quidam et Elidis campis pugnatum produnt: etiam de duce hostium ambiguum Valerius Antias facit, qui cum Diæo pugnasse Metellum (si tamen fidi sunt codices) scripsit. At Polybius, qui res domesticas ignorare non potuit, cum plerisque omnibus, Critolaum nominat: neque dubium habetur, eo demum sublato imperium ad Diæum revertisse. Hoc enim jure Achæi utebantur, ut, ubi prætor fatis concessisset, qui proxime præ-

Auct. de Vir. Illustr. Oros. Flor. II. 16. Oros. Polyb.

tor fuisset, is magistratum usque ad tempus comitiorum gereret.

5. Igitur Diæus belli, cujus primus auctor ipse fuerat, administratione suscepta, præsidium Megara misit, ad hominum millia quatuor, Alcamene duce, qui videlicet irrumpentem Metellum repellerent, quem modo cum florentissimo exercitu prætor Achæorum Critolaus sustinere nequiverat. Ipse Argos profectus, inde literas ad omnes Achaiæ civitates dedit, 'ut ex vernis ad millia duodecim manumissi cum armis Corinthum mitterentur.' Quibus vernæ ad numerum non essent, ex aliis mancipiis supplere permissum. Ea quoque descriptio inæqualiter, et magis ut prætori placuerat, quam ex opibus civitatum, imperata.[1] Quod etiam ob bella Lacedæmonia in magna difficultate pecuniariæ rei versabatur respublica, opulentiores quosque viros matronasque privatim aurum argentumque conferre coëgit. Simul omnes qui ætate militari essent ex Achaia Arcadiaque Corinthum armatos convenire jussit.

Liv. Epit. Pausan.

Polyb.

6. His omnibus de causis maxima per Achaiam trepidatio, maximusque cum desperatione metus erat. Neque tamen ad sana consilia poterant adjicere animos: sed, quod porculsis semel mentibus evenit, principum suorum dementiam damnabant simul et sequebantur. Præ ceteris Eleorum Messeniorumque et Patrensium flebilis erat conditio. Illi metu torquebantur, ne ad mare objectis regionibus, primum consulis Mummii cum classe venientis impetum excipere cogerentur. Patrenses cum circumjectis oppidis accepta clades fregerat, magna parte juventutis in prælio amissa: tantaque illis locis consternatio fuit, ut multi necem sibi consciscerent, in puteos aut ex præcipitiis desilientes; plures desererent patriam, non quia ubi vitam acturi essent scirent, sed quia scire videbantur in patria se non posse vivere. Erant qui ad Romanos proficiscebantur, alii alios, ut auctores novarum rerum, accusantes: ne propinquis quidem parcente metu, quanquam nemo erat, qui adhuc aut exigeret delationem, aut quæstionem exerceret.

1 *Impetrata* edd. ante Crev.

7. Neque alia rerum apud Thebanos facies erat; immo aliquanto fœdior, quia fugientibus universis vacua urbis ædificia relicta fuerant. Inter ceteros et Pytheas cum uxore liberisque in exilium profectus, tota Peloponneso
Pausan. oberrabat. Metellus enim, cæsis apud Chæroneam Arcadibus, ad Thebas cum exercitu victore accedebat. Quo ubi pervenit, laudabili mansuetudine usus non templis modo domibusque pepercit; sed etiam quenquam Thebanorum vel manentem occidi, vel fugientem capi vetuit, uno Pythea excepto, quem ad se adduci jussit, ubicumque repertus esset: captusque is post aliquod tempus, supplicio capitis scelerum suorum furorisque pœnas luit. Thebis receptis ad Peloponnesum Romanus convertit iter. Jamque Megaris appropinquabat, cum Alcamenes, ne tentata quidem urbis defensione, cum præsidio suo Corinthum in castra Achæorum se recepit. Megarenses urbem sine certamine dediderunt.

Polyb. 8. Jam et Diæus Corinthum venerat: neque multo post accessere missi a Metello Andronidas et Lagius et Archippus viri nobiles, ut ad pacem accipiendam Achæos
Pausan. hortarentur. Magno enim studio Metellus agebat, si qua ante consulis adventum componere res Achaiæ posset. Neque temere sumta spes erat, quod post infelicem pug-
Zonar. nam multis jam displicebat bellum, positisque armis parati erant per conditiones transigere. Sed vicit Diæi factio,
Polyb. qui diu ante, quos venturos noverat, tanquam fautores hostium calumniatus, postquam accessere, multitudinis odio temeritatique objecit. Comprehensi igitur statim, et cum omni genere contumeliarum in vincula rapti sunt.

9. Sub idem ferme tempus etiam Philo Thessalus Corinthum se contulit, adeo manifesta salutis eorum cura, ut multos jam Achæorum flecteret. Ex quibus Stratius[a] Trittæensis, præter ceteram dignitatem ætate quoque reverendus, Diæum amplexu blanditiisque rogabat, 'ut conditionibus a Romano propositis assentiretur.' At consilii principes neque rationibus, neque prece movebantur: desperata ab Romanis salute, quos atrocius offendisse reban-

[a] *Stratius*] Fortasse *Strategius*. Vid. supra LI. 64. et 65. *Crev.*

tur, quam ut expectari venia posset. Neque tamen ad exitum viris dignum se parabant, aut quicquam moliebantur, quod hominibus gloriæ imperiique cupidis dignum esset. Non tamen mirabitur vilitatem et amentiam hominum, quisquis meminerit neque alia decreta fieri posse, quam velint consilii publici moderatores; neque alios tum fuisse principes, quam Diæum et Damocritum, nuper exules, mox fatali temporum imprudentia in civitatem receptos, cumque his Alcàmenem et Theodectem et Archicratem, prudentia ac probitate nihil iis quos dixi præstantiores.

10. Fit igitur decretum non de Andronida modo et ceteris; sed etiam Sosicrates in carcerem compingitur, hoc crimine, 'quod cum prætoris vicem concilio præesset, auctor legatos ad Metellum mittendi fuerit, omniumque causa malorum quæ deinceps incidissent.' Sed et constitutis postridie judicibus, condemnatum vinctumque acerbo cum cruciatu interemerunt, nihil elocutum quale ipsi voluissent. Lagium autem et Archippum et Andronidam missos fecere, quia supplicio Sosicratis irritatam multitudinem senserant: simul favente Diæo, qui talentum[b] ab Andronida, ab Archippo quadraginta minas acceperat. Adeo his sordibus ille assueverat, ut ne in tali quidem tempore posset a captandis undecumque muneribus desistere.

11. Idem paulo ante hæc tempora crudele quoque in Philinum Corinthium facinus ediderat, mittere illum nuntios ad Menalcidam, et Romanorum sectam sequi criminatus: verberibusque et tormentis ipsum et adolescentes filios, ut alios aliorum quoque dolore cruciaret, in mutuo conspectu occiderat. Unde cum tales haberet Achaia duces, qui et domi crudelitate avaritiaque omnia corrumpebant, neque militiæ cognitionem ullam, aut lectione, aut auditione, aut usu, (qui soli res eas discendi modi sunt,) paraverant: nihil potuit accidere felicius, quam quod accidit, ut quam celerrime victi, neque sæviendi in

Polyb. ap. Suid. in Στρατηγία. Polyb. ap. Vales.

[b] *Talentum*] Marcas argenti nostrates 93. uncias sex. *Quadraginta minas.* Marcas 62. uncias 4. *Crev.*

Achæos causam darent Romanis, neque ipsi haberent facultatem: agnoveruntque hoc ipsi mox Achæi, apud quos per ea tempora Themistocleum illud proverbii vicem usurpatum est, 'perieramus, nisi periissemus.'

Plut.Them.

Zonar. Pausan.

12. Inter hæc, L. Mummius summa contentione ad exercitum festinabat, audito jam prospero Metelli prælio, ne post confectum bellum exsors gloriæ imperium haberet, veritus. Nam rerum illarum non modo fama celeriter est evulgata, sed etiam nuntii literæque Romam venere: ante omnes A. Postumii, qui primus omnium de victoria Metelli ad senatum scripserat. Namque homo ingenio vanus, cum sub tempus conserendæ pugnæ per simulationem valetudinis Thebas Phthioticas concessisset, post eventum omnia perscripsit diligenter, eoque verborum genere tanquam ipse interfuisset. Inde quæ historiis ejus habenda sit fides, haud difficile arbitratu est, in quibus et ipsis quemadmodum a Catone sit illusa puerilis in viro consulari jactantia, multorum scriptis annotatum est.

Polyb.

A. Gell. xi. 8. Plut. Cat. Maj.

Flor. ii. 16. Oros. v. 3. Auct. de Vir. Illustr. Pausan.

13. L. igitur Mummius, cum jam ad Isthmum castra Metellus admovisset, lictoribus tantum, et paucis equitum comitatus, non die, non noctu intermisso itinere, cum Aurelio Oreste, qui in Achaica legatione fuerat, in castra sub lucem venit. Inde Metello in Macedoniam dimisso, ipse in Isthmo substitit, donec universæ copiæ convenissent. Summa exercitus fuit equitum tria millia quingenti, peditum tria et viginti millia. His accessit sagittariorum ex Creta manus, et duce Philopœmene Attali regis auxilia. Ex his partem consul, adjunctis etiam nonnullis Italicis cohortibus, ad mille quingentos passus ante castra locum capere stationibus jussit. Hos, cum negligentius agere viderentur, subito effusa hostium manus turbat, occisisque nonnullis, ceteros usque ad castra persequitur. Unde summota, et ad sua vicissim castra repulsa, tamen scuta circiter quingenta ex hostibus capta refert.

Zonar. Pausan.

14. Post hæc Diæus contracto quod ubivis habebat virium, potestatem pugnandi consuli facit. Consul, ut hostium augeat vecordiam, in castris suos continet. Crescit hinc Achæis animus, adeo intemperanti alacritate, ut non modo priores in vallem inter diversa castra mediam

Zonar. Pausan.

descenderent, sed etiam vehicula secum ducerent ad hostium reportanda spolia, conjugesque suas cum liberis in vicinis montibus spectare dimicantes juberent, cito de spectatoribus prædam hostium futuros. Apud Leucopetram sub ipsis Isthmi faucibus concursum est. Equitatus Achæorum statim fugit, vix prima expectata impressione Romanorum equitum, quos consul ex occultis latebris subito in latus hostium immiserat. Pedes aliquanto constantius restitit: quanquam nudatus equitum fuga, minutoque animo, etiam multitudine hostium urgeretur. Tandem mille fortissimi viri conglobati transversam aciem perrupere. Tum vero effusa fuga, ubi quisque potest, salutis præsidium quærunt. Ipse Diæus recta Megalopolin patriam suam intendit cursum. Qui si Corinthi munitionibus seque, et qui ex fuga potuissent colligi, esset tutatus, potuisset consulem tædio obsidionis ad conditiones non iniquissimas adducere. Nunc vero statim atque inclinare suos sensit, tota spe abjecta, refugit domum; eaque incensa, conjugem, ne in hostium veniret potestatem, interfecit, ejusque corpus in incendium misit: ipse veneno epoto vitam posuit.

Justin. xxxiv. 2.

Auct. de Viris Illustr.

Flor.

Pausan.

Zonar.

Pausan.

Auct. de Vir. Illustr.

Pausan.

15. At qui in urbem Corinthum confugerant, absentia ducis perterriti, nocte proxima omnes dilapsi sunt. Excesserunt etiam Corinthiorum præ pavore plurimi, omnes quos in urbe sua non videbant, captos cæsosve rati. Neque tamen consul licet vacuam apertisque portis indefensam continuo ingredi voluit, insidiarum metu. Tertio demum die omnibus exploratis, Corinthum Romana signa intraverunt. Puberes reliqui a militibus interemti ferme sunt; mulieres puerique sub corona veniere. Multos etiam flammis consumtos esse traditur: dum urbs crudeliter prius direpta, præcinente tuba deletur. Tantum enim fuisse incendium ferunt, ut, cum omni ex parte subjectæ ædificiis faces essent, quicquid comprehensum intra mœnia fuit, eundem in apicem coëuntibus flammis, tanquam unus ignis arderet. Atque is deinceps etiam cum cineribus ruderibusque sopitus et oppressus videretur, diu retinuit fervorem, perieruntque eo fato multi Romanorum, quos ad scrutandum aurum argentumve flammis liquefac-

Oros.

Flor.

Oros.

Suid. in Τετηκός.

tum avaritia in fumantes adhuc ruinas miserat. Muri
Oros. deinde, qui soli remanserant, funditus sunt diruti, etiam lapidibus in pulverem comminutis.

Liv. Epit. 16. Ita Corinthum L. Mummius evertit ex senatusconsulto, quod ibi violatum in legatis gentium jus fuerat;
Vell. I. 13. Id. ib. 2. post annos nongentos quinquaginta, quam ab Alete Hippotis filio, qui sextus ab Hercule numeratur, condita fuerat. Hac acerbitate pœnarum opus videbatur, ut quod
Diod. ap. Vales. imperium hactenus clementia commendasset populis, id etiam adversus mansuetudinis contemtum terror severitatis defenderet. Atque hanc rationem augendi res suas firmandique priscis etiam imperiis placuisse credibile est, ut incipientem potentiam facilius lenitate putarent crescere; ad summa perductæ non esse firmiorem metu custodiam. Nam ad modicas opprimendas opes, si per sævitiam timeri meruerunt, haud difficulter concurritur: validioribus rebus majus a facilitate periculum est; viresque, non quasi infirmæ, sed quasi otiosæ, spernuntur.

Zonar. 17. Ceterum Mummius, reliquis Græcorum concessa
Pausan. libertate, Corinthios omnes, et ex servis quos Diæus armaverat quotquot superstites prælio erant, sub corona vendi-
Zonar. dit. Ad quos sine ulla aliorum injuria certo comprehendendos, hac arte dicitur usus. Convocatis promiscue omnibus, dissimulatoque interim proposito suo, armatos circumfudit. Deinde edicere præconem jussit, 'Corinthios, et qui manumissorum cum his militassent, in servitutem peti: ceteris periculum non esse. Jubere autem consulem, ut quisque astantem sibi teneat.' Ita cum effugium aut latebræ nullæ essent, facile qui quærebantur sunt agniti.

Flor. II. 16. 18. Ceteræ quoque prædæ magnam partem vendidit. Vis erat incredibilis signorum, tabularum, vestiumque pretiosarum, præter ea omnia, quæ incendio hausta, aut a
Strab. VIII. p. 381. diripientibus confracta conculcataque perierant. Militaris insolentiæ cum imperitia conjunctum grande specimen vidisse Polybius refert, qui tum, ad sublevandam si qua posset patriæ calamitatem, ex Africa recens advenerat. Aristidis enim summi pictoris Liberum Patrem, qui admiratione perfectissimi operis proverbio, 'nihil ad Diony-

sum,' dederit locum, humi jacentem, ludentibus aleam
militibus alvei vicem præstitisse. Eadem mox tabula, Plin.
cum præda venderetur, Attalo regi sex millibus nummum [c] xxxv. 4.
emta est. Cum proconsul pretium admiratus, rescidit
venditionem, ex alieno judicio pulchritudinem tabulæ sus-
picatus: quam mox in templo Cereris posuit, ubi spectata Plin.
fuit magno visentium studio, donec ædis ejus incendio, xxxv. 10. Strab.
postquam annos centum quindecim ibi fuisset, periit. Et
quoniam ad hoc genus elegantiæ delapsi sumus, ex eo
quoque tempore frequentatum æris Corinthii nomen est: Oros. v. 3.
magis quia fluentibus in unum auri, argenti, ærisque Flor. Plin.
metallis, magna simul ejus materiæ copia extitit, quam xxxiv. 2.
quod tum primum ejus mixturæ reperta sit ratio. Nam
et multis ante ætatibus celebrata Corinthii operis nobilitas Athen. iv.
fuit. Ad hunc modum excisa Corintho, ager publicatus 1. Zonar.
est, cujus maximam mox partem Sicyonii obtinuerunt. Strab.

19. Itum deinde ad aliarum urbium supplicia. The- Liv. Epit.
barum et Chalcidis eversis urbibus, Chalcidensium equi- Polyb. ap.
tibus multis occisis, Bœoti Eubœensesque centum talenta Vales. Pausan.
Heracleotis pendere jussi: Achæi ducenta Lacedæmo-
niis. Sed horum deinde gratiam civitatibus senatus fecit.
Ceterum aliarum quoque Græcarum urbium, quæ cum
Achæis senserant, mœnia sunt dejecta, armis ademtis.
Sed et donaria statuasque multis ex civitatibus sustulit Cic. in
consul, ut tamen consecratis ad cultum abstineret. Ex his, Verr. iv. 2.
quæque Corinthi fuerant capta, magnam partem Philo- Pausan.
pœmeni, qui Attali auxilia duxerat, dedit; quæ longa
deinde ætate spectata Pergami fuerunt.

20. Convenere deinceps decem legati, consilium a se- Cic. ad
natu imperatori additum, ad res Græciæ constituendas. Att. xiii.
In his A. Postumius et C. Sempronius Tuditanus fuerunt. 30.
Patrem Mummii, quanquam sit qui referat, fuisse non Zonar.
puto, cum etiam de Sp. Mummio [d] fratre proconsulis M.

[c] *Sex millibus nummum*] Marcis argenti 23. unciis 3. semuncia 1. Sed hoc exiguum admodum pretium est: præsertim si recordemur aliam ejusdem Aristidis picturam ab eodem Attalo emtam fuisse centum talentis, eodem teste Plinio xxxv. 10. Itaque facile crediderimus cum doctissimo Harduino intelligi hic debere non sex, sed sexcenta nummum millia, id est, marcas argenti 2343. uncias sex. *Crev.*

[d] *Cum etiam de Sp. Mummio*] Cum M. Tullius dubitet utrum

Cic. ad Att. XIII. 6. Tullius dubitet, quem in Achaia tum fuisse constat, fratris potius legatum, quam in decem fuisse: quod non soliti essent majores legare in decem, qui imperatorum necessarii essent. Pausan. Hi ubi venerunt, popularis status ubique per Zonar. Græciam sublatus est, magistratibus ex censu constitutis. Pausan. Libertas tamen urbibus, et suæ de cetero leges relictæ. Vectigalia deinde imposita; possessionibusque, quas extra fines urbium suarum habere locupletes consueverunt, interdictum. Concilia nationum in Achaia, Bœotia, Phocensibus, et per universam Græciam abolita: quæ tamen et ipsa paulo post supplices clementia senatus recepere. Prætor sane quotannis in Græciam mittitur, sub nominis Achaici præscriptione:[e] quia, cum in provinciæ formam redigeretur, penes Achæos principatus gentis fuerat.

Plut. Præc. Polit. et Philopœm. 21. Multum eo tempore Polybii virtus atque gratia, præcipue ex Africa in Scipionis amicitia, profuit Græciæ.[f] Polyb. ap. Vales. Nam et pro Philopœmenis honoribus, qui per Achaiæ civitates clarissimo viro constituti fuerant, cum abolerentur, prospero successu egit: et statuas Achæi, unde genti nomen, Aratique, et Philopœmenis, quæ jam in Acarnaniam erant translatæ, obtinuit, rem multitudini gratissimam. Unde et ipsi statuam ex marmore candido mox posuere, Pausan. Arcad. cum insigni titulo, 'neque offensuram fuisse Græciam, si Polybii consiliis paruisset; et post offensam illum unum Polyb. afflictæ levamen extitisse.' Idem, cum quæstori bona Diæi aliorumque damnatorum vendenti (bona enim eorum qui conjuges aut liberos non habebant, vendi placuerat) a

Sp. Mummius frater proconsulis, unus ex decem legatis fuerit; existimetque eum potius fratris legatum, quam in decem fuisse. Hæc phrasis habet aliquid obscuri ac vitiosi, sive illud vitium a Freinshemio, sive ab exscriptoribus et librariis ortum sit. *Crev.*

[e] *Sub nominis Achaici præscriptione*] Hoc vix Latinum, nec satis clarum est. Pausaniæ verba hæc sunt: *καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγέμονα οἱ Ῥωμαῖοι. Quem tamen non Græciæ vocant, sed Achaiæ prætorem,* (sive potius *proconsulem*) *Romani. Proconsulem* dico. Achaia enim proconsularis provincia erat, Pausaniæ certe ævo, ut patet ex Act. Apostol. c. XVIII. vs. 12. Vide et Notas Lipsii ad c. 76. l. I. Annal. Taciti. *Crev.*

[f] *Polybii virtus atque gratia, præcipue ex Africa in Scipionis amicitia, profuit Græciæ*] Hæc manifeste mendosa sunt. Plutarchus in eo loco ad quem margo remittit, dicit Polybium ex amicitia Scipionis hunc cepisse fructum, ut patriæ suæ magno esset adjumento. *Crev.*

decem legatis præceptum fuisset, 'ut quæ ex illis Polybius postulavisset, gratis addicerentur,' non modo pro se non[2] petiit quicquam, sed etiam amicis auctor fuit nihil ex spoliis istis attingendi. Hæc omnia cum intra semestre tempus decem legati perfecissent, in Italiam redierunt. Polybius ex eorum mandato civitates obiit: respublicas ad formulam ab ipsis præscriptam composuit: lites sustulit: brevique perfecit, ut statu præsenti non acquiescerent Zonar. modo Græci, verum etiam lætarentur. Unde vicissim Polyb. omnibus illum eximiis honoribus per singulas urbes colere instituerunt. Quos inter in foro Megalopolis statua fuit, cum inscriptione, quæ Polybium Lycortæ filium Romanorum in Græcos iram mitigasse testaretur. Pausan.

22. At Romæ per idem tempus a duobus imperatoribus triumphatum est. Liv. Epit. Prior Q. Cæcilius Metellus de Macedonibus Achæisque speciosissimum triumphum in Capitolium duxit. Inter multos captivos qui currum ejus Val. Max. præcesserunt, insignis maxime Andriscus fuit, qui se pro vii. 2. et 5. Eutrop. Philippo aliquamdiu et Macedoniæ rege gesserat; mag- Flor. ii. 14. num ad utramque sortem fortunæ mutabilis exemplum. Tertius hic de Macedonia triumphus fuit: in quo inter Appian. Lib. cetera spolia transvexit turmam, Alexandri Magni impe- Vell. i. 11. rio a præstantissimo artificum Lysippo factam. Quinque Plut. Alex. et viginti ex amicorum ala in pugna ad Granicum ille Arrian. i. 5. Plin. rex amiserat: eorum equestres statuas expressa singulo- xxxiv. 8. rum similitudine fieri jussit, suamque inter illas. Hæ omnes in urbe Macedoniæ Dio locatæ fuerunt: inde Metellus Romam transtulit. Metello cognomen ex provincia Vell. debellata Macedonici hæsit: non quidem virtuti ejus indebitum: sed aliqua mutatio morum Romæ ex talibus quoque colligi potest, cum Q. Metellus cognomen assumeret, quod ex eadem Macedonia neque T. Quintius primum, neque deinde L. Æmilius, majoribus aliquanto rebus et contra veros reges gestis, assumserant.

23. Justioribus aliquanto causis Æmilianus Scipio Zonar. Africani cognomentum, quod hactenus hæreditarium Eutrop. habuerat, suis meritis ascripsit: hostibus extinctis acerbissimis, excisa urbe æmula, amplissimisque regionibus

2 Aberat ab edd. ante Crev. τὸ *non*.

in provinciæ formam redactis. De quibus rebus cum reportato in Italiam exercitu apud Patres disseruisset, triumphus ei de Carthagine et Hasdrubale magno cum honore decretus est: quem longe amplissimum duxit, translata statuarum et donariorum magna vi, omnique illo apparatu opum, quas tanto tempore multarum nationum regumque victrix Carthago ex toto orbe congesserat. Argenti translata reperio quatuor millia trecenta octoginta pondo.[s] Duxit ante currum inter alios Hasdrubalem et Bithyam, qui mox cum nobilissimis deditorum per Italiæ municipia distributi, vitam in libera custodia exegerunt. Ceterorum pars in servitutem vendita: plures in carcere interierunt.

Liv. Epit. Appian. Eutrop. Plin. xxxiii. 11. Zonar.

24. Inter ista tot prospera (nec enim, uti singulis hominibus, ita populis imperiisque ulla sine tristitiæ temperamento solida felicitas est) res in Hispania non difficiles modo erant, sed etiam magis ac magis adversæ duræque. Præcipuus ibi Romanorum exercituum terror Viriathus erat, ex humilibus initiis ad ingentem potentiam famamque provectus. Nam ex pastore venator, ex venatore latro, cum et audacia patientiaque ad omnes belli labores duratus, et cum accuratissima notitia locorum pernicitatem viresque corporis eximias consecutus esset, post Galbæ in Lusitanos facinus, quod ipse periculum astu et robore effugerat, hominum, quibus neque res neque spes certa usquam erat, manu collecta, multa feliciter audendo cœpit inclarescere: donec confluentibus ad eum quotidie plurimis, justi jam exercitus ductor, castra in aperto

Silius, iii. 354. Liv. Epit. Diod. xxxii. 5. Appian. Iber. Diod. Liv. Epit.

[s] *Argenti translata reperio quatuor millia trecenta octoginta pondo*] Sic expressa habetur hæc summa apud Plinium, ex emendatione Clar. Harduini, qui hanc lectionem niti testatur integerrimis codicibus. Antea hic apud Freinshemium legebatur, *Argenti translatum reperio quater millena quadringenta septuaginta millia pondo*. Quorum verborum nec satis expeditus sensus est, et vitiosa structura. *Translatum ... quater millena.* Ante emendationem cl. Harduini Plinianæ editiones habebant *quater millies quadringenta septuaginta millia pondo*. Sed hæc ingens summa est, cum manifestum sit modicam a Plinio memoratam fuisse. Addit enim 'Hoc argenti tota Carthago habuit... quot mensarum postea apparatu victa?' Itaque nulla dubitatio superesse videtur, quin et apud Plinium, et proinde hic quoque legendum sit, quomodo edidimus, *quatuor millia trecenta octoginta pondo*, id est, marcas nostrates 6843. uncias 6. *Crev.*

ponere, et cum populi Romani prætoribus acie congredi Flor. II. 17.
ausus est.

25. Primus eorum C. Vetilius collatis signis victus, et Oros. V. 4.
cum in potestatem hostium pervenisset, interfectus est. Diod.
Res ad hunc modum gesta traditur. Turdetaniam vasta- Appian.
bat Lusitanorum exercitus, ad hominum millia decem. In hos recens Roma egressus cum supplemento C. Vetilius, assumtis veteribus copiis, strenue movit: adeptusque pabulantes, magno interfecto numero, ceteros in locum adeo iniquum compulit, ut manentibus a fame, abeuntibus ab hoste certissima pernicies imminere videretur. Ergo legatos cum velamentis supplicum mittunt. Horum talis oratio fuit.

26. 'Non equidem eo proposito, Romani, bella nobiscum geritis, ut innoxia gente deleta solitudinem faciatis. Aliter neque supplicatum venissemus, et, si nihil potuisset melius, hoc certe egissemus, ne inulti occideremur: haud secus atque certamine cum feris inito, quod pacem ac fœdera nescit, nec nisi victoria aut morte terminatur. Vos autem late per omnes terras non modo rebelles populos vi et Marte [3] domuistis, sed etiam plerosque æquis conditionibus illigatos, de hostibus socios amicosque fecistis. Hi ipsi populi, pro quorum tuitione castra ista hoc loco posuistis, aliquando hostes vestri, neque minori vobis odio, quam hodie Lusitani, fuerunt.

27. 'Igitur in causa haud multum dispari quid parem a vobis expectare humanitatem vetat? præsertim quia vobis notissimum est, non ingenii ferocia aut odio imperii vestri, sed fame ac necessitate cogente arma nos induisse, quo alimenta, quæ nobis a vicina et consanguinea gente denegantur, quando per amicitiam potiri non possumus, vi extorqueamus. Neque si belli ulla justa causa est, aliis armis rectius ignoscas, quam quæ nulla imperii aut opum cupidine, tantummodo extremi exitii prohibendi gratia sumuntur.[4] Natura enim, quæ rerum omnium mater atque domina est, ideo nimirum tanta frugum copia terras aliquas ditavit, ut exinde sterilitati aliarum sola-

3 *Victrici Marte* edd. ante Crev.
4 *Sumitur* ante Crev. legebatur.

tium esset, et populi, quos ipsa genuisset, necessariarum rerum inopia interire ne cogerentur. Multis jam ab annis, inopia commeatuum incursare provinciam vestram soliti, magnam agrorum partem vastavimus: magna pars, metu cultorum, otiosa jacet: remotiora quoque, quo nos penetrare non possumus, a vestris et sociorum exercitibus exhauriuntur. Horum non maximam portionem si nobis incolendam dederitis, jam omnia hæc bella quiescent; pacata fidaque provincia vobis erit; et his apparatibus, ubi plus gloriæ præmiorumque apparebit, utemini.

28. 'Neque gratuitum id beneficium poscimus. Quæ sola habemus corpora atque arma offerimus in vicem, omnibusque bellis vestris fortem fidelemque operam navabimus. Id vobis utilius erit, quam per invios montes pecora nostra consequi, et aut difficili bello multos viros fortes amittere, aut, etiamsi victoria quæsita sit, nihil inde præter vanos titulos et inanem triumphum reportare. Sexaginta amplius anni sunt, ex quo, pulsis Hispania Pœnis, nostris exercitibus ducibusque signa conferre cœpimus. Quæ toto eo tempore casuum varietas fuerit, commemorare nihil attinet. Hoc utique tanto temporis experimento cognosci potuit, gentem Lusitanam neque exscindi facilem, neque servitii patientem esse. Denique sic habetote, libertatem nobis vita dulciorem: ad vitam porro ducendam agro et frugibus opus esse. Hæc si tribueritis, illam reliqueritis intactam, Diis bene juvantibus, efficiemus ne quem sociorum vestrorum fide atque virtute ante Lusitanos esse opinemini.'

29. Non displicuit prætori conditio: jamque pacta sanciebantur, cum Viriathus: 'Ecquæ hæc insania est' exclamat, 'viri? Quotquot hodie hic sumus, Romanæ perfidiæ, vitata Galbæ fraude, vitata Luculli, reliquiæ sumus: multiplicem nostrorum numerum, idem ille, quo nunc petimur, dolus hausit. Nocentior Romani dextra est, cum posito ferro pacis et fidei ministram simulat. Neque adhuc eo deventum, ut si deditione tuti esse possemus, tantum dedecoris sit subeundum. Si obsequi salutaribus imperiis potestis, parata mihi ratio est, qua incolumes simus.' Omnibus promtissime operam obsequi-

unique pollicentibus, exercitum eductum velut ad pugnam instruit: mille ex his delectos manere secum; ceteros, ut primum vidissent equo insilientem, dispersos in omnem partem contente fugere jubet, admonitos ut ad urbem Tribolam se opperirentur. Front. Strat. II. 13. Appian.

30. Vetilius abeuntes metu resistentium insequi non ausus, suosque pæne dedititios parato instructoque eripi dolens, tandem in Viriathum vertitur. At ille pernicibus equis conatum hostis omnem eludens, modo fugienti similis, deinde restitans, nonnunquam ultro minatus impressionem, et ea die, et sequenti tota Romanos iisdem in campis detinuit. Tum vero suis abunde spatii ad securitatem fugæ fuisse conjectans, noctu per ignotas vias equorum celeritate ablatus, Romanos armis onustos, imperitiaque locorum et imparibus equis tardatos, frustravit. Hoc tam callidum et felix consilium maximam apud barbaros admirationem Viriatho, maximamque auctoritatem peperit: magnaque deinde multitudo ad eum, tanquam unicum ducem, sese aggregavit.

31. Ceterum Vetilius Viriathum persequens, quem Tribolæ esse audiverat, eodem cum exercitu proficiscitur. Iter per saltus faciundum erat, in quibus Viriathus partem copiarum absconditerat. Ibi cum paucis conspectus, deinde velut pavore refugiens, Romanum pudore et ira incautius instantem in paludes et voraginosa loca pertrahit. Ipse solidis notisque semitis cum evasisset, repente conversus, simul a lateribus exsurgentes qui occultati fuerant, Romanum agmen cœno impeditum adoriuntur, et in loca magis magisque difficilia detrusum fundunt fugantque. Vetilium qui ceperat barbarus, senem videns et obeso corpore, tanquam vile mancipium interfecit. Cæsi cum eo captive fuere millia quatuor: sex millia Carpessum (quæ celebris illa veterum carminibus Tartessus esse creditur) cum quæstore perfugere. Is trepido adhuc militi non injuria diffisus, a sociis tum nationibus Bellorum Titthorumque impetrato quinque millium auxilio, eam manum Viriatho opposuit: a quo sic internecione deleta est, ut ne nuntius quidem effugisse tradatur. Tanto major quæstori metus, majorque necessitas fuit, ut intra mœnia Front. Strat. II. 5. Appian. Diod. XXXII. 5. Appian.

urbis, haud multum ab obsessi fortuna distans, copias contineret. Unde C. Plautio, qui provinciam eam sortitus fuerat, major exercitus, millia peditum decem, mille trecenti equites dati.

Oros. v. 4. Appian. 32. Huic etiam infelix et multis præliis adversa expeditio fuit. Cum enim ad suas artes Viriathus sese retulisset, ex Carpetania, quam post Vetilii cladem impune vastaverat, velut terrore advenientis cum prætore exercitus, discessu facto; Plautius ad insequendum illum quatuor militum millia præmisit: quos ex inopinato conversus ille, paucis exceptis, occidione occidit. Inde Tago flumine superato, castra in monte quem Veneris vocant, oleis consito, posuit. Ibi cupiditate ulciscendi cladem acceptam Plautius cum eo congressus, nihilo pugnavit Liv. Epit. Appian. felicius, amissaque magna parte copiarum, quod superfuerat, per oppida distribuit, media æstate in hyberna militibus deductis.

33. Unde Viriathus sociorum populi Romani agros obibat, ne corrumperet messem, tributum exigens, et in renitentes ultione parata. Tum etiam Segobrigenses af- Front. Strat. III. 10. flicti gemino Viriathi dolo. Cum enim locum insidiis opportunum haud procul mœnibus observasset, cohortibus in eo dispositis, paucos misit, qui pecora Segobrigensium abigerent. Quos illi fuga recedentes cum avide insequerentur, Id. ib. III. 11. ad insidiarum locum deducti, cæsique sunt. Iterum, cum itinere tridui discessisset, omne illud spatium uno die remensus, securam urbem et sacrificio tum maxime intentam improvisus oppressit. Quæ res ubi Romæ Liv. Epit. Diod. Const. Porphyrog. Part. II. c. 24. sunt auditæ, consulari duce exercituque opus esse senatus censuit, quo utraque simul Hispania defenderetur. Q. Fabio Maximo Æmiliano ea sors evenit, qui L. Hostilium Mancinum collegam in consulatu habuit.*

Appian. Auct. de Vir. Illust. Flor. II. 17. Adon. Chron. Oros. 34. Sed priusquam hic ire in provinciam posset, Claudii Unimani prætoris ductu denuo infeliciter cum Viriatho dimicatum. Exercitus Romanus propemodum occidione cæsus est. Viriathus tropæa in montibus suis posuit, trabeis et fascibus imperatorum quos fuderat ad ignominiam

* A. U. C. 607. A. C. 145.

Romani nominis exornata. Etiam C. Nigidium a Viriatho victum reperio apud unum auctorem non ex optimis: ceterum neque quo omnino tempore, neque quo res gesta modo sit, additur. Quod magis constat, maximus ea tempestate terror ex Lusitanis fuit, cum dux callidus et audax genere hominum durissimo bellicosissimoque uteretur. Apud Claudium scriptum est, quodam in saltu per ea tempora mille Romanis Lusitanos trecentos occurrisse: pugna commissa, ex his septuaginta, Romanorum trecentos et viginti cecidisse: deinde Lusitanis sparsim et secure abscedentibus, unum eorum peditem ab aliquot Romanis equitibus circumventum, unius equum lancea perfodisse, tum sessoris caput uno ictu gladii dissecuisse: ita factum, ut ceteris attonitis et metu contantibus ille ad suos otiose et contemtim sese reciperet.

Auct. de Viris Illustr.

Oros.

35. Inter hæc C. Plautius, die ad populum dicta, damnatus lege majestatis, quod rebus male gestis imperium populi Romani minuisset, exilii causa solum mutavit. Q. Fabius Æmilianus consul, cui senatusconsulto decretum erat, uti legiones duas scriberet, tirones scripsit: ut iis qui modo Africam, aut Græciam, aut Macedoniam subegerant, pro navata utiliter opera aliquod ex vacatione præmium foret. Cum his et auxiliis sociorum in Hispaniam profectus, Orsone copias recensuit. Quindecim millia peditum, equites ferme bis mille reperti. Hos quotidianis exercitiis confirmare instituit, priusquam hosti non spernendo novum militem objiceret. Id quoniam per legatos agi poterat, ipse trajecit in Gaditanam insulam, Herculi sacra facturus, quem etiam gentili religione colebat, quod Fabiorum progenitor ille credebatur.

Diod. ap. Val.

Tac. Ann. I. 72.

Appian.

Plut. Fab. c. 1.

36. Per absentiam consulis Lusitani lignatoribus Romanorum insidiati, multos occiderunt: etiam legatum consulis collatis signis dimicare ausum fuderunt, ingenti præda potiti. Ad horum famam cum Fabius accurrisset, Viriathus victoria ferox, et ut cum tironibus pugnaret, subinde instructis copiis consulem ad pugnam provocabat. Sed ille consilii tenax cum universis quidem copiis in prælium descendere recusabat; per crebras velitationes, modo hos, modo illos suorum ferendo hostium conspectui

Appian.

vulnerumque et mortis terrori assuefacere contentus. Pari solicitudine, ne inter pabulandum improviso hostis incursu opprimerentur, providebat; ipse plerumque cum equitibus circumcursitans, et armatorum custodia metentibus apposita. Hanc enim diligentiam a patre Paullo, cautissimo [Vell. II. 5.] imperatore, Persei bello didicerat. Cujus etiam severitate in tuenda militari disciplina usus, clarissimam exinde famam reportavit.

[Cic. Læl. c. 25.] 37. Sed in urbe C. Licinius Crassus tribunus legem promulgavit, 'uti sacerdotes non, ut antea, cooptatione collegarum, sed suffragiis tribuum crearentur.' Erat plane populare legis argumentum: populi enim beneficium fiebat, quod hactenus in potestate fuerat paucorum. Non pla- [Varro de Re Rustic. I. 2.] cebat res senatui: cujus in contumeliam tribunus, mutato veteri more, non in curiam et comitium, sed in forum ver- [Cic. Bruto, c. 21. Id. de Nat. Deor. III. 2.] sus agere cum populo instituit. Dissuasit legem C. Lælius Sapiens prætor, nobilique oratione religionem injecit populo, si quid in rebus ad cultum Deorum pertinentibus temere mutaretur. Eundem Lælium in Hispania res gessisse, quanquam annalibus exciderit, magni tamen auc- [Id. Bruto. Id. de Off. II. 11.] toris testimonio constat. Nam egregium illum Viriathi bello fuisse, ferocitatemque illius in prætura comminuisse, ita ut facile bellum reliquis traderet, in M. Tullii Ciceronis lucubrationibus scriptum est.

[Liv. Epit.] 38. Sub hæc tempora magnæ iterum mutationes rerum in Syria fuere. Alexander, non melior quam pro obscuritate generis sui rex, amicos neque ferre neque regere pru- [Diod. ap. Vales.] dens, pluribus interfectis, opera reliquorum personam principis sine auctoritate sustinebat. Ex quibus Hieracem et Diodotum Apamenum (qui deinceps sub Trypho- [Euseb.] nis cognomento tyrannidem exercuit) Antiochenæ urbi [Trogi Prolog. XXXV.] præfecit. Adversus hunc ob stultitiam invisum populo Demetrius rege Demetrio genitus bellum excitavit. Illum [Liv. Epit. Justin. XXXV. 2. Sulp. Sev. Joseph. XIII. 8.] cum fratre Antiocho pater hospiti Gnidio cum magna vi pecuniæ commendaverat, ne universam domum periculo belli, quod cum Alexandro gerebat, exponeret. Audito patris exitu in Cretam perfugit adolescens; donec, hortante Lasthene Cretensium duce, et ex eadem insula suppeditante auxilia, repetendis avitis opibus animum adje-

cit. Alexander, intellecto Demetrium ex Creta in Ciliciam trajecisse, magis metu suo quam hostis robore pulsus Antiochiam recessit, relicta Cœlesyria, cujus prætor Apollonius, cum Demetrii partes secutus, hujus auspiciis contra Jonathanem Judæorum ducem male pugnavisset; meliori spe sublatus Alexander, viribusque potior, conatus hostium haud difficulter eludebat. Machab. I. 10. Joseph. Machab.

39. Ergo Demetrius majoribus auxiliis opus esse cernens, Ptolemæum Philometorem Ægypti regem excitat. Quanquam enim is filiam Alexandro uxorem dederat, tamen sive infensus genero, sive occasionem invadendi regni vicini amplexus, cum ingentibus pedestribus equestribusque copiis in Syriam venit, tanquam genero suppetias laturus. Itaque civitates ei portas, ut amico, aperiebant, jubente Alexandro, sive credebat sinceram soceri mentem esse, sive simplicitate sua putabat illius obligari fidem et pudorem posse: nisi tamen dissimulatione ista occasio quærebatur tollendi per insidias, quem viribus non erat repellere. Nam et quæ secuta sunt, hanc suspicionem vehementer affirmant. Cum enim Ægyptius per Azotum et Ioppen (ubi Jonathan ei Judæorum dux occurrit) Ptolemaida venisset, firmatis præsidio quas relinquebat urbibus, propemodum interfectus est Ammonii dolo, qui omnia apud Alexandrum poterat. Sulpic. Sev. Machab. I. 11. Joseph. Machab. Joseph.

40. Ergo per literas petito ad supplicium, nec dedito Ammonio, generum insimulans conscium insidiarum in caput suum fuisse, cum Demetrio societatem amicitiamque pangit. Habebat jam in potestate totam oram maritimam, ad Seleuciam usque, quam cognomento Pieriam vocant. Inde Antiochenos solicitans, et ipsos Alexandro iratos ob scelera Ammonii, in partes suas attrahit. Commodum aberat cum meliori parte copiarum Alexander, ut Cilicum nonnullos, qui defecerant, ad officium armis revocaret. Ita licentius mutantibus fidem Antiochenis, Ammonius in muliebri stola, quam ad dissimulandam personam induerat, interficitur: uxor Alexandri ad patrem redit, statimque Demetrio in matrimonium traditur. Machab. Plin. v. 11. Joseph. Liv. Epit. Sulpic. Sev. Machab.

41. Ptolemæus Antiochiam ingressus, a populo militibusque rex Syriæ salutatur, et omnibus magno studio ten- Joseph.

dentibus, gemino diademate insignis, utriusque regni dominum profitetur. Sed ut erat natura bonus et æquitatis amans, ad hæc futuri non improvidus, neque recte se facere, neque prudenter arbitrabatur, si alienum imperium invitis Romanis occuparet: quos utique æmulatione potentiæ certos hostes putabat habiturum, quisquis Ægypti Syriæque regna conjunxisset. Quare convocatis in concionem Antiochensibus, post enumerata beneficia sua, in hunc maxime modum disseruit: 'Erant hæc omnino talia, ut nemo præstaturus alteri videretur: ideoque plerique ad regnum Syriæ comparandum hæc a me fieri sentiebant et loquebantur. Quorum ego opinionem quia factis refellere decreveram, verba verbis coarguere supersedi. Nunc autem et illis respondebo, et meorum factorum omnium rationem vobis reddam; hujus postremi maxime, quod et accipere Syriæ regnum mihi placuit, et reddere acceptum placet.

Polyb. ap. Val. Joseph.

42. 'Non enim aut cæca cupidine raptus hoc diadema cepi; aut coactus a quoquam, vel aliqua perperam facti pœnitentia depono: sed utriusque temporis justissimis rationibus inductus. Cum enim in Syriam eo tempore descendissem, quo divisæ mutuis dissensionibus opes suum in exitium velut ruina ferebantur, et illum quem benevolentia mea regem generumque fecerat, ipsius ingratus animus, compositæque in caput meum insidiæ hostem effecissent; nihil tam nocere rebus animadverti, quam quod honesta pars civium, qui in pace et republica constituenda suam incolumitatem suorumque fortunas omnes consistere intelligebant, non tam præsentibus mœsti, quam de futuro soliciti erant, neque quo se verterent, aut in quo deinde spes opesque suas ponerent, reperiebant.

43. 'Alexander, neque ab initio justus legitimusque rex a plerisque creditus, tanta sævitie superbiaque egerat, ut eo salvo neque publicam rem, neque privatam cuique salvam esse posse confiderent. Demetrium paterna odia prægravabant, et quia, neque qualis futurus esset, præsciri, neque quantam potentiam ad defendendos quos sibi applicuisset habiturus foret, provideri poterat. Idcirco temere permixta fortunæque permissa omnia neque consilium

certum, neque propemodum voti copiam relinquebant. Nam ubi vi agitur, neque recte aut secus factis idoneus ultor propositus est, boni mores illico extinguuntur. Hoc ego rerum statu meum nomen, meamque auctoritatem accommodandam censui, qui probos pariter improbosque adverterem, et finem aliquem calamitatis ac maleficiorum expectare alii auderent, alii facere cogerentur. Sic erectis civitatum animis, ingens statim ad meliores partes transitio facta, et ipsa caput Syriæ Antiochia decidit item: abdicatoque Alexandro, cæso ministro scelerum Ammonio, et filiam mihi restituit, et insignia regni dedit.

44. 'Hactenus ego nihil pristina mea abstinentia indignum feceram, quod meritum virtute præmium ratio non erat aspernari. Sicut enim Olympicis Isthmicisque certaminibus victores virtutis causa coronantur, idque longe præcipuum tota Græcia decus est, sic ego non alienum nec injustum arbitrabar, me quoque laborum aliquam mercedem capere; sed hanc, quæ semper summa ab omnibus æstimata est, laudis et gloriæ. Nam opes, potentiam, regna immodice augere velle, non tam magni clarique, quam cupidi animi opus est: et hæc interdum a fortuna etiam infantibus deferuntur. Mihi sicut minime dolet, quod summa voluntate vestra Syrorum rex appellatus, ad tuendam ejus nominis dignitatem animorum opumque satis habeo: ita majoris me viri specimen daturum arbitror, si honore contentus, Syriam, cui et Dii destinarunt, et vos non invidebitis, restituam.

45. 'Gener meus Demetrius, bonus et fortis adolescens, Seleucidarum haud dubius sanguis, unus est hodie, cui Diis hominibusque approbantibus possim hoc imperium reddere. Neque vos moveat, quod cum patre ejus iras atque bellum habuistis. Sepultis cum mortuo inimicitiis potiora nova merita erunt: neque, si in me quicquam auctoritatis esse putatis, clementis imperii magister duxque deero. Te, quoque, Demetri, ne paternorum temporum memoria ita subeat, ut illud incitamentum potius irarum, quam mansuetudinis habeas. Crebra mutatio regum nec imperantibus, nec quibus imperatur læta esse potest. Jam a multis annis triste documentum Syria

Justin. xxxv. 2. Joseph.

dedit, quid inter populum regemque discordiæ possint: et quam invictos, si consentiant, inter simultates exiguæ sæpe et inopinatæ causæ possint evertere. Igitur, quod mihi vobisque faustum sit, quod a vobis accepi diadema, en restituo, ut huic Demetrio imponatis. Mihi sufficiunt Ægyptiæ opes, quæ magno Ptolemæo ceterisque majoribus meis suffecerunt. Et tamen quantum abest, quin in parte imperii esse videar, cujus et filiam reginam relinquo, et reges spero nepotes?'

Justin. 46. Ita persuasis Antiochensibus Demetrius in regnum recipitur. Neque milites, quorum plerique sub patre Demetrio meruerant, signa contanter ad eum transferebant. Joseph. Redit inter hæc ex Cilicia Alexander, cum numeroso exercitu, finesque Antiochenos igni ferroque pervastat. Strab. xvi. p. 751. Joseph. Occurrunt ei reges totis viribus. In campis ad Œnoparam amnem pugna committitur, duorum regum exitio. Machab. i. 11. Diod. xxxii. 8. Nam Alexander, cum ex adverso prælio ad regulum Arabiæ Zabdelum (Græci Dioclem interpretantur) cum quingentis ferme equitibus in urbem Abas perfugisset, suorum proditione et hospitis perfidia trucidatur. Ptolemæus Polyb. ap. Val. Joseph. paucos post dies ex vulneribus obiit. Cum enim equus ejus elephanti barritu exterritus regem excussisset, hostes multis in caput plagis prostratum convulnerarunt. Unde Liv. Epit. raptus a custodibus corporis in tabernaculum, cum medici terebrare ossa capitis contenderent, toto quatriduo sine Joseph. voce et sensu jacuit. Quintus demum dies utrumque, sed in perpetuum ablaturus, reddidit; conspecto ante mortem Machab. Alexandri capite, quod Zabdelus ad eum miserat. Id ergo sumtæ ab inimico ultionis imagine postremum expiranti solatium gaudiumque fuit.

Diod. Strab. xiv. p. 676. Diod. 47. Oraculum in Cilicia paulo ante hanc expeditionem ab Apolline Sarpedonio (sive Dianæ potius hoc cognomento fanum fuit) redditum Alexandro dicitur, caveret locum ubi biformis esset editus. Hac ambage significatas Abas putant, ubi nata quædam Herais fuerit, quæ postea mutato cum sexu nomine Diophantus, ex acie cum Alex-Appian. Syriac. Joseph. andro in patriam suam refugerit. Demetrius ob victoriam cognomine Nicatoris a Syris honoratus, mortem duorum regum in occasionem suam convertit, nihilo magis iis par-

cens qui in iisdem partibus, quam qui in adversis steterant. Statim enim et auxilii quod a Ptolemæo acceperat, et quam cum eo contraxerat affinitatis oblitus, exercitui ejus insidias struere cœpit, passimque præsidia Ægyptiorum a civitatibus sunt interfecta. Reliquæ copiæ Alexandriam se recepere, relictis tamen elephantis, quos Demetrius cepit. Machab. Joseph.

48. Alexandrini fratrem extincti regis, Physconem cognomento, Cyrenis, ubi regnabat, arcessitum Ægypti regno præficiunt. Quod homo omnium facinorosissimus, per annos quindecim quibus Alexandriæ regnavit, maximis implevit calamitatibus. Nam eodem die quo ad accipiendum regnum Alexandriam intraverat, multos ex principibus, quos fratris filio favere cognoverat, interemit. Nuptiis deinde matris ejus Cleopatræ, quam sororem suam, fratris alterius viduam matrimonio sibi jungebat, ipsum quoque puerum, mox illorum etiam a quibus vocatus in regnum fuerat quotidie multos occidit. Hinc exacerbatis omnium animis, odioque simul ac metu ægris, vulgo jam occasio deficiendi circumspiciebatur: plenaque omnia, inter infensos et suspectos, diffidentiæ et irarum erant. Liv. Epit. Euseb. Joseph. cont. Apion. II. Diod. ap. Vales. Just. XXXVIII. 8. Diod.

49. Igitur Demetrius, cum sublato in Syria æmulo, rebus Ægypti per intestinas discordias invalidis, omni se periculo exemtum esse crederet, in segnitiem pariter fastumque prolapsus, magnitudinem quam fortuna astruxerat, suis consiliis factisque cœpit demoliri. Sed duabus maxime rebus graviter impegit, quod et despiciebat suos, nec ex peregrinis legebat ut quisque aliqua re excelleret, sed qui suas virtutes impudenter jactarent, et inepte prædicarent regias. Non tam proclive est bono quam sequiori principi similem sui aulam efficere: sponte ferimur in deteriora; virtutum exercitatio difficilis est etiam cum præmio placendi. Joseph. XIII. 8.

50. Igitur Demetrio, hominis regisque officium negligenti, non defuere, qui magis magisque præcipitem ad prava facta consultaque agerent. Maxima præ ceteris auctoritate Lasthenes erat, non levi merito reducti in avitum solium regis. Illum Demetrius etiam in publicis Diod. Joseph.

Machab. I. 11. edictis patrem vocare solitus, gravissimis regni negotiis
Nicol. Damas. ap. Athen. XIII. præfecerat. Ipse ad otium et voluptates applicabat animum, etiam meretriciis amoribus deditus. Quippe Myrinen Samiam, quæ corpore quæstum fecerat, ita diligere dicebatur, ut nihil in regno præcipuum ipse præter diadema haberet, in ceteris haud inferior Myrinæ potestas esset.

Diod. 51. Lasthenes igitur homo pravus et temerarius juvenem blanditiis et assentationibus impelli facilem, primum ad tollendos e medio, qui adversati ei fuissent, impellit.
Joseph. Mox persuadet, ut exauctorato domestico milite, tantummodo Cretensibus, ceterisque insularium qui secuti eum in militiam fuerant, stipendia præstentur. Ea res non modo plerosque privato dolore commodorum ereptorum urebat, sed reliquis etiam novi nec probandi exempli videbatur: quia prioribus regum, ad servandam vulgi benevolentiam, etiam in pace alere exercitus consuetum fuerat. Accedebat et sævitiæ odium, quo ipsum quoque patrem vincere videbatur.

Diod. 52. Igitur Antiocheni, pronum ad seditiones genus, non
Herod. l. II. Diod. diu temperare animis potuerunt, quin dictis factisque contumeliosis Demetrium lacesserent. Contra ille, mercenariis copiis conductis, arma tradere Antiochenos jubet. Illi magis irritati quam fracti hoc imperio, centum viginti
Machab. Joseph. XIII. 9. hominum millibus regiam circumdant, mortem aut vincula Demetrio minitantes. Facit in hos impetum cum mercenariis rex, et a majore oppidanorum numero repellitur: eratque in magno et evidenti periculo, nisi auxilia Judæorum, (tria millia Jonathan miserat,) tecto arcis conscenso, in oppugnantes impune jaculati, ex vicinis domibus eos abegissent, domosque super incendissent.

53. Plena ædificiis maximam partem ligneis erat Antiochia: quare brevi tempore sumtis viribus tota fere urbe incendium pervagatum est. Rex oppidanos partim igne extinguendo, partim eripiendis uxoribus liberisque occupatos prælium omisisse videns, repente per angiportus erumpit: multisque cæsis arma ponere ceteros, et clementiæ victoris se permittere cogit. Atque illa magis promissa dedentibus sese, quam deditis præstita est. Multi
Diod. Liv. Epit. tanquam concitores seditionis excruciati tormentis, suppli-

cioque affecti sunt, bonis publicatis: plures metu odioque Diod.
regis patria relicta passim per Syriam oberrabant, occasionem vindictæ quæritantes. In ipso porro tumultu hominum Machab.
interiisse dicuntur millia centum. At Demetrius, quasi parum inimicorum haberet, etiam amicos cœpit infestare: ducique Judæorum minaces literas misit, 'ni tri- Joseph.
buta omnium annorum, ex quo pendi desiissent, repræsentarentur.'

54. Lætus hæc Diodotus Apamensis audiebat: qui fidus adhuc Alexandro, sub quo ad amplissimas præfecturas fuerat provectus, aut propriis causis, Malchum Arabem, apud quem Alexandri filius Antiochus educabatur, Machab. Joseph.
exorat, 'ut sibi puerum tradat: tempus enim adesse, quo in patrium ille regnum restitui possit.' Bimulus admo- Liv. Epit. Joseph.
dum puer erat: quem in Syriam adductum, protinus deficientibus ad eum quas Demetrius sacramento solverat copiis, regiis insignibus ornat. Occurrit et cum suis Demetrius: sed pugna commissa vincitur. Diodotus elephantos, Machab.
et mox Antiochiam urbem in potestatem redigit: sponte oppidanorum, quibus Antiochus Epiphanes, et qui ab eo Diod.
jactabant genus, comiter præfuerant; Demetrius patri avoque similis, ut propria illi familiæ superbia crudelitasque videretur, effecerat. Demetrius cum Laodiceam perfugisset, ne adversis quidem factus temperantior, per voluptates et suorum injurias, luxuriosus simul et sævus, ingenio obsequebatur. Postea cum ibi quoque tutum se fore desperaret, in Ciliciam concessit; Seleuciæque (ad Caly- Joseph.
cadnum amnem sita urbs est) aliquamdiu regiam habuit, Liv. Epit. Strab. XIV.
cum veluti divisis Syriæ opibus Antiochus puer cum tuto- p. 670.
re Diodoto Antiochiæ regnaret. Machab.

55. De his rebus crebræ per id tempus legationes a Machab.
regibus civitatibusque Asiæ Romam venerunt. Inter I. 12. Joseph.
quos et ab Jonathane Judæorum principe quidam missi, fœdus, quod populus Romanus cum fratre Jonathanis Juda pepigerat, renovarunt. Magnus hic vir et industrius habebatur: et illo quoque bello cum injuriis Demetrii coactus cum hostibus ejus societatem inivisset, magna illi damna intulerat, sæpe fusis regiis prætoribus, et, præter Ascalonem, Gazam, Damascum, nobilissimas urbes, pleraque Phœniciæ parte abstracta.

Polyb. ap. Vales. 56. Dum hæc in Syria geruntur, L. Mummius, profectis ex Achaia legatis, donec præsens status coalesceret, simul ne forte motibus Orientis recens stabilita Græciæ Macedoniæque pax solicitaretur, aliquantisper substitit. Quo tempore et quod in Isthmo delubrum est, instauravit, et Pausan. Eliac. Delphicum templum ornavit; etiam Olympiæ Jovem æneum, itemque clypeos inauratos unum et viginti de manubiis Achæorum dedicavit primus Romanorum. Nam ante illum donum in aliquo Græciæ fano Romanus nemo pri- Polyb. vatim posuerat. Postea civitates plerasque obeundo, exquisitis ubique honoribus exceptus est. Meruerat enim coli non tantum victoris auctoritate, sed magis etiam ob mansuetudinem et abstinentiam: qua virtute illis etiam temporibus, cum adhuc multum antiquæ severitatis in moribus esset, admirationi fuit. Cum enim longe opulentissimam urbem cepisset, omnisque generis ornamentis in- Front. Strat. IV. 3. structissimam, ex iis plane nihil in suam domum intulit, Plin. XXXIV. 7. adeoque pauper decessit, ut exemplo majorum filiæ ejus dotem ex publico senatus dari juberet.

Vell. I. 13. 57. Et erat alioqui ad intelligenda magnorum artificum opera rudis in tantum, ut cum tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, edixerit conducentibus, 'si eas perdidissent, novas esse reddituros.' Sed ille satis habuit Appian. Lib. his talibus triumphum suum instruere, quem de Achæis in Virg. Æn. VI. 836. Capitolium duxit; quo nullus neque antea neque postea rerum istarum spectaculis ornatior fuit. Hic etiam, licet Eutrop. Val. Max. VII. 5. delibata per Metellum victoriæ gloria fuerat, cognomen Achaici acceperat, favente urbe, quæ non minus magnificis ejusmodi civium suorum titulis crescere videbatur, quam ductu illorum auspiciove crevisset.

Strab. VIII. p. 381. 58. Illi victoriæ maximam pulcherrimamque partem Plin. XXXIV. 7. ornamentorum suorum in tabulis statuisque Roma debuit: sed et vicinæ circum urbes liberaliter excultæ sunt, etiam Cic. de Off. II. 22. et in Verr. I. 21. in ceteram Italiam, ipsasque adeo provincias exundante copia. Vir enim magnanimus, et qui majoribus ex rebus Auct. de Vir. Illustr. quærendam sibi gloriam arbitrabatur, non erat sane in concedendo talia difficilis: ferturque L. Licinio Lucullo, Strab. Dio ap. Vales. qui votam bello Hispano ædem dedicabat, commodato acceptas statuas reddere detrectanti, quod consecratione templi exemtas hominum commercio diceret, neutiquam

succensuisse, manubiasque suas sub alieni nominis inscriptione conspici æquo animo passum. Atque hic tam severus cetera, ludorum tamen Græcorum in urbe elegantius edendorum (nam L. Anicius incomte fecerat) primus exemplum dedit: quod vulgo deinceps secuti homines sunt, cum probitas et abstinentia viri paucissimos imitatores inveniret.

Tacit. Ann. XIV. 21.
Polyb. ap. Athen. XIV. c. 1.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Pigh. in Ann. Rom. 1. Ser. Sulpicius Galba, L. Aurelius Cotta consules sequuntur.* Quorum in magistratu, aut circa hæc tempora, cum innovatum esse de provinciarum administratione haud absurdis rationibus conjiciatur, utile erit, veterem circa prætorum imperia morem, et qui deinceps obtinuerit, exponere. Et quidem de initio magistratus hujus, et quomodo ab uno prætore ad binos, postea ad quaternos numerus auctus sit, adjectis deinde Hispaniis seni creari cœperint, suis quodque temporibus relatum est. Tum igitur cum adhuc seni quotannis prætores fierent, neque plures creari placeret, eveniebat, ut plures essent provinciæ, quam qui in illas cum imperio mitterentur. Nam et nuper adjectis Africa, Macedoniaque, et Achaia, magnis imperium auctibus creverat.

2. Igitur ista deinceps ratio placuit, ut non prætores, sed ex prætura provincias regerent: annum præturæ in urbe exigerent, præter consuetas inter cives peregrinosque Cic. Bruto, c. 27. jurisdictiones, aliis etiam quæstionibus rerum capitalium, quæ exinde perpetuæ haberi cœperunt, in sortem missis. Hoc modo fiebat, ut, cum uno anno prorogatum imperium

* A. U. C. 608. A. C. 144.

provincias obtinentibus esset,[1] sequente deinceps sex earum, quas senatus censuisset, iis qui modo prætura essent functi, sorte darentur. Sed hæc quidem, quo maxime pacto, quoque tempore sint introducta, parum exploratum. Illud non jam ambiguæ conjecturæ, sed ex probatis monumentis certæ fidei est, neutrum ex consulibus ejus anni ad Hispanienses exercitus mitti placuisse, cum de eo inter ipsos gravis contentio incidisset. Val. Max. vi. 4.

3. Quo tempore cum senatu in diversas opiniones scisso, P. Africani sententia ab omnibus cupide expectaretur, 'Neutrum,' inquit, 'placet mitti: nam alter nihil habet, alteri nihil est satis.' Ea vox utrique speratam provinciam ademit: nam et Galbæ in maximis divitiis nota avaritia erat, per quam in prætura quoque multa prava facta fecerat: et Cotta obæratus, vix quemadmodum creditoribus suis honeste satisfaceret, reperiebat. Igitur Patres Conscripti æqualiter infensam esse imperatoris innocentiæ magnam inopiam sine magna probitate, atque in maximis opibus majorem cupiditatem existimantes, imperium Hispaniarum Q. Fabio Æmiliano prorogarunt. Pigh. Val. Max.

4. Ergo Q. Fabius, cum eousque studiose exercitas copias viribus animisque confirmasset, haud dubitavit cum Viriatho congredi: duobusque præliis superior, urbem quandam, quæ in societate hostium erat, diripuit; deinde aliam incendio delevit. Ipsum quoque Viriathum ad locum cui Bœcor nomen est fugientem consecutus, multos interfecit: rebusque his perfectis, cum interim exiisset æstas, Cordubam hybernatum abiit. In urbe M. Titius prætor, qui inter cives et peregrinos jurisdictionem fuerat sortitus, negotium a senatu accepit, Aniensis Appiæque aquæductus vindicandi: qui vetustate, aut privatorum fraudibus minuebantur. Eidem injunctum, ut novas quoque aquas curaret inducendas: majorem enim aquæ modum incrementa urbis postulabant; cum a tot hominum millibus incredibilis ejus vis non potu solum, sed etiam abluendis corporibus, eluendis vestibus, quotidie absumeretur. Pecunia ad hæc ex ærario decreta, sestertium millies octingenties.[2] Appian. Iber. Front. de Aquæduct. Lips. de Mag. Rom. iii. 11.

1 Inserebatur *et* in edd. ante Crev.

Auct. de Vir. Illust.

5. Consularibus deinde comitiis Ap. Claudius Pulcher, Q. Cæcilius Metellus Macedonicus facti.* Metellus post geminam continui biennii repulsam difficulter obtinuit, majore civitatis pudore, quam suo. Nam uti tertio ante anno Q. Fabius fratri Scipioni, L. Mancinus rebus ad Carthaginem utcumque gestis[b] debere consulatum pôtuit: ita proximum par consulum, cui neque provincias credi senatus censuerat debere, nihil habebat, cur nobilissimo viro fortissimoque imperatori anteferretur. Sed videlicet quemadmodum alia externa, sic honores atque magistratus, non continuo virtutis argumentum sunt: quia nonnunquam deterioribus cupide tradita, bonis, ob hoc ipsum quod sunt boni, denegantur. Idque Metello nocuerat, quem ob integritatem morum, et in Macedonia Achaiaque antiqua severitate actum imperium, corruptior in dies plebes, ut iniquum et tristem, aversabatur. Sed ipsam hanc injuriam civium incitamentum ille virtutis habuit, ostensurus, non leviori damno civitatem tali consule, quam se talem virum consulatu caruisse.

Val. Max. vii. 5.

6. Æquiorem ad hæc, inito consulatu, sortem expertus, quam ad obtinendum eum populi suffragia fuerant, Hispaniam accepit, in qua bellum gerebatur, cum Appio Italia evenisset. In qua quia pacata erant omnia, Metello invidens vir inquieti animi, et triumphi avidus, undique materiam belli captabat. Evenitque ei levis occasio: cui adeo non defuit, ut ex hac mox prætextum exsculperet, arma Salassis inferendi. Salassi gens Alpina vallem amplam incolebat, partemque montium quibus ea claudebatur. Lis erat ipsis perpetua cum populis infra eos habitantibus ob Duriæ amnis fluenta; qui ad usum metallorum (nam in Salassis aurum provenit) varie divisus intercipiebatur, ne rigare inferiora colentium agros posset. Eam

Dio ap. Vales.

Liv. Epit. Strab. iv. p. 205. et Dio.

[a] *Sestertium millies octingenties*] Id. est, sestertii nummi 180000000. qui æquiparantur marcis argenti nostratibus 703125. *Crev.*

* A. U. C. 609. A. C. 143.

[b] *L. Mancinus rebus ad Carthaginem utcunque gestis*] Is primus Carthaginem irruperat, ut memoratum est initio l. LI. supra, et Romam reversus, situm Carthaginis oppugnationesque depictas prôponendo in foro, et ipse assistens populo spectanti singula enarrando, ea comitate consulatum adeptus est, teste Plinio, l. xxxv. c. 4. *Crev.*

injuriam, qui læsos se putabant, apud senatum questi, obtinuerunt, ut Appio consuli disceptatio ista mandaretur, Ille gentem innoxiam lacessendi arrepto titulo, regionem late vastando, capere arma Salassos omissa contatione cogit. Sed cum in locis impeditis et difficilibus non minori cupiditate gereret bellum, quam concitaverat, ad quinque millia hominum adverso prælio perdidit. Oros. v. 4.

7. Ejus rei nuntio Romam perlato decemviri M. Æmilium Lepidum prætorem adeunt, nuntiantes, se, cum prodigiorum causa libros Sibyllinos inspexissent, reperisse, quoties bellum Gallis inferendum esset, sacrificari in eorum finibus oportere. Monuerunt etiam ex iisdem libris, aquam non Marciam, sed Anienem in Capitolium perducendam esse.[c] De aqua M. Titio negotium datum: ad consulem ex decemvirorum collegio missi duo, qui nuntiarent simul quid fieri oporteret, curarentque faciundum. Ita velut placatis numinibus majori omnium spe redintegratum est bellum: collatisque signis quinque millia hostium cæsa. In pari utrimque clade, cum haudquaquam par ad reparanda damna facultas esset, perculsa gens Salassorum legatis ad consulem missis imperata facturam ostendit. Consul aurifodinas, et quod agrorum in planis erat, ademit: superiora relicta: ut tamen aquarum ad metalla copiam redemtoribus pretio concederent, pactum. Jul. Obs. Front. de Aquæduct. Dio. Oros. Liv. Epit. Strab.

8. Ea victoria tumens Appius cum ad urbem revertisset, non a senatu, non a populo petita potestate triumphandi, tantum pecuniam ex ærario ad sumtus triumphi, tanquam suo jure, postulavit. Quod ubi, ob detrimenta quæ passus fuerat, una cum ipso triumpho negatum est; 'legis beneficio' dicens 'usurum, quæ triumphum daret ei, qui hostium quinque millia una acie occidisset,' privatis sumtibus, majore cum infamia quam gloria triumphavit: filiæ pietate adjutus. Nam cum intercedere ac vetare tribuni plebis vellent, essetque qui prætervehentem de curru detracturum minitaretur; adversus sacrosanctam potestatem, sacerdotii Dio. Oros. Val. Max. v. 4. Cic. pro Cæl. c. 14.

[c] *Aquam non Marciam, sed Anienem in Capitolium perducendam esse*] Hic et apud Frontinum legendum esse putaverimus .... *sed Aniensem*, nempe aquam. Hoc postulare videtur tum universæ orationis structura, tum speciatim vox *perducendam*. Crevier.

haud minus inviolabilem reverentiam filia consulis (alii
Sueton. Tib. c. 2. sororem faciunt) virgo Vestalis opposuit; simulque conscenso curru, in Capitolium usque triumphantem prosecuta est.

Appian. Iber. 9. At in Hispania longe prosperiore fama Metellus agebat, quanquam validiorem hostem, et gravius bellum nactus. Viriathum enim adversæ cum Fabio Æmiliano pugnæ monuerant, ne solis armorum viribus confideret. Ergo consiliis et legationibus apud Arvaccos Titthosque et Bellos, pugnacissimas gentes, in tantum connisus est, ut animos eorum ab Romana societate abalienaret.[d] Unde seorsim aliud bellum in Hispania citeriore ortum, quod a præcipuæ virtutis urbe Numantia celebratum historiis nomen habuit. In quo administrando dum strenue vigilanterque Metellus se gerit, adversus Viriathum male pugnatum est a Quintio, qui Æmiliano successerat.

10. Læta huic principia belli fuerant, conjectusque in fugam Viriathus, et ad Veneris montem repulsus, haud exiguam spem dabat gloriosæ laureæ. Sed, ut infida hominibus expectatio magnæ fortunæ esse solet, conversa sors est eruptione subita hostium, qua multis pugnando cæsis et signis quibusdam ereptis militaribus, Romanum exercitum in castra sua rejecerunt. Inde Viriathus Itucam deflexit, oppidumque istud expulso præsidio Romano cepit. Inde vastavit Bastetaniam, non prohibente Quintio, qui per imperitiam et ignaviam medio adhuc autumno in Cordubensia hyberna concesserat: quanquam subinde manum quandam emitteret, C. Marcio duce, qui ex Italica Hispaniæ genus ducens, locorum et belli peritus habebatur.

11. Mirum videri queat, unum hominem, nullis suis viribus, nulla cognatorum potentia fultum, ne populi quidem
Justin. XLIV. 2. judicio electum, tot per annos arma populi Romani sustinuisse. Verum enimvero tantum in eo virtutis robur fuit,

[d] *Ab Romana societate abalienaret*] Hoc loco Doujatii editio addit hæc verba, quæ in ceteris non reperiuntur, *Hoc bello militavit Q. Cotius*. Sed cum hæc impediant potius narrationis cursum, quam juvent, antiquissimam editionem, quæ illa ignorat, secuti sumus. De Q. Cotio vid. Valer. Max. III. 2. 21. *Crev.*

ut a se explere posset, quicquid fortuna dare neglexerat. Animus adversum pericula intrepidus, sagacitas ingens, peritia militaris rei summa, corpus edoctum animi imperia sequi. His omnibus justitiam, humanitatem, abstinentiam incredibilem addiderat. Partas armis opes inter suos æquissima partitione dividebat. Ipse nihil inde locupletior, eodem armorum, vestium, corporisque cultu quo bellare cœperat, post tot insignes victorias agere perseverabat. Dio ap. Vales. Diod. ib. Cic. de Off. II. 11. Justin.

12. Hunc tenorem vitæ nulla solennitas festorum, nulla remissio animi, ne nuptiarum quidem omnibus gentibus hominibusque probata hilaritas ulla ex parte interrumpebat. Cum enim ditissimi cujusdam viri filiam matrimonio jungeret, multisque poculis aureis argenteisque, multaque stragula veste eximii operis adornatum triclinium esset, hæc allevans lancea, 'ab hac pendere ista omnia' dixit. Multum deinde rogatus ut lotus accumberet, non paruit; sed ex instructissimis mensis nihil nisi panem et carnes tollens, dabat comitibus suis; et ipse stans comedebat haud diu: deinde sponsam adduci jussit. Quam, peractis Hispano more solennibus, equo impositam, statim ad montes, in quibus eo tempore præsidia sua habebat, secum abduxit. Hac disciplina intentam negotiis mentem, et validа membra, et illibatum virtutis robur ad extremum usque retinuit. Diod.

13. Interea Romam Æmilianus Scipio, Sp. Mummius, L. Cæcilius Metellus, ex Ægypto Asiaque redierunt. Miserat eos senatus ad res regnorum componendas, quæ vitio dominantium, aut ambitione dominationem affectantium, variis motibus vexabantur. Demetrius, amissa majore parte regni, cum socordiam suam contemtui esse videret, tanquam ex diuturno somno excitatus, bellum adversus Parthos sumserat, neque causa improbabili, neque parum idonea occasione. Nam Mithridates Parthorum rex paulo ante victo Demetrii præfecto Babyloniam Syris eripuerat. Idem omnibus vicinis terribilis, Medos, Hyrcanos, Bactrianos, et quicquid inter Hydaspen et Indum gentium colit, partim subegerat, partim subacturus videbatur. Itaque superioribus in præfecturis incolentes Græci Cic. Acad. Quæst. IV. 2. Just. XXXVIII. 8. Athen. VI. Strab. XIV. p. 669. Justin. XXXVI. 1. Oros. V. 4. Joseph. XIII. 9.

continuo missitabant nuntios ad Demetrium, omnia polliciti, 'si ad liberandos a superbo Parthorum dominatu venisset.'

14. 'Alexandri expeditiones, quibus primum apertus Oriens Græcorum colonias accepisset' memorabantur: 'civitatesque a successoribus ejus, ut essent fræna domitarum gentium, conditæ. Sed jam versa vice servire illas quibus imperaverint. Id adeo Græcorum accidisse discordia, bellisque civilibus, ut ignobilis ante gens Parthorum, quæ sub Persarum imperio contemtissima servientium pars fuisset, primo libertatem arripuerit, mox affectarit dominationem. Et sane processurum ei propositum, ni Seleucidarum oppositis viribus coërceatur. Ad hos enim solos id decus pertinere, Demetrioque[2] hanc velut a majoribus relictam hæreditatem esse belli gloriæque. Sic avum Antiochum, sic proavum Seleucum[e] arma rebellibus Parthis intulisse. Neque perventuros ad tantam potentiam fuisse Arsacidas, nisi pater Demetrius aliis bellis impeditus, deinde supposititius Alexander ignavia socordiaque sua fiduciam spatiumque crescendi præbuissent. Hinc adeo Mithridatis inflatos esse spiritus, ut ultro contemnere Macedonas, eisque nuper Mesopotamiam ausus sit adimere.

15. 'Qua victoria si expletas esse barbari cupiditates Demetrius putet, pernicioso in errore versari. Nam apud tales animos irritamenta, non satietatem, plura desiderandi parere, quicquid haustum esset. Neque illud ignorare Demetrium debere, ferocius in ceteras ejus provincias incursurum Parthum esse, nisi rebus ipsis ostendat, superesse Syriæ vires, quibus, et quæ teneat defendere possit, et quæ amissa sint repetere. Audacia regem esse factum;

2 *Demetriique* edd. ante Crev.

e *Sic avum Antiochum, sic proavum Seleucum*] Nullum habuit Demetrius hic Nicator *avum Antiochum*, sed proavum Antiochum Magnum, cujus expeditio in Parthos a Polybio, l. x. memoratur. Seleucus Callinicus, pater Antiochi Magni, abavus hujus Demetrii fuit, non proavus. Is arma quidem Parthis intulit, sed improspera, ab iisque captus in Parthia obiit, memorantibus Justino, lib. XLI. c. 4. et lib. XXVII. c. 3. et Athenæo, lib. IV. c. 13. *Crev.*

ne dubitet, quibus artibus tuendum amplificandumque imperium habeat. Attamen non vocari ad tantum periculum, ut non pleramque ejus partem sustinere possint velintque a quibus vocetur. Omnes eas regiones Græcis civitatibus maximis opulentissimisque ita distinctas esse, ut has tenenti minime magnæ molis futura sit barbarorum expugnatio. Esse sibi viros, arma, naves, commeatum, pecunias: sed sub custode. Eum qui tantillum summoverit, et velut alligatas liberavit manus, iisdem, cum voluisset, usurum.'

16. His atque talibus auditis Demetrius, si bellum istud successisset, etiam ad recuperanda amissa vires inde fore reputans, strenue in Parthos movit. Erant eæ nationes tum assuetæ Macedonum imperio; tum Parthorum, ut novi populi, fastum ac sævitiem nequaquam lætis animis tolerabant. Igitur præter Græcas urbes, etiam Persæ, et Elymæi, Bactrianique auxilia Demetrio misere. Quibus auctus multa prospera prælia fecit, multasque occupavit provincias: donec insidiis circumventus (quippe pacis studium simulantibus improvide crediderat) in potestatem hostium vivus pervenit, omni exercitu amisso. Nec occasioni Diodotus defuit, quin per absentiam Demetrii cetera Syriæ invaderet: et alia parte Judæi propinquas sibi regiones infestabant; alia Cilices, multis prædonum exortis manipulis ducibusque, latrocinia continua exercebant, regum discordiis tuti.

Justin. xxxvi. 1. et xxxviii. 9.

Joseph. Oros. Just. xxxviii. 9. Machab. i. 12.

Strab. xiv. p. 669.

17. Nec in Ægypto minus turbarum erat, per sævitiam Ptolemæi, quæ nulla fortunæ indulgentia mitigabatur. Nuper enim, cum Ægyptiorum lege regale Memphi solium conscendisset, natus ei filius erat, quem inter solennia regiæ inaugurationis editum, etiam omine lætus, Memphiten appellaverat. Neque tamen aut hilaritas ista, aut natalitiis pueri dedita celebritas impedimento crudelitati fuit, quin per eosdem dies Cyrenensium amicorum principes occideret, quorum opera perductus in regnum Alexandriæ fuerat. Causa tantæ sævitiæ fuit, quod regem amice monuerant, 'ne uxorem, a qua et regnum paulo ante, et nunc stirpem haberet, pellicis Irenes blandimentis posthaberet.'

Diod. ap. Vales.

Just. xxxviii. 8. Liv. Epit. lix. Justin.

18. Sed ille flagitia flagitiis cumulans, paulo post filiam uxoris per vim stupratam ducit, Cleopatram sororem repudiat. Inter hæc cædes continuantur, non regis tantum imperio, sed multa peregrinorum militum libidine fieri. Quibus malis Alexandrini fatigati, jam ubivis tolerabiliorem sibi vitam, quam in patria, futuram rati, passim urbem deserunt. Ptolemæus quo solitudini subveniat, peregrinos, ut in vacuis ædibus habitatum veniant, edicto solicitare cogitur. Hæc et alia cum et regum, et civitatum continuis legationibus in senatu exponerentur, quod is cum aliorum, tum Ægypti et Syriæ regnorum quasi perpetuus quidam tutor longo jam tempore fuerat; legatos ad inspiciunda sociorum regna Scipionem atque ceteros mitti placuit.

Plut. Apoph. Rom. 24. Vell. i. 13. Val. Max. iv. 3. Auct. de Vir. Illustr. Athen. vi.

19. In ea legatione, qua magnæ orbis terrarum partis arbitrium acturus erat, vir tantæ dignitatis atque gloriæ, contentus uno comite Panætio, quem domi peregreque secum habere præstantis ingenii causa consueverat, et septem servulorum[f] ministerio fuit: ex quibus cum unus in itinere esset mortuus, domesticis scripsit, ut alium sibi domo transmitterent: emere enim nolebat, ne quis domini disciplina non institutus,[g] aliquid committeret, quod ad heri probrum posset ullo pacto pertinere. Postquam Alexandriam perventum, et ex navi degressus[3] Scipio caput pallio tegebat, circumfusa multitudo Alexandrinorum rogavit ut conspiciendum se præberet hominibus:

Plut.

3 *Digressus* edd. ante Crev.

[f] *Septem servulorum*] Immo quinque, si Plutarcho et Athenæo fides. Auct. de Vir. Illustr. duos cum eo servos fuisse memorat: solus Val. Maximus, septem. *Crev.*

[g] *Ne quis domini disciplina non institutus*] Hanc rationem unde hauserit Freinshemius, incertum nobis est. Aliam suspicari possumus ex Cicerone in Verr. iv. 5. Docet ille lege sancitum fuisse, Ne quis, qui cum potestate aut legatione in provinciam esset profectus, emeret mancipium, nisi in demortui locum, quod quidem non Romæ, sed ibidem demortuum esset. Ex ea lege licebat quidem Scipioni emere in provincia servum in locum ejus qui in itinere erat mortuus. Sed nimirum vir magni animi, et antiquæ severitatis, videtur etiam intra legem cohibere sese voluisse, ne ulli vel levissimæ, aut etiam temerariæ criminationi ansam daret. *Crev.*

impetratoque, ingentem clamorem atque plausum præ lætitia edidit. Justin.

20. Rex cum ad excipiendos honorandosque legatos nihil studii prætermitteret, magnam impendit curam, ut Diod. ap. Fulv. Ursin. exquisitis epulis acciperentur, et quicquid in regia visu dignum, artificioque aut opulentia eximium esset, inspicerent. Ipse etiam cum iis circumibat, ostendens singula, vir deformis habitu, vultuque, et obesi ventris promi- Justin. nenti mole, belluæ quam homini similior: unde Physco- Posid. ap. Athen. XII. nis ei cognomen impositum fuerat. Ob eam corporis gra- Diod. ap. Val. vitatem cum vacillante gressu Romanos obambulantes ægre Justin. consequeretur, ridiculus iis est visus, Panætioque in au- Plut. rem insusurravit Scipio, 'Jam tum aliquem adventus nostri fructum ceperunt Alexandrini. Nobis enim debent, quod regem suum ambulantem videre.'

21. Ceterum contemtis quæ maxima Ægyptio videbantur,[h] gulæ atque oculorum deliciis, ad ea, quæ vere Diod. ap. Fulv. Ursin. digna spectatu erant, consideranda haud perfunctoriam operam contulere: situque et magnitudine urbis, et quæ circa Pharum admiranda erant, perlustratis, Memphin adverso Nilo vecti, bonitatem agri, commoda fluminis, multitudinem urbium, frequentiam innumerabilem populi, munimenta regionis, totius denique regni excellentiam tantam repererunt; ut minime dubitarent, cujuslibet magnitudinis imperio sedem eam idoneam esse potuisse, si dignos se rectores invenisset.

22. Ex Ægypto in Cyprum, deinde per Syriam et continentes regiones domum reversi, de rebus suis in senatu exposuerunt. Plurimas adierant gentes, ubivis excepti dimissique cum benevolentia et laudibus. Controversias, alias sponte partium composuerant, alias adactis ad æquiora qui pertinaciores in faciunda injuria fuerant, plerumque verborum admonitionibus, partim etiam armorum metu intentato. Quod vero ob difficultatem negotiorum,

[h] *Quæ maxima Ægyptio videbantur*] Hoc voluit Freinshemius, ex Diodoro nempe, cujus hæc sunt verba: *τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως θαυμαζομένων ἐν παρέργῳ τὴν θέαν, ὡς οὐδενὸς ἀξίων, ποιησάμενοι.* Nisi quod mendose, ut putamus, editur apud Diodorum *ἀξέαν ποιησαμένων.* Male igitur priores Freinshemii editiones habent *Ægypto.* Crev.

aut alias causas, relinqui voluerunt, ad senatum rejecerunt. Ita passim apud reges atque civitates, renovatis quæ unicuique cum populo Romano erant fœderibus, reique publicæ majestate vehementer aucta, plurimum ubique venerationis Romano nomini conciliarunt.

23. Secutæque sunt undiquaque legationes gratulantium gratiasque agentium senatui populoque Romano, 'quod tantos ad se viros, Scipionemque, non unius modo urbis, sed omnium gentium virtutibus gloriaque principem, misissent.' Res regnorum in priori fere statu relictæ. Certum enim erat imperantium culpa pleraque peccari. Neque illos removendi causa ulla justa erat: Ægyptiis[4] regibus semper amicis; Syris eo quoque nomine tutis, quod contra fœderis cum progenitoribus eorum initi leges, pudebat in pace sociis et amicis auferri, quod a majoribus relictum bello victis fuerat.

Strab. XIV. p. 669.

24. Eodem anno rogationem de sumtibus tribunus plebis Didius tulit: qua pœna legis Fanniæ in ceteram quoque Italiam, et ad eos etiam qui sumtuosioribus quam lex sinebat epulis interfuissent, extendebatur. Triste videbatur et obscœnum, inter famem et funera, pœnasque irati numinis, quorundam luxuriam conviviorum impensis sine modo et pudore grassari. Magna enim sub id tempus annonæ caritas, et, quæ hanc ferme sequitur, pestilentia fuit:[1] cujus causa, cum novi consules L. Metellus Calvus, Q. Fabius Maximus Servilianus inivissent, per decemviros supplicationes habitæ.* Neque tamen aut hæc remedia, aut sævius aliud, androgynus haruspicum jussu mari mersus, ad averruncanda mala præsentia profuerunt. Usitatum id magis antiquitus Romæ, quam probabili ratione nixum, ut in prodigiis ambigui mares habeantur, putant, qui causas rerum attentius consideravere. Neque ambiguum est, complura, tanquam a mundi legibus abhor-

Macrob. Sat. II. 13.

Jul. Obs. Oros. V. 4.

4 *Ægyptii* edd. ante Crev.

[1] *Magna .... pestilentia fuit*] Pestilentiam hanc, et androgynum, de quo infra mentio fit, Julius Obsequens, non Romæ, ut Orosius, sed Lunæ in Etruria attribuit. *Crev.*

* A. U. C. 610. A. C. 142.

rentia, cum horrore aspici, non quia nullæ sint earum a natura legitimæ causæ, sed quia quæ sunt ignorentur.

25. Sed nos ad ordinem rerum gestarum Q. Fabius consul vocat, qui in ulteriorem Hispaniam (citerioris Q. Metello prorogatum erat imperium) duas legiones Romanas, sociorumque auxilia, in universum ad octodecim millia peditum, mille sexcentos equites, induxit. Quorum assumta parte cum Itucam festinaret, objecit se in itinere Viriathus cum sex millibus suorum: et cum clamore tumultuque barbaris solito impetum in Romanos fecit. Erat cum voce strepituque dissono, tum etiam aspectu horrida acies: non cetero modo ornatu, sed comis quoque muliebrem in morem obumbrantibus vultum. Accedebat summa hominum diuturno jam bello exercitorum pugnacitas. Sustinuit tamen irrumpentes consul, reque infecta discedere coactis, ipse institutum iter prosecutus est.

Appian. Iber.

Strab. III. p. 164. Appian.

26. Ut deinde reliquus exercitus advenit, decemque ex Africa elephanti, quos Numidiæ rex Micipsa miserat, castris pro magnitudine copiarum auctis, prior pugnandi potestate facta hostem splendide vicit. Sed inter insequendum cum distracti ordines essent, Viriathus, ut erat ad omnia præsenti animo, suis repente ex fuga collectis victores aggreditur: tria eorum millia prosternit, reliquos compellit in castra, tanto ex subita fortunæ conversione metu, ut vix paucis ad portas resistentibus, magna pars in tentoriis se absconderent, neque ab imperatore et tribunis ad pugnam capessendam adigi possent. Insignis ea die C. Fannii virtus extitit, qui C. Lælii gener, iis tum in castris militabat. Per hunc maxime retenta munimenta sunt: et nox superveniens diremit certamen.

Jul. Obs. et Appian.

Cic. Læl. c. 1. Appian.

27. Neque tamen postea Viriathus destitit, modo noctu, modo fervidissimo tempore diei negotium consuli facessere; cum leves agilesque et homines et equos habens, parvo suo incommodo hostem indesinenter fatigaret: donec motis castris Servilianus concessit Itucam. Tum Viriathus quoque, cui minor exercitus, neque huic sufficiens commeatus erat, noctu incensis castris in Lusitaniam est profectus. Servilianus cum velocissimum hostem assequi

nequicquam contendisset, in Bæturiam impressione facta, quinque oppida, quæ cum Viriatho senserant, ordine expugnata diripuit: inde in Cuneos hyematum abiit.

Fasti Capit. Plut. Æmil. et in Præc. Gerend. Reip.

28. Eodem anno censores in urbe fuerunt P. Cornelius Scipio Africanus, L. Mummius Achaicus. In eundem cum Scipione locum Ap. Claudius petierat: qui cum nobilissimis viris stipatus, Africanum populari turba circumfusum in forum descendere vidisset, alta voce exclamavit, 'Ingemisce apud Manes, Paulle Æmili, filium tuum sentiens ab Æmilio præcone, et Licinio Philonico[k] censorium candidatum deduci.' Ceterum ille censuram populariter adeptus, non ideo minus incorrupte ac severe egit: illud moribus civitatis, hoc suæ magistratusque dignitati tribuens. Ergo et populum ad mores antiquos gravissima oratione hortatus est: et L. Mummii facilitatem gravatus, pro Rostris dixit, 'omnia se ex majestate populi Romani gesturum fuisse, si sibi cives vel dedissent collegam, vel non dedissent.'

A. Gell. iv. 20. Val. Max. vi. 4. Auct. de Vir. Illustr.

Jul. Obs. Liv. Epit. Hist. Misc. iv. 14.

29. Interim in Macedonia denuo turbatum: non minus improviso fine motuum, quam initium fuerat. Alter Pseudophilippus, qui Persei se filium ferebat, cum subito incremento ex servis aliisque perditis hominibus, quales recens Macedoniæ Græciæque rei mutatio[l] magno numero pepererat, ad septemdecim hominum millia contraxisset, castra Romana tentare est ausus. Spem dabat absentia Licinii Nervæ prætoris, qui certas ob causas nuper ex Macedonia discesserat, L.[5] Tremellio quæstore in castris relicto.

Eutrop. Varro de Re Rust. ii. 4. Eutrop.

30. Is vocatos ad concionem milites in hanc sententiam est cohortatus: 'Est quod fortunæ gratias agamus, milites, novam et insperatam gloriæ materiam objicienti. Sæpe querelas audivi, immo, fateor enim, inter querentes de sorte nostra fui: dum alii Romani exercitus justum hos-

5 Ita correxit Crev. pro vulg. Cn. in edd. præc.

k *Licinio Philonico*] Adde *publicano* ex Plutarcho in præceptis gerendæ Reip. *Crev.*

l *Recens Macedoniæ Græciæque rei mutatio*] Parum expedita aut libere fluens oratio. Credimus Freinshemium voluisse potius, *recens in Macedonia Græciaque rerum mutatio*. Crev.

tem, et ex eo præmiorum uberem occasionem habeant, hunc in agro pacato, paucos rebellium Macedonum, aut latrunculos Thracas persequentem, non modo copiam, sed ne spem quidem habere majoris alicujus rei. At nunc subito se offert ita comparatum agmen, ut multitudo hominum speciem nomenque prælii sit factura; genus armorum militumque, ad hæc conditio ducis certam nobis et incruentam polliceatur victoriam.

31. 'Quid enim contra legionarium militem, lorica clypeoque tectum, pilo ac gladio terribilem, tot insuper stipendiis exercitum, servorum agrestiumve tumultuaria manus possit, nullis militaribus armis legibusque, neque causam, neque spem idoneam ad bellum afferens? Quid autem rex ille scenicus, quem paulo ante natum esse nesciebamus? Sane nuper etiam sic insanivit Macedonia. Sed tum majore ingenio apparatuque instructa erat fabula. Multi potentes in provincia viri, nonnulli quoque externi reges, audaciam Andrisci clam palamque magnis auxiliis fulciebant. At hic, præter miseram egenorum turbam, quæ non tam ipsius promissis, quam tædio vitæ ad periculum properat, nec spem nec rem usquam ullam habet: nec quia victoriam sperat, sed quia aliter facere non potest, ad castra nostra successit, animam supplicio debitam, rebus suis desperatis, lubentius armis nostris daturus.'

32. Cum deinde quid fieri vellet ostendisset, et inter tribunos et præfectos loca militesque esset partitus, admonuit, 'ut signo dato, secundum ea quæ præcepisset, erumperent:' addiditque, 'se celeriter disjecturum hostes, ut porcellos scropha soleret.' Quod cum factum esset, victoria illustri parta, qua cum exercitu Pseudophilippus cæsus est, Licinius Imperator est appellatus, quæstori Scrophæ cognomentum hæsit, quod posteri quoque retinuerunt. Varro. Eutrop. Liv. Epit. Varro.

33. Difficilius in Hispaniis bellum erat, hinc Celtiberis, inde Viriatho Romanos duces exercentibus. Sed ut adversus Viriathum dubiæ Serviliano res, ita Q. Metello proconsuli prosperæ magnificæque fuerunt. Vir acer et intentus[m] nihil neque apud hostes inexploratum, neque Jul. Obs. Flor. II.17.

[m] *Vir acer et intentus*] Freinshemius hic omittit notabilem hujus Q. Metelli vocem, ab auctore de Vir. Illustr. memoratam.

apud suos remissum patiebatur: digno, quod referatur, severitatis saluberrimæ exemplo. Cum ad Contrebiam res gereret, cohortes legionarias quinque, quod loco cesserant, indignatus, ad eundem locum recuperandum continuo remisit. Edixit etiam, 'ut qui eorum nisi victor in castra revertisset, pro hoste cæderetur.' Neque mutavit sententiam, cum omnes, ut certam ad mortem ituri, testamenta in procinctu facerent. Ea necessitas acuit virtutem: et qui modo multitudini hostium cesserant, ii eosdem, licet victoria recenti animatos,[6] repulerunt: quæque inexpugnabilis habita fuerat civitas, capta est. Hæc disciplina Romanum militem confirmavit, Celtiberos fregit: qui et collatis signis cæsi sunt a proconsule, et egregias urbes amiserunt, Arvaccorum majori parte domita: quibus, tempore messis, cum frumento convehendo intenti, cetera incuriosi agerent, improvisus incubuerat.

Val. Max. II. 7. Front. Strat. IV. 1. Vell. II. 5. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr. Appian. Iber.

34. Ista cum severitate perfecisset, haud minorem ex clementia fructum tulit. Utriusque enim clara exempla edidit, illustri testimonio, non sævitia, sed ratione rebusque cogentibus duriora nonnunquam imperasse. Nertobrigam obsidebat, unaque parte oppidi, qua sola subiri poterat, murum admota machina erat disjecturus. Opponunt obsessi primis hostium ictibus Rhetogenis filios, viri inter suos primarii, qui ad Metellum transierat. Neque movebatur pater, sed ultro hortatus imperatorem, nullam esse viam aspernandam dicebat, quæ ad victoriam duceret; ex ea sibi postmodum solatium fore. Tum Metellus parentis duritia damnatam liberorum vitam sua mansuetudine redemit, solutaque obsidione urbis unius, multas alias admiratione hujus facti sponte ipsarum in populi Romani ditionem redegit. Duæ maximæ restabant urbes, Termantia et Numantia, situ locorum et viribus feroces, adversus quas tum quidem, quoniam hyems ade-

Flor. Val. Max. V. 1. Appian.

6 *Eundem . . . animatum* edd. ante Crev.

'Cum omnia,' inquit ille scriptor, 'proprio et subito consilio ageret, amico cuidam, quid acturus esset, roganti:' 'Tunicam,' inquit, 'meam exurerem, si eam consilium meum scire existimarem.' Vid. et Frontin. I. 1. *Crev.*

rat, nihil movendum ratus, quamprimum anni tempus sineret, has quoque ad imperata faciunda coacturus videbatur.

35. Interea consularibus Romæ comitiis Q. Pompeius A. F. designatus est, qui primus e gente Pompeia summos honores nulla commendatione majorum assecutus, amicitia Scipionis excidit, quia Lælio suffragantem astute fefellerat. Interrogatus enim an petere consulatum constituisset, negavit, ultroque Lælio opem suam gratiamque ad petendum obtulit. Interea ipse profectus in forum, ambire strenue cœpit. Id cum expectantibus eum esset renuntiatum, ceterique stomacharentur; 'Nos vero ineptos,' inquit Africanus, 'qui, tanquam non homines, sed Deos essemus precaturi, sedemus tibicinem expectantes!' Nam mater Pompeii indecora fama laborabat, tanquam tibicini corpus prostituisset. Q. Pompeio collega Cn. Servilius Cæpio fuit.* Qui cum magistratu inito de provinciis retulissent, certamen de Hispaniis ortum, eas retinere qui ibi proconsules erant cupientibus. Ad extremum Q. Fabio Maximo Serviliano prorogatum est imperium in ulteriore provincia, citeriorem consul Q. Pompeius obtinuit.

Vell. II. 1. Cic. Brut. c. 25. Plut. Apoph. Rom. Eutrop.

36. Quod ubi Q. Macedonico nuntiatum, vir cetera cum maximis comparandus, iræ dolorique temperare non potuit; non eo maxime offensus quod omnino successor sibi, sed quod Pompeius mitteretur, quocum simultates exercebat. Ne igitur illi suis laboribus quæsitum obtingeret præmium, modis omnibus exercitum imminuere studuit, missiones et commeatus petentibus promiscue dando, horrea remotis custodiis ad rapinam relinquendo; eo etiam provectus, ut sagittas Cretensium fractas in amnem abjici jusserit; elephantis cibaria dari vetuerit. Qua indignatione non solum inimico laudem victoriæ, sed populo Romano fructum, sibique meritum ceteris factis triumphum eripuit. Res enim eas gesserat, ut non minus hac expeditione Celtiberici, quam priore Macedonici cognomen meruisse videatur. Adeo nimirum plures aliis quam

Val. Max. IX. 3. Flor. II. 17.

* A. U. C. 611. A. C. 141.

Val. Max. sibi bene imperant: faciliorque adversus armatos exercitus, quam vitiosos animi motus contentio est.

37. Atqui ut hunc ereptum imperium ad moram rebus injiciendam solicitavit, ita prorogatum in altera Hispania Fabio Serviliano stimulos addebat prosequendi alacriter belli. Quippe ex Cuneis exercitu moto, Viriathum, quia se non offerebat, in sua Lusitania quærere instituit. Per viam dimicandum ipsi cum latronum ducibus Curio et Apuleio fuit, qui opportunis locis insidiati prætervehentia impedimenta abstraxerunt. Occisus tamen in prælio est Curius: præda quoque paulo post a Serviliano recuperata. Venerunt etiam in potestatem urbes multæ, quæ præsidiis insessæ Viriathi fuerant: quarum Escadia et Gemella et Obulcula fuere. Hæ pro meritis singularum diversimode tractatæ: aliis venia data, quædam direptæ sunt. Ex captivis etiam ad quingentos supplicio capitis affecti: novem millia quingentos proconsul sub corona vendidit.

Appian. Iber. Liv. Epit. Appian.

38. In urbe interea P. Scævola tribunus plebis de judicio L. Hostilii Tubuli ad populum tulit, qui proximo anno prætor quæstionem de sicariis exercuerat, homo pudoris ita profligati, ut palam et aperte pecuniam ob rem judicandam cepisse diceretur. Accepta rogatione, senatus quæstionem Cn. Servilio Cæpioni consuli mandavit: qua re intellecta, reus cum manifestissimo crimine teneretur, non expectato judicio disparuit. Interesse tamen publici exempli visum, ne homo ex omni memoria sceleratissimus et audacissimus, tam levi pœna defungeretur. Itaque revocari ab exilio ad causam dicendam placuit. Sed ille, qui nullum alium eventum sperare poterat, quam ut in carcere necaretur, veneno epoto necem properavit.

Cic. de Fin. IV. 18. ad Att. XII. 5. de Fin. II. 16. de Fin. V. 22. de Nat. Deor. III. 30. de Fin. II. 16.

pro Scauro. Ascon. Pædian. in Orat. pro Scauro.

39. Sub hæc tempora, ne tantummodo armis præstare ceteras gentes Romani crederentur, ingenio tardiores; cum alia se studia erexere, tum etiam historia scribi accuratius cœpit. Hactenus enim qui ei admoverant manum, breviter exposuisse res contenti, annalibus similiora scripserant. Neque tamen adhuc Latini sermonis ea copia et venustas esse putabatur, ut ejusmodi operibus dignitate et gratia responderet. Multique res Romanas

Cic. de Or. II. 12.

Græcorum lingua tradiderunt; ab illis majestatem, ab hac decorem magis petendum arbitrati: quos inter tum C. Julius senator fuit: cum etiam A. Postumius idem tentaret: quos deinde P. Rutilius, L. Lucullus, et alii plerique sunt imitati.

Justin. Præfat. Liv. Epit. Athen. VI. Cic. I. ad Att. 19. Plut. in Lucul.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LIV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. In Hispania cum grave molestumque Romanæ civitati per aliquot annos bellum fuisset, intolerabilior pax excepit. Nam et Arvacci prius ab instituendo fœdere resilierunt; et postea pacem geminis cum hostibus pactam, neutrubi ratam senatus esse voluit. Q. Pompeius consul cum primo vere in provinciam venisset, exercitum accepit genere numeroque cuilibet bello parem. Triginta millia peditum erant, equitum duo: sub aliquot imperatoribus, et novissime sub Q. Macedonico, præstantissimo ad omnia armorum munia, diligentissime exercitata juventus. Neque tamen perinde fortuna belli se dedit. Cum enim principio magna spes pacis et victoriæ fuisset, parvo momento sors omnia retroëgit.

Appian. Iber.

2. Territi tanto belli apparatu Arvacci, legatis ad consulem missis, eas in conditiones fœdus impetraverant; 'ut certa die utramque urbem, Termestinam Numantinamque, in fidem populi Romani dederent: obsides trecentos, saga novem millia, coria tria millia, equos bellatores octingentos, arma omnia traderent: hæc ubi fecissent, socii ac amici haberentur.' Cum dies venisset, cetera quidem promte alacriterque sunt factitata: ubi ad arma tradenda ventum, inter homines bellicosos virilis fremitus oriri, ani-

Diod. ap. Fulv. Ursin.

mique a turpitudine præsenti ad pristinæ libertatis decus pudore accendi. Igitur sese mutuo respicientes interrogabant, 'idne facinoris subire viri possent, ut arma vivis detrahi patiantur?' Neque virorum modo hi questus erant: pueri quoque ac mulieres negabant 'sibi pro patribus aut maritis futuros, qui tantum dedecoris adivissent.' Itaque consensu retentis armis, 'vitam potius quam Flor. II.18.
hæc omissuros esse' confirmarunt. Diod.

3. Consul his cognitis castra juxta Numantiam ponit. Appian.
Ea in obsidione, cum per absentiam consulis, equites incaute transcurrentes excepti ab hostibus essent; in planitie quadam instruit aciem de summa rerum dimicaturus. Descenderunt eodem et Numantini. At cum iniquior pugnæ futura conditio videretur, (nam de millibus viro- Vell. II. 1.
rum decem, quot initio belli Numantia armaverat, mag- Appian.
nam partem tot certamina absumserant,) paulatim se subducentes sine detrimento intra munimenta refugerunt. Pompeius difficultate locorum et quotidianis velitationibus fatigatus, cum a multo paucioribus carpi suas copias nullo operæ pretio videret, Termantiam faciliorem oppugnantibus fore ratus, eo transduxit exercitum. Sed et ibi neque mollior hostis, neque faventior fortuna inventa, eodem die tribus incommodis acceptis. Nam et pugna amissi milites septingenti fuerant; et tribunus militum, qui commeatum in castra advehebat, repulsus: et cum ira ac cupiditate ultionis fervidius institisset,[a] protrusis ad præcipitia loca Romanorum ordinibus, multi pedites equitesque cum ipsis equis per præcipitia devoluti perierunt. Tenebræ intervenientes magis periculum, quam periculi opinionem distulere, totaque nox in armis exacta est. Neque secus atque conjecerant, cum luce simul hostes affuere. Is quoque dies totus certando consumtus; et neutro inclinante victoria prælium nox diremit. Acrior tamen, ut in angustiore numero, damni sensus Termesti- Liv. Epit.
nis fuit: quo prope ultimam desperationem adacti sunt. Appian.

[a] *Et cum ira ac cupiditate ultionis fervidius institisset*] Hæc addidit de suo Freinshemius, parum ad rem accommodata. Appianns habet tantnm *τρίτῃ πείρᾳ*, *tertio conatu*, *tertio conflictu*. Crev.

4. Inde Pompeius ad parvum oppidum Maliam movit. Sed Malienses, occiso præsidio Numantinorum, locum Pompeio tradiderunt. Ille, armis obsidibusque acceptis, in Sedetaniam perrexit, ut eam regionem ab incursionibus Tangini cujusdam, latronum ducis, liberaret. Ibi felix expeditio fuit: multi latrones occisi; multi capti. Sed
Strab. III. p. 165. Appian. tanta fuit hominum feritas, ut servitutem nemo ferret; alii semetipsos, usitato gentibus illis facinore, alii emtores occiderent; quidam dum transportantur, navibus perforatis seque et ceteros profundo mergerent. At Pompeius ur-
Ptolem. Diod. ap. Vales. bem, quam Lanci vocant,[b] haud procul Maliacis, cum obsidere esset aggressus, Numantini vicinis auxilium juvenes quadringentos noctu summiserunt. Hos illi primum servatores suos appellantes, donisque prosequentes, summa lætitia excepere. Paucos post dies cum vehementius instaret hostis, de exitu rei dubitare cœperunt, missisque legatis urbem dedituros dicere, corporibus salvis.

5. Negabat consul ullam deditionis, nisi traditis prius Numantinis, conditionem esse. Quod cum inhumanum factu et fœdum ad famam videretur, omnia potius experiri, quam bene de se meritos ad exitium dedere decreverunt. Mox ubi spes omnis salutis quotidie magis magisque decedebat, inque oculis extrema omnia erant, legatos ad consulem secreto mittunt, aliorum potius exitio quam suo severitati illius satisfacturos esse nuntiantes. Non fefellit perfidia sociorum Numantinos: qui priusquam occiderentur vindicta se satiaturi, noctu impressionem in Lancienses faciunt, magnumque eorum numerum occidunt. Concurritur et ab oppidanis ad opprimendos hospites, magnoque cum clamore certamen atrox conseritur. Consul causæ non ignarus inter eum tumultum scalas applicari mœnibus jubet, transcensisque iis oppido potitur: cives ad unum omnes interficit: Numantinis, qui ad ducentos supererant, abeundi ad suos facit potestatem, sive virtutis indigne circumventæ sortem misertus; sive ut invictam armis civitatem, ad Romani imperii patientiam, lenitatis exemplo solicitaret.

[b] *Urbem quam Lanci vocant*] Sic quidem Ptolemæus: at Diodorus *Lagni*. Crev.

6. Eo tempore P. Africanus et L. Achaicus varia et inter ipsos ratione, et apud ceteros fama censuram exercebant. Erat enim par hoc censorum plane diversis inter se moribus, cum alter intentus et rigidus officii exactor, nullius rei cuiquam gratiam faceret,[1] sed multorum ex senatu, multorum ex equestri ordine, de plebe autem longe plurimorum vitas exacta diligentia expenderet: Mummius contra neque ipse notaret quenquam, et notatos a collega, quos posset, ignominiæ eximeret. Unde parum concors ea censura fuit: et Scipio cum Herculis ædem dedicaret, non vocato ad epulum collega, sermonibus hominum est reprehensus. Ita nullius aut virtus tanta, aut dignitas est, quin judiciis etiam longe inferiorum sit obnoxius; vulgoque homines etiam de suis censoribus censuram agunt. Cic. Somn. Dio ap. Vales. Cic. de Or. II. 66. Plut. Præc. Ger. Reip.

7. At Scipio ingenii pariter animique non egens, partim facetiis discutiebat notandorum querelas, partim severis vocibus retundebat. Neque de tanto viro etiam leviora referri indignum aut inutile Polybius judicat, quia et optimorum artificum licet minutiora signa admiramur. Igitur cum tribu moveret quendam, qui sub patre Paullo ordines ducens, prælio non interfuerat; interrogaretque ille 'cur notaretur, qui custodiæ causa remansisset in castris?' respondit, 'Non amo nimium diligentes.' Equum ademit adolescenti, qui in obsidione Carthaginis lauto convivio diripiendam sub figura et nomine urbis placentam proposuerat; quærentique causam, 'Quia,' inquit, 'me prior Carthaginem diripuisti.' Polyb. Fragm. Cic. de Orat. II. 67. Plut. Apoph. Rom.

8. Idem in equitum censu C. Licinium sacerdotem videns accedere, clara voce testatus est 'se scire, perjurium a sacerdote factum: seque teste usurum esse, quisquis eo nomine sacerdotem esset accusaturus.' Cum autem omnes tacerent, 'Traduc equum,' inquit, 'C. Licini: non enim possum idem et accusatoris implere vicem, et judicis.' Ceterum censu perfecto, lustrum condidere censores. Id septimum atque quinquagesimum fuit. Censa sunt civium Romanorum capita trecenta viginti octo millia, trecenta quadraginta duo. Inter condendum lustrum, um ex pub- Cic. pro Cluent. c. 48. Val. Max. IV. 1. Plut. Fasti Capit. Liv. Epit. Val. Max.

1 *Faciebat* edd. ante Crev.

licis tabulis scriba solenne precationis carmen censoribus præiret, quo Dii immortales, 'ut res populi Romani meliores amplioresque facerent,' rogabantur; ibi Scipio, 'Satis,' inquit, 'bonæ ac magnæ sunt. Itaque precor ut eodem in statu perpetuo servent.' Atque protinus ad hanc formulam emendari in tabulis carmen jussit: neque posteri mutavere.

Liv. Epit. Cic. de Fin. I. 7. Val. Max. v. 8.

9. Censuræ publicæ non minus severe patriam potestatem exercitam (nam et temporibus hæc conjuncta fuere) subjiciam. Macedonum legati de D. Junio Silano querebantur, 'quod cum prætorio imperio Macedoniam obtineret, pecuniis acceptis provinciam spoliasset.' Eam cognitionem cum suscipere senatus vellet, T. Manlius Torquatus Silani pater[c] impetravit, ne quid eo in negotio constitueretur, priusquam ipse causam cognovisset. Id viro summæ dignitatis, omnisque publici ac privati juris peritissimo lubenter concessum. Itaque domi suæ cognitione instituta, audivit accusatores, audivit defensiones rei: testes utrimque productos diligentissime examinavit. Id cum triduo continuo fecisset, tertio die pronuntiavit, 'reum fecisse videri,' et in conspectum suum venire vetuit. Non tulit ignominiæ dolorem juvenis, suspendioque finivit vitam; adeo nulla commiseratione parentis, ut neque funeri interesset, et de jure consulentibus domi sedens, ut solebat, responderet.

Oros. v. 4. Appian. Front. Strat. IV. 1. Val. Max. II. 7. Oros. Val. Max.

10. At in ulteriore Hispania Q. Fabius Servilianus Bacciam urbem, obsidione Viriathi liberatam, in deditionem accepit. Accessere multa castella, et quidam prædonum ductor Connobas. Qui cum ejus potestati se permisisset, huic soli pepercit proconsul, sed eorum qui cum illo fuerant (erant autem magnam partem transfugæ, qui ex præsidiis Romanis ad latrones se receperant) dextras amputavit. Id vero, licet adversus tale genus hominum nihil nimium aut atrox habetur, tamen quia non tam bello capti, quam in fidem dediti fuerant, crudelius quam pro mansuetudine aut populi Romani, aut ipsius imperatoris

[c] *T. Manlius Torquatus Silani pater*] Ne quis miretur discrepantiam nominum filium inter et patrem, Manlius, teste Cicerone, filium hunc in adoptionem D. Silano emancipaverat. *Crev.*

visum. Inde Erisanem ductus exercitus: eaque urbs, cum portas venientibus clausisset, operibus est circumdata. Appian.

11. Quæ dum fiunt, Viriathus, qui per noctem in oppidum ignorantibus Romanis venerat, cum luce erumpit; eos qui in opere erant, projectis dolabris et ligonibus fugam inire cogit; ceterum quoque exercitum subsidio suis venientem profligat. Ventum plane ad ea loca erat, unde difficilis exercitui receptus esset: quod fortunæ munus Viriathus, ut erat futuri non improvidus æstimator, non victoriæ magis ad incendendum bellum quam finiendum valituræ, sed perpetuæ pacis occasionem facere maluit. Convenit, 'ut pax amicitiaque populo Romano ac Viriatho Lusitanisque esset: utrique quibus in præsentia finibus, iisdem in posterum possiderent.' Id fœdus quanquam parum honestum nomini Romano, rerumque hactenus a Serviliano gestarum macula turpis haberetur, a populo tamen tædio diuturni belli acceptum est. Auct. de Vir. Illustr. Constant. Porphyrog. Part. II. c. 24. Diod. XXXII. Liv. Epit. Appian.

12. In eo statu res Hispaniæ erant, cum C. Lælius Sapiens, Q. Servilius Cæpio consulatum inivere.* Prodigii loco tum acceptum, quod Siciliæ mons Ætna copiosum ignem evomuerat: idque postquam majoribus hostiis quadraginta procuratum est, alteri consulum ulterior Hispania provincia decreta: Q. Pompeio prorogatum in citeriore imperium est: datumque senatoribus quibusdam negotium, ut novum exercitum ex tironibus conscriptum ad eum adducerent, quo proconsul ad id bellum, unaque consultoribus iis qui adduxissent, uteretur. Postquam in provinciam Cæpio venit (nam huic ulterior Hispania evenerat) literas ad senatum de fœdere, quod frater ejus Q. Fabius cum Viriatho icerat, dedit: 'indignum id majestate principis populi videri.' Permissum ut, quantum dissimulanter facere posset, Viriatho noceret. Ut vero rationem illam nullam esse consul rescripsit, quæ tantundem invidiæ, quam si palam fœdus rumperetur, multo minus commodorum esset allatura; continuis ejus literis expugnati Patres pacem irritam videri decreverunt, hostes aperto bello prosequendi potestatem consuli facta. Jul. Obs. Appian. Eutrop. Appian.

* A. U. C. 612. A. C. 140.

Diod. Appian.

13. Hoc decretum ubi in provinciam perlatum, lætus successu consiliorum Cæpio confestim adversus Viriathum ducit. Arsæ is tum erat, sicut non plane securus ut in fida pace, ita neque satis instructus ad pericula subito resurgentis belli. Optimum ex præsentibus visum, ut Arsa cito agmine se proriperet, omnia, qua incedebat, vastans, quo minor hosti copia sequendi foret. Consul urbe recepta contentis itineribus ad opprimendum Viriathum festinans, tandem in Carpetanorum finibus eum attigit. Viriatho non ita vires suæ placebant, ut fortunam prælii tentare cuperet: neque videbatur hoste tam propinquo discedere citra summum periculum posse.

Front. Strat. II. 13. Appian.

14. Quare ad suas artes conversus in tumulo quodam velocissimos suorum tanquam pugnaturus instruxit: hoc agmen reliquos per sinuosam vallem se subducentes texit, ne ab Romanis fraus animadverteretur. Mox cum eos jam satis itineris præcepisse crederet, ipse palam effuso cursu discessit; certus pernicitate equorum sibi tutam ab hoste quantumvis propinquo fugam fore. Secuti sunt Romani: sed celeritatem Lusitanorum adeo æquare non poterant, ut ne quidem, qua illi via profugissent, deprehendere ullo indicio possent. Consul in Vectones et Gallæcos effudit iram, lateque populatus agros, Viriatho spem auxiliorum ex istis gentibus abstulit. Qui ubi gravius in dies bellum fieri videt, multosque sociorum alios vi, alios sponte a partibus suis deficere, interesse arbitratus integer an victus pacem peteret, antequam signa conferrent, ad conditiones respicere cœpit: missis qui, quando prius fœdus displicuisset, quid addi demive consul vellet, quærerent.

Flor. II. 17. Auct. de Viris Illustr. Diod. XXXII. Dio ap. Fulv. Ursin.

15. Eorum talis oratio fuit: 'Quatuordecimus jam annus agitur belli, quod vobiscum gerimus. Nec memorare clades opus est: ne vel acceptas commemorando, dolorem nostrum augeamus; vel illatas, animos eorum exacerbemus, quibus cum maxime placatis propitiisque opus est. Pacis enim petendæ causa adsumus, quam ita desideramus, ut, excepta libertate, nihil habituri videamur antiquius. Idcirco cum his mandatis principes nostri nos miserunt, ut nihil eorum quæ fieri possent recusa-

remus. Sperabant autem æquiores ideo conditiones fore, quod rebus nostris integris, et, si verum audire vultis, jam amici sociique vestri, pacem quærimus. Anno superiore fœdus cum fratre tuo pepigimus, Q. Servili, ratumque id populus Romanus habuit. Cur post illud iterum in arma fuerit itum, quanquam nesciamus, quærere nolumus, ne cum potentioribus litigare velle videamur. Si tamen prioribus conditionibus adjectum aliquid demtumve cupitis, non resistimus, dum toleranda viris imperentur.

16. 'Quid opus est bello, si præcipere alteris quod volunt licet, alteris nullius rei major quam imperata faciundi cura est? Non enim ut gentem nostram exscindatis, ideo bellum a vobis susceptum crediderim. Absit, absitque hæc a vobis etiam apud feras gentes damnata inhumanitas. Vos autem nihil tam imputare Diis immortalibus audio, quam quod favorem illorum justis tantummodo piisque bellis suscipiendis mereamini; neque adversus homines alia ulla re magis gloriari, quam quod metuendi rebellibus, iidemque supplicibus mites estis: aiuntque vobis haud pauciores populos æquitatis vestræ mansuetudine inductos, quam armis coactos obedire. Quo in numero si Lusitanos etiam habere visum erit, operam dabimus, ut vestra lenitate nequaquam indigni habeamur.'

17. Ad ea Servilius de consilii sententia hæc ferme respondit: 'Non est nova hæc quam nunc attulistis oratio, Lusitani. Olim jam et postulatis pacem, quasi belli tæderet, et bellum geritis, quasi pœniteret quietis. Toties imperatores nostri icerunt cum orantibus fœdus: nec unquam satis certa pactorum apud vos fides fuit. Sed priora mittantur. Nec cum fratre meo fœdus initum memorari attinet, quod senatus irritum esse censuit: neque ego ut ea de re disceptarem vobiscum, sed ut vi armisque ad satisfaciendum de injuriis cogerem, in provinciam veni. Quapropter in veteri pertinacia manentes omni clade belli persequi certum est, nec ante finem imponere labori, quam dignam Romani nominis majestate ultionem a vobis exegerim.

18. 'Quod si vere consiliorum pœnitet, frustraque vos obniti decreto Deorum, qui penes Romanos imperium terrarum gentiumque esse voluerunt, agnoscitis; non ita sum sanguinis vestri cupidus, ut in amicitiam vos recipere nolim, dum imperata promte faciatis. Sed quia multas his annis civitates a societate nostra Viriathus abstraxit, illarumque principes, quorum proditione patrata res est, secum in honore habet; illos ante omnia dedi necessum est. Hæc erit sponsio pacis, quæ deinde vobis haud gravate, nec malis conditionibus dabitur. Quanquam enim capta egregia urbe, vastatis aliquot populis, Vectonumque et Gallæcorum sic accisis viribus, ut non sint tam cito reparaturi, quantum vobis decesserit non sim nescius, non sic amabo victoriam, ut odisse videar pacem. Quod si vero parcere illis potius quorum deditio poscitur, quam vobis ipsis voletis, ad me venire legatos postea veto. Parate vos ad bellum, sortem quam armorum fortuna dederit habituri.'

Dio ap. Fulv. Ursin.

19. Viriathus, cum ante omnia principes civitatum, qui a Romanis ad ipsum defecissent, postulari videret, partem eorum, inter quos et socerum suum, proprii agminis ductorem,[d] interfecit; alios consuli tradidit, quorum omnium amputatæ manus sunt. Nec per ipsum stabat, quominus solida pax conveniret: nisi quod arma petebantur. Hæc tradere neque ipse, neque qui cum eo erant, sustinuere. Ita renovato bello, cum vicina inter se castra haberent, et consul omni conatu bellum finire contenderet, minus aliquanto hostem, quam se suosque fatigabat. Unde primum indignatio et odium consulis, mox etiam periculosa ipsi seditio in castris extitit.

Auct. de Vir. Illustr.

Dio ap. Vales.

20. Duro et superbo imperio ceterum exercitum, duriore equites habebat. Unde cum noctu multorum sæpe conviciis proscinderetur, neque deprehendere certos auctores posset, iratus universis, quod ex eo utique corpore contumeliosos istos esse autumabat, præcepit aliquando, 'ut duarum legionum equites' (erant omnino sexcenti)

[d] *Proprii agminis ductorem*] Quamvis ille proprium ac peculiare agmen haberet, proprias vires, quibus præesset. *Καίπερ ἰδίαν δύναμιν ἔχων*, inquit Dio. *Crev.*

'transmisso qui castra præterfluebat amne, ad montes Viriatho insessos cum solis agasonibus lignatum proficiscerentur.' Cum res manifestissimi periculi videretur, legati tribunique Cæpionem oravere, 'ut ne tantum numerum honestissimorum civium in perniciem certam mitteret.' Inter hæc equites, qui paulisper responsum consulis expectaverant, postquam obstinatum audivere, ni ipsi rogarent; mortem levius supplicium rati, ut imperatum fuerat, ad montes contenderunt. Ivit una sociorum equitatus, aliique voluntarii, clamitantes 'indignum esse, si tot fortissimi viri tanto in discrimine destituantur.' Ita validior effecta manus, quam aut lacessere auderet hostis, aut obterere facile posset: cæsique lignorum fasces referebantur.

21. Inter redeundum, cum furentes ira plerique consulis iniquum imperium conviciis et querelis traducerent, exorta vox a paucis, statim excepta probataque est communiter, 'dignum esse lignis sic petitis uri, qui talia imperasset.' Igitur protinus ad tentorium consulis itur: strues lignorum cum tumultu et minis circumponuntur: et nisi ardentibus vindictæ cupiditate animis velox fuga tutæque latebræ destinatam victimam eripuissent, a suis militibus, suis in castris, Romanus imperator, inaudito temporibus omnibus exemplo, fuisset concrematus.

22. Id periculum, et quod Viriathus aliter vinci non posse videbatur, animum aperuit ignobili consilio, ut quosdam amicorum Viriathi pecunia et spe impunitatis ad ducem per insidias tollendum corrumperet. Audacem quendam et Ditalconem, cumque his Minurum missitare ad consulem Viriathus solebat, de conditionibus pacis acturos: ii hoc modo destinatum scelus perfecere. Parcissimus somni Viriathus, laboribus aut curis diurnum pariter nocturnumque tempus extrahebat. Plerumque, ubi soporem extorsisset lassitudo, cubabat armatus, ut simul evigilasset, agendis quæ se offerrent rebus nulla mora injiceretur. Nihil igitur vetabat, quin amicis etiam ad quiescentem aditus esset. Hac occasione proditores usi, cum per causam subiti negotii tentorium ejus intravissent, dormientem in armis, jugulo, quod solum pate-

Auct. de Viris Illustr. Flor. II. 17. Val. Max. IX. 6. Appian.

bat; hausto, interficiunt. Egressique nemine sentiente, quod sine voce aut strepitu cædem vulnus opportunum peregerat, ad Cæpionem transfugiunt, exposito facto præmium navatæ operæ postulantes. Cæpio, concessis quæ hactenus obtinuissent, 'de cetero senatus arbitrium esse oportere' respondit: 'imperatorem enim a militibus suis interfici, Romanis nunquam placuisse.' Hic finis Viriathi fuit: cujus interitum cum numero et fide præcellentes auctores consilio Cæpionis ascripserint, alios sequi nolui, qui sequentis anni consuli Popillio facti hujus ambiguam laudem transcripserunt.

Eutrop. Oros. v. 4. Flor. Liv. Epit.

Dio ap. Fulv. Ursin.

Appian.

23. At in exercitu Viriathi, cum multa jam luce nondum dux conspiceretur, primo rem insolitam omnes admirari: mox cognita causa gemitu luctuque complere castra, nunc illius dolere vicem, nunc miserari suam, quibus in tali periculo tantus invidia Deorum ablatus imperator esset. Augebat dolorem nova rabies, quod auctores facinoris frustra requirentibus, ne ultionis quidem relictum solatium erat. Quod unum poterant, cadaver interemti pretiosissimo cum cultu sublimi rogo impositum, multis super hoc cæsis victimis, combusserunt. Inde peditum cohortes equitumque alæ, barbaro more laudes defuncti celebrantes circa bustum decurrebant; nec ante discessum est, quam ignis prorsus extingueretur. Magnifico deinde tumulo cineribus reconditis, ducenta gladiatorum paria dederunt, eximiam viri virtutem enixo studio honorantes.

Liv. Epit. Diod. ap. Vales. Appian.

Diod.

24. Fuit enim haud dubie sicut in certando fortissimo militi, sic in providendo sagacissimo cuique imperatori comparandus. Quodque bonis etiam ducibus haud perpetuum est, toto imperii sui tempore benevolentia omnium militum et amore singulari usus est: quem moderatione beneficiisque provocabat, virili prædæ parte contentus, cum semper exercitus ipse ampliorem capere juberet; atque hinc etiam multa præmiis meritorum, aut necessitatibus inopum decerpens. Præter hæc cibi vinique parsimonia viro incredibilis fuerat: neque plus aut somno, aut cuiquam generi voluptatum indulgebat. Quantus autem ille vir fuerit, ex ipsis rerum argumentis promtum est

colligere. Nam continuis contra Romanos quatuordecim annorum bellis, quorum amplius decem [a] totius ferme Lusitaniæ imperatorem egit, non modo concordes inter se et adversus ducem copias continuit, sed etiam ab hostibus propemodum invictas præstitit: consilio conatuque et tantum non successu, Hispaniæ contra Romanam potentiam assertor; votique futurus compos, si paulo infirmiores hostes, et firmiores amicos habuisset. Liv. Epit. Oros. Justin. XLIV. 2. Appian. Eutrop. Diod.

25. Magnitudinem illius illustrarunt etiam sequentia, quoniam orbata incomparabili ductore Lusitana res, e vestigio est pessumdata. Cum enim ab exercitu Tautanus quidam creatus imperator, ad Saguntum oppugnandam se contulisset, repulsus inde, mox circa Bætin fluvium, dum transire amnem conatur, a Cæpione superveniente in tantum defatigatus est, ut seque et exercitum quibus victori placeret conditionibus dedere cogeretur. Humaniter usus est Cæpio deditis, exarmatosque, ne iterum ad latrocinia per inopiam prolaberentur, in agro satis amplo et commoda ad habitandum urbe collocavit. Hunc exitum Viriathici belli formidabiles diu motus habuere. Quorum ut finis gratissimus senatui populoque erat, ita, qua perventum ad illum fuerat, via displicebat. Neque triumphum ex eo bello decernere senatus voluit, cujus victoria, quod emta fuisset, magis erubescendum populo Romano quam gloriandum judicabat. Diod. XXXII. et Appian. Vett. inscriptiones. Veronæ ap. Ant. August. Dial. X. Val. Max. IX. 6. Auct. de Vir. Illustr.

26. Erat omnino cursus ille temporum, quo nihil ex Hispania satis gratum accideret civitati. Neque bellum ex commodo reipublicæ erat, neque pax ex dignitate: jam etiam victoriæ ipsius tædebat. Auxit indignationem hominum de Q. Pompeio sequior fama, qui Lanciensium urbe diruta, iterum Numantiam assedit, et temere susceptum consilium de fluvio qui Numantinum agrum rigat in messem eorum immittendo, quo fame domari civitas posset, post maximas difficultates postremo qui- Dio ap. Fulv. Ursin. Appian.

[a] *Quatuordecim annorum .... quorum amplius decem*] Multum variant scriptores de numero annorum quibus Viriathicum bellum gestum est. Alii quatuordecim, alii octo, alii decem annos numerant. Eos utcumque in concordiam reducere conatur Freinshemius, tum hoc loco, tum in nota ad Flor. II. 17. *Crev.*

dem executus est, sed nullo neque suo commodo, neque hostium detrimento, cum ipse interim crebra et acerba pateretur. Quippe Numantini militibus in opere occupatis sæpe se inferebant, tacito agmine, quo necopinantes impensius turbarent: exibantque tam validæ ab oppido manus, ut etiam qui a castris Romanis auxiliatum suis venerant, repellerentur. Quod cum sæpius accidisset, vix quisquam munimentis audebat excedere. Præterea frumentationes efficiebant periculi plenas; multique per eam causam castris egressi, cum tribuno militum Oppio sunt ab hoste interfecti. Iterumque alia ab parte, eorum qui fossam ducebant, subito hostium incursu, quadringenti, atque inter hos præfectus, oppressi.

27. Dum ista maxime geruntur, affuerunt a senatu delecti, cum exercitu tironum, ut quæ sextum jam annum sub signis fuerant legiones deducerentur. Consul quanquam novo militi confidere minime poterat, tamen eluendæ ignominiæ cupidus, simul ut ad labores belli exercitum duraret, hyemem sub tentoriis agere instituit. Ibi per frigus hybernum, cum parum assueta illis aquis cœloque corpora sub dio agerent, morbo tentata sunt castra, et pars aliqua militum ventris torminibus interiit. Major mox ab hoste clades fuit, nunquam segnibus ad struendas insidias Numantinis. Noverant ad convehendum in castra frumentum multas cohortes exivisse. Igitur non longe a castris manu valida occultata, quidam propius suggressi velitari cum stationibus cœpere: donec Romani hostium insultum non ferentes, confertim munimentis proruperunt. Ibi consurgentibus insidiis circumventi, plurimos militum et quosdam egregios clarosque viros amisere. Neque hic stetit damnum; sed etiam commeatum advehentibus obviam profecti hostes, magnam eorum partem occiderunt.

Oros. v. 4. Appian.

28. His incommodis depulsus instituto Pompeius reliquam hyemem sub tectis agere decrevit, distributis per oppida cohortibus, curaque præsidiorum inter legatos, qui Roma venerunt, divisa. Quod autem ob rem male gestam successorem venturum rebatur, unaque judicium et accusatores metuebat, clam ad Numantinos misit, qui ad pacem petendam eos hortarentur, æquissimarum con-

ditionum spe ostensa. Qui et ipsi, quanquam debellare Pompeium facile videretur, tamen multos alios duces exercitusque Romanis superesse reputantes, ad hæc bello fessi, multis fortissimis civibus amissis, et ad magnam annonæ difficultatem redacti, quod ager tam diu coli non potuerat, cupide quod offerebatur accepere. Missis deinde legatis cum pro concione consul respondisset, 'non alia se digna majestate populi Romani fœdera nosse, quam ut in jus potestatemque ejus se suaque omnia Numantini dedant;' secreto cum iis quid esset acturus composuit. Summa colloquii quæ fuerit, res ipsæ docuere. Captivos perfugasque reddidere Numantini, miseruntque obsides. Pacta erant et talenta triginta argenti: [f] eorum repræsentata pars est; partis in diem dilata solutio. Entrop. Flor. II. 18. Oros. Appian.

29. Interea successor Pompeio M. Popillius Lænas venit, qui cum Cn. Calpurnio Pisone consulatum acceperat.* Ibi Pompeius metu belli jam exolutus, cum reliquam Numantini pecuniam offerrent, negat sibi quicquam de pace conventum. Ipsis contra Deos hominesque, nam senatores quidam, equitumque præfecti, ac tribuni militum negotio interfuerant, testes invocantibus, consul Romam eos ire jussit, coram senatu cum Pompeio disceptaturos. Ipse, quia induciæ cum Numantinis manebant, donec senatus de Pompeiana pace statuisset, per quietem aut leves expeditiones (in Lusonas, vicinos Numantinis et fluminis Tagi fontibus, moverat) annum exegit. Strab. III. p. 162.

30. Eodem anno in urbe peregrinarum religionum professores diligentiam magistratuum et senatus adverterunt.[2] Inoleverat solitum magnis civitatibus malum, externi numinum cultus, et ad qualibet suscipiendas cærimonias stultissimi cujusque propensa superstitio. Celebrari præcipue Jupiter Sabazius cœperat, cultu absurdo, et ad corruptionem morum pertinente. Itaque negotium C. Cor- Val. Max. I. 3.

2 *Animadverterunt* edd. ante Crev.

[f] *Talenta triginta argenti*] Marcæ nostrates 2812. unciæ 4. *Crev.*
* A. U. C. 613. A. C. 139.

nelio Scipioni Hispallo,[s] cui peregrina jurisdictio evenerat, datum: isque proposito edicto rituum illorum doctores discedere ex urbe coëgit. Erat et alia pestis, Chaldæi, qui ex siderum inspectione fortunam singulorum casusque venturos explicari posse asserentes, pellectis levibus et ineptis ingeniis, plurimos fallaci spe metuve dementabant, magna plerumque accepta a credulis hominibus mercede mentiendi. Ex qua temeritate cum et patriæ religiones sperni inciperent, et vana plerumque fiducia futuri corruptæ mentes, magna sperando, nimia concupiscere discerent; idem prætor edictum proposuit, quo decimum intra diem Chaldæi ex urbe atque Italia abire jubebantur.

Cic. de Leg. III. 16. 31. Tum etiam in suffragiorum ordine nova res introducta est, aspectu parva, effectu non aspernanda. Gabinius tribunus plebis, homo ignotus et sordidus, rogationem tulit, 'ut in magistratibus mandandis suffragia non voce, sed per tabellam ferrentur.' Id adversus optimatium potentiam repertum, qui contra suam sententiam euntibus terribiles erant: ut sine metu offensionis, tabella occultante suffragium, quilibet animi sui judicio [8] libere uteretur. Sed huic commodo non leve vitium suberat, quod nullo pudore nullaque meliorum reverentia deterritum vulgus, animique plerumque inconsiderato impetu, sine rectore in deteriora ferebatur; multitudinisque arbitrio res maximæ fiebant. (Cic. Læl. c. 12.)

32. Nescio hoc anno an sequenti Claudius Asellus tribunus plebis fuerit: in tribunatu certe diem ab hoc esse dictam constat P. Africano, quod equum ei censor Africanus ademerat. Atque ille quidem in hoc judicio non aliter quam pro solita animi magnitudine se gessit. Nam neque barbam radi desiit, neque vestem mutavit, aut quic- (A. Gell. III. 4.)

8 *Indicio* exhibetur in edd. ante Crev.

s *C. Cornelio Scipioni Hispallo*] Mentio facta est supra, XLIX. 15. Cn. Cornelii quæstoris, qui videtur esse hic ipse hujus anni prætor. Quod si ita est, male prænomen ei in Val. Max. exemplaribus præfigitur *C.* Et sane prænomen *Cn.* multo frequentius est in gente Cornelia, quam *C.* Apud Livium quoque, XLI. 14. memoratur Cn. Cornelius Scipio Hispallus consul, qui potuit esse hujusce pater. *Crev.*

quam fecit, quod ad misericordiam conciliandam rei solent. Verum alias festivitate jocorum, alias pondere orationis, erat enim dicendi minime rudis, accusatoris improbitatem exagitans, simul ingenti gloria pariter innocentiaque fultus, calumnias inimici non ægre depulit. A. Gell. II. 20. Vell. II. 9. Cic. Bruto, c. 21.

33. Inter alia gloriante Asello, 'omnes se provincias stipendia facientem peragrasse,' vulgare proverbium Africanus recitavit, 'asellum, licet per omnes mundi plagas agatur, non ideo cursum discere.' Atque alio tempore, cum Asellus objecisset, 'lustrum illud ab eo censore malum atque calamitosum populo Romano fuisse.' 'Noli mirari,' inquit: 'nam qui te ex ærariis exemit, lustrum condidit, et taurum immolavit.' Talis in periculo suo Africanus fuit. Atque ut sane ista referens indignari cogor, in ea magnitudine meritorum et integritate vitæ, pati civitatem clarissimi principis vexationem potuisse; ita deberi aliquid fateor iis moribus, per quos ingenti exemplo patefacta est via, quod summorum hominum felicitatem non in alieno vel affectu vel officio, sed ipsorum virtute atque magnanimitate repositam et fundatam esse admoneret. Cic. de Or. II. 64. Lucil. ap. A. Gell. IV. 17. Cic. de Or. II. 66.

34. At sicut iste generosæ gravitatis, ita sub idem tempus illiberalis versutiæ documentum Q. Pompeius dedit. Appian. Cum enim a legatis Numantinorum multis argumentis convinceretur, fœdus cum eorum civitate fecisse, essetque res manifestissima; tamen instare confitenti certam damnationem videns, homo callide improbus ad extremum pernegavit. Atqui plus adhuc apud bonos turpitudo notissimi delicti, quam inficiandi impudentia valebat: ferebaturque ad populum, 'ut ad expiandum quicquid iis pactis contractum religionis publicæ esset, auctor eorum hostibus dederetur.' Tum vero ille totis blanditiarum artibus, et infimarum precum vilitate omni adhibita, perpulit incuriosum publici decoris vulgus, ut potius unius improbi hominis, quam communis civitatis misericordia tangeretur; illiusque vitam, quam dignitatem reipublicæ salvam esse mallet. Non accepta lex est: Pompeius pro insonte dimissus: Numantinis responsum, 'fœdus a Pompeio factum non videri.' Tantum mali patrare gratia Cic. de Fin. II. 17. Cic. de Off. III. 30. Vell. II. 1.

potest, quoties, arbitris iis qui naturam utriusque juxta nesciunt, cum justitia committitur.

Val. Max. VIII. 5. Cic. pro Font. c. 7. 35. Neque hic favor hominum stetit. Subinde enim cum repetundarum postularetur Pompeius, premereturque clarissimorum virorum testimoniis, (nam Cn. et Q. Cæpiones, aliudque par fratrum Q. et L. Metelli, testimonium in eum dixerant,) plus gratia Pompeii, quam fides auctoritasque summorum virorum valuit. Val. Max. Oppressum videri hominem novum inimicorum potentia noluerunt judices; ut aiunt, quibus omnia majorum facta excusare moris est: tanquam alia quam repetundarum lege quæsitum esset, aut in illa quæstione novitas sua vel fraudi cuiquam, vel utilitati esse debuisset. Scilicet corruptis jam per ambitionem luxumque moribus, et pristina innocentia vix inter paucos reliqua, ceteri judicum similes sibi reos absolvendo, suam securitatem stabilitum ibant.

Cic. Div. in Verr. c. 22. et ibi Pædian. Tac. Ann. III. 66. 36. Neque aliam fuisse causam sentio, cur per eadem tempora[h] gravissimorum criminum reus L. Cotta, P. Africano accusante, condemnationem effugeret. Qua in quæstione antiqui pudoris reliquiæ ita cum improbitate recenti certaverunt, ut cum insontem pronuntiare contarentur judices, sontem eripere cuperent, Val. Max. VIII. 1. 11. septies ampliatus, octavo judicio absolutus sit reus. Id factum et similia Cic. pro Mur. c. 28. cum uno hoc colore defendantur, quod homines videlicet sapientissimi committere noluerint, ut accusatoris potentiæ dignitatique tribuisse quicquam viderentur, manifestum est tam malam excusationem, non nisi meliorum inopia, placuisse. Nam si leges exercendæ non sunt, cur sanciuntur? aut præstat, accusandi munus, in quo præ aliis gravitas et sanctitas et cum constantia fides requiritur, ademtum principibus viris, ad odia cupiditatesque sordidorum hominum demittere?

37. Nempe aliud et illis temporibus, et proximis, judicium civitatis Romanæ principum fuit: cum nec paulo

[h] *Per eadem tempora*] Post aliquot tamen annos. Etenim Cicero et in Divin. et pro Mur. docet Scipionem post alterum demum consulatum ad accusandum L. Cottam descendisse. *Crev.*

ante M. Cato, neque aliquanto post M. Scaurus, deforme Tacit. aut fastigio suo indignum ducerent, ut defensionem innocentium civium, ita accusationes improborum suscipere. Interpretentur ut volent, qui artibus quibuslibet favorem bene quæri putant: certe quemadmodum ferendi non sunt qui temere periculum cuilibet creant; ita pereuntis reipublicæ minime fallax indicium est, si vile opus, et hominibus honestis inconveniens habeatur, pro bonis moribus adversum malos cives[4] præliari.

4 *Pro bonis civibus adversum malos mores* edd. ante Crev.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. ABROGATA Numantini fœderis mentione, cum ulterius bellari Patribus placuisset, acrior diligentia præparandi quæ ad bellum pertinerent, duo magna, sed dissimilis valde exempli documenta peperit, cum altero non minus everti urbana diciplina, quam altero stabiliri[1] militaris videretur. P. Scipione Nasica, D. Junio Bruto, consulibus[a] delectum habentibus, in conspectu tironum C. Matienus sub furca diu virgis cæsus est, deinde sestertio nummo veniit. Jussu tribunorum plebis id factum, apud quos accusatus fuerat Matienus, quod exercitum in Hispania deseruisset. Ob hanc tam salubrem severitatem cum in ore omnium tribuni essent, iniquissimis adversum consules contentionibus prioris facti gloriam turpavere. Liv. Epit. Front. Strat. IV. 1. Liv. Epit.

2. Volebant a necessitate delectus eximere denos singuli, quos delegissent. Neque ignavius consules renitebantur, quam tertium decimum ante annum eadem postulanti collegio tribunorum L. Lucullus, A. Postumius restiterant. At illius certaminis mitior eventus fuit:[b] hic ad novi et ad eum usque diem inusitati exempli fœditatem Cic. de Leg. III. 9.

1 *Altera stabiliri* edd. ante Crev.

[a] A. U. C. 614. A. C. 138. [b] *At illius certaminis mitior*

Liv. Epit. tribunitia processit improbitas. Cum enim constantiam optimorum consulum homines importunissimi precibus minisque diu frustra versavissent, ad extremum, incitante ceteros C. Curiatio, qui ex sordidissima origine ad tribunatum plebis pervenerat, consulem utrumque duci in carcerem jussere. Dolebant non boni modo, sed etiam vulgo jam plerique tanto summi imperii dedecore. Sed neque resisti sacrosanctæ potestati poterat, neque e collegio quisquam, ut intercederet, exorari. Ea omnibus in pravi consilii obstinatione erat consensio. At Nasica Brutusque, ut fama et virtute tantorum virorum dignum erat, pati quidlibet, quam cedere tribunitiis furoribus in causa honestissima, maluerunt.

Cic.

Plin. vii. 44.

Cic.

3. Neque minori deinceps fiducia tribunorum aliis actionibus repugnavere. Qua in re Nasicæ consulis nobilitata vox est, ingentis animi constantiæque invictæ plenissima. Productos in concionem consules C. Curiatius, 'referre ad senatum' jubebat, 'ut adversus invalescentem annonæ caritatem frumenti emendi causa legati decernerentur.' Ibi Nasica docere populum orsus, parum probabile illud institutum esse, cum interpellaretur, maxima fiducia, 'Tacete,' inquit, 'Quirites. Nam ego quid conducat reipublicæ rectius quam vos intelligo.' His auditis, tanquam venti posuissent, concitatum istud populi murmur conticuit, consulisque oratio non modo cum silentio, sed etiam cum approbatione audita est. In hoc consulatu Serapionis ei cognomen ab irridente Curiatio impositum, deinceps hæsit. Erat enim Serapioni cuidam vilissimo homini, quippe suario negotiatori, vultu simillimus: cum genere nobilissimos, virtute optimos, dignitate clarissimos æquaret.

Val. Max. iii. 7.

Liv. Epit. Val. Max. ix. 14. Plin. vii. 12. et xxi. 3.

4. Non omittam referre judicium cædis, quod his temporibus actum est: cum tanti hoc senatus fecisset, ut consulibus mandandum existimaret. In Scantia sylva noti quidam homines interfecti fuerant: insimulabaturque familia, quidam etiam liberi, societatis ejus, quæ pecuarias de censoribus proximis redemerat. Contra hos cum accu-

Cic. Bruto, c. 22.

eventus fuit] Immo idem, si fides Epitomæ libri xlviii. Cicerone tamen auctore hic nititur Freinshemius. *Crev.*

satores auditi essent, deinde C. Lælius pro publicanis accurate dixisset, ampliata a consulibus res est: paucosque post dies, cum idem dixisset etiam melius elegantiusque, itidem ampliatum. Ibi deducentibus eum sociis, orantibusque ne defatigaretur, C. Lælius, ut erat eximiæ probitatis, dixisse fertur, 'sibi in causa illorum neque diligentiam neque fidem defuisse: ceterum existimare, causam illam a Ser. Galba, quod is acrior in dicendo fortiorque esset, defendi melius posse.' Sic auctore Lælio causæ patrocinium ad Galbam delatum. Atque is tanta vi tantaque gravitate dixisse dicitur, ut nulla fere pars orationis sine clamoribus et plausu prætermitteretur, omnibusque approbantibus instituta quæstione societatem illa dies illaque actio absolveret. Hæc domi gesta.

5. At delectu interim acto, D. Brutus, cui ulterior Hispania obvenerat, (in citeriore prorogatum imperium M. Popillio erat,) in provinciam proficiscitur. Duas maxime res senatus ei mandaverat, unam, 'ut eos qui sub Viriatho militassent, atque a Q. Cæpione accepti in deditionem essent, certis in sedibus collocaret:' alteram, 'ut quod in Lusitania nondum pacatum esset, armis reducere ad quietem studeret.' Igitur cum dedititiis agrum jam urbisque locum a decessore suo assignatum reperisset, condendi oppidi auctor adjutorque fuit, opportuno situ, tribus a mari passuum millibus. Valentia id oppidum appellatum. Appian. Iber. Liv. Epit. Plin. III. 3.

6. In hoc opere cum pars magna ejus anni circumacta esset, deinde latronum globos persequi instituit, qui locis istis passim grassabantur. Nam quia ex similibus initiis magna potentia Viriathi, magnumque nomen fuerat; plures illius exemplo incitati, parem sibi fortunam haud operosa rudibus animis improbitate spei augurabantur. Hi quicquid agrorum Tagum inter et Oblivionis flumen, Durium itidem ac Bætin comprehensum est, solita genti pernicitate pervagantes, curam injiciebant consuli, qua potissimum via incertum hostem et nusquam facientem copiam sui opprimeret. Velocissimos homines citato exercitu insequi, difficile erat: insequentem non consequi, ignominiosum. Ne in ipsa quidem victoria quicquam aut laudis Appian.

aut fructus futurum apparebat. Rectius visum civitates, unde orti latrones dicerentur, bello aggredi. Sic et ultionem sumi a meritis, et expleri militem præda posse: neque defuturos latrones, quin ad ferendam suæ quisque patriæ opem spargerentur.

7. Sic in proxima quæque incendium belli inferenti, primo acriter ab indigenis resisti cœpit, non viris modo, sed etiam mulieribus, impigre pro defensione rerum suarum arma capientibus. Quarum cum diversis locis interfectæ plurimæ essent, nullius aut lacrymas aut etiam vocem vulneribus ac morte elici potuisse traditum est. Sed certamine frustra tentato, cum vinci se multitudine viderent, in montes cum rebus quas auferre potuerant refugerunt. Inde ut subversionem oppidorum suorum anteverterent, missis ad consulem oratoribus, veniam delicto petivere. Concessit eam Brutus, et parte facultatum mulctatos in suas quemque sedes dimisit.

Liv. Epit. 8. Jam etiam ad Numantiam certabatur, quod bellum M. Popillius proconsule, cognita senatus voluntate, resumserat. Ibi cum ad oppidum copias adduxisset, lentæ primum obsidionis species fuit: cum procul solita ferocia Numantini non, ut antea consueverant, ingredienti fines occurrissent: ne pro muris quidem exercitu, adeo metum simulabant, opposito. Hoc ita constanter per aliquammultos dies factum, ut proconsuli jam fides fieret, domitam malis et desperatione virtutem hostium esse: ideoque eo profectus est fiduciæ, ut etiam scalas admovere mœnibus auderet. Neque tamen illum adhuc omnis providentia deseruerat, quin dolum latere suspicaretur, quia ne tum quidem ad tuenda mœnia excitari Numantinos animadvertebat. Signum itaque receptui dari jussit: cui dum a spe occupandæ urbis segniter milites parent, neque etiam servatis ordinibus recedere tam expeditum est, erumpunt in aversos et a scalis descendentes Numantini, magnaque strage edita totum exercitum fundunt fugantque.

Front. Strat. III. 17.

Liv. Epit.

9. Hujus cladis fama nuntiisque perculsam civitatem terruerunt et prodigiorum minæ, vix ullo anno crebriorum, quam qui M. Æmilium Lepidum, C. Hostilium Mancinum consules habuit.* Nam et Lanuvii, cum ibi consules

Oros. v. 4.

Jul. Obs.

ex more auspicarentur, pulli e cavea in sylvam Laurentinam evolarunt: quæsitique non comparuere. Præneste fax ardens conspecta in cœlo erat, et sereno tonuerat. Lacus Fucinus per millia passuum quinque, causis non apparentibus, in omnem partem exundavit. In Græcostasi et Comitio sanguine fluxit. Esquiliis equuleus cum quinque pedibus natus. Multa urbis loca fulmine percussa fuere. Atrocius visum, quod M. Claudius prætor, qui in provinciam iturus Terracinæ navem conscenderat, nave fulmine icta, conflagravit. Liv. Epit. Val. Max. I. 6. Jul. Obs.

10. His terroribus ex haruspicum responso procuratis C. Hostilius Mancinus, cui bellum Numantinum evenerat, per Latium et Etruriam in Ligures profectus est, ut a portu Herculis Monœci in Hispaniam navigaret. Sed consilium mutare coëgit ominosæ vocis ex improviso auditæ terribilis religio: his ipsis verbis auctore non conspecto resonantibus, 'mane Mancine.' Itaque nave quam conscenderat relicta, Genuam ivit, ut inde solveret. Ibi repertum in mari serpentem ferunt, interque manus comprehendentium effugisse. Tristissimorum eventuum hæc signa fuisse, tum quoque creditum: sed indubitanter post res auspicio ductuque Mancini parum prospere gestas. Quanquam enim acceptum a M. Popillio exercitum, priusquam disciplina corrigeretur, haudquaquam parem hosti ferocissimo ratus, in castris, quæ et paulo ante fugientes texerant, continere studuisset; tamen, quia propinqua oppido castra erant, vitari nequibat, quin sæpius aliqua parte copiarum confligendum necessario esset. Quibus præliis plerisque omnibus Numantina res superior, consulem exercitumque Romanum haud magis præsentibus damnis, quam in futurum desperatione fatigabat. Liv. Epit. August. de Civ. Dei, III. 21. Val. Max. Auct. de Vir. Illustr. Jul. Obs. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr. Appian. Iber. Plut. Ti. Grac.

11. Interea non minoribus animis, quanquam civili et incruento certamine, in urbe depugnatum. L. Cassius tribunus plebis legem promulgaverat, 'ut exemplo legis Gabiniæ, quæ biennio ante lata de comitiis erat, etiam in judiciis suffragia per tabellam ferrentur.' Jam Gabinia lex potentioribus displicuerat, quorum in suffragiis moderandis regnum enervabat. Nunc si idem in judiciis fie- Cic. de Leg. III. 16. Cic. Læl. c. 12.

* A. U. C. 615. A. C. 137.

ret, plane in ordinem redigi, nihil magnopere præ infimis quibusque valituros [b] haud obscure indignabantur. Itaque M. Æmilius consul clara temporibus illis eloquentia, contrariis actionibus vindicare jus antiquum conatus, inimicitiarum cum Cassio semina causasque inde collegit; sive dudum contractas acrius irritavit.

Cic. Bruto, c. 25.

12. Neque absonum vero est,[c] cum a L. Cassio accusatum esse constet, ab illa causa profectis odiis judicium rarissimi criminis conflatum ipsi fuisse. Nam in agro Alsiensi villam habere dicebatur, nimis in sublime editam. Hoc in magnam invidiam accusator rapuit, non villam ibi sed arcem ab homine libertatis æquæ minime patiente structam esse dictitans. Neque aliud causæ video, cur gravi mulcta populi judicio affectus sit eo tempore, quo jam sæpe atrocia crimina impunita manebant, quam quia dolorem suum populus, iisdem suffragiis, quorum impugnari libertas videbatur, cupide vindicarit. Sed præter consulem resistebat adhuc tabellariæ legi M. Antius Briso, tanto potentior adversarius, quod ipse quoque tribunus plebis, actionibus Cassii jure sacrosanctæ potestatis intercedere poterat. Ceterum hic ad extremum non perstitit, auctoritate P. Scipionis Africani de sententia deductus: (sic enim creditum fuit:) quo facto lex perlata est.

Val. Max. VIII. 1.

Cic. Bruto.

13. Interea C. Hostilius Mancinus assiduis velitationibus omnia nequicquam expertus, cum perpetuo superiores Numantini essent, tædio assiduarum cladium subactus relinquere castra noctu decrevit: ut longius abductum a conspectu hostium militem, qui jam nec vocem viri Numantini, nec oculos ferre poterat, quiete et securitate

Appian. Flor. II. 18. Plut.

[b] *Nihil magnopere præ infimis quibusque valituros*] Non multo plus valituros se opibus quam infimos quosque. Priores editiones *pro infimis;* alieno prorsus sensu. Non enim id pugnabant proceres, ut ad infimos sublevandos gratia valerent, sed ut præcipuum aliquid, præ ceteris civibus, auctoritatis potentiæque haberent. *Crev.*

[c] *Neque absonum vero est*] Val. Maximus, quo uno teste hanc Æmilii damnationem cognoscimus, non scribit eum tunc, cum damnatus est, consulem fuisse: quod sane, tanquam ad augendam rei novitatem magnopere pertinens, non fuerat omissurus. Nec profecto videtur verisimile, consulem populi Romani tam novo crimine a populo damnatum fuisse. Freinshemius ipse rem iterum narrans l. LX. c. 22. haud paulo verisimilius confert hoc Æmilii judicium in eum annum quo L. Cassius censor fuit. *Crev.*

ad recipiendum animum data confirmaret. Eo consilio per tenebras educto castris exercitu solitudinem petit, locumque ubi Fulvius Nobilior castra nuper habuerat.[d] Hanc profectionem Numantinis casus prodidit, velut ad firmandam prodigiorum fidem quærente viam fortuna. Tempus erat anni, per quod more Numantino puellæ nubiles elocabantur. Ambibant unius formosæ nuptias duo, genere ac virtute pares. Eos ut contentionibus, se molestia exsolveret virginis pater, eum sibi generum fore dixit, qui dextram hostis prior retulisset. Nam dextras hostium amputare, Diisque dedicare iis regionibus solitum. Geminato instinctu accensi juvenes, cum hinc amoris, inde virtutis æmulatio faces admoveret, ocyus arma capiunt, et silentio versus castra Romana procedunt: deinde, postquam in via occurrit nemo, propius subinde propiusque suggressi solitudinem in castris esse vident: mirabundique, rem ad suos referre statuunt. Auct. de Vir. Illustr. Appian. Auct. de Vir. Illustr.

14. Numantini, quod res erat, fugere profecto Romanos arbitrati, sine mora coacti, ad millia hominum quatuor, sequi abeuntes cœpere. Tanta enim in his virtus, tantusque hostium, ex præteritarum rerum recordatione, contemtus inerat, ut hac tam parva manu consulem Romanum triginta millia militum ducentem adoriri nihil contarentur. Et castra quidem a suis deserta obiter occuparunt. Ceterum fugientium agmen Numantini assecuti, consistere cum coëgissent, trepidantes et consilii incertos adorti, cum proximos quosque, ceteris haudquaquam subvenientibus, circumvenirent, magnum numerum occiderunt: peritiaque locorum adjuti, licet multis partibus pauciores essent, totum exercitum ita concluserunt, ut orta die nullam spem effugii, sed aspera et invia alibi loca, alibi his formidabiliores Numantinorum cuneos ostendente, victus ultima desperatione consul (nec enim servandi exercitus alia ulla ratio apparebat) in leges hostium fœdera ferire Plut. Liv. Epit. Plut. Appian. Flor. Oros. v. 4. Auct. de Vir. Illustr.

[d] *Ubi Fulvius Nobilior castra nuper habuerat*] Imo sexto decimo ante hunc anno, primo belli Numantini. Vid. supra l. XLVII. c. 37. et seq. Ab hoc tempore nullus in Hispania fuisse cum imperio memoratur Fulvius Nobilior. Et quidem Appianus non τὸ nuper habet, sed ποτὲ, id est, *aliquando, olim*. Crev.

cogeretur. Hoc enim ipsi, cum ad internecionem infelicis exercitus sævire liceret, maluerunt.

Flor.

Vell. II. 2. Plut. Diod. ap. Vales. Plut.

15. De conditionibus cum per alios tractaret Mancinus, negarunt Numantini, 'nisi Tib. Graccho, fidem habituros.' Nam patris Tiberii magnam in Hispania famam et bellum fortiter gestum, et pax Celtiberiæ data effecerat: ipsius etiam juvenis clarum virtute et probitate nomen erat. Accedebat ex magistratu auctoritas: nam in eum annum quæstor creatus, Numantinam militiam et consulem Mancinum sorte acceperat. Gracchus igitur ad hostes profectus, cum in præsentia nihil obtineri melius posset, pepigit, 'ut æquis legibus populo Romano Numantinoque fœdus ac amicitia esset.' Quo facto cum haud obscure viginti millia civium Romanorum, præter lixas et extraordinarios,* conservasset; non dubitabat, quin illa opera sibi non modo nulli detrimento, sed etiam laudi gratiæque futura esset. Qua spe postea falsus, ad civitatem seditionibus agitandam in tribunatu præceps ferri cœpit, ut suis locis exponetur.

Cic. de Harusp. Resp. c. 20. Cl. Quadrig. ap. Prisc. VII. p. 767. Appian. Valer. Ant. ap. A. Gell. VIII. 9. Plut.

16. Tunc autem, cum inter ferendas conditiones commemoratum a Numantinis esset, 'quod fœdus Pompeianum sibi servatum non foret, eo se parem hujus quoque negotii eventum metuere:' convenit 'ut consul jurejurando, quæstor et ceterorum honestissimus quisque sponsione se astringerent, mansura quæ pepigissent.' Ita Numantini, dimissis Romanis, castra diripuerunt. In quibus quia tabulas Tiberius reliquerat, quæ rationes quæsturæ continebant, cum tribus aut quatuor familiarium Numantiam rediit, 'reddi sibi eas' rogans, 'ut adversus inimicorum calumnias uti hoc integritatis suæ testimonio posset.' Numantini comiter exceptum, atque in urbem suam invitatum, restitutis tabulis, sumere præterea jusserunt de præda, quicquid optavisset. Ille tantummodo thure, quo ad sacra publica utebatur, recepto, ad consulem rediit. Quem licet illa calamitate miserrime percul-

* *Extraordinarios*] Eos qui militabant quidem, sed lecti in legiones non fuerant. Id videntur velle Plutarchi verba τῶν ἔξω τάξεως ἑπομένων. Alii omnino sunt *extraordinarii*, de quibus Liv. XXVII. 12. Hi dicerentur potius *ascriptivi*. Crev.

sum depressumque, non ideo minori honore atque pietate prosequebatur.

17. Ab hoc in urbem cum venisset, totum istud negotium aversis auribus acceptum est: indignantium 'eo decidisse virtutem famamque civitatis, ut post tot annorum bella, par demum, etiam sancita per fœderis religionem confessione, Roma Numantiæ judicaretur.' Neque crebrior per eos dies sermo apud iratos erat, quam 'Caudini fœderis pœnam in hos esse renovandam, qui fœderis illius infamiam retulissent.' At parentes propinquique eorum qui in exercitu erant, quod Tiberio se debere salutem suorum intelligebant, de consule quidem dedendo non dissensere: Tiberio parci volebant; hujusque in gratiam, ceteros etiam, qui in pari causa esse videbantur, eripere tendebant.

18. Ceterum senatui placuit, 'extemplo ad causam dicendam ex Hispania Mancinum revocari; collegamque ejus M. Æmilium cum imperio ad exercitum proficisci.' Mancinum decedentem etiam Numantinorum legati sunt secuti. His extra urbem manere jussis, ne recepti pacis approbatæ hoc argumentum facerent, munera nihilominus missa; ut spes maneret, componi, quod controversum esset, posse.

Appian.

Dio ap. Fulv. Ursin.

19. Die senatus, Mancinus, multa de necessitate pactorum præfatus, 'Quando ita Diis,' inquit, 'immortalibus placuit, ut hæc sola tantam civium Romanorum multitudinem servandi ratio superesset, eadem mihi justa piaque videri debuit. Triginta hominum millibus hinc armis hostium, inde locorum iniquitate clausis, suprema dies aderat, si fastidire perrexissem fœdera, quæ tali in sorte ultro ambienda videbantur. Viderint quibus parentes, liberos, propinquos servavi, quid de hoc consilio judicaturi sint, per quod effectum est, ne ingens pars civitatis luctu et mœrore mergeretur. Neque tamen magna jactura salus exercitus constitit. Nihil amissum est eorum, quæ ante me consulem in Hispania tenuistis.

20. 'Vos autem oro quæsoque, Patres Conscripti, cum de hoc facto deliberabitis, ne præsentem potius animorum habitum, postquam metus omnis decessit, quam illius tem-

poris faciem, cum periculorum et terroris plena omnia erant, in consilio habeatis: neve potius, quæ facta maluissetis, quam quæ potuerint fieri, cogitetis. Neminem equidem lacesso, quod et a moribus meis, et ab hoc tempore meo alienissimum est: sed quis ignorat quanta superiorum consulum culpa nostras legiones ignavia, quantus disciplinæ contemtus incesserit? Quam ego ignaviam quotidianis velitationibus corrigere, animumque confirmare conatus, cum in me nihil desiderari passus essem, frustra fui, quod neque pudore jam poterant, neque periculi magnitudine excitari: et rebus perditis licentiosius a me flagitabant, ut, quia nihil esset melius, ad eandem pacem descenderem, quam ante me Pompeius impune pepigisset, cujusque non servatæ vindictam irata numina exigerent.

21. 'Et profecto, si verum amamus, minus est mirandum, si in bello parum certæ æquitatis, acerbiores paulo eventus fuerunt. Diis enim, Diis, inquam, prodentibus, discessum nostrum, quod calamitatis omnis causa fuit, senserunt Numantini. Quid enim tam incredibile, quam duos omnino viros id noctis ad castra nostra succedere ausos? Deinde amor, æmulatio, accedens a patre amatæ stimulus, et hæc omnia in id temporis momentum concurrentia, quid aliud quam voluntatem consiliumque Deorum arguunt? Atque utinam illorum aut credidissem auspiciis, aut voci revocantium paruissem!

22. 'Quanquam, si recte rem putamus, proficisci me et adesse rebus istis oportuit, ut si necessum sit, in meum caput, quicquid tempestatis inde impenderet, salvo exercitu recideret. Sane patrum nostrorum memoria, cum florentissimis populi Romani copiis alienissimo tempore perditis Varro consul in urbem solus revertisset, gratiæ sunt ei ab senatu actæ, quod de republica non desperasset; quam prope desperationem sua temeritate adegerat. Mihi servato exercitu venia facti sufficerit: quanquam et istam si quorundam negaverit severitas, dum mea opera viginti amplius civium Romanorum millia salva vobis esse memineritis, lætus ac lubens quam dederitis sorte defungar.'

Oros. v. 5.

23. Numantini deinde acciti, hunc in modum verba fecerunt: 'Quid hoc tempore de nobis judicetis, Patres Conscripti, hostiumne an amicorum numero habeamur, urbe prohibiti, muneribus affecti, dubitamus. At illud nequaquam nobis ambiguum est, quocumque apud vos numero simus, post pacem cum Ti. Graccho initam, semper amicorum et animos habuisse, et præstitisse opera. Vestris imperatoribus non solum annonam et milites ex formula, sed etiam et hæc sæpius supra numerum, et alia quæ non erant fœderibus expressa, ultro dedimus. Etiam his sedecim annis, ex quo Segidensium negotio impliciti, arma non contra vos, sed pro pace vestra cepimus, neque acerbi implacabilesque hostes fuimus; et simul atque spes aliqua pacis ostensa nobis est, pecuniam, vestem, commeatum, et quicquid jubere ducibus vestris placuit, præbuimus.

24. 'Pro his meritis aliud fere nihil quam contumelias injuriasque experti, cum earum rerum pigeret puderetque, modum, quem facere auctores illarum noluerant, in armis quærere coacti sumus: quod ultimum mortalitati beneficium natura dedit, uti, ubi consumta spes omnis est, desperatione animentur, quicumque asperiora sibi imponi putant, quam mortem non timenti ferre necessum est. Quid jam commemorem, quoties consulibus vestris fœdera nobiscum icta, deinde rupta sint? quia tanto pacis desiderio tenebamur, ut prudentes plerumque scientesque falleremur, et toties experta fraude ad cautionem fugeremus eruditi. Antea quoque non semel decepti, tamen Q. Pompeio habuimus fidem: quæ si apud illum aliqua esset, neque postea venisset in periculum exercitus vester, neque in præsentia nos laboraremus.

25. 'Nisi forte Diis immortalibus ita visum est, ut claro documento minime sibi placere violata temere pacta ostenderent: quo et nos ad feriendum fœdus callidiores ab experimento essemus, et vos ad illud deinceps servandum, non jus tantum fasque, sed etiam pudor obligaret. A majoribus natu sic accepimus, duabus maxime rebus populum Romanum excellere, virtute ac justitia. Ab altero habere, ut bello superari nequeat; ab altero, ut nolit be-

neficio vinci. Cum servare aut perdere vestrum exercitum in manu nostra esset, quod humanius erat fecimus, ut dimitteremus incolumem.

26. 'Pro hoc merito, ut jam pristinæ fœderum sponsiones sileant, nostro jure pacem amicitiamque postulare poteramus: sed malumus precibus agere, vosque per jurata toties numina, per ipsos illos tam certos ultores perjurii Deos, per liberos, propinquos, cives denique vestros, qui nostro beneficio lucem hanc vident, obtestamur, ne perditum excisumque eatis civitatem, cujus ea in populum Romanum reverentia, is animus est, ut ne tot quidem annorum injuriis, bellique tam acris quam iniqui cladibus, ad vindictæ rapiendam occasionem potuerit commoveri. Si fas gentium respicitis, fœdus est, quod pepigimus: si religionem numinum, Dii sunt per quos juratum est. Non debemus timere, ne factam pacem servare nolitis, quam, si res adhuc integra foret, ita et meritis et mereri cupientibus præstare debuissetis.' At senatus, quolibet pretio pacem tam indecoram bene abrumpi credens, censuit, 'ut quamprimum novi consules magistratum inivissent, de fœdere rescindendo, et auctoribus ejus populo Numantino dedendis referretur.'

Flor. II. 18. Vell. II. 1. Dio. Appian. Eutrop. Auct. de Vir. Illustr. Plut.

27. Dum hæc in urbe fiunt, M. Æmilius consul accepto exercitu, quietem ut infructuosam aspernatus, belli causas adversum Vaccæos quærere instituit, quia Numantinos sua virtus, et incerta adhuc senatus voluntas ab injuria protegebat. Criminatus igitur commeatu juvisse Numantinum hostem, agrum eorum populatur, urbem Pallantiam, locis illis maximam, obsidet: vocato in communionem belli D. Bruto, quocum affinitatem contraxerat, ulterioris Hispaniæ proconsule. Jamque copias illi conjunxerant, cum ab senatu legati Cinna Cæciliusque venerunt, prolatoque senatusconsulto quo bellum inferre consul Vaccæis vetabatur, 'ingratissimum molestissimumque senatui facturum videri' dixere, 'si tot in Hispania incommodis acceptis, novum insuper bellum cum Vaccæorum ferocissima gente conciret.'

Appian.

28. Æmilius, 'multa in re præsenti facilia apparere, quæ absentibus ardua videantur,' dictitans, 'minime se

dubitare' respondit, 'quin consilia sua probaturi Patres forent, quamprimum cœptum jam a duobus imperatoribus bellum, militemque et frumentum et pecuniam a Vaccæis Numantiam missa accepissent: præsertim quia revocatis exercitibus, universæ Hispaniæ, tanquam in confesso Romanorum metu, rebellaturæ viderentur.' Cum hoc responso irritos senatus legatos remisit, datis literis, quibus eadem illa perscribebantur. Gravius hæc ab senatu accepta, quod inter alias difficultates publicas, etiam in vicina Sicilia servile bellum se commoverat: prætorque Manilius victus a fugitivis, castrisque exutus, non modo Flor. III. 19. detrimento rempublicam, sed magis etiam pudore affecisse videbatur.

29. Unus D. Brutus rerum clarissime gestarum nuntiis Vell. II. 5. spes animosque civitatis recreabat. Quippe maximam Hispaniarum partem pervagatus, urbibus triginta in potestatem redactis, Celticos Lusitanosque ad oceanum et Liv. Epit. Flor. II. 17. Liv. Epit. occasum usque perdomuerat. Maxime insigne habitum, quod Oblivionis flumen, vix auditum antea, primus Romanorum cum exercitu transiit. Formidabilem illum amnem militibus superstitio, quod inferni fluvii nomen referret, fecerat; transgredique non secus atque certissimi Appian. Plut. Quæst. Rom. c. 34. exitii limen verebantur: cum Brutus, signo e manu signiferi rapto, 'Jam,' inquit, 'hoc signum et vester imperator trans flumen erunt. Vos, quid facturi sitis, videritis.' Flor. Liv. Epit. Atque cum dicto transiens, non ultra recusare obsequium sinente pudore, universos transduxit.

30. Neque prætereatur utilis vitæ admonitio: quam etiam ad res gerendas opportunum sit mentem bonis artibus excoluisse. Quæ disciplina quanto in unaquaque natione latius diffundi potest, inepta superstitio, et per vanam credulitatem objecta negotiis impedimenta minuuntur. Quis enim hodie non rideat inanem tot millium metum, fortissimum exercitum ferocissimarumque gentium domitorem, unius non maximi amnis ne fluctus quidem aut vortices, sed solum nomen atque nudam appellationem horruisse? Scilicet evenit rudibus hominum animis, quod in belluarum quarundam natura miramur; quæ cum immani robore polleant, nullaque vi sint superabiles, con-

Plin. VIII. 16. temtissimorum animalculorum terrore coërcentur. Leo Plin. VIII. 9. quæ formidare dicatur, vix dignum relatu est: elephantus armatas acies obterere solitus, ad conspectum muris, aut grunnitum suis expavescit.

31. Quibus haud dissimilis eorum exercituum pusillanimitas fuit, Freinsh. ad Curt. IV. 10. 2. qui per ignorantiam ad res innocuas exterriti, robur veris periculis indomitum, inanibus terriculamentis evilescere passi sunt: qualia classem Atheniensium sub Nicia, Macedonicum exercitum sub Perseo pessumdedere. Idemque periculum sub ea tempora quæ nunc describimus, ad Numantiam exercitibus Romanis fuit, donec a Scipione vates et harioli a castris amandarentur. Strab. I. Atqui his malis ceterisque plerisque certa sunt a sapientiæ studiis et rerum gestarum scriptoribus remedia. Nam et illa mentem cognitione veri munitam vanis terroribus liberant, et isti paucorum experimentis animos omnium ad incommoda paria vitanda instruunt. Sed ad rerum ordinem redeamus.

Appian. Plin. IV. 22. Strab. III. p. 153. Appian. 32. Brutus, Oblivionis fluvio superato, transiit et Minium amnem, ultra quem Bracari colunt; (qui omnium Lusitaniæ fluminum maximus esse creditur;) ut barbarorum audaciam castigaret, quia partem commeatuum, qui in castra Bruti vehebantur, interceperant. His etiam armare fœminas moris erat; neque segnius hæ quam viri præliabantur: non fugæ, non ejulatus inter dura memores, sed uno metu servitutis, quam adeo tristiorem morte Strab. III. p. 164. Appian. judicabant, ut captæ seque et liberos interficerent, hoc solo placente ipsis genere manumissionis.

33. Venere tamen in deditionem aliquot urbes, et inter ceteras insignis Talabriga. Neque diutius in fide mansere, quam præsentis exercitus terror exigeret, digresso illo, iterum ad priora consilia revoluti. Ea defectio retraxit Brutum, suntque de integro domitæ quæ jugum excusserant civitates. Hæc suorum fortuna Talabricenses coëgit, ut iterum oratores humillimis cum precibus mitterent, 'omnia facere paratos, quæ imperaturus esset.' Sciebant præ aliis iratum infensumque sibi Romanum esse, quod sæpius petitam acceptamque fidem ludibrio contemtuique habuerant.

34. Brutus captivos perfugasque et arma omnia tradere, deinde cum uxoribus liberisque oppido excedere jussit. Quod ubi ab hominibus extrema necessitate subactis obedienter factum est, armato milite circumfusos acriter increpuit, quoties mutassent fidem, ad quot bella se coëgissent enumerans. Additis deinde conviciis multis cum ad ultimos metus adduxisset; subjecit nihilominus se potius in eos pro moris Romani lenitate, quam ipsorum debito consulturum. Equis deinde, et quod in publico frumenti pecuniæque et rerum aliarum fuerat, ademtis, oppidum ipsis incolendum præter omnem expectationem reddidit. Hæc prius a Bruto gesta, quam cum M. Æmilio in Vaccæos irrumperet, existimavi. Nam interdum in scriptorum incuria aut pugna difficillimum fit, suis quæque gesta temporibus reddere.

35. Cum tanti per Europam ubique motus essent, haud leviore tumultu concussa Orientis regna intremuerunt. Quas ob res frequentes in urbem legationes ex Asia, et a Diodoto ex Syria venere, qui regnum illud recens occupaverat. Quippe Demetrio Nicatore, ut supra memoravimus, a Parthis capto, cum uxor ejus Cleopatra sexu, frater Antiochus annis et inopia invalidi, parum afferre præsidii rebus afflictis possent, Diodotus animum adjicere cœpit ad regnum Syriæ, puero rege interfecto, sibi comparandum. In eo consilio cum adversaturum sibi Jonathanem Judæum intelligeret, fallacibus promissis Ptolemaida evocatum vincit, deinde occidit. Diod. ap. Fulv. Ursin. Joseph. XIII. 10. Machab. I. 12. Sulp. Sev.

36. Neque multo post Antiochum regem, puerum decennem, opera medicorum interficit, qui ad populum valetudine regis anxium calculi dolore consumi eum fingentes, dum secant, interemerunt. Diodotus, amicis circum præsidia militum dimissis, homines de præsenti tantum utilitate solicitos precibus et promissis prensare instituit. Neque decora in speciem argumenta deerant. 'Neminem aut melius de regno exercitibusque meritum, aut tanto fastigio digniorem esse. Neque ad Seleucidas respiciundum, sæpius hostes exercituum, quam duces patronosque. Præterea Demetrium in potestate Parthorum agere. Antiochum inimicitias iramque tanquam adversus defectores Liv. Epit. Just. XXXVI. 1. Liv. Epit. Joseph. XIII. 12.

profiteri; atroces ab invisis pœnas exacturum, si quam facultatem ejus rei habuisset. Ne bene quidem merentibus digna sperari præmia ab inopi posse. At in Diodoti manu æraria thesaurosque esse, quibus et alias haud parce usus, nunc tanto liberalius daturus pecunias esset, quanto majorem ad spem suffragia militum pararentur.'

37. At illi olim omnia suis commodis metiri assueti facile assentiuntur: neque civitates abnuunt: promtis præ-
Strab. XVI. p. 752. sertim Apamensibus, apud quos educatus fuerat Diodotus, cum Cossianis, quod agri Apameni castellum est, lucem primum aspexisset. Sic igitur Syria potitus, continuo
Joseph. quicquid hactenus vitiorum honestiore persona obtexerat, explicuit. Quamdiu enim privatum egerat, insigni specie comitatis et modestiæ ductare vulgum solitus, tum
Appian. Syriac. aperte suo ingenio uti cœpit, verumque Tryphonem agere,
Diod. ap. Fulv. Ursin. quod cognomen occupato regno ipse delegerat. Quanquam autem satis se munitum potentia putabat adversus æmulos, tamen ad securitatem suam decusque plurimum pertinere videns, si senatus Romani decreto titulum regni munire potuisset; legatos misit qui auream Victoriam denum millium aureorum pondere,[f] donum populo ferrent. Id enim commentus fuerat, ea spe, futurum ut simul compendii, simul ominis causa acciperet senatus donum, regemque se et amicum appellaret. Sed ista calliditas prudentia Patrum elusa effectu caruit. Accepta enim Victoria, dedicataque est sub Antiochi, quem Tryphon occiderat, titulo, tanquam ipse donavisset: intelligique potuit, curæ fuisse senatui, ne quis ab eo probatam pueri cædem, et ab impiis hominibus accepta munera judicaret.

[f] *Denum millium aureorum pondere*] Cum aureus par esset didrachmo, dena aureorum millia efficiunt drachmas 20000. minas Atticas, quæ pares sunt libris Romanis 200. marcas nostrates 312. uncias 4. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LVI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. P. Furio Philo, Sex. Atilio Serrano Coss. puer ex ancilla natus geminato pedum, manuum, oculorum, auriumque numero, sed et pudendo duplici, jussu haruspicum crematus est, cinisque in mare sparsus. Eorundem de sententia procurata fulmina sunt, quibus multa urbis loca quassata fuerant: et ostentum sanguinis, qui Puteolis inter rivos aquarum calidarum fluxerat. Etiam incendium Rheginæ urbis inter prodigia relatum est, quæ sine ullo humanæ fraudis et negligentiæ vestigio pæne tota conflagravit. Tanto majore cura rempublicam capessi placuit, quæque ad stabiliendam ejus incolumitatem pertinerent festinari. Jul. Obs. et Oros. v. 6.

2. Nihil prius neque instantius habitum, quam ut de causa C. Mancini referretur, uti senatus censuerat: factumque est senatusconsultum, 'Tribuni plebis ad populum ferrent, uti pax injussu populi cum Numantinis pacta pro infecta esset: auctores paciscendæ hosti dederentur.' Tulerunt ex senatusconsulto L. Furius, Sex. Atilius.[a] Mag- Cic. de Off. III. 30. Valer. Ant. ap. Gell. VII. 9. Cic.

[a] *Sex. Atilius*] Prænomen hujus tribuni ceteræ Freinshemii editiones efferunt *Ser.* Male. Apud Ciceronem enim est *Sex.* Hoc mendum a Pighii Annalibus in hæc supplementa manavit. *Crev.*

num eo tempore virum, dignumque meliori fortuna Mancinus præstitit, legem suo capiti exitiosam suadendo: retulitque vultum ejus diei, quo Postumius Veturiusque consules in simili noxa haud dispari animo usi, non minus misericordiam omnium procurando pœnam suam meruere, quam indignationem culpa commoverat.

Plut. Ti. Gracch. Auct. de Vir. Illustr. Plut. 3. At non eadem Ti. Graccho voluntas erat. Quin ille, quantum favore populi, quantum eloquentia valeret, contendere: indignam sibi ceterisque pro servato exercitu referri gratiam vociferari: animos hominum anxietate, pudore, miseratione complere. Neque pauci, quorum cognati affinesque eadem in causa erant, tanquam suo periculo movebantur. Tandem populus de fœdere, uti rogatus erat, jussit: dedi neminem præter Mancinum. Ferunt (Appian. Iber. Eutrop. Plutarch.) et Scipionem Africanum, quocum nupta Gracchorum soror erat, summa potentia et gratia virum, periculo affinis affuisse: neque tamen effugit odia multorum, ipsiusque postremo Tiberii, quod non etiam Mancinum, et initum auctore propinquo suo fœdus defendisset.

4. Mancinum in Hispaniam deducendum P. Furius consul accepit, cui ea provincia evenerat. Quam quia (Val. Max. III. 7. 5.) exambitam ei duo Quinti Metellus atque Pompeius viri consulares objecere, multis et vehementibus verbis, inimici enim ejus erant, cupiditatem consulis acerbam fore civitati vaticinantes: ille, 'Ut,' inquit, 'sciatis, quo animo quoque (Dio ap. Vales.) proposito rempublicam gerere aggrediar, vos mecum legatos ducam.' Neque destitit quin sequi eos cogeret: magno bonæ conscientiæ argumento, cum hominum secum et inter se discordium usurus ministerio, neque impedimenta rerum gerendarum ex æmulatione, neque obtrectationem gestarum ex malignitate formidaret.

5. Sed priusquam in Hispaniam hi pervenissent, D. Brutus et M. Æmilius proconsules, divisis iterum copiis consiliisque, dissimiles etiam eventus habuerunt. Bruto (Liv. Epit. Vell. II. 5. Plin. XXXVI. 5. Oros. V. 5.) felix expeditio fuit, multisque urbibus et hominum vi magna captis, gloria ingens, et Gallæci cognomen partum. Lusitanis, qui a Bruto premebantur, gens ea suppetias venerat, maximus exercitus: nam sexaginta eorum millia fuisse invenio.

6. Non erat par aperto robore Brutus, nisi auxilium viribus ab astutia doloque petivisset. In ulteriore Hispania res gerebatur; estque dumetis sylvarumque ac callium amfractibus opportuna ad struenda celandaque belli furta regio: et ille Moronem oppidum communiverat, ad æstuaria Tagi situm: inde dispositis in utraque ripa castellis, navigatione libera, et subvectione necessariorum tutus, locum insidiis quæritabat. In quas haud difficulter præcipitati barbari, suopte ingenio feroces, et multitudinis fiducia incauti, tantam cladem acceperunt, ut quinquaginta millibus occisis, sex captis, de tanto numero minima manus incolumis ad Lares suos reverteret. Strab. III. p. 152. Oros.

7. Post hanc cladem tota fere Lusitania deditionem fecit: quo majus mirum est unius urbis incolas animorum ferociam exuere necdum potuisse. Cinninienses enim, cum pecuniam Brutus imperasset, legatis ejus respondere sunt ausi, 'ferrum sibi ad tuendam libertatem suam, non aurum ad emendam relictum a majoribus esse.' Ceterum inutilis sine viribus contumacia est: nec ambigitur, quin ad pacandos universæ Hispaniæ populos tantæ pugnæ victoria valere potuisset, ni male a M. Æmilio gesta respublica sub idem tempus in Vaccæis foret. Val. Max. VI. 4.

8. Is, neglecto senatus mandato, quo abstinere vim innocentibus jubebatur, in obsidione Pallantiæ, machinisque compingendis, et frumento convehendo totus erat. Vaccæi contra nihil inausum relinquebant, quo infensi et importuni hostis conatus et consilia frangerent. Tamen a neutra parte pugnandi copia fiebat: tantum per occasiones levibus præliis certabatur, captabanturque nocendi tempora, contra frumentatores maxime dispositis insidiis. Fuissetque aliquando magnum detrimentum acceptum, (nam palam circumventi Romani erant,) ni Flaccus, qui eam manum ducebat, utili mendacio stuporem hostibus incussisset, didito[1] per manipulos rumore, 'Pallantiam a consule captam esse:' quam ad vocem cum accensi lætitia milites conclamassent, perturbati hostes, verumque nuntium rati, præ mœrore et tædio falsæ cladis, certam victo- Liv. Epit. Jul. Obs. Oros. Appian.

1 *Dedito* edd. ante Crev.

riam e manibus dimiserunt. Flaccus cum copiis et frumento in castra rediit.

9. Non tamen ideo fames et inopia diutius a castris Romanis arceri potuit, consumtis circa omnibus, aut metu barbarorum intactis. Jamque non modo jumenta passim, sed homines quoque multi moriebantur: donec omni patientia speque consumta proconsul repente sub quartam vigiliam indici profectionem jussit. Ibi longinqua miseria et terrore subito, cui licentia noctis accesserat, nihil ordine, nihil consilio gestum. Urgebantur a tribunis et centurionibus per castra discurrentibus, ut ante lucem iter ingrederentur. Ea festinatio tumultum mirifice auxit, cum subito discedere coactis, nihil in usum itineris, nihil adversus hostem provisum esset.

10. Sua sponte trepidos magis etiam consternabant sauciorum ægrorumque fletus et querelæ, qui circumfusi vasa colligentibus, complexi abeuntes, omnia necessitudinum sacrorumque nomina ciebant, invalidos ac indefensos barbaro irritatoque hosti ad extrema crudelitatis exempla relinqui deprecantes. Ubi timor occupavit animos, nullus pietati locus esse potest. Pro se quisque vicinum periculum exire properi, dum sua corpora servarent, nihil pensi habebant aliarum rerum omnium amissione pacisci.

11. Ergo nullo cujusquam imperio, nullis ordinibus servatis, cum trepidi atque semermi, fugæ simili profectione abirent, acrem et vigilantem hostem haud diu latuerunt. Effusa summis viribus Pallantinorum juventus, ab ortu diei usque ad occasum in tergo aut lateribus agminis hærebat: multique subinde, cum animo et viribus impares, simul summovere objicientem se hostem, simul iter facere cogerentur, ab Hispanis interficiebantur: neque proconsul his malis occurrere aut subvenire poterat, nimia mole corporis ineptus ad imperatoria munia et propemodum immobilis. Sustentata tamen utcumque acies est, donec tenebræ obortæ certamini intercesserunt. Harum beneficio Romani se per globos, ut quemque nox et desperatio tulit, in campos ejecere. Neque ultra institerunt hostes, contentique victoria domum redierunt.

Diod. ap. Vales.

Appian.

12. Servati exercitus gloriam hominum nemo tulit. Diis

egere gratias, quorum profecto aliquis hanc hostibus mentem injecisset, ut dissipatos, ac fame et labore confectos, cum delere nullo negotio possent, superesse paterentur. Oros. Millia tamen hominum sex desiderata, similisque Numan- Liv. Epit. tinæ habita clades: cum utrobique frustra oppugnatis urbibus castra deserta, in itinere pugnatum, et amissa copiarum parte, pars illic misericordia hostium, hic negligentia evasisset. Neque dissimilis imperatorum sors fuit: namque et Æmilius abrogato imperio privatus in urbem Appian. rediit. Accusatio deinceps et judicium secutum. Sed ad extremum pecunia lis æstimata est. In Sicilia quoque Flor. III. 19. male cum fugitivis hoc anno pugnatum a Cornelio Lentulo prætore,[a] magnaque pars exercitus cum ipsis castris amissa est.

13. Inter hæc in Hispaniam P. Furius consul venit, Flor. II. 18. qui dedendum Numantinis C. Hostilium deducebat. Mirabile spectaculum, et ad arguendam ingenii humani securitatem efficax, ille modo consul, numeroso exercitu, et tota imperii majestate stipatus, nunc solennibus cærimoniis a patre patrato hostium in potestatem nudus vinctusque tradebatur.

14. Neque hic miseriarum et ignominiæ finis. Cum a Cic. de Or. I. 40. et II. 32. Numantinis non reciperetur, vilem fraudatæ pacis victimam aspernantibus, ante portas expositus est; ibique in Vell. II. 1. Oros. V. 4. oculis civium hostiumque, ab illis relictus, ab his non admissus, ab utrisque desertus despectusque, in noctem usque perstitit. Tum demum quasi propitiata jam fortuna respexit, Romanique velut omni sua obligatione defunctum recipiendum censuere. Ne tamen inde piaculum aliquod exercitui populoque Romano contraheretur, consulere aves visum: iisque addicentibus in castra reductus, ff. de Legat. 50. tit. 7. l. 17. civitatique redditus, postea etiam senatorium recepit ordinem, petiitque præturam et consecutus est. Cic. de Orat. I. 40.

15. Neque tamen sine certamine res transacta. Cum enim reversus domum Mancinus, introire curiam non dubitasset, P. Rutilius M. F. tribunus plebis, 'Cuperem,' inquit, 'C. Mancine, ultro potius abstinuisses curia, quam

[a] *A Cornelio Lentulo prætore*] Vid. not. ad c. 40. infra. *Crev.*

ff. de Legat. indebitum honorem usurpando, durius me quam vellem agere coëgisses. Ego te cum hoc in rempublicam animo, dignissimum esse putem, qui summo patriæ consilio interesses, nisi religio et leges vetarent, contra quas ne meis Cic. de Or. quidem caritatibus integrum esset parcere. Quo tempore pater patratus, ad solvendam religione civitatem, hostibus te populi Romani dedidit, civis noster esse desiisti. Neque tibi prodest, quod non es receptus. Excludere te sua civitate Numantini potuerunt; non potuerunt in nostram restituere.

16. 'Postliminium autem frustra appellas: cum sit memoriæ proditum, quem pater suus, aut populus vendidisset, aut pater patratus dedidisset, ei nullum postliminium esse. Invitus hæc, eoque lenius quam pro causæ magnitudine dico: qui sermonis omnem acrimoniam contra malos potius, quam contra calamitosos cupiam effundere. Tu vero talis in ea tua fortuna fuisti, ut sis misericordia, quam odio dignior. Sed misericordiæ jus non dedimus. Salvum te sospitemque ad tuos revertisse gratum est: neque conspectum hujus urbis, propinquorumque et amicorum solatia[2] invidemus. Usurpari a te jus alienum, et pro senatore esse, qui civis Romanus non sit, minime patimur.

17. 'Te quoque pro cetera tua verecundia deceat non ultra appetere, quam retinere salvis moribus et jure populi Romani queas. Paulo ante magno animo non solum hanc curiam et urbem reliquisti, sed quicquid in ea carum atque jucundum fuit; ut corpus animamque in eorum manus traderes, quos acerbissimos tibi infensissimosque existimare debuisti. Sed hoc fecisti, quo salvæ religiones essent. Nunc igitur eandem ob causam pro qua tam aspera subiisti lubens, carebis hoc ordine, cui te contra fas et religiones inseris. Nobilissimo apud nos genere natus, ignorare non potes, quam indigna res sit visa majoribus, in senatu quenquam peregrinum esse. Hæc ideo sum præfatus, ut pudori tuo consulerem, Mancine. Quod si neque amplissimum ordinem dedecore, neque te ignominia ultro[3] exsolvis, educi te de senatu jubebo.'

2 *Solatio* edd. ante Crev.
3 *Ultra* pro *ultro* legebatur ante Crev.

18. Vicit tamen sententia mitior, quod vir optimus adversæ fortunæ culpam satis luisse tanta ignominia miseriaque videretur. Aderat et juris species, poteratque defendi, nihil videri traditum posse, quod ab eo cui traderetur acceptum non esset. Itaque ne aut homini aut legi injuria fieret, auctore senatu ad populum latum est, 'uti C. Mancinus civis Romanus haberetur: neque deditio ei fraudi foret.' Consecravit utramque hanc fortunam suam Mancinus, posita sibi statua eodem habitu quo deditus fuerat. Eodem anno censores Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Nobilior lustrum duodesexagesimum condidere. Censa sunt civium capita trecenta viginti tria millia. Magistratus temperatus fuit, atque præfervido alterius censoris, alterius leni ingenio bene mixtus. Quippe Fulvius præcipitem collegæ iracundiam obsequio frangebat; sicut intractabilem contra tendentibus, ita dum cedi sibi credit, ultro cedentem.

Cic. Topic. c. 8. ff. de Legat.

Plin. xxxiv. 5. FastiCapit.

Liv. Epit. Diod. ap. Val.

19. Sub eadem tempora cum Illyricum ab Ardyæis,[b] Macedoniæ confinia a Scordiscis vexarentur, senatus sortiri novos magistratus, et mature in provincias proficisci jussit. Ardyæi vicinas nationes, quæ in ditione Romanorum et ipsæ erant, incursionibus damnisque multis affecerant; ipsius etiam Italiæ, quæ propinqua Illyrico est, populatores. Ne legationem quidem reveriti erant, abstinere injuriam a civitatibus quæ in fide populi Romani essent, jubentem. Datum igitur negotium magistratibus est, uti peditum millia decem, equites sexcenti ad coërcendam Ardyæorum insolentiam scriberentur. Illi, quod nondum satis ad bellum parati erant, oratoribus missis avertere periculum tentaverunt, in potestate senatus populique Romani se fore polliciti. Senatus ob res in Hispania et Sicilia parum prosperas, lubens veniam petentibus dedit: imperata mulcta, quam civitatibus queis damnum injuria datum esset exsolverent. Barbari, quia primus metus decesserat, mandata senatus insuper habuerunt.

Appian. Illyr.

Plin. III. 22. Appian.

20. Itaque cum de his rebus novi consules retulissent,

[b] *Ardyæis*] Ardyæi, Vardæi, Vardei, ut idem fere nomen, sic eadem quoque Illyrici gens videtur fuisse. Ita censet Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 8.

Pigh. Annal. Ser. Fulvio Flacco Ardyæi evenerunt: Q. Calpurnio Pisoni citerior Hispania.* Macedoniam M. Cosconius prætor est sortitus. Reliquorum magistratuum tam nomina, quam provinciæ ignorantur: nisi quod Sex. Atilium proconsulem ex senatusconsulto Atestinis et Vicetinis, tollendarum inter finitimos discordiarum causa, terminos statuisse reperio.

Jul. Obs. et Oros. v. 6. 21. Frequentia illo anno prodigia nuntiata: bos locutus, Ætna majoribus solito ignibus exæstuans, et puer Romæ natus, nullo ad purgandam alvum exitu. In Bononiensi agro fruges in arboribus natæ sunt. Bubo cujus vox in Capitolio, deinde circa urbem audita fuerat, præmio proposito ab aucupe captus, cinisque combusti in amnem sparsus est. His de more procuratis, profectus in Appian. Illyricum valido cum exercitu Ser. Fulvius, cum hostes impares robore, et ob hoc egredi ad æquam pugnam non ausos, arctis locis premeret, postremo ad arma tentanda compulit: et eruptione pugnantes, uno vix justo prælio Liv. Epit. Strab. VII. p. 315. vicit subegitque. Ablatis, quæ ad mare possederant, in mediterranea loca relegari gentem placuit: ut, sine vicinorum injuria, victum agricultura quærere cogeretur.

22. Nihil deinde Ardyæi valuerunt. Ita non modo ferocia hominum, sed robur etiam ac multitudo vehementer hoc consilio attrita est; cum assueti maritimo latrocinio, ad rusticum opus segnes essent; et terræ steriles, etiam cum diligentius subigerentur, labori speique colentium minime responderent.

Appian. Iber. 23. Collega Ser. Fulvii Q. Calpurnius Piso, cum in Hispaniam venisset, Numantiam quidem omittendam censuit. At Pallantinam regionem vastare aggressus est. Illis vero contra exeuntibus, nam res bene gestæ spiritus viris addiderant, consul exigua quam ceperat præda contentus, in Carpetaniam abiit, eaque in regione totum imperii tempus exegit. Ea res mœrorem atque tædium, Liv. Epit. Eutrop. Vell. II. 4. Flor. II. 18. quod ex lento et ignominioso bello dudum senatum populumque Romanum ceperat, auxit. Respici inde ad P. Scipionem cœptum. 'Illum unum a Diis immortalibus

* A. U. C. 617. A. C. 135.

ducem civitati datum, qui difficilia et pudenda bella omnia tolleret. Sic Carthaginem, post multorum imperatorum infelices, omnium irritos conatus, non ante cessisse, quam ad exercitum cum imperio missus Scipio foret.' Idque tam firmiter mentibus omnium inhæsit, ut in annum sequentem minime petenti consulatum deferrent.

24. Quippe comitiis, cum Scipio in campum descendisset, ut Q. Fabium Buteonem fratris filium tribubus commendaret quæsturæ candidatum, consensu omnium consul designatus domum rediit. Quod quia contra leges actum videbatur, rogationem ad plebem tribuni tulere, uti lege de magistratibus non iterandis Scipio solveretur. Ita singulari virtutis testimonio solus omnium, cum nunquam petiisset consulatum, bis adeptus est: non consuetudine, non scriptarum legum potestate ad impediendos viri justissimos honores satis valida. Collega ei additus C.[4] Fulvius Flaccus.[a] Val. Max. VIII. 15. 4. Oros. v. 7. Cassiod. Chron. Appian. Liv. Epit. Cic. Læl. c. 3.

25. Hi, cum magistratu inito de provinciis retulissent, Hispania et Sicilia consulibus provinciæ decretæ. Nam Macedoniæ res tranquilliores per Cosconium effectæ erant, qui prætor Scordiscos in Thracia vicerat. De Hispania dubitatio non fuit, quin P. Scipioni extra sortem traderetur: Siciliam C. Fulvius accepit, cum prætores ortum in ea insula servile bellum opprimere nequivissent. Nam et Piso[c] nuper, et modo Hupsæus victi a fugitivis fuerant. Ejus originem initiumque belli referendum esse duxi, ut constaret nullum esse genus hominum, unde periculum non sit etiam validissimis imperiis, ni sit in legibus et moribus, quod in reipublicæ perniciem itura mala diu ante providere, et in ipso semine opprimere possit. Liv. Epit. Val. Max. Liv. Epit. Flor. III. 18.

26. Postquam Hannibalici belli fine[d] accisa Carthagi-

4 Q. edd. ante Crev.

[a] A. U. C. 618. A. C. 134.

[c] *Nam et Piso*] Vid. not. ad c. 40. infra. *Crev.*

[d] *Postquam Hannibalici belli fine*] Hic in ora libri testis citatur Diodorus tum apud Photium, tum apud Valesium: et in reliqua hujus belli servilis narratione, ubi nomen Diodori in margine libri apponitur, intelligendum est hoc quod narratur vel in Photii excerptis, vel in Vale-

Diod. xxxiv. tum ap. Phot. tum ap. Vales. Flor. Diod.

niensium potentia, et intra suam Africam cohibita, per annos ferme sexaginta Siciliæ tranquillam pacem, atque in fertilissima insula securas opes reliquit; et Romani cives qui latifundia ibi possidebant, et Siculorum multi, aucta in immensum re familiari, maximam servorum multitudinem undique coëmere cœperunt. Eos, notis crudeliter compunctos, ad varia ministeria destinabant, validissimis quibusque et juventæ robore florentibus ad pecora pascenda ablegatis. Hi cum ab hominibus superbis et avaris, inter durissimos labores, famelici nudique haberentur, necessitate victi ad latrocinia convertebantur: utque magnus erat passim perditorum numerus, brevi cædibus et rapinis omnia complebant.

27. Et conabantur quidem obviam ire prætores. Sed metu dominorum, etiamsi deprehendissent sontes, supplicio non audebant afficere. Quod enim jam tum in manu Romanorum equitum judicia erant,[e] ejusque ordinis homines multos in Sicilia fundos, magnamque vim servitiorum obtinebant; verebantur magistratus, ne post præturam quoquo modo accusati, ab infensis judicibus etiam innocentes condemnarentur. His rebus fiebat, ut in dies magis magisque convalesceret latrociniorum impunitas; jamque non modo singulis aut paucis viatoribus fierent insidiæ, verum etiam villæ pauperiorum noctu expugnatæ cum cæde resistentium diriperentur. Pastores enim clavis et lanceis armati, et corpora lupinis aprugnisque pellibus tecti, haud procul militari specie, terrorem incutiebant aliis; ipsi inter sese visu aspectuque, et impunitorum facinorum memoria firmabantur. Accedebant acerrimorum canum agmina. Atque ipsa ciborum, vitæque sub dio agendæ natura, eosdem efferabat animis, et corporibus ad quosvis labores robur addebat.

sii reperiri. Id fecimus, ne ora libri nimis oneraretur, et nimia diligentia in confusionem erroremque verteret. *Crev.*

[e] *Quod enim jam tum in manu Romanorum equitum judicia erant*] Ita quidem Diodorus. At ceteri scriptores tum Græci, tum Latini, consensu referunt C. Gracchum primum transtulisse judicia ad equites, quæ antea senatorum fuerant. Et sic memorat ipse Freinshemius l. LX. c. 66. Vide ibi ad marginem eorum auctorum nomina et loca indicata, quibus hæc mutatio C. Graccho ascribitur. Credimus itaque Diodorum hic tempora confudisse. *Crev.*

28. Hac disciplina perfectum tandem est, ut, cum neque numeri, nec audaciæ et virium pœniteret, clandestinis per occasionem colloquiis de vindicanda libertate cogitarent. 'Servire tot egregios juvenes paucis et luxu enervatis hominibus, non magis re importunum, quam ratione absurdum esse. Non se natura deteriores aliis, sed vi hanc in conditionem adactos, vim eam alia vi repellere, et exire iniqua imperia vindicando se in libertatem posse. Ne gentium quidem jure secum ab inhumanis heris agi, quod utique operas et obsequium servis, sed tamen et necessaria tolerandæ vitæ reliquisset. At se deteriore loco apud dominos, quam jumenta aut canes, esse. Sibi ærumnas intolerabiles perferendas, sibi contumelias et atrocia verbera perpetienda, nullo neque fine neque modo, nisi quem herorum immanis libido dictavisset. Præstare semel per virtutem mori, quam per tot supplicia miseram invisamque vitam ducere.

29. 'Licere tamen et melius ominari, reputantibus, quot et quales contra quos essent arma sumturi. Paucis et luxuria diffluentibus, quot servi forent, tot hostes futuros: eoque acriores, quod et laborum patientia adsit, et maximus inter mortales stimulus recuperandæ libertatis. Etiam aliquando sermonibus se interfuisse referentium, quoties servis rebellare ausis fortuna favisset. Non longe abhinc abest,' aiebant, 'Etruria, cujus magnam urbem Volsinios aliquando servi, dominis subactis, dicuntur tenuisse. Cum Scythis servi dominarum mariti gesserunt æquo Marte bellum. Tyrios deleverunt suæ familiæ, ductisque itidem eorum uxoribus, alios procrearunt Tyrios. Sibi quoque non desperandam similem fortunam, simul his qui hanc essent adepti similes esse cœpissent.' Sup. xv. 14. Justin. II. 5. et Claud. in Eutrop. I. 508. Justin. XVIII. 3.

30. His inter se sermonibus incitatos, maxime quidam Eunus permovit, 'placere Diis consilium, et opem ipsorum affore' prædicando. De quo homine, quia tanti deinceps belli non aliud initium fuit, plura dicenda sunt, ut ludibrium rerum humanarum, et summa quæque quam ab exiguis concuti possint, plenius noscatur. Syrus erat natione, ex Apameno agro, servitutemque apud Antigenem Ennæ habitantem serviebat. Hic cum magicæ vani- Ammian. Marcell. XIV. f. Plut. Sylla. Diod.

tatis studio addictus videri vellet, a Diis se per somnium de futuris fingebat moneri: cumque eo artificio nomen apud multos comparasset, ut sunt proclives ad ejuscemodi ludibria rudiorum animi, sensim eo processerat, ut etiam vigilans et interdiu numinum colloquio frui, et ex iis eventura discere jactaret. Forte evenit, ut in magna responsorum copia, quibusdam veræ prædictionis speciem fidemque eventus accommodaret. Ea cum, ut fit, sola prædicarentur, vana autem et irrita nemo redargueret, brevi pro fatidico homine in honore et admiratione esse cœpit.

Flor. III. 19. Diod. 31. Augebat opinionem vafer nebulo ignis miracŭlo, quem vaticinando inter verba emittebat. Nucem enim utrimque perforatam materia igni alendo apta complebat, accensamque clam inserebat ori: sic agitata spiritu flamma inter labra loquenti emicabat. Ipse 'Syriæ Deæ præsentiam hoc efficere' jactabat, 'illius imperio se agi, illam regale sibi fastigium regalesque opes promittere.' Idque constanter non aliis modo, sed etiam hero præsente, prædicabat. Antigenes igitur his ineptiis haud indelectatus, ad convivia secum ducebat balatronem, et subinde cum hilaritate incaluissent præsentium animi, 'quid facturus in regno, et quomodo quemque tractaturus esset,' interrogabat. Ridebantque ad responsa clemens imperium pollicentis convivæ: nonnullique porrectis e mensa partibus meminisse jubebant, cum regnum accepisset. Atque ista jocorum levitas, paulo post in serium vertit: summaque potentia potitum mancipium pro ludicris beneficiis non ludicram gratiam retulit. Maturuerat enim jam in pastorum animis defectionis consilium, nihilque præter occasionem quæritabant: quam[5] hunc ad modum casus aperuit.

32. Habitabat Ennæ quidam nomine Damophilus, affluens opibus, et perinde ingenio elatus. Hic cum late araret pasceretque, non modo ceterum luxum Italicorum in Sicilia degentium, sed etiam servorum numerum, et erga ipsos inhumanitatem æmulabatur. Igitur per insulam

5 *Quum* edd. ante Crev.

ornatis equis carpentisque magna famulorum stipatus ca- Posid. ap.
terva ferebatur: aderat et formosorum puerorum agmen, Athen. XII. 11.
et assentatores parasitique magno numero comitabantur. Diod.
Domi autem suæ, et in prædiis argentea vasa cælata et stragulam vestem conchyliatam ostentans, superba convivia, et plane regii sumtus instruebat: ut decantatos illos Persarum apparatus opulentia et luxuria supergrederetur. Sed eosdem etiam anteibat arrogantia. Quippe homo nullius bonæ disciplinæ particeps, cum neque potentia sua, neque divitiis uti didicisset, ad extremum sibi ipsi perniciem, et calamitates maximas patriæ comparavit.

33. Cum enim ingentem vim servorum coëmisset, hominum sortem, qui bello capti pristinam libertatem insueta servitute mutaverant, minime misertus, corporibus eorum notas ferro incidebat, et alios in ergastula conjectos agro colendo atterebat, alios ad pecus pascendum dimittebat, parcissime præbitis sine quibus duci vita non potest. Præterea cum esset superbia et immanitate summa præditus, nullum elabi diem patiebatur, quin aliquos servorum, minimis plerumque de causis, torqueret. Sed et uxor ejus, Megallidi nomen erat, pari crudelitate in ancillas, servosque qui offerebantur,[f] sæviebat. Quibus rebus exacerbatæ miserorum mentes cum in summa se calamitate versari crederent, neque pejus sibi quicquam accidere posse, de defectione, et cæde dominorum consilia inire cœperunt.

34. Profecti deinde ad Eunum, utrum cordi esset Diis, quod molirentur, consulunt. Is in habitum vaticinantis, ut assueverat, compositus, 'faventes eis Deos, et incepta secundaturos' canebat, 'modo nullam audendi moram facerent, sed ante prorumperent ad facinus, quam obviam iri a dominis posset.' Confestim rapiunt arma quæ tempus offerebat juvenes ex eadem familia quadringenti: et ductore Euno, qui flammas ore fundens incedebat, in urbem Ennensem irrumpunt, domosque pervagati promiscuam edunt cladem, ne primæ quidem ætati parcentes, quam ab uberibus matrum raptam humi affligebant. Neque

[f] *Servosque qui offerebantur*] Hoc parum clarum est. Diodorus, *τῶν οἰκετῶν τοῖς ὑποπεσοῦσι* id est, ut interpretatur Valesius, *servosque qui in manus ejus inciderant*. Crev.

minore libidine, quam sævitia grassabantur: multaque extremæ fœditatis exempla in matronas etiam inspectantibus viris sunt edita. Concursus ad hos fiebat urbanorum servitiorum: quæ et ipsa, suis prius heris non sine cruciatu interfectis, ad aliorum deinde supplicia provolabant.

35. Interea nuntiatur Euno, Damophilum et Megallidem in suburbanis hortis agere. Mittuntur e vestigio qui vinctos adducant. Ita religatis post terga manibus, multasque in via contumelias passi sistuntur. Filiæ tamen eorum, quæ adhuc in puellari ætate constituta erat, modis omnibus pepercerunt: quod ingenio mitis sævitiam parentum qua poterat humanitate emendabat, fomenta verberatis, alimenta nexis dilargiendo. Quibus rebus eam apud omnes comparavit gratiam, ut inter hanc conversionem fortunæ, in tanta illa hominum agrestium et perditorum licentia fuerit nemo, qui ulla eam injuria vel afficere vellet, vel affici pateretur. Sic inter eos per aliquod tempus modeste verecundeque servata, mox consensu ceterorum ab Hermia quodam, cujus in ea defectione primaria auctoritas erat, in urbem Catinensium, ubi propinquos habebat, deducta est. Laudabile hoc factum, magnique ad causam fugitivorum momenti fuit; cum ostendere videretur, eos non tam insita crudelitate, quam vindictæ studio, acerbius in alios consuluisse.

36. Quippe Damophilum et Megallidem in theatrum productos, confluentibus eodem fugitivis, tanquam apud populum accusarunt: illumque defensionem orsum, cum multi vel misericordia subito mutatæ sortis, vel oratione rei flecterentur, Hermias et Zeuxis, qui eum acerrime oderant, veteratorem appellantes, non expectato multitudinis judicio, duobus vulneribus confecerunt. Atque ille quidem gladio latera transactus, securi in collo percussus cecidit.

Flor. III. 19. Diod. 37. At fugitivi protinus Eunum regem proclamant, non quasi audacia aut imperatoriis artibus præstaret, sed quia præstigiis ceperat animos, auctorque defectionis fuerat: et, sicut leves animi quantumvis parvis capiuntur, ipsum etiam nomen hominis[g] placuit, clementis et benevoli regis præ-

[g] *Ipsum etiam nomen hominis*] Εὔνους Græce *benevolus*. Crev.

sagium capientibus. Ille accepta potestate, cum advocari concionem jussisset, Ennenses quotquot comprehensi a servis, necdum interfecti erant, occidi omnes imperavit: exceptis qui antea ipsum in conviviis vaticinantem benigne tractaverant. Etiam opifices, quorum ad arma fabricanda utilis est industria, servati, et in vinculis opus facere coacti sunt. Megallis ancillarum potestati permissa post varios cruciatus ex præcipiti saxo dejecta periit. Antigenem et Pythonem heros suos Eunus ipse percussit.

38. Sumto dein diademate, ceterisque regum insignibus, etiam contubernalem suam, et ipsam Syram natione, reginam appellavit. Servorum ex variis gentibus promiscuam colluviem, in honorem suæ originis Syros, se Antiochum vocari voluit. Ex iis qui prudentia excellere credebantur, consiliarios legit: quorum et Achæus fuit, patriæ suæ nomen gerens, vir consilio manuque promtissimus. Horum auxilio intra triduum hominum amplius sex millia quo potuit modo armavit. Accesserunt deinde alii partim asciis aut securibus instructi, partim fundis, aut falcibus, aut sudibus præustis: erant et qui coquinariis verubus pro hastis uterentur. Cum his excursione facta, solutisque passim ergastulis, cum majores quotidie copiæ fierent, castella primum et vicos, mox etiam oppida expugnabat diripiebatque. Prætoribus quoque Romanis congredi ausus, cum multitudine longe superior esset, crebras de iis victorias reportavit.

Plut. de Pyth. Orac. Diod. Liv. Epit. Oros. v. 6. Diod.

39. Dum hæc aguntur, Cleon quidam ex Cilicia quæ circa Taurum est oriundus, qui a pueritia latro fuerat, cum captus, et in Sicilia pascendis armentis equorum præpositus, easdem artes diu exercuisset; audita Euni defectione successuque, similem ad audaciam adjecit animum, persuasisque nonnullis eorum qui juxta serviebant, Agrigentinum agrum et finitima loca infestare incursionibus cœpit. Ea res, quanquam geminatum periculum videbatur, non tamen ingrata Siculis accidit, discordiam inter diversos fugitivorum exercitus, et mutuam exinde perniciem sperantibus. Sed spem eam irritam Cleon fecit, qui

Liv. Epit. Diod. nudo Euni præcepto ad se vocantis statim obsecutus, copias cum eo conjunxit, sub ejus, tanquam regis auspicio, deinceps exercitum ducturus. Habebat autem proprii militis ad hominum millia quinque: tantumque numerum intra sexagesimum a defectione diem coëgerat.

40. In hoc rerum statu L. Hupsæus prætor Roma venit, contractisque militum octo millibus, fugitivos, quorum jam numerus ad millia viginti excreverat, adortus, eundem quem priores aliquot prætores exitum habuit,[h] fusus prælio, et castris exutus. Tum vero passim ad felix facinus concurrente servorum turba, exercitus ad septuaginta millia hominum adauctus est. Diversis per totam insulam locis, ad ducenta servorum millia in armis fuisse creditum. Non igitur injuria dignum consulari duce exercituque periculum visum, mandataque C. Fulvio collegæ Scipionis Africani, sicuti diximus, provincia est. Flor. Oros. Diod.

Jul. Obs. 41. Commovebantur etiam animi crebris prodigiorum minis; quod in Amiterno sol noctu visus fuerat: Anagniæ servo tunica arserat, nullo post extinctum ignem flammæ vestigio: in Capitolio noctua gemitus humanis similes ediderat: in æde Junonis Reginæ scutum Ligusticum fulmine tactum dicebatur. Ad hæc sanguineæ pluviæ, et bos humana voce locutus metum intenderant.

42. Sed apud plerosque quovis monstro formidabilior erat ipsa servilium motuum novitas: quam ignari rerum, quasi rem incredibilem et improvisam mirabantur. At quibus olim notatus ex copia divitiarum luxus atque fastus erat, neque fatum neque fortunam incusantes, ad veras Diod.

[h] *L. Hupsæus . . . eundem quem priores aliquot prætores exitum habuit*] Ut rem narrat Diodorus, primus ex imperatoribus Romanis, Hupsæus, sive Hypsæus, videtur cum fugitivis conflixisse. Florus quidem quatuor prætorum, quos fugitivi superarunt, postremum nominat Hypsæum. Sed dubitare licet, utrum hoc ordine tam religiose standum sit, ut ne latum quidem unguem ab eo discedere possimus. Diodorus sane, qui totam rem multo fusius executus est, nobis potior est auctor. Itaque ea quæ supra, c. 25. de Pisone, c. 12. de Cornelio Lentulo, LV. 28. de Manilio victis in Sicilia dicta sunt, dubitamus an satis accurate in suos annos relata sint. In tanta nimirum antiquorum monumentorum penuria haud facile est res gestas in annos digerere. *Crev.*

causas, quibus diu ante obsistendum fuisset, eventum referebant. Et sane facile ab initio fuerat tantorum bellorum fomitem extinguere per remedia quibus avaritiæ luxuriæque modus ponitur: nisi ferme ea rerum humanarum conditio esset, ut inevitabilia nobis mala fiant, dum nascentia pro parvis contemnimus, adulta nunquam satis mature coërcentur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LVII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Appian. Iber.

1. Scipioni ad Numantinum bellum proficiscenti nullæ ex novo delectu copiæ datæ. Nam et pluribus tum locis bellabatur, et Hispania (nam erant in ea priorum consulum legiones) non tam exercitu, quam duce indigere videbatur. Submoleste id ferebat consul, et cum etiam pecuniæ præsentis nihil, sed vectigalia quorum dies nondum venerat decreta essent; 'hoc quidem incommodum suis et amicorum copiis levari posse' dicebat: 'ceterum de negato delectu durum esse, eo bello quo toties victus exercitus esset, sive virtute hostium, sive sua ignavia, hoc ei contigisset.' Igitur permissum senatusconsulto, 'ut a volentibus sociis acciperet auxilia.' Civitates enim regesque privatim ei amicos ac hospites, honoris ejus causa lubenter missuros apparebat. Etiam ex necessariis ac clientibus delectos ad quingentos unam in alam, quam amicorum vocabat, contribuit.

Plut. Apoph. Rom.

Appian.

2. Sic ad millia hominum ferme quatuor effecta: quæ fratris filio Buteoni, quæstori suo, cum in Hispaniam ducenda tradidisset, ipse cum paucis ad exercitum citatis itineribus perrexit. Nam ibi omnia luxu et discordiis fervere compererat: præter infamem illam adversus hostes ignaviam, quæ per tot annos timiditate, aut ambitione du-

cum, pæne in consuetudinem evaluerat. Neque igitur dubitabat pari omnino via sibi ad Numantiam struendum iter, qua usus in Carthaginis obsidione fuerat; neque prius sibi de hoste sperandam victoriam esse, quam exercitus sui vitia devicisset.

3. Itaque ut primum in castra venit, statim omnia luxus instrumenta removit: institores atque lixas ingenti numero, duoque præterea scortorum millia castris expulit. Expulit et sacrificulos vatesque metum militum vana superstitione augentes, edixitque 'ne in posterum victimas divinationis causa, neve alia non necessaria importare liceret.' Sed et plaustra majoremque partem sarcinarum, item jumenta, exceptis maxime necessariis, ne militem onere levarent, vendi jussit. Vasa cibi causa, præterquam veru et æneam ollam, et poculum unum, habere vetuit: itemque alium cibum, nisi carnem assam elixamve, parari. Liv. Epit. Flor. II. 18. Val. Max. II. 7. Polyb. ap. Vales. p. 206. 213. Flor. Liv. Epit. Polyæn. Strat. VIII. Plut. Appian.

4. Prohibuit et lectos, primusque dedit exemplum, humili toro recubando. Neque passus est inter eundum mulis insidere milites: quin etiam fluminum vada pedibus cogebat trajicere: 'Quid enim expectes,' aiebat, 'in bello ab eo homine, qui ambulare non possit?' Calones etiam dimitti jussit: et cum nonnulli causarentur in balneis ad fricandum et ungendum famulorum opera indigere, Scipio, ut erat acuti ad jocos ingenii facetique, 'Mulis quidem,' inquit, 'ignoscendum est, si alieno labore fricantur; manibus enim carent: sed tamen et horum solertiam imitantes, alter alterum defricate.' His rationibus factum est opinione citius, ut totis castris intemperantia luxusque pelleretur, sensimque ad laborem et parsimoniam homines reverterent. Front. Strat. IV. 1. Appian. Plut. Appian.

5. Neque minus studebat conservandæ auctoritati suæ, conciliabatque sibi reverentiam difficili aditu, neque promiscua in meritos immeritosque liberalitate. Solebat enim dicere, 'austeros et tenaces recti duces suis, faciles ac liberales hostibus utiles. Nam apud hos læta quidem aspectu, ceterum ignara obsequii castra esse: apud illos tristia, sed morigera, et ad omne imperium intenta.' Cumque hac ratione magnam partem vitiorum in exercitu re- Liv. Epit. Oros. V. 7.

cidisset,[1] ne sic quidem ad Numantinos propius accedere ausus, multo prius labore durandum sibi militem existimavit. Igitur quotidianis ferme itineribus propinquos agros obeundo, 'ut luto inquinarentur, quin sanguine nollent,' (sic enim dixisse ipse traditur,) nova subinde castra communiebat, quæ mox dirueret; fossas ducebat profundissimas, et statim complanabat; muros struebat, pauloque post iterum demoliebatur. His omnibus ipse ab incipiente luce ad desinentem præerat.

Liv. Epit. Flor. Veget. III. 10. Appian.

6. In itineribus autem, ne quis, ut antea solebat, ordines relinqueret, agmine quadrato semper ducebat. Ita quem quisque primum acceperat locum deserere non poterat, quin statim deprehenderetur. Deprehensus, si Romanus esset, vitibus; si sociorum aliquis, virgis cædebatur. Circumibat agmen imperator, et inter postremos plerumque incedens, infirmos in equis collocabat, descendere jussis equitibus: jumentis, quæ nimium gravata videbantur, demebat onera, imponebatque militum cervicibus: quos alioquin complurium dierum cibaria portare cogebat, et interdum triginta dierum frumentum, ac septenos palos ferre. Annotataque vox est, cum militem propter onus ægrius incedentem vidisset, dicentis, 'cum gladio vallare te scieris, vallum ferre desinito.' Aliique scutum elegantius solito gestanti dixit, 'se non reprehendere, quod tanta cura ornasset, in quo plus spei, quam in gladio haberet:' jussitque 'scutum amplius justo ferre.'

Liv. Epit. Appian. Front. Strat. IV. 1. Liv. Epit. Polyæn. Strat. VIII. Frontin. IV. 1. 5. Plut. Liv. Epit.

7. Ita subinde timiditatem et mollitiem exprobrando, simul labore subigebat, simul contumelia stimulabat ad desiderium recuperandæ per virtutem famæ, quam per ignaviam perdiderant. Ne a nobilioribus quidem severitatem abstinebat: ex quibus C. Metello, quo tribuno militum utebatur, stomachabundus aliquando dixit, 'si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse pariturum.' Et C. Memmium tribunum increpans, quod in expeditione vasa delicatioris usus secum ferret, 'Mihi,' inquit, 'paulisper; tibi et reipublicæ semper nequam eris.' Nam et hoc more utebatur, ut inter proficiscendum, sarcinis suspectio-

Cic. II. de Or. 66. Plut. Frontin. IV. 1, 1. Appian.

1 *Rescidisset* ante Crev. legebatur.

rum replicatis, reperta vitæ mollioris instrumenta confringeret abjiceretque.

8. Stativorum porro ponendorum hic erat ordo. Ut quique inter proficiscendum in primo agmine fuerant, ita locum ubi castra erant ponenda, armati cingebant. Circum hos laxiore paulum spatio campos circumibat amicorum equitum ala. Interius, diviso inter se opere reliquus exercitus ducebat fossas, ædificabat muros, tentoria erigebat: eratque præfinitum tempus, intra quod quamlibet operis partem perfici necessum esset. Instabat enim imperator, jubebatque 'segnes ad alia belli munia, vili labore defungi.' Flor.

9. His artibus cum obsequentem sibi militem, patientemque laboris, et ad imperia promtum effecisset, tum vero propius Numantiam cœpit accedere: cumque in ipsorum agro castra posuisset, omnes copias intra vallum habuit, nullis per castella, ut assolet, præsidiis aut stationibus ante positis. Valde enim vitandum putabat, ne inter initia, quanquam modico incommodo accepto, contemtibilis hosti fieret: qua in re maximum victoriæ impedimentum fore providebat, contra fortissimos viros, et militaris rei peritissimos. Sed neque tentare ullius certaminis fortunam volebat, donec ab diuturno contemtu vindicare exercitum suum potuisset. Id vero quo maturius assequeretur, rationem totius belli, suasque occasiones, et hostium consilia quo vergerent attente speculabatur. Appian.

10. Inter hæc a tergo castrorum pabulatum mittebat, frugesque licet nondum satis maturas ubivis desecabat. Quod ubi perfectum est, ulteriusque promoveri castra placuit, ut reliquus etiam ager, unde Numantinis copia aut spes commeatus erat, vastaretur, consilium vocari jubet. Ibi cum plerique 'præter urbem Numantinam ducendum' censerent, 'quod ea brevissimum in campos qui petebantur iter erat: Non repugnarem,' ait Scipio, 'nisi mihi non de eundo tantum, sed etiam de redeundo deliberandum videretur. Nam certe uti viam istam ingrediamur, in nostra manu est: sed ingressos nisi fortuna servet, quod in nostris consiliis est, perire meruimus.

11. 'Ducimus exercitum, qui paulo ante vix conspec-

tum aut vocem hostis Numantini sustinebat: neque dubitari potest, quin acerrimi mortalium non patiantur nos præter muros urbis suæ quietum iter facere. Pugnandum igitur erit: sed qua utrorumque conditione, considerate. Illos leves et expeditos, ubi occasionem suam viderint, emittet urbs munita, et ubi voluerint, recipiet: nos a frumentatione adhuc fessi, multumque impedimentorum trahentes, non incipere pugnam, non finire, nisi ex hostium commodo, poterimus.

12. ‘ Unde neque æquum nobis aut periculum certaminis, aut præmium erit. Victis enim immanis expectanda clades est, victoribus perquam modica utilitas. Magnum autem periculum exigui commodi causa suscipere, extremæ dementiæ esse puto. Mihique magnus semper imperator visus est, non qui ante occasionem cum hoste properat confligere; sed qui, provisis omnibus, tum demum experitur armis, cum ulterius differri ratio non patitur. Ne medici quidem ferrum et ignem, nisi solicite prius perpurgatis corporibus, admovent. Et nos adversus præcocem vim contumaces hostes inopia prius et fame attenuemus.’

13. Hæc ubi dixisset, longiore circuitu duci copias jussit: statimque, qui castris oppositus erat ager, vastatus est. Flexit deinde in Vaccæos, qui Numantinis forum rerum venalium præbebant. Ibi quoque demessa omnia, servatisque in usum exercitus quæ idonea erant, cetera in fasciculos collecta, ignique supposito consumta sunt. Accidit autem, ut in campo Pallantini agri, cui Coplanio nomen, cum messoribus hostes improvisi incubuissent, Scipio tribunum militum P. Rutilium Rufum, qui rerum harum historiam scripsit, cum equitum alis quatuor subsidio frumentatoribus mitteret. Ibi Rutilius pulsos acriter insectatus, cum ad sublimiora loca et impeditiora pervenisset, consurgentibus insidiis, quas hostes ibi collocaverant, subito in periculum incidit.

14. Neque succurrebat alia ratio, nisi ut eodem in loco projectis hastis consistentes, exciperent irruituros; ipsi neque lacesserent hostem, neque cedentem persequerentur. Nam secus si fieret, distrahebantur ordines: quod summa

contentione Rutilius, tanquam præsentis exitii, vitabat. Sed immoti equites a velitibus Hispanis impune vulnerari poterant: neque diu restitissent, nisi diligentissimi imperatoris providentia fuissent erepti. Quippe Scipio, simul atque Rutilium longius justo provectum vidisset, id quod erat suspicatus, confestim sequi instituerat. Viso igitur præsenti statu rerum, bipartito divisis equitibus, alternatim procurrere, et confertim tela conjicere, deinde se recipere jubet, non eundem in locum unde prorupissent, sed aliquanto versus campum longius. Ita cum semper altera pars summoveret hostem, altera retro legeret viam, evolvit se locorum difficultatibus, planitieque recuperata incolumes suos abduxit.

15. Moventi deinde castra, cum ad vadum amnis, quem transiturus videbatur, expectare eum hostiles insidiæ dicerentur; nolens in difficili et cœnoso trajectu cum hostibus confligere, flexit iter, et longiore via, minusque insidiis opportuna, nocturnis itineribus regressus est. Urgebat enim æstus et aquarum penuria, cui ut subveniretur, passim fodi puteos imperavit, in quibus amara plerumque aqua reperta. Quare magno cum labore servatis militibus, equorum tamen aliorumque jumentorum pars interiit.

16. Hinc ad Caucæorum fines perventum. Hic, quia profugerant incolæ, Luculli memores, a quo decepti vastatique fuerant, proclamatum est, 'Caucæos reverti ad sua, fide Scipionis, posse.' Transiit deinde in Numantinorum fines, ut eos potissimum hybernis premeret. Ibi Vell. II. 9. Jugurtha ad eum venit Masinissæ nepos, quem auxilio Appian. Sall. Jugurth. c. 7. Scipioni cum duodecim elephantis, et contributo his sagittariorum et funditorum numero, Micipsa miserat: non bonori ejus studens, sed ut gravem ætati suæ liberorumque juvenem, asperrimis hostibus objectum, citra invidiam suam periculumque amoliretur. Sed id consilium seni in contrarium vertit: et Jugurtha, consilio manuque strenuus, brevi permagnam virtutis opinionem sibi peperit, et ab imperatore multis honoribus affectus est.

17. Mira enim humanitate viros ille fortes complectebatur: et, prout tempus aut occasio erat, modo munifi-

centia donisque, modo verborum honore laudibusque eximiis liberaliter efferebat. Nam et C. Marium, qui fatalis mox hostis Jugurthæ, tum iisdem in castris tirocinium et ipse ponebat, ob singularem viri virtutem et ad pericula ac labores impigram alacritatem, vehementer carum habebat: multaque ejus erga Marium honorifica memorantur. Nam proverbio quo 'muli Mariani' appellantur, hanc originem fuisse volunt, quod inspicere volente Scipione, quemadmodum ab unoquoque jumenta curarentur, Marius optimum equum, pulcherrimeque habitum, et mulum robustissimum eundem mansuetissimumque produxisset: inde factum, ut imperatore Marii jumenta mirifice commendante, 'Mariani muli' pro præstantissimis dici cœperint.[a]

Vell. II. 9. Plut. Mario, c. 3. Plut. Mario, c. 18.

18. Sed longe amplissimi testimonii excepta vox est, cum forte post cœnam sermones sererentur, dixissetque aliquis, 'si quid Scipioni accidisset, ecquemnam alium similem imperatorem habitura respublica esset?' Scipio enim, percusso leniter humero Marii, 'fortassis istum,' respondit. Aiuntque ab illa voce tanquam divinitus emissa Marium erectum, dignos rebus quas postea gessit jam tum spiritus concepisse.

Idem ib. c. 3.

19. Dum ad hunc modum in Numantinis hybernatur, P. Mucius Scævola, L. Calpurnius Piso Frugi consulatum iniverunt, magnarum rerum eventibus nobilem.[b] Nam et belli expugnata Numantia est, et domi seditionibus tribunitiis ultra veterum turbarum exempla laboratum. Ti. enim Gracchus et M. Octavius inimici tribuni plebis totam civitatem odiis contentionibusque miscuerunt. Sed antequam domesticæ calamitates referantur, externa bella memorabimus. Igitur P. Mucio Italia, L. Pisoni Sicilia provinciæ evenerunt. P. Scipio, D. Brutus imperatores (nam et Brutus nondum ex Lusitania decesserat) Hispanias proconsulari imperio obtinere jussi.

Pigh. Annal. Oros. v. 9. Pigh.

20. Quorum Scipio, qui tempore et inopia commeatuum

[a] *Mariani muli pro præstantissimis dici cœperint*] Longe alia mens est Plutarchi, qui viros laborum tolerantes dicit 'mulos Marianos' vocitatos esse ab iis qui jocum laudi miscere vellent. Ipsum vide, et Frontin. Strategem. IV. 1. *Crev.*

[b] A. U. C. 619. A. C. 133.

frangendam sibi Numantinorum pugnacissimam gentem statuerat, cum per hyemem et sequenti vere, quicquid ad propositum suum facere videbatur diligentissime administravisset, in multam æstatem usque[b] hoc unum maxime agebat, ut omnem non copiam modo, sed etiam spem annonæ hostibus corrumperet. Itaque Numantini, cum agros suos impune vastari non ferrent, insidias ad vicum quendam collocarunt, maxime opportuno ad ejusmodi fraudes situ. Cum enim majori ex parte vicus limosa palude cingeretur; qua sicco itinere adibatur, vallis profunda subsederat. In hac occulta hostium manus occasionem expectabat. Oros. v. 7. Appian.

21. Romani cum ad eum locum venissent, alii relictis ante vicum signis ad diripiendas domos irrupere, alii, manus non adeo magna eminus circumequitabat. In hos impetum fecere, qui conditi in insidiis fuerant: neque difficulter ut paucos et tale nihil opinatos pepulerunt. Sed Scipio, qui forte apud signa restiterat, revocatis classico qui vicum intraverant, cum pauciores mille accurrissent, opem ferre laborantibus cœpit. Conserta pugna, pari aliquamdiu Marte certatum est, donec subinde pluribus ex vico succurrentibus, hostes fugerunt: neque cedentibus institit Scipio, contentus a se tandem effectum esse, ut, rem prodigio similem, Numantini militis terga victor Romanus aspiceret. Pauci utrimque desiderati referuntur. Numantinos, cum ad urbem refugissent, acriter increpantibus senioribus, 'quod ab iisdem illis pelli sustinuerant, quos toties superassent,' responsum a quodam esse dicitur, 'oves quidem easdem esse, sed alium habere pastorem.' Oros. Appian. Flor. II. 18. Appian. Plut. Apoph. Scip.

22. Sed imperator his successibus lætus, et militi jam fidens, proxime urbem Numantinam adducere exercitum instituit; geminisque castris dispositis, alteris fratrem Q. Fabium præfecit, altera servavit sibi. Numantini, frus- Oros. Appian. Flor. Appian.

[b] *Per hyemem et sequenti vere ... in multam æstatem usque*] Et hic quoque credimus non satis attendisse Freinshemium, quid auctor suus vellet. Orosii hæc sunt verba: 'Et cum partem æstatis totamque hyemem, ne attentata quidem pugna, transegisset.' In quibus 'partem æstatis' intelligimus reliquum ejus æstatis qua Scipio in Hispaniam venerat. *Crev.*

tra tentata spe pacis et conditionum, certare prius cupientes, quam hostibus magis etiam (ut quotidie fiebat) animi crescerent, instructa acie progressi, copiam pugnandi per multos dies facere non destiterunt. Fixum contra hæc destinatumque Scipioni fuit, ferre potius suum publicumque dolorem, quam ancipiti remedio solicitare malum, quod patientia moraque non dubitabat expugnari posse. Didicerat enim eos non tam ad pugnam quam mortem ruere destinasse, convivatos prius inter se tanquam postrema voluptate, repletosque potu celiæ: sic vocant Hispani potionem ex frumento.

Sen. de Ira, I. 11. Flor. Oros.

23. Igitur et hostium convicia, et suorum preces facetiis eludebat: 'insanorum esse, manus conserere cum desperatis, quam inclusos penuria et inedia consumere malle. Sibi quidem mire probari patris sui L. Paulli sententiam, qui negaverit cum hoste pugnandum esse, nisi summa necessitas, aut summa occasio affuisset.' Quod ex ore Scipionis exceptum Sempronius Asellio, qui tribunus in illis castris meruit, annotavit. Huic rationi tam constanter tamque certa fiducia adhærescebat, ut aliquando pabulatum egressos hostes, cum opprimere posset, interfici vetuerit, 'citius absumturos esse quod haberent frumenti' dictitans, 'si plures fuissent.'

Appian. A. Gell. XIII. 3. Id. II. 13. Liv. Epit.

24. Eum ad finem circumvallare urbem instituit, missis circum socios populos, qui auxilia imperata cogerent. Singulis enim, quantum ab unoquoque hominum cujusque generis mitti vellet, præceperat. Funditores maxime sagittariique petebantur: quos, ubi venerunt, suo quoque exercitu varie diviso, omnibus non cohortibus tantum, sed etiam centuriis interposuit. Assignata deinde cuique manui parte operis, quam deberet perficere, fossa valloque circumvenire urbem cœpit.

Seneca. Appian. Front. Strat. IV. 7. Appian.

25. Erat in colle sita Numantia, tria passuum millia complectente ambitu: sive totum illud spatium refertum ædificiis fuit, sive verior est opinio, habitatam urbis partem pro paucitate hominum longe minorem fuisse; cetera belli tempore pecoribus alendis, aut exercendo securius agro destinata. Etiam muro cinctam fuisse Numantiam sunt qui negent: iis forte credentes, qui quosdam ad Du-

Oros. Flor.

rium amnem colentium, Laconicis institutis vivere tradiderunt. Strab. III. Utcumque fuit, certum habetur, vallum circa Appian. urbem ductum esse supra sex millia passuum in orbem patens. In ejus præsidium copias, prædicto cuique loco quem defenderet, distribuit imperator, jussis extollere signum, qui hostili incursu premerentur, interdiu purpuream chlamydem in hasta longa, noctu ignem: ut ipse, fraterve Fabius, ut cuique proximius esset, ad suppetias ferendas accurrerent.

26. Ut vero confectum hoc opus est, et erumpentes ad impediendum hostes summovere facile fuit; aliam fossam modico a priori intervallo effodit, latam pedes decem, et Oros. bis totidem altitudine, quam undique sudibus præmunivit: Appian. et post eam exstruxit murum octo pedes latum, altum decem, in rationem non veniente pinnarum fastigio. Totum hunc ambitum turres distinguebant, spatio centum viginti pedum inter proximas quasque relicto. Qua vero murum duci palus objecta non patiebatur, moles jacta est, cujus pari altitudine crassitieque murus committeretur. Ea tum ratio belli Africano fuit, qui primus omnium, quantum scimus, urbem quæ pugnam minime detrectaret operibus amplexus est.

27. His ita perfectis cum nec emitti oppido, neque recipi terrestri itinere quicquam posset; tamen Durius amnis, qui per munimenta labebatur, adhuc viam dabat, natatu aut exiguis scaphis urbem petentibus; poterantque cum commeatu et supplemento, aut flante vento velis, aut ponente remis secundo flumine perrumpere: nec jungi ponte latus et præceps amnis poterat. Itaque ad aliud ingenium conversus imperator, ab utraque parte fluvii singula castella exædificat: ab his trabes longas funibus firmissime vinctas in amnem ita porrigit, ut in medio jungantur. Porro in iis trabibus crebras falces atque mucrones fixerat. Ita fiebat ut cursu fluminis rotatæ assiduo trabes, neque navigando quenquam, neque nando transire, neque urinando subterlabi paterentur. Atque id maxime studebat Scipio, omnimodis ignaros cunctorum quæ exterius gererentur tenere hostes, quo non modo commeatu omni, verum etiam consilio excluderentur.

28. Paratis omnibus, cum jam in turribus telorum varii generis immensa vis congesta, catapultæque, et aliæ machinæ quibus hastæ aut saxa jaciuntur, dispositæ essent, et in castellis sagittarii ac funditores collocati; crebros per universum operis circumitum homines constituit, qui noctu diuque quicquid accidisset, clamore significarent: quem alter ab altero exceptum, et proximo cuique statim traditum, momento temporis ad imperatoris aures perferebant. Similiter signum erumpentis hostis dari e muro jussit, eo modo, ut, si quando proxima periculo turris signum sustulisset, in omnibus turribus idem continuo fieret. Sic futurum erat ut ex signis quidem statim intelligeretur alicubi turbari, clamor autem, quid rei et ubi esset, aperiret.

29. Porro ad omnes istos usus copia hominum superabat. Contractis enim Hispanarum gentium auxiliis, et suo cum exercitu conjunctis, ad sexaginta millia armatorum effecerat. Ex hoc universo numero triginta millia disposuerat ad murum quem exstruxerat observandum, et cetera, quæ postulasset usus, obeunda militiæ munia. Alia viginti millia ita se paraverant, ut cum aliqua ex parte pugnari ad murum sensissent, ad opem ferendam præsto essent. Reliqua multitudo tanquam in subsidiis erat locata: neque movere se cuiquam, aut excedere loco, injussu imperatoris licebat: signum expectabatur. Id ubi fulserat, ad prædictum quisque munus emicabat. Tanta cura diligentiaque Scipionis castra ad Numantiam permunita fuere.

30. Neque sequior eventus fuit. Nihil enim adversus hæc acerrimorum hostium impetus valuit: qui, sæpius eruptione tentata, cum neque fallere intentos, neque perrumpere confertos possent, frustra omnia conati, nihil nisi vulnera et desperationem in urbem retulerunt. Qua enim cumque parte impetum fecissent, e vestigio propugnatores formidabili specie concurrebant: cum omnibus e turribus signa momento efferrentur, nuntii parati discurrerent, et tubis undiquaque concinentibus, armatorum globi loco diu ante unicuique præscripto sine mora conspicerentur. Neque ulla pars castrorum impeti poterat, quin statim universus ambitus, sex amplius millia passuum, certatim ad sua munia se parantium studiis et festinatione ferveret.

31. Nemo interea plus aut laboris aut curarum duce ipso capessebat: qui neque diem, neque noctem sinebat abire, quin totas illas tam late patentes munitiones castrorum per se obiret, ne quid usquam remissum neglectumve pateretur. Unde simul ipsi spes, simul apud Numantinos solicitudo crescebat; neque diu repugnaturi videbantur, cum arctiora in dies fierent omnia: et minuentibus præsidiis, neque commeatus importari, neque arma, neque ullum introduci auxilii genus poterat.

32. Igitur rebus ad desperationem vergentibus, Rhetogenes, summa inter suos virtute, re cum senioribus communicata, ex omnium familiarium numero quinque fidissimos, quibus ad eadem tentanda animum verbis addiderat, cum pueris equisque totidem assumit: et noctu quadam obscura[c] delecta, cum tabulis ita paratis, ut in usum pontis subito compingi possent, ad murum hostium ignoratus accedit. Quem ubi, vigilibus qui ea parte excubabant oppressis, conscendissent; eodem silentio et festinatione alios quoque vigiles, altera ex parte muri, qua campum spectabat, locatos obtruncarunt.

33. Tum attractis per pontem equis, cum quos adduxerant pueros felicis ausi nuntios in urbem remisissent, citato cursu per urbes Arvaccorum feruntur, cum habitu et vocibus supplicum miserrimæ civitati a consanguineis et fratribus suis auxilium orantes. Apud alios plus miserationis quam præsidii repertum: pronos ad subveniendum animos torpescere cogebat Romanæ potentiæ reputatio, et pæne in oculis cum imperatore maximo validissimæ copiæ. Lutiæ nonnihil affulsit spei: (oppidum est intra decem millia passuum a Numantia distans:) ubi juventus, ut cui plus animi quam consilii esset, civitatem ad socianda cum Numantinis arma impellebat. Seniores cum se frustra obluctari cernerent, statim in castra Scipionis miserunt, indicatum quæ in sua civitate gererentur.

34. Ille, cum hæc hora diei octava nuntiata essent, nihil contatus, cum expedita parte copiarum postridie mane

c *Noctu quadam obscura*] Imitatur hic veteres Freinshemius, qui 'noctu concubia,' 'noctu multa' dixere. Vid. Macrob. Sat. 1. 4. *Crev.*

ad Lutiam fuit, principesque juventutis tradi imperavit. Causabantur oppidani, 'erupisse illos ex urbe sub adventum Romanorum, et fuga sibi consuluisse:' donec excidium minitante Romano, Vaccæorum popularium suorum exitum veriti, qui nuper in urbe quadam obsessi, seque liberosque et uxores trucidaverant, partem civium, quam civitatem perire maluerunt. Ita dediti sunt ad quadringentos, quibus ad terrorem aliorum manus amputari Scipio jussit: abductoque secum præsidio iterum cum sequentis lucis exortu in castra reversus est.

Liv. Epit. Appian.

35. Dum ita ad Numantiam Scipio sedet, venerunt ad eum in castra regis Antiochi legati,[d] cum amplissimis muneribus. Erat ferme jam in more positum imperatoribus, ut ejusmodi dona occultarent, suas manubias auctura. Sed Scipio, qui nihil non ad rempublicam referebat, negavit se nisi inspectante exercitu accepturum: referrique in tabulas a quæstore jussit, inde munera se fortibus viris daturum, insigni ad virtutem stimulo, professus. Causa legationis non traditur: sed ex fortuna regis colligi fortassis potest. Quippe res istius Antiochi paulo ante ea tempora, subita mutatione, ex angustiis florentissimæ redactæ fuerant: quemadmodum non ita multo post, cum firmissimæ viderentur, inopinata clade corruerunt. Ceterum interitus adolescentis ad sequentia tempora pertinet: incrementa narrari præsens locus postulat, ut, quo interim loco res Orientis fuerint, compendio cognoscatur.

Liv. Epit. Cic. pro Deiot. c. 7. Liv. Epit.

36. Postquam insessor Syriaci regni Trypho superbia et luxu militum animos abalienasset, ad Cleopatram, Demetrii uxorem, quæ cum liberis Seleuciæ se incluserat, plerique se contulerunt. Unde illa, resumtis animis, cum Antiochum viri sui fratrem toto regno oberrare cerneret, (metu enim Tryphonis civitas eum nulla recipiebat,) ad rationes utriusque mirifice pertinere credidit, si societate

Justin. XXXVI. 1. Joseph. XIII. 12.

[d] *Regis Antiochi legati*] Cicero, quem margo testem allegat, non ab *Antiocho*, sed ab *Attalo* munera Scipioni ad Numantiam missa refert. Utris potius exemplaribus standum sit, Ciceronisne, an Livianæ Epitomes, haud facile decernimus: tametsi Fulvius Ursinus in nota ad eum Ciceronis locum de quo agimus, vel ibi legendum esse *rex Antiochus* censet, vel ipsius Ciceronis fuisse *μνημονικὸν ἁμάρτημα*. *Crev.*

regni simul torique jungerentur. Impulerant eodem cum amicorum consilia, tum quorundam Tryphoni studentium metus, a quibus una cum urbe tradi in tyranni potestatem timebat. Appian. Syr. Joseph.

37. Antiochus cupide accepto insperatæ fortunæ munere, cum Seleuciam venisset, viresque suas augeri quotidie videret, bello petere Tryphonem ausus est: victumque prælio tota superiore Syria ejecit; ne vivum caperet, avaritia suorum equitum præpeditus, qui sparsum a fugiente aurum colligendo, tempus, quod hac arte quærebatur, effugiendi concesserunt. Tryphon in munitum Phœniciæ castellum, Dora [2] nomen est loco, cum refugisset, Antiochus cum exercitu pedestri centum viginti millium supervenit. Admota etiam classis est, maritimum enim erat oppidum, machinisque confectis summa ope expugnatio cœpta. Front. Strat. II. 13. Joseph. Euseb. Machab. I. 15.

38. Ceterum Trypho clam elapsus, Orthosiada haud procul Mæandro urbem,[e] deinde Apameam perfugit, patriam suam. Erat enim urbis istius cum situs munitissimus, tum eximia temporibus istis potentia. Sed Antiochus, haud segniter oppugnata urbe, tyrannum eo necessitatis adegit, ut cum urbem capi videret, in ejus incendium se immitteret, postquam sceleris sui præmio non ultra triennium esset gavisus. At Antiochus elatus successu, Judæos, quanquam auxiliis eorum enixe fuisset adjutus, per Cendebæum ducem bello petiit: iniqua fortuna, donec princeps gentis superfuit. Ast illo fraude generi (Ptole- Joseph. Strab. XVI. p. 752. 753. 756. Joseph. Zonar. Euseb. Joseph.

2 *Dara* edd. ante Crev.

[e] *Orthosiada haud procul Mæandro urbem*] Verisimile non est, ut Tryphon ex Phœnicia in urbem Cariæ Orthosiada fugerit, atque inde Apameam in Syria reversus fuerit. Duplex nempe Orthosia, sive Orthosias, distinguenda est: altera trans Mæandrum amnem, de qua agit Strabo, XIV. p. 650. et Plinius V. 29. altera in Phœnicia, quæ itidem memoratur a Strabone XVI. a Plinio l. V. c. 20. Atque hæc est procul dubio hac in narratione intelligenda. Hoc quoque fraudi esse Freinshemio potuit, quod multæ sunt Apameæ urbes, quarum una ad Mæandrum fuit in Phrygia. At Apamea illa, cujus in solo natus fuerat Tryphon, in quam postremo confugit, ubi periit, Apamea Syriæ est, ut constat ex Strabone XVI. Itaque hic emendare debemus: *Tryphon clam elapsus, Orthosiada Phœniciæ urbem, deinde Apameam perfugit*. Perperam hic quoque Plinius in margine citatus fuerat. Itaque ejus nomen erasimus. *Crev.*

Machab. I. 16. Joseph. mæus vocabatur, Abubi filius) interemto, spem nactus perdomandæ gentis contumacissimæ, cum ingenti exercitu in Judæam venit.

39. Joannes Simone genitus, cum paternum principatum suscepisset, in urbem Hierosolyma se inclusit, præpotentis hostis vires, cum armis morari non posset, objectu munimentorum cupiens eludere. Antiochus septem castris circum urbem positis, tamen propter firmitatem murorum, et propugnatorum virtutem parum proficiebat. Ad hæc aquarum penuria laborabatur. Ceterum sub occasum Pleiadum copiosus imber arentes exercitus fauces refecit. Itaque meliori jam spe fretus, a boreali parte urbis (nam ea facilior accessus erat) actis operibus, turres plurimas ternorum tabulatorum exstruxit, implevitque militibus, qui defensores urbis arcerent missilibus, neque consistere in propugnaculis paterentur. Sic, inter quotidianas velitationes, duplici fossa haud exiguæ latitudinis altitudinisque circumdata urbs est.

40. Neque ideo spes aut animus obsessos deserint, quin crebris eruptionibus hosti pro viribus nocerent: graves si Diod. XXXIV. Joseph. incautis incidissent, et adversum paratos insigni ad receptum celeritate. Sed sævior omni bello fames metuebatur. Quam ut differrent, si effugere nequirent, Joannes inutilem bello turbam urbe excedere jussit. Ex diverso Antiochus, (nec enim fallebat eum consilium hostis,) neque recipiebat expulsos, neque trucidabat: sed versus urbem rejectos, solicitare cogebat misericordiam suorum precibus et lacrymis, et postremo fœditate exitus, cum ante ora civium infelicissimi mortales crudelem in modum fame contabescerent.

41. Instabat Tabernaculorum festum, quod apud Judæos quotannis accurata religione celebratur. Ea fregit animorum duritiem, ne perire communium sacrorum sanguinisque participes paterentur. Ergo receptis in urbem expulsorum reliquiis, oratores ad regem mittunt, cum his ferme mandatis. ‘Numen quod colimus, rex Antioche, cum majoribus nostris leges, quibus adhuc utimur, daret, tria quotannis tempora festa celebritate consecravit: quorum quod Tabernaculorum appellamus, cum maxime imminet. Et nos quidem, quamcumque fortunam dederit

Deus, in ea, quantum poterimus, solennitati huic faciemus satis. Sed ut rite ac ordine fiant omnia, quiete et tranquillitate septem admodum dierum erit opus.

42. ' In hoc tantillum tempus inducias ab æquitate tua petimus, rex Antioche; bona cum spe, fore ut desiderio nostro annuas, quando nihil pro nobis, nec adversus rationes tuas postulamus. Externa subsidia nulla scis intra tempus hoc expectari posse: famem nobis objicitis, et nos de ea quasi confessos creditis, quod inutilem turbam ex civitate summovere conati sumus. Si ita est, nihil optatius esse tibi queat, quam ut sine tuorum periculo gentem nostram sedendo debelles: idque assequeris, cum per inducias, neque vos lædemus, et receptis intra mœnia quos expuleramus, etiam plus solito cibariorum, per festi hujus lætitiam, absumemus.

43. ' Præterea quicquid hoc erit humanitatis, non tam populo Judaico, quam religionibus dabis tam antiquis, ut, doctissimis viris demonstrantibus, legislator noster omnibus Græcorum Diis sit antiquior. Ergo maxima semper apud alienigenos quoque reges sacrorum nostrorum veneratio fuit. Cyrus imperii Persarum auctor, incensam ab Assyriis urbem nostram cum templo jussit instaurari: vasaque sacra, quæ olim inde ablata fuerunt, cum aliis multis pulcherrimisque donis reddidit. Darii deinde beneficio, qui post Cambysen regnavit, absoluta templi structura est: quod deinde Magnus Alexander Ægyptiorumque reges, ut quisque virtutum omnium laude præstantior est, ita impensiore pietate coluerunt.

Scal. ad Euseb.

44. ' Tuorum quoque in eodem delubro donaria visuntur: quæ duo Demetrii, pater primum, deinde frater tuus, diversis temporibus obtulerunt. Proavus autem tuus Antiochus Magnus, eximiis honoribus atque privilegiis templum ea pietate coluit, ut a nostris principibus expectari majora vix potuissent. Quid jam de te loquemur? neque enim hæc circumposita mœnibus nostris castra, fremitusque tot millium et admotarum machinarum terror, illius temporis nobis excutiet memoriam, quo contra communem hostem auxilia promte ferentes, socii amicique vocabamur. Tu vero, sive pristini fœderis apud te recordatio valet, sive

religione animus tangitur, inducias tibi non offuturas, nobis cærimoniarum causa gratissimas, saltem in ejus Dei honorem concede, quem conditorem omnium, quemadmodum cunctis gentibus communis rex et pater est, ita nostro quoque in templo adorari a quolibet propitiarique sinimus.'

Diod. Joseph. Plut. Apoph. Antioch.

45. Erat Antiocho sicut adversus pervicaces celsus animus, ita supplicibus mite ingenium. Quare Judæorum mores admiratus, quos in tanto suo periculo, plus tamen de religionibus patriis solicitos videbat, non modo concessit inducias, verum etiam ad sacrificium boves auratis cornibus, et cum omni genere odorum pocula aurea ac argentea multa ipse ad portas urbis honorifice detulit: et cum ea omnia sacerdotibus tradidisset, exercitui suo epulum in honorem Hierosolymitani Dei præbuit.

46. Vere dictum est, sæpe majorem mansuetudinis quam severitatis fructum fuisse; beneficioque subactos, quos nulla vis armorum ad obsequium coëgisset. Itaque Judæi, regis animadversa lenitate, quamque dissimilem se quibusdam majoribus suis, sacrorum Judaicorum infensissimis hostibus, præstitisset, publica omnium voce laudatum, cognomento Pium vocaverunt: et Joannes, adolescentis generosa natura captus (et jam necessaria defecerant) legatos misit, 'fidam regi gentem fore' pollicitus, 'si vivere suis legibus sineretur.' Eo tempore plerique regis amicorum suadebant, 'ut Diis hominibusque ceteris omnibus inimicam gentem exscinderet; Antiochum, qui Epiphanes cognominatus est,' cientes: 'illum, eadem urbe victa, spurcorum hominum sacrilega sacra et absurdos ritus dignis ludibriis traduxisse.'

Joseph. Diodor.

47. Nihil hæc magnanimam regis mentem, et ab acerbis consiliis naturæ bonitate aversam moverunt. Igitur 'veniam delictorum pacemque' dedit, 'si armis traditis accipere in urbem præsidium vellent, et, pro Joppe nonnullisque civitatibus, quas extra fines Judææ possidebant, vectigal regi pendere.' Cetera non recusarunt; præsidium, 'ne ritus sui conversatione alienigenarum polluerentur,' deprecati, pecuniam et obsides obtulerunt. Itaque trecenta talenta[f] pecuniæ præsentis accepta, ducentis in

Joseph.

[f] *Trecenta talenta*] Si de talentis Atticis sermo est, efficientur

diem dilatis: obsides quoque traditi, quos inter et frater Joannis fuit. Muro deinde urbis diruto, obsidionem solvit, cum gentem validam, et quæ post eum nulli Macedonicorum regum paruit, magna cum gloria subegisset. Diod. Joseph. Justin. xxxvi. 1.

48. Igitur adolescens hoc fortunæ obsequio magnificus, et bellum adversus Parthos animo volvens, quo sibi Romanam amicitiam munificentia conservaret, publice privatimque donis eos prosecutus, inprimis Scipionem colere constituit: tum ob eximiam viri gloriam, tum quia neque potentior alius domi, neque in amicitia constantior credebatur; cum jam Romæ non apud singulos modo fides atque gravitas rarior in dies fieret, sed ipsa quoque respublica contentionibus odiisque privata commoda publicis anteponentium, horrenda seditione quassaretur.

marcæ nostrates 28125. *ducenta talenta* erunt marcæ nostrates 18750. Si talenta Hebræa intelligenda sint, exsurgent pondera fere duplo majora. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LVIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Tac. Ann. IV. 32. 1. HACTENUS egregiam Romanæ rei formam, ingentium bellorum lætos semper exitus, raras interea clades, rara armorum dedecora, sed melioribus statim correcta consiliis fatisque, enarravimus. Nunc internæ seditiones, quæ a Graccho graves atque plenæ discriminis ortæ sunt, ad tristiora, sed non minus utilia vocant: quando hinc maxime veteris reipublicæ mala, et quibus initiis collidi inter sese diversæ in civitatibus potestates queant, ejusque morbi certiora post eventum remedia cognoscuntur.

Salluat. Fragm. Incert. 9. Dionys. II. 11.

Diod. et Dio ap. Vales. 2. Igitur Tiberius Gracchus Tiberii bis consulis et censoris filius, postquam sub matre Cornelia prioris Africani filia florentem bonis artibus, et pari omnium spe adolescentiam exegisset, in Manciniani temporis adversa tanquam in scopulum impactus est. Quippe invidia quorundam optimatium, quos adversarios in negotio suo senserat, dolorem suum ulturus, affectasse modis omnibus creditur, ut supra omne priorum exemplum popularis haberetur. Neque sane aut materia res novare volenti, aut speciosus obtentus deerat. Palam iniqui in rempublicam, in plebem, agrorum possessores erant, qui inter aliorum paupertatem et famem, latissimorum prædiorum reditus voluptatibus et luxu consumebant.

Cic. Bruto, c. 27. Dio. Appian. Civil. I. 1.

3. Nam antiquitus subactis per partes Italorum civitatibus aliquam agri portionem victor Romanus ademerat. In eam ex urbe aut Latio colonos mitti obtinuerat, et in singulos certum agri modum distribui. Veniebant autem in eam sortem culta maxime: sed quæ bello, ut assolet, vastata squalebant, quoniam impensa et cultu longiore, et primis annis parum fructuoso egebant, sub tolerabili tributo publice elocabantur. De frugibus decimæ, de arboribus quintæ pendebantur: eratque etiam in armenta et greges vectigal constitutum.

4. Ita putabant fore, ut possessores cum ipsi tantum agrorum colere nequirent, per mercenarios generis Italici colerent, quod cum laboris militiæque patientissimum esset, ea potissimum ratione contineri simul alique posse ad continuorum bellorum auxiliares delectus arbitrabantur. Sed res alio vertit, avaritia et astu divitum, qui publicos agros, ut longissimo tempore possessos, pro suis retinebant, augebantque. Summotis enim paulatim aut vi aut pretio veteribus dominis, non jam agros, sed latifundia colentes, Lucan. I. 167. ingenuorum operam aspernabantur, servitiisque coëmtis, Plut. Ti. rura exercebant. Id enim erat multo quæstuosius, tum Gracch. quia liberi homines ab agricultura stipendiis militaribus Appian. sæpe avocabantur, servis in eodem tempore manentibus; tum quia etiam ex partu ancillarum aucta familia, ad heros lucrum ingens redibat.

5. Hoc modo fiebat, ut possessorum res familiaris, servorumque numerus in immensum augeretur: paucioribus in dies ingenuis, qui præter inopiam domesticam, tributis Plut. etiam et delectibus atterebantur. Appian. Quin et quoties a bellis vacatio erat, pigrum ipsis infructuosumque tempus abibat, cum agros proprios non haberent, et abundante servorum numero, conductitia istorum opera nemo uteretur. Non erat obscurum, quanto reipublicæ periculo sociorum quotidie minor copia fieret, servi orti ab hostibus, et ipsi futuri hostes, si occasio venisset, augescerent.

6. Sed adversus ditiorum potentiam diu frustra sunt quæsita remedia: neque, licet vehementibus quorundam studiis instaretur, vim ullam prius obtinuerunt, quam sub Liv. VI. 35. annum urbis CCCLXXX. Rogatione Licinia caveretur, 'ne Appian.

quis ultra quingenta agri jugera possideret: neve plus quingentis capitibus pecorum, centumque majoris armenti pasceret: utque certus mercenariorum numerus ex ingenua plebe a possessoribus aleretur.' Hæc non modo tribuum suffragiis sancita, sed etiam jurejurando confirmata, egregie pauperibus et publicæ rei subvenerant, ni apud homines opum dulcedine captos validior legum Deorumque metu cupiditas, imbecilla juris claustra fraude vique perrupisset.

7. Nam sub initia multi dolo malo partem agrorum in propinquos transferebant, sub illorum nominibus sibi pos-
Liv. VII. 16. Appian. sidentes: ex quibus ipse legis auctor C. Licinius Stolo fuit. Mox, ut elusæ aliquamdiu leges tandem pro abrogatis contemnuntur, ne colore quidem quæsito, palam a divitibus agri longe supra statutum auctoritate publica modum retinebantur. Crebræ inter hæc tenuiorum querelæ, sed et ipsa boni decorisque publici cura, multos egregios viros advertebant, ut mederi cuperent. Verum cuncta reputantibus tutius visum est, relinquere intacta civitatis ulcera, quam impari remedio solicitare ad acerbitatem atrocioris mali.
Plut. Ferturque non alia prudentia C. Lælius Sapientis cognomen quæsivisse, quam quod in tribunatu movere talia conatus, ubi majora spe pericula vidit, destiterat.

August. de Civ. Dei, III. 24. Cic. de Or. I. 9. Appian. Plut.
8. Majore deinde perseverantia, sed multis et ante omnes sibi exitiosa, causam eandem agere Ti. Gracchus instituit, cum adolescens nobilis, facundus, et jam tribunatum plebis gerens, auctoritatem quam genus afferebat, eloquentiæ præsidiis, et jure magistratus communitam, ad contentionem de tantis rebus attulisset.

9. Accedebant ad hæc quotidiani ab amicis, ab æqualibus, a matre stimuli. Nam et Cornelia sæpe reprehendisse filios dicebatur, 'quod a populo Scipionis socrus, nondum Gracchorum mater vocaretur:' et Sp. Postumius æmulus laudum, et, dum militiæ Gracchus abest, forensi gloria multum provectus, juvenilem animum urebat. Præcipui tamen incensores, Diophanes Mitylenæus, et C. Blosius Cumis Campaniæ oriundus, fuerunt: alter diser-
Cic. Bruto, c. 27. Plut. tissimus ea tempestate Græcorum, et dicendi Tiberio magister, alter Antipatri Tarsensis familiaris, et ab eo sapientiæ studiis eruditus.

10. Movebatur etiam misericordia plebis, maxime quod calamitatem pauperum dedecusque reipublicæ ipse per Etruriam transiens viderat, quo tempore ad bellum Numantinum erat profectus. Neque desinebat populus omnibus eum modis impellere: passimque in porticibus parietibusque et monumentis scripta proponebantur, quibus Ti. Gracchi tribunatus, unica spes ereptos sibi agros repetentium, invocabatur. Hæ tam variæ et tam efficaces machinæ vel senilis animi maturitatem expugnare potuissent. Quo magis mirum fuit, ab acerrimo juvenum in re tanta nihil sine magno consilio summaque moderatione gestum fuisse: donec adversariorum iniquitate et contumacia irritatus, ipse quoque ad duriora deflexit.

11. Tum vero adhuc, non suo ipse arbitratu concepit legem, sed de sententia principum civitatis, qui sapientia et amore publicæ rei excellere credebantur: quorum P. Licinius Crassus fuit, pontifex maximus;[a] tum P. Mucius Scævola, quo nemo juris publici privatique peritior habebatur, tum maxime consul; et Ap. Claudius, cujus filiam Tiberius in matrimonio habebat. Quanta igitur in tam gravi injuria locum habere lenitas poterat, adhibita est: neque modo pœnæ legum remissæ, sed ultro præmium oblatum possessoribus, quo æquiore animo partem alieni agri ad justiores dominos redire paterentur.

12. 'Quanquam enim haud dubiæ æquitatis esset, quæ quisque contra mentem legis Liciniæ possedisset, ea cum fructibus et omni causa restitui, tamen dare se concordiæ civitatis' aiebat, 'ut inter jus populi, et consuetudinem possessionis media via decidatur, per quam nec adimantur omnia locupletibus, nec omnia relinquantur. Itaque se legem laturum, qua populus egenus agros recuperaret: Liv. Epit. possessores qui filios in potestate haberent, supra legitimum Appian. modum, ducena quinquagena jugera in singulos retinerent. Ad hæc administranda triumviros annuos creari placere, qui præterea animadverterent, ne quis portionem alienam,

[a] *P. Licinius Crassus . . . pontifex maximus*] Nondum Crassus erat pontifex maximus, sed brevi postea factus est in Scipionis Nasicæ locum. Vid. infra LIX. 28. 29. *Crev.*

sicut antea in fraudem legis factum frequenter fuerat, redimeret.'

Plut. 13. Hæc plebi grata, quæ facile præteriti temporis ferebat jacturam, dum in posterum sui ratio haberetur; intoleranda locupletibus erant, quanquam injuste possessa, tamen, quia longo tempore possederant, pro suo patrimonio impudenter defendentibus. Multaque passim adversus Tiberium aspera et falsa jactabantur, 'juvenem factiosum, et nimiæ potestatis avidum, nihil aliud hac largitione, nisi viam ad regnum quærere.'

August. de Civ. Dei, III.24. Plut.

14. Facile refellebat ista Tiberius, non causa minus quam eloquentia superior, graviterque inhumanam possessorum iniquitatem accusabat, 'qui cives suos, quorum labore illæ opes accumulatæ essent, et nunc quoque defenderentur, eos extorres agerent iisdem arvis, quorum jus atque ditionem illorum sanguine respublica paravisset. Etiam feræ, quibus per Italiam repletæ sylvæ sunt, cubilibus et habitaculis non carent, quo se recipiant. At hi, quorum laboribus Italiæ quies, quorum mortibus ceterorum vita redimitur, nisi quod eandem cum locupletibus lucem vident, eundemque aërem trahunt, commodis communibus arcentur: non tectum, sub quo latitent, non locum ubi pedem in suo ponant, obtinent: vagi cum uxoribus et liberis in ipsa patria exilium agunt.'

Appian. 15. Conversus deinde ad locupletium agmen, invidiose interrogabat, 'qua tandem causa iniquum putarent, quod populi esset, id populo dividi? cur servos civibus, militibus inhabilem militiæ turbam, postremo suis alienos præferrent? Plut. Vestra denique opera effectum est, ut mentiantur imperatores nostri, cum acie instructa pro aris et focis dimicare homines jubent. Quotus enim quisque aram paternam, aut larem familiarem usquam habet? Sed pro alieno luxu, proque alienis opibus spiritum vitamque prodigit Romanus ille populus, quem orbis terrarum dominum magnifico sed inani titulo vocant, omnium egenum, et ne glebam quidem agri, paucis exceptis, possidentem.'

16. Hæc ab ingenti animo, et dolore non minori librata fulmina nemo adversariorum sustinere poterat. Quare ad M. Octavium conversi, (collega is in tribunatu, idemque

familiaris Graccho erat,) auxilium implorabant. Atque ille verecundia amicitiaque retinentibus contabatur. Postremo magna virorum illustrium frequentia orante convulsus, intercedere legi, et collegæ obnuntiare[b] instituit. Tum vero accensus ira Tiberius, priore illa et leniore lege relicta, aliam ferre contendit majoris severitatis, tantoque gratiorem in vulgus, quanto acerbior futura possessoribus erat: simpliciter 'excedere' jubens 'agris, quos contrà leges quisque occupasset.'

17. Sic irritatis utrimque animis quotidiana cum in Rostris, tum senatu oriri certamina: singuli, multi, ut locus tempusve tulerat, inter se jurgiis conviciisque rem gerere: nihil usquam sanum aut concors, sed velut in adversis castris suspecta omnia et infensa esse. Inter ipsa tamen factionum capita, licet sane studiis et æmulatione acriter contenderent, modestior, et contumeliarum expers rixa fuit: insigni documento, quantum in animis hominum præclara indoles cum recta institutione valeat, cui uterque horum a pueritia assueverat.

18. Rogabat Octavium Tiberius, quando et illum agri publici haud exiguam possidere partem compererat, ut omissa contentione ferri legem sineret: et quanquam ipse haud sane abundaret opibus, pretium ex suis bonis offerebat. Immoto ad hæc Octavio, vetuit Tiberius quicquam prius publicæ rei agi, quam perlata lex esset. Etiam ærarium, ne adiri a quæstoribus posset, annulo suo clausit, et prætorum quosdam jus dicere pergentes, proposita mulcta, coërcuit: tanta omnium trepidatione, ut possessores mutata veste sordidati et supplices in foro obversarentur. Etiam insidias Tiberio structas fuisse, conductosque in caput ejus percussores traditur. Post hæc ipse quoque dolone haud dissimulanter accinctus, in forum ventitabat, magna prosequente turba, cum prodeuntem domo nun- Flor. III. 14. Sempr. Asell. ap. Gell. II. 13.

[b] *Et collegæ obnuntiare*] Dubitamus, an hic satis proprie Freinshemius loquatur. *Obnuntiare* enim ad auspicia spectat. *Obnuntiabat* magistratus is, qui cum de cœlo servasset, aliquid sibi visum renuntiabat, propter quod concionem dissolvi necesse esset. At neque apud Plutarchum, neque apud Appianum, neque etiam in iis quæ mox Freinshemius narrabit, ulla inter Tiberium et Octavium de auspiciis disceptatio est. *Crev.*

quam minus terna aut quaterna hominum millia stiparent.

19. Aderat interea dies, quam ferendæ legi prædixerat. Tum vero tumultu et ira fervere animi, nihilque satis ex Appian. præscripto legum aut sanæ civitatis institutis fieri. Post multa invicem jurgia, cum jussu Tiberii scriba recitaret legem, silentium ei M. Octavius injunxit, multum conquerente Graccho, et, quia nihil proficiebat, 'in posterum diem adesse concionem' jubente: 'tum enim se modis omnibus perlaturum legem esse.'

Plut. 20. Cum ita majus etiam solito agmen, tanquam ad ultimam dimicationem, in foro confluxisset, Tiberius recitari legem cum minis imperat, intercedit Octavius: vetanti tribuno, sicuti oportebat, contra jubentem paretur. Ea res, et quia divites urnas ad suffragia colligenda paratas abstulerant, certamen ingens excitavit: ventumque ad sæva omnia foret, ni consularium quorundam interventu animorum motus paulisper consedisset. Ii dextra Tiberii prehensa cum precibus et lacrymis obtestabantur, 'ne misceri omnia seditione et tumultu sineret:' isque, reverentia virorum, et obversante jam animo malorum quæ imminebant specie, 'quid igitur se facere vellent?' interrogabat; 'aut quid afferrent ad rem exulceratam consilii?' Negantibus 'ex se quicquam opis esse,' et 'ut referri negotium ad senatum pateretur' orantibus, ad extremum assensus est. Nam et Patrum optimo cuique, et publicæ rei studiosissimo non ingratam fore legem confidebat.

21. Sed cum in curiam venisset, ibique a plerisque senatorum, nam hi plurimum agri publici possidebant, conviciis et jurgiis exagitatus esset,[1] ut inter paucos, et de- Appian. Plut. stituto concione sua Graccho, liberius; in forum recurrens, orare collegam supplicibus verbis instituit, 'remitteret obstinatum animi rigorem, plebemque commodis tantorum laborum periculorumque pretio comparatis aliquando frui sineret.'

22. Nihil ad hæc moto collega, 'Nullum igitur,' inquit, 'remedium video, quam ut alteruter nostrum magis-

1 *Est* edd. ante Crev.

tratu abeat. Tu M. Octavi, de me roga populum prior: is si jusserit, privatus repetam domum.' Atque hanc quoque conditionem illo recusante, 'Quando nihil,' inquit, 'æqui a superbis et avaris hominibus impetrari potest, in crastinum adeste, Quirites. Ille dies, si viri estis, hæc certamina finiet. Nam et de lege, et de tribuno vos in suffragia mittam: ut intelligant homines, majorne populi Romani auctoritas esse debeat, an tua, M. Octavi, qui tribuniciæ potestatis telum, tuendæ plebi a majoribus comparatum, ad opprimendam illam perdendamque intorsisti.'

23. Postridie conscenso suggestu 'rogationem se de M. Octavio laturum' dixit, 'ni incepto desisteret:' eumque, 'ut jam sibi quoque, non tantum populo parceret,' denuo accuratis precibus solicitavit. Sed Octavio generosa mens erat, cœptique ad extremum tenax: quam puderet, fidem tot illustribus viris datam, et in se uno spem possessorum recubantem, destituere. Tum ad suffragia itum, Deos hominesque testante Tiberio, 'invitum se et ultima necessitate coactum, ad remedium tam tristis exempli descendere.' Liv. Epit. Plut.

24. Jam sententia unius tribus ademta Octavio potestas erat: neque ille, quanquam renovante preces Tiberio, flectebatur. Jam pluribus pluribusque auctoritatem prærogativæ sequentibus, de quinque et triginta tribubus septemdecim, 'uti rogas,' jusserant;[c] et, si una præterea accederet, confectum negotium erat: cum, iterum inhibito paulisper suffragiorum ordine, Tiberius tam propinquo periculo per ultimas obtestationes obfirmatum collegæ animum expugnare conatus, propalam complexu omnibusque blanditiis oravit, 'contra populi voluntatem niti, sibique ignominiam, amico et collegæ dura consilia non lubenter amplexo invidiam procurare, desineret.' Appian. Plut. Appian. Plut.

25. Versabat inter hæc ancipitem Octavium hinc periculi magnitudo, si persisteret in incepto; inde pudoris,

c *Septemdecim, uti rogas, jusserant*] Vitiosa locutio. Dicendum erat, *uti rogarat* Tiberius, vel *uti rogatæ*. Nempe hæc verba, *uti rogas*, sunt jubentium legem, ut l. vi. Liviano c. 38. 'et uti rogas, primæ tribus dicerent.' At ubi non illi inducuntur loquentes, sed ipse narrator ex persona sua loquitur, tunc mutanda est necessario formula. *Crev.*

si absterreri se pateretur: feruntque, deliberantis animi haud dubia signa, inter diuturnum silentium lacrymas erupisse. Verum ubi ad possessorum agmen deflexit oculos, apud hos existimationem partam amittere, eorumque conviciis proscindi quorum ornari laudibus sueverat, haud sustinens, id modo, 'ageret sane Gracchus quod collubitum animo ejus esset,' respondit. Hunc ad modum perrogato jussoque privilegio, viatorem Gracchus mittit, 'privatumque detrahi de suggesto' jubet.

Vell. II. 2. Liv. Epit. Appian. Plut.

26. Erat hæc cum sua sponte tristis et indigna species, egregium juvenem paulo ante sacrosancta potestate præditum subito de Rostris deturbari: et augebat invidiam, quod a liberto maxime Gracchi manus injecta homini foret. Gracchus enim, more cetera non improbabili, apparitoribus libertinis suis utebatur. Neque tamen Octavii fortuna populum commiseratione permovit. Plus valebat in iratis animis recentis offensæ dolor: magnaque in illum manu coorta, nisi vim accursu suo locupletes avertissent, in foro esset discerptus. Servus tamen ex fidissimis, qui pro domino corpus opposuerat, oculis effossis cæcatus est: ipse, cum ad tumultum etiam Tiberius accurrisset, suique reverentia plebis impetum inhibuisset, ægre effugit.

Flor. III. 14. Plut.

27. His ita gestis, neque ullo jam obsistere audente, lex agraria continuo perfertur. Triumviri dividundis agris, colonisque deducendis, Tiberius ipse, cum socero Ap. Claudio, et C. fratre, qui tum admodum juvenis ad Numantiam militabat, creantur. Neque enim quenquam sibi satis fidum extra Gracchi domum, commodisque suis propensius faventem populus rebatur. Surrogatus etiam in locum Octavii tribunus plebis est, ex clientibus Gracchi, cujus ne nomen quidem satis constanter traditur, Q. Mucium aliis, aliis Minucium, aut Mummium tradentibus. Hæc victoria plebis animos vehementer sustulit, magnoque hominum concursu auctor tam gratæ legis, non tanquam unius oppidi, sed totius Italiæ conditor parensque, domum reductus est.

Vell. II. 2. Liv. Epit. Appian. Plut.

Oros. V. 8. Appian.

28. At senatus et equites Romani, quibus ex ordinibus plerique agros hac lege amittebant, palam indignati, quibus poterant modis dolorem suum ulciscebantur: et in-

Liv. Epit. Plut.

gressus curiam Tiberius, cum ex more tabernaculum divisuris agrum dari solitum peteret, cum conviciis repulsam tulit: etiam in diurnum sumtum, ex sententia P. Scipionis Nasicæ, haud amplius sestertios senos[d] ei decreverunt. Nasica enim, quod magnum agrorum modum possidebat, moleste ferens auctore Graccho expelli, ad suscipiendas cum eo inimicitias cupide proruperat.

29. Tanto avidius inceptum persecutus juvenis, immensam multitudinem agros sperantium ab urbe secum eduxit. Appian. Quo liberius iram et minas spirantes ceteri, negabant 'impune laturum, qui sacrosanctâ potestate violata, tantam in Italia seditionum tempestatem excitatum iret.' Neque Plut. inanem periculi metum ei cum alia indicia fecerant, tum unius amicorum subito defuncti suspecta signa præferens corpus: concursuque cum efferretur facto, hominem veneno interiisse creditum conclamatumque est, et ob amicitiam Gracchi plebisque sublatum interpretati, subierunt lectum, rogumque circumsteterunt.

30. Atque erat haud multum aberrans a similitudine veri suspicio. Namque disruptum in igne corpus, tantam vim humoris effudit, ut flammam extingueret: neque iterum igne accenso uri potuit, donec alium in locum translatum sic quoque ægre cremaretur. Ea res occasionem Graccho dedit, magna divites invidia onerandi, qui mutata veste, productisque in forum liberis, horum, matrisque suæ curam populo commendabat, quandoquidem his moribus intelligeret vitam sibi minime tutam aut diuturnam fore.

31. Sic in dies magis magisque exacerbatis rebus, cum et possessoribus ægre facere, et populum demereri summopere studeret, aliam promulgavit agrariam legem, qua Liv. Epit. majorem agri modum complecteretur, 'ut iidem triumviri qui dividundis agris creati essent, qua publicus, qua privatus ager esset, judicarent.' Erat egenorum ingens in urbe multitudo: et repetiti a possessoribus agri, cum ad offensam divitum satis valerent, necessitatibus speique plebis non sufficiebant. Itaque jam utrobique malam

[d] *Sestertios senos*] Grossos argenti singulos cum dimidio. *Crev.*

inire gratiam Tiberius cœperat, cum alteri nimium ademtum sibi, alteri parum datum quererentur.

32. Hic velut ipsa fortuna munus hoc offerente, avide arripuit occasionem ex Attali Pergameni testamento pauperibus gratificandi. Nam Asiæ rex Attalus, cui ab amore matris cognomentum Philometor fuit, per eos dies hærede populo Romano decesserat. Igitur Tiberius legem se promulgaturum ostendit, qua, 'iis qui lege Sempronia agrum accipere deberent, pecunia quæ regis Attali fuisset divideretur. De urbibus autem quæ Attalo paruissent,' negabat 'senatum statuere posse, verum populi de iis cognitionem esse oportere.'

Auct. de Vir. Illustr. in Grac. Appian. Mithrid. Liv. Epit. Plut.

33. Id vero longe omnium gravissime senatus tulit: neque unquam infensius aut plurium conviciis laceratus Tiberius est, præter alia quæ certatim ingerebantur, surgente Q. Pompeio, accusationemque minitante, quamprimum magistratu Gracchus abivisset. 'Quod enim vicinus Gracchi esset, comperisse asseverabat, ex instrumento regio eum diadema et purpuram, quasi Romæ regnaturum, ab Eudemo Pergameno accepisse.'

Oros. v. 8. Plut.

34. Q. autem Metellus, (cujus in C. Fannii Annalibus exposita est oratio,) exprobravit, 'quod patre Tiberio censore, quoties ille domum a cœna se conferret, extinguere lumina cives sint soliti, ne tanquam præter justum modum conviviis et vino indulgentes gravissimi viri opinione notarentur: ejusdem autem filio audacissimus quisque et egentissimus de plebe præluceret.' Sed acerbissima cum T. Annio Lusco contentio fuit, qui sponsione provocare Gracchum ausus est, 'ni sacrosanctæ potestatis violatæ reus esset,' Ibi multis astrepentibus Tiberius in forum accurrens, convocata concione prehendi Annium jussit.

Cic. Bruto, c. 21. Plut. Fest. in *Satura*. Plut.

35. Is ubi adductus esset, videretque accusatum se iri ab homine, cui neque facundia, neque gratia par esse posset, ad suas artes conversus, erat enim ut in dicendo minime copiosus, ita ad interrogandum acutissimus, petit 'ut pauca prius sciscitari liceret, quam concionari Gracchus inciperet:' neque abnuente illo, cum silentio ab omnibus audiretur, 'Quæro,' inquit, 'Tiberi, siquidem a te exagitatus, quemlibet collegarum tuorum appellavero, is-

que auxilio mihi fuerit, ira commotus ei quoque magistratum abrogabis?'

36. Ad hanc interrogationem ferunt ita perturbatum esse hominem alioquin ad dicendum juxta audendumque paratissimum, ut prorsus obmutesceret, concionemque statim dimitteret. Inde haud obscure perspiciens, quantæ sibi invidiæ abrogata Octavio potestas esset: neque jam divites tantum, sed ipsam quoque plebem molestius ferre, magistratum ad eum usque diem inviolabilem habitum, novo prorsus exemplo imminutum esse; referre ratus, de jure tribunorum, et quam non inique depulsus potestate Octavius esset, populum edoceri, hunc in modum pro concione disseruit.[e] Auct. de Vir. Illustr. Plut.

37. 'Intelligo, Quirites, passim in urbe sermones adversos esse, quod abrogata M. Octavio lege mea potestas est. Quæ res ad vestram potius quam meam accusationem pertinet: atque ideo qui privatas[2] injurias contemnere quam ulcisci soleo, non possum pro meo erga plebem Romanam studio hac ejus contumelia non graviter commoveri. Ecquid enim esse causæ potest, cur judicium ejus incusent, qui vestram scilicet vicem indignantur, uni tribuno jus ademtum esse,[f] homines, qui nunquam illud natum, et nunc quoque, si qua possent, eversum extinctumque modis omnibus mallent?

38. 'Non temere, neque festinanter tanta res acta est. Atque utinam alia tuendæ plebis ratio fuisset: neque auctoribus istis tantum ille juvenis contumaciæ induisset, ut velut indicto sine missione certamine, aut illi cadendum,

2 *Privatus* edd. ante Crev.

[e] *Hunc in modum pro concione disseruit*] Oratio sequens non merus ludentis ingenii fœtus haberi debet. Præcipua ejus capita suggerit Plutarchus, atque ita ut aliquod eloquentiæ Tiberii Gracchi specimen dare se velle dicat. Quibus verbis significat profecto se non ea ex suo protulisse, sed ex ipsamet Tiberii oratione, quæ illius ævo extare poterat, excerpsisse. *Crev.*

[f] *Qui vestram scilicet vicem indignantur uni tribuno jus ademtum esse*] Fortasse Latinius, clarius certe scripsisset Freinshemius, *qui vestra scilicet causa indignantur uni tribuno jus ademtum esse:* ut Livius III. 68. 'Nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos . . . vestra vos causa incitare et stimulare putatis.' *Crev.*

aut vobis pereundum esset! Nec ignari quid ageretur ad suffragia venistis; multa in ea causa ultro citroque dicta sunt. Quæ invidia est, si tandem utilior eademque justior sententia, vicit? Sed quia de utilitate minus dubitari video, quæ sese ultro ingerit, omnemque criminandi ansam evidentia commodorum amputat; quo jure factum sit quanquam ignorare non deberent qui legem sciverunt, tamen, ut obviam eatur eorum astutiæ, qui spem suam omnem in animis vestris quacumque demum arte turbandis dissociandisque posuerunt, non modo quod factum est, quia factum est, sinendum, sed etiam, si res foret adhuc integra, nunc quoque fuisse faciundum aio.

39. 'Non est profecto ut isti me doceant, sacrosanctam tribunorum plebis potestatem esse: scio enim meminique, neque vereri debent, ne aut ego obliviscar, aut quenquam oblivisci patiar. Sed errat prorsus pueriliter quicumque existimat, tantam illam reverentiam hominis esse, non populi: cujus ille commodis inservire debet, quoque fortius et securius id faciat, eam nempe ob rem inviolabilis et sacrosanctæ potestatis jure munitur. Sic utrimque veluti pacto quodam inter se devincti tribunus populo fidem, populus tribuno honorem præstat: ut tamen semper populi major habenda sit ratio, qui non propter tribunum, sed propter quem tribunus est.

40. 'Quæ igitur major vel noxa noceri, vel injuria vobis inferri, Quirites, potest, quam si tribuni potestas supra jus populi adeo extollitur, ut populi quidem voluntatem atque commoda negligere, quid negligere? ludificari, spernere, obterere tribunus impune queat, populus de tribuno statuere nequeat? Sacrosanctus enim est! certe. Si conditioni quam accepit paret, si non solo nomine tribunum, sed fide operaque præstat, sacrosanctus esto. At si hæc omnia pro nihilo habeat, sic quoque sacrosanctus erit?

41. 'Quid si quem in hac potestate furor invaserit, ut Capitolium diruere, navalia incendere velit, non coërcebitur? ratio habebitur sacrosanctæ potestatis? Et tamen qui hoc auderet facinus, malus sane tribunus, at tamen tribunus foret. Sed qui M. Octavii exemplo hoc ageret, ut deleret jus populi, vim eriperet tribubus, libertatem

opprimeret; is ne quidem tribunus jam esse posset plebis, quam hoc utique pacto funditus sustulisset. Quid autem stultius quam potestatem æqui juris tuendi causa repertam in tantum extollere, ut jam ipsis illis consulibus, quorum nimiæ potentiæ opposita fuit, ipsis regibus major atque intolerabilior fiat?

42. 'Consules in carcerem a tribuno duci vidimus: exactum a majoribus nostris regem scimus, eamque potestatem ob unius hominis delictum ex urbe nostra sublatam esse, sub qua et cœperat urbs ipsa et creverat. Quid autem jure regio, quod omnium et magistratuum potestatem, et sacerdotiorum religionem unum complectitur, reperiri potuit sanctius? Etiam vestales, cujus sacerdotii vel præcipua apud nos veneratio est, quæ cærimoniarum sanctimoniam incestu polluunt, vivæ humantur. Neque enim ratio erat, eum ipsis præstari honorem lædentibus Deos, quem colendorum eorum gratia accepissent.

43. 'Ergone reges nullo plebiscito[g] Brutus exegit: a quolibet tribuno in carcerem duci consules jubentur: flagris cædi vestales pontificis jussu fas est: tribuno quem aliquot tribuum suffragia dare magistratum potuerunt, eum universæ non poterunt abrogare? Egregios vero plebicolas, qui, dum extulisse populi potestatem videri volunt, sustulere! Donaria Diis dicata transferri quoquo populo visum est, nemo vetat: magistratu se abdicare homines, translatitium est. Sive cærimoniam in tribunis, sive honorem esse volumus, quidni voluntate populi hæc religio, ut alia consecrata, moveri queat; et hæc potestas exemplo ceterarum abdicari?'

44. Hæc inter certamina cùm æstas venisset, comitiis tribuniciis instantibus, cura studiisque fervebant omnia. Quippe divites omni ope annitebantur, ut quam infestissimi Graccho legibusque ejus tribuni crearentur. Ejus rei causa cum palam coitiones fierent, amicos Tiberii metus incessit, ni continuata illi potestas foret. Ab his inductus, ut populi studia recentibus meritis sibi pignoraret, Appian. Civil. l. 1. Plut. Dio ap. Vales. Liv. Epit. Plut. et Dio.

g *Nullo plebiscito*] Hoc qui poterit dicere Freinshemius, non videmus. Contrarium enim constat ex Livio I. 59. et ceteris historiæ Romanæ scriptoribus. *Crev.*

omnia miscere legibus promulgandis cœpit, minus jam boni decorisque publici, quam irarum et simultatis cum senatu memor. Nam et militibus stipendiorum minuebat tempora: et provocationem a judicibus ad populum dabat: et, cum antiquitus ex senatu lecti judices essent, legem judiciariam, quæ deinceps a Caio fratre perlata est, ferebat, 'ut senatores equitesque Romani pari numero judicarent.' Etiam Italicis populis, ne quid ad conciliandas modis omnibus vires intentatum sineret, civitatem Romanam pollicebatur.

Flor. III. 17. et Dio. Vell. II. 2. Dio.

Plut.

45. Circum hæc tempora nihil a Graccho prætermissum ferunt, quo miserabilior populo fieret. Cum atra veste prodire in publicum, supplicare, flere, commendare matrem populo, commendare parvos liberos, eum etiam quem virilis sexus habebat producere, ut conspectu ejus magis etiam animi commoverentur. Agebat autem non modo ut ipse tribunus reficeretur, sed Caio fratri eandem potestatem, Appio socero consulatum dari cupiebat. Hanc unam ad perpetranda cœpta viam rebatur.

Sempr. Asell. ap. Gell. II. 13. Dio.

Plut.

46. Nitebantur adversus hæc summa contentione locupletes, gratiaque et clientum studiis effecerant, ut in ferendis suffragiis cum vinci partem suam Gracchus animadverteret, (plebis enim magna portio, intenta operi rustico, aberat,) commotus ira ac metu, jurgiis adversum collegas, qui commoda plebis, ipsi divitum satellites, sui quæstus causa proderent, tempus eximere, deinde dimittere tribus cogeretur, edicto, 'ut postridie vellent adesse.' Tum digressus a Rostris, et per forum obambulans, supplici voce lacrymisque manantibus populo se commendavit: periculo, quod illius utilitatibus serviendo subiisset, gravibus verbis exaggerato. Quibus ita permovit homines, ut, cum inter alia forte jecisset, 'sibi ab insidiis inimicorum ne domi quidem suæ securam noctem fore,' magna pars plebis circum fores ejus custodiæ causa pernoctaret.

Appian. Plut.

47. Ubi dies affuit, postrema vitæ ejus futura, non jam magnitudine modo suscepti negotii, et imminentis certaminis obversante specie tardior, sed etiam prodigiis, quæ adversa multa evenerant, turbatus, quid capiendum consilii

Val. Max. I. 4. Plut.

foret, addubitabat. Cum enim auspicia prima luce peteret, neque pulli ad pastum prodire voluerant, neque unus qui prodierat pasci, sed ala sinistra sublata, extensoque pede, rursus in caveam refugerat. Sic aliud quoque recordatus omen, eo impensius cohorruit. Quippe cum haberet galeam, qua solebat in præliis uti, eximie comtam ornatamque, in eam clam omnibus irrepserant angues, ibique posuerant et excluserant ova. Id tanquam fatale suæ familiæ prodigium timuit: cum et Graccho qui in Lucanis interfectus est, et patri suo Tiberio, paria serpentum omen interitus fecissent. Quia tamen in Capitolio jam convenisse populum nuntiatum erat, spem suorum prodere non sustinens, domo profectus est. Liv. xxv. 16. Val. Max. I. 6. et IV. 6. Plut.

48. Ibi eum alia exceperunt terrueruntque portenta. Nam in ipso statim egressu sinistrum pedem tanta vi impegit limini, ut pollicis ungue perfracto, sanguis per calceum emicaret. Neque longe processerat, cum in sinistro domus stillicidio corvos conspexit pugnantes; deinde in adversum ipsum occinentes, etiam fragmento tegulæ ante pedes ejus projecto. Id vero non ipsum modo Tiberium, sed totam illam, qua stipatus ibat, multitudinem conterruit: neque erat tam obfirmata mente quisquam, quin magnum aliquod instare malum ominaretur. Jul. Obs. Val. Max. I. 4. Plut.

49. Unus C. Blosius, perpetuus Tiberio comes, et consiliorum socius, negabat 'decorum fore, si Gracchi bis consulis et censoris filius, P. Africani nepos, idemque plebis Romanæ patronus, corvi metu deterritus esse dicatur, ne civibus tanto studio vocantibus se præberet.' Et aderant eodem tempore frequentes ab amicis nuntii, properare jubentes: 'omnia qualia vellet reperturum.' 'Hoc,' inquiebat Blosius, 'non tacitum tibi abire probrum inimici sinent, quin a te ludibrio haberi populum, regio more tempus tibi commodum opperiente, vociferentur.'

50. Ita cum in Capitolium ascendisset, multo favore plebis exceptus est, cingentibus eum notissimis quibusque, quia periculum ab adversariis ei metuebant. Neque urgebant illi segnius, turbæ immixti: quanquam agniti sæpe repellerentur. Ita factum, ut iterum citante tribus Q. Mucio, (nam is comitia, concedente Rubrio, cui ea sors Appian. Plut.

evenerat, habebat,) nihil jam rite atque ordine fieret trudentibus invicem hominibus, et strepitu impellentium impulsorumque crebrescente.

Val. Max. III. 2. P. Victor de Region. Urb. Val. Max.

51. Dum hæc in Capitolio geruntur, senatus in ædem Fidei a P. Mucio Scævola consule vocatus, ut ex propinquo molitionibus tribuniciis resisteret, quid tali in tempore faciundum esset, consultabat. Plerisque omnibus placuerat, 'ut consul armis rempublicam tueretur.' Sed is, ut erat animo leni ac tranquillitatis studioso, quicquam se vi acturum pernegabat. Ergo segnitiem ejus incusantes ceteri, 'quando rempublicam consul timiditate proderet, alia capienda esse consilia' conclamantes, negotium suis dederunt, ut servos et clientes in armis haberent. (Plut.)

52. Id ex amicis Tiberii Fulvius Flaccus senator renuntiaturus accurrit in concionem, et ex superiore loco innuens manu, esse de quibus certiorem Tiberium faceret significabat. Vix jubente Tiberio permissus ad eum aditus est. Cognitoque quid attulisset, qui proxime Tiberium stabant, præcingunt togas, frangunt apparitorum hastilia,[h] denique ad vim repellendam quibus modis possunt se comparant. (Appian.) Diffugiunt e Comitio tribuni ceteri: templum a sacerdotibus clauditur. (Plut.) Ea species commovit longius remotos, ut, quid ageretur, cum trepidatione sciscitantes, omnia clamore tumultuque confunderent. Ibi Tiberius, nam audiri non poterat, capitis instare discrimen indicans, admovit vertici manum. Hoc sic exceptum ab inimicis, tanquam diadema posceret: additumque, falso, ut existimem,[i] 'palam dictitare eum, senatu interemto omnia per plebem agi oportere.' Tum vero accensis omnibus, P. Scipio Nasica (Flor. III. 14. Auct. de Vir. Illustr. Val. Max. Plut.)

[h] *Frangunt apparitorum hastilia*] Sic habet Plutarchus, nempe δόρατα. Videtur dubitasse Freinshemius, quid ea voce hoc in loco intelligendum esset. In editione enim Donjatii margini ascripta est hæc nota; profecto ex autographo Freinshemii: 'Appian. 13. de voce *hastilia*. An fasces? an virgæ?' Nempe hac nota sese admonebat ipse Freinshemius, consulendum esse sibi Appianum de sensu vocis *hastilia*. Sane Appianus memorat non δόρατα, sed ῥάβδους καὶ ξύλα· quæ ita intelligenda videntur, ut lictores præter virgas fascium etiam baculos oblongos sive hastilia quædam manibus gererent. *Crev.*

[i] *Ut existimem*] Quod quidem existimaverim; ut opinio mea fert. *Crev.*

petit a consule, 'ut servet rempublicam, et tollat tyrannum.'

53. Atque ille, 'Video,' inquit, 'Patres Conscripti, plerosque magis ira, quam ratione permotos, egregium in rempublicam animum turbulentius agendo corrumpere. Nam si de actionibus Ti. Gracchi quæritur, tam lenis profecto nemo erit, quin præfervidi spiritus juvenem ad fœda et flagitiosa prolapsum fateatur. Sed ideo nimirum leges feruntur, mores servantur, et consilium publicum est, ut, si quid peccatum in civitate fuerit, non impetu, qui plerumque cæcus est et improvidus, sed ratione et jure corrigatur. Interesse aliquid inter seditiosum tribunum, et populi Romani senatum, æquum est: ut in illo audacia reprehendatur; Curiam maturitas ornet, et nunquam amica festinationi prudentia.

54. 'Quod si subita nos indignatio præcipitet ad vindictam, quid deinde respondebimus causæ nobis fuisse, cur Gracchum plecteremus? Allegabimus leges ab eo violatas, jura convulsa civitatis? neque enim aliud quicquam crimini dabimus. Non igitur et quæ civem indemnatum necari vetant leges sunt? Atque illæ tanto majori cum periculo perrumpentur, quanto cariores populo Romano sunt, qui suæ libertatis illa maxime præsidia esse arbitratur. Sed fac, Deum aliquem promittere nobis impune futurum quod agimus. Hoc igitur in rempublicam introducemus exemplum, ut, simul aliquid admissum esse a quopiam dicetur, is incognita causa, inauditus, indemnatus opprimatur? Quid festinatione opus est, ubi contatoribus et consideratis esse licet?

55. 'At vero Gracchum diadema poscere, senatum tolli jubere dictitant. Oro vos, Patres Conscripti, quis vidit vestrum? quis audivit? aut cui venire in mentem, dum sit affectibus vacua, possit, quenquam haud extreme furiosum, nullis ad eam rem paratis præsidiis, hoc sedente consilio, hoc populo circumstante, tam avido libertatis, tam tenaci, tam etiam ab omni servitutis mentione et umbra abhorrente,[3] ea die claro, loco tam celebri postulatu-

3 *Abhorrentem* ante Crev. legebatur.

rum esse. Scilicet inconditum hoc vulgus, et viatorum baculi rem tantam conficient? et hic, quemcumque tandem videri fas est, homo certe non excors neque fatuus, cogitabit?

56. 'Certe Scipio, vir clarissimus patriæque amantissimus, modo tolli eum continuo jubebat. Quod si integrum est facere, certe non ea potentia Gracchi est, ut periculum sit, ne respublica per eum opprimatur. Neque dubium, si possit armis opprimi, etiam ad causam dicendam cogi, modisque aliis, quales jura civitatis patiuntur, coërceri posse.

57. 'Apud majores nostros multæ a tribunis seditiones motæ sunt: nec unquam eo decursum, ut indicta causa trucidarentur. Idcirco, quod neque sapientissimis optimisque viris placuit, neque legibus permissum est, id ego me facturum nego. Ceterum si quid contra leges Tiberius fecerit, id neque ratum habebo, et quod senatus more ac lege censuerit ita exequar, ut omnes sentiant, reipublicæ diligentem atque etiam fortem consulem minime defuisse.'

Val. Max. Auct. de Vir. Illustr. Vell. II. 3. Liv. Epit. Appian. Plut.

58. His auditis, exsiliens Nasica, dextramque tollens, 'Quoniam,' inquit, 'consul, dum juris ordinem sequitur, id agit ut cum omnibus legibus Romanum imperium corruat, qui rempublicam salvam volunt, me sequantur.' His dictis lacinia caput obvolvens ibat: sequebatur optimatium agmen, togis sinistro brachio circumdatis, obvios quosque disjiciens: quippe dignitatem virorum reveriti homines non resistebant, sed qua quisque poterat se proripientes, locum dabant ruentibus. At illi raptis subselliorum fragmentis, nam subsellia multa fugientis turbæ impetus ruperat, Tiberium petebant, clientum mancipiorumque multitudine, cum sudibus et clavis, quas domo attulerant, comitante. Jamque cæde obviorum cœpta, tanto intentius ceteri fugere, cum in turba Tiberius, cum

Oros. v. 9. Plut.

jam comprehenderetur, dimissa toga tunicatus effuso cursu, per gradus qui sunt super Calpurnium fornicem abibat, ni corporibus jacentium retinentibus oppressus necatusque esset.

59. Haud equidem crediderim Nasicæ manu cecidisse,

quanquam traditum a quibusdam est, qui forte quod oppressum a P. Scipione Tiberium compererant, ejus non consilio tantum et auctoritate, sed etiam vulnere patratam cædem esse putaverunt. Apud diligentiores invenio, cum ex prolapsione se attolleret, pede subsellii a P. Satureio occupatum esse: altera deinde plaga L. Rubrium gloriari solitum. Ita a collegis suis interfectus est, neque tribunicii juris sanctitas ei profuit, qui prior illud in M. Octavio videbatur violasse. Observatum sane est, nemini unquam, qui collegæ magistratum abrogasset,[k] vitam ad alterum annum duravisse. Diod. ap. Vales. Plut. Vell. II. 3. Plut. Dio, XLVI. Jul. Obs. c. 68.

60. Hoc exitu seque et rempublicam turbandi finem fecit juvenis, si pauca et postrema exceperis, innocentia vitæ, claritudine ingenii, sanctitate propositi nemini postferendus. Occubuerunt cum eo homines amplius trecentis, fustibus omnes et lapidibus interfecti, nam ferrum abfuerat: modestiore paulo principio futuris cladibus præludente discordia. Hactenus enim studiis tantum verbisque certatum in urbe fuerat. Ab illo primum exemplo, civilis sanguinis vilitas, et gladiorum impunitas cœpit. Appian. Vell. II. 2. Plut. Appian.

61. Corpora insepultorum,[4] adeo sepulturæ quoque odium inviderat, in Tiberim projecta: ipsius Gracchi cadaver ab ædile Lucretio in flumen præcipitatum, cognomen familiæ dedit, ut Vespillones vocarentur. Hæc atrocitas, neque enim fratrem Caium ut nocte sepelire liceret supplicantem audiverant, suspicionem apud multos excitavit, non tam amore patriæ, quanquam hic ubique prætexitur, quam odiis in Gracchum, et sui compendii gratia facinus hoc designatum a locupletibus esse: præsertim, cum numerus illorum qui juvenem tum stipabant, tribus millibus haud amplior, facile mitioribus coërceri remediis potuisset. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr. Plut.

62. Laborabat interim servili bello respublica, quod Liv. Epit.

4 *Sepultorum* edd. ante Crev.

[k] *Nemini unquam, qui collegæ magistratum abrogasset*] In eam rem adducuntur exempla Bruti, qui Collatino; Octavii, qui Cornelio Cinnæ consulatum; Helvii Cinnæ, qui Marullo Flavioque; P. Titii, qui Servilio Cascæ interfectori Cæsaris tribunatum plebis abrogavere. *Crev.*

vario eventu gerebatur: et qui civium suorum actiones tam hostiliter ulti erant, vicissim a mancipiis suis intoleranda patiebantur. Nam præter fugatos cæsosque in Sicilia exercitus, per Italiam quoque atque in ipsa urbe trepidatum est, ubi jam centum quinquaginta servi conjuraverant. Quorum indiciis (comprehensi enim punitique fuerant) cum passim per Italiam conjuratum esse patuisset, Q. Metello, Cn. Servilio Cæpioni datum negotium est, iique Sinuessæ ad quatuor millia servorum oppresserunt: etiam Minturnis quadringenti quinquaginta in crucem acti sunt. Manavit præterea in Asiam, in Græciam idem furor: et in metallis quidem Atheniensium ab Heraclito prætore, supra mille servorum occisi: in Delo quoque insula cum eadem molirentur, præventi a dominis, et supplicio affecti sunt. Neque Macedonia malorum istorum exsors fuit,[1] quam late depopulavere servitia.

Jul. Obs. Diod. xxxiv. Oros. v. 9. Diod. xxxiv. Oros.

63. Maxima tamen in Sicilia moles erat, ubi urbes excidebantur a fugitivis, cædebantur legiones, neque in pugnantes modo, sed atrocius in captivos sæviebatur, quorum manus non ad commissuras artuum, sed cum ipsis brachiis amputabantur. Sed ubi L. Piso consul, nam is C. Fulvio successerat, exercitum accepit, severitate ducis emendata disciplina res in meliorem statum reduxit. Nam ille C. Titium equitum præfectum, quod multitudine Syrorum circumventus armis traditis salutem pactus fuerat, togæ laciniis abscisis, solutaque tunica, nudis pedibus, a mane in noctem usque ad Principia per omne tempus militiæ adesse jussit. Præterea conviviis balneisque prohibuit hominem: et turmas equitum, quæ cum eo fuerant, ademtis equis in funditorum alas transcripsit.

Diod. ap. Phot. et Vales. Oros. Val. Max. II. 7. Front. Strat. IV. 1. Val. Max.

64. Affuit ergo, ut plerumque, severis imperiis fortuna: multisque locis bene gesta res, et magno ad Mamertinum oppidum prælio urbs liberata est: fugitivorum ad octo millia cæsi, quodque eorum capi potuerat crucibus affixum est. Nam Mamertinos, qui soli servos suos humaniter habitos in officio continuerant, infestius oderant Syri;

Oros. Oros. v. 6.

[1] *Neque Macedonia malorum istorum exsors fuit*] Hoc quisnam memoraverit, nobis ignotum est. *Crev.*

neque ipsis modo, sed etiam servis irati, a quibus sua causa damnabatur, magno exercitu oppidum circumsederant. Tum quoque gravitas consulis memorabili facto apparuit. Cum enim pro concione donaret eos quorum forti fidelique opera usus fuerat, et in his filium suum, egregiæ virtutis juvenem, præfatus 'non oportere a magistratu de publico dari, quod in ipsius domum rediturum esset,' titulum coronæ aureæ trium librarum filio dedit, 'tantumque ponderis se testamento legaturum ei' dixit, 'ut honorem a duce, pretium a parente haberet.' Hæc atque talia ob facta Frugi appellatus a populo, cum pulcherrimo cognomine memoriam virtutis et integritatis suæ posteris transmisit.

Val. Max. IV. 3.

Plin. XXXIII. 2.

Cic. pro Font. c. 13.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LIX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. PREMEBANTUR inter hæc a P. Scipione magis fame quam armis Numantini; orantesque aut pugnam et viris dignum exitum, aut tolerabiles libero populo conditiones, neutrum impetraverant: neque donare certam victoriam volente Africano, neque sanguine suorum emere. Igitur cum ex oppido quinque principes ad eum missi essent, Abarusque legationis caput, non pro fortuna præsente, sed ex instituto veteri gentis magnifice locutus, petivisset, 'ut Scipio vir fortissimus, ejusdem indolis laudisque viros conservaret: atque in ejus jam esse potestate' dixisset, 'ut vel deditione acciperet populum Numantinum, vel pugnando videret morientem,' nihil a Scipione responsum est, nisi 'urbem gentemque cum armis dedi oportere.' Quo enim in statu res Numantinorum essent, non ratione tantum et conjectura, sed etiam indiciis captivorum cognoverat.

Liv. Epit. Oros. v. 7. Flor. II. 18. Appian. Iber.

2. Hoc ubi Numantiæ auditum, homines jam ante præ magnitudine calamitatum Diis hominibusque infensi, tum vero ad ultimam desperationis rabiem versi, cum non amplius incolumitatem, sed ex vindicta mortis solatium quærerent, legatos per iram, et quia forte de sua salute privatim pactos credebant, interficiunt: erumpendi con-

silium, licet aliquoties infeliciter experti, resumunt, si nihil aliud, maturiorem vitæ exitum, unicum malorum finem,
Flor. Oros. reperturi.

3. Erat adhuc aliquantum in urbe factitii vini; Celiam vocari diximus. Eo diviso cum paulum renovassent vires, duabus portis erumpunt. Concurritur subito ab omni parte, quemadmodum imperator diu ante providerat, et vim ad opera facientibus strenue resistitur. Sed illi cum audacissime præliarentur, utpote qui non timerent mortem, sed quærerent; difficilem Romano licet rebus omnibus tanto superiori victoriam effecerunt. Tandem in urbem servatis ordinibus, nec fugientium in speciem re-
Flor. Oros. deunt: fortissimis suorum atque plurimis desideratis, quorum corpora, cum ad sepulturam offerrentur, accipere noluerunt: nulla jam cura aut religione tumulorum, quos et
Appian. ipsos paulo post cernebant in arbitrio hostium fore.

4. Neque in urbe defuncti humabantur vulgo: sed
Flor. consumtis omnibus quibus ali humana corpora solent, ut
Appian. non pomum, non pecus, non herbam ullam reperire esset, carnes humanæ minutatim concisæ in cibum vertebantur. Unde tanta vultuum morumque feritas facta, ut non modo aspectu diro, situque corporum, squalore et pilis horrentium, belluas referrent, sed etiam alios alii devorandos occiderent. Neque jam ægri[1] tantum, quod fiebat vulgo, verum etiam fastidio morbidæ carnis sani appetebantur, et infirmiorem quemque, qui plus viribus poterat, tanquam pecudem, mactabat. Quin et urbe capta visas esse matres, quæ semesa liberorum corpora tenerent in sinu, proditum est. Non deerant tamen, qui adhuc de vita cum libertate
Petron. servanda cogitarent; adeo ne in ipsa quidem desperatione humanum ingenium se deserit. Porro id quoque vanum
Flor. ipsis consilium fuit. Placuerat tentare fugam, ut pro se quisque perrumpendi locum quæreret. Sed uxoribus eorum intellectum ruptumque propositum est, quæ nolentes relinqui, cingula equorum sciderunt.

Appian. 5. Tum demum permisere se victori, a quo arma certum in locum comportare, ipsi postridie convenire, ubi esset

1 *Ægros* edd. ante Crev.

imperatum, jussi, prorogari diem petierunt, intra quam qui superstites esse libertati nollent, arbitrio suo morerentur. Neque enim idem mortis genus omnes optaverunt: sed erant qui præfixis ædium suarum foribus,[a] fame, qua cœperant, mori mallent. Rhetogenes,[b] de cujus virtute supra diximus, vicum suum, qui erat tota urbe pulcherrimus, incendit, gladioque in medio posito dimicare jussit binos. Victus incisa cervice conjiciebatur in flammam; sic absumtis omnibus ipse postremus ultro se immisit incendio. Biduum pereuntibus datum. Tertio die convenerunt prædicto loco qui supererant, fœdum spectaculum, monstris quam hominibus similiores formæ, tetri, horridi, olentes, quippe qui a longo tempore corporis omni cultu caruerant. Sævumque et horribile intuebantur, animos ira malisque et inhumani alimenti conscientia efferatos ipso aspectu prodente. Quinquaginta sunt delecti, ut in triumpho ducerentur: ceteri sub corona venditi: urbs imperatoris jussu deleta. Front. Strat. IV. 5. Val. Max. III. 2. Appian. Liv. Epit.

6. Hæc tradentibus, quod similiora vero videbantur, credendum existimavi: licet nonnulli scriptores, quibus Hispaniensis origo est, rem per se atrocem magis etiam exaggerando, negent unum virum Numantinum devenisse in potestatem victoris; sed omnibus voluntaria morte consumtis, urbe ab ipsis incensa, neque duci in triumphum, neque ferri quicquam potuisse. Ceterum ubi Romam hæc victoria nuntiata est, decretis quæ secundis rebus solent, etiam legati decem lecti, quorum de sententia P. Scipio et D. Brutus, hic ulteriorem Hispaniam, ille citeriorem, ordinarent. Flor. Oros.

7. Eo tempore, cum Celtiberiam obiens Scipio, quendam ex principibus Tiresum nomine interrogasset, 'quibus maxime causis factum esse putaret, ut et tam diu resisteret Numantia, et postremo victa succumberet,' responsum ab illo ferunt, 'concordiam saluti, discordiam exitio fu- Oros. v. 8.

[a] *Præfixis ædium suarum foribus*]. Sic quidem ipsi legimus apud Frontinum. Sed Sigonius in Commentario in Fastos hac de re agens, et Frontinum laudans, habet *præclusis ædium... foribus:* quod longe placeret magis. *Crev.*

[b] *Rhetogenes*] Is est Valerio Max. *Theogenes.* Crev.

isse:' eoque dicto magnopere et Scipionis et legatorum fuisse commotos animos, velut ad omen domesticæ calamitatis horrentium, quia tum recens ingenti seditione Roma laboraverat. Eam seditionem adeo aversatus Africanus erat, ut accepto Tiberianæ necis nuntio, nihil motus, quod sororis[c] suæ filium, eundemque uxoris fratrem amiserat, Græci poëtæ versu,[d] cuilibet talia moventi similem exitum imprecaretur.

Plut. Grac. c. 30. Hom. Od. I. 47.

8. Interea consularibus comitiis, cum Ap. Claudius hoc rerum statu parum validus esset, P. Popillius C. F. P. N. Lænas consul factus est. Datus ei collega P. Rupilius P. F. P. N. magnis Africani studiis productus.* His datum ab senatu negotium est, in seditionis Gracchanæ satellites more majorum animadvertendi. In ea cognitione acerbior pro familiæ suæ vehementia fuisse P. Popillius fertur, qui, collega ad expeditionem Siculam se parante, deinde profecto, quæstionem ferme solus exercuit. Ergo quibusdam amicorum Gracchi inauditis indefensisque exilium esse jussum tradunt: alios a carnifice necatos. Inter quos C. Villii supplicium insigni fœditate fuit, quem in vas quoddam serpentibus atque viperis repletum conjecerunt.

Cic. Læl. c. 20. Val. Max. IV. 7. Plut. C. Grac. Plut. Ti. Grac.

9. Sed non minus miraculo hominibus quam indignationi C. Blosii pertinacia fuit, qui ad Lælium (nam et hic consulibus in consilio aderat) deprecatum cum venisset, amicitiæque afferret excusationem, per quam nihil negare Tiberio potuisset, quærenti Lælio, 'quid si Capitolium jussisset incendere, paruisses?' Respondit, 'hoc quidem Gracchum imperaturum non fuisse.' Urgenti autem, dicentique, 'at si imperasset?' 'Fecissem,' inquit. Sed ille quidem ad hostes fuga elapsus, et crimen suum et dictum in præsentia impunitum habuit.

Cic. Læl. c. 11. Val. Max. Plut.

10. Sed ut tristitia temporum aliquo opportuno remedio leniretur, legem agrariam ratam senatus habuit: auctorque populo factus est, alterius in Gracchi locum triumviri creandi. Creatus est P. Crassus, cujus filiam Liciniam

Val. Max. VII. 2. Plut.

[c] *Sororis*] Immo amitæ.

[d] *Græci poëtæ versu*] Homeri, Od. I. vs. 47. Ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος, ὅτις τοιαῦτά γε ῥέζοι. Crev.

* A. U. C. 620. A. C. 132.

in matrimonio C. Gracchi fuisse multi tradiderunt: cum Cornelius Nepos Bruti Callaici generum eum faciat. Neque tamen in Patres mitigata hominum ira est, præcipuo Nasicæ odio, quod tribunum plebis, delicias populi, juvenem egregium, eundemque affinem suum, interemisset. Nam in connubio Nasicæ Gracchorum matertera egerat. Cum appareret vindictæ tempus et occasionem quæri, non aliter servari posse visus est, quam si per speciem legationis aliquo emitteretur. Polyb. ap. Vales. Cic. Læl. c. 12. Auct. de Vir. Illustr. in Grac.

11. Commodum Asiæ res postulare magna auctoritate virum videbantur: quas post Philometoris Attali mortem, audacia cujusdam Aristonici turbaverat. Sed ejus negotii causas originemque plenius exponi res desiderat: quia tum Pergamenorum in Asia regum opes extinctæ, regnumque eorum Romana provincia facta.

12. Eumenes Attalo conditore regni genitus, multiplicatam a se potentiam Attalo fratri reliquerat, tutelamque filii, cui et ipsi nomen Attalus fuit. Sub hoc quoque non conservatum modo egregie regnum est, verum etiam opibus et gloria crevit. Sed junior Attalus, qui post annos viginti regiam potestatem adhuc penes patruum esse dolebat, ad jus suum scelere patefecit aditum, veneno senem interemisse creditus.* Polyb. ap. Val. Strab. XIII. p. 624.

13. Neque justior in administrando regno fuit, quam in quærendo fuerat. Unde sicuti majorum suorum mores minime imitabatur, ita neque felicitatem illorum, neque ætatem consequi potuit. Nam illis eximia humanitas, mirus populi amor, etiam apud externos pace belloque plurimum auctoritatis, præterea diuturnum regnandi tempus contigerat. Diod. ap. Val.

14. Hunc sævientem in amicos, quorum etiam conjuges et genus totum solebat tollere, non suorum modo, sed etiam vicinorum, ingens odium excepit. Cujus dolore magis etiam efferatus, postremo in eam intemperiem incidit, ut vix compos mentis haberetur. Hic igitur, post quintum regni annum, dum matris sepulcrum suarum manuum ope- Justin. XXXVI. 4. Strab. Justin.

* *Veneno senem interemisse creditus*] Quis hoc ex antiquis scriptoribus memoraverit, multa scrutati, reperire nequivimus. *Crev.*

ribus ornat, morbo ex fervore solis contracto, septimum intra diem obierat, testamento condito, quo populum Ro-
Euseb. manum hæredem faciebat. Id ab Eudemo Pergameno
Plut. Gracc. c. 20. cum perlatum in urbem esset, adiri hæreditatem oportere
Flor. II. 20. senatus censuit; missique haud contanter, qui populi nomine possiderent.

15. Omnis, ut opinor, publici status mutatio periculi plena est; et, ubi res ad externos deferuntur, magis: quorum odio aut contemtu popularium animos haud difficulter implent, quicumque quamlibet ob causam recentibus do-
Liv. Epit. minis iniquiores sunt. Igitur licet ad comparanda civitatum studia nomen ostentatum libertatis esset; deleri tamen invidia non potuit, quod nullo ad eam diem exemplo,
Acron ad Hor. Carm. II. 18. ignotus hæres[f] præscriptione testamenti regnum alienum occuparet. Hæc haudquaquam segnis observabat Aristo-
Justin. nicus, quem mater Ephesia, citharœdi cujusdam filia, susceptum ex Eumene rege dictitabat. Is igitur cum se verum regni hæredem, et contra prædones vindicem ferret,
Flor. urbes imperio regum assuetas solicitare aggressus, princi-
Strab. XIV. p. 646. pium spei conatuumque Leucas habuit: quod oppidum
Diod. XV. 18. situ, quam magnitudine aut potentia robustius, Tachos Persa, Phocæam inter Smyrnamque, in rupe mari imminente posuerat; quo tempore, regis Artaxerxis obsequio projecto, proprias in Asia opes stabilire satagebat.

16. Occupatione Leucarum cum patefacta Aristonici consilia essent, varie commotis animis, tamen apud pleros-
Justin. que Romani nominis timor, regiique testamenti auctoritas valebat: etiam multi qui Romanos gravabantur dominos, Aristonicum nolebant, aut mentientem regium genus, aut maternæ originis fœdantem sordibus. Igitur passim in conciliis fremebant principes, ‘quid sibi cum hoc juvene esset, quem ne ii quidem a quibus se diceret ortum agnovissent? Nam ab Eumene fuisse præteritum, et duos deinceps Attalos nullam ejus rationem habuisse: postremum etiam, velut haud dubie extincta regia domo, populum Romanum hæredem instituisse.

[f] *Ignotus hæres*] His quidem Horatii verbis designari et perstringi populum Romanum vetus scholiastes Acron censuit. Sed uno ore omnes docti hodie censent ea intelligenda esse de Aristonico. *Crev.*

17. 'Tantis præjudiciis prementibus, ne quidem si potentiam tantis cogitationibus parem habuisset, regem asciscendum honesta et justa sequentibus: multo minus habendum cum periculo, qui etiamsi tutos præstare omnes posset, non sine pudore haberetur. Eam esse conditionem Asiæ, ut, ubertate soli et humanitate incolentium, plus aliquanto divitiis et pacis artibus, quam armorum studio valeat. Vicinos autem habere feroces et ad bella prædamve semper paratos. Hinc Gallogræcos accolere, a prima statim origine transmissa disciplina prædones. Inde Bithynos et Cappadoces esse reges, numquam non limis contuentes Asiam, et invasuros quamprimum occasio placuisset. Quid si jam Romanos sibi hostes Aristonicus conciliet, jure potiores, armis intolerandos?

18. 'Quis enim credat Asiam neglecturos, pulcherrimam partem terrarum, et præcipuæ opulentiæ, cum præsertim Macedoniæ regnum teneant, in Græciam mittant prætores, pro cujus libertate arma se adversus Philippum, arma adversus Antiochum sumsisse erant gloriati. Jam Eumene vivo, sæpe in senatu jactatum, quid ita florentissimas provincias unius hominis modico ante regno adjecissent?

19. 'Pudor tamen, et regnante mox Attalo amicitiæ, quas potentes multasque habebat, continuere cupidas manus: sed obsequio, sumtibusque immensis, et summa contumeliarum patientia fuit emenda securitas. Nunc autem ubi notæ hominum avaritiæ et ambitioni testamentum novissimi regis obtentui, et immensa potentia ad manus est, ecquis ambigat, parvo post tempore pedestres equestresque Romanorum copias, validamque præterea classem in media Asia fore? Meminerint igitur, quicumque de jure Aristonici disceptant, se eadem opera de bello Romano decernere. Sall. IV. in Epist. Mithr.

20. 'Illud sane sumerent, quos neque maximi olim reges Philippus Antiochusque domiti, neque tot a Romanis subactæ gentes, ne recentia quidem exempla moveant; notis Hasdrubalis, notis Critolai Diæique nuper eventibus, qui istud incendium belli Romani suæ quisque domi excitassent, donec Punicum imperium, et Achaica

libertas concideret, pulcherrimæque et maximæ urbium Corinthus et Carthago delerentur.' Hi multorum ubique sermones erant: sed Ephesii, primaria Asiæ civitas, vires etiam ad verba afferebant. Horum præcipue opibus Strab. xiv. educta classis, Aristonicum occurrere haud procul Cumis ausum navali pugna profligavit, Leucasque recepit.

21. At ille in mediterranea delatus, cum, rebus semel motis, nullum nisi in audacia præsidium esset, egenis servisque concitatis, majores quam amiserat copias brevi contraxit. Nam et iis locis dominorum asperitas tædium Diod. ap. Vales. Strab. servitutis, et finiendæ quovis modo cupiditatem injecerat. His quoque novum nomen impositum. Heliopolitæ appellati. Cum his Aristonicus multa adversus civitates Justin. secunda prælia fecit, occupatisque fraude Thyatiris, mox Strab. Apollonidem Pergamo proximam cum aliis aliquot oppidis in potestatem redegit: tantumque fortunæ favorem expertus est, ut, quanquam civitatibus Bithyniæ et Cappadociæ reges suppetias mitterent, nobilissimis urbibus Flor. II. 20. Justin. Myndo, Samo, Colophone vi receptis, justus jam Asiæ rex esse videretur.

22. Quapropter et præsenti successu elatus, et Romanos Plut. Grac. c. 28. internis discordiis laborantes contemnens (nam et Blosius Cumanus ex urbe profugus spes ejus exaggeraverat) magna cum fiducia non occupata modo retinebat, sed et Strab. plura quotidie adjiciebat ante partis. Placuit ergo legatos quinque mitti, qui res Asiæ, quantum auctoritate, consilioque, et sociorum viribus possent,[2] componerent. Plut. Auct. de Vir. Illust. in Ti. Grac. Princeps legationis ejus P. Scipio Nasica fuit, quo civium invidiæ subduceretur.

Val. Max. I. 1. Cic. in Verr. IV. 49. 23. Etiam in Siciliam decreta est legatio, quod ob tumultum Gracchanum inspectis Sibyllinis carminibus, 'vetustissimam Cererem placandam esse' decemviri retulerant. Igitur, quanquam in urbe templum ejus Deæ magnificentissimum esset, Ennam mittendum censuerunt Patres, ubi et nata esse, frugesque primum reperisse credebatur. Sed hactenus eo per fugitivorum arma penetrari Liv. Epit. nequiverat: tum, ut posset, victoria P. Rupilii consulis

2 *Posset* edd. ante Crev.

erat effectum. Nam ille magnâ cura complexus bellum, facile præclaram spem sociis, terroremque fugitivis injecit: cum et in reliqua omni administratione severum intentumque ducem ageret; generum quoque suum Q. Fabium, quod ejus negligentia Tauromenitanam arcem amissam cognoverat, provincia decedere coëgisset. Val. Max. II. 7.

24. Erant multa fugitivorum præsidia, sed omnis eorum potentia maxime constabat duarum urbium viribus, Ennæ et Tauromenii: quas si recipere potuisset, pro confecto sibi bellum futurum imperator haud injuria existimabat. Prior obsidio Tauromenitana fuit: quam urbem acerrime oppugnatam ante tamen capere non potuit, quam diram ad famem obsessos adegisset. Neque erat hoc difficile classem habenti: qua mercatores, aut etiam prædones lucri causa frumentum importaturos summoveret. Igitur obsessi nullam in victoris clementia sibi spem esse reponendam certi, necessitatem præsentem uti poterant sustinebant, non liberorum corporibus, non uxorum abstinente famis rabie; postremo se quoque invicem lacerantes. Diod. XXXIV. Oros. V. 9. Diod.

25. Cleonis ibi frater nomine Comanus præerat. Qui fugam ex urbe circumsessa molitus, incidit in vigilum manus, et in custodiam traditus est: donec proditione Sarapionis cujusdam arce capta, fugitivos, quotquot reperti sunt, excruciatos consul in præceps jaci jussit. Tauromenio recepto, Ennam processit: parique conatu obsidionem urgens, ibi quoque rerum ad vitam necessariarum ingentem penuriam brevi effecit. Magnæ enim fugitivorum copiæ inerant: adeoque hic et Tauromenii ad viginti eorum millia esse interfecta produntur. Flor. III. 19. Oros.

26. Ad Ennam semel eruptione magnis viribus certatum est, Cleone cum delectis suorum urbe egresso: qui etiam fortissime præliatus, tamen in potestatem hostium venit, neque multo post ex vulneribus obiit. Hoc quoque spectaculum, nam cognoscendum obsessis corpus consul objecerat, animos eorum fregit: et reperti sunt, qui privatæ salutis pactione traderent urbem, natura atque opere ita permunitam, ut armis inexpugnabilis haberetur. Eunus præstigiator, idemque rex imaginarius, dum urbs capitur, cum sexcentis ferme stipatoribus in loca prærupta effugit. Ceteri comprehensi catenisque religati sunt, ut servili sup- Diod. Flor.

plicio crucis consumerentur. His Romae auditis, delecti ex collegio decemvirorum in Siciliam venerunt, sacrisque Ennensi Cereri factis, cujus simulacrum antiquissimum ne fugitivi quidem et barbari violaverant, universam deinde insulam obiverunt, ut aras Ætnæo Jovi dicatas, postquam ad eas sacrificassent, circumdatis maceriis clauderent, interdicto aditu, nisi quibus ad eas aras publica et solennia sacra essent.

Cic. in Verr. IV. 49. et 50.
Diod. ap. Vales.

27. Hoc anno duo triumphi celebres ex Hispania ducti. De Gallæcis et Lusitanis D. Brutus, de Numantinis P. Scipio Africanus triumpharunt. Utrique imperatori a devictis gentibus vocabulum inditum: Brutus Callaici cognomentum retinuit; in Scipione majoris gloriæ appellatio, Numantini nomen, quanquam usurpari cœptum, obsolefecit. De manubiis templum Brutus Callaicus struxit: aditum L. Accii poëtæ familiaris sui carminibus exornavit.

Eutrop. IV. Plut. Grac. c. 29. Vell. II. 5. Ovid. Fast. I. 596. P. Victor de Reg. Urb. Val. Max. VIII. 14.

28. Scipionis triumphus priori quidem, quem annos ante quatuordecim egerat, uti haud multo inferior gloria, ita specie ornamentisque minime comparandus fuit. Pauci ante currum Numantini ducti: militibus denarii septeni dati,[s] iique tam exiguo fuere contenti. Hispania Siciliaque fere perpacatis, nulla de rebus externis magna senatui cura, præterquam de Asia et bello Aristonici, fuit. Nam et P. Nasica, cum aliquamdiu per Asiæ civitates oberrasset, fato functus Pergami fuerat.

Cic. Brut. c. 28. et pro Arch. c. 11. Cic. Somn. Scip. Appian. Iber. Plin. XXXIII. 11. Plut. Grac. Cic. pro Flac. c. 31. Val. Max. V. 3.

s *Militibus denarii septeni dati*] Grossi argentei nostrates 7. Preinshemius dederat *militibus argenti septemdecim millia pondo distributa.* Exscripserat nempe Plinii verba, qualia tum in sui ævi editionibus legebantur. Nos secuti sumus certissimam cl. Harduini emendationem, et codicibus Mss. et ratione nixam. *Crev.*

29. Igitur cum de provinciis novi consules, P. Licinius P. F. P. N. Crassus, L. Valerius C. F. P. N. Flaccus retulissent,[a] atque uterque habere Asiam vellent, magna contentione res acta est. Pontifex maximus Crassus erat, nuper in P. Nasicæ locum factus: ideo collegæ mulctam dixit, si a sacris discessisset: erat enim flaminio Martiali præditus. Neque finis certaminum factus, donec ad populum ferri placuit, quem id bellum gerere juberet. Cic. Phil. xi. 8. Vell. ii. 3. Cic.

30. Nam et de Crasso dubitabatur, ne pontificem maximum abire ex Italia contra religiones foret: dictæque sententiæ erant, ut potius proconsule aliquis mitteretur, cum præsertim nuper clarissimi essent imperatores ex provinciis reversi. Populus, remissa flamini mulcta, dicto tamen audientem pontifici esse jussit: privatum ei bello præfici non placuit, duasque tantum tribus cum Africanus tulisset, consuli P. Licinio provincia decreta est. Magna enim ejus auctoritas, magnaque in vulgus veneratio fuit: quod opes ac genus eloquentiæ jurisque studio perornasset. Liv. Epit. Sempr. Asell. ap. A. Gell. i. 13.

31. Profectus igitur cum instructissimo exercitu, quia sibi magno usui futuram esse sociorum benevolentiam cernebat, neque gratius quicquam vulgo, quam suo quemque sermone compellari, Græcæ linguæ tantum impendit operæ, ut quinque illa genera in quæ distinguitur, penitus perdisceret: proque tribunali, qua quisque dialecto postulasset, eadem decreta redderet. Idque ei plurimum ad sociorum amorem profuit. Maximis igitur adjutus auxiliis, (nam et a vicinis regibus, Mithridate Ponti, Ariarathe Cappadoce, Nicomede Bithyno, itemque Paphlagone Pylæmene missæ copiæ fuerant,) bellum impigre orsus est: nec minori in eo severitate usus, quam aliis in negotiis lenitatem prætulerat. Oros. v. 10. Val. Max. viii. 7. Hist. Misc. iv. 25. Oros. Eutrop. iv.

32. Unum ejus factum memorabo, unde, qualis in cetero imperio fuerit, promtum sit cognoscere. Leucas, id enim oppidum Aristonicus prosperiore fortuna usus receperat, cum oppugnare pararet, scripsit ad magistrum architectum Eleatensium,[b] qui eo bello socii amicique po- Sempr. Asell.

[a] A. U. C. 621. A. C. 131.

[b] *Eleatensium*] Apud A. Gellium nomen hoc prave legitur *molis* vel *more Atheniensium*. Sequitur hic Freinshemius conjecturam Salmasii. Sed ab Elæa urbe non Eleatenses, sed Elæenses dici debent incolæ, ut ob- *Livius*.

puli Romani erant, 'ut ex malis duobus, quos apud eos vidisset, majorem mitteret.' Magister, cognito arietem ex eo malo fieri oportere, minorem, quem ei instituto commodiorem judicabat, misit. Vocatum igitur, frustraque excusantem, quod obsequium ab ipso, non consilium petitum fuisse consul diceret, nudari, virgisque multum cædi jussit. Ceterum nulla ad memoriam satis insigni re, pro
Val.Max. III. 2. 12. Aug. de Civ. Dei, III. 11. Liv. Epit. tanta expectatione, gesta, annus ille præteriit. Nam et Aristonici magnæ vires erant, non ex Asia tantum, sed etiam Thracum et Achaiæ studiis auxiliisque utebatur.

33. In urbe Q. Cæcilius Macedonicus, Q. Pompeius A. F. censores creati, tum primum exemplo dato censorem utrumque de plebe creandi, cum a C. Marcio, qui primus e plebe fuit, per annos ducentos viginti, semper patricius alter creatus esset. Negligentia prisci moris id factum, an ut hoc quoque modo populi nondum placatos ob interitum Gracchi animos nobilitas mitigaret, non traditur.

34. Suspiciones certe eo anno, et tantum non motus atroces fuerunt; incitantibus maxime plebem triumviris
Cic. de Or. II. 40. Liv. Epit. Cic. pro Mil. c. 3. Val. Max. VI. 2. agro dividundo, et C. Papirio Carbone tribuno plebis, qui sæpe Ti. Gracchi mortem deplorando, semel etiam cum de reficiendis tribunis ferret, P. Africanum in concionem productum interrogavit, 'quid de nece Tiberii sentiret.' Ejus enim viri vocem, quæ proposito suo plurimum additura momenti esset, expectabat: quia ob affinitatem, et populi præsens studium, putabat pro Gracchi causa locuturum esse.

Liv. Epit. Plut. Grac. c. 29. Auct. de Viris Illustr. Vell. II. 4. Plut. Apoph. Rom. Val. Max. 35. At Scipio nihil a solita magnitudine animi deflectens, 'jure cæsum videri' respondit. Tum primum obstrepere et acclamare populus cœpit, qui summo hactenus opere virum coluerat. Nec ipse cessit, rerum gestarum conscientia præfidens, quin silentium indignanti imponeret populo, convicium quoque præcepto addens: 'Taceant,' inquit, 'quorum noverca est Italia.' Orto deinde murmure, 'Non efficietis,' ait, 'ut solutos timeam, quos vinctos adduxi.' Tantusque omnium mentes aspectu ac ora-

servat J. Fr. Gronovius in nota ad hunc Gellii locum. Jac. Gronovius ibidem suspicatur *Marathesiensium*, a Marathesio Ephesiorum ditionis oppido. *Crev.*

tione gravissimi viri stupor invasit, ut omnis concio repente conticeret. Ab eo tamen tempore relanguit, quam ante obtinuerat, populi benevolentia: remque potius eam salutarem L. Aurelio Cottæ fuisse putem, ut accusante P. Africano absolveretur, quam quod dictitasse quosdam supra tradidimus, eximiam accusatoris dignitatem reo profuisse. Cic. Div. in Verr. c. 21. et pro Mur. c. 28. Val. Max. VIII. 1.

36. Turbulentum hoc tribuniciis actionibus tempus fuit. C.[3] Carbo, perlata lege, qua tabellam ad jubendas vetandasve leges populo dabat, majora orsus, rogationem de iisdem tribunis plebis quoties populo videretur reficiendis, promulgavit. Cic. de Leg. III.16. Liv. Epit. Non erat obscurum, quibus consiliis via hoc principio muniretur. Igitur principes civitatis dissuaserunt legem, C. Lælius, et gravissima oratione P. Africanus. Cic. Læl. c. 25. Liv. Epit. Itaque lex tam popularis suffragiis populi repudiata est, licet disertissimi gratiosissimique homines in diversum niterentur. Cic. Nam et ipsius tribuni blanda cum re, tum facundiæ viribus erat oratio, Cic. Bruto, c. 27. et C. Gracchus temporum eorum uberrimus orator, plebique longe acceptissimus, legem diligenter magnaque animi atque etiam doloris contentione suadebat, his ferme verbis usus. Plut. Grac. c. 33. Liv. Epit.

37. 'Si fieri posset, Quirites, ut majores vestri, qui tam necessariam libertati potestatem veluti per manus ad hæc tempora transmiserunt, præsentibus comitiis interessent, ante omnia, credo, mirarentur, ecquid opus esset ferri, ut populo faciundi quod vellet jus esset: cum omnia civilia jura non aliunde quam a voluntate populi proficiscantur, cujus summum in civitate jus est. Deinde si quis doceret hoc ideo agi, quod legibus aut moribus aliis uteremur, tamen vix intelligerent, quemadmodum aut plebiscito populi jus abrogari, aut obliterari consuetudine posset. Quin remotis his ludibriis, agi de utilitate publica juberent, ut tandem explosa iniqua et contumeliosa inquisitione quantum decerni a populo posset, id potius requireretur quantum oporteret.

38. 'In hac autem consultatione, utrumne potius ad illos respicietis, Quirites, quibus vestras miserias lætitiæ, et libertatem dolori esse cognovistis: an vero valere jus-

3 *Q.* pro *C.* ante Crev. legebatur.

sis invidis, vestra commoda ponetis ob oculos, vobisque consuletis? Totum hoc quod in præsentia agimus, populare est. Tribunorum enim plebis creandorum quod jus quemque morem esse oporteat, quæritur. Quam potestatem non utique senatus introduxit in rempublicam. Res cum per se æquissima, tum ad tuendam vestram libertatem pernecessaria, secessione plebis et contentione summa extorqueri debuit. Eam igitur nos et retinere et ornare ex vestra potius voluntate æquum est, quam eorum qui hanc aut nunquam natam, aut certe quantocius abolitam, cum omnibus qui hanc defendant, cupiunt.

39. 'Quid vero ad hos attinet, quos vobis tribunos, cum vestra sint comitia, et quoties præficiatis? Sed præclari illi, si Diis placet, juris publici custodes, eundem tribunum plebis refici fas esse negant: et C. Papirio rogationem eam ferenti obstrigillant. An igitur rem novam fert Papirius, an quod antiquitus observatum, semper licitum fuit, temporibus reipublicæ sic exigentibus, refert? Hodiene primum, an vero post annos quadringentos, potestatis hanc vestræ partem usurpabitis? Quod pati iis temporibus Cincinnati, et Cossi, et Camilli potuerunt, id nimirum præsens ætas ferre non poterit?

40. 'An forte illo quidem ævo necessaria hæc plebi cautio fuit, hodie servari nihil attinet? Immo vero, si ulla unquam fuere tempora, quæ libertatis vestræ bonos fidosque desiderarent propugnatores et constantes, hoc illud est, Quirites. Cum inter maximarum rerum disceptationes, iidem perpetuo homines consilii publici auctoritatem habeant, vestris patronis annuo spatio satagunt finire libere pro vobis, et aliquanto efficacius quam fieri a privato possit, agendi potestatem. Hunc deinde annum, ad magna negotia breve et velox tempus, variis artibus coarctant: nonnunquam, ubi acres sibi viros opponi sentiunt, differentes impetum: sæpe per aliquem ex collegio, quod plerumque non est difficile, præsertim enixe dantibus operam, ut in tanto numero unum aliquod mancipium suum habeant, optimas leges impediunt: interdum vi et armis, cum aliæ artes infeliciter tentatæ fuerunt, jure nostro depellimur.

41. 'Adversus hos tam infensos et perpetuos et instantes adversarios, strenuis vos opus habere defensoribus, re-

bus ipsis admonemini. Quos si tanto numero vobis præsto futuros putatis, ut quotannis alios aliosque possitis deligere, vereor ne valde fallamini, Quirites. Multa sunt atque magna, quæ pro populi jure propugnaturum habere necessum est, Quirites. Jam primum ingenium tantarum rerum capax, notitia reipublicæ, tolerantia laboris, contemtus periculorum. Atque hæc omnia frustra inerunt, si desit animus omnia pro vobis paratus pati, blanditiis minisque juxta inexpugnabilis, avaritia et ambitione vacuus. Hic quoque sine facultate aliqua dicendi, sæpe fructu contentionis suæ frustrabitur.

42. 'Tales equidem perpauci sunt in civitate, et pars eorum aliis causis a commodorum vestrorum cura abstrahuntur. Cum igitur aliquem quandoque nacti ex voto fueritis, non fruemini hujus opera? Non tenebitis atque amplectemini, donec aliquod operæ pretium efficiatis? An vero nequicquam apud vos hæc jacimus, fatali hac populi Romani simplicitate, ut illudi sibi facile ferat, nec pro magnitudine rei ad suà pericula moveatur? Atque eam vel maximam causam reor, cur prodi libertatem vestram necessum sit, quia neque inimicorum conatibus mature itis obviam, neque defenditis, a quibus defendimini.

43. 'Jampridem me revolvi ad domesticas lacrymas intelligitis: neque mehercule mirandum est, in tanto et reipublicæ et nostræ domus vulnere, me non posse querimoniarum et doloris oblivisci. Te, te, optime animoque meo carissime frater, desidero, quem illi cum jure essent Sosip. imparès, per seditionem crudeliter occiderunt, mitissimum Charis. II. de Intervirum, et ne quidem in ultimo periculo ad civile certamen ject. p.214. adduci gnarum. Igitur ille, ne cujus alterius sanguinem funderet, suum dedit: aliis reliquit exemplum, ut easdem actiones aggressi, sibi non alium exitum destinatum esse meminerint, donec et vobis hæc socordia manebit, et illis hæc tam impunita superbia.' Multis deinde tum in auctores Tiberianæ cædis acerbe et vehementer invectus est, tum in Africanum, qui non timuerat dicere, 'Tiberium jure cæsum videri.'

44. Dum in his rebus spes animique dissidentium Ro- Diod. mæ jactantur, P. Rupilius proconsulari imperio Sici- XXXIV.

liam obtinens, cum nihil ad pacandam omnino provinciam, præter ipsius falsi regis captivitatem, superesset, ad comprehendendum eum expedito cum milite processit. Tum vero desperata penitus salute, qui cum Euno fugerant, mutuis vulneribus suppliciorum crudelitati se exemerunt.

45. Eunus, homo timidus et socors, cum in speluncis aliquamdiu latuisset, repertus extractusque est, cum comitibus omnino quatuor: ex quibus ipsis æstimari stoliditas ac mollities vesani præstigiatoris poterat. Coquus enim pictorque ac balneator, cum scurra qui potantem exhilarare sueverat, extremi solique ministrorum ei superfuére. Conjectus ipse in Morgantinum carcerem, fœdo Plut. Syll. fin. Diod. morbo, cum ex corrupto corpore pediculorum vis immensa pullularet, periit. Proconsul, ne quid reliquiarum usquam se conderet, totam insulam cum expeditis percucurrit: penitusque repurgatam ab omni non modo materia, sed etiam suspicione belli, ordinavit, legibus de sententia decem legatorum datis. 'Rupiliæ' ab auctore vocatæ: Cic. in Verr. II.13. et ibi Ascon. diuque deinceps in usu atque honore apud Siculos fuere. Præcipue de judiciis cavebatur: 'ut qui[m] ejusdem civitatis essent Siculi, domi certarent suis legibus: qui diversarum, inter eos prætor Romanus judicaret.'

Val. Max. VI. 9. 46. Admirationi res ea haud immerito Siculis fuit, quod quem aliquando publicanis opera danda tueri se viderant, eundem nunc sibi leges, insulæ pacem, fugitivis et prædonibus supplicia reddentem viderent. Constitutis in Sicilia rebus, exercituque deportato, quanquam res triumpho Flor. III. 19. dignissimas gesserat, ovatione contentus fuit,[n] ne summum in hac civitate virtutis præmium servili videretur inscriptione fœdavisse.

47. Cum deinde C. Claudius C. F. Ap. N. Pulcher,

[m] *Præcipue de judiciis cavebatur: ut qui*] Hoc solum Rupiliarum legum caput ex Cicerone discimus; præcipuum id fuisse nusquam legimus. *Crev.*

[n] *Ovatione contentus fuit*] Florus, qui citatur testis in margine, victoriam de Euno et ovationem Perpernæ tribuit: sed falso, sive ille error ab ipso Floro, sive a librariis profectus sit. Ceteri enim omnes scriptores consensu tradunt pacatam esse a Rupilio Siciliam. Recte igitur in Rupilium ovationis quoque decus transfert Freinshemius. *Crev.*

M. Perperna M. F. consules essent,* C. Claudio de seditiosis C. Papirii actionibus referente, cum illius culpa quicquam factum negaretur, senatus decrevit, 'eo invito, qui cum populo ageret, seditionem fieri non posse; quippe cui liceat concionem, simul atque turbari cœptum sit, dimittere.' Idque P. Crasso absenti placuerat, qui juris omnis consultissimus habebatur. Cic. de Leg. III. 19. Vell. II. 4.

48. Sed non uti civilium artium, ita bellicarum prosper ei successus mansit. Ex provincia decedentem insidiæ hostium circa Leucas oppresserunt: non calamitoso tantum ob cladem exitu, sed etiam asperso avaritiæ labe. Opulentam enim prædam trahens, dum conservandæ ei studet, minus expeditas ad prælium copias habuit: aciemque inordinatam tempore et loco alieno objecit hostibus. Nam regionem situ interruptam et asperam, tempestatibus maxime obnoxia pars anni difficiliorem solito fecerat. Collatis igitur signis, licet aliquamdiu fortissime Romani restitissent, magna tamen cum clade fusi fugatique sunt. Strab. XIV. p. 646. Justin. XXXVI. 4. Flor. II. 20.

49. Imperator in fuga inter Elæam et Myrinam exceptus a Thracum auxiliis, quæ permagna Aristonicus habebat, ne in potestatem hominis abjecti proconsul Romanus veniret, in Thracis unius oculum, quam ad equum regendum forte gerebat virgam direxit. Barbarus cum dolore et ira exarsisset, sica transverberatum cum ulcisci putaret, a captivitate, quam quærebat effugere, liberavit. Caput ad Aristonicum relatum est: relictum corpus Myrinenses humaverunt.° Front. Strat. IV. 5. Val. Max. III. 2. Oros. V. 10. Flor. Eutrop. IV.

50. Harum rerum fama consulem M. Perpernam, cui Asiæ sors evenerat, incitavit, ut contentiore studio in provinciam veniret, ne spatium Aristonico daret ad labefactandos sociorum animos victoria utendi. Multum celeritas illa ad summam rei profuit. Quippe Aristonicus quasi non prælio, sed bello vicisset, in securitatem et festas epulas resolutus, faciliorem de se, quam sperare quis- Oros. Strab. Justin. Flor. Vell.

* A. U. C. 622. A. C. 130.

° *Corpus Myrinenses humaverunt*] Eutropius Smyrnæ sepultum tradit. Sed nimirum quia prælium in quo Crassus periit haud procul Myrina pugnatum esse Frontinus memoravit, Freinshemius judicasse videtur in Eutropio nomen Smyrnæ mendosum esse, et ex Frontino corrigendum. *Crev.*

Eutrop. quam potuisset, victoriam præbuit. Nam ex improviso consul eum adortus, acie victum, exercituque omni exutum, fuga se ab instanti exitio eripere coëgit. Sic effectum est, ut ortum in urbe propter adversam pugnam luctum cito fama victoriæ consolaretur.

Jul. Obs. c. 26. 51. Utriusque eventus præsagia divinitus ostensa fuisse putantur. Lupus et canis cum inter se pugnarent Ostiæ, fulmine exanimati fuerant. Quo ducum utriusque partis interitus haud obscure significatus videbatur. Nam Cumani Apollinis per quatriduum fletus, Asiæ Græciæque suæ timentis esse, vatum interpretata solertia est: dierum etiam numero respondentibus annis, quibus bellum duravit.

Dio ap. Vales. Aug. de Civ. Dei, III. 11. Flor. II. 8. Aug. 52. Terruerat ab initio prodigium hoc haruspices, eorumque monitu frangi simulacrum, et in mare projici senatus jusserat. Sed Cumani senes docuerunt, bello Persico, itemque Antiochi, prosperum id Romanis ostentum fuisse. Igitur re iterum ad haruspices relata, cum acciti consultique peritissimi quique fuissent, responsum est, 'quod Græcorum colonia Cumæ esset, Apollinem plorantem mala terris, unde esset advectus, portendere. Sacrificiis igitur placari eum oportere: donaque in ædem Jul. Obs. ejus mittenda.'

Fasti Capit. Liv. Epit. A. Gell. I. 6. Suet. Aug. c. 89. Liv. Epit. 53. Census eodem anno actus est, lustrumque undesexagesimum conditum. Censa sunt civium capita trecenta tredecim millia, octingenta viginti tria, præter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, 'ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum causa.' Extat oratio ejus,[p] quam Augustus Cæsar, cum de maritandis ordini-

[p] *Extat oratio ejus*] Duo insignia illius orationis loca servavit nobis Gellius: quæ quia Freinshemius inserere neglexit, operæ pretium facturos esse nos existimamus, si ea oculis lectoris hic subjiciamus. Primum fragmentum sic habet: *Si sine uxore possemus, Quirites, esse, omnes ea molestia careremus. Sed quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis ullo modo vivi possit, saluti perpetuæ potius, quam brevi voluptati consulendum.* Alterum tale est: *Dii immortales plurimum possunt: sed non plus velle debent nobis, quam parentes. At parentes, si pergunt liberi errare, bonis exhæredant. Quid ergo nos a Diis immortalibus diutius expectemus, nisi malis rationibus finem facimus? His demum Deos propitios esse æquum est, qui sibi adversarii non sunt. Dii immortales virtutem approbare, non adhibere debent.* Ceterum eam orationem Q. Metello Numidico tribuit Gellius,

bus ageret, velut in hæc tempora scriptam, in senatu recitavit, et per edictum notam populo fecit.

54. Senatum quoque censores hi legerunt: cumque in legendo senatu præteritus a Metello C. Atinius Labeo fuisset, quod tribunus plebis esset,[q] maximæ[1] sunt a Labeone turbæ excitatæ. Nam et plebiscitum factum, 'uti tribuni plebis senatores essent:' et censorem, e Campo revertentem, cum vacuum, ut meridie solet, forum atque Capitolium esset, tribunus ad saxum Tarpeium obtorto collo rapuit, ut præcipitaretur. Convolaverunt ad periculum tanti civis filii ac propinqui, serum pæne auxilium, cum neque vi repellendi sacrosanctam potestatem jus esset; neque tribuni qui intercederent, ob tempus diei, præsto erant: multoque labore primum unus repertus inhibuit collegam, ceteri deinde supervenientes, Metello, ne quid amplius tum pateretur, auxilio fuerunt. A. Gell. xiv. 18. Plin. vii. 44. et Liv. Epit.

55. Tribunus furorem a corpore censoris in bona vertit, eaque palam, inspectante populo, foculo posito in Rostris, adhibitoque tibicine, consecravit. Ea res tamen neque fraudi Metello, et Atinio impunita mansit: cum tot haberet vir ille liberos, summis in civitate usos honoribus. Sed hanc properantis ad finem libertatis intemperantius luxuriantem licentiam, non ita multo post Syllæ et Marii, et civilia bella, tribunis ante, mox populo jus quo uti nesciebat adimendo, vindicarunt. Cic. pro Dom. c. 47. Plin.

56. Interea turbulenta in urbe tempora, bello bene gesta respublica compensabat. Nam consul Perperna, insistendum hosti jam fracto ratus, Aristonicum nusquam consistere patiebatur, donec mœnibus Stratonicensium se includeret. Ibi circumsessus, acriterque armis, sed magis fame oppugnatus, cum spe omni consumta, urbem seque mox Oros. v.10. Eutrop. iv.

1 *Maxime* edd. ante Crev.

quæ patris ejus Macedonici fuisse hic dicitur. *Crev.*

q *Quod tribunus plebis esset*] Epitome Livii et Plinius non ideo præteritum esse Atinium memorant, quod tribunus plebis esset: (nec sane hæc causa satis idonea videretur:) sed tantummodo Atinium tribunum plebis præteritum esse a censore. Et fortasse Freinshemius voluerat *cum tribunus plebis esset*. Crev.

Flor. II. 20. Val. Max. III. 4. Plut. Ti. Grac. c. 28. Tac. III. Ann. 62. Vell. II. 38.

in potestate victoris fore videret, extremam necessitatem spontanea deditione prævenit. C. Blosius, perditis Aristonici rebus, sibi conscivit necem. Consul, conjecto in vincula Aristonico, deinde Asiam peragrando, civitatibus jura sua, ut meritæ videbantur, minuit auxitve: provinciamque populo Romano tributariam fecit.

Liv. Epit. Justin. XXXVIII. 9. Appian. Syr. Histor. Miscell. IV. 25. Oros. Justin. Joseph. XIII. 16.

57. Per eadem tempora Syria quoque regem Antiochum amisit, quem Parthicum animo bellum volvere dicebamus. Nam ille, sive Phrahatis prævenire consilia studens, sive fratris repetendi cura, sive, quod magis credas, florentissimis regni rebus, cum præter Syriam Babyloniæ Mediæque imperaret, minime contentus, veteres Macedonum fines, et possessam Arsacidis imperii partem armis repetiturus, ingentem exercitum collegerat. Centum ad summum millia bellatorum habuisse[2] creditur,[r] egregiam juventutem, et multis finitimorum bellis duratam. Judæorum etiam affuerunt auxilia, ipso ducente principe eorum Hyrcano.

Ælian. Var. Hist. II. 41. Posid. ap. Athen. XII. 10. Oros. Justin.

58. Sed in Antiocho, ut magna vis animi, multaque ad virtutem eximia, ita non minus luxuriæ temulentiæque inerat: quibus ne bello quidem omissis, vigorem exercitus, et spes ipse suas corrupit. Trahebat enim calonum et lixarum, permixtis etiam scortis atque histrionibus, tantum agmen, ut iste numerus duplo quam armatorum major haberetur. Sequebatur copiosa conviviorum supellex, non ad usum modo, sed etiam ostentationem luxus, cum culinaria quoque vasa ex argento portarentur. Eadem manipulorum species: tanquam ad pompam exornatis omnibus, adeo ut gregarii quoque milites fibulis aureis caligas stringerent.

Jul. Obs. c. 26. Ælian. Hist. An. X. 34. Justin.

59. Omen expeditionis infaustæ hirundines fuisse aiunt, quæ nidum in tabernaculo regio fecerant. Initia tamen læta et magnifica fuerunt, multis obviam procedentibus regulis, quos Parthicæ superbiæ odium ad alias respi-

2 *Fuisse* edd. ante Crev.

r *Centum ad summum millia bellatorum habuisse creditur*] Orosius centum millia militum in exercitu Antiochi fuisse scribit; Justinus octoginta millia. *Crev.*

cere spes coëgerat. Inde viribus animisque auctior, ut primum copia pugnæ data, strenue congressus, magno prælio victor fuit: Indate Parthorum duce profligato, qui ad transitum Lyci fluminis occurrerat. Iterum deinde tertiumque similis fortunæ successum expertus, cum passim ad eum civitates nationesque deficerent, omni præter veteres Parthorum fines imperio Phrahatem exuit. Nicol. Damas. ap. Joseph. Justin.

60. Phrahates, vi aperta inferior, totus ad alia consilia se convertit: et quia Demetrius Antiochi frater, non alium forte ad usum servatus, apud ipsum erat, eum addito præsidio ad recuperandum regnum misit, ut ita hostem suarum rerum periculo amoliretur. Neque hac spe contentus, civitates, maxime quas Antiochi præsidia, ob insolentiam, ut fit, militarem, gravate pati cognoverat, spe impunitatis et præmiorum ante solicitare non destitit, quam communicatis inter se consiliis, ad oppugnanda eodem tempore omnium præsidia induxisset. Appian. Syr. Justin.

61. Postquam prædicta dies affuit, passimque per civitates turbari nuntiatum Antiocho esset, cum ea manu quæ præsto erat, impigre ad auxilium proximis ferendum accurrit. Sed objecit se ei magno cum exercitu Parthus. Ibi cum acriter Antiochus pugnaret, metu suorum proditus, incertum an sua manu, periit. Appian.

62. Princeps fugientium Athenæus fuerat, ut idem cædis regiæ culpam sustineret, qui rebellandi causam civitatibus unus maxime præbuisset. Sed utrumque scelus matura vindicta punitum. Nam per loca, ubi rapinis injuriisque notissimum se effecerat, oberrantem, neque tecto recepit quisquam, neque cibo impertitus est, donec fame ac miseriis contabescens, et spoliatis inops, et desertor[3] derelictus ab omnibus, pœnas daret. Diod. ap. Val.

63. Phrahates magno captivorum numero potitus, quod audita morte Antiochi dispersæ passim ejus copiæ cupide se dediderant, et filia Demetrii, quam Antiochus adduxerat; forma virginis victus, in matrimonium eam accepit, hostique cæso exequias regio more fecit. Posidonius Apamenus historiarum scriptor refert, suprema persolventem Antiocho Parthum dixisse: ‘ Duæ te res fefellerunt, Justin. XLII. 1. Idem, XXXVIII. 10. Athen. XII. 10.

3 In edd. ante Crev. legitur *deserto*.

Antioche, audacia et temulentia. Credebas enim ingentibus istis poculis imperium Arsacidarum te exhausturum esse.'

Justin. xxxix. 1. 64. Gravis et luctuosa Syris ea fortuna fuit, qui, licet Demetrium recepissent, haud eo minus Antiochum requirebant. Regem enim, si ebrietas abfuisset, commodum ac benignum, neque ulli temere postponendum gesserat. Non erit alienum, unum ejus dictum ponere, dignum sane memoratu, et ad æstimandos ejus mores vehementer pertinens.

Plut. Apoph. c. 55. 65. Inter venandum a suis et via cum aberravisset, ad sylvestre tectum hominesque egenos ignotus venit, superque cœnam de industria mentionem regis intulit, ut, quid de eo sentirent homines, incorrupta fide comperiret. Responsum est, 'principem cetera bonum, nimium amicis, quos haberet non probatissimos, credere: sæpe etiam res necessarias negligere præ venandi studio.' Immotus ad hæc, ubi cum luce satellites affuerunt, purpura et diademate resumtis, 'Ex quo vos primum accepi,' inquit, 'veros de me sermones heri demum audivi.'

Liv. Epit. 66. Cum hæc in Asia Syriaque fortuna regum esset, etiam Ægyptus haud levioribus concussa turbis, similes mutationes pertulit, Ptolemæi maxime furiis, qui neque finem sceleribus et flagitiis, neque modum faciebat. Ob eas res cum Evergetes[a] appellari ipse vellet, Alexandrini popularibus facetiis Cacergeten dictitabant; olimque excusserant regno, ni princeps purpuratorum Hierax, insigni gloria belli et comitate carus omnibus, ruentem sustineret. Nam etiam ex sua pecunia persolutis militum stipendiis, defectionem certissimam aliquando prævenerat.

Athen. xii. 12.

Diod. ap. Vales.

67. Neque tamen moribus suis moderari homo profligatæ mentis potuit, donec cum incesta conjuge, assumto etiam quem ex matre uxoris eademque sorore sua susceperat filio, Cyprum insulam clandestina fuga petere cogeretur. Quippe super alia assiduæ sævitiæ documenta, cum in summo populi odio se esse videret, gymnasium frequentissima juventute repletum nactus, circumdederat ar-

Oros. v. 10. Justin. xxxviii. 8. Liv. Epit. Val. Max. ix. 2.

[a] *Evergetes*] Beneficus. *Cacergeten* maleficum. *Crev.*

matis, et igne immisso, qui flammæ vim evasissent, eos ferro conciderat: eamque cladem coorta insano dolore plebes, incensa vicissim regia vindicarat. Igitur Ptolemæus, contractis mercede copiis, bellum sorori patriæque illaturus, maximum natu filium Cyrenis arcessit, veritus ne ad eum populus Alexandrinus regnum deferret: juvenemque patris imperio pie obsecutum facinorosus et impius tyrannus solita crudelitate et amentia necat. Liv. Epit. Justin.

68. Hac re cognita, statuæ ipsius et imagines Alexandriæ detrahuntur: regnum Cleopatræ traditur. Ipse uti vicissim illis ægre faciat, horrendum furore et impietate facinus patrat. Communi enim filio, Memphites vocabatur, qui, etiamsi pater non esset, forma, et ætate, et indole miserabilis esse cuivis potuisset; hoc, inquam, filio in conspectu suo jugulato, præcidi caput pedesque et manus jubet: deinde in cistam hæc condit, chlamydeque injecta operit. Forte natalis instabat Cleopatræ, pro more regum festis epulis lætitiaque publica celebrandus. Id cum ignotum Physconi non esset, satelliti cuidam suo dedit negotium, ut cistam curaret Alexandriæ in vestibulo regiæ proponendam, ea ipsa nocte quæ diem reginæ natalem[4] præcederet: quasi natalitium in ea munus mitteretur. Ita factum est, ut cum aliis quæ oblata reginæ ob celebritatem temporis fuerant, illa etiam cista inter epulas illata aperiretur. Diod. Val. Max. Liv. Epit. Justin.

69. Nemo præsentium ignorare, quam belluina feritate Physcon esset, tam multis ab eo jam ante crudelissime designatis, poterat. Obstupuerunt tamen ad conspectum hoc nefas, quo non modo omnis ævi sævitiam, sed sua ipse exempla vicerat. Conversi deinde ad questum et iras, 'quid aliud igitur restaret, quam ut talia aut vindicarent, aut paterentur?' invicem interrogabant. 'Cui enim mortalium deinceps caritatem aut misericordiam sperari posse apud eum, qui in puerum innocentem, eundemque filium suum tot modis scelestus fuisset?' Hic ergo dolor et reginam et populum Alexandrinum justis stimulis adversus Physconem adeo exulceravit, ut nihil ad summam acerbitatem odiorum addi posse videretur. Diod.

4 Edd. ante Crev. carent τῷ *natalem*.

Cic. ad Att. XIII. 31. 70. At Romæ cum jam C. Sempronius C. F. C. N. Tuditanus, qui prætor P. Popillio, P. Rupillio consulibus fuerat, consulatum cum M. Aquillio M. F. M. N. iniisset,* Aquillius, cui Asiæ sors evenerat, nondum audita deditione Aristonici, ut illum, quasi suo triumpho debitum, Perpernæ eriperet, magnis itineribus in provinciam festinabat. Neque Perperna rem prope confectam videbatur dimissurus, expectabaturque aliqua inter duces Romanos discordia. Sed fortuna composuit litem, alteri gloriæ indebitum fructum, alteri vitam extorquendo. Nam et ad Aristonicum serus consul venit, quem cum Attalicis thesauris Romam Perperna præmiserat: et hic, provincia decedens, cum Pergamum venisset, morbo correptus vivere desiit. Maturavitque ejus mors et Aristonici fatum. Quod enim alium de eo triumphare iniquum videretur, jussu senatus in carcere strangulatus est.

Justin. XXXVI. 4.

Eutrop. IV. Strab. XIV. p. 646. Oros. V. 10.

Val. Max. III. 4. et Vell. II. 4. 71. Non desunt tamen, qui triumphasse Perpernam velint: sed quoniam facilius hi errare potuerunt, plus habere fidei accuratiora tradentibus debui. Quod satis constat, reliquias Asiatici belli M. Aquillius confecit: aliquanto minori laude, quod ad deditionem quarundam civitatum maturandam fontibus venenum miscuerat.

Flor. II. 20.

Liv. Epit. 72. In urbe res adhuc turbulentæ erant, gliscentibus in dies tribuniciæ seditionis fomitibus. Cum his C. Gracchus, C. Carbo triumviri dividundis agris consilia communicabant: quibus nuper lectus in locum P. Crassi M. Fulvius Flaccus accesserat. Hi cum negotium, sua natura difficile ac invidiosum, animis dolore aut novarum rerum studio ardentibus suscepissent, omnia mox querelis ac contentionibus effervescere cœperunt. Cum enim possessores modum situmque latifundiorum suorum indicare nollent, edicto triumvirali excitati indices falsis verisque delationibus plurimorum jura convellebant.

Appian. Civil. I.

73. Nam promotis agri publici terminis, ut quæque vicina erant, turbabantur, incertis jam omnium finibus, et neque contractu privatorum ullo, neque divisione veteri publica obtinente. Ita fiebat, ut motis ubique limitibus transferrentur mutarenturque agri; et sæpe inculta pro

* A. U. C. 623. A. C. 129.

cultis, et pro fructuosis uligines aut arentia redderentur. Eratque plerumque cæca in distinguendis publicis privatisque agris æstimatio: cum etiam antiquis haud accurata captorum ab hostibus facta distributio esset, permissumque fuisset indivisa cuilibet volenti sub certo vectigali colere. Sic enim vicinam suis prædiis partem arantes, omne discrimen confuderant. Et hæc longo tempore factitata, locupletum injuriam, licet magnam esse constaret, obscuram tamen efficiebant, tegebantque intricato et ad arguendum haud facili errore.

74. Jamque nihil propemodum tota Italia satis certum tutumve cuiquam habebatur: cum socii præsentem rerum statum moleste ferentes ad Scipionem Africanum confugerunt, adversus iniqua triumvirorum judicia fidem ejus invocantes. Ille cum æquitate causæ, tum gratia orantium permotus, erant enim magnæ auctoritatis virtutisque homines, strenuamque ei superioribus bellis operam nava- Liv. Epit. verant, defensionem eorum non recusavit: multaque in Appian. senatu, non contra legem Gracchanam, ne populum irritaret, sed de incommodis exercendæ locutus, impulit Patres Conscriptos, ut causam agrorum judicandam a triumviris, quos ut suspectos plerique gravarentur, ad quoscumque videretur, transferrent.

75. Nec iniqua Patribus, neque tempori parum conveniens oratio visa; consulque Ç. Sempronius cognoscere causas possessorum jussus est. Sed imbecillum hoc remedium, et minime diutini usus, tergiversatio consulis fecit: qui primis statim experimentis intellecta difficultate rei, prætextu Illyrici belli, quod sibi decretum ab senatu fuerat, paludatus ab urbe profectus est.

76. Cum ita tota res agraria refrixisse videretur, quia Plut. C. Grac. triumviri foro se abstinebant, consul, cujus ea cognitio Appian. esse debebat, aberat; murmurare contra Scipionem plebs cœpit, quod a se ornatus bis oblato contra leges consulatu, magis tamen sociorum quam civium utilitati studeret. Non omiserunt eam turbandi occasionem triumviri, quin nunc spargendis in vulgum rumoribus, hoc agi ut armis atque vi lex abrogetur; nunc contentionibus in senatu, in foro, Scipioni quantam possent invidiam odiumque con-

Plut. Apoph. Rom. flarent: eo acerbitatis provecto certamine, ut palam exclamarit Gracchus, 'tolli tyrannum oportere.' Cum Scipio, 'Recte hoc quidem,' inquit: 'nam hostes patriæ optare mortem meam debent: quia sciunt neque me vivere, nisi republica incolumi, posse, neque me vivo rempublicam defensore carituram.' Quod non magnificentius ab Oros. v. 10. eo, quam verius dictum putant: cum tantus ejus viri et Cic. pro Mur. c. 31. vigor esset, et moderatio ac lenitas, ut illo sospite neque Oros. sociale bellum, neque civile timendum fuisse existimetur.

77. At quo magis furor inimicorum inflammabatur, eo validior fiebat acriorque apud reliquos favor: neque du- Cic. Somn. Scip. bium habebatur, quin dictator constituendæ reipublicæ Cic. ad Q. Fr. III. 5. causa creandus Scipio foret. Sed his consiliis novemdiale sacrum intervenit, quia multis locis lapidatum de cœlo Dio ap. Vales. fuerat, templaque percussa Deorum, et homines quidam Cic. de Nat. Deor. II. 5. exanimati. Soles etiam gemini simul visi prodigio accesserant.

Plut. C. Grac. c. 13. 78. Peractis feriis certamina resumta: non jam occul- Oros. te vitæ Scipionis insidias struentibus triumviris, perisse consilia sua, nisi hic periret, ratis. Neque ignarus ipse periculi, cum pridie mortis suæ a M. Fulvio multis conviciis petitus esset, 'malam sibi rependi gratiam laborum pro republica susceptorum ab improbis et ingratis civibus' questus est: non dissimulato, quanta in solicitudine versaretur. Quo majore studio hominum, dimisso sub vespe- Cic. Læl. c. 3. ram senatu, domum reductus est, plerisque Patrum et sociorum Latinorumque maximo agmine prosequentibus. Liv. Epit. Ita cum se domum fortis atque validus recepisset, postridie in cubiculo suo exanimis est repertus.

Cic. Somn. Scip. 79. Creditum est fraude proximorum illatam ei mor- Oros. tem: et suspecta vehementer uxor Sempronia fuit: quæ Appian. deformis et sterilis, cum nec amaret maritum, nec ab eo Liv. Epit. amaretur, facile paruerit Corneliæ et triumviris, ut sive Appian. venenum viro propinaret; sive (nam et istud traditur) noctu apertis foribus intromitteret homines, virum elisis faucibus oppressuros. Idque servos in tormentis esse confessos ferunt: at qui hoc resciverint, efferre non ausos, propterea quod infensum populum Scipioni gaudere in- Vell. II. 4. teritu ejus viderent. Repertæ quidem feruntur in cervice

ejus notæ; neque aliam ob causam capite velato elatum, quam ut illæ tegerentur. At inimici sponte sumtum exitum vulgabant, quod quæ pollicitus Agrariis fuerat, præstare posse diffideret: quo minus credas auctoribus, qui fato functum tradiderunt.

Auct. de Vir. Illustr. Appian. Vell.

80. Ita sextus et quinquagesimus ætatis annus vivendi finem attulit viro sæculi sui longe principi: de quo verissime pronuntiare visus est, cum mortuum laudaret, Q. Fabius Maximus, fratris ejus filius. Gratias namque Diis immortalibus egit, 'quod ille vir in hac republica potissimum natus esset. Necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset.' Atque hæc ipsi quoque ejus inimici æquis accipiebant auribus. Neminem enim temere nisi pro republica offenderat, et quia de cetero nihil sibi tribuebat immodice, his quoque non poterat esse supra modum exosus. Ergo licet superstitem in multis experti gravem adversarium fuerant, extinctum tamen desiderabant, ut publice utilissimum; sibi non ultra, quam ratio pateretur, infestum. Die funeris ejus, Q. Metellus Macedonicus, cui simultas cum Scipione magna intercesserat, liberis suis dixit, 'Ite filii exequias. Nunquam civis majoris funus videbitis.' Ita, quanquam publico funere privassent eum offensiones, efficere tamen, quin omnium ordinum de eo judicium admiratioque multitudine prosequentium testata fieret, non potuerunt.

Cic. Somn. Scip. Cic. pro Mur. c. 36. Dio ap. Vales. Cic. Læl. c. 19. Dio. Plin. VII. 44. Appian. Cic. Læl. c. 3.

81. Iidemque motus animorum intellecti postea sunt, cum Africani nomine epulum populo Q. Maximus filius in Capitolio daret. Ab eo enim Q. Tubero, quod esset ejusdem Africani sororis filius, triclinium sternere rogatus, quia lectis ligneis pelliculas hædinas pro stragulis injecerat, et fictilia Samia pro vasis argenteis exposuerat; intempestiva frugalitate adeo hominibus displicuit, ut præturam deinde petens, vir alias integerrimus, civis optimus, ad hæc Æmiliorum et Africanorum decora præferens, non alia de causa repulsam ferret. Quæstio tamen de morte tam insignis viri non est habita: non sine rubore bonorum, quibus apparebat, cum maximum dedecus civitatis interfectus Africanus videri posset, majus multo fore, non vindicatum. Populi studiis factum id

Cic. pro Mur. c. 36. Sen. Ep. 95. et 98. Cic. Val. Max. VII. 5. Liv. Epit. Val. Max. V. 3. 1. Cic. pro Mil. c. 5.

Plut. C. Grac. c. 18. Appian. Plut. putant, C. Graccho metuentis, ne ille affinis culpæ reperiretur: eaque de causa, etiam suppressa, quæ diximus, servorum indicia. Nam collegas ejus in triumviratu, Fulvium quidem magna suspicio, Carbonem opinio pæne certa onerabat. Cic. ad Q. Fr. II. 3.

Plin. XXXIII. 1. Auct. de Vir. Illustr. 82. Nec prætermiserim, in bonis Africani haud amplius triginta duas libras argenti,[1] duas et selibram auri fuisse; hodiernos mores evidenter arguente testimonio, posse viros ex se magnos, altissimum civitatis gradum, etiam sine opum lenocinio parare et obtinere. Ceterum remoto a rebus humanis Scipione, tanquam vinculis exoluta triumvirorum temeritas exultare ferocius cœpit: non sine maximo detrimento, et tantum non vastatione totius propemodum Italiæ. Dio. Liv. Epit.

83. Modicum inter has molestias gaudium, C. Sempronius, quem profectum in Illyricum diximus, cum Iapodum gentem debellasset, A. D. Kal. Octobres triumphans in urbem invectus est. Mixta ex Illyriis Gallisque Iapodum natio, inter Istrum et Adriam incolit. Quæ omnis ora stadiorum mille[u] navigatione circumitur. Caput gentis Metulum vocatur, urbs Cæsaris Augusti bello nobilitata. Cum his commisso certamine, quod et locorum et hominum magna asperitas erat, nonnihil offendit consul detrimento haud levi accepto. Sed emendavit hanc fortunam D. Bruti virtus, ejus qui Lusitaniam subegerat. Victi igitur magna pugna Iapodes pacem ac fœdus impetraverunt: 'ne quis suæ gentis in civitatem Romanam reciperetur' pacti. C. Sempronius erecta iis in locis statua, quæ victoriæ suæ monumentum esset, in eadem situm quoque gentium et intervalla locorum ascripsit. Fasti Capit. Strab. IV. p. 217. et VII. p. 313. Appian. Illyr. Flor. IV. 12. Liv. Epit. Appian. Cic. pro Balb. c. 14. Plin. III. 19.

[1] *Triginta duas libras argenti*] Marcas nostrates 50. *Duas et selibram auri.* Quatuor fere marcas. *Crev.*

[u] *Stadiorum mille*] Leucarum nostratium plus 41. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Cum Africano juniore, tanquam non rei modo, sed Cic. de
etiam historiæ Romanæ extinctum lumen esset, ita proxi- Nat. Deor.
morum aliquot consulum neque multa admodum, neque II. 5.
illustria gesta conspiciuntur. Cn. Octavii Cn. F. Cn. N.
T. Annii Lusci consulatus nihil ferme insigne habet, præ- Plin.
ter incrementum luxuriæ, quia tum ex Attalica hæreditate XXXIII. 11.
regium instrumentum hastæ auctionum subjectum est:
nulla jam verecundia emendi habendique, quod populus
ipse divenderet.

2. A Massiliensibus legati venerunt, pro Phocæensium Justin.
populo deprecatum, quorum urbs propinqua Leucis, in XXXVII. 1. Strab. XIV.
partibus Aristonici fuerat. Id cum ex odio populi Ro- p. 647.
mani fecisse viderentur, nam et Antiochi bello pertinaces Justin. Liv.
hostes egerant, senatus urbem nomenque omne Phocæ- XXXVII. 32.
ensium deleri jubebat. Massilienses igitur, quod inde Justin. Justin.
profecti conditores suæ urbis essent, haud secus quam pro XLIII. 3.
parentibus soliciti accuratissimis precibus impetraverunt, Idem, XXXVII. 1.
ut in gratiam amicissimæ fidissimæque civitatis sæpius Liv. XXI.
hostili, semper infidæ parceretur. Regibus deinde ami- 20. Justin.
cis, qui auxilia nostris imperatoribus tulerant, quæ præ-
mia persolverentur, cum mature deliberatum esset, anni-
tente M. Aquillio proconsule, quem Mithridates Ponticus

Appian. Mithr. Justin. xxxviii. 5. Idem, xxxvii. 1. muneribus suum fecerat, illi Phrygia major, filiis Ariarathis, qui eodem bello occiderat, Lycaonia et Cilicia concessæ. Hæc partim eum in annum inciderunt, qui L. Cassium Q. F. L. N. Longinum, L. Cornelium L. F. Cinnam consules habuit.*

3. Tum quoque solicita civitas agrariis actionibus erat, et aliorum metu, aliorum expectatione, quorsum C. Gracchi multis bonis artibus efflorescens adolescentia eruptura esset. Plut. C. Grac. Cum enim impigrum sese incorruptumque supra ætatem ostenderet, ac magno populi favore uteretur, qui pro Vectio disertissime dicentem, incredibili alacritate multisque summæ benevolentiæ testimoniis exceperat; inimicos Tiberii invasit timor, ne hic multo acerbior ipsis adversarius atque formidabilior excresceret, quam quem sustulissent. Nec enim obscurum erat, quieturum sperari non posse: idque jam satis patefactum nonnullis ejus actionibus contentionibusque fuerat. Quare huc [1] consilia tum sua optimates conferebant, ne acerrimi juvenis vigorem armari tribunicio jure paterentur.

4. Nihil igitur evenire, ut putabant, felicius potuit, quam quod designatus quæstor, dimitti aliquo posse videbatur, donec ipsi res urbanas per commodum ordinarent. Sors etiam favere huic proposito visa, quæ, M. Æmilio M. F. M. N. Lepido, L. Aurelio L. F. L. N. Oreste consulibus, Liv. Epit. provinciam ei Sardiniam dedit.† Sardi enim cum sub hæc tempora rebellassent, causam dederunt Patribus alterum eo consulum cum exercitu mittendi. Missus est L. Aurelius: Plut. quæstor additus C. Gracchus.

5. Aiunt negotium istud haudquaquam ingratum adolescenti fuisse: quod bellicæ laudis haud minus quam togatæ studiosus, neque militiæ detrectaret labores, et solvi se civilium certaminum necessitate lætus lubensque pateretur. Plerique contra credunt, ingenio turbidum ac factionum appetentem fuisse. Dio ap. Vales. Plut. In confesso tamen est, quæcumque ab initio illi ratio mensque fuerit, alias etiam

1 In edd. ante Crev. *hæc* pro *huc* exhibetur.

* A. U. C. 625. A. C. 127. † A. U. C. 626. A. C. 126.

causas, et nescio quam vim occultam, sive renitentis traxisse animum, sive ultro ruentem magis etiam validiusque impulisse. Sane Cælius Antipater, qui temporibus illis vixit, C. Gracchum scribit, priusquam tribunus plebis fieret, multis narrare solitum, sibi, quo tempore quæsturam petebat, Tiberium fratrem per quietem esse visum hæc verba dicere: 'Nihil agis Cai. Quantumlibet contantem idem mecum exitus manet.' Cic. de Div. I. 26. Val. Max. I. 7. Plut.

6. Hoc anno sæculares ludos quartos celebratos esse quidam voluerunt. Nam, quod mireris, in re tam illustri, et quæ nota temporum insignis esse debuerat, multum opinionibus dissidetur. Neque certior est de censura suspicio. Quanquam hoc quidem anno Q. Fabius Maximus Servilianus, L. Cæcilius Metellus gerere potuerunt: quos quia censores fuisse certum est, neque magistratus illorum tempus aliud reperitur, hoc anno creatos putare possis; et, quoniam censores alios sequens annus habuit, ob vitium aliquod abdicasse: tanto proclivioribus ad religionem animis, quanto plura et fœdiora nuntiata tum prodigia fuerunt. Censor. de Die Nat. c. 17. Val. Max. VI. 1. 5. et VIII. 5. 1. Jul. Obs.

7. Ex quibus terræ motus et fulmina, quanquam illo templa aliquot in Capitolio tremuerant, his Romæ et circa percussa disjectaque passim multa erant, tamen, quia frequentior horum auditio est, haud ita commovere[2] homines. Atrocius visum, quod circa solstitium æstivum, non solum Ætna mons ingentibus flammis colluxit, sed etiam mare ad insulas Liparæorum sic efferbuit, ut quibusdam ambustis navibus socii navales exanimarentur. Multis postea diebus, intermicantibus sæpe flammis, limum ebulliit mare, qui postremo speciem molarium lapidum concretus prætulit. Posid. ap. Strab. IV. p. 277. et Oros. V. 10. et Jul. Obs.

8. Hæc cum ex Sicilia T. Quintius Flamininus prætor ad senatum perscripsisset, consulti haruspices 'seditiones portendi' dixerunt. Iis avertendis legati missi, qui et Liparæ, et in parva insula quam Hieram Vulcani vocant, Diis Manibus atque marinis sacra facerent. Nec ideo mitior circum eas insulas grassata mox pestilentia est, contracto, ut creditur, morbo per corruptos afflatu mortifero

2 *Commovit* edd. ante Crev.

pisces, quia magnam eorum vim quaquaversum ardens mare tostam expulerat, et multitudo incauta et avida, tanquam munere Deorum oblatam, in cibum verterat.

Cic. de Off. III. 11. Cic. Brut. c. 28. Fest. in voce *Respublicas.*

9. Interim lex de peregrinis urbe pellendis a M. Junio Penno tribuno plebis, cujus pater cum Q. Ælio consul fuit, perlata est: quanquam eam C. Gracchus, priusquam ex urbe proficisceretur, dissuaserat. Humanissimus adolescens, urbis usu prohiberi peregrinos durum profecto et immane arbitrabatur. Ideo quominus quorundam pro civibus se gerentium audacia prohiberetur, non repugnabat: temperamentum requirebat, quo nec malis impunita delicta essent, nec boni læderentur. 'Esse ex dignitate urbis Romanæ, ut quæ caput orbis terrarum esset, eadem gentium omnium velut communis patria haberetur. Sic etiam Jovem Deorum principem, eundem et regem omnium et patrem celebrari.

Cic. de Nat. Deor. II. 25.

10. 'Neque enim alienum est,' inquit, 'imitari numina, quæ colimus, et, quorum beneficio ad summum in terris imperium pervenimus, etiam benignitatem exprimere. Ipsa quoque natura sic conjunctum est universum genus hominum, ut in illius leges peccare videantur, qui ullam ejus partem tam superbe fastidiunt. Corpora similia omnibus, animos quoque virtutis atque rationis capaces dedit: cœlum, terram, maria publicavit. Quæ igitur tanta voluit omnibus esse communia, noluit profecto, noluit quosdam, non ob aliud, quam quod certis locis non sint nati, pro impuris atque contaminatis ab attactu nostro conspectuque summoveri.

11. 'Atque hæc ita honesta sunt, ut nulla tanta esse utilitas queat, propter quam tolli debeant aut abrogari. Ego vero legem tuam, M. Penne, haud minus damnosam reipublicæ, quam indecoram esse judico. Næ, si tu illis temporibus vixisses, cum conditor urbis Romulus tanti mox futuri imperii valida fundamenta jecit, peregrinos exesse juberes, suasque res sibi habere. At ille longe sapientior non in urbem modo, sed etiam in civitatem, atque adeo societatem regni, peregrinos accepit. Quod ita probatum usu atque auctoritate exemplum est, ut nunquam a majoribus ea deinde sit intermissa largitio.

Tac. XI. Ann. 24. Cic. pro Balb. c. 13.

12. 'Ex quo igitur hominum genere illi ad tot gravia

bella fortium fideliumque virorum infinita millia paraverunt, (quod nisi factum esset, veteres Romani vix libertatem tueri, nedum quærere imperium potuissent) id tu universum una rogatione ex oculis nostris, et pæne ex animis atque memoria removere conabere? Ut, quemadmodum ea humanitate populorum omnium amorem olim conciliavimus, ita his novis consiliis acerbissima commoveamus odia, quæ summo studio vitanda essent quantumvis potentibus. Semel iterumque factum est, ut exire urbe socii juberentur. Neque temere quicquam unquam ægrius sunt passi, cum tamen ob maximas suspiciones, nec in perpetuum emitterentur. Diod. ap. Vales. p. 241.

13. 'At nobis egregius orator peregrina exempla commendas, qui homines indidem negas admitti oportere. Quasi vero nobis, aut cuiquam sani capitis sit necessum, alia quam majorum facta consultaque sequi, quorum virtute atque sapientia tantas opes adepti sumus. At illi maluerunt in consortium cujuslibet fortunæ vocare quoslibet idoneos, quam ut vecordi cupiditate, quæ nunc magna ratio multitudinem imperitam stimulat, plura se habituros commoda putarent, si qui in urbe essent soli haberent, neque partem ullam decerpi a peregrinis paterentur: quasi vero illi hac conditione nobiscum degant, ut plus percipiant utilitatis, quam afferant.

14. 'Sed ea, in pari stoliditate, aliorum invidia, aliorum libido est, ut quia cœnaturos minoris, et habitaturos largius putent, æquum judicent, quidlibet contra decus imperii et humanæ societatis jura delinqui. Sed qui præcipui rerum harum machinatores sunt, magnam sibi paratam esse prædam intelligunt, si commotis tot millium fortunis, in se suaque auctoritate vel levamentum trepidantibus, vel novum injuriæ auctarium esse positum ostenderint.

15. 'Quibus enim harum rerum committetur curatio, quanti vendent unam forte dieculam, ut in urbe maneant diutius quam permissum lege sit, quibus vel parva mora magnam allatura utilitatem videbitur? Nam aut negotiis, aut quia morbo gravatis incommoda migratio erit, aut caritate urbis, in qua nati quidam sunt, alii lubenter et diu

vixerunt, ne festinare cogantur, magna pars pecunia volet depacisci. Neque deerunt qui neque dictam intra diem exportare res suas queant, neque apud hospites, a quibus tractati tam hostiliter fuerint, ausint relinquere. Quid autem de iis loquar, si qui [3] a lege nominatim excipientur, ut audio? Quos utique neque pauperrimos omnium, neque parcissimos esse necessum est. Tales potius homines, qui hujusmodi ob causas pudendis rogationibus hanc urbem infamant, cum sint ab honestate et fide et amore civitatis alieni, quam qui apud nos non censentur, exigendi erant. Quibus ego similes omnino fuisse puto multos in iis nationibus, quæ cum aliis rebus florerent, per avaritiam atque stultitiam respublicas suas amiserunt.'

Festus.

16. Hæc et alia cum dixisset Gracchus, nihilo secius legem populus scivit. Credo ad seditiones minuendas pertinere visum, turba hominum ignotorum atque alienorum civitatem exonerari. Nam ut quisque horum improbissimus erat, turbulentæ plebi tribuumque sæpe comitiis gaudebat immisceri: et hoc genus hominum plus etiam quam ingenui cives tumultuabatur. Hac lege patrem M. Perpernæ, ejus qui Aristonicum ceperat, in peregrinitatem esse redactum, non futilis conjectura est. Is enim post filii mortem, repetentibus eum Sabellis, civitate Romana tanquam nihil ad se pertinente caruit: memorabili casu, ut qui consul populi Romani fuisset, civis Romanus non fuisse judicaretur.

Val. Max. III. 4.

17. Eodem anno triumphatum ex Asia reperio. M. Aquilius A. D. III. Idus Novembres triumphavit. Ductum ab hoc in triumpho Aristonicum sunt qui putent: mihi verior ea opinio visa est, quam superiore libro retuli. Honorem istum haudquaquam sine multorum indignatione decretum ei fuisse argumento est, quod paulo post a P. Lentulo principe senatus, subscriptore C. Rutilio Rufo, repetundarum postulatus fuit: et absolutus magna cum infamia judicum, sic quoque manifestum fecit, quibus artibus, qualiumque hominum studiis triumphum esset adeptus.

Fasti Capit. Vell. II. 4. et Sall. Hist. IV. in Ep. Mith.

Cic. Div. in Q. Cæc. c. 22. Appian. Civ. l. I.

3 Ab edd. ante Crev. abest τὸ qui.

18. Proximus deinde annus M. Plautium L. F. Hypsæum, M. Fulvium M. F. Q. N. Flaccum consules vidit.* Tum quoque non leviora prioribus prodigia nuntiata: fruges in arboribus natæ: lactis et olei pluviæ in Veienti agro, lapidum Arpis. Bubo etiam in Capitolio visus: et ambigui sexus homo repertus Romæ. Ob quod decemviri libros adire jussi, magna imperio pericula, et incertos bellorum motus instare retulerunt. Africæ quoque vastatio horribilis ad instar prodigii accepta est: cujus omnes in agris fruges herbasque cum ipsis arborum foliis postquam immensa locustarum nubes exederat, deinde vento depulsa in pelagus fuerat, duplicata calamitas est, iisdem bestiolis quæ vivendo famem fecerant, morte sua pestilentiam atrocem excitantibus.

Jul. Obs. Phleg. Trallian. Liv. Epit. Jul. Obs. Oros. v. 11. et August. de Civ. Dei, III. 31.

19. Stabant immensi in littoribus acervi, undis eo propellentibus, mortiferamque tabem cum teterrimo fœtore exhalabant, donec vulgato per omne genus animalium morbo, cadaveribus passim omnia complerentur. Nam et in Micipsæ regno ad octingenta millia hominum tum interiisse, et in provincia Carthaginiensi supra ducenta millia traditur. Etiam Uticæ, ubi circiter triginta millia militum castra habebant ad totius Africæ præsidium, eadem die per unam portam mille quingenta elata funera sunt: non remittente malo, donec totus ille exercitus tanquam internecione deleretur.

20. Hæc tam tristia non majore tamen cura senatum, quam propior in urbe timor, affecerunt: M. Fulvio triumviralem licentiam in consulatu potentius exercente. Vir enim inquieti præfractique spiritus, legibus perniciosis tranquillitatem pacemque publicam solicitare videbatur. Sociis enim, qui se pelli agro querebantur, civitatem Romanam solatii causa dabat: ipsis quoque hanc mercedem, ut ampliorem amissis, cupide amplectentibus. Ferebat præterea, 'ut provocare liceret ad populum iis, qui lege Penni postulati civitatem mutare gravarentur.' Tantaque hæc contumacia agebat, ut multis Patrum precibus minisque venire in Curiam vix compulsus, partim monenti,

Plut. C. Grac. Appian. Civ. l. I. IX. 5.

* A. U. C. 627. A. C. 125.

partim oranti senatui, desisteret incepto, responsum non dederit.

Liv. Epit. 21. Neque tamen perlatæ leges sunt, bona quadam fortuna Massiliensium interjiciente necessitatem, qui ab accolentibus Gallis pressi, ad auxilium populi Romani denuo confugerant. Neque consuli res illa, neque senatui ingrata accidit: illo triumphi spem agitante animo, Patribus importunum consulem probabili aliquo prætextu extrudere cupientibus. Quare non difficulter obtinuit, ut ipse sociis auxilio mitteretur.

Front. de Aquæd. 22. Censores his consulibus Cn. Servilius Cn. F. Cn. N. Cæpio, L. Cassius Q. F. L. N. Longinus produntur. Hi aquam, Tepula vocatur, Romam et in Capitolium adducendam curaverunt: legibus veteribus censoriis quædam addiderunt: Æmilium Lepidum augurem, quod 'sex millibus[a] ædes conduxisset, quodque villam[b] in Alsiensi agro nimis in sublime exstructam haberet,' adesse jusserunt. Adeo tum adhuc luxus hic videbatur censoria animadversione coërcendus, quod si quis non multis post annis fecisset, eum sordidius quam senatorem deceret habitare, dicturi homines erant. Princeps senatus ab iisdem censoribus lectus est P. Lentulus.

Cic. in Verr. I. 55. Vell. II. 10. et Val. Max. VIII. 1.

Inf. LXI. 27.

Jul. Obs. 23. Iisdem temporibus diu jam quasi sub cineribus gliscens ignis conjuratione Fregellana emicuit, aliquanto immaturius, eoque reprimentibus facilior. Nec dubitabatur, si diutius tegi consilia defectorum potuissent, quin bellum sociale, quod post aliquot annos violentissimum exarsit, eo potius tempore fuerit erupturum. Nunc priusquam latius contagio serperet, Fregellanam urbem L. Opimius prætor obsidione cinctam, cum ad bellum tolerandum nullis rebus satis instructa esset, haud difficulter in potestatem redegit: prodente insuper patriam Q. Numitorio Pullo.

Vell. II. 6. Rhetor. ad Herenn. IV. 9. Cic. Phil. III. 6.

Liv. Epit. Cic. de Invent. II. 34. 24. Captam urbem dirui oportere non dubitatum. De principum pœna cum in consilio deliberaretur, plerorum-

[a] *Sex millibus*] Sex millia sestertium sunt libræ Romanæ argenti pondo 15. marcæ nostrates 23. unciæ 3. semuncia 1. *Crev.*

[b] *Quodque villam*] Vid. supra LV. 12. et quæ ibi annotamus. *Crev.*

que haud ambigua condemnatione, diu agitata Numitorii causa est; cum recens meritum prioribus quibusdam dictis ejus factisque, quibus aversum a populo Romano animum aperuerat, levius videretur. Ad extremum tamen deprecanti venia data: plusque valuit, quod rei Romanæ profuerat, quam quod nocere voluisse arguebatur. Ita bello feliciter gesto, maximisque periculis liberata republica, quoniam hoc terrore compressa inhibitaque sociorum Latini nominis conspiratio fuerat, L. Opimius triumphum petiit, nec impetravit. Non quin res triumpho dignæ viderentur, sed quia de receptis populis triumphari solere senatus negabat; augentibus imperium, non recuperantibus amissa, honorem istum antiquitus decretum dictitando.

Cic. de Fin. v. 22.

Cic. in Pis. c. 39. et ibi Asc. Pædian. Val. Max. II. 8. Ammian. Marcell. xxv. 31.

25. Ceterum ille tumultus, tumultus enim verius quam bellum fuerat, ægros multorum animos magis etiam suspicionibus et cura maceravit: non sine invidia M. Fulvii consulis, Caiique Gracchi, quo præcipuo incentore socii ad res novas consurrexisse dicebantur. Igitur neque tum æquis auribus senatus accepit, quod urbes Sardiniæ, cum in prætura et insalubri hyeme tunicas ad exercitum mitti L. Aurelius jussisset, detrectaverant imperium; et Romæ, per legatos, gratiam mittendi obtinuerant; deinde C. Graccho quæstore circumeunte roganteque, alacriter et promte præbuerant: unde pluris apud Sardos auctoritatem adolescentuli, quam imperium consulis, quam nomen populi Romani fuisse, obtrectatores ejus fremebant.

Auct. de Vir. Illustr. c. 65.

Plut. C. Grac.

26. Ab eodem deinde animo, cum prorogata L. Aurelio provincia fuisset, legatique regis Micipsæ Romam venissent, nuntiantes 'regem C. Gracchi honoris causa frumentum in Sardiniam imperatori misisse,' magna Patrum coorta indignatione, legatio rejecta est. Quibus rebus sicut ira senatus, ita populi favor in Gracchum in dies augebatur. Cui ut se præberet, quamprimum in urbem reverti desiderabat. Contra moliebantur civitatis principes, ut eum quam possent diutissime in externis nationibus detinerent: donec providere, quæ in usum erant, aut avertere ab eo populi amorem, senescentibus, ut fit, per absentiam studiis, potuissent.

27. Igitur C. Cassio Longino, C. Sextio Calvino consulibus, cum de provinciis ornandis ageretur, M. Fulvio in Gallia, L. Aurelio in Sardinia prorogatum imperium est, haud minus ut proquæstorem Gracchum retineret, quam quia bellum gnaviter administraverat. Nam et M. Fulvium abesse potissimum simili de causa voluerunt. Et hic quidem rebus gerendis gaudens, prorogatam sibi provinciam æquiore animo tulit: Caius intellecto Patrum consilio, tanto minus utilem sibi moram in Sardinia ratus, quanto diligentius optimates eam procurabant, confestim ex provincia abnavigavit: et cum famam prævenisset, non modo magnis inimicorum querelis, sed etiam non sine plebis ipsius admiratione ac sermonibus, subito Romæ conspectus est.

Sosip. Charis. l. 1. de Analog. p. 61. Plut.

28. Ceterum cum adesse jussus apud censores, causam suam ingenti facundia magnisque rationum ponderibus egisset, statim ei non restitutam modo populi voluntatem, sed etiam auctam esse apparuit, cum injuria facta innocenti videretur. Stipendia enim se fecisse duodecim ostenderat, cum a ceteris haud amplius dena poscerentur: in tertium usque annum [c] in provincia fuisse, cum alios exactus quæsturæ annus in urbem remitteret. Alia deinde de moribus abstinentiaque sua locutus, addidit, 'se loculos pecunia onustos portasse in Sardiniam, vacuos reportasse: alios amphoras, quas onustas vino detulissent, auro atque argento refertas domum remisisse.' Neque infelicius deinde suspicionem Fregellanæ rebellionis, sociorumque in prava consilia clam impulsorum, diluit.

C. Grac. ap. A. Gell. xv. 12. Plut.

29. Quibus actionibus tum apud omnes clarior, tum incitatior ipse (nam frequenti contentione animus incaluerat) tribunatum plebis, matre plurimum dehortante, instituit petere. Hoc aliud maximi motus initium fuit, toto virium suarum pondere resistentibus, quotquot vel Tiberio fuerunt inimici, vel illius legibus similes alias metuebant. Sed horum pugnacitas incitamento plebi fuit, quo cupidius contenderet: tantusque die comitiorum confluxus ex uni-

Fragm. Epist. Corn. ap. Pigh. Plut.

[c] *In tertium usque annum*] Sic Plutarchus: ita ut numerari debeat hic quoque annus, quo C. Gracchus ex provincia rediit At ipse Gracchus apud Gellium, 'Biennium,' inquit, 'fui in provincia.' *Crev.*

versa Italia, tantum hominum studium fuit, ut infinitam
multitudinem non capiente Campo, magna pars ex tectis
et fastigiis ædificiorum acclamaret.

30. Spem enim agrorum varie partim ipsius rei difficul- Appian.
tatibus impeditam, partim locupletum artibus extractam Civil. I.
iniquissimo animo ferentes, hunc sibi virum divinitus
missum credebant, qui fraternarum legum suarumque ipse
in triumviratu actionum acerrimus vindex, et quod intri-
catum esset explicare ingenio, et quod convulsum restitu-
ere animo ac auctoritate posset. Igitur, quin tribunus
fieret, haud magna dubitatio fuit. In hoc tantum feliciter Plut.
obnisi Patres sunt, uti non pro expectatione sua primus,
sed omnino quartus renuntiaretur. Ipse tamen paulo post
vigore actionum et eloquentia constituit se omnium facile
principem. Interim colonia deducta est, in Volscis Fa- Vell. I. 15.
brateria: lustrumque in urbe sexagesimum Cn. Servilio, Liv. Epit.
L. Cassio censoribus conditum. Civium Romanorum ca-
pita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex cen-
sa fuerunt.

31. Sequens annus, Q. Cæcilio Metello, T. Quintio
Flaminino consulibus, et bella foris, et plus ex urbanis
contentionibus terroris domi habuit.[c] Baleares, ignobilis
antea natio, nec temere nisi inter Punicos auxiliares cog-
nita, tum consularis provincia facti, Q. Metello obvene- Strab. III.
runt. Piraticam faciebant audacius jam crebriusque: ut p. 167.
solet, ubi primi conatus impune et cum præmio fuerunt. Flor. III. 8.

32. Hominum ad triginta millia insulas incolunt, duas Diod. V. 17.
potissimum: (nam Ebusus, quanquam vicina, perperam Zonar.
a quibusdam adjicitur:) quarum quæ major vocatur et est, Pomp.
ab Hispaniæ Tarraconensis littore, ubi Dianium est, spa- Mela.
tio mille quadringentorum stadiorum[d] disjungitur: centum Plin. III. 5.
millia passuum longitudine, trecentorum octoginta mil-
lium ambitu patens. Huic deinde intervallo stadiorum Strab.

[c] A. U. C. 629. A. C. 123.

[d] *Mille quadringentorum stadiorum*] Milliarium 175. leucarum nostratium plus 58. *Centum millia passuum:* leucas 33. *Trecentorum octoginta millium:* leucarum fere 127. *Stadiorum septuaginta:* milliarium fere 9, leucarum 3. *Sexaginta millia passuum:* leucas 20. *Centum quinquaginta:* leucas 50. Ceterum his in mensuris aliqua est Strabonem inter et Plinium discrepantia. *Crev.*

septuaginta minor adjacet, quæ sexaginta millia passuum
Plin. longa, centum quinquaginta in circuitu numerat.

Liv. Epit. Lycoph. Cassandr. Dion. Perieg. Liv. Epit. Marcell. xv. 26. Liv. Epit. 33. Græci Gymnesias vocaverunt, quia per æstatem præter sisyrnam [e] nullis vestibus operiuntur. Nobis Balearium recepta est appellatio; sive et ipsa Græcæ originis [f] ad jactum fundarum, quibus præcipue valent, respicit: sive antiquis fabulis credendum est, nomen a Baleo quodam arcessentibus, quem Herculis Thebani comitem, et ab eo relictum iis locis narrant, quo tempore ad Geryonis abigenda armenta heros ille properabat. Utraque Strab. insula dives habet solum, omniumque rerum, præterquam vini et olei, ferax. Portus sunt commodi, nisi quod saxoso plerumque ore, curam atque peritiam gubernatorum introitus desiderat.

34. Absurda quædam, ut barbaris, instituta sunt, quæ referri non attinet. Illud etiam sapientibus haud spernendum crediderim, quod aurum et argentum neque signant, Diod. neque alibi signatum importari sinunt: edocti, ut aiunt, Geryonis calamitate, cui propter magnitudinem pecuniæ bellum illatum ab Hercule fuerit. Ergo qui mercede apud Carthaginienses militabant, pecuniam non reportabant domum: sed vinum emebant, cujus cupidissimi sunt, Aristot. περὶ θαυμασίων. et mulieres, in hanc quoque voluptatem adeo projectum genus, ut cum piratis unam mulierem quatuor permutare viris consueverint.

Diod. 35. Distincti in bellum eunt, scutum ex corio manu gestantes, et jaculum præusta plerumque cuspide, non sæpe ferro, eoque exiguo, præfixum. Maxima vis in Strab. Diod. fundis est: quas ex melancranide (junci genus est) scite confectas, in præliis ternas ferunt, una caput vincientes, altera ventrem, dum tertia in manu est. Nec ad idem

[e] *Sisyrnam*] Sic scribitur hoc nomen apud Lycophronem, non *sisynnam*, quomodo huc usque hoc loco legebatur. *Sisyrna*, vel *sisyra*, est vestimentum rude consutum ex pellibus ovium cum suis velleribus. Vide plura apud Meursium in notis ad Lycophr. Cassandram. *Crev.*

[f] *Sive et ipsa Græcæ originis*] Sic visum Diodoro. At Strabo l. xiv. et Eustathius ad Dionys. Perieget. vers. 457. Punicæ originis hoc nomen esse aiunt: quam non absurda conjectura Sam. Bochartus videtur invenisse, dum derivat a בעל *Baal*, quod et *dominus* et *peritus* est; et ירה *Jara jecit*, quasi *peritus jaculandi* significetur. Vid. summi viri Chan. i. 35. *Crev.*

spatium omnibus promiscue utuntur. Aliæ enim ad longiores jactus sunt commodiores: aliæ propiore meta certius validiusque feriunt. Hoc solo genere armorum metuendi sunt, tribuente illis vigorem ac peritiam usu, quem a teneris adhibent: neque matres panem ante dare dicuntur infantibus, quam scopi vicem propositum funda dejecerint. Flor.

36. Pacificum alias hominum genus, (cum studio pecuniæ plerasque bellorum causas abjecerant,) paucorum temeritas in calumniam, et ex calumnia in calamitatem traxit. Nec enim publico consilio mare infestum habuerunt: sed cupidus triumphi consul, noxiam videri gentem, quam ipse esse innocens, maluerat. Hoc ita traditum a ratione non abhorret. Nec enim duas istas insulas consentaneum est arma Romana, quorum non ignorabant potentiam, in se concitare voluisse. Illud etiam incredibilius, venienti ab alto Romanæ classi, quod prædam putarent, ultro occurrisse. Strab. Flor.

37. Quod satis certum est, vim propulsare conati prælium acre fecerunt; terrore tamen majore, quam damno: quia Metellus super tabulata navium pelles extenderat, quibus excepta hostium missilia innoxia caderent. Igitur simul cominus ventum, et adversus nudos pila conjici cœpere, pecudum in morem sublato clamore dilapsi, sparsique in proximos tumulos, majore deinde labore inveniendi, quam vincendi fuerunt. Unde infestior miles, plurimum ubique sanguinis fudit. Consul facile pacatis Balearibus, reliquum imperii tempus urbibus condendis consumsit. Palma orientem versus, in occidua parte insulæ Pollentia est posita. In has ex coloniis civium Romanorum, quæ in Hispania erant, tria virorum millia scripta. Strab. Flor. Oros. v. 13. Strab. et Pomp. Mela. Strab.

38. Romæ triumphum hoc anno M. Fulvius proconsule duxit: quem Massiliensibus sociis adversum infestos et præpotentes accolas auxilio profectum fuisse in consulatu diximus. Salluvii præcipue Massiliam urgebant, quorum in agro condita, nunc invidia finitimorum, nunc metu, nunquam non odio premebatur. FastiCapit. Liv. Epit. Liv. v. 34.

39. Fulvius tamen res haud sane magnas ibi gesserat, magisque ominis causa triumphus ei datus videri potest, Marcel. xv. 29.

Liv. Epit. Flor. III. 2. quod ea prima trans Alpes expeditio Romana fuit.[s] Adjuverunt haud dubie spes plebis, erectæ jam C. Gracchi tribunatu, patronisque suis hanc dare gratiam studentis,[4] non magis præmium prioribus actionibus, quam incitamentum futuris. Et senatus, quem adimi posse honorem desperabat, per se potius tribuere maluit. Triumphavit non de Salluviis modo, sed etiam de Liguribus atque Vocontiis, qui forte per agrum suum ducenti occurrerant.

Fasti Capit. ap. Pigh.

40. Secundæ M. Fulvii res momentum C. Graccho cum ad voluntatem ferendi leges, tum ad fiduciam pertendendi attulerunt. Ergo omnia subito novis contentionibus fervere cœperunt, graviter accusante potentes Caio, paratamque et popularem ex nece fratris materiam miris artibus ad inflammandos hominum animos versante. Præcipuum ad hæc telum habebat, violatæ sacrosanctæ potestatis invidiam, quam ita miscebat omnibus actionibus suis, ut non magis interitum Tiberii, quam populo factam injuriam deplorare videretur.

Plut. C. Grac.

41. 'At vero majores nostri,' inquiebat, 'Faliscis bellum intulerunt, quia tribunum plebis Genucium contumeliose habuerant. C. Veturium damnaverunt capitis, quod incedenti per forum tribuno unus via non decessisset. At vobis inspectantibus Ti. Gracchum isti fragmentis subselliorum occiderunt: vobis inspectantibus mediam per urbem traxerunt, ne quis locus crudelitatis eorum nota vacaret, et cujus in Capitolio erepta vita fuerat, ejus exanime cadaver in amnem projiceretur. Quid jam de amicis ejus querar, qui indefensi indemnatique supplicio affecti sunt? idque in ea civitate factitatum est, in qua capitalis noxæ reos, si forte lateant, ante suarum ædium fores occinente tubicine vocari in judicium mos est, neque prius in suffra-

4 *Studente* edd. ante Crev.

s *Ea prima trans Alpes expeditio Romana fuit*] Vellemus potius scripsisset Freinshemius, *Ea prima in Transalpinos Gallos expeditio fuit*. Hoc enim constat ex Floro et Marcellino. At aliquot ante annos jam arma Romana trans Alpes excurrerant, cum transalpinos Ligures Opimius subegisse dicatur, Epit. l. XLVII. Liviani.

gia judices mitti. Tam illi religiose, tamque circumspecte, ubi de capite civis quæstio esset, agendum esse censuerunt.'

42. Hæc atque talia, cum præter proprii doloris stimulos, etiam oratoris arte, eoque vocis sono dicerentur, qui rebus ipsis mire congruebat, totius populi Romani lacrymæ concitabantur. Ergo Caius, ubi satis accensos multitudinis animos vidit, leges initio duas promulgat, quarum altera vetabat 'honores petere eum, cui a populo abrogatus magistratus esset:' altera 'dicere causam in judicio populi' jubebat 'eum, qui indemnatum in magistratu suo civitate expulisset.' Hæ leges aperte M. Octavium et P. Popillium petebant: quorum ille tribunatu se coactus abdicaverat, Popillius amicos Tiberii quosdam in exilium ejecisse dicebatur. Quintil. XI. 3. Plut. A. Gell. XI. 13. Plut. Vell. II. 7.

43. Ex his Popillius, non expectato populi judicio, solum vertit: Octavium Cornelia servavit, Caiusque matris se dare hoc precibus dicens ipse antiquavit legem suam, non renitente populo, qui et pietatem filii laudabat, et mulierem non ob liberos modo, sed etiam patrem Africanum magnopere suspiciebat. Cujus rei indicium statua quoque præfert ei nomine populi posita cum hoc titulo, 'Cornelia mater Gracchorum.' Sed et Caius minime ignarus quanti eam cives facerent, ejus mentione nonnunquam ad exagitandos adversarios abusus est: ut cum conviciatorem quendam increpans, 'Tune Corneliæ,' inquit, 'ausis maledicere, quæ Tiberium peperit? Qua porro fronte Corneliæ te comparas, quæ se diutius mulier, quam tu vir a viro abstinuisti?' Atque hujusmodi dictorum frequens amarulentia nunc etiam in orationibus ejus comparet. Cic. Bruto, c. 34. et post Redit. in Sen. c. ult. Plut.

44. Ceterum modis omnibus et plebis extollere potentiam, et senatus auctoritatem deprimere cupiens, plura majoraque quam frater Tiberius audebat. Principium ab agraria lege fuit, qua acrius atque plenius cavit, 'ne quis contra legem Liciniam plus quingentis jugeribus haberet: utque ager publicus pauperibus divideretur.' Triumviros agris dividundis seque et M. Fulvium denuo creavit, C. etiam Crasso in societatem curæ assumto. Vell. II. 6. Flor. III. 15. Auct. de Vir. Illustr.

Vell. Flor. C. Gracch. ap. A. Gell. xi. 10. Plut. Vell. Appian. Liv. Epit. Cic. de Off. ii. 21. Cic. pro Sext. c. 48. Appian. Plut.

45. Portoria quoque et vectigalia nova constituit, ex Asia et Attali regis hæreditate: quo respublica tantis largitionibus sufficeret. Nam et militari lege, qua minorem annis septemdecim rogari sacramento vetuit, vestem gratuitam militi dabat; et annonaria pauperibus frumentum menstruum dividere semisse et triente instituerat. Quæ largitio cum esset nimia, exhauriretque ærarium, et plebem ad desidiam avocaret, boni repugnabant; sed a pluribus vincebantur. Sumtum præterea incredibilem munitio viarum suscepta absorbebat, non ad utilitatem magis quam gratiam et decorem omnibus exacte dispositis.

46. Ducebantur rectissimæ per agros viæ, partim saxo quadrato, alibi glarea stratæ. Ubi torrens aut cavernæ ruperant[5] iter, pontes imponebantur, aut complebantur depressa, donec totum opus æqualem ubivis faciem præferret. Id deinde milliaribus distinguebatur: quorum[6] notas et numerum justis intervallis positæ ex lapide columnæ indicabant: paulo minus octo stadiis in singula milliaria tribuebatur. Ad hoc frequentes secundum viam erectæ erant pilæ, quarum ope qui iter facerent, commodius inscendere in equos, usu ita ferente, possent.

47. Hæc aliaque per se curabat, mire sufficiente vigore corporis ad omnia quæ animus imperasset: mirabanturque eum homines, cum legatorum, magistratuum, eruditorum, militum, opificum caterva incedentem, sufficientemque unum omnibus, et amorem universorum ita tuentem humanitate, ut tamen gravitatem ejus cuncti revererentur. Sed ista majorem juveni invidiam excitabant, cum nihil

Vell.

intactum inque tentatum relinquere videretur, quo sibi magnas opes regiæque parem potentiam, auxilio plebis rogationum talium inescatæ dulcedine, compararet.

Appian.

48. Idque atrocius metui cœptum, ubi, tempore magistratus ejus ferme consumto, M. Fulvius haud obscure disserebat, 'altero ei tribunatu ad perferenda quæ instituisset opus esse.'[h] Neque dubius erat populi favor: et

5 Cler. *caverna ruperat;* all. ante Crev. edd. *cavernæ ruperat.*
6 *Quarum* edd. ante Crev.

[h] *M. Fulvius haud obscure disserebat, altero ei tribunatu* .....

ne prohiberi omnino posset, lege juvabatur, per quam tribuniciis comitiis, si ad numerum tribuni non essent, jus erat populo ex omnibus quem vellet allegendi. Jam ergo minus de tribunatu, sed aliquid novum atroxque timebatur: et erant qui suspicarentur, simplici potestate non contentum tribuni simul consulisque nomen ac imperium invadere statuisse. Plut.

49. Terruerat eos vox, quam inter applausum populi et flagrantium studiorum testificationem jecerat: 'se aliquid in beneficii loco a plebe petiturum, quod si adeptus foret, habere instar omnium; sin vero, nihil tamen queri decrevisset.' Comitiorum tamen consularium adveniens tempus ostendit frustra eum suspectum hoc nomine fuisse. Quippe cum amicis C. Fannium C. F. deduxit in Campum, petentique suffragator gratiosus et efficax extitit. Ipse autem tribunus plebis, quanquam id quidem non peteret, refectus est. Appian. Vell.

50. Dum ita Romæ dissidetur, etiam Orientis regna multas calamitates discordiis mutationibusque regum pertulerunt. Demetrius iterum rex Syriæ, pravitate morum populi et militum odium meruerat; uxoremque Cleopatram, ob superinductam apud Parthos Rhodogunen, infensam habebat. His, quasi parum negotii haberet, bellum Ægyptium adjunxit, socru Cleopatra auxilium adversus fratrem Physconem orante, et auxilii pretium ostentante Ptolemæorum opes. Acciderat enim, ut Hegelochus Ptolemæi dux, exercitu Alexandrinorum internecione deleto, et prætore Marsya capto, Cleopatram rerum suarum desperatione confugere in Syriam cum thesauris regiis compelleret, a filia[7] generoque subsidium fortunæ præsentis petituram. Joseph. xiii. 17. Appian. Syr. Justin. xxxix. 1. Diod. ap. Vales. Justin.

51. Sed Demetrium aliena solicitantem regna defectio

7 Ita emend. Crev. ex Justin. xxxix. 1. Edd. præcc. habent *a filio*.

opus esse] Nihil tale est apud Appianum, nec Fulvius quicquam opis Graccho ad assequendum alterum tribunatum attulisse ab ipso memoratur. Versio Appiani Latina aliquid ambiguitatis habet, et tale quid subindicare potest, quale hic narrat Freinshemius. *Crev.*

Antiochensium, qui duce Tryphone rebellabant, de suo coëgit dimicare. Mox enim Apameni ceteræque nonnullæ Porph. ap. Euseb. Græc. p. 227. Joseph. civitates, per absentiam regis, qui jam ad Pelusium admoverat copias, exemplum Antiochensium secutæ sunt; et a Ptolemæo, tanquam adversus communem hostem, auxilia, Seleucidarumque aliquem, quem sibi regem con- Justin. stituerent, petierunt. Ptolemæus juvenem quendam Ægyptium cum ingentibus auxiliis misit: ut, tanquam Antiochi familiæ per adoptionem insertus, dejecto Demetrio Syriam sibi quasi jure vindicaret.

52. Neque Syri aspernati sunt, quemlibet potius habituri regem, quam prioris ultra passuri superbiam, quæ Parthicæ arrogantiæ conversatione facta prorsus intolera- Porphyr. bilis fuerat. Alexandri nomen impositum est novo regi, Justin. quibusdam Alexandri regis filium dicentibus; cum Pro- Porphyr. tarchus ei pater esset, mercibus permutandis tolerare se Justin. solitus, unde Zabinæ cognomentum[m] Alexandro a Syris est inditum. Forte sub idem tempus a rege Parthorum in argenteo loculo remissum Antiochi corpus magni favoris occasionem novo regi attulit: cum reliquias non ineptus histrio maxima cum reverentia, lacrymisque ubertim manantibus excipiendo, stultæ plebeculæ pietatis opinionem, tanquam domestici funeris dolorem non ferens, injecisset.

53. His auditis Demetrius a Pelusio cum exercitu re- Porphyr. et Joseph. et Justin. dit: nec segnius ab Alexandro occurritur. Haud procul Damasco cum signa contulissent, vincitur Demetrius. Tum vero concepta olim odia, postquam ex rebus adversis contemtus accesserat, nemine dissimulante, cum ad Cleopatram, quæ tum Ptolemaide cum liberis communibus degebat, ex fuga se reciperet, clausæ advenienti portæ sunt. Sic ab uxore filiisque desertum se videns, Tyrum navigio petiit, ut saltem sanctitate veteris templi se defenderet. Sed ibi quoque eum inimica sors, et infestæ conjugis fraude comparatum exitium expectabat. Ita rex paulo ante potentissimus, nunc famulorum suorum supplex, dum ex-

[m] *Unde Zabinæ cognomentum*] Non omnino accurate hic reddit Porphyrii verba Freinshemius, quæ talia sunt, *διὰ τὸ ὡς ἀγόραστος εἶναι τοῦ Πτολεμαίου νενομίσθαι*, id est, *quod emtum Ptolemæi mancipium putaretur*. Sane זבינא *Zebina* Syris *emtum* vel *redemtum* significat. *Crev.*

scensionem facit, præfecti jussu corripitur, et paulo post non sine cruciatu et contumelia occiditur. Liv. Epit. Appian. Syr.

54. Nec mora, quemadmodum in sceleribus facile proficitur, et primum quodque facinus ad majora fere et caussam et audaciam præstat, viri necem Cleopatra majoris filii morte cumulat. Seleuco nomen erat: qui audita morte patris de jure suo nihil dubitans cum diadema sumsisset, Cleopatra mater, injussu id suo factum frendens, arrepto arcu juvenem sagitta transfixit; jam non modo voluntate et voce ad jubendum parricidium, sed etiam ad patrandum manu certa. Sic amoto Seleuco, frater ejus Antiochus, cui a nasi magnitudine cognomen Grypo fuit, hactenus a matre rex constituitur, ut ille quidem nomen principis, ipsa potestatem obtineret. Justin. Liv. Epit. Porphyr. Appian. Justin.

55. Inter hos Syriæ motus, cum nec tum satis quieta Ægyptus foret, cetera quoque regna multis calamitatibus vexata sunt. Cappadociam morte regis destitutam Nicomedes Bithynus affectabat:[a] Ariarathis domum affinitatis jure Mithridates Ponticus tuebatur. Neque magis inter hos apud Cappadociam bello, quam Romæ largitione certabatur: legatis regum, quia lex Aufeia de rebus istis promulgata erat (ut in oratione C. Gracchi, qui legem dissuasit, scriptum est), aliorum vocem, aliorum etiam silentium impenso pretio redimentibus. Appian. Mith. A. Gell. xi. 10.

56. Babylonios et Seleucenses vicaria potestate quidam Himerus obtinebat, a Phrahate impositus, cujus gratiam per turpia obsequia promeruerat. Is cum ad suum Trog. Prol. xlii. Athen. l. x. Justin. xlii. 1. Diod. ap. Val.

[a] *Cappadociam . . . Nicomedes Bithynus affectabat*] Hæc omnia, ut et ea quæ spectant ad legem quam Gracchus dissuasit, valde obscura et incerta sunt. Quæ hic de Nicomede Bithyno et Mithridate Pontico narrat Freinshemius, nusquam apud Appianum reperimus. Legis vel ipsum nomen habet aliquid difficultatis. Gentis enim Aufeiæ nulla apud Romanos extat mentio. Gronovius in not. ad Gell. emendat *Saufeiam* legem. Cetera plane in obscuro sunt, nisi quod ex verbis Gracchi apud Gellium apparet latam esse eam de aliquo negotio, de quo inter Nicomedem et Mithridatem ambigeretur. Sed et dubium videtur, utrum hoc anno lex illa lata sit. Quippe Mithridates Evergetes pater Mithridatis Eupatoris jam in vivis esse desierat. Eupatori autem, tredecim tunc aut quatuordecim annorum puero, et suorum insidiis impetito, non vacabat Romæ certamina cum Nicomede serere. Porro ex ipsis Gracchi verbis non necessario colligitur, eum tunc cum legem illam dissuasit tribunum fuisse. *Crev.*

patriæque genium, Hyrcanus enim erat natione, Parthicæ etiam educationis vitia adjunxisset, tantæ crudelitatis fuit, ut omnium qui usquam fuerunt tyrannorum supergredi feritatem videretur. Neque enim aut occasionem, aut genus ullum sævitiæ prætermittebat: multosque Babyloniorum, ob leves plerumque causas, cum omni familia in servitutem redegit, misitque in Mediam, ut pro mancipiis venirent. Ne monumentis quidem ædificiisque vel sacris vel profanis pepercit: forum Babylonis et templa quædam incendit: pulcherrimam partem urbis perdidit.

57. His ejus sceleribus licentiam et impunitatem dabat, implicitus bello Scytharum, deinde a suis militibus interfectus Phrahates. Utriusque initium ei victoria de Antiocho dedit. Adeo plerumque nesciunt homines quid aut quorsum cupiant, sæpiusque sub alia specie ac nomine malorum suorum origine causisque delectantur. Scythas Phrahates cum Antiocho bellans exciverat, et post victoriam venientibus mercedem pernegabat.

Justin.

58. Igitur illorum legatus, pro more gentis horrida et truci oratione, 'Venimus ad te,' inquit, 'rex Phrahates, tuis promissis exciti, pactoque stipendio: quod negari conditionem, quantum in nobis est, implentibus non debet. Si citius quam speraveras bellum confecisti, non ideo minus delectum habuerunt Scythæ, suisque finibus, ut tibi militarent, sunt egressi. Tanta juventus neque cogi sine spe præmiorum, neque contineri sine præstatione potest. Nihil præter arma quæ nunquam nobis deerunt attulimus, quo pecuniam, quæ deerat, reportaremus. Non ita facilis auctoranti exauctorantique turba sumus, ut, quoties alicujus necessitas et negotia poscant, accurramus acciti, et, cum illa præterierit, remittamur inanes.

59. 'Plus daturus Antiochus erat. Sed Parthicum nomen et cognatio gentis effecerunt ut tuam causam præferremus. Ne igitur injuria dignos existimes, qui tam impigre accurrerunt, ut te ab injuriis hostium vindicarent. At sero venistis, inquies. An igitur postulandum erat ut alas aptaremus pedibus, aut currum solis conscenderemus? Si citius existimatione tua vicisti, fortunæ tuæ age gratias, et tanto liberaliorem te exhibe, quanto factus es potentior.

Nec in uno Antiocho cecidisse omnes Parthorum hostes credas. Magna imperia non patitur Deus diu sine æmulo consistere. Segniores ad stipendia tua venient, qui meminerint nulla mercede venisse: ac semel elusi semper eandem fraudem timebunt. Sicut operam a nobis, sic a te præstari stipendia oportuit. Ne illa navaretur, per nos non stetit: per te stare non debet, ne stipendia repræsententur.

60. 'Si corporibus non pugnavimus, quid refert? Si tantundem fama Scythicorum armorum effecit, quantum vix aliorum arma potuissent? Non ante defecerunt ab Antiocho civitates, quam de Scythicis auxiliis auditum est. Nec ille tam festinanter commisisset pugnam, nisi occupare adventum nostrum studuisset. Denique ne quid postulare indebitum videamur, da alium hostem, et videbis non accipere Scythas stipendia cupidius, quam mereri. Si vero nulla te ad æquitatem ratio flectit, hoc a nobis non ferociter, sed libere dictum accipe. Pauci ut de jure ageremus missi sumus. Si non erit impetratum, jam omnes illi ad exigendum stipendium aderunt, qui ad merendum venerunt.'

61. Nec dictis defuit fides, versisque in eos armis pro quibus illa domo extulerant, vastare Parthorum agros Scythæ cœperunt. Occurrit cum suis Phrahates, Græcosque milites Antiochi bello captos, quanquam ea cum ipsis ratio et causa non erat, ut magnopere deberet atrociter habitis confidere, tamen adversum hostes secum rapit. At illi tum pristinorum odiorum, tum recentis injuriæ memores, postquam prælio commisso laborare senserunt Parthos, translatis ad hostem signis, internecione copiarum Parthicarum ipsiusque regis cæde captivitatis suæ mala vindicarunt. Scythæ, depopulata Parthia, nec ultra fortunæ insistentes, ad sua reversi sunt.

62. Neque multo post Laudice, quæ Cappadociam post mortem mariti cum liberis sex virilis sexus acceperat, avida regnandi, cum, reliquis veneno interceptis, numerum ad unum parvulum, cui et ipsi nomen Ariarathes fuit, deduxisset, vicissim a populo occisa est. Mithridates quoque cognomento Evergetes, qui primus Ponticorum regum amicus populi Romani appellatus fuerat, eum-

Justin. xxxvii. 1.
Strab. x. p. 477.
Appian. Mith.

que bello Punico prius, deinde Asiatico navibus et copiis juverat, regnum uxori liberisque infantibus reliquit, insidiis amicorum interfectus.

63. Sed me tot regum uno tempore flebiles exitus, tam fœde et quæsita et amissa regna, scelerumque ac pœnarum multiplices vices reputantem, generis humani miseret pudetque. Quæ enim, malum, amentia est, vel opibus injuste partis securam possessionem, vel in ea inquietudine animi felicitatis partem ullam quærere? Nisi forte se quisque nequissimum mortalium credit: ceteris neque cupiditatem eandem, neque malitiam fore arbitratur. Quasi vero maxima maleficia plurimo ingenio egeant: aut fidum sibi quenquam sperare possit, qui perfidus in conjunctissimos ipse extitisset!

64. Verum enimvero malis libidinibus excæcatæ mentes inemendabili pervicacia in exitium præcipitant, non sapientiæ monitis, non experientiæ documentis coërcita temeritate: sed argumentis usuque rerum nequicquam circumstrepentibus, rationi non relinquunt locum, exempla horrent et imitantur. Neque enim cessatum ab his artibus postea est, donec pleræque omnes illæ regum familiæ stirpitus cum regnis ipsis interirent.

65. Sed ab externorum contemplatione malorum ad res urbanas reflectendus est animus, quæ et ipsæ C. Gracchi altero jam tribunatu majorem in modum turbabantur. Sic enim jam declaraverat animum suum Caius, ut certum adversarium senatum ei fore dubitare nemo posset. Ergo ad hujus infringendam auctoritatem conferre consilia sua opesque omnes instituit: et, quia honestissimus quisque de populo atque locupletissimus partes senatus tuebatur, ipse quoque sibi displicebat, nullam actionibus suis dignitatem ab infimæ tantum plebis assensu constare arbitratus.

66. Quo igitur senatum illa parte virium privaret, et consentientes hactenus cum illo populi primores avelleret, vestigia fratris secutus, quod ille concupiverat, perfecit, ut appellatione judicum equites a reliquis civibus separarentur. Prius tamen majus adhuc ausum tentaverat, ut trecentis senatoribus equites sexcenti adderentur, fe-

Liv. Epit. Plin. xxxiii. 2. Liv. Epit. et Plut. C. Gracch.

rendo: quo illi pacto duplicem in senatu partem virium erant habituri. Deinde, cum hoc atrocius, quam ut obtineri posset, videretur; id omnino, contra Patrum obnixam dimicationem tenuit, ut non ex senatu, sicut factum antiquitus fuerat, sed ex solis decuriis equitum sorte judices ducerentur. Ruald. Animad. 26. in Plut. Ascon. in Div. Appian. Civil. l. I.

67. Orationem tribuni reliquis etiam rebus omnibus popularem, allata postremorum aliquot judiciorum exempla juverunt, cum 'dedecus ac periculum civitatis' invidiose deploraret, 'in qua nemo tam esset nocens, quin absolvi pecunia data posset. Sic enim Aurelium Cottam ac Salinatorem nuper; sic modo Man. Aquillium vindictam legum effugisse.' Accendebatur populus re nota ac recenti, cum adhuc in urbe legati sociorum essent, de suis injuriis et absolutione reorum multa passim quiritantes. Hic maxime pudor cohibuit senatum, ne ad extremum obniteretur. Perlata lege Gracchus exultans, 'nunc vero se dominationem senatus a culmine subruisse' jactavit.

68. Atque hæc actio cum ad contumeliam Patrum tota pertineret; addidit ei quoque ex re non ita magna magnum sane momentum. Nam ad ea usque tempora,[o] qui cum populo agebant, ad Comitium Curiamque respicere erant soliti. Caius ad forum obvertit sese, posteaque morem illum tenuit, quod verbis non audebat dicere, facto significans: in iis quæ ad rempublicam pertinerent, plebem potius quam senatum intuendum, atque illius quam hujus ad voluntatem componendum sermonem esse. Plut.

69. Hac judiciaria lege Caius multum et senatui ademit roboris, et sibi adjecit: præsertim, quia populus ei decurias instituendi, describendique in eas ad numerum equites potestatem permiserat. Sed ipse quidem haud

[o] *Nam ad ea usque tempora*] Hic Plutarchum auctorem sequitur Freinshemius, immemor eorum quæ ipse de C. Licinio Crasso narravit, l. LII. c. 37. qui testibus Cicerone de Amic. c. 25. et Varrone l. I. de Re Rust. c. 22. primus instituit in forum versus agere cum populo. Atque hac in re certe Ciceronis et Varronis testimonia non immerito videntur Pighio in Ann. Rom. ad annum 608. graviora esse Plutarchi hominis Græci auctoritate. Possit quis suspicari morem hunc, quem Licinius induxerat, a sequentibus aliquot tribunis intermissum esse, et deinde a C. Graccho relatum. *Crev.*

Appian. diuturnum victoriæ suæ fructum percipere potuit. Senatui quantum inflictum vulnus esset, paucis deinde annis apparuit, cum equites Romani, quibus subnixis judiciorum potestate vexare quemlibet ex principibus facillimum erat, occasione abutentes, quandoque accusatores subor-
Flor. III. 17. narent inimicis, ipsi vero rempublicam impune pecularen-
Diod. XXXIV. tur, quod neque in provinciis prætores obviam audebant ire, nec in urbe leges poterant, quorum alteros terror judiciorum cohibebat, alteras judicantium circumveniebat improbitas.

Vell. II. 6. 70. Sed hæc deinceps acciderunt. Tum autem perur-
Plut. Auct. de gens cœpta Gracchus legem de coloniis ferebat, nominatim
Vir. Illustr. Tarento et Capua. Eodemque tempore, sociorum etiam
Vell. Plut. benevolentiam captans, pæne ad Alpes usque populis Italicis, sub nomine Latinorum, civitatem Romanam cum suffragii jure permittebat: quo paratam ad omnia quæ cuperet sciscenda concionem haberet. Senatus propemodum regali licentia cuncta quæ collibita animo forent Gracchum facere facturumque esse prospiciens, neque sese jus suum obtinere posse, donec tribuno studia plebis integra et illibata manerent, adversarium illi collegam ejus M. Livium Drusum nova ratione comparat, non qui leges ejus
Tac. III. intercedendo moraretur, sed qui senatus nomine majoribus
Ann. 27. Diod. ap. largitionibus antiquaret: ut quibus artibus invaluerat
Vales. Gracchus, iisdem subverteretur.

Plut. 71. Non ingenium ad hæc Druso, non facundia deerat. Auctoritatis vero quantum aliis vix provecta ætas conciliat, severitate morum et incorrupta juventa quæsiverat. Hoc igitur leges promulgare aggresso, statim patuit, non tam actionibus Gracchi, quam opibus infensos Patres esse. Nam qui duas ab illo colonias constitui non ferendum conclamaverant; iidem nunc ferri a Druso de duodecim, et in eas terna hominum millia scribi facile patiebantur: quique pauperibus agrum tributo imposito diviserat, Latinis civitatem cum suffragio dare studebat, eum largitionibus plebem sociosque corrumpere criminabantur; hunc
Fragm. summa ope adjuvabant, tributum remittentem plebi, et
Legis ap. Pigh. socios, militiæ quoque, virgis cædi vetantem.

72. Igitur in legibus reipublicæ perniciosis hæc tamen

non contemnenda utilitas inerat, quod populus senatui, quo auctore hæc se facere Drusus dictitabat, conciliatus, Caii conata sensim destituebat. Multum ad hæc modestia Drusi justitiaque valebat, dissimilis superioribus fere latoribus legum. Nam et Caius pleraque rogationibus suis jussa per se exequebatur, pecuniasque maximas tractabat. Ea res tametsi animum ejus non corrumperet, suspicionem tamen aliquam afferebat. Drusus ab omni calumnia liber alios creavit coloniis deducendis triumviros, pecuniamque populi jussit ab aliis administrari. Deductæ sunt eodem anno Scylacium, Minervium, Tarentum,[8] Neptunia. Vell. I. 15,

73. Interea Caius, sive sponte sua, sive quod minui sibi Cic. de vires sentiebat, senatum lege de provinciis lata delinire Prov. Consul. c. 2, studuit; quas per illum constitui decernique jubebat, in et 7. consularibus etiam intercedendi jure tribunis negato. Dum Plut. hæc aguntur, Q. Rubrius tribunus plebis, ne inter illustres collegarum actiones ipse inglorius otiosum magistratum ageret, legem tulerat, ut in solum Carthaginis a Scipione dirutæ colonia deduceretur. Accepta lege, non ægre repertum, quibus cærimoniis devotum ab Africano solum religione liberaretur.

74. Triumviros deducendæ coloniæ C. Gracchum apud omnes, M. Fulvium apud quosdam invenio: tertium ipsum legis auctorem Q. Rubrium fuisse credibile est. Prima coloniarum Romanarum extra Italiam hæc fuit: multisque res exempli formidabilis videbatur, complures colonias opportunis locis positas intuentibus, quæ progressu temporis originum suarum splendorem, nonnullæ et imperium, subitis potentiæ incrementis extinxerunt. Parum prospera hæc curatio Caio fuit: quippe domi M. Drusus contra absentem invalescebat, maxime M. Fulvii temeritatem in odium adducendo, cujus verba factaque ob consiliorum communicationem etiam Graccho imputabantur.

Appian. Vell. I, 15. et II. 15. Plut.

75. In ipsa Africa cœptum opus prodigia turbabant. Tertull. de Pallio, c. I. Plut. Nam et valido spirante vento, cum signifer summa ope signum retineret confractum est; et victimæ quæ aris impositæ erant, eodem turbine raptæ. Sed et in urbe dime-

8 *Tarcntum* edd. ante Crev.

Oros. v. 12. Jul. Obs. Plut. Appian. tienda defixos stipites, qui terminorum indices essent, lupi noctu evulserunt, corrososque longe a locis ubi positi fuerant transtulerunt. Quæ nuntiata Romam, cum auguribus haud obscura vetantium numinum signa viderentur, moverunt Patres, ut ea de colonia iterum referendum esse arbitrarentur. Et erant ob alia quoque nuntiata prodigia Jul. Obs. trepidi. Vitulus bipes natus fuerat: et in Gallia tres soles, totidemque lunæ, visi. Androgynus etiam ex haruspicum responso in mare deportatus est.

Plut. Virg. I. Æn. Plut. Appian. 76. At triumviri, nihilo segnius perfecto negotio, coloniaque Junonia appellata, quod in ejus divæ tutela antiquitus Carthago fuerat, intra diem septuagesimum constitutis quæ usus postulaverat, Romam recurrerunt. In Carthaginiensem coloniam sex millia civium Romanorum scripta, quanquam pauciores comprehensi lege fuerant: sed senatus ipse inquietum egenæ plebis numerum lubens exhauriebat.

77. Festinare cogebant Caium tum cetera, tum ex L. Opimio metus, qui se in prætura adversarium ei intenderat, Fregellanæ rebellionis culpa involvere juvenem conatus. Plut. Hunc proximis comitiis commendato C. Fannio depulerat. Nunc iterum petentem, aut summovendum sibi aliqua ratione videbat, aut graviorem in consulatu inimicum sustinendum. Sentiebat et vetustescere potentiam suam, populumque, eadem jam et aliis senatuque adeo ipso largientibus, delinitum præsentium fructu, ad Appian. reliqua actionum relentescere.

A. Gell. XI. 13. 78. Hortatus igitur ad constantiam, 'ignominiosum fore et indignum populo Romano' dixit, 'si quæ per illos annos cupide appetissent,[p] eadem magno labore parata Plut. nunc temere repudiarent.' Et ne ullum prætermitteret lenocinii genus, ex Palatio demigravit in forum; magis hanc popularem habitationem fore ratus, quia frequentes inopes humilesque ea parte urbis incolebant. Exhinc

[p] *Si quæ per illos annos cupide appetissent*] Hæc quidem verba sunt Gracchi, sed hæc non satis ex vero relata; si quidem Gellius ea excerpta esse memorat ex oratione C. Gracchi in Popillium, quæ pertinet ad primum ejus tribunatum; immo prima omnium ejus in tribunatu actionum a Plutarcho memoratur. *Crev.*

reliquas promulgavit leges, tribusque de iis ostendit missurum in suffragia. Cum maximus in urbem concursus hominum fieret, senatusconsulto jussi consules edicere, 'ne quis, præter cives Romanos qui suffragii jus haberent, per eos dies Romæ, aut intra quintum ab urbe lapidem esse vellet.' Appian.

79. Hoc edicto a Fannio consule proposito, C. enim Fannio, Cn. Domitio Ahenobarbo consulibus ista gesta sunt,[q] * tanto impatientior Gracchus, quod quem ipse consulem fecisset, is suis consiliis tantopere noceret, contrarium consulis edicto edictum proposuit, 'si qui sociorum manere Romæ vellent, iis auxilio se futurum.' Neque tamen stetit promissis: sed cum unum notorum atque familiarium præter ora sua trahi videret a Fannii lictoribus, tacitus tulit: sive vim suam flaccescentem impari contentione prodere veritus, sive, ut dicebat ipse, 'non præbiturus ansam certaminis quærentibus inimicis.' Plut.

80. Sed et cum suis ipse collegis per eos dies offensione quadam et discordia commissus ex tali causa est. Dabantur in foro gladiatores, et plerique magistratuum cuneos in orbem ad spectandum instruxerant, quos pecunia locarent. Jussit eos tolli Caius, quo spectare pauperes iisdem ex locis sine mercede possent. Id cum a nemine fieret, expectans noctem quæ munus anteibat, assumtis quotquot habebat conductos fabris, omnem illum apparatum amolitus, in spectaculi diem populo locum vacuum exhibuit. Hoc facto sicut apud multitudinem magni et constantis viri laudem meruit, ita, tanquam nimius et præferocis animi, collegarum commovit odia.

81. Erat enim in eo mirus ad res quas animo proposuisset obtinendas ardor, quem etiam in dicendo cum temperandum esse sciret, temperare ipse non posset, novo invento servum musicum cum eburnea fistula post se collocavit in Rostris, quoties verba ad populum faceret: ut, Val. Max. VIII. 2. Dio ap. Vales. Cic. de Or. III. 60.

q *C. enim Fannio, Cn. Domitio Ahenobarbo consulibus ista gesta sunt*] Sero hoc monet Freinshemius. Omnes enim fere alterius C. Gracchi tribunatus actiones in horum consulum annum incidunt. Tribuni quippe plebis magistratum inibant a. d. IV. Idus Decembres: consules, Kal. Januariis. *Crev.*

* A. U. C. 630. A. C. 122.

Quintil. I. 10. Dio. qui modus vocis ubique tenendus esset, levi iudicio summoneret. Ab eodem ardore fuisse observant, quod, præter morem omnium ad eam ætatem oratorum, inter concionandum nudato brachio ambulavit.

Cic. cont. Rull. II. 5. 82. Cum ista tamen violentia multas ab eo reipublicæ partes egregie constitutas fatendum est: eoque auctore subinde quædam senatus majestate amplissimi ordinis digna decrevit. Plut. Inter quæ cum a proprætore Q. Fabio missum Romam frumentum ex Hispania esset, frumento vendito, civitatibus unde sumtum fuerat restituta pecunia est: proprætor increpitus, 'qui provinciis imperium populi Romani durum ingratumque efficere instituisset.'

83. Ipse legem de horreis ædificandis tulit: in quibus ad usum urbis recondi annona posset. Cic. pro Clu. c. 55. Sed et in senatores atque magistratus pœnam sanxit, 'si quis eorum Cic. pro Rab. c. 4. convenisset, coissetque, quo quis judicio publico condemnaretur.' Et de capite civis Romani injussu populi judicari vetuit. Sed me jam urbanis turbis tradendis fatigatum ipsa temporum series ad alia vocans grato munere afficit, ut aliarum commemoratione rerum tam sævæ discordiæ fastidium interpoletur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Cum Italiam C. Fannius consul provinciam haberet, collega ejus Cn. Domitius in Galliam (Gallia enim huic evenerat) profectus est. Magni jam tum in ea motus erant, et majores quotidie sperabantur. Salluviorum potens et bellicosa natio, tentata magis a M. Fulvio, quam victa, suis et accolarum copiis exercitum haud ægre reparaverat. Non igitur levius C. Sextio, qui proconsule provinciam acceperat, quam adversus integros bellum fuit. Præter immanitatem gentium, locorum obstabat asperitas, eoque multis, sed minutis prœliis pulsi, ex facili instaurabant bellum, donec virtute simul et humanitate ducis Romani mitigata nonnihil agrestium hominum feritas cessit. Flor. III. 2. Amm. Marcell. XV. 29.

2. Locus erat calidis et frigidis fontibus irriguus, ubi collato pede dimicatum, et major quam antea Salluviorum strages fuit. Usus fortuna Romanus, ad oppidum hostium duxit, quod frequens propugnatoribus cum in potestatem redactum esset, et captivi sub corona venderentur; unus eorum, Crantor nomine, proconsulem edocet, ‘ semper se partium Romanarum fuisse, eaque causa multas a civibus suis contumelias, et detrimenta magna passum:’ et constabat veram allegationem esse. Tum pre- Liv. Epit. Vell. I. 15. Diod. ap. Vales.

consul alliciendos magnis præmiis duros animos ratus, non modo Crantorem cum propinquis omnibus libertati restitui, bonaque iis reddi jubet, sed insuper potestatem homini facit ex omni numero captivorum capita nongenta liberandi.

Solin. c. 8. Liv. Epit. Cassiod. Chron. Strab. IV. p. 180. Solin. Strab.

3. Hyberna deinde in loco ubi pugnaverat habuit: et, quia otium ab hoste erat, mœnibus excitatis urbem instituit condere, vocavitque Aquas Sextias: quæ hodie manent, quanquam minore fontium fama, quorum magna pars, calidas olim aquas fundere solita, refrixit. Valido deinde præsidio novæ urbi imposito, cum littus a Massilia Italiam versus liberasset, remotis, ubi licuit, ad passus[1] mille quingentos, ubi iniquiora loca erant, ad mille passus barbaris, agrum illum Massiliensium civitati dono dedit, Romamque profectus, de Liguribus, Vocontiis, Salluviisque impetravit triumphum.

Fasti Capit. ap. Pighi.

4. Neque multo post L. Aurelius Orestes triumphavit ex Sardinia, cum eam provinciam quintum in annum obtinuisset: evidenti argumento, haud parvum ibi laborem fuisse, cui conficiundo quinquennium necessarium fuerit, et confecto præmium triumphus. Splendidiores in Gallia Cn. Domitii, qui consul provinciam a C. Sextio acceperat, res gestæ fuerunt, quanto cum fortioribus populis, et in nobiliore solo bellatum est.

Liv. Epit.

5. Salluviorum mala gentes asperrimas Allobrogum Arvernorumque conciverant. Allobroges Salluviorum regem Teutomalium patria profugum benigne exceperant, omnique ope juvabant. Miscuerunt cum his Arverni causam, quorum rex Bituitus missa legatione veniam Salluviorum regulis postulans, nihil a Domitio impetraverat. Legationis nova forma fuit, quod hominem præclare vestitum, non modo satellitum, sed etiam canum custodia sequebatur. Aderat et barbarus vates, Bardos patria lingua vocant, quo genere magnopere delectantur, qui gentili carmine regem gentemque et legatum celebraret.

Appian. ap. Fulv. Ursin. Lucan. I. 449. Posid. ap. Athen. VI. 12.

6. Cum ab his causis omnia jam satis ad bellum spec-

1 Ita Crev. pro vulg. *Italiam versus, remotis ad passus* in edd. prr.

tarent, etiam Æduorum querelæ Domitium attraxerunt, quæ prima trans Alpes natio societatem et amicitiam Romanam concupivit: avide et nostris ansam distinendi Gallias arripientibus, quarum concordiam, experti ferociam singularum nationum, haud injuria metuebant. Cum igitur summa in hoc populo auctoritas esset, præ ceteris gentibus omnibus honorifice ab Romanis habiti, multisque senatusconsultis 'fratres ac consanguinei populi Romani' sunt appellati. Flor. III. 2. Liv. Epit. Strab. IV. p. 192. Cæsar. Gall. I. et VI. Paneg. Constant. dict. Tac. XI. Ann. 25.

7. Quo infestius a gentibus, quæ nihil æque ac Romanum nomen oderant, premebantur: Arvernis etiam æmulatione principatus studiosius in id bellum incumbentibus. Quorum tantæ per id tempus opes fuerunt, ut supra ducenta armatorum millia in aciem possent educere: pecuniæ ita copiosi, ut Luerius rex per campos patentes carpento invectus, nummos aureos et argenteos colligendos popularibus, per luxum et ostentationem opulentiæ, sparserit: septo deinde quadrato effecto, quod omnem in partem spatii passus mille quingentos amplecteretur, lacus in eo pretiosa potione repletos dederit, cum tanta esculentorum abundantia, ut unicuique volenti per multos dies comessandi copia fieret, astantibus perpetuo qui ministrarent. Cæsar. Gall. I. Strab. IV. p. 191. Posid. ap. Athen. IV. 13.

8. Hujus filius Bituitus tum Arvernis imperabat, patre suo non opibus, non animo minor. Ita cum hinc Allobroges, inde Arverni crebras et validas in agrum Æduorum incursiones facerent, villas vastarent, oppida expugnarent, excitatus sociorum precibus Domitius exercitum finibus Allobrogum admovet. Inter hæc L. Opimius, Q. Fabius Maximus Æmiliani filius, consulatum inierunt.* Quo anno circa Solem arcus apparuit: maximo optimi vini proventu, quod Opimiani nomine nobilitatum, in multos deinceps annos incorrupta bonitate duravit. Liv. Epit. Flor. III. 2. Cic. pro Font. c. 12. Plin. II. 29. Vell. II. 7. Plin. XIV. 4.

9. Consulibus provinciæ Italia et Gallia decretæ: hæc obvenit Q. Fabio: Italiam obtinuit L. Opimius. Cn. Domitius exercitum suum proconsulari imperio retinere jubetur. Nec enim avocari eum a legionibus ratio belli

* A. U. C. 631. A. C. 121.

sinebat, cum instare conflictus videretur, priusquam successor proficisci in provinciam posset: et esse duos in Gallia duces totidemque exercitus ex usu et necessitate temporum videbatur.

10. Neque falsi opinione sua Patres sunt. Domitio cum hostes occurrissent, neutra parte pugnam detrectante, quia Romanus viribus ac disciplina valebat, Allobrogum ingentes copiæ maximis Arvernorum auxiliis auctæ erant, ad confluentes Sulgæ fluminis et Rhodani, juxta Vindalium, id oppido nomen traditur, acri prælio concursum est. Ibi victoriæ magnum momentum elephanti attulerunt, rarum in Romana acie præsidium. Horum insolita forma ac stridore hostium agmen exterritum, jumentis maxime per consternationem et tumultum solventibus ordines, fusum fugatumque est. Captivorum millia tria fuerunt. Cæsorum major numerus: ad viginti millia cecidisse referuntur.

Liv. Epit. Vell. II. 10. et Strab. IV. p. 191. Liv. Epit. Flor. III. 2. Oros. V. 13.

11. Dum hæc trans Alpes geruntur, fœdius in urbe certamen inter cives, et occisis insignibus viris funesta victoria fuit. Jam enim Gracchanorum motuum eventus exequi tempus monet. Professas invicem inimicitias L. Opimius et C. Gracchus proximis aliquot annis aluerunt, non sine mutuis contumeliis ac periculis, utrisque, ut fit, adversarium quovis modo deprimere studentibus. Opimius per factionem Caii serius consulatum adeptus, vicem ei reddiderat, curato, ne tribuniciis comitiis suffragia, quæ plurima tulerat, ex fide renuntiarentur. Id quanquam controversia non caret, probabilius effecit inimicorum insultatio: qua et ipse commotior, 'risum eos ridere Sardonium' dixit, 'ignaros, quantum ipsis tenebrarum actionibus suis offudisset.'

Plut. C. Grac.

12. At L. Opimius omnia sibi consuli contra privatum proniora videns, nullum non lapidem movebat, ut contumeliis injuriisque irritatum juvenem ad violentius aliquod factum impelleret, quo fratris exemplo perderetur. Igitur dum ille cum M. Fulvio Flacco conquirendis per Italiam colonis occupatur, qui Carthaginem deveherentur, consul omnes suas artes viresque ad subvertendas ejus leges, tollenda acta, explicat.

Appian. Civil. I.

13. Præcipue terminorum a lupis motorum prodigium celebratur: 'tantum non voce missa monere Martium animal, non esse Diis cordi eam instaurari urbem, quæ de imperio terrarum orbis cum populo Romano dimicasset. Eo jam progressos amentiæ homines, ut non solum consulta Patrum pro nihilo ducerent, sed neque Deorum cærimoniis et formidabili religione moverentur. Plane de ruinis Carthaginis ædificandis cogitationem ullam suscipiendam non fuisse. Nunc autem, quia quod factum esset mutari nequiret, providendum ne in pernicioso incepto pergeretur; orandosque Deos, ut quicquid his ausis contractum piaculi esset, id omne salva republica, suis periculis auctores luerent.'

14. His sermonibus cum accessissent augurum responsa, motus est senatus, ut cum populo ea de re agi juberet. Promulgavit legem ex senatusconsulto M. Minucius Rufus tribunus plebis. Id quidem haud citra magnum dolorem, sed tamen civiliter laturus Caius videbatur, sive magnitudine periculi appropinquantis segnior, sive damnata spe curandi civitatem tot vitiis ægram, et aliorum improbitate, aliorum stultitia, quotidie in majora mala præcipitem. Sed desidentem ejus impetum amici, et princeps omnium M. Fulvius exstimulavit, provecta jam ætate, sed juvenili temeritati propior.

Flor. III. 15. et Auct. de Vir. Illustr. Plut.

15. Surgit de integro acerbior quam antea unquam contentio. Triumviri furentibus similes in forum provolant; senatui convicium ingens faciunt: 'nihil in Africa triste visum: artes has locupletium esse, qui defensores plebis actaque reipublicæ salutaria ut evertant, consumtis frustra machinationibus aliis, ad ficta prodigia se receperint.' Levissimus quisque de plebe criminationibus eorum facile credit. Magna hominum multitudo agglomerata impellit ultro ruentes, societatemque laborum ac periculorum pollicetur. Aiunt et matrem Caii Corneliam conductos clam mercenarios, specie messorum, a Miseno in urbem misisse: idque ex epistolis ejus intelligi posse, quibus per verborum ambages consilium suum filio significasset. Sed incerta ea fama est, et ex diverso asseritur invitissima matre postremas actiones Caium suscepisse.

Appian.

Plut.

Oros. v. 12. Plut.

Appian. 16. Die comitiorum cum populus prima luce Capitolium implevisset, jamque M. Flaccus cum eo agere exorsus esset, magno stipatus agmine Caius eodem contendit: sed impeditus inimicorum occursu, declinato Comitio, in porticum secessit, donec, quid agendum pro tempore esset, Auct. de Vir. Illustr. consideraret. Interim Q. Antyllius, Opimii præco, cum Plut. a sacrificio consulis exta deportaret, turbam triumviralem findens, 'Date locum,' exclamat, 'bonis civibus improbi.' Simul nudatum brachium turpiter commotum exporrigit. In contumeliam id acceptum, stylisque longioribus, qui de industria præparati cædis causa dicebantur, confestim homo confossus est.

Appian. 17. Qui Graccho iniquiores sunt, nihil contumeliose dictum factumque ab Antyllio tradiderunt, sed hunc in porticu sacrificantem, cum præteriret Gracchus, injecta manu rogavisse, patriæ parceret. Tum Graccho tanquam ad cogitati sceleris exprobrationem torvum intuente, clientium aliquem, nec voce ulla, nec signo expectato, sed ex vultu mentem perspexisse ratum, districto pugione cædem patravisse. Utcumque res gesta est, ægerrimo animo tulit Plut. eam Caius: cumque se purgaturus in forum descendisset, Auct. de Vir. Illustr. nec audire quisquam sustineret, (cæde enim cognita, nescii Appian. ubi constiturum[2] id exemplum esset, templo diffugerant, et tentantem dicere, tanquam civili sanguine pollutum, Plut. aversabantur) magno dolore correptus, turbam suam increpuit, 'quod inimicis, jampridem hoc quærentibus, colorem adversus sese præbuissent.' Neque defuit consul occasioni, quin magnam Caio invidiam conflaret, quasi cive Auct. de Vir. Illustr. interfecto concionem etiam a tribuno plebis avocare ausus esset.

Plut. 18. Dato deinde certis hominibus negotio, ut ante lucem armatos in Capitolium adducerent, dimissis præconibus senatum indicit. Ipse, æde Castorum occupata, occasionem suam opperitur. Irritatis omnium animis, non tamen ulterius ea die processum: et imbre coorto, Caius atque Fulvius, rebus præsentibus mœsti, sua quemque manu comitante, domos discesserunt. Cetera plebs, ut in magno discrimine civitatis, forum de media nocte occupavit.

2 *Constitutum* edd. ante Crev.

19. Ubi diluxit, et senatus convenerat, nudum Antyllii corpus cum gemitibus et ploratu portantium per forum defertur ad Curiam; conscio omnium consule, sed per dissimulationem mirabundo, quæ causa luctum istum excitaret. Procurrentibus ad visendum senatoribus, cum depositus in foro lectus esset, varii animorum motus fuerunt. Patres velut sævum ac triste facinus impense miserabantur: vulgus ira et indignatione fremebat, 'quænam illa pravitas animorum esset, ut qui Ti. Gracchum tribunum plebis in Capitolio interfecissent, insepultumque abjecissent, iidem nunc apparitoris Antyllii non justissimam forte necem, sed cujus ipse causam præbuisset, tanta cum doloris demonstratione deplorarent? Propositum in foro cadaver esse mercenarii hominis: circumstare senatum, tanquam in magna reipublicæ calamitate, tristem. At hos tam bonos ac misericordes animos eo ipso tempore nihil aliud agitare, quam quibus modis unum reliquum Romanæ plebis assertorem circumveniant.'

20. Non obstiterunt hæ querelæ quominus in Curiam regressi Patres, M. Æmilii Scauri sententiam secuti, senatusconsultum, quale in extremo metu solet, facerent: 'Quod L. Opimius consul verba fecit de republica, de ea re ita censuerunt, Uti L. Opimius consul rempublicam defenderet.' Hoc accepto senatusconsulto L. Opimius senatu in armis adesse, equitibus præterea binos servos armatos adducere jussis, Caium et Flaccum ad rationem actorum reddendam in Curiam arcessit.

Auct. de Vir. Illustr. in Scaur. Cic. Phil. VIII. 4. Plut. Appian. et Auct. de Vir Illustr. in C. Grac. Plut.

21. Vicissim et Flaccus præsidium quantum potest cogit, certus vitam atque dignitatem, si jure non liceat, armis defendere. Longe alia Graccho mens erat. Solus et inermis perire malebat, quam cum periculo et clade civium vincere. Sed foro digrediens, cum forte præter statuam patris via duceret, diutule ad eam substitit; nullaque voce edita, tantum lacrymis et gemitu prorumpentibus, discessit. Id conspectum incitamento multis fuit, ut sine summo suo scelere deseri posse negantes, domum ejus contenderent, eumque actis tota nocte excubiis custodirent.

22. Et hi quidem ceteroquin quieti, suum ac reipublicæ

tempus mente solicita metiebantur. Ad Flaccianas ædes non eadem modestia erat, cum ipse inter primos multo mero inebriatus, pleraque præter ætatem indecore jactaret ageretque, et ducis exemplo factio ex fæce plebis collecta, cum multis in primores Patrum liberis dictis, usque ad diluculum vino ac clamoribus omnia replerent. Luce orta M. Fulvius ægre a somno excitatus, spoliis Gallicis, quæ domi a triumpho habebat, armat suos, et ad collem Aventinum occupandum proficiscitur. Armavit et Caius familiam: ipse brevem pugionem sumsit, inermis cetera, togatusque tanquam ad forensem actionem exivit domo.

Appian. et Auct. de Vir. Illustr. Plut.

23. Ibi conjux occurrit Licinia, unaque manu filium communem, altera virum tenens, 'Quo ruis,' inquit, 'Cai? Non ad Rostra te, ut olim, dimitto legislatorem sacrosancta potestate præditum: quanquam et hæc in fratre tuo violata est. Ne adversus hostem quidem dimicaturus egrederis, ut, si quid humanitus contigisset, luctum liceat consolari. Acerbissimis inimicis Semproniæ domus, Tiberii Gracchi interfectoribus temet objicis, nudum quidem recte, nam in civilibus discordiis perire quam perdere viro bono convenientius: sed in nullum patriæ usum debitam illi vitam profusum ire, cum nulla officii laude, crimen habet temeritatis.

24. 'Non es nescius regnare vim in foro et comitiis: ferro, non jure, controversias transigi: etiam ultra mortem extendi odia, et amisso spiritu corpus exanime ludibrio et pœnis destinari. Si ad Carthaginem aut Numantiam Tiberius cecidisset, induciis factis ad sepulturam repeti cadaver potuit: nec enim vel infensissimi hostes funeribus occisorum invident. Sed in hac urbe quo evaserit improbitas, vides. Me miseram! quid ego scio, si non flumini aut mari mox supplicandum erit, ut corpus contumulandum restituant! Nam quid usquam sanctum intemeratumque esse queat, ubi Tiberius occidi potuit? quid vero posthac aut legibus credas, aut quam ultra spem habeas in tutela Deorum?'

25. Inter hæc lamenta Gracchus, clementer laxatis mulieris amplexibus, tacitus cum amicis digredi cœpit. Mulier togam abeuntis prehendere conata, procidit humi;

cumque diu sine voce jacuisset, tollitur a servis, et in ædes fratris Crassi deportatur. Caius atque Fulvius sociatis in Aventino consiliis ædem Dianæ muniunt. Etiam servos ad pileum vocatos, quanquam sine successu, quidam auctores prodiderunt: quod placidis Caii moribus parum congruit, nisi forte in extremo periculo nullum esse contemnendum auxilium existimavit. Appian. et Oros. v. 12.

26. Ne tamen quicquam retinendæ concordiæ intentatum relinqueret, Fulvio persuasit, ut Quintum filium minorem cum infulis mitteret in forum, existimans, ob innocentiam adolescentiæ, gratiosum hunc et utilem impetrandæ paci legatum fore. Namque annum duodevicesimum necdum transgressus, ingenua formæ pulchritudine excellebat. Atque hic ubi vultum verecundia et lacrymis perfusus, mandata modeste ac decenter exposuit, haud pauci præsentium ad conditiones inclinabant. Cum Opimius consul, 'Ipsos,' inquit, 'venire positis armis oportuit, seque senatus arbitrio permittere. Tu igitur hæc nuntiaturus abito, et, nisi acceptæ conditiones erunt, ne revertitor.' Aiunt his renuntiatis paratum fuisse Gracchum descendere, et reliquis omnibus reclamitantibus retentum. Ita remittitur cum prioribus mandatis adolescens, et a cupido pugnandi consule in vincula conjicitur. Plut. Vell. II. 7. Plut.

27. Continuo valida manus cum justis armis, et Cretenses sagittarii multi in Aventinum mittuntur. Hos D. Brutus vir consularis, qui socer Caii fuerat, per clivum Publicum ductos, adoriri judicatos hostes jubet. Fit acris pugna, ferociter dimicante Flacco. P. Lentulus princeps senatus grave vulnus accipit, donec amissis hominibus ferme ducentis quinquaginta, qui maxime sagittis eminus confixi fuerant, et diffugientibus reliquis, M. Fulvius una cum majore filio, per ædem Lunæ, in cujusdam noti domum perfugit. Ibi cum in balneum quoddam neglectum olim se abdidisset, et inimici latebras ejus ignorantes, toti vico incendium minitarentur, territus qui receperat, cum indicium facere verecundaretur, subornavit proditorem. Ita reperti, tamen objectis foribus se defendebant, donec rescisso cratitio pariete jugulati sunt. Oros. L. Ampel. Cic. Phil. VIII. 4. et in Cat. IV. 6. Val. Max. V. 3. Oros. Plut. Appian. Oros. Appian. Oros. Diod. ap. Vales.

28. Caium manus conserere cum civibus nolentem Plut.

Oros. in Dianæ fanum abstulit prima fuga. Ubi præ dolore
manus sibi inferre parantem fidissimi amicorum Pompo-
Plut. nius et P. Lætorius attinuerunt: quanquam alii pro Læto-
rio Licinium nomen ponunt. Sic extortus juveni pugio,
ac ipse in fugam abreptus est. Ibi genu posito tetendisse
ad simulacrum Deæ manus dicitur, cum imprecatione in
Romanam plebem, 'faceret Dea, ut ingratus et desertor
suorum populus, perpetuam nobilitati serviret servitutem.'
Subito enim, cum promissa voce præconis impunitas arma
ponentibus esset, ab universis se relictum animadver-
terat.

Oros. 29. Familiares tamen aliquot amicique pro eo adhuc
Auct. de Vir. Illustr. propugnabant; quorum ope vix ad portam Trigeminam et
Vell. II. 6. Sublicium pontem pervenire potuit. Ibi Pomponius
Plut. eques Romanus, et Licinius (sive is Lætorius fuit) more
Coclitis pontem objectu corporum suorum clauserunt ir-
ruentibus. Postremo his quoque, dubium suo an hostili
ferro, interemtis, parum, ne comprehenderetur Gracchus,
Vell. Plut. aberat. Plurimi enim eum, nec ab odio magis, quam
Diod. ap. Val. avaritia persequebantur, quia consul caput ejus auro pen-
saturum edixerat.

Plut. 30. Igitur perterrita multitudine, cui eousque carissi-
mus fuerat, nemo aut defensor capitis ejus, aut adjutor
fugæ extitit. Tantum, velut ludicri certaminis spectato-
res, properare eum hortabantur, adeo non ferentes opem,
Auct. de Vir. Illustr. ut equum petenti nemo sustinuerit adducere: (nam a
templo Dianæ desiliens talum intorserat:) hactenus om-
nium animi perculsi victoria senatus erant.

Plut. Auct. de Vir. Illustr. 31. Jam in lucum Furinæ, qui trans Tiberim est, per-
venerat, cum, propinquis admodum Opimii satellitibus,
Diod. occupandum fati arbitrium ratus, jugulum servo præbuit,
Appian. Oros. Plut. qui dominum, et mox semetipsum super domini corpus in-
terfecit. Manavit tamen et hæc fama, 'vivum utrumque
deprehensum a percussoribus esse: atque ab his servum
primo, qui Gracchum suo corpore tegebat, deinde Caium
obtruncatum esse.' De fide hominis consentitur: auctor
Val. Max. VI. 8. mortis et nomen in incerto est. Quidam Philocratem,
Appian. plures Euporum prodiderunt.

Plut. 32. Capita Flaccorum et Gracchi relata sunt ad consu-

lem, haud pari crudelitatis præmio. Nam tenuiorum gratuita opera fuit: L. Septimuleio Anagnino, qui lancea præfixum Caii caput attulerat, æquale auri pondus persolutum est. Eademque res et consulis capita civium licitantis, et Septimuleii multa sugillatione non caruit, qui cum inter familiares Gracchi fuisset, non modo casum amici non est miseratus, sed etiam caput sua manu præcisum, aut obscuro cuidam homini, qui amputaverat, quæstus causa ereptum, in ædes suas detulisse dicitur, ibique cervice perforata, cerebroque exemto, plumbum infudisse. Certe cum appensum caput fuisset, pondo septemdecim cum besse [a] pependisse annotatum est. Atque hic merito deinceps in odio et contemtu omnium exegit vitam, etiam prætoris Q. Mucii faceto dicto notatus. Nam petenti, ut se præfectum in Asiam duceret, 'Quid tibi vis,' inquit, 'insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego confirmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.'

Cic. de Or. II. 67. Flor. III. 15. Plin. XXXIII. 3. Diod. Plut. Auct. de Vir. Illustr. Plut. Diod. Cic.

33. Hunc ad modum peremtis ducibus, consul in ceteros tam acerbe quæstionem ejus criminis exercuit, ut supra tria millia hominum, plerumque indicta causa, in carcere triumvirali supplicio necata referantur, bonis publicatis, corporibus in profluentem abjectis. Gracchi tamen truncus, misericordia quorundam, an spe præmiorum, nec enim memoriæ proditum est, extractus aquis, et Misenum ad matrem Corneliam deportatus.

Sall. Jug. c. 31. Oros. Appian. Plut. Vell. Oros.

34. Flaccus adolescens, quod accepto mortis arbitrio non uteretur, in robore necatus est. Huic etiam, quemadmodum C. Graccho, fides amicorum, cum salutem dare non posset, societatem mortis præstitit. Haruspex Tuscus, flentem in vincula publica duci videns, 'Quin tu hoc potius,' inquit, 'facis:' et cum dicto caput illisit in postem lapideum januæ carceris, effusoque cerebro, exanimis corruit. Memoria quoque occisorum damnata, viduis luctu interdictum: Licinia Caii dote insuper spoliata est: M. Fulvii diruta domus 'area Flacciana' appellatur.

Appian. Oros. Vell. II. 7. Plut. Cic. pro Domo, 38.

35. Omnis ista severitas, cum a privato magis odio, Val. Max. VI. 3.

[a] *Pondo septemdecim cum besse*] Libris nostratibus circiter quatuordecim. *Crev.*

quam publici boni cogitatione profecta videretur, magis ad invidiam consulis, quam ad auctoritatem valuit: utique, postquam urbe lustrata, Concordiæ fanum ex senatusconsulto L. Opimius in foro posuit. Tanquam enim de civibus interfectis tropæum frementes intuebantur, noctuque titulis dedicatæ ædis interpositum carmen est, quo 'templum istud Concordiæ opus esse vecordiæ' significaretur.

Vell. Appian. Aug. de Civ. Dei, III. 25. Plut.

36. Hunc cursum exitumque vitæ nobile par fratrum habuit: quasi, quibus natura et educatio ingenium et alia præclara similiter contulerant, eos etiam germanis, ut ita dicam, casibus fatorum industria damnavisset. Uterque insignis animo, et par cuilibet ducum futurus; tum abstinentia et facundia inter præcipuos fuit: uterque amore reipublicæ, quam, oppressa plebe ingenua, sensim robore virorum subducto, labefactari per avaritiam principum intelligebant, arduum opus, et ad extremum infelix moliti, quorum consulere commodis studuerant, eorum metu proditi, haudquaquam dignam sanctissimi propositi mercedem retulerunt. Postea tamen, ut vera rerum pretia mortales sero intelligunt, revixit ipsorum in mentibus civium amor, ut et effigies haberent propatulo, et primitias fructuum locis, ubi interfecti illi fuerant, libarent: quibusdam etiam quotidiana ibi sacra facientibus, adorantibusque tanquam ad pulvinaria Deorum.

Vell. Plut.

37. Paulatim enim, quicquid actionibus Gracchorum partum fuerat cum plebi detraheretur, tum demum vidit cum his fratribus libertatem suam interisse. Neque multo post lege lata permissum, litigiosos agros possessoribus accepta pecunia relinqui, quod superior Gracchus vetuerat: patefactaque divitibus via est, partim pretio, partim calumniis aut vi extrusis pauperibus, fundos suos in immensum amplificandi. Quod ubi continuis querelis molestum et infame fuit, Sp. Thorius in totum abrogavit agrarias leges, instituto 'ut agris penes pristinos possessores manentibus, vectigal divideretur plebi.'[b] Sic egestati civium nonnihil consultum, frequentiæ detractum est.

Appian. Cic. Bruto, c. 36. Appian.

[b] *Ut agris penes pristinos possessores manentibus, vectigal divideretur plebi*] Sic quidem Appianus: nisi quod mendose *Borium*

38. Et circumscriptis semel hac astutia legibus, ut nihil improbæ cupiditati satis est, divites haud ægre tribunum alium repererunt, qui etiam vectigal tolleret. Ita servilem in modum oppressa plebe, rata Caii morientis imprecatio fuit. Quin et publicæ mox calamitates ab hoc initio prodierunt: civium ac militum infrequentia orta: ærarium populi Romani defraudatum: legum etiam Gracchanarum velut oblivio et interitus secutus, cum per annos ferme quindecim ex iis judicia nulla aut rara agerentur.[c] Sall. Jug. c. 31.

39. Non omittenda mihi videtur hoc loco Corneliæ constantia, quæ vitam ultra hæc tempora produxit in Miseno, Vell. quo post Tiberii necem, urbem perosa, successerat. Mag- Orôs. v.12. nifica mulier et erudita, doctorum hominum, etiam e Græ- Plut. cia, conversatione dolorem animi leniebat, sociorum regum omnium amicitias retinens, muneribusque colere ac coli solita. Frequentes igitur domi illius hospitum adventus erant, quoties acta dictaque et interiorem vitam patris Africani referret, cum voluptate auscultantium: iidem stupebant, cum audirent fata filiorum eo vultu ac voce narrantem, tanquam aliena ac vetera mala exponeret.

40. Nam et ad cetera omnia nullum mœroris signum edebat, et cum in locis sacris occisos diceret, amabat addere, 'dignos esse illos ejusmodi defunctis tumulos.' Unde quidam senio et calamitate emotam ipsi mentem judicarunt: amentes ipsi, quos falleret, quantum etiam in muliebribus animis ad humana bene ferenda valeat recta indoles, cum bona educatione et iis studiis, quæ omnia mortalium caduca et fluxa esse docent, neque secundis rebus abuti ad superbiam, neque ad vilitatem adversis compelli patiuntur.

41. Sub idem tempus, quod interfectis inimicis res ma- Cic. post redit. in Sen. c. ult.

pro *Thorio* nominat. Sed Cicero, longe gravior auctor, Sp. Thorium eam legem tulisse ait, qua ager publicus vectigali levaretur. *Crev.*

[c] *Cum per annos ferme quindecim ex iis judicia nulla ... agerentur*] Frustra hic testis advocatur Sallustius, cujus mens non satis accurate repræsentatur. Loquitur ille de omnibus injuriis quibus plebem nobilitas per hosce annos vexaverat, de Gracchorum nece, de quæstionibus in Gracchanos crudeliter habitis, &c. Quin et dubitant eruditi utrum numerus ille quindecim annorum apud Sallustium verus sit, et ibi aliquid mendi latere suspicantur. *Crev.*

Cic. Bruto, c. 34. tura videbatur, de P. Popillii reditu, quem priore tribunatu suo C. Gracchus expulerat, L. Calpurnius Bestia tribunus Cic. post redit. ad Quir. c. 3. plebis ad populum tulit: multisque, ut pro nobilissimo homine, cognatis affinibusque, sed maxime filiis adolescenti- Oros. v. 13. bus deprecantibus, populus reditum jussit. Idem annus sicuti Romam urbem discordia, ita Siciliæ partem incendiis et ruinis laceravit: auditaque Catanensium legatio est, 'sibi Ætnæ montis viciniam, sæpe et antea gravem, tum propemodum exitiosam fuisse. Nam ab eo monte torrentibus ignium profusis, fines suos omni hostili impressione fœdius vastatos. Urbis quoque tecta mole cinerum oppressa, ardore exusta, passim concidisse.' Senatus levamen malorum, immunitatem tributorum atque vectigalium omnium in annos decem dedit.

Oros. v. 14. Liv. Epit. Cæs. Gal. I. 45. Strab. IV. p. 191. 42. Dum ista Romæ geruntur, Q. Fabius consul, cum in provinciam venisset, adversus Bituitum Arvernorum regem, qui a priori clade, ex Allobrogibus, Ruthenisque, et sua civitate, haud minorem pristino exercitum conflaverat, versus Isaram flumen, haud procul Rhodani confluentibus, progreditur. Hostes, etiam paucitate Romanorum ani- Oros. mosi, quam 'vix canibus, quos haberet in agmine, suffecturam' Bituitus jactitabat, primo quoque tempore cupiebant confligere, nihil aliud metuentes, quam ne paratam e manibus elabi victoriam sinerent: quod intra hominum Strab. IV. p. 185. millia triginta consul adduxisset.

43. Ab hac fiducia cum multa negligenter et temere Plin. VII. 50. Appian. Celtic. Oros. fierent, ea consuli patefacta occasio est, ut, quanquam febri quartana, seu, quemadmodum alii scripserunt, recenti vulnere debilis, suo tempore locoque utendum judicaret. Namque Bituitus, licet Rhodanum ponte junxisset, transferendis celerius copiis tumultuarium alterum ex lintribus struxit, quos, imposito ex asseribus tabulato, catenis ferreis revinxerat.

44. Regio ob viciniam montium, partim aspera collibus, partim aquis interrupta, mediocribus quam magnis exercitibus instruendis habilior erat. Accedebat tempus anni: magnis caloribus, quorum impatientes Galli sunt, momentum allaturis victoriæ. Nam A. D. VI. Idus August. Plin. dimicatum est. Igitur curru circumvectus agmen, aut, si

in pedes se demisisset, proximis ægrum sustentantibus, ordinabat aciem, milites cohortabatur, quid fieri in pugna vellet edocebat. Appian.

45. Diligentiam consiliumque consulis ingens victoria, et quanta ex eo hoste parta nunquam fuerat, approbavit. Ad ducenta millia Gallorum fuisse referuntur. Ex his qui minimum, centum viginti millia cæsa; qui plurimum, centum quinquaginta interemta armis, aut aquis suffocata prodiderunt. Nec insignior victoria clade hostium, quam victoris exercitus incolumitate fuit, ex quo milites omnino quindecim amissi referuntur. Satis apparet, subito invadentium impetu perterrefactum hostem, cum et multitudine sua, et transeundi studio præpediretur, neque explicatam aciem, neque omnino provisi parative quicquam ad prælium habuisse. Igitur pugna, cadentium magis numero, quam pugnantium robore, satis diu sustentata, postquam perditas esse res apparuit, ad pontem confusis ordinibus multitudo ingens properavit. Qui mole pressus, dissolutis vinculis, multa hominum millia mediis in fluctibus rapidissimi amnis exposuit. Strab. IV. p. 191. Liv. Epit. Oros. Appian. Oros.

46. Consul, rebus ex animi sententia procedentibus, etiam corporis sanitatem ex ista acie retulit: sive animi intentio et labor hortantis suos dispulit febrim, sive lætitia victoriæ excussit. Res enim sane magna gesta erat: potentissimæque civitates non tentandam ultra fortunam belli ratæ, bonis conditionibus in fidem acceptæ. Ex unius nomine Fabius Allobrogicus appellatus. Populos istos reperio, cum duplici clade perculsi, non tam de pace petenda, quam ab utro imperatore peteretur, agitarent, (nam adhuc proconsule imperium in eadem provincia Cn. Domitius obtinebat,) tandem ob majoris potestatis nomen, et quod verum rebantur, ei se finiti belli gloriam dare, cui illustriorem de se victoriam Dii dedissent, ad consulis dextram confugisse. Plin. Marcel. xv. 29. Vell. II. 10. Val. Max. IX. 6.

47. Quod quia Bituiti regis auctoritate factum dicebatur, Cn. Domitius, qui pacatæ Galliæ titulum ardenter concupiverat, ulcisci dolorem suum minime commendabili arte statuit. Quippe Bituitum, quasi de maximis rebus colloqui cum eo cuperet, in sua præsidia evocavit.

Qui ubi positis jam armis nihil ultra metuens, Gallica simplicitate venisset, hospitio exceptum hortari cœpit, ut
Liv. Epit. ad satisfaciendum senatui Romam proficisceretur: dein-
Val. Max. Eutrop. de recusantem in vinculis imposuit navi, deportandumque in urbem curavit.

Val. Max. 48. Senatus, quanquam Domitii factum probare non posset, quieti tamen pacique dandum putavit, ne hac in-
Liv. Epit. juria exacerbatum in patriam remitteret. Sed et filium ejus Cogentiatum comprehendi, Romamque mitti; ip-
Diod. ap. Vales. p. 386. sum Albæ in custodia haberi placuit. Adolescens Romæ liberaliter educatus, cum beneficio senatus in regnum postea revertisset, amicitiam Romanam constanter reti-
Liv. Epit. nuit. Allobroges senatusconsulto in deditionem accepti
Cæs. Gal. I. 45. sunt: Arvernis etiam et Ruthenis pax data: stipendium
Fasti Capit. ap. Pigh. Sup. LX. 37. neutris impositum. Interea Q. Cæcilius Metellus Balearicus, pacatis insulis istis, coloniisque tanquam fræno impositis, urbem triumphans ingressus est.

49. Magistratum deinde novi consules inierunt P. Manilius, C. Papirius Carbo.[*] His consulibus L. Calpurnius Piso, Q. Cæcilius Metellus,[d] qui paulo ante trium-
Vell. I. 11. phaverat, senatu recensito principem legerunt Q. Metel-
Cic. de Or. II. 30. et 31. lum Macedonicum, censoris patrem. Magna tum omnium expectatione judicium L. Opimii agitatum est: quem,
Cic. Part. Orat. c. 30. simul abiisset magistratu, P. Decius tribunus plebis, die
Liv. Epit. ad populum dicta, corripuerat. 'Violatas ab eo leges' objectabat, 'quæ civem Romanum indemnatum necari vetuissent.' At reus auctoritate senatusconsulti se defendebat. Id ipsum arguebat accusator, simul senatui creans invidiam.

50. 'Quid enim posthac,' inquit, 'certi vobis fidique juris erit, Quirites, si leges pro salute vestra, et, quod saluti anteponitis, pro libertate, sanctissimis cærimoniis latæ,[3] ubi factioni paucorum, qui regnum in curia obti-

3 *Latas* edd. ante Crev.

[*] A. U. C. 632. A. C. 120.

[d] *L. Calpurnius Piso, Q. Cæcilius Metellus*] In his censoribus sequitur Freinshemius conjecturam valde probabilem Sigonii, et Pighii, sive Schotti. Quibus argumentis suam illam conjecturam firment doctissimi viri,

nent, visum fuerit, quolibet senatus nutu tollentur? Ad tria millia, horresco referens, ad tria millia civium Romanorum in carcere necata sunt: neque miseris aut innocentia sua, aut ad populum Romanum respectus, ne Porciæ quidem Semproniæque leges profuerunt. Cic. pro Rab. c. 4.

51. 'Quanquam quid ego Sempronias leges advoco, quæ in ipso auctore violatæ sunt? C. Gracchum, Ti. Gracchi filium, P. Africani nepotem, iterum tribunum plebis, suæ leges defendere non potuerunt, quominus inauditus, indefensus, sine judicio, sine jure, sine more mactaretur. His enim hostiis superbissimorum hominum crudelitas gaudet: neque gratior cadere victima vestræ libertatis hostibus potuit, quam qui eam adversus impotentiam illorum constantissime asseruerat. Atque hujus quidem viri vitam defendi omni ope oportuerat. Sed id quidem quia fatali quadam consternatione prætermissum est; saltem ulcisci, non magis ipsius, quem qualiscumque exitus semel malis omnibus liberavit, quam vestra liberorumque vestrorum interest. Quis enim posthac Deorum hominumve quenquam Quiritium C. Gracchi leges invocantem feret, nisi C. Gracchum sua lege hoc tempore, et in hoc reo vindicatis?

52. 'Cujus ego rei frontem audaciamque miror, qui non, ut biennio ante P. Popillius, ultro cessit urbe, conspectumque vestrum reveritus est, quo ille pudore misericordiam vestram recte meruit: sed offert se, assistit, aspicit aspiciturque, vix molliore vultu quam nuper fuit, cum juvenem tribunicium, cum senem triumphalem, cum deinceps ex vestro numero cohortes innocentium interfici juberet. Responde, L. Opimi, quæ tibi mens eo tempore, quod consilium fuit, ut inauditi exempli auctor, pretium in caput, non dicam C. Gracchi, sed omnino civis Romani, constitueres? Quid unquam tam nefarie vel acerbitas regum, vel libido decemvirorum prodidit? Vell. II. 6.

53. 'Hoc utique non jussit senatus, in quem transferre criminum tuorum invidiam soles: ex senatusconsulto feci.

vid. apud ipsos: Sigon. quidem, vero in Annal. Rom. *Crev.* Comment. in Fastos Capit. Pigh.

Tune tibi, si maxime senatus auctor fieret, jus et fas omne conculcandum, populi libertatem obterendam, legum reverentiam abjiciendam putes? Miseram vero civium Romanorum conditionem, quorum terga cervicesque non diutius tutæ erunt, quam donec infestus plebi consul, sui similium conspiratione, senatusconsultum ad occidendos sine judicio cives fecerit!

54. 'Sed alia nunc non exequar. Id Dii ne sirint, ut, quod post longum et accuratum examen universus populus Romanus jusserit, hoc pars aliqua, nec maxima, civitatis, possit uno tumultuario decreto tollere! Nam hæc quidem si invaluerit consuetudo, actum est, Quirites. Quis enim præstabit, ne quotidie deinceps adversus leges senatusconsulta fiant, et facultates nostræ, corpora, liberi, conjuges, quicquid carum unicuique sanctumque est, quotidie ex paucorum dominorum arbitratu pendeat?

55. 'Quæ enim tam atrox causa extremæ necessitatis senatusconsultum extorsit? An ad portas Hannibal erat, aut Capitolium Herdonius aliquis occupaverat? Adversus inermem adolescentem armanda servitia, ducenda peregrina auxilia erant, ut Cretensium sagittis in ipsa Roma civium Romanorum corpora velut per ludibrium figerentur? At horrenda res iuciderat, Q. Antyllius præco interfectus. Fieri id quidem non oportuit: sed quo merito C. Gracchus invidiam facti tulit, quod constat nemini omnium accidisse acerbius? Scilicet hic senatum accendit dolor, et ad ulciscendam civis Romani necem justa indignatione commotus est! O misericordes Patres! Quis jam nesciat, quanto plebis amore teneamini, qui propter libertinum hominem, Sempronios et Flaccos; propter unum, aliquot millia civium occidistis?

56. 'An et M. Fulvius Antyllium interfecit? Sed altera scilicet fax seditionis extinguenda fuit. Esto. Quid vero filius? pugnavit enim in Aventino. Id quoque demus, jure interfectum videri, quia non libenter interfectus est. Sed quid filiorum minor? quem pæne puerum, tantummodo quod patris imperio cum precibus et lacrymis pacem ab hoc consule orare sustinuit, in robore necavistis. Quid illa deinde civium Romanorum millia, qui tam cupide

sunt interfecti, ut ne spatium quidem cognoscendi causas relictum fuerit, etiamsi propositum affuisset?

57. 'Quæ omnia si jussu et voluntate senatus gesta sunt, quid dicam nescio. Sin et a natura hominum, et ab officio civium, et a dignitate amplissimi ordinis vehementer abhorrent, cur agnoscuntur?[4] cur istorum invidiam in se recipere, quam in L. Opimio hærere, civitatis principes malunt? cur tot egregii viri maximis populi beneficiis usi, adestis huic reo? favetis? studium, gratiam, auctoritatem, vocem, accommodatis? Ad vos enim orationem meam converto, teque nominatim, C. Carbo, quem equidem in istis subselliis* conspici miror, ut causam populi consul oppugnes, quam tribunus acriter, nec sine gloria, defendisti.'

58. Cum hæc atque talia homo minime infans turbulenta oratione jecisset, C. Carbo consul, optimus illis temporibus patronus, rei defensionem orsus, 'Recte,' inquit, 'P. Deci, tribunatus me admonuisti. Nam et ego tum annis et judicio infirmior, eodem pæne modo, quo tu nunc facere aggressus es, per causam Gracchanæ necis, multa mihi in civitate turbanda esse existimabam. Sed ubi omnes nostros principes, qui domi forisque præstantissimam reipublicæ operam navaverant, ipsumque adeo P. Scipionem Africanum, in alia sententia esse cognovi; subiit animum meum dubitatio, nunquam profecto ejusmodi viros inultam clarissimi juvenis cædem passuros fuisse, nisi publicæ quietis felicitatisque studium privatis rationibus anteposuissent. Cic. Bruto, c. 28. c. 27.

59. 'Tum vero refrixit inconsultus ardor, absurdusque mihi videri cœpi, si me aut plus videre crederem, quam isti tot sapientissimi homines vidissent: aut plus amare rempublicam, quam quorum in hanc tanta extarent merita: aut amicitia Gracchi permoveri, cum sororis suæ

4 *Ignoscuntur* Cler. *Cognoscuntur* reliquæ edd. ante Crev.

* *In istis subselliis*] Cum res ad populum ageretur, præpostera hic videtur esse subselliorum mentio, quæ non commemorantur a priscis scriptoribus, nisi in iis causis quæ apud judices disceptarentur. *Crev.*

filium[f] interfectum esse P. Africanus æquo animo pateretur. Igitur quod ille olim de Tiberii nece, idem ego de Caii casu nunc interroganti respondeam, jure cæsum videri.

Cic. de Or. II. 25.

60. 'Quod enim senatu auctore factum sit, id jure factum esse nemo negaverit, nisi cujus interest hoc præsidio nudari rempublicam, ut in ordinem coacto senatu, improbis civibus omnia seditionibus miscendi impunita sit audacia. Neque sine publico consilio civitas stare potest, neque sine auctoritate consilii sua ei constare[5] salubritas. Ideo majores nostri, prudentissimi mortales, jus amplissimi ordinis semper sartum tectumque habere studuerunt, ut non modo quietis[6] temporibus rectorum consiliorum maturitas esset, sed etiam dubiis adversum subita pericula non deesset salubrium extemporalis copia.

61. 'Sacrosancta quidem legum potestas esse debet, neque ab earum voluntate vel latum unguem recedi. Sed ne ipsæ quidem leges velint, hac præscriptione fraudem fieri reipublicæ, quam fraudem uti caverent, et latæ a magistratibus, et a vobis acceptæ jussæque sunt. Pacata tempora, tranquillamque civitatem, executio legum et requirit, et respicit. Ubi tumultus et seditiones celerius minantur periculum, quam in legibus esse remedium queat; extra ordinem providendum, ne immedicabile vulnus accipiatur, per quod ne ipsis quidem legibus posthac in civitate locus esse possit.

Liv. I. 59. 62. 'Quod si hoc animo aut M. Brutus regum tempore,
Liv. IV. 14. aut in libertate C. Servilius fuisset; non esset Tarquiniorum tyrannide exonerata respublica, aut in fœdiorem Sp. Mælii dominatum recidisset: ne recentiora commemorem, quæ multo malim oblivione sepeliri. Prohibere seditiones ac discordias, servare patriam, occurrere conatibus impiorum, qui in perniciem ejus conspirarunt, nulla lege vetitum:

5 Omittitur *τὸ ei* in edd. ante Crev.
6 *Quoties* edd. ante Crev.

[f] *Sororis suæ filium*] Immo, amitæ suæ filium, uxoris fratrem. Cornelia, mater Gracchorum, filia fuit superioris Africani, ac proinde non soror Africani sequentis, sed ejus qui illum adoptaverat. *Crev.*

neque violatæ dici possunt, quicquid in speciem contra ipsas actum fuerit, si aliter teneri salus publica non potuit, ad quam omnia in civitate, et ante omnia leges ipsæ referuntur.

63. 'Quod si leges semel latas nusquam interruptis obsequiis servari oportet, nullumque ob pretium necessitas ista remittitur; quid sibi volunt comitia vestra, Quirites, quibus toties solam hanc ob causam coitis, ut prius constituta, propter spem aliquam majoris utilitatis, nova rogatione rebus præsentibus accommodentur? Sin vero, temporibus reipublicæ mutantibus, easdem perpetuo retinere leges, non solum incommodum, sed etiam insanum est; cur ægre fertis, non paucorum, aut improborum, aut saltem imperitorum hominum arbitratu, sed consilio ac prudentia senatus; neque levibus de causis, sed ne summa rerum in discrimen veniat, unam aliquam legem, ne mutari quidem, aut infringi, verum, quod illa vetare videatur, id eo tempore statuque civitatis fieri,[7] quem si prævidere lex potuisset, ipsa haud dubie disertis verbis fuit acceptura? Adeo mentem magis, quam orationem legum aspicere prudentium est.

64. 'Verba enim infirma sunt, et quamlibet diligenter scripta lege, nec dubitationibus omnibus occurrere, nec effugere calumnias possunt. Unum in omni lege certum perpetuo explanatumque est, nolle in verborum suorum sinu periculum reipublicæ et improbitati latebras esse. Hæc enim non scripta, sed nata nobiscum lex est, quam non solum homines, verum etiam omne animantium genus natura magistra tenet: extraordinaria pericula extraordinariis rationibus depellere, neque segnia opponere remedia celeribus malis.

65. 'Scipionum fratrum cladibus amiseramus Hispanias; retinuit L. Marcius; non facturus, si leges et co- Liv. xxv. 37.
mitia magistratuum expectare voluisset. Eodem bello, cum Hannibal copias admovisset urbi, et pavens multitudo pluribus locis tumultuaretur; omnes qui dictaturam, Liv.
consulatumve, aut censuram gessissent, donec Pœnus abs- xxvi. 10.

7 *Mutare . . . infringere . . . facere* edd. ante Crev.

cederet, cum imperio esse placuit. Qualia commemorare ex omni ætate plurima possem: nam ejusmodi exempla et in nostra civitate, et in aliis omnibus exigente usu frequentata sunt. Si igitur, quod talibus temporibus fieri solet debetque, a L. Opimio factum est; cur L. Opimius, tanquam fœdi facinoris auctor, accusatur? cur invidiæ criminique cedit, quod honori dari oportebat?

66. 'In Thebana civitate aliquando longe principem virtute et moribus Epaminondam fuisse accepimus. Is cum supra præstitutum legibus tempus continuata prætura, res maximas patriæque utilissimas gessisset, quarum occasio præteritura fuerat, si legitimo tempore imperium deposuisset; pœnam non deprecatus, ascribi petiit decreto, 'Epaminondam a civibus morte mulctatum esse, quod eos superatis apud Leuctra Spartanis, quorum conspectum in acie Bœoti ante se imperatorem ferre nequivissent, coëgerit Thebas ab interitu, Græciam in libertatem vindicare.' Vos damnationi L. Opimii quem titulum præscribere justiorem poteritis, quam quod impiorum suppliciis servata civitate, hæc omnia, vosque ipsos, quantumlibet invitos atque repugnantes, salvos esse coëgerit?

Corn. Nep. Epamin. c. 8.

67. 'Cives armati, ducibus viris nobilissimis, Aventinum insederant: non causa, non proposito, ne specie quidem eadem, qua olim nostri milites eundem collem occuparunt. Vis illos et libido decemvirorum conciverat: neque ut aliis injuriam facerent, sed ut a se suisque liberis arcerent, satagebant; utque animi civiles, sic etiam arma signaque Romana noscebantur. Nunc homines seditiosi, bonis omnibus inimici, triumphata nuper arma et Transalpinum ornatum ostentabant, ut urbs iterum a Gallis capta videretur. Capita factionis, cum in senatum vocarentur, venire detrectabant, quia quod per vim injuriamque fecerant, non audebant jure defendere. In eo rerum articulo, quid aliud agere consul, quam referre ad senatum poterat? quid aliud senatus, quam mandare consuli tutelam civitatis?

68. 'Nec ego jam L. Opimium defendo: totius senatus ago causam. Senatus, si vera vultis, hoc judicio reus est. Per L. Opimii latus legum violatarum senatus in-

simulatur. Atque earundem legum assertor et vindex, si Diis placet, P. Decius est, quem ego idoneis, eisque multis testibus, pecuniam contra leges cepisse convincam. Cic. de Or. II. 31. et Partit. Orat. c. 30.

69. 'Atque hic accusare L. Opimium audet, quod in caput C. Gracchi constituerit præmium. Quid enim simile? Tu pecuniam accipis, ut bonis civibus periculum crees; ille dedit, ut improbos tolleret. Factum tuum infamiæ plenum, et avaritiæ sordibus inquinatum est: ille suas opes non auxit; publicas non profudit, sed impendit. Atque utinam fas esset, omnium malorum interitu quietem urbis atque securitatem comparare. Nullum in usum rectius æraria nostra aperirentur!

70. 'Neque mihi magistratus ac triumphos, Semproniosque ac Africanos ingesseris. Onerant hæc, non excusant, amentiam hominum, qui neque honoribus, quos acceperunt a republica; neque genere, quo procreati sunt, dignos se præstiterunt. Nam quid ego de M. Flacco loquar, cujus arrogantiam contumaciamque nemo unquam probare potuit? De Gracchis tacere malim: quorum ego dilexi Tiberium, Caium non odi. Atque utinam egregius alia juvenis, saltem fraterno casu monitus, ad saniora consilia se retulisset! Nam quod etiam adolescentes Flacci, aliorum aliquis numerus armis aut suppliciis interiit, habeat sane crimen, si in hostes et proditores patriæ nefas est animadvertere. Sed hoc videlicet, hoc ipsum est, quod jam dudum a perditis hominibus quæritur. Impunita scelera sua, atque etiam honorata esse cupiunt, eoque nituntur, ut seditiosorum quidem civium etiam infelicia ausa vindictæ solatium habeant: bonis, si quiescant, a vi improborum; sin restiterint, a judiciis periculum proponatur.

71. 'Quod quia vobis obscurum esse non potest, Quirites, per omnia quæ cordi curæque sunt, per et communia civitatis jura, et suos quemque liberos oro, ut euntes in suffragia, non de L. Opimio quæri hoc judicio, sed de summa reipublicæ, deque urbis et vestra securitate, existimetis. Tibi vero, tribune, denuntio, ut pravis actionibus turbare civitatem desinas. Quod si ruere perrexeris, quicquid de L. Opimio fiet, neque senatus reipublicæ, neque senatui consul deerit.' Missis in suffragia tribubus, Cic. pro Sext. c. 61. Liv. Epit.

qualem optaverant Patres eventus fuit: cum hortando docendoque populum, ut quisque gratia facundiaque apud singulos universosve pollebat, evicissent, ut contra suum ipse studium, plerisque suffragiis reum absolverit.

Cic. pro Font. c. 4. Flor. III. 2. 72. Interea in Galliis res ab imperatoribus nostris constitutæ. Cn. Domitius viam munivit, quæ ab auctore Domitia est appellata. Tropæum, rem inusitatam antea Romanis moribus, ex saxo struxit, hostiumque spoliis exornavit. Et, ne uno tantum insolenti facto morbum impotentis animi proderet, elephanto per provinciam invectus est, militibus quasi triumphantem prosecutis. Q. Fabius ipse quoque in loco pugnæ tropæum ex lapide albo constituit; templaque duo, Marti alterum, alterum Herculi, ædificavit. Notabilis in hoc Fabio morum varietas, et, raro alias exemplo, post luxuriosam adolescentiam ætate matura in melius profectus, fuit: belloque ac pace insignis, egregiis laudibus, et Allobrogici cognomento gentis Fabiæ veterem gloriam auxit, etiam opibus virtute amplificatis, ut primus omnium argenti mille pondo [s] possideret.

Sueton. Ner. c. 2. Strab. IV. p. 185. Val. Max. VI. 9. Ascon. in Act. prim. in Verr. Plin. XXXIII. 11.

73. Ab hoc igitur et Cn. Domitio decedentibus cum provinciam P. Manilius consul accepisset, duo splendidi triumphi Romæ ex Transalpina Gallia spectati sunt. Prior Q. Fabius Maximus de Allobrogibus et rege Arvernorum Bituito triumphavit. Multa, ut ex ditissimis gentibus, transvecta spolia, signa militaria, currus, torques aurei: multi insignes captivi ante currum ducti. Sed omnium in se avertit oculos ipse Bituitus, præstantia formæ habituque conspicuus: cum discoloribus in armis argenteoque carpento, qualis pugnaverat, transduceretur.

Fasti Capit. ap. Pigh. Eutrop. Flor. III. 2.

74. P. Manilium, C. Carbonem consules L. Cæcilius Metellus, L. Aurelius Cotta sequuntur.* Annus solito quietior foris fuit, pacata recens Gallia, nec ullo alibi memorabili bello. Tantum Segestanos his consulibus in fidem venisse, incertum quibus causis auctoribusve, reperio. Carnorum Segeste est, opportuno contra vici-

Appian. Illyr. Plin. III. 19.

[s] *Argenti mille pondo*] Marcas nostrates 1562. uncias 4.

* A. U. C. 633. A. C. 119.

nas gentes situ, ad confluentes multorum amnium navigabilium, quorum [8] nobilissimi Savus et Noarus, qui deinde in Istrum exeunt. Oppidum in planicie jacet, quam Alpes finiunt, ad gentem Japodum longo tractu pertinentes. Strab. IV. p. 207. et VII. pp. 313. et 318.

75. Sed in urbe nondum satis res consederant, ferventibus judiciis. Et solicitabat homines religio, quod in agro Romano repertus esset octo annorum androgynus, fœdum ac turpe prodigium. Repetitum igitur ex haruspicum responsis est, ut illo in altum demerso, virgines ter novenæ per urbem euntes solenne carmen canerent. Procuratorum prodigiorum cura levati animi in judicium C. Carbonis se intenderunt; quem consulatu abeuntem L. Crassus perculit, unius et viginti annorum adolescens, sed ab hoc exordio summam forensis eloquentiæ gloriam consecutus. Jul. Obs. Cic. de Or. I. 10. III. 20.

76. Extat ejus oratio, qua inimicum insectatus est, et nunc quoque non minori cum admiratione legitur, quam tum audita est: cum pro tirocinio cepisset accusationem nobilissimi eloquentissimique hominis, qui modo consul fuisset, et antea gratus plebi, L. Opimii defensione Patres quoque sibi conciliasset. Id ipsum non ex animi sententia, sed per simulationem factum, aliudque sub ea specie quæsitum Crassus arguens, effecit, ut ne reditus quidem ad optimatium causam reo apud ipsos optimates prodesset. Aderat adolescentulo mirificus pudor, et ætate favorabilem etiam commendatione probitatis adjuvabat. Cic. Bruto, c. 43. Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 34. Cic. de Or. II. 40. Cic. de Leg. III. 16. Cic. pro Font. c. 7. et de Or. I. 26.

77. Initio accusationis ita commotus est, ut Maximus, qui judicium exercebat, quod fractum ac debilitatum metu videret, consilium dimiserit. Neque minorem a moribus animoque laudem, quam ab ingenii excellentia, eo judicio meruit. Nam servum inimici, qui scrinium domini ad se detulerat, unde accusationem multis instruere argumentis posset, cum scrinio sicut erat obsignato, vinctum hero remisit. Unde majorem reo simul metum, simul verecundiam injectam esse crediderim, qui ab adolescentulo non magis causa, quam animo, consilioque, et dicendi arte vin- Cic. de Off. II. 13. Val. Max. VI. 5. Val. Max. III. 7. 6.

8 *Quarum* ante Crev. legebatur.

Cic. IX. ad Fam. Ep. 21. Cic. Bruto, c. 27. ceretur. Igitur damnationem timens, ne solum verteret, sumto, ut existimatum est, cantharidum veneno, severitatem judicum spontaneo exitu prævenit.

Val. Max. VI. 8. Plut. Mario, c. 14. 78. Hic annus C. Marii Arpinatis nomen, eousque humile, nobilibus in tribunatu actis extulit. Homo etiam in municipio suo exclusus ab honoribus, Romæ petiit: faventibusque Metellis tribunatum adeptus est. Erant jam tum in juvene spiritus, quales rebus gerendis postea emicuerunt. Igitur judiciorum et Campi perfidiam perosus, quam, pluribus in quæsturæ tribunatusque petitione repulsis, cum industria confideret, adversam senserat, ambitum coërcere lege promulgata instituit. Cic. de Leg. III. 17. In ea novum hoc et singulare fuit, quod pontes fieri jussit angustiores: ne cum ad suffragia transiretur, inspici tabulæ, rogarive aut appellari homines clanculum possent.

Plut. 79. Id cum ad minuendam principum potentiam pertineret, L. Cotta consule hortante Patres, et legem impediri placuit, et ad reddendam incepti rationem C. Marium in Curiam arcessi. Venit ille, non tanquam ignobilis et adolescens solicito animo, sed imperiosus et minax: consulemque, ni sententiam mutaret, in carcerem abduci jussurum denuntiat.

80. Consul nihil territus, rogare senatum incipit. Metellus, cujus prima sententia fuerat, senatusconsulto parendum esse censet. Tum vero consule dimisso, hunc prehendi per viatorem Marius jubet: neque prius abstitit, cum Metello ceteros tribunos appellante, auxilio nemo esset, quam senatu cedente legem perferret.

81. Inclytus ab hoc facto apud multitudinem Marius esse: quæ oppressum ab se Carbonem,[h] dimissum Opimium mirabatur ac dolebat. 'Patrum nimirum artibus atque clientelis effectum, ut etiam in populi judiciis nomen potestatis penes ipsum, vis ac robur penes optimates esset. Auctoritate, gratia, pecunia, plurimorum studia pervertere facile illis, nisi contra corruptionum fraudes consilio et audacia pugnetur. In hoc, munere Deum,

[h] *Oppressum ab se Carbonem*] Hoc parum accurate dictum. Carbo enim non apud populum, sed apud judices accusatus est. Vid. supra c. 77. *Crev.*

obtigisse tribunum unicum, qui et ipse non animo tantum, sed genere totus plebeius, satis et ad excogitanda salubria ingenii, et ad perficienda virtutis afferret, blanditiis incorruptus, contra metum imperterritus.' Verumtamen haud diuturnam de se hanc opinionem esse passus est, mutavitque meliore fama, cum collegæ frumentariam legem ferenti ad extremum restitisset: ut jam neutrarum partium spectare gratiam, sed quod factu æquum, et usu salutare esset, intueri putaretur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. ANNO ab urbe condita sexcentesimo tricesimo quinto, cum M. Porcius Cato, Q. Marcius Rex consulatum ini-
Plin. II. 31. Jul. Obs. vissent, tres soles conspecti sunt.* Ob hoc, et examen apum in foro visum, lactisque pluviam, et quod terra cum mugitu tremuerat, libri Sibyllini aditi, et ex iis sacrificatum. Cum de provinciis consularibus ageretur, Galliæ nunquam satis quietæ Africam comparari placuit, in qua novarum rerum initia morte Micipsæ regis erumpebant.
Liv. Epit. Sall. Jug. c. 5. Diod. ap. Vales. Is Masinissa patre genitus, Manastabale et Gulussa fratribus morbo absumtis, regnum per multos annos solus possederat: quietus ingenio, humanitatisque ac sapientiæ studiis deditus.

2. Quanquam autem more Numidarum ex multis mulieribus liberos, sed præcipuæ dignationis Adherbalem et
Sall. ib. c. 9. Hiempsalem haberet, Jugurtham fratris Manastabalis, sed ex concubina, filium adoptavit, et testamento pariter cum
Oros. v. 15. suis hæredem instituit. Sic enim optime se consulturum
Sall. Jug. c. 7. familiæ suæ existimabat, si virum acrem, et Numantino

* A. U. C. 634. A. C. 118.

bello multas apud Romanos insignes amicitias nactum, quia per insidias tollere non erat ausus, beneficio sibi liberisque suis obstringeret. Haud multis ante mortem diebus, convocatos omnes, cognatis ac amicis adhibitis, gravi oratione admonuit, 'concordiam inter se colerent. Id si fecissent, invictas eorum opes; sin vero, fluxas et ad interitum pronas fore.' Veriorem fuisse vatem, quam feliciorem consiliarium, sequentia docuerunt. Sall. Jug. c. 9. c. 10.

3. Quamprimum enim justa mortuo exsoluta fuerant, congressi in unum reguli, ut de constituendis rebus deliberarent, illud discordiarum incendium excitaverunt, quo paucis deinde annis Masinissæ domus, regnumque Numidiæ conflagravit. Ambitioso ac perfido Jugurthæ animo stimulum admoverat importuna Hiempsalis ferocia, qui fratrum natu minimus, cum jam Jugurtha et Adherbal consedissent, ad latus Adherbalis cepit locum, ut Jugurtham medio, qui honestissimus apud Numidas est, depulsum, in postremam sedem detruderet: quia non solum ut consortem regni oderat, sed etiam ut materno genere imparem despiciebat. Annitente tamen Adherbale fratre, et ætatis habendam esse rationem præcipiente, vix in alteram partem concessit.

4. Mox, ubi de negotiis disseri cœptum, et Jugurtha forte dixerat, 'quinquennii consulta et decreta omnia rescindi oportere, quod per ea tempora confectus annis Micipsa parum animo valuisset; 'Id vero magnopere sibi placere' Hiempsal respondit, 'nam et Jugurtham proximum intra triennium adoptatum esse.'' Satis apparebat, non posse in tam discordibus animis sperari societatem regni, qualem inter Masinissæ totidem numero filios P. Scipio Africanus feliciter instituerat. Igitur ad postremum eo deventum est, ut constitui certum diem placeret, quo imperium thesaurique dividerentur.

5. Ex hac dissensione regulorum quia cura Patribus injecta erat, ne in Africa bellum fieret, alteri consulum provinciam Africam decreverunt. Neutri læta sortitio fuit. M. Cato, cui Africa obvenerat, cum in provinciam pervenisset, fato ibi functus est. Q. Marcius Galliam A. Gell. XIII. 18. Val. Max. v. 10.

sortitus, inter adornandam profectionem, domesticum grave vulnus accepit, amisso unico filio, summæ pietatis et magnæ spei juvene. Sed hanc familiæ calamitatem in augmentum laudis convertit, constanter atque fortiter casus acerbitatem ferendo. Nam protinus a rogo filii curiam petens, quia senatus ea die legitimum tempus erat, quasi nihil triste passus esset, reipublicæ negotiis animo imperturbato vacavit.

6. Neque mirari convenit, virum hoc animi robore præditum, etiam in provincia belloque strenue feliciterque res gessisse, quanquam labore majori, quam gloria, quanto plus illis gentibus ferociæ, quam nobilitatis erat. Cum Stœnis præcipua dimicatio fuit, quæ Ligurum Inalpinorum [1] natio est, fœda feritate, sicut eo bello est cognitum. Cum enim a Romanis circumventi, timere libertati cœpissent, uxoribus cum prole interfectis, ignibus in ædificia conjectis, perire maluerunt. Ne ex iis quidem qui capti ab Romanis fuerant servari quisquam potuit, etiam pueris vario mortis genere in corpora sua sævientibus.

Liv. Epit. Oros. v.14.

7. Ea cum renuntiata senatui essent, quo, adversus tam intractabile hominum genus, quod in Galliis partum fuerat firmius contineretur; amicisque populi Romani gentibus propior spes, et ambiguis terror esset; novam deduci in ea loca coloniam placuit. Deducti sunt ex senatusconsulto cives Romani. Inter triumviros deducendæ coloniæ L. Crassus adolescens fuit; qui rogationem eam quæ contra coloniam Narbonensem ferebatur, ut se populo nonni-

Cic. pro Font. c. 1. Cic. Brut. 43. pro Cluent. 51. et de Or. II. 55.

1 *Inalpinarum* edd. ante Crev.

hil venditaret, etiam senatus auctoritati detrahendo, acerrime dissuaserat. Colonia deducta est. Narbo Marcius, a nomine consulis appellatus. Pomp. Mela, II. 5. Euseb. Vell. I. 15. et II. 8.

8. Interea L. Cæcilius Metellus de Dalmatis triumphum, et Dalmatici cognomentum retulit, templumque Castoris de manubiis struxit. Auctores habeo, neque causam ejus belli ullam, neque gesta memoratu digna fuisse. Tantum improbitate Metelli, qui triumphandi cupiditate gentem quietam bello petere gestiret, senatui decretum extortum. Ex quo arma inferentem, cum benigne et in speciem pacis a Dalmatis exceptus esset, Salone hyberna tranquilla exegisse, posteaque Romam reversum, nulla majore re gesta, triumphasse. Neque me fugit, declinantibus sub ea tempora moribus, haud minus nonnunquam ambitioni, quam virtuti dari cœpisse. Nondum tamen depuduerat, ut sine maxima contentione, cujus vestigium nusquam ullum deprehendo, triumphus tam nulla aut levi causa decerneretur: et in melioribus annalibus Dalmatas a L. Cæcilio Metello subactos invenio. Fasti Capit. Ascon. I. in Verr. Appian. Illyr. Liv. Epit.

9. Sed in Africa post mortem M. Catonis, tanquam remoto custode liberior Jugurtha, non amplius distulit, quin animo cupiditate imperii et accepta contumelia saucio morem gereret. Donec in bellum erupit res, fratrumque alter ferro cæsus occubuit: alter, exactus regno, Romam confugere coactus est. Sall.

10. Eo cum venisset, L. Cæcilius Q. F. Metellus, Q. Mucius Scævola consules erant.* Quo anno Saturniæ androgynus annorum decem inventus. Præneste quoque lacte pluisse renuntiatum; hastamque Martis in regia motam; Priverni terram septem jugerum in cavernam desedisse: fulmine quoque circa urbem et in ipsa pleraque icta sunt. Urbe virginum cantu lustrata, res quietæ manserunt, externorumque regum atque populorum negotiis transactus annus est: inter quæ Numidici motus magnitudine ac periculo eminebant: quos, licet paulo ante indigitatos, operæ pretium est uberius exponere. Jul. Obs.

11. Jugurtha fratrem Hiempsalem, seu bello aperto, Liv. Epit.

* A. U. C. 635. A. C. 117.

Sall. Flor. III. 1. Sall. seu insidiis captum (nam, quod mireris, in re non admodum antiqua dissensus est) cum occidisset, vindicem fraternæ cædis et sui periculi Adherbalem armis petiit. Adherbal quanquam legatis missis senatus populique Romani, cujus in fide atque clientela regnum erat, opem consiliumque in hac fortuna sua expetisset, tamen quod, magna ad eum confluente hominum multitudine, placere vires cœperant, pugnandi copiam nihil aliud quærenti Jugurthæ facit. Imperitus adolescens ab exercitatissimo et acerrimo viro, qui sicut pauciores numero, ita bello meliores sub signis habebat, haud ægre victus, ex mala pugna protinus in provinciam, et exinde Romam proficiscitur. Oros. v. 15.

Flor. Sall. 12. Id ubi Jugurtha cognovit, haud magis prospero prælio lætus, quod paucis diebus totius Numidiæ dominum effecerat, quam anxius cura, ne miserabilis fortuna regis socii et amici Romana in se arma concitaret, propere legatos Romam cum multa pecunia mittit. Quod enim et potentiam populi Romani, et avaritiam nobilitatis perspectam atque cognitam haberet, nihil in viribus, plurimum in largitione spei ponens, auro quam ferro fortunam experiri malebat. Igitur dat negotium suis, ne usquam muneribus parcant, sed ubi veteres amicos explevissent, quemcumque possint concilient: neque, dum caussæ suæ defensores acquirant, quicquam nimium ad largiendum putent. Quod ubi strenue per aliquot dies, nec absque successu, a legatis factitatum est, senatus ipsis et regulo datur.

Claud. de Bell. Gildon. v. 408. 13. Adherbal cum ipso aspectu per squalorem et lacrymas misericordiam multorum permovisset, convenientem his orationem habuit. 'Venerabilis iste conspectus vester,[a] Patres Conscripti, atque ipsa loci religio, magnopere me consolantur, ut in simillimo Diis consessu non timeam, quæ homines precaturo solicitudinem curamque injecissent. Ut enim quisque alienæ opis maxime indiget,

[a] *Venerabilis iste conspectus vester*] Haud facile divinare possumus, quid Freinshemio venerit in mentem, ut certamen sibi quodammodo sumeret cum Sallustio, apud quem legitur Adherbalis in senatu oratio. *Crev.*

plerumque potitur ægrius: aversante tanquam contagio transituras miserias, qui rogatur; maxime ubi nullo ante officio devinctus, denegare sine rubore auxilium potest. Sed Dii immortales, quorum vos imitatores esse decet, neque beneficia cujusquam desiderant, et in maximis calamitatibus gaudent approbare benignitatis suæ potestatisque magnitudinem.

14. 'Ne usui vobis esse possem, opum vestrarum firmitudo, et breve regni mei tempus effecit. Sed pater Micipsa, sed Masinissa avus, cum adhuc fide et opera sociorum fortuna imperii vestri egeret, quicquid a fortissimis viris, nominique Romano amicissimis postulari debuit, enixe præstiterunt. Idem propositum in me fratremque, non exemplo magis majorum, quam consilio et institutione patris, ita propagatum est, ut quemadmodum regnum vitamque, ita vestram amicitiam servandam retinendamque esse, semper existimaremus.

15. 'Atque utinam per Jugurtham et fratri meo diuturnior vitæ usus, et mihi otium mansisset! Nullam occasionem præterire passi essemus, quo fieri quicquam potuisset, quod ad cultum vestrum obsequiumque nostrum pertinere videretur. Sed ille fera et inhumana natura præditus, cujus beneficio liberorum in jus receptus est, ejus liberos plusquam hostili odio prosequitur. Alterum cum diris cruciatibus occidit: me nisi evasissem eadem passurum, hactenus fuga servavit, postea quoque aut inopem solicitamque ducturum vitam, aut acerbam subiturum mortem, nisi vestra mihi misericordia succurrerit. Per igitur vestram istam potentiam atque gloriam, quas consulendo miseris præcipue auxistis, per avi mei memoriam, patrisque Micipsæ nuper amicissimum vobis nomen, oro obtestorque, ut injurias meas meorumque vindicetis: ita perpetuo florentes æmulam Diis obtineatis magnitudinem, ut semper perfugio inique oppressis esse possitis omnibus, ipsi nullius auxilio egeatis.'

16. Ad hæc legati Jugurthæ paucis responderunt: Sallust.
'Hiempsalem injussu ejus, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Adherbalem ultro bellum inferentem, bello repulsum esse, quod jure gentium liceat. Numantino

bello cognitam Jugurthæ virtutem ac fidem esse: neque ullum exuendi ea et mutandi pretium. Petere igitur, eundem adhuc putarent Patres Conscripti, neque plus verbis inimici, quam factis suis crederent.'

17. His ultro citroque dictis, cum Curia egressi utrique essent, longa in senatu disceptatio tenuit. Magna pars senatus palam Jugurthæ erat, et ad eandem causam propinquos amicosque gratia pertrahebat; aliis, nec contemnenda auctoritate, acriter repugnantibus, qui de vindicanda Hiempsalis nece, reducendo Adherbale, deque pœna Jugurthæ severas sententias dicebant.

Cic. Bruto, c. 29. 18. Præ ceteris M. Æmilius Scaurus, qui jam tum plurimum in senatu facundia et auctoritate poterat, 'Longam nobis,' inquit, 'et ambiguam disceptationem non tam difficultas causæ, Jugurthæque facinus, sed nostra vitia faciunt, Patres Conscripti. Scelus per se atrox, in nos contumeliosum, socio et amico nostro rege altero pulso, altero etiam occiso, esse non dubitatur; quod neque sine culpa nostra defendi, nec sine turpitudine dissimulari possit: et adhuc consultamus, idne vindicari oporteat! Censeamus ergo jure cæsos, qui non prævenerint inimicum: introducamus hanc in sociorum animos opinionem, ut maximis sceleribus potentissimos in hoc consilio defensores paratos esse putent; nihil amplius in sua probitate, nihil in fide nostra existiment repositum; audacia domi, apud nos pecunia confici omnia posse.

19. 'Quæ deinde piacula hujus imperii dedecora satis eluent? aut quis adeo paulo humanior nostram ultra appetendam amicitiam putabit, si conversis nunc vicibus pro pristina nostra justitia et æquitate hunc invaluisse morem crediderint, ut injurias sociorum non jam per oblivionem aut alia negotia, sed, quod omnium est fœdissimum, prudentes scientesque ob mercedem negligamus? Annon venit in mentem aliquando cogitare, quibus artibus ad hanc potentiam et gloriam res Romana ex parva et tenui adoleverit? Aliudne a majoribus accepimus, quam, cum propter virtutem illorum multi ad societatem nostram accesserint, propter fidem et hos mansisse in fœdere, et alios ultro ut reciperentur ambisse? Quos igitur ea ratio nobis

adjunxit, quod in fide nostra dubiæ suæ fortunæ firmum crediderant præsidium fore; annon eos inde deducet cognitus error, si semel in hanc opinionem venerint, alium nunc senatum, alium populum Romanum esse, quam quorum illi mores tanti fieri oportere judicassent?

20. 'Dicant nunc qui muneribus aut gratia expugnati, contra fas et fidem, contraque dignitatem populi Romani, parricidiale facinus importuni mortales defendunt, quid responsuri sint majoribus suis, si qua possint ab iis rationem novi corruptique moris repetere? quid posteris? quibus nescio an potentiam eandem, famam certe minime relicturi sunt, qualem ipsi a parentibus acceperunt.' Multa deinde de Masinissa, multa de Micipsa locutus, acerrime Jugurtham oppugnavit.

21. Neque iis, quos accusabat, melior ille, sed occultior erat: alioquin ex paterna inopia pecuniæ avidus, quia regis largitionem notam vulgo infamemque esse senserat, non amore virtutis aut sanctitate morum, quanquam egregius simulandi eam artifex,[b] sed invidiæ metu se cohibebat. His nequicquam resistentibus, cum numero vincerent qui vero vincebantur, senatusconsultum fit, uti decem legati crearentur, qui regnum quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham et Adherbalem dividerent. Sall. et Auct. de Vir. Illustr. Cic. pro Mur. c. 17. Sall.

22. Qui ubi venerunt, iisdem artibus aggressus Jugurtha, pleramque partem magnitudine largitionum promissorumque suam fecit. Inter quos et L. Opimius fuit, C. Gracchi interfector, et tum legationis princeps. Dividitur ex voluntate et usu Jugurthæ Numidia. Ipse partem Mauritaniæ finitimam occupat, agro virisque potiorem: alteram, haudquaquam opibus parem, tamen quia portuosior ædificiisque pulchrioribus erat, Adherbali imputaverunt. Ita compositis utcumque rebus, et auctoritate senatus Adherbale restituto, species, sed infida, quietis per aliquod tempus tenuit. Mox reversus ad ingenium Jugur- Flor. Sall. Strab. XVII. p. 831. et Sall. Liv. Epit. Sall.

[b] *Quanquam egregius simulandi eam artifex*] Ita quidem Sallustius et alii. Cicero tamen, et eo loco ad quem margo remittit, et in compluribus aliis, Scaurum semper eximie laudat. Et sane tota ejus vita gravitatem spirat atque etiam austeritatem morum, quæ flagitiosam pecuniæ per fas ac nefas parandæ cupiditatem non facile capere posse videatur. *Crev.*

tha, non ante destitit, quam æmulum seque perderet, ut suo unumquodque loco narrabitur.

Plut. Mar. c. 5. 23. Non prætermiserim geminam hoc anno C. Marii repulsam in petitione ædilitatis, unde et animus viri, et fortuna plenius cognoscatur. Candidatum comitiis ædilium curulium professus, cum frustra se niti animadvertisset, repente plebeiam ædilitatem petere instituit. Hic quoque repulsus, eadem die, quod antea acciderat nemini, duplicem Campi notam passus est. Cujusvis alterius spem alacritatemque tam gravis ignominia fregisset. C. Marius hoc magis excitavit intenditque animum, ut honores, quos nec omittere per ambitionem, nec obtinere per gratiam poterat, labore et virtute extorqueret. Fine anni Q. Marcius Q. F. Q. N. Rex proconsul de Liguribus Stœnis triumphavit, III. Nonas Decembres. Idibus deinde, quia in Liguribus semina bellorum omnia solicite extinguenda videbantur, Q. et M. Minucii Rufi, cum in re præsenti fuissent, inter Genuates et Veiturios, qui de finibus dissidebant, Romæ sententiam ex senatusconsulto dixerunt.

Cic. pro Planc. c. 21. Val. Max. VI. 5. Plut. FastiCapit. Ænea Tab. ap. Pigh.

24. Anno sequenti C. Licinius Geta, collega Q. Fabio Maximo Eburno, qui contra opinionem plurimorum in petitione M. Scaurum superaverat, consulatum gessit,* nulla re memorabili ad famam posteritatis insignem, nisi quod ejus anni prætoria comitia judicium ambitus pepererunt, C. Mario reo: qui cum vix et ægre postremo loco renuntiatus esset, haud minus negotii in retinenda salute habuit, quam in obtinendo magistratu habuerat. Suspicionem haud vanam conspectus intra septa Cassii Sabaconis servus, permixtusque suffragia ferentibus, fecerat, magnam inter dominum ejus Mariumque necessitudinem non ignorantibus. Et acrior invidia cooriebatur, quasi non veteres modo leges, sed a se quoque nuper latas primus infregisset. Ita per aliquot dies periculose jactatus, et propemodum damnationis certus, postremo pari utrimque sententiarum numero, vix ambustus evasit.

Cic. pro Mur. c. 17. Plut. Mar. c. 6. Val. Max. VI. 9. Plut.

25. In eo judicio testis in eum citatus C. Herennius ex-

* A. U. C. 636. A. C. 116.

cepit, 'patronis testimonii dicendi adversus clientes remissam moribus esse necessitatem: porro C. Marium ejusque parentes semper in Herenniorum clientela fuisse.' Cum ea excusatio a judicibus acciperetur, Marius ipse reclamavit, 'magistratu capto jus patronorum tolli' testificatus. Unde cognoscere spiritus viri licet, etiam salubris tum humilitatis ita pertæsi, ut productum ab accusatoribus, a se irritatum testem audiri mallet, quam se clientem cujusquam confiteri: cum præsertim ne vera quidem ratione uteretur. Nec enim quilibet magistratus, sed curulis tantum, clientela liberat. Cato ap. Gell. v. 13. Plut.

26. M. Æmilius Scaurus, M. Cæcilius Metellus consules sequuntur.[a] Quo anno C. Marius præturam gessit cum mediocri laude, et sequentium temporum honoribus fere obliteratam. Collegam ejus in prætura P. Decium, quod se transeunte sederet, assurgere consul Scaurus jussit, eique vestem scidit, sellam concidit, ne quis ad eum in jus iret, edixit. Eadem gravitate sumtuariam legem tulit; eadem aliam de libertinorum suffragiis. Cic. III. de Off. c. 20. Sall. Jug. c. 63. Auct. de Vir. Illustr. Plin. VIII. 57. Auct. de Vir. Illustr.

27. Neque minori severitate censuram L. Cæcilius Metellus Dalmaticus, Cn. Domitius Ahenobarbus exercuerunt, duobus et triginta senatu motis; quo in numero et Licinius Geta prioris anni consul fuit, ipse post aliquot annos censoriam potestatem adeptus. Nota Cassii Sabaconis ad C. Marii prætoris infamiam pertinuit. Judicio Mariano interrogatus a judicibus, 'ecquid servus ejus in septis egisset? Sitienti sibi frigidam attulisse, deinde poculo recepto statim digressum,' respondit. Censores, sive falsa respondisset, ob mendacium; sive vera, ob intemperantiam, dignum animadversione sua factum habuerunt. Senatu deinde recensito principem legerunt M. Æmilium Scaurum consulem: quia consulis alterius pater Q. Metellus Macedonicus, qui superioribus lustris legi consueverat,[c] fato erat functus. Liv. Epit. Val. Max. II. 9. Cic. pro Clu. c. 42. Plut. Sall. Jug. c. 25. Plut. de Fort. Rom. c. 6.

28. Raram hujus Metelli felicitatem multi scriptores Vell. I. 11. Plut.

[a] A. U. C. 637. A. C. 115.

[c] *Q. Metellus Macedonicus, qui superioribus lustris legi consueverat*] Q. Metellus superiore primum lustro lectus fuerat senatus princeps, ipso narrante Freinshemio. Vid. supra LXI. 49. et LX. 22. *Crev.*

Plin. vii. 44. Cic. de Fin. v. 27. Auct. de Vir. Illustr. Val. Max. vii. 1.

concelebrant, cujus post longam vitam splendide peractam, lectum pro Rostris quatuor filii sustulerint, unus consularis et triumphalis et censorius, alter consularis, tertius consul, quartus prætorius, candidatus consulatus, quem mox assecutus est. Aderant et generi, (tres enim filias, et ex omnibus nepotes reliquerat,) quorum duo paulo post consules et ipsi facti. Iidem censores artem ludicram ex urbe removerunt, præter tibicinem cum cantore, et ludum talorum. Agri quoque publici, de quo tam acriter certatum fuerat, vectigalia fruenda locaverunt.

Cassiod. Chron. Marian. Scot. Ænea Tab. ap. Pigh.

29. Jam in urbe satis omnia pacata erant. Regna sociorum motibus consuetis quatiebantur, cum non modo inter æmulos reges, sed etiam in earundem regiarum penetralibus, bella ex bellis, scelera ex sceleribus gignerentur. Syriæ partem potissimam victo Demetrio Alexander obtinebat: pars filio Demetrii Grypo adhæserat, et adversus robustiorem et avidum ægre defendebatur. Cum utrique ex præsenti statu commutatio fortunæ nata est.

Justin. xxxix. 1.

30. Nam Alexander successu elatus, Ptolemæum Ægypti regem, cui fastigium suum debebat, superbia abalienavit: eundem conciliavit sibi Grypus, pro rerum præsentium modulo humilis, et potentiori blandus: et, ne deforme obsequium esset, necessitudine sanguinis opportune tegebatur: quod filia Ptolemæi Grypus erat editus. Ex eo tempore rex Ægyptius nihil non meditari ac facere, quod ad destruendas Alexandri opes, augendumque Grypum pertineret. Cumque sciret magni eam rem ad omnia momenti fore, cum ingentibus auxiliis filiam Tryphænam Grypo nupturam mittit; ut omnes intelligerent, non solum amicitia Ptolemæi, sed etiam affinitate hunc validum esse.

31. Nec id consilium sperato exitu caruit, Syris, alioquin haud tenacissimæ fidei populo, postquam instructum Ægypti viribus Grypum viderunt, non gravatim ab Alexandro deficientibus. Ille tamen imperterritus, eductis impigre copiis, Laodiceam oppugnat, ut, priusquam a Grypo venire auxilia possent, recuperaret; simul defectoribus Antipatro, Clonioque, et Æropo, nam urbem hi abalienaverant, in potestatem redactis, majorum motuum materiem præcideret. Cum in oppugnanda urbe singu-

Diod. ap. Vales.

larem animi magnitudinem adhibuisset, non minorem in capta ostendisse dicitur. Quippe veniam delicti omnibus dedit: natura mitis ac placidus, et in congressu ac sermonibus comis, eoque multitudini percarus, nisi quod inclinante fortuna apud leves animos omnia præsenti utilitati postponuntur. Igitur cum aliquanto post, collatis cum Grypo signis, magna pugna victus esset, statim de fuga in Græciam cogitare cœpit, quod imbelli simul infidoque populo salutem suam credere non audebat. Joseph. XIII. 17. Diod.

32. Hæc agitanti cum nihil magnopere aliud propositum esset, quam quomodo plurimum pecuniæ deportare secum posset; compilatis regiis thesauris, etiam Deorum donariis adjecit manus. In templo Jovis Antiocheni, quam in urbem ex adversa pugna se receperat, signum erat Victoriæ ex auro solidum. Id per causam stipendiorum, quæ militibus aliunde persolvere nequiret, tolli jussit, 'Victoriam sibi ab Jove commodari' dictitans. Justin.

33. Stabat et ipse Jupiter aureus, magnitudine cubitorum quindecim, et hinc quoque, ut fit, majore vulgi cultu celebratus. Quare metuens ne Græci milites religione deterrerentur, cum externis quibusdam (Judæos fuisse verosimile est, quorum princeps Alexandro socius et amicus erat, contemtu et odio peregrinorum sacrorum omnium præ ceteris ad sacrilegii ministerium idoneos) silentio noctis amovere simulacrum aggressus est. Sed re patefacta, in conatu deprehensus, concursu multitudinis fere cum omni exercitu internecione cæsus esset. Arnob. VI. fin. Clem. Alex. in Admon. ad Gent. Joseph. Diod. Justin.

34. Elapsus tamen cum modica manu, contendit Seleuciam, quo jam fama eorum quæ erant Antiochiæ gesta prævenerat. Igitur exclusus a Seleucensibus, Posidium petit, nusquam a maritima ora recedens. Sed infelix misero fuga fuit: non hominibus modo, verum etiam, ut creditum est, Diis adversantibus. Plane quasi Jove injurias suas persequente, magna vi tempestatis oppressus, deinde a suis desertus; dum in locis solitariis occursum hominum vitabundus oberrat, a latronibus capitur: agnitusque, et ad Grypum perductus, interficitur. Hæc mihi verior narratio visa: quanquam alii auctores sunt, tædio malæ pugnæ mortem sibi veneno conscivisse. Diod. Justin. Porph. ap. Euseb. Græc. Scalig. p. 227.

Justin. 35. Defunctus ingenti periculo Grypus videbatur, quod æmulo sublato, solus universa Syria sine metu potiretur: cum inter blandientis fortunæ delicias, longe præsentius, unde non timebatur, oblatum periculum est. Mater regis Cleopatra, mulier omnes affectus cupiditati dominationis posthabere solita, ubi victoria excitatum adolescentem, non jam nomine tantum, sed etiam animo regio capessere rempublicam videt, venenatum poculum ab exercitatione sitienti offert.

36. Ille, quanquam prodita res a conscio fuerat, ignorantiam simulans, quasi honoris causa, bibere illam priorem jubet. Recusante muliere, cum hoc ipsum pro manifesto sceleris argumento accepisset, acrius instat. Pernegante illa, postremo producit indicem, et, 'Hic me,' inquit, 'oblatam a te potionem accipere vetat: nihil malim, quam innocentem te reperiri. Neque ambagibus opus. Unica eademque æquissima defensio est, si, quod obtulisti, bibas. Quod ego citra periculum sumturus eram, etiam tibi non oberit. Sin vero non innocentius poculo quam arcu uteris, recusare non potes, quominus, quod Appian. Syr. filio miscuisti, mater haurias.' Ita factum vindictæ instrumentum est, quod facinoris esse debuerat: extinctaque re- Porph. gina Philometoris agnomen filio apud dicacis ingenii po- Justin. pulum dedit. Post hæc per octo ferme annos[d] quieta Syria fuit: donec matre regis et patruo genitus Antiochus solita illi familiæ certamina instauraret.

Justin. XXXVII. 2. 37. Iisdem temporibus Mithridates, qui Magni cognomen factorum et imperii amplitudine meruit, post necem patris perfidos tutores nactus, eorumque vitandis insidiis prudentiam ac virtutem coactus intendere, major atque melior evasit, quam si a benevolentissimis fuisset educa-

[d] *Per octo ferme annos*] Prima editio *per aliquot annos:* Donjatiana, *per aliquot octo ferme annos*. Hujus varietatis causa hæc videtur esse, quod cum Freinshemius primo scripsisset *per aliquot annos*, postea, dum recognoscit opus suum, adjecerit in notulæ formam id quod apud Justinum reperiebat, *octo ferme:* quæ notula a primis editoribus neglecta, a Donjatio postea textui inserta fuerit. Nos rejecimus vocem *aliquot*, quæ inutilis est ubi numerus exprimitur. Similia jam additamenta notulasve ipsius Freinshemii tres observavimus l. L. c. 25. l. LIII. c. 9. et l. LVIII. c. 52. *Crev.*

tus. Quanquam enim honestæ blanditiæ et tempestiva hortamenta plurimum apud egregios valent, potentiores tamen stimuli a periculis et metu adhibentur.

38. Puerum adhuc, nam patrem natus annos undecim amiserat, equo fero impositum exerceri jaculando coëgerunt: ita effectum, ut quamlibet feroces equos viribus et peritia domaret. Veneno aggressi sunt tollere: adegerunt non ad sumenda tantum, sed etiam excogitanda remedia, quibus firmatus, tum quoque cum mori veneno vellet, non potuit: quæ adhuc ipsius nomine memoriaque celebrantur.

Strab. x. p. 477. Justin. Plin. xxiii. 8. A. Gell. xvii. 16. Seren. Sammon. c. 62. Plin. xxv. 2. Justin.

39. Ferro mandare scelus instituerunt: necessitatem imposuerunt adolescentulo non urbana tantum, sed etiam rustica tecta vitandi. Vagatus per sylvas et montes sæpe mutabat cubilia, ignaris omnibus ubi pernoctaret. Quibus laboribus non modo admirabile corporis animique robur comparavit, quod ne senem quidem reliquit, sed etiam plurimarum linguarum cognitionem, rem minime inutilem imperanti, adeptus est: ut ad hæc tempora solus mortalium repertus sit, qui linguas supra viginti callens, annis LVI. quibus regnavit, subjectarum gentium legatos omnes nullo adhibito interprete audiverit.

Appian. Mith. p. 250. Plin. vii. 24. et xxv. 2. A. Gell. xvii. 17.

40. Magnitudinem hujus regis cometarum apparitionibus prædictam fuisse aiunt; qui per dies septuaginta, et quo natus est anno, et quo imperare cœpit, cum ingenti luce deflagrarunt. Solis fulgorem ab iis victum narrant; cum cœli partem adeo magnam tegerent, ut, donec toti orirentur aut occiderent, spatio quatuor horarum indigerent. Ingentis ejusdemque diuturnæ fortunæ præsagium fuisse, postquam utrumque evenit, creditum.

Justin.

41. Minime ab instituto alienum reor, et hæc, et aliorum populorum res, quales ea tempestate fuerunt, attingere. Quia enim opes Romanæ jam eo magnitudinis creverant, ut omnia ferme regna nationesque cognitas bello aut fœderibus amplecterentur, ad externa nonnunquam deflectendum est: ut animadverso, quæ quoque tempore regna civitatesque, et sub qualibus fuerint, non solum nexus eventuum, sed etiam causarum series, quibus excitatum adjutumque hoc imperium pleraque alia absor-

Ptolem. Canon. buit, deprehendatur. Igitur tali Syriaci Ponticique regnorum statu, Cappadociam Ariarathes, Bithyniam Nicomedes obtinebant,[2] quieti eo tempore, aut nullo insigni ad nostram cognitionem motu. Parthorum opes, maximis deinde bellis cognitæ, nihil tum ad Romanum pertinere putabantur. In Africa suspecta magis inter reges omnia, quam mota erant: nondum audente Jugurtha senatus auctoritate recens restitutum fratrem aperta vi lacessere.

Justin. xxxix. 3. Porph. ap. Euseb. p. 225. Pausan. i. p. 14. Justin. 42. Sed Ægyptum mors Ptolemæi, qui Physcon appellatus est, novis tumultibus aperuerat, filiis duobus ex Cleopatra relictis; quorum uterque more gentili Ptolemæus cum vocaretur, cognominibus Soteris* et Alexandri distinguebantur. Imperium uxoris esse, et filiorum alterius, quem mater elegisset, moriens Ptolemæus jusserat. Ea res jam tum ab initio turbas in regia, et paulo post crudelia fratrum adversus matrem et inter se bella concivit. Pausan. Ipsa vivo adhuc marito, ne Soterem regem appellaret, obstiterat, perfeceratque ut a patre in Cyprum ablegaretur; minoris filii studiosa, quem imperii sui patientiorem fore sperabat. Justin. Igitur alteri, nedum ut regnum daret, uxorem, eandemque sororem suam, eripuit; compulitque minorem natu Selenen ducere, dimissa, cujus amore flagrabat, Cleopatra; quæ mox Antiocho Cyziceno nupta, cognatum quoque Syriæ regnum magnis calamitatibus involvit.

Pausan. 43. In rege tamen Ægypti constituendo, plus voluntas populi, quam inclinatio matris potuit: quæ cum Alexandrum frustra commendasset, postremo majorem filium regem dixit; Alexandrum Cypro præfecit, ut opulentæ insulæ vires per illum retinens, regi formidolosior esset. Porphyr. Brevi tamen major Ptolemæus obsequiis suis studia benevolentiamque matris promeruit, si, quibus artibus parata erant, tueri voluisset. Tam varia rerum ubique[3] facies,

2 *Obtinebat* in edd. ante Crev. invenitur.
3 *Utique* legebatur ante Crev.

* *Soteris*] Idem et dictus est Lathurus: atque hoc posterius cognomen a plerisque scriptoribus frequentius usurpatur. *Crev.*

tamen in summa fere ad incrementum Romanæ potentiæ spectabat: quæ opportunitate temporum usa, cuncta quæ modo memoravimus regna, excepto Parthico, in ditionem, potestatemque redegit.

44. Sed ego quidem hactenus, ut licuit, historiæ Livianæ detrimenta, quanquam eloquentia copiaque longe impari, conquisitis undique supplementis, ita resarcire studui, ut nullum posterioris ætatis vestigium notaretur: gratiora studiosis rerum Romanarum quæ componebam fore arbitratus, si sub qualicumque colore magni nominis, et tanquam antiquis temporibus scripta legerentur. Illud autem propositum diutius retinere difficultas tradendarum rerum vetat. Nam penuria scriptorum plurima ignorare, de plerisque dubitare cogor, quæ, cum viveret Livius, recentis adhuc memoriæ, publicisque ac privatis monumentis plurimis et certissimis compertissima fuerunt.

45. Quis enim ferat, quando ad M. Scauri consulatum, seriem annalium secuti, pervenimus, de hujus clarissimis eo tempore gestis, pauca et incerta sub[4] præscriptione Liviani nominis consarcinare satagentem: cum, ut cetera tam multa silentio prætercam, tres fuisse libros sciamus, Cic. Bruto, c. 29. quos ipse Scaurus de vita sua ad Fufidium scripserat: qui Plin. etiam post Livium adhuc in manibus hominum versarentur? xxxiii. 1. Igitur persona, quam sustinere nequeo, deposita, neque Val. Max. iv. 4. meam ætatem ultra, neque Joannis Freinshemii nomen Tac. Vit. dissimulabo: sed Deo bene juvante, quicquid Livianis Agric. c. 1. annalibus tractatum periit, Epitomarum vestigia legens, ita pertexere conabor, ut opinioni Christinæ reginæ, quæ mihi titulum historiographi sui non rogata, sed tanquam merituro, tribuit, si non facundia, diligentia certe et fide respondeam.

46. Quod ut pro virili contendam assequi, moveor quidem majestate florentissimum imperium regentis, immo facientis: sed plus adhuc judicium illius, ut doctissimæ principis, et hæc lecturæ, revereor. Quæ utraque licet clarissima ubique fama orbi innotuerunt, mihi lubentius credo, qui studiis ejus supra triennium quotidianus admi-

4 *Ejus* inserebatur in edd. ante Crev.

nister aderam, quo tempore (quanquam gravissimo bello implicata, nihil negotiis detraheret) incredibili ardore et felicitate ingenii eruditionem rapuit, Latinosque et Græcos scriptores celebriores, qui nostram ad ætatem pervenire potuerunt, plerosque omnes evolvit.

47. Ceterum, tanquam in principio operis, testificari licebit, eo me animo ad historiam scribendam accedere, ut nemini legisse eam aliquando fraudi noxæque, sed utilitati potius atque emolumento fore confidam. Temporum enim eorum scriptores omnes, ceteris fortasse rebus quolibet antiquorum inferior, una illa, sed eadem sane maximi momenti re superaturum esse ominor, quod Christianæ philosophiæ præceptis institutus inhærensque, nullas illorum more, sub blandæ eloquentiæ involucris, exitiosas moribus insidias struam.

48. Mihi enim, Romanam historiam varie sparsam, atque sæpe in minutissimas particulas dissectam redintegranti, cum Hippolyti et Osiridis fabulæ obversentur animo, similitudinem Osiridis prætulerim; cujus cum lacerata et disjecta membra colligerentur, pudendas partes nusquam comparuisse memorant. Eadem mihi opera sedulo dabitur, ne quid superstitione spurcum, aut adulatione fœdum, aut qualibet vitiorum labe pudendum, etiamsi ut ab aliis dicta factave referri necessum erit, me auctore quisquam amet probetve.

Plut. de Is. et Osir. c. 19. Diod. IV.

49. Cum enim historiarum cognitione, quanto unumquodque ingenium generosius est, tanto vehementius afficiatur, fieri potest soletque, ut benevolis magis quam cautis lectoribus hic obrepat error, ut judicium scriptoris sequantur, priusquam ipsi de scriptore judicaverint; appetendaque aut evitanda singula arbitrentur, prout ab illo laudata aut reprehensa esse compererunt. Quem errorem sæpe magnis suppliciis luere cogitur humanum genus. Cum enim plerique scriptores historiarum ambitiosa et violenta modestiæ rectoque multum anteponant, eaque mirificis præconiis efferant, ad quæ alioquin humanum ingenium, si potentiam adjicias, nimis proclive est; quid miramur si ea facta cum mercede fiunt, quæ, pœna quoque gravissima prædicta, vix et ægre omitterentur?

50. Atqui non potior alius historiæ fructus erat, quam ut, propositis bonis malisque exemplis, homines naturam utrorumque, causasque, et præmia intuendo, non solum a confessis vitiis, sed etiam a falsis virtutibus abducerentur. Fieri enim non potest, quin qui variarum gentium gesta casusque prudenter recogitant, ea quæ sæpe a magnis regibus populisque committuntur, quam inania et incerta sint, deprehendant, quamque falso et perniciose bona appellentur. Id quoque consideratu dignum, et adversus vanam gloriæ cupiditatem efficax est; non opera tantummodo hominum, sed ipsam eorum memoriam plerumque et cito intercidere, et in ipsa historia frequentes de historiarum interitu querelas esse. Quæ omnia qui plane pleneque perspexerint, abesse non poterit, quin quocumque inter homines in loco sint, quicquid agant, rectorem omnium Deum cogitent, nihilque sibi vel ad laudem magnificum, vel ad felicitatem utile sciant, nisi ad officium obsequiumque Dei referatur. Sed ego quidem hæc, ut spero, non alieno loco, nec frustra interfatus, ad institutum revertor. Pigh. Ann.

51. M. Æmilium M. F. M. N. Scaurum in consulatu de Gallis Karnis triumphasse, Capitolina marmora, quorum haud levis auctoritas est, testatum faciunt. Neque de rebus eo bello gestis quicquam præterea invenio, nisi quod Ligurum ignobilem nationem Gantiscos domuisse dicitur: hoc enim credibilius, quam quod, per errorem puto, exaratum est, 'Ligures et Gantiscos,' tanquam diversum genus, 'domuisse.' Auct. de Vir. Illustr.

52. Fuisse sicut fama obscuram, sic etiam rebus gerendis haud difficilem expeditionem opinari licet, quia tempus ei superfuit a Placentia Parmam usque fossas navigabiles ducendi, exsiccandis paludibus quas[5] juxta Placentiam Pado incidens Trebia aliique supra eum amnes, incommodas, præsertim cum exercitu transeuntibus, efficiebant: quæ res etiam Hannibalem olim, magna cum vexatione copiarum iis locis iter facientem, præter jumenta et milites amissos, alterius oculi damno mulctaverat. Prætermissa hactenus illa cura non tam imperatorum ignavia fuerat, quam quia munimentum Italiæ adversus Gallos in Strab. v. p. 217. Liv. XXII. 2.

5 Ita correxit Crev. pro *quæ* in edd. priorr.

difficultate viarum putabatur. Tum autem prosperis trans Alpes rebus, cum appareret duces exercitusque Romanos sæpe ea transituros esse, diligentia Scauri via opportune permunita est.

Strab.

Sall. Jug. c. 15. et Cic. pro Mur. c. 17. Front. Strat. IV. 3.

53. Vir enim impiger, et magna per omnem vitam gravitate, militem optime laboribus contineri sciebat: tam largiter voto potitus, ut ipse disciplinam exercitus sui, certe admiratione dignam, prædicans, memoriæ prodiderit, 'pomiferam arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die, abeunte exercitu, intactis fructibus relictam.'

Plin. II. 29. c. 56. Oros. V. 15. Jul. Obs.

54. M. Acilio Balbo, C. Porcio Catone consulibus, infamis sævitia prodigiorum annus fuit.* Nam et circa solem orbis apparuit: et lacte et sanguine pluisse in monumenta relatum est. Sed præ ceteris fœdum ac terribile videbatur, quod Equitis Romani L. Helvii filia virgo,[f] cum a ludis Romanis in Apuliam cum patre reverteretur, fulmine icta est: non magis morte puellæ miserabili, quam minarum plenis, quæ circa evenerant.

Plut. Quæst. Rom. c. 83.

55. Oborta tempestate cum exanimatam metu pater vidisset, quo citius propioribus tectis succederent, relictis vehiculis, conscendit equum; ipsamque, itidem equo impositam, in medium agmen accepit. Ibi fulmine sic percussa est Helvia, ut equus fræno cingulisque et ornamentis omnibus nudatus, exanimis procumberet; procul inde puella jaceret, partibus quas tegi pudor jubet ita retectis, tanquam dedita opera reducta vestimenta fuissent. Pectoris etiam ac pedum dissoluta vincula, annulique et capitis redimiculum et monilia hinc inde dispersa sunt: illæso cetera corpore, nisi quod lingua exserta cernebatur. Consulti haruspices, 'ingentem infamiam Vestalibus et equestri ordini portendi, quod virginis et equi, discussis ornamentis omnibus, nudata corpora fuerant,' responderunt.

* A. U. C. 638. A. C. 114.

f *Equitis Romani . . . filia virgo*] Hunc casum, quem Plutarchus sine notatione temporis memoravit, Clar. Tillemonius, in Trajano, art. 25. refert ad illius imperatoris tempora. Sed eum hac in re non pro solita cautione et diligentia egisse, evincunt Julii Obsequentis et Orosii testimonia, hic a Freinshemio in ora libri allegata. *Crev.*

Huic prædictioni detecta mox Vestalium flagitia fidem fecerunt: magnopere confirmata auctoritate artis, cujus vanitas et alias sæpe, et nuper M. Scauro consule, tacta Junonis æde, deprehensa fuerat. Plin. II. 54.

56. Cum de provinciis ageretur, alteri consulum decerni Macedoniam placuit ob Thracicos tumultus. C. Marius ex prætura Hispaniam ulteriorem sortitus, provinciam a latrociniis repurgavit: quæ, nondum satis pacata gentium immanitate, extra infamiam, et ultro gloriosa ducebantur. Nam Lusitani quanquam Viriatho interfecto satis amplos ad cultum agros acceperant, sive aucto numero, quod satis antea fuerat, amplius non sufficiebat, sive quod ex rapto quam laboribus vivere, præferocibus ingeniis dulcius et honestius videbatur, finitimis molesti erant. Vell. II. 8. Plut. Mar. c. 7. Appian. Iber. p. 297.

57. Hos igitur in deditionem redegit Marius, cum exiles Romanas copias haberet, Celtiberorum usus opera, qui sponte ad eum ex civitatibus suis confluxerant. Quibus deinde in præmium navatæ operæ sedes apud oppidum nomine Colendam attribuit; Romamque reversus, ut ratum senatui haberetur, perfecit: cum rem ita gessisset, ut majoribus etiam honoribus, quam obtinuerat, dignus videretur. Id. ibid. p. 312.

58. Sed postquam ad ea tempora perventum est, quibus in Macedonia Thraciaque et vicinis gentibus sæpe et acriter pugnatum est, minime ab instituto alienum fuerit, situm illarum, et, quemadmodum hodiernis nominibus antiqua respondeant, tanquam in tabella spectanda proponere.

59. Macedonia, quam L. Paullus, Perse victo, quatuor in regiones divulserat, a Borea Thraciæ conjungitur, qua Nessus amnis per Abderitarum fines in Ægæum mare decurrit. Inde jam terrarum amplissima spatia Thraces tenent, quos a meridie mare quod diximus claudit, ad Chersonesum usque, cui hodie Brachium S. Georgii nomen ab Italis est impositum. Inde ab ortu Propontis est, Byzantium pertinens, diu Romani imperii, nunc Turcici præcipuam sedem, ubi deinceps Pontus Euxinus incipit, ab oriente is quoque Thraciam alluens. Hoc latus Mesembria finit, haud procul jugis, quæ cum Hæmo continuantur, et in septemtriones vergunt. Liv. XLV. 29. Pausan. VI. p. 352. Vadian. Ptolem. III. 11. Strab. VII. p. 319.

Claver. 60. Trans Hæmum montem duplex Mœsia est: superior inferiorque a præterfluentis Danubii cursu nominantur. Illam Servii, hanc Bulgari postea possederunt: quibus adhuc nominibus notæ, Turcarum imperio parent. Tum Triballi inter[6] Danubium et Thraciam colebant: supra Triballos, inter idem flumen et Macedoniam, aliæ gentes, sed celebrior ceteris, Dardani: quas regiones a Dacis, qui hodie Transsylvani sunt, Danubius disterminat. Flor. III. 4. Liv. XL. 57. A Dardania per Scordiscos et Dalmatas ad mare Adriaticum et Italiam perveniri poterat. Unde facile intellectu est quam, et ob locorum viciniam, et bellicosissimarum gentium multitudinem, arma Thracica magnis viribus magnaque cura Romanis sustinenda fuerint.

Æneas Sylv. de Europ. c. 3. 61. Nec sum ignarus ab aliis omnes istos populos, tractu terrarum amplissimo, Thracibus contribui, ut Hæmi montibus mediam dividi Thraciam autument: nec immerito: nam omnes istæ nationes, ut plurimi præstantissimique auctores narrant, unius originis erant, linguaque et moribus iisdem utebantur.

62. Danubius autem Germaniam Hungariamque per- Plin. III. 24. Vadian. means, qua olim Rhæti ac Vindelici, Noricique et bipartiti Pannones tenuerunt, ubi Savum amnem recipit, mutatoque nomine Ister antiquis vocabatur,[g] Taurunum fuit, quo situ hodie Belgradum esse constat.

Plin. IV. 12. 63. Ab his confluentibus deinde Scordisci habitabant; postea Mœsi, de quibus exposuimus. Infra Mœsiam et Æneas Sylv. de Europ. c. 9. Plin. Triballos, ubi nunc Valachi Rascique nominantur, vetustis temporibus ad ostia usque Istri variæ gentes tenuere: alias Getæ, quos Romani Dacos frequentius vocant, mox

6 *Intra* edd. ante Crev.

g *Ubi Savum amnem recipit, mutatoque nomine Ister antiquis vocabatur*] Multum variant antiqui scriptores circa mutationem illam nominis, nec satis inter eos constat undenam appellatio Istri incipiat. Vid. super ea re Cellarium, Geogr. Ant. l. II. c. 5. et Diction. Geogr. doctissimi viri Bruzen de la Martinière in voce *Danube*. Ceterum tota hæc Freinshemiana Macedoniæ et Thraciæ descriptio, etsi non inutilis est hoc loco, tamen, cum tot præstantissimi geographi rem ex professo tractaverint, non magna nobis cura expendenda visa est. *Crev.*

Sarmatæ, postea Scythæ. Quæ res uti confundit regionum terminos ac vocabula, difficilemque earum descriptionem efficit; ita haudquaquam ambiguis argumentis docet, non esse quicquam in rebus humanis stabile, nec singulos modo brevis ævi, sed etiam populos regnaque ac imperia mutationibus et interitui obnoxia haberi.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Liv. Epit. Justin. xxxii. 3. Ruald. in Plut. Animadv. x. Athen. vi. 5. Justin.

1. Scordiscorum hoc tempore terribile nomen vicinis, atque etiam longe dissitis gentibus esse cœpit. Quæ Thraciæ natio Gallicam originem a tempore Brenni repetebat. Nam amisso apud Delphos imperatore, reliquas copias qua poterant rediisse domum: suos majores, duce Bathanato, cujus tum adhuc sub eodem vocabulo manebat genus, ad confluentes Danubii et Savi sedibus captis, Scordiscos appellari cœpisse. Ab hoc initio, paulatim summotis accolis, regionem satis amplam occuparunt, ut finitimi Pannoniis, adeoque Pannoniæ pars, a Tauriscis monte Claudio disjuncti, usque Thraciam ditione prolata, illius populis accenserentur: quibus etiam moribus et feritate persimiles evaserant, qua antiquitus infames Thraciæ cultores fuerunt. Neque minus avaritiæ dediti, quanquam ob mala quæ sacri auri causa progenitores ipsorum perpessi fuerant, ejus metalli usum damnavissent, neque inter diripiendum res alienas auro abstinebant, et ob argenti studium haud minus scelesta perpetrabant. Nec enim proderat, cum improbitatem animo retinerent, rem externam et innoxiam stolide abjecisse.

Strab. vii. p. 318. Phlegon ap. Steph. Plin. iii. 25. Sex. Rufus, c. 9. Marcel. xxvii. 7. Athen.

2. Præter insitam genti ferociam et cupiditatem prædæ, causam belli Romanos quoque dedisse crediderim:

qui proximis annis ad finitimos illis Carnos porrigere manus cœperant. Cum ergo Macedoniam aliasque provincias frequentibus incursionibus vexarent, neque captivos modo abducerent homines, sed plerosque crudelissime excruciatos necarent, graves undique ad senatum querelæ pervenerunt. 'Non jam solita bellorum mala, quæ quodam quasi jure gentium tolerentur, incumbere. Sed adesse gentem inaudita sævitia, quæ litare Bellonæ Martique sanguinem humanum, bibere in ossibus capitum, igni fumoque perimere captos, gravidarum etiam partus extundere tormentis pro ludo ac joco duceret.' Flor. III. 4. Marcell. Sex. Ruf. Flor.

3. Adversus hos populos cum jussum bellum, et C. Porcius Cato consul, cui Macedonia provincia evenerat, cum exercitu profectus esset; infeliciter et ignominiose pugnatum. Hostis enim callidissimus locorumque peritus, Romanorum copias in sylvarum et montium impedita temere conjectas ita circumvenit, ut universus una cum duce exercitus amitteretur.[a] Eutrop. Dio ap. Vales. Liv. Epit. Flor. Marcell.

4. Hæc victoria Macedoniam Thessaliamque et quicquid Danubium et Adriam interjacet, barbarorum populationibus late aperuit; nullis paratis ad prohibendum viribus, et præsidiis Romanorum vix ad urbes quas insederant tuendas validis. Quorum quod Heracleæ fuit, arte interceptum est, militesque octingenti cum præfecto Lucullo cæsi. Alam enim equitum, velut ad pecora abigenda, Scordisci succedere mœnibus jusserant; qui erumpentem Lucullum simulata fuga in collocatas prius insidias deduxit. Hinc provinciis Romanis longe lateque pervastatis, per Dalmatiam ad mare Adriaticum penetratum est; ubi velut obex a natura positus esset, barbarorum impetus substitit, telisque in ipsas undas conjectis recesserunt. Flor. Front. III. 10. Flor.

5. Hoc anno lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium Romanorum capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex. Per idem tempus Marian. Scot. Liv. Epit. Jul. Obs. Dio ap. Vales.

[a] *Ut universus una cum duce exercitus amitteretur*] Hic sequitur Ammianum Freinshemius. Sed Catonem exercitu amisso ipsum effugisse constat ex ipsius damnatione, quæ memorabitur infra, c. 30. *Crev.*

incesto Vestalium patefacto, maximus Romanam urbem ex religione terror invasit. Quod enim non modo legum rupta repagula, sed etiam religionis horrorem, et atrocissimæ pœnæ metum victa videbant, jam nihil cogitari posse tam flagitiosum aut horrendum autumabant, quod a tali temporum corruptela non esset pertimescendum.

Plut. Numa, c. 19. Dionys. II.

6. 'Unam quoque virginem damnatam, quod tamen raro accidisset, urbem in luctu atque gemitu ponere. Tum obvios quosque de via mœstos tacitosque decedere, aut cum silentio et gemitu comitari: neque tristiorem ullum civitati diem agi. Nunc tres simul Vestales, dimidiam totius sacerdotii partem, summo loco natas; præterea equitum Romanorum agmen, eodem furore correptum, pollutis cærimoniis, corruptis ad extremam turpitudinem moribus, omnia sæva infestaque et inferre, et portendere. Non jam esse quærendum, cur ab ignobili hoste tantus exercitus una cum consule sit interceptus. Offensos aversosque Deos rem Romanam premere: pressurosque, ni supplicationibus, et sacrificiis, et ante omnia pœnis nocentum placentur.'

Plut. Qu. Rom. c. 83. Porph. in Horat. Sat. I. 6.

7. Ceterum ejus incesti indicium servus L. Butetii Barri equitis Romani detulerat. Barrus libidinosæ admodum vitæ homo, cum formæ illecebris multarum matronarum pudicitiam expugnasset, novissime, ut perditis ingeniis severissime Vetita maxime expetuntur, Vestalis virginis consuetudinem concupivit, Æmilia corrupta. Per hanc deinde Licinia atque Marcia, ipsæ quoque Vestæ sacerdotes, solicitatæ, in consortium criminis suppliciique venerunt. Sed Marcia cum uno tantum equite consuetudinem stupri secreto habuerat. Æmilia et Licinia, cum subinde eos a quibus rem detegi posse putabant, societate culpæ illigarent, turbam habebant, non recusantibus primis corruptoribus. Quippe rivales ferre, quam indices facere, levius incommodum videbatur. Ita modo cum singulis et secreto, modo palam cum pluribus volutabantur: in quibus et fratres illarum erant, quorum Licinius cum Æmilia, Æmilius cum Licinia solebat.

Oros. v. 15. Liv. Epit. Dio.

8. Hæc sacra castissimum, ut putabatur, Vestæ numen in penetralibus suis diu passum est, quanquam virorum fœminarumque, liberorum et servorum magna multitudine

conscia; donec Manius (id ei mancipio nomen fuit) neque libertatem sibi, neque alia ab hero promissa præstari indignatus, rem omnem aperuit: irrefragabilis index, ut qui totius fabulæ ipse administer actorque primus fuisset. In pari tamen culpa, sententiis pontificum, ad quod collegium ea cognitio ex lege Numæ pertinebat, Æmilia damnata, Marcia et Licinia absolutæ sunt: credo, quia secretius peccaverat Marcia, Liciniam gentilis sui L. Crassi eloquentia eripuerat, qui tum septimum et vicesimum ætatis annum agens, admirabilem pro ea orationem habuisse dicitur. Æmiliam A. D. XV. Kalendas Januarias damnatam reperio. Postero die fuerunt Saturnalia: deinde A. D. XIII. Kalendas Januarias Licinia causam dicere jussa est.

Dionys. I. II. Ascon. Pædian. in Cic. pro Mil. Cic. Bruto, c. 43. Fenest. ap. Macrob. Sat. I. 10.

9. Interea C. Cæcilius Metellus, Cn. Papirius Carbo consules facti.* Multa tum prodigia nuntiata: clarum diei lumen nocte visum: ædiculam et signum de cœlo tacta: aram Salutis interruptam: in Lucanis et Privernati agrum late hiasse: montem Albanum et in Gallia cœlum arsisse. Quibus in vulgum diditis,[1] cum aucta cœlestis iræ formido esset, judicium Liciniæ multis sermonibus agitari cœpit: 'a pontificibus illam, non a Diis absolutam esse. Hos, quia negligi se videant, contemtæ majestatis ultionem manifesto sumere decrevisse. Id non modo frequentibus et sævis prodigiis minari, sed crudelissimarum gentium bellis atque populationibus ostendere. Scordiscos, Cimbrosque, et inaudita patrum ætate nomina, ne longe quidem abesse: jam in proximis provinciis, in ipsis Italiæ finibus conspici. Manentibus malorum causis finem frustra expectari: liberandam ocyus religione civitatem, et nocentium supplicio redimendam Deorum pacem esse.

Plin. II. 33. Jul. Obs.

10. 'Neque referre, quod semel decresse collegium dicatur. Etiam in sacris, populi quam pontificum majorem potestatem esse: idque pontifices ipsos agnovisse. Sic C. Cassium censorem, signum Concordiæ dedicare cupientem, a collegio ad populi voluntatem rejectum. Sic

Cic. pro Dom. c. 53.

1 *Deditis* edd. ante Crev.

* A. U. C. 639. A. C. 113.

decimo ante anno ædiculam sub saxo sacro, ex pontificum responso sublatam esse, quod eam injussu populi Licinia Vestalis dedicasset.'

Cic. de Nat. Deor. III. 30. Ascon.

11. Hæc non jam privatim, sed a Sex. Peducæo[a] tribuno plebis pro Rostris jactabantur, qui L. Metellum pontificem maximum, totumque collegium pontificum male judicasse criminatus, postremo rogationem tulit, 'ut extra ordinem[b] populus prætorem faceret, qui de incesto quæstionem exerceret.' Creatus est L. Cassius, qui consul et censor fuerat: tristis enim et incorruptus judex quærebatur, qualem eum fore populus Romanus existimabat. Neque conceptam de se opinionem fefellit. Non enim duas modo virgines, sed adeo præterea multos condemnavit, ut tribunal ejus scopulus reorum diceretur, ob nimiam, ut plerique existimabant, asperitatem.

Val. Max. III. 7. Cic. pro Sex. Rosc. c. 30. Ascon. Val. Max.

12. Populus tamen ea severitate gaudebat; volentique erat, supplicium non de convictis modo, sed etiam de nominatis omnibus sumi. Ego autem L. Cassium, ea gravitate virum, neque misericordia reorum molliorem, neque in populi gratiam crudelem factum existimo, sed condemnatis sontibus, innoxios absolvisse. Nam et M. Antonius, par L. Crassi eloquentiæ orator habitus, eo judicio evasit: cum innocentiam suam non modo causa egregie dicta, sed etiam hoc ipso quod dicere non recusaverat, approbasset.

Dio ap. Vales. Val. Max.

13. Quæstor Asiam sortitus, jam Brundusium pervenerat, cum incesti se quoque postulatum esse cognovit. Licebat differre causæ dictionem, et lucrifacere tempus, donec, ut assolet, tepesceret quæstionis fervor, aut saltem mitiorem pro Cassio quæsitorem dies offerret. Hoc enim beneficium reipublicæ causa absentibus lex Memmia dabat. Sed ille subire formidabilis judicii aleam, quam alere suspicionum ac sermonum malignitatem maluit. Neque etiam leve periculum ei creatum ab accusatoribus est:

[a] Ita correxit Crev. ex Cic. pro *Peducæo* in edd. priorr.

[b] *Extra ordinem*] Hoc Pighius sane, sive Schottus tradit, sed nemo veterum, quod quidem sciamus. Asconius L. Cassium a populo scribit creatum (prætorem scilicet, ut constat ex Valerio Maximo,) qui de Vestalibus corruptis quæreret. *Extra ordinem* creatum esse non docet. *Crev.*

cum præter alia servum, a quo prælatam ad stuprum eunti laternam contendebant, ad tormenta poscerent. Perturbatum vehementer Antonium (neque enim sciebat, quantum vel patientiæ servi, vel etiam ætati, quod imberbis adhuc erat, confidere posset) ipse, cujus ad cruciatum res pertinebat, hortatus esse dicitur, 'ne dubitaret se ad quæstionem tradere. Nullum tam acerbum dolorem fore, qui ex ore suo verbum heri causam læsurum posset extorquere.' Et præstitit promissa: dominoque celerem absolutionem, et honestiorem in provinciam profectionem comparavit. Val. Max. vi. 8.

14. Cum igitur eodem tempore duo nobilissimi oratores, M. Antonius pro se, L. Crassus pro Licinia dixerit; commemorare paucis lubet, quæ tum eloquentiæ ratio præmiumque Romæ, quique habiti oratores fuerint: quando iidem principes plerumque civitatis extiterunt, neque minus facundia, quam eorundem temporum imperatores armis, aut compositam turbaverunt, aut turbatam composuere. Sicut enim armorum, sic orationis anceps usus est: qui cum virtute publice privatimque saluberrimus,[3] quoties in pravum corruptumque ingenium incidit, quanto potior cujusque facultas est, tanto vehementius nocet. Neque deerunt clara utriusque eventus exempla, postquam paucorum adhuc annorum gesta emensi erimus. Vell. ii. 9. Plut. de Fort. Rom. c. 17. Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 36. Cic. de Invent. i. 1.

15. Sed in eo tractu temporum in quo adhuc versamur, princeps senatus M. Scaurus magna gravitate tum defendendis quibusdam reis, tum maxime dicundis in senatu sententiis valuit: quam laudem secutis quoque temporibus retinuit, cum partam sua ætate ab eloquentia gloriam, magnitudine recentiorum præumbrante, perdidisset. Etiam familiaris Scauri L. Fufidius in aliquo patronorum numero fuit, et inimicus P. Rutilius: qui plus assequi potuisset, nisi Stoicæ sapientiæ addictus, lenocinia verborum etiam in periculo suo repudiasset. Et ejusdem sectæ C. Fannius, Q. Tubero, mediocres in dicendo fuerunt. Cic. Bruto, c. 29. Auct. de Vir. Illustr. Cic. Bruto, c. 30. Cic. de Or. i. 53. Val. Max. vi. 4. Cic. Bruto, c. 31.

16. C. Scribonius Curio, qui velut hæreditariam eloquentiæ possessionem in filium ac nepotem transmisit, de c. 32.

3 *Celeberrimus* legitur in edd. ante Crev.

incestu pro Ser. Fulvio dixit: quæ oratio temporibus illis omnium optima est habita. Sed horum gloriam C. Gracchus, quanquam in flore juventæ peremtus, vicit: plenior prioribus et uberior, quem passim ut egregium oratorem Cicero nominat, Romani eloquii parens. Etiam C. Sulpicius Galba, et L. Calpurnius Bestia lege Mamilia damnati, non indiserti fuerunt: Bestiæque in consulatu collega P. Scipio, et Ser. Galbæ M. Scaurus.[c] Sed et Q. Metellum Numidicum, A. Albinum, C. Carbonem, idem temporum tractus habuit, Quintumque Cæpionem et Memmios. Horum ferme ingeniis vocibusque illo tractu temporum curia et forum fervebant.

Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 18. Cic. Bruto, c. 33. c. 34. Vell. II. 9. et Cic. Bruto, 35. 36.

17. Inter quæ senatus ob incestum Vestalium libros Sibyllinos inspici cum censuisset, 'prædicta in illis quæ evenissent' decemviri retulerunt, 'magnasque secuturas clades, nisi his averruncandis, geniisque nescio quibus placandis, in foro Boario Gallus et Galla, itemque Græcus et Græca, vivi defoderentur.' Factum est. Adeo nimirum fraudes malorum dæmonum animos superstitione captos omni et ratione et humanitate spoliant, ut peccata majoribus maleficiis deleri posse putantes, immanissima quæque facta pro piis exerceant, ipsique ea committant quæ, ubi ad se redierunt, in aliis indubitanter damnant et ulciscuntur. Nam et idem ille senatus qui hæc jusserat, paucos post annos barbaræ cujusdam civitatis principes evocavit, pœnas daturos, quod humanas victimas Diis immolassent. Quod ubi ex lege factum esse apparuit, missos quidem fecerunt homines, sed edixerunt ne posthac ita sacrificarent. Nisi forte, quod parum pro philosopho Plutarchus judicabat, homines immolari geniis fas est, Diis nefas.

Val. Max. VIII. 15. 12. Ovid. Fast. IV. 157. Plut. Qu. Rom. c. 83.

18. Ex iisdem libris etiam Veneris templa in urbe numero aucta sunt, non alio tum reperto numine, quod melius mulierum virginumque mentes ad pudicitiam a libidine converteret. Ab hoc officio Verticordiam appellarunt. Ejus simulacrum cum a castissima muliere dedicari vellent, ex omnibus matronis centum, deinde ex his decem

Ovid. Val. Max. Jul. Obs. Plin. VII. 35. et Solin. c. 7.

[c] *M. Scaurus*] M. Aurelius Scaurus, qui consul fuit anno U. C. 644. *Crev.*

sorte ductæ sunt, quarum judicio crederetur. Eæ Sulpiciam legerunt, Paterculi filiam, Q. Fulvio Flacco nuptam.

19. His ita procuratis, non ideo minus Cimbri Teutonique, gentes Germanicæ, fœdam sociorum primo, mox civium Romanorum stragem ediderunt: tum primum auditis illarum gentium armis. Quæ quia deinceps tantis Romanum imperium cladibus concusserunt, ut omnino eversuri viderentur, unde, et quibus causis hoc ad bellum profecti sint, operæ pretium est cognoscere. Cimmeriorum antiquissima mentio temporibus Crœsi superior est: nam apud Homerum reperitur, cujus ætate, aut paulo supra, usque in Ioniam populabundi venerunt. Longa post ætate, Scytharum Nomadum armis in Asiam pulsi, ab Alyatte canum auxilio Asia ejecti, cum diu incertis sedibus vagarentur, postremo in extremis Germaniæ finibus, qua oceanum respicit, constitisse existimantur, ubi nunc Cimbrica Chersonnesus est, vocabulo gentis leviter immutato.

Vell. II. 12. Tac. Germ. c. 37. Plut. Mar. c. 13. Diod. v. p. 214. Herodot. I. 6. Hom. Od. XI. 14. Strab. I. p. 6. Herodot. I. 15. Polyæn. Strat. l. VII. Plut. Mar. Stephan. in Σάξονες.

20. Quod etiamsi refellere non est animus, (quis enim de rebus tam vetustis compertum afferre queat?) magis tamen adducor, ut non unius gentis, sed ex variis nationibus collectæ multitudinis eam appellationem fuisse putem: quales iisdem postea locis Vitaliani, et in Gallia aliquando Bagaudæ fuerunt. Nam et mores hominum, (vagabundi enim et prædones erant,) et nominis significatio congruit, quo lingua Celtica latrones appellatos fuisse, bonis auctoribus credendum est.[d] Præterea majores illorum exercitus fuisse traduntur, quam ut ab illa Chersonneso educi potuerint. Sed ex Dania Sueciaque et finitimis late gentibus, quæ tum perpetuum inter se et contra vicinos bellis agitabantur, magnum affluxisse numerum simile vero est. Immo Posidonius, non contemnendus

Krantz. Suec. v. 33. Victor, Cæsar. 39. Posid. ap. Strab. VII. p. 293. Plut. Mar. et Fest. Strab.

[d] *Nominis significatio ... quo lingua Celtica latrones appellatos fuisse ... credendum est*] Non ita visum Scaligero, qui in not. ad Festum censet, non ideo Cimbros vocitatos fuisse hos populos quod latronum more prædarentur, sed cum latrocinarentur Cimbri, ideo illorum nomen in latrones translatum fuisse. Vid. de hoc eodem nomine quæ habet doctissimus Dictionarii Geographici auctor Bruzen la Martinière in articulo *Cimbres*. Crev.

auctor, qui tractu illo temporum vixit, non a Cimmeriis Cimbros vocatos, sed hos prædabundos ad Mæotin penetrasse, omenque locis istis imposuisse credit. Nec ab alia causa, quam prædandi consuetudine et studio, vagatos esse, scriptor quantivis pretii Strabo suspicatur, ultro deridens eos, qui oceani æstibus ad novas sedes quærendas compulsos tradiderunt.*

Cypr. de Orig. Saxon.

Flor. III. 3.

Plin. XXXVII. 2.

21. Teutonorum porro antiquas sedes cognitu faciles Pytheas Massiliensis efficit, qui Guttonibus proximos esse ait, æstuarium maris, ubi succinum colligitur, accolentibus: et Pomponius Mela, cujus ævo Codanoniam insulam, magnitudine et fœcunditate aliis circa potiorem, obtinebant. Horum deinde nomen toti Germaniæ commune factum manet: borealium forte regnorum incolis, proximæ sibi civitatis nomen, ut solet, genti universæ imponentibus.

Pomp. Mela, III. 6.

22. Ex iis igitur terris quomodocumque in unum contractæ copiæ cum in Hercynia sylva sedes figere conarentur, a Boiis qui ea loca incolebant (unde Boiohemum appellatum, quasi Boiorum patria) pulsæ, ad Istrum et Scordiscos Gallos descenderunt: inde ad Teuristas Tauriscosque, quæ et ipsæ Gallicæ originis nationes vicinam Danubio Illyrici partem tenent: trajectoque flumine, prædas ex agro Norico agebant. Quod ubi Cn. Papirius Carbo consul accepit, Italiæ timens, a qua haud procul aberant, Alpes, ubi maxime trajectui opportunas cognorat, cum exercitu insedit. Deinde postquam illos alia omnia cogitare videt, ultro procedit obviam, minitabundus, 'quod amicos et hospites populi Romani Noricos popularentur:' quamlibet jus hospitii, quale populo Romano cum gentibus quibusdam erat, armis eos defendendi necessitatem non imponebat.

Posid.

Tacit. Germ. 28.

Posid.

Appian. ap. Fulv. Ursin.

23. Illi, fama adventantis exercitus Romani audita, missis legatis excusare, 'quod ignari quicquam illis gentibus cum populo Romano esse, molesti Norico fuissent.

* *Ultro deridens eos, qui oceani æstibus ad novas sedes quærendas compulsos tradiderunt*] Hoc tamen admodum probabile videtur eidem doctissimo geographo Bruzen la Martinière, qui et recenti experientia constare testatur inundare oceanum in has terras, et culti ab hominibus soli partem sibi vindicare. *Crev.*

Ignoscere consulem debere, si homines ab ultimo aquilone profecti, quo jure regiones ad Danubium essent, parum calleant. Unam se naturæ, comprobatam omnium gentium consensu, legem scire, ut potentiorum sint omnia; neque suum quis esse putet, quod nesciat armis defendere. Neque aliter existimare populum Romanum ad tantam pervenisse amplitudinem, quam quod iis quibuscum negotium habuisset, armis fuisset præstantior. Inde nimirum factum, ut clarissima ejus imperii fama, cum terrarum orbem pervaserit, nemini possit esse ignota.

24. 'Se quoque, auditis quæ de illius potentia et pugnacitate ubique prædicentur, Romani nominis reverentiam, admiratione virtutis ejus, olim induisse. Æquum enim existimare, ut quod summum in humanis rebus esse censeant, id in illis qui maxime compotes ejus facti videantur, honorent colantque. Idcirco neque antea invasuros fuisse Noricum, si scivissent ejus tuitionem ad populi Romani curam pertinere, et nunc quoque illius honoris causa facturos, ut quamprimum ex iis regionibus discedant.

25. 'Nullius quidem se vim ac arma pertimescere: sed amicitiam fortissimi potentissimique populi longe pluris, quam totum agrum Noricum, facere. Late patere terrarum orbem: neque sibi molestam peregrinationem esse, vagari a pueritia assuetis; et sedes confidere paraturos ubicumque libuisset. Quod tamen in præsentia facerent, idem institutum postea servaturos, ut temperarent a populis qui in fide aut amicitia Romanorum essent. Pro ea sua voluntate sperare bona gratia populi Romani facturos, ut cum quibus aliis populis vellent, cum iis bellum pacemve suo arbitratu habeant. In præsentia redituros ad Tauriscorum fines, unde nuper exissent. Ulterius multas colere nationes, quæ neque societate junctæ Romanis, et ultro ob ferociam invisæ essent. His se non modo sine injuria populi Romani, sed etiam in gratiam illius arma illaturos.'

26. Consul astuto consilio, quod ipsi postea in malum vertit, laudata Teutonorum voluntate, benigne respondet. Ceterum ducibus itineris, quos addiderat, clam imperat

circumitu eos ducerent, quo sibi ad ea quæ meditabatur, plus spatii foret. Ipse vero cum expeditis copiis breviore itinere legatos antegressus, Teutonis improvisus supervenit: qui jam, uti facturos legati receperant, Norico decedentes, ad Noreiam oppidum castra posuerant. Tauriscorum antiquitus Noreia fuit, ubi nunc Goricia Carinthiorum est, quod navigatio ad Aquileiam secundo Natisone, et distantia locorum ostendit.

Strab. v. p. 214. Plin. III. 19. Strabo.

27. Teutoni, licet in re subita, (nam somno adhuc quiescentes Romanus invaserat,) tamen animi magnitudine et rei militaris peritia freti, celeriter arma capiunt, consulemque magna cum clade rejiciunt funduntque: et, nisi ingens vis imbrium coorta duos exercitus, tanquam cœlo se interponente, diremisset, occidione cæsæ Romanorum copiæ forent. Tantus enim terror fuit, ut passim per sylvas palantes, quo quemque fuga abripuerat, vix tertio post die colligerentur. Teutonis quoque persequendi victos voluntas abfuit; et, quibus causis incertum, in Galliam et Helvetios deflexerunt.

Appian. Liv. Epit. Plut. Mar. Jul. Obs. Appian.

28. Idque Romæ cum esset nuntiatum, vehementi metu levavit civitatem: pensato etiam dolore cladis et damno consulis alterius rebus, quæ Macedoniam provinciam habenti satis feliciter succedebant: quibus et in Thracia nomen imperatorium, et mox domi triumphum meruit: singulari domus Cæciliæ lætitia gloriaque, quod eodem die frater ejus germanus, M. Cæcilius Q. F. Q. N. Metellus ex Sardinia triumphavit, cum etiam Corsos rebellantes vicisset.

Statua ap. Pigh. Vell. II. 8. Eutrop. IV. FastiCapit. Sex. Rufus, c. 4.

29. Plane iis temporibus hæc familia magistratibus et honoribus incredibiliter effloruit, cum intra annos XII. totidem, aut ultra, consulatus, triumphosque, aut censuras, numeraret: ut jam ignoscere Nævio poëtæ Metelli debuerint, si 'fato eos Romæ fieri consules' existimavit. Ex eadem deinde Thracia, et T. Didius T. F. proprætore triumphavit, quia Scordiscos victo Catone incautius exultantes, et libera populatione diffusos, intra Thraciam suam repulerat.

Vell. II. 11. Ascon. in Cic. I. Verr. Cic. in Pis. c. 25. Flor. III. 4. Sex. Ruf. 9.

30. Quo notabilius C. Catonis dedecus fuit: quem, nescio quo pacto Romam reversum, duo ex iisdem genti-

bus triumphi arguebant, sua magis culpa, quam hostium virtute, exercitum perdidisse. Unde hanc quoque causam haud levissimam damnationis ejus fuisse putem: quanquam judicio repetundarum ex Macedonia cecidisset. Neque enim alias causa satis gravis videbatur, cur homo consularis, L. Paulli et M. Catonis nepos, et P. Africani sororis filius, propter octodecim millia,[f] hæc enim litis æstimatio fuit, tantam ignominiam pateretur. Vell. II. 8. Cic. in Verr. III. 80. et IV. 10.

31. Sed hæc in eum annum egressa videntur, qui M. Livium Drusum, L. Calpurnium Pisonem, consules habuit.* Horum Druso Macedoniam provinciam evenisse constat: alteram consularem sortem Italiam fuisse ut credam, clades recens Carbonis, et periculum ne victores ad priora consilia redirent, facit. Etiamsi profecto, Cimbris atque Teutonis alio vertentibus, plus timoris eo anno, quam periculi fuit. In Macedoniam Thraciamque conversa hominum cura est, lætis subinde nuntiis levior, quia M. Drusus consul in Thracia contra Scordiscos prospere pugnaverat, hostemque summotum in ulteriorem Danubii ripam suos intra fines continebat. Hæc sua sponte satis gloriosa ac splendida in majus etiam, Catonianæ cladis comparatione, faventes interpretabantur: et quia moderato imperio exercitum habuerat, uberiorem quam pro gestorum portione gloriam tulit. Flor. III. 4. Liv. Epit. Flor. Sex. Ruf. Marcel. XXVII. 8. Dio ap. Vales.

32. Dum hæc in provinciis et urbe Romana geruntur, iterum concussa fratrum armis Syria est. Antiochus uterque vocabatur. De Grypo supra memoravimus: juniori cognomentum Cyzicus dedit, nobilissimum Propontidis oppidum, ubi apud Craterum eunuchum metu patrui, ejusdemque vitrici, educatus fuerat. At cum se nihilominus dolo fratris veneno appetitum cognovisset, comparato exercitu in Syriam venit, pœnas exacturus a Grypo, aut, si fortuna contra daret, honestius bello quam insidiis casurus. Neque defuit ei Syriacæ gentis mobilitas, qua multis ad eum deficientibus, etiam capite regni Antiochia potiretur. Appian. Syr. Porph. ap. Euseb. Græc. Scal. p. 227. Justin. XXXIX. 2. Joseph. XIII. 17. Justin.

33. Commodum sub eadem tempora soror Ægyptii regis

[f] *Octodecim millia*] Marcas argenti nostrates 70. uncias 2. semunciam 1. *Crev.*

* A. U. C. 640. A. C. 112.

Cleopatra, fratris pulsa matrimonio, in Syriam se contulerat. Ea res causam sermonibus præbuit; 'non sine numine Divum ista fieri, sed plane mirifica opportunitate temporum atque rerum dignam offerri novo regi conditionem. Genus utriusque, ætatem, formam congruere: fortunam quoque haud multo disparem, sive calamitatem amborum respicias, sive initium et spem resurgendi. Antiocho patrem fuisse Syriæ regem, sed tantam natalium claritudinem diu nihil ei præcipuum nisi pericula tulisse. Educatum peregre, ne exilium quidem tutum habuisse, quominus in caput ejus insidiæ ab impio fratre struerentur. Nunc eundem hactenus usum rebus prosperis, ut magnam regni partem, caputque omnium Antiochiam voluntate popularium receperit. Sed æque celeriter hanc felicitatem dilabi posse, quam acciderit, ni validiore aliquo firmamento muniatur: neque commodius aliud, quam decorum matrimonium, esse. Mansura melius hominum studia, cum suscipiendis liberis etiam post se relicturus videatur suis partibus maximum sacramentum servandæ fidei, et remunerandæ pignus.

34. 'Vicissim Cleopatram paulo ante fraterno matrimonio florentem, tot regum sobolem, reginam amplissimi regni, præter originis splendorem, quem unum eripere fortuna nequivisset, cetera perdidisse: reginam primum, nunc omni regno extorrem. Igitur nihil ei optabilius fore, quam si cum hoc juvene juncta, pari dignitate matrimonium, præterea non spernendas in præsentia opes, cum magna expectatione ampliorum recuperasset.

35. 'Neque tamen indotatam venire, quæ maximis ubique amicitiis atque clientelis polleat. Nam in Cypro quidem qui sit exercitus, eum ab his hominibus regi, qui acceptis ab ea beneficiis quoquo modo relaturi videantur gratiam: præsertim ubi eo in loco illam viderint, unde expectari possit novorum beneficiorum occasio. Neque regem Ægypti moleste laturum, si tale quid accidisset. Constare enim, non lubenter, sed quia matrem sit veritus, divortium fecisse: ceterum bene illi cupere, et haud dubie, quibus possit modis sublevatam adjutamque velle. Sed et cum Alexandro fratre æmulationem accedere. Per

quam utique potius cuilibet illa arma sit passurus accedere, quam ut in fratris potestate sint, cui mater Cleopatra, cum regnum Ægypti non potuerit, Cyprum dederit, haud dubie majori Ptolemæo hostem instructura.'

36. Cum hæc populari sermone agitata ne ipsis quidem displicuissent, coëunt nuptiæ: et, ne nudum uxoris nomen afferre viro Cleopatra videretur, solicitatum qui in Cypro alebatur exercitum,[s] mariti partibus adjungit. Cyzicenus auctis hoc modo copiis pugnam ausus, vincitur a fratre Grypo fugaturque. Protinus ad Antiochiam victor exercitus ducitur, quo Cyzicenus post infelicem pugnam concesserat. Sed ille quidem deprehendi non potuit: uxor Cleopatra, cum capi urbem videret, ad sanctissimum ibi templum confugit. Quod ubi Tryphænæ propere nuntiatum, nam ante omnia sororem intentissima cura pervestigari jusserat, summa ope contendit a viro, 'ut ne dubitet tollere Ægypti exulem, Syriæ pestem, nec nisi utriusque regiæ malo victuram. Ab hac immissum regno æmulum, ab hac armatum esse. Nihil æquius, quam ut in sororis et affinis capita comparatum exitium in ipsam turbarum auctorem recidat.'

37. Lento ad hæc marito, qui pudendum id facinus, neque inter tot domus suæ discordias ab ullo majorum usurpatum; præterea sororis consobrinæque, et alia necessitudinum nomina, quibus sibi uxorique et liberis toties innexa Cleopatra esset, ingeminabat: mulieris sævitia supra consuetam pertinaciam etiam suspicionibus accenditur, ne amantis potius ista verba, quam misericordia commoti forent. Neque satis efficax ad persuadendum auctor cognationi[4] parci jubebat, qui, matre interfecta, fratrem veneno necare studuisset. Igitur nihil morata contationem viri, vocatos ad se milites ire in templum, et ubicumque

4 *Cognatione* edd. ante Crev.

[s] *Solicitatum qui in Cypro alebatur exercitum*] Sequitur Freinshemius vulgarem Justini lectionem, *exercitum Cypri solicitatum*: quæ quidem melior nobis videtur ea quam Grævius amplectendam putavit in sua Justini editione, *exercitum Grypi solicitatum*. Crev.

reperissent occidere Cleopatram jubet. Atque illi simulacrum Deæ complexu tenentem cum avellere non potuissent; magna crudelitate miserrimæ mulieris manus amputarunt. Ita extremis vocibus ultrices parricidis diras ab eo quod violassent numine imprecata, moritur.

38. Neque diu teterrimæ belluæ impunita immanitas fuit. Vulgato Cleopatræ casu inflammatus ad vindictam Cyzicenus eo plures reperit, qui crudelissimi facti odio, illi se adjungerent. Fuit et fortuna in partibus: magnoque prælio superior et universo regno Grypum expulit, et Tryphænam redegit in potestatem. Neque dubitatum diu est, quin ejus supplicio Manibus interfectæ sororis parentaretur. Exhinc, quia Grypus ad Aspendios se contulerat, pro eo regnum in Syria Cyzicenus obtinuit: incipiente apud Græcos Olympiade centesima septuagesima septima, cum Romæ M. Livius Drusus, L. Calpurnius Piso consulatu fungerentur.

Porphyr. Appian. Porphyr.

39. Ceterum rex novus, cum longe alia instituta tempus posceret, luxui vinoque deditus, inter mimos et præstigiatores, et earum sordium artificia degebat, dictataque ab his excepta contento studio meditabatur. Sed et animalium formas fabricabat, quæ in morem viventium moverentur, interdum quinque cubitorum magnitudine, quas aureis argenteisve laminis operiebat. Præter hæc insano venandi studio sæpe cum binis ternisve servulis noctu clam amicis exibat: eratque projectæ in eam rem audaciæ, ut cum leonibus, apris, pardis congrederetur, neque raro vitam suam in gravissima discrimina conjiceret. Interea belli apparatus jacebat, quos hic tam in ludicris machinationibus diligens, nulli curæ habebat.

Diod. ap. Vales.

40. Hæc audita fratrem Grypum ad spem repetendi regni excitarunt, statim altero quam inde pulsus erat anno. Igitur adjutus ab Aspendiis, Pamphyliæ urbe satis populosa, unde et cognomen ei postea novum fuit, cum in Syriam venisset; aliis ob veterem amicitiam, aliis, quod novi regis mores non probabant, studia sua certatim offerentibus, denuo par æmulo fuit: multisque deinde annis certatum inter fratres est, transmissis etiam in filios odiis, donec et regnum Syriæ, et Seleucidarum genus, funditus interi-

Euseb. Chron. Porphyr. Strab. XIV. p. 667. Porphyr. Joseph. XIII. 17. Porphyr.

ret. Sed aliam quidem Syriam Grypus; eam quæ Cœle vocatur, Cyzicenus obtinebat.

41. Sic divisa inter duos potentia cum minus a vicinis timeretur, Judæorum respublica, Joanne principe, magnis incrementis ad pristinarum opum speciem refloruit. Huic Joanni cognomentum Hyrcano fuit, etiam ante populis illis non incognitum: ne quis a gente victa vocabulum inditum inepte affirmantibus credat. Ipsi quidem Judæi, quanquam gloriæ gentilis impotenter studiosi, fraternum id nomen fuisse referunt, et post mortem illius, ab affine proditorie interfecti, decreto seniorum in hunc collatum; ut clarissimi juvenis quia vita salva esse nequiverat, saltem superstes et honoratum nomen foret. Joseph. Scalig. in Euseb. Sulp. Sev. Pseudo-Joseph. IV. 19.

42. Hic igitur, cum Syriaci regni formidabilem antea potentiam perpetua regum inter se bella debilitassent, jam a morte Antiochi quo natus est Cyzicenus, abjecit jugum; neque postea quicquam pro obnoxio aut cliente facere voluit. Sed maximis pecuniis ex quieta fertilissimæ regionis possessione, maxime ex opobalsami vectigalibus, paucos intra annos collectis, cum Romano populo socio et amico uteretur, et amissas Antiochi bello urbes recuperavit, et ultro plures alias expugnavit armis. Quin et Idumæos bello fatigatos in deditionem accepit, Judaicoque populo, circumcisionis et sacrorum communione, accensuit; vestigiis tamen servitutis in juris inæqualitate extantibus. Joseph. Justin. XXXVI. 1. Joseph. Justin. XXXVI. 3. Euseb. Chron. Joseph. Pseudo-Joseph.

43. Mox et Samariam, alteram olim gentis Judaicæ regiam, sed tum Syris parentem, fossa et duplici muro circumdatam, ad insolitos cibos adegit. Qua necessitate cum Cyzicenum Antiochum ad opem sibi ferendam permovissent, a filiis Hyrcani Aristobulo et Antigono superatus fugit, Scythopolin usque persequentibus eum Judæis. Perferre tamen omnia prius Samaritæ maluerunt, quam infestissimis hostibus se dederent. Igitur quanquam quotidie gravius urgebat fames, et vix sperari poterat, regem Antiochum rem semel infeliciter tentatam, præsertim qui minime copiis abundaret, iterum aggressurum; tamen oratores per custodias hostium emiserunt, qui bene meritæ civitatis extrema pericula, et unam in ipso residuam spem, nuntiarent. Joseph.

44. Antiochus precibus illorum, et suarum rerum damnis excitus, sex millia militum a Ptolemæo Lathuro impetrat, quæ res nec ipsi magnæ utilitati, et amico propemodum exitio fuit. Nam mater Ptolemæi Cleopatra, quod se invita traditi Antiocho milites erant, rem ita tulit indigne, ut vix mitigari posset, quominus, quod postea fecit, filium regno depelleret. Antiochus autem, accepta Ægyptiorum manu, cum ne sic quidem par Judæis esset, in morem latrocinii magis quam belli agros hostium vastabat, ad ista prohibenda maleficia abstracturum Judæos ab obsidione Samariæ ratus.

45. Sed ubi rem parum procedere, suos passim exceptos insidiis multos interfici, nec ideo Judæos ab incepto deterreri posse videt, Callimandro et Epicrati bellum Judaicum mandat, ipse Tripolim proficiscitur. Ex his ducibus Callimander audacius quam perseverantius cum hostibus inito prælio, victus fugatusque a persequentibus occiditur. Epicrates neque obsidionem solvere Samariæ quivit: et accepta pecunia palam Judæis Scythopolim tradidit cum finitimis oppidis vicisque. Ita Samaria in potestatem Hyrcani venit, annum integrum obsidione tolerata. Isque
Euseb. Joseph. finis antiquo oppido fuit: nam ab Hyrcano non diruta modo, sed, suffossis ædificiis in torrentes præcipitata, veluti diluvio ita interiit, ut vix vestigia urbis relinquerentur.
Strab. xvi. p. 760. Augusti demum ætate ab Herode magno condita, honoris Cæsaris causa Sebaste nomen accepit.

46. Dum in Syria hunc in modum sceleribus et armis certatur, etiam Ponti regia tragicis exemplis non caruit, cum parricidia parricidiis punirentur. Qui Mithridatem
Justin. xxxvii. 3. Sall. Incert. 16. ap. Serv. in v. Æn. Appian. Mith. p. 250. Memnon ap. Phot. c. 32. Justin. xxxvii. 2. cognomento Evergeten dolo interfecerant, a filio Mithridate, cui jam ætas sua roburque ad capessendam administrationem regni satis placebant, cum et se insidiis eorundem varie petitum meminisset, vicissim sunt interemti: etiam matre veneno necata, quod in suam patrisque perniciem cum ceteris conspirasset. Ab his auspiciis sævitia ejus, cui ex sylvestri vita perpetuisque venationibus a puero assueverat, ad cetera deinceps crudelitatis opera processit, quibus atrociora nemo unus edidisse legitur; non alia parte morum deformior.

47. De cetero ingentis animi adolescens, et inusitatæ amplitudinis potentiam a principio statim animo complexus, seque et copias, etiam cum procul hostis esset, indesinenter exercebat. Spem ejus inflabant veterum atque novorum prodigiorum observatio, vatumque vanitas, regibus utique haud facile alia, quam ipsos velle intelligunt, promittentium. Hi per sagittarios et levem armaturam mirabilia ei portendi responderant, quod fulmen cum in casam, ubi somnum forte capiebat, incidisset, tacta, quæ juxta suspensa erat, pharetra, sagittas ambusserat.

Justin. XXXVII. 3. c. 4.

Plut. Sympos. I. 6.

48. Sed et prima ætate tam prope fulmen ceciderat, ut fascias, quibus erat involutus, accenderet, et cæsariem infantis lamberet, intacto alias corpore, nisi quod frons leviter obusta vestigium casus ejus indiciumque retinebat. Hinc ei Bacchi cognomen inditum esse quidam crediderunt, quod illius quoque infantia tacta fulminibus, neque læsa esse ferebatur. Nam alii ex bibacitate quæsitum ferunt, et quod edendi bibendique proposito certamine, haud dubiam victoriam obtinuisset. Sane multi eum cibi vinique fuisse constat: sed magnitudini corporis atque virium congruebat, frequentibusque exercitationibus, quibus totum se dediderat, conviviis atque luxui minimum tribuens. Neque sane tam vasta cogitanti remissiore cura opus erat, quod accolas omnium pugnacissimos habebat.

Nicol. ap. Athen. x. 3.

Justin. Appian.

49. Quippe supra pontum Euxinum Scythicæ Sarmaticæque gentes late incolebant, quibus ad bella nihil unquam fuit promtius. Hos tamen partim ductu suo, partim auspiciis per Diophantum maxime et Neoptolemum præfectos, ita perdomuit, ut ad Mæotidem et Colchos usque, immenso terrarum sinu, imperium extenderet. Adjuvit eum, quæ nunquam potentiori deest, occasio. Semper enim reperies, qui aliorum injuriis exagitati, ultionem vel cum libertatis suæ periculo meditentur. Tum Cherronesus urbs libera, ne Scytharum in manus incideret; itemque Bospori tyrannus Parisades, majus solito tributum ab his exigi indignatus, Mithridati se dediderunt: frustra prohibentibus Sciluri filiis, quos numero et paternis moni-

Strab. VII. pp. 306. 307.

pp. 309. et 310.

Plut. Apoph. Reg. c. 19. et de Garrul. c. 29. Strab.

tis notos, frequentibus prœliis subegit. Quinquaginta fratres fuisse Posidonius, octoginta Apollonides memoriæ tradiderunt.

50. His successibus animosior, totius orbis imperium improba spe sibi destinans, Asiam et Romanos æmulos cogitare cœpit, subactis usque ad mare Adriaticum populis, illa parte irrupturus Italiam: unde maximum et longissimum postea bellum erupit, ut suo loco memorabitur. Nunc regni exordia signasse suffecerit, quæ in M. Livium Drusum, L. Calpurnium Pisonem consules, aut proximum ante, vel post eos, annum inciderunt. Siquidem sex aut septem et quinquaginta imperii annis exactis, C. Antonio, M. Cicerone consulibus decessit. Et hæc quidem atque talia, latentibus inter primordia rerum Pontici regis consiliis, senatus negligebat: in Syriacum regnum intentior, cujus opes defectione civitatum, aliisque damnis quæ bella civilia sequi solent, quotidie minui, non invitus accipiebat.

Appian. Plin. xxv. 2. Cic. de Prov. Consul. c. 11.

51. Ne Africanas res eodem animo ferret, pudore et ira vetabatur: cum neque regum amicissimorum progeniem indefensam relinqui decorum, neque suam a Jugurtha majestatem contemni tolerabile judicaret. Majore igitur cura ac severitate coërcere impotentem hominis audaciam cœpit: tardius tamen, quam populi Romani dignitas, et salus Adherbalis requireret. Quippe Jugurtha fratris modestiam injuriæ opportunam videns, summa ope causam belli quærebat, etiam fines ejus cum magna manu hostiliter populatus, ut hoc dolore commotum ad arma contra se capienda compelleret; eaque res sibi deinceps ad ea, quæ animo destinaverat peragenda, obtentui esset.

Sall. Jug. c. 20.

52. Adherbal neque armis confisus, quorum expertus infirmitatem fuerat, et populi Romani proniorem voluntatem sibi pollicitus, si ejus reverentia bello abstinuisse videretur; legatos ad Jugurtham de injuriis questum mittit. Ad hoc cum multa contumelia verborum remittuntur. Ne sic quidem moto ad bellandum Adherbale, qui prius omnia pati decreverat, ipse impatiens moræ, justum exercitum in fines Adherbalis inducit: et palam totius Numi-

diæ imperium sibi asserens, quacumque incederet, imperata facere recusantium urbes agrosque vastat. Tum demum necessitas expressit Adherbali, ut regnum, nisi relinquere mallet, armis tueri statueret. Igitur collecta quanta potuerat manu, prope Cirtam oppidum, quæ Numidiæ antiqua regia fuit, haud procul Jugurthæ castris cum exercitu consedit: missisque Romam legatis, quo fortunæ suæ loco essent, edoceri senatum jussit. Liv. xxx. 12. Sall.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXIV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Cognitis per legatos Numidiæ rebus, cum in senatu vehementes et inimicos et propugnatores Jugurtha haberet, tandem eo perventum, ut tres legati in Africam decernerentur, verbis senatus populique Romani regulis denuntiaturi, 'absisterent bello: et, si quid controversiæ incidisset, id jure potius quam armis disceptarent. Ita maxime ex senatus populique Romani et sua dignitate facturos videri.' Cum legatio amplius impediri non posset, operam tamen amici Jugurthæ dederunt, ne insigni aliqua auctoritate præditi legarentur. Ita tres adolescentes nominati dum itineri se parant, in Africa propemodum de regno et vita Adherbalis transactum est. Sall. Jug. c. 21.

2. Eodem enim tempore, quo legati Numidæ ab illo missi discesserant, cum jam præcipiti in noctem die prælium amplius non speraretur, Adherbalis copiæ quieti se tradiderunt. At Jugurthini milites ante lucem signo dato irrumpunt hostium castra, imparatosque et ex somno trepide arma corripientes trucidant. Multis interfectis, ceteris fuga palantibus, Adherbal cum parva manu equitum Cirtam profugit. Diod. ap. Fulv. Ursin.

3. Cirtam urbem situ loci munitissimam, etiam Græcis inquilinis allectis plurimis, in tantum Micipsa frequenta- Strab. xvii. 832.

verat, ut decem equitum millia, duplicem peditum numerum emitteret. Sed tum interfectis aut fuga dilapsis plerisque quos Adherbal eduxerat, ceteris metu exanimatis, peregrinæ virtutis indigebat. Multitudo Italicorum Cirtæ negotiabatur: ea Jugurtham, cum fugientem Adherbalem studio capiendi æmuli inflammatus insequeretur, non sine spe urbem eodem victoriæ impetu in deditionem venturam, a mœnibus repulit. Quod nisi esset factum, una dies initium bellandi duobus regibus finemque attulisset.

Sall.

Liv. Epit. Diod. Sall.

4. Jugurtha, ubi primus conatus frustra fuit, obsidione Cirtam claudit, operibusque excitatis summa vi expugnare contendit, priusquam Roma venire legati possent. Nam ad solicitandum senatum missos ab Adherbale certos homines esse cognoverat. Eo magis maturandam profectionem suam Romana legatio censuit. Nam de prælio et oppugnatione Cirtæ, dum iter adornant, quanquam molliora vero, rumor attulerat.

5. Neque tamen hæc diligentia quicquam ad liberandum Adherbalem valuit. Cujus ne appellandi quidem potestate facta, responsum tale ab Jugurtha tulerunt: 'sibi senatus auctoritatem semper sanctam inviolabilemque fuisse: neque aliud ab adolescentia studium, quam ut optimo cuique maxime probaretur. His artibus et P. Africano summo viro placuisse, et Micipsæ, a quo, licet ex se genitos haberet, ob virtutem et merita fuerit adoptatus. Sed ejuscemodi rerum conscios animos plerumque injuriarum impatientes fieri. Adherbalem vitæ suæ struxisse insidias: id scelus armis ulcisci certum sibi decretumque esse. Orare ne populus Romanus se interponat justissimæ ultioni, neve id vetet, quod jure gentium permissum sit regibus. Postremo, de rebus omnibus propediem se legatos Romam missurum esse' confirmat. Sic irrita et inanis ista legatio fuit.

Diod. Sall.

6. Qua digressa, cum oppidum natura loci validum, vi expugnari non posset, vallo atque fossa circumdatur: turribusque in circuitu exstructis præsidia imponuntur: nihil reliquum Jugurtha facit, quominus confirmando suos, terrendo aut solicitando hostes, vi, dolo, diurnis nocturnisque conatibus, finis negotio imponatur. Tanto vehementiori

metu perculsus Adherbal, postquam inopia rerum necessariarum fatiscere obsessos animadvertit, ex iis qui una Cirtam profugerant duos maxime impigros promissis et miseratione sortis suæ permovet, ut per munitiones hostium ad mare, quod nec longe aberat, deinde Romam pergant.

7. Ab his miserabiles literæ senatui redduntur, in hæc verba scriptæ: 'Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, Patres Conscripti, sed vis Jugurthæ subigit: quem tanta libido me extinguendi invasit, ut neque vos, neque Deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum.

8. 'Plura de Jugurtha scribere dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum suprà quam ego sum petere; neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare. Utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moveri possit? Nam ego quidem vellem, et hæc quæ scribo, et illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem; non jam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitiæ fidem, si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.'

9. His auditis pars senatus incorrupta non dubitabat, quin ante omnia subveniendum Adherbali foret, exercitu in Africam misso: de Jugurtha, quod ille verbis legatorum non paruisset, per otium statui posse. Ceterum fautores regis acerrime pugnarunt, ne tale quid decerneretur.

'Sæpe multis magnisque injuriis acceptis populum Romanum omnia tamen prius tentasse, quam bellum decerneret. Multa ab Hannibale, multa a Philippo passum, donec arma Pœnis aut Macedoniæ inferret. Nec enim pio justoque bello certaturos putasse, nisi liqueret, aliter tueri jus suum nequivisse. Inter socios deinde reges, quanquam sua[1] et patrum ætate, in Ægypto, in Syria, et apud cetera Asiæ regna multæ turbæ extitissent, auctoritatem suam promte, arma raro et contanter interposuisse. Sic assecutos, ut sociis integram permittere libertatem visi, laudibus ac favore omnium celebrarentur, et inter externa populorum bella, mutuisque cladibus debilitatos reges, imperium firmius retinerent.

10. 'Nihil accidisse, quominus eodem instituto uti pergerent. Nullas adversus Jugurtham bellandi proprias Romano causas esse: fratrum inter se certamina nullo rei Romanæ damno exarsisse: non utilitate ulla, non jure cogi senatum, ut bello minime necessario implicet rempublicam. Queri quidem invidiose Adherbalem, sed prius etiam haud minus atrocia falso questum: atque ita judicasse Patres, cum Hiempsale cæso regnum inter fratrem ejus et Jugurtham divisissent. Non enim profecto parricidæ præmium dedisse sceleris, sed non ideo damnandum putavisse, quod in depellendis insidiis ille felicior, quam in ponendis Hiempsal fuisset.

11. 'Frustra Masinissam advocari, non minus Jugurthæ quam Adherbalis avum: et similiorem quidem ei Jugurtham esse animo ingenioque, et declaratis in populum Romanum studiis. Illum acerrimo Hispaniensi bello, cum Romanorum plerique metu segniores ad militiæ munia essent, P. Africano præstantissimo imperatori præ ceteris omnibus industriam suam fidemque probavisse. Ab Adherbale nihil ultra verba profectum, quæ cum factis alterius conferri non oporteat. Sane, ne cui jus suum præter mentem voluntatemque senatus eripiatur, neve præcipitanter aliquid durius decernendo sociorum alienentur animi, legatos in Africam mitti posse, qui res inspiciant, et senatus verbis denuntient, amicissimi regis nepotes ar-

1 *Illa* pro *sua* legebatur ante Crev.

mis potius quam jure contendere senatui non placere: eumque, per quem stetisset ne arma ponerentur, senatum pro hoste habiturum.'

12. Hæc a Jugurthæ patronis, cum magis ob pecunias, quas acceperant aut sperabant, quam ulla alia idonea causa dicerentur; factum est, quod sæpe evenit, ut privatis rationibus egregium publicum cederet. Legantur tamen in Africam senes, summo loco nati, amplisque honoribus usi: quorum et M. Æmilius Scaurus fuit, de quo supra memoravimus. Hi precibus Numidarum, et populi sermonibus moti, proximum intra triduum navem conscenderunt; paucisque diebus transvecti Uticam, literas miserunt ad Jugurtham, petentes uti quam celerrime in provinciam accederet: se ad eum a senatu missos esse. Diod. Sall.

13. Jugurtham pugnantes invicem affectus, timor et cupiditas, incertum consilii faciebant. Vim Romanam metuebat, nisi legatis paruisset: vicissim inflammatus cupidine, cuncta, dum animo obsequeretur, leviora ducebat. Igitur si Adherbalem interfecisset, priusquam mandata senatus exponerentur, veniam admissorum pecunia redimi posse sperans; corona urbem circumdatam summis viribus oppugnat. Sed virtute Italicorum rejectus, cum trahere tempus non auderet, ne moram legati, et, quem præ omnibus metuebat, Scaurus, pro contumacia interpretarentur; cum paucis equitibus in provinciam venit. Post acrem contentionem verborum, quanquam graves minæ senatus nomine, ni omitteret Adherbalem, denuntiabantur; hæc quoque legatio sine effectu digressa est.

14. Sed ubi Cirtæ de iterata legatione auditum, et inde senatui populoque Romano res Numidicas curæ cordique esse creditum est, Italici generis homines, quorum virtute defensum adhuc oppidum fuerat, confisi Romanum sibi nomen præsidio adversus injuriam fore, Adherbalem ad deditionem cohortantur. Neque aliud pacisci, quam vitam incolumem jubent: cetera senatus auctoritate facile recuperaturum.

15. Non erat ignarus Adherbal, quam parum fidei in pactionibus Jugurthæ esset. Sed quia videbat in illorum manu situm, ut se invito urbem hosti tradant, cum infulis Diod.

ad Jugurtham egressus, 'permittere se regnum meliori' ait. 'Tantum orare, ut privato vivere beneficio fratris liceat.' Ille, ut qui nunquam vivo Adherbale firmam sibi Numidiæ possessionem fore olim judicavisset, neque preces ipsius fraternumque nomen, neque senatus populique Romani denuntiationem reveritus, excruciatum occidit, deinde puberes omnes Numidas interficit: ne Italicis quidem iram et crudelitatem abstinens, quominus quotquot comperti erant arma pro Adherbale tulisse, torti necarentur.

Liv. Epit. Strab. xvii. p. 831. Diod.

Sall.

16. Hæc Romæ cognita clarissimo documento patefecerunt, quem ad finem lapsi mores, et ab innocentia et gravitate veterum recessum esset. Tam atrocibus enim rebus in senatu agitari cœptis, per multos dies extracta disceptatio est: mancipiis illis auri regii, nunc gratia, nunc de jure disserendo, interdum et jurgiis, quod adversus Jugurtham severius decretum fieret, intercedentibus. Putantque prolatandis consultationibus futurum fuisse, ut eluso primæ iræ impetu, vindictæ a sceleratissimo mortalium expetendæ studium evanesceret: nisi C. Memmius, qui tribunus plebis designatus erat, vir acer, et nimiam principum potentiam speculari et carpere solitus, populum Romanum edocuisset, id agi, ut per paucos factiosos scelus Jugurthæ condonaretur. Hæc invidia demum senatui, ex delicti conscientia populum timenti, expressit, 'ut Jugurthæ bellum indiceretur: lege Sempronia futuris consulibus Numidia atque Italia provinciæ decernerentur.'

17. P. Scipio Nasica, L. Calpurnius Bestia consules facti.* Hi, postquam majoribus hostiis procuratum prodigium fuit, quod lactis pluviæ per triduum ceciderant, provincias sortiti, L. Calpurnius Numidiam, P. Scipio Italiam obtinuerunt. Delectus deinde a consulibus habiti. Quorum causa cum indictum justitium esset, populi Romani sensum præco Granius expressit, homo liberis neque vernilibus facetiis notus: qui roganti Nasicæ consuli, 'ecquid tristis esset, quod auctiones cessent;' 'Minime,' inquit, 'sed quod leges.'[a] Sed nondum eo perventum

Jul. Obs.

Sall.

Cic. pro Planc. c. 14.

* A. U. C. 641. A. C. 111.

[a] *Ecquid tristis esset, quod auctiones cessent; Minime, inquit, sed quod leges*] Hunc jocum ad mentem suam concinnaverat et emendaverat Freinshemius.

erat, ut vel avaritiæ suæ puderet rempublicam quæstui habentes principes; vel satis virium ad hos reprimendos in publicis judiciis esset: oportebatque multa præterea, et a magnis viris peccari, donec, Patribus pudore aut conscientia victis, ad vindicanda legibus scelera populi consensus evigilaret.

18. Erant in consule Calpurnio multæ magnæque corporis et animi dotes, nisi avaritia corrumperentur. Cetera patiens laborum, providus, impiger, bellum acriter parabat. Jam ne senatu quidem contante, exercitus qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium et alia, quæ bello usui forent, decernuntur. Sall. Cic. Bruto, c. 34. Sall.

19. Hæc ubi Jugurthæ longe alia quam speraverat allata sunt, nam cuncta Romæ venalia esse pro comperto habuerat, majori metu correptus filium, et præterea duos amicorum ad senatum mittit. His quoque præcepta eadem data, quæ antea iis quos Hiempsale interfecto legaverat, ut quibuscumque volentibus accipere pecuniam largirentur. Sed irritas Jugurthæ insidias diligentia Calpurnii consulis effecit: qui legatorum audito adventu, consuluit senatum, 'recipine mœnibus legatos Jugurthæ placeret?' Senatus decrevit, 'nisi regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus proximis decem Italia decederent.' Sic illi rebus infectis domum revertuntur.

20. Consul exercitu commeatibusque paratis, legat sibi homines nobiles, principes factionum, magna in senatu auctoritate: quorum opibus, quæ deliquisset, defendi posse arbitrabatur. In his et M. Æmilius Scaurus fuit, vir eo ingenio iisque moribus, qualem supra descripsimus. Ita legionibus per Italiam Rhegium deductis, inde in Siciliam, atque ex Sicilia in Africam transpositis, acriter

Vulgatæ enim Ciceronis editiones pro *leges* præferunt *legiones*. At clarissimus Grævius ex optimæ notæ libro hunc Ciceronis locum sic refingit: *Ecquid tristis esset? an quod rejectæ auctiones essent? Immo vero*, inquit, *quod legationes*. Quærebat consul ex Granio, num ideo tristis esset, quod rejectæ, id est, dilatæ essent propter justitium auctiones. Ille respondet, Minime: sed quia rejectæ sunt a Jugurtha et spretæ legationes quæ ad eum a senatu missæ sunt. Nempe dicax ille præco salse arguebat nimis lentam senatus in tantis Jugurthæ injuriis patientiam. *Crev.*

Numidiam ingressus est, multosque captivos, atque etiam urbes aliquot in potestatem redegit.

21. Jugurtha, ubi præter expectationem arma Romana in regno, et serio bellum geri videt, ad solitas artes conversus, legatos ad consulem mittit: difficultatem suscepti belli ostendi, pecunias offerri jubet. Quibus pro animi sui vitio facile expugnatus consul, in societatem consiliorum Scaurum asciscit. Atque is, licet acerrimus antea
Flor. III. 1. regis oppugnator fuisset, magnitudine mercedis ad oblivionem pristinæ gravitatis adductus est.

Sall. 22. Nulla res majores Numidæ animos facere potuisset, neminem jam Romanum auro inexpugnabilem esse rato, postquam ille victus esset, cujus tum probatissimi mores habebantur. Igitur, qui antea pro magno ducturus fuerat, si tantummodo tempus redimere potuisset, quo interim Romæ gratia aut pretio res suas meliorem in locum reponeret, nunc, quia Scaurus in partibus esset, maxima pacis impetrandæ spe concepta, consuli significandum curat, si tuto venire in castra posset, coram de conditionibus acturum. Ita mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam, specie frumenti accipiendi, quod palam imperatum regiis legatis fuerat; revera, ut pro corpore Jugurthæ obses esset.

23. Rex in consilio pauca de rebus suis locutus, se suaque in fidem populi Romani dedere paratum fingit: cetera cum Scauro et Bestia secreto transiguntur. Postero die quasi per saturam sententiis exquisitis, rex pro consilio in deditionem accipitur: elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere, uti erat imperatum, quæstori traduntur: denique injussu populi et
Liv. Epit. senatus pax Numidæ pudendis nomini Romano conditio-
Oros. v. 15. nibus datur. His ita constitutis L. Calpurnius ad comitia
Eutrop. Sall. consulum habenda Romam proficiscitur: quia P. Nasica
Cic. Bruto, c. 34. consul diem suum obierat, vir per omnia pravis collegæ moribus dissimilis, tota vita firmus contra largitiones mu-
Diod. ap. Vales. nerum, sapientiæque deditus, quam non sermonibus tan-
Cic. Bruto, et de Off. I. 30. tum, sed magis vita exprimebat: de cetero non infacundus, hilaris, comis, et tamen auctoritatis suæ retinens: omnino dignus proavo, qui vir optimus judicatus fuerat,

et patre Nasica domoque Corneliæ, quæ summorum virorum ferax et pacis ornamenta multa tulit, et ex tribus orbis partibus partis virtute bellica cognomentis[b] illustrata est. Diod.

24. Eodem anno incendium ingens Romæ fuit, magnaque pars urbis deflagravit. Eo cum ædes Matris Deum in colle Palatino consumta fuisset, inviolata Claudiæ statua, quæ in vestibulo stabat, tum quoque admirationi hominibus fuit: sed maxime, postquam Augusti principatu, M. Servilio, L. Lamia consulibus, alio incendio iterum intacta flammis stetit. Hæc illa Claudia Quinta est, sive vestalis virgo, ut multi putaverunt, sive matrona, ut Livius memoriæ prodidit, quæ adhærentem in vado Tiberis navem, qua mater Idæa vehebatur, cum nulla juvenum vi moveri posset, in patrocinium suspectæ pudicitiæ cingulo traxisse dicitur: quo merito haud dubie statua illi apud eandem Deam, cujus suffragio casta judicata fuerat, collocata est.

Jul. Obs. Liv. xxix. 37. Val. Max. I. 8. Tac. IV. Ann. 65. Ovid. Fast. IV. 305. Auct. de Vir. Illustr. Liv. xxix. 14. Hier. adv. Jovin. I. p. 185. Sueton. Tiber. c. 2.

25. His cladibus mœstam civitatem acrius irritavit pactum cum Jugurtha fœdus, et dubitatio senatus, qui neque probare fœdi et perniciosi exempli rem poterat, neque rescindere, magno ad potentiam Scauri respectu, audebat. Sed C. Memmius tribunus plebis, frequentibus ad populum concionibus, Romani nominis ignominiam, facinora nobilium audacia avaritiaque nihil non patrantium, senatum conscientia contantem, arguens; acta consulis, quique in eadem causa essent, vehementer impugnabat, ingenio et exercitatione acer et acerbus accusator. Cujus rei fidem facit vel una ex quammultis oratio, cujus ipsa verba quia se referre Crispus Sallustius ait, ex eo[2] referemus, quem non tantum ut optimum Jugurthini belli scriptorem, sed etiam ut unum de compluribus reliquum, sequimur. Sed ille C. Memmium hunc in modum facientem verba inducit.

Sall. Sidon. Carm. II. 230. Sall.

2 Additur *Sallustio* in edd. ante Crev.

[b] *Ex tribus orbis partibus partis ... cognomentis*] Cognomenta illa indicantur a Diodoro: Hispalus, ex Hispania, Africanus, Asiaticus. *Crev.*

26. ‘Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet, opes factionis, vestra patientia, jus nullum, ac maxume, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim[c] quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde, quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignavia atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos quibus vos decet terrori esse.

27. ‘Sed, quanquam hæc talia sunt, tamen obviam ire factionis potentiæ animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suometipsi more præcipites eant.

28. ‘Occiso Tiberio Gracchο, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones habitæ sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii cædem, vestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges, et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maximas divitias esse. Tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, majestas vestra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos qui ea fecere pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnifici, sacerdotia, et consulatus, pars triumphos suos ostentantes; perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis?

[c] *His annis quindecim*] Vid. Not. ad LXI. 38. supra. *Crev.*

29. 'At qui sunt hi, qui rempublicam occupavere? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, iidemque superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita, quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnes, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.

30. 'Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt, profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri, parandi juris et majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? Atque eo vehementius, quo majus dedecus est parta amittere, quam omnino non paravisse.

31. 'Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam, non manu, neque vi; (quod magis vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est;) verum quæstionibus, et indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dedititius est, profecto jussis vestris obediens erit. Sin ea contemnit, scilicet æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ divitiæ, in rempublicam damna atque dedecora pervenerint.

32. 'Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: et illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella, atque paces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant; vos autem, hoc est, populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo impune injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt,

æquo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam.

33. 'Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quanquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiæque respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? Nam impune quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis cives vestros perperam, quam recte, fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo præstat beneficii, quam maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.'

34. Hæc atque talia sæpe ingerendo, diligentia Memmii pervicit, ut L. Cassius prætor ad Jugurtham mitteretur, eumque fide publica interposita Romam adduceret: quo regis ipsius indubitabili indicio Scaurus, et ceteri quos pecunia corruptos autumabant, convincerentur. Quorum invidiam relictus in Numidia exercitus aggravabat, plurimis et flagitiosissimis factis. Nam fuerunt, qui pecunia accepta elephantos a Jugurtha traditos, itemque perfugas ad supplicium restituerent; alii ex pacatis agris prædas agebant: ea tum avaritia veluti tabes[3] animos hominum invaserat.

Liv. Epit. Sall.

3 Ex Sall. emend. Crev. Edd. præcc. exhibent *velut rabies*.

35. Igitur Cassius prætor ex rogatione C. Memmii ad Jugurtham proficiscitur: eique, ni pareat, extrema pericula demonstrando, persuadet, 'ut semel in fidem populi Romani regno seque dedito, misericordiam ejus quam iram provocare malit.' Tandem futurum se in potestate Numida respondet: cum præter publicam fidem Cassius sua quoque privatim spopondisset, quam Jugurtha non minoris faciebat: tanta temporibus illis de sanctitate justitiaque Cassii fama erat. Quibus rebus adducor, ut hunc tam celebrati nominis Cassium, non eum esse opiner, qui paucis post annis in prælio adversus Cimbros occisus est; sed censorium illum, quem quæstionis incesti causa prætorem creatum, refectum deinde puto, quamdiu id judicium duravit; aut ab initio hac lege factum, ut, donec ea peracta quæstio esset, præturam obtineret.

36. Interea consules Romæ M. Minucius Rufus, Sp. Postumius Albinus facti.* Jugurtha humili cultu Romam adductus, cum factorum conscientia trepidaret, confirmatus ab his quos consiliorum suorum auctores habuerat, C. Bæbium tribunum plebis magna mercede emit, cujus impudentia tutus contra jus pariter injuriamque foret. Sic omnia iterum Romæ, secus atque existimatum fuerat, seditionibus discordiisque permisceri cœpere. Cum Oros. v. 15. enim C. Memmius productum ad Rostra Jugurtham in- Sall. dicare juberet, cujus ope consilioque tam scelesta patra- Liv. Epit. visset; jamque nemini dubium esset, quin multi senatores Sall. nominarentur: C. Bæbius tacere Jugurtham jussit, et populo nequicquam tumultuante intercessio valuit.

37. Tum vero confirmatus animi Numida, quod nihil non pecuniæ cedere videret, adeo priorum facinorum pœnam non timuit, ut in ipsa urbe novum parricidium committere non dubitaret, Massiva patruele tollendo. Hunc Liv. Epit. Gulussa Masinissæ filio procreatum (quippe dedita Cirta, Flor. Sall. cum in partibus Adherbalis fuisset, Romam profugerat) Sp. Albinus consul instigabat, 'ut inviso ac jacente Jugurtha, regnum Numidiæ ab senatu peteret:' non tam regulo consulens, quam cupiditate belli concitandi, quod,

* A. U. C. 642. A. C. 110.

Jugurtha minime cessuro, certum,[4] et se duce gerendum videbat. Nam M. Minucio Macedonia, Sp. Albino Numidia provincia evenerat. Jugurtha postquam, quid ageretur, animadvertit, haud contanter immisso percussore conficit æmulum.

38. Deprehensus qui cædem fecerat, multis hortantibus, indicium profitetur. Bomilcarem Jugurthæ familiarem facinus mandasse ostendit. Nomen Bomilcaris, quanquam comes ejus esset, qui Romam fide publica venerat, magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium, recipitur. Vades ex amicis regiis quinquaginta dantur. Fervente judicio, Jugurtha in maximis angustiis constitutus, quod omnia expertus, gratiam atque pecuniam suam inferiorem invidia facti sentiebat, cum diu agitasset, utrumne vades prodi, an vero Bomilcarem deseri satius foret, postremo Bomilcarem clam in Numidiam dimittit, neminem posthac jussis suis obtemperaturum ratus, si hic hujusmodi ex causa plecteretur.

39. Ne sic quidem satis extricatus, (habent enim hoc scelera, ut facinorosos magis magisque terrore et incommodis implicent,) cum ablegato Bomilcare in se recidisse periculum animadverteret, capitis enim anquiri cœperat, ex urbe fuga sibi consulere coactus est. Fertur, cum egressus Roma esset, sæpe eo respectasse tacitum: postremo hæc ipsa verba protulisse: 'O urbem venalem, et cito perituram, si emtorem invenerit!' Senatus, comperto regis abitu, Italia eum decedere jussit.

Liv. Epit. Oros. Flor. Sall.

40. Hæc altera bellandi causa cum extitisset, fœdus Calpurnianum rescinditur: Sp. Albinus paratis omnibus cursum adornat in Africam, eo diligentius, quod comitiorum tempus haud longe aberat, ad quæ redeundum ipsi Romam erat. Sed huic uti maturare bellum, ita Jugurthæ trahere consilium erat, omnique modo properantiam consulis remorari. Quapropter modo legatos de deditione mittebat: modo negabat infestis sibi Romanis salutem suam credere posse: interdum cedebat, cum hostis instaret, ducendi temporis gratia: mox, ut suorum animos confirmaret, ultro instabat.

Flor. Eutrop. Sall.

4 *Futurum* Clcr. *Ceterum* reliquæ edd. ante Crev.

41. Inter hæc ludibria, cum dies comitiorum adventarent, Albinus nulla re gesta, exercitum Aulo fratri, quem sibi legaverat, tradit: deinde Romam proficiscitur: non intactus suspicionibus, quasi et ipse pecunia magis, quam alia arte regis, otiosum imperium exegisset. Comitiorum tamen tribunitiis seditionibus prolatum tempus est: quia P. Lucullo et L. Annio tribunis plebis continuare magistratum cupientibus collegæ acriter resistebant.

42. Hanc inter moram A. Albinus, qui exercitui Numidico præerat, cum quadraginta millibus armatorum instructus, rei alicujus ad gloriam aut opes insignis patrandæ occasionem sibi a fortuna patefactam arbitraretur, mense Januario ex hybernis milites evocat: magnisque itineribus ad oppidum Suthul, in quo thesauri regis asservabantur, ducit. Quod licet loco atque tempore anni tutum oppidum erat, (nam in prærupti montis extremo situm limosa planities hyemantibus aquis effecta palude clauserat,) tamen operibus circumdare Aulus instituit: sive formidinem injecturus regi; sive, quod thesauros ibi conditos sciret, cupidine obcæcatus, oppidi potiturum sperabat.

Oros. Sall. Oros. Sall. Sen. Epist. 114. Sall.

43. Hæc ubi Numidæ intellecta temeritatem imperitiamque hominis detexerunt; quo magis vanitatem aleret, mittit alios super alios cum mandatis humilibus legatos: ipse, tanquam congressum metuens, per impedita loca cum exercitu incedebat. Postremo spe quæstuosissimæ pactionis Aulum inducit, ut relicto Suthule, se veluti per formidinem in interiora regni cedentem insequatur: ita minus emanatura consilia sua et simulationem esse. Interea per homines talium artifices, non die non noctu intermissis solicitationibus, magnam exercitus Romani partem ad proditionem emercatur: denique paratis, ut optaverat, omnibus, obscura nocte castris legati multitudinem Numidarum subito circumfundit.

Flor. Sall.

44. Percellit insolita res et inexpectata animos omnium: discurritur; trepidatur: neque manere præsens periculum, neque fugere alterius periculi metus sinit. Inter hæc ex iis quos, donis ac promissis Jugurthæ, fidem mutasse diximus, cohors una Ligurum, turmæ duæ Thracum

palam ad regem signa transferunt: et a centurione primi pili tertiæ legionis, per munitionem quam tuendam acceperat, locus introëundi hostibus datur. Ita captis castris, Romani milites, plerique abjectis armis, alii præ metu, nonnulli voluntaria fuga, proximum collem petunt: eo paucioribus desideratis, quod inter tenebras tutius evadebant, Numidæque prædæ castrorum intenti erant. Infelici prælio postridie turpior pax adjicitur. In colloquio Jugurtha, cum 'in sua manu esse' dixisset, 'omnes ferro et fame conficere;' adjecit, 'casuum humanorum memorem sub jugum eos mittere velle, cetera incolumes, sed hac lege, ut intra dies decem Numidia decedant.' Quæ tametsi turpitudinis et ignominiæ plena erant, ab hominibus nihil ante vitam ponentibus accepta sunt.

Liv. Epit. Eutrop. Oros. Sall.

45. Hæc Romam perlata, civitatem in mœrore atque metu posuerunt: aliis dedecore imperii, plerisque periculo anxiis. 'Quid enim non ausurum Jugurtham, tanto animo virum, tanta militiæ et hostis peritia? Nihil illi occultum esse, nihil impervium: aurum habere, et artem utendi: neque nescire, cognitis et principum et populi Romani moribus ingeniisque, adversus quos ferro melius, adversus quos pecunia pugnet.'

46. Crescebatque in dies solicitudo, quod incrementa ejus frequentibus nuntiis, et ferme, ut mos e longinquo, in majus audiebantur: 'neque unam aut alteram gentem, sed universam pæne Africam a Romanis deficientem regno suo junxisse.' Ideo querelæ et convicia omnium in A. Albinum ferebantur: præcipue frementibus, qui bello res præclare gesserant, 'quod contra decus patrium, cum arma haberet, ignominiosis conditionibus quærendam salutem existimasset.'

Oros. Sall.

47. His rebus impulsus Sp. Albinus, quo magis ab invidia fraternæ culpæ se abjungeret, senatum de fœdere Numidico consulit: ipse intentissima cura supplementum exercitui parat: ab sociis et nomine Latino auxilia evocat, in Africam secum portaturus. Ab senatu, quemadmodum sæpe alias, et nuper factum fuerat, decernitur, 'suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri.' Spurius in Africam paucis diebus reversus, quanquam arderet cu-

Liv. Epit. Marcel. xxv. 35. Sall.

piditate fraterna delicta per virtutem emendandi, tamen, quia veteres copias non fuga tantum, sed etiam corrupta disciplina enervaverat, nuper paratas tribuni plebis deportari vetabant, nihil moliri ausus, in provincia, quo ex fœdere Auli deductus exercitus fuerat, hybernavit.

48. Interea Romæ a C. Mamilio Limetano tribuno rogatio promulgatur, 'uti quæratur in eos quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus aut imperiis pecunias accepissent; quique elephantos, quique transfugas tradidissent; postremo, qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent.' Magnum ea promulgatio terrorem Patribus objecit, quorum multi affines illi culpæ erant; alii, ne quanquam innocentes invidia opprimeret, metuebant. Igitur summo omnium conatu præsidia contra parabantur: non palam, ne fœdissima delicta defendere viderentur, sed dissimulanter per homines maxime Latini nominis et socios Italicos impedimenta struendo legi, quam coram populo placere sibi dictitabant. Cic. de Nat. Deor. III. 30. et Bruto, c. 33. Sall.

49. Sed incredibili studio plebis perlata rogatio est: tres quæsitores constituti. Neque M. Scaurus, (qui, ut inter illos crearetur, effecerat, licet eodem crimine contactus,) obstare potuit, quominus aspere violenterque ea quæstio exerceretur. Quin et ipse, quamvis periculum effugerit, probra tamen audiit, ab inimicis contumeliose exagitatus. Certe, cum sub idem tempus nonnullam haberet invidiam ex eo quoque, quod bona Pompeii Phrygionis, hominis locupletis, sine testamento possederat, in judicio L. Calpurnii Bestiæ, cum inter advocatos ejus sederet, et forte mortuus efferretur, accusator Bestiæ C. Memmius, 'Quid sedes,' inquit, 'Scaure? mortuus rapitur. Vide si possis esse possessor.' Cic. de Or. II. 70.

50. Ceterum et L. Bestia, et eodem crimine multi præterea clarissimi viri ceciderunt. Judices enim Gracchani erant: et instabat urgebatque populus, lætus occasionem sibi premendæ nobilitatis præbitam. Nam eo partium[5] odia processerant, ut major ad illa plerumque, quam ad Cic. Bruto, c. 34. Sall.

5 In edd. ante Crev. verbo *partium* præponitur *velut*.

Cic. Bruto, c. 33.

utilitatem reipublicæ respectus haberetur. Primus post Romam conditam eorum qui in collegio sacerdotum essent, C. Sulpicius Ser. F. Galba, cum pro se ipso dixisset, publico judicio damnatus est.

c. 34.

51. Præterea consulares quatuor eadem tempestas oppressit. L. Calpurnius, Sp. Albinus, ex causis quas ante memoravimus, damnati sunt. C. Catonem cum L. Opimio in legatione fuisse putem, tantoque cupidius condemnatum, quo ne L. Opimius, super omnes ob C. Gracchi necem plebi invisus, elaberetur. Neque dubitabatur, quin pecuniam a rege Jugurtha, ad quem legatus iverat, accepisset. Ceterorum quoque talia delicta erant, ut, si justitia magis quam odio commodata tanta severitas foret, ne ipsi quidem queri potuerint, quod bonis et civitate pellerentur. Opimius post senectam in contumeliis odioque hominum exactam, in Dyrrhachino littore sepulchrum desertissimum nactus: Cato, cum solum vertisset, Tarracone consedit, ejusque civitatis civis effectus est. Magnum enim ibi Catonum nomen, jam a censorii Catonis Hispaniensi imperio, magnæque clientelæ erant.

Vell. ii. 7. Cic. pro Sext. c. 67. et in Pis. c. 39. Ascon. in Pis. Plut. C. Grac.

Cic. pro Sext. pro Balb. c. 11.

52. Cum tot nobilium hominum clades profectæ ab aviditate opum essent, cujus utique rei minor fit æstimatio, si luxus, cui potissimum opes inserviunt, recidatur: motum sub eadem tempora P. Licinium[m] Crassum cognomento Divitem apparet, de cœnis et sumtibus legem promulgasse. Ea tanto optimatium applausu excepta est, ut, licet nondum ex more confirmata trinundino erat, senatusconsulto ab omnibus juberetur haud secus observari, quam si a populo jam probata jussaque esset.

Macrob. Sat. ii. 13.

53. Eadem propemodum, quæ antiquiore, sed desueta, lege Fannia, continebantur, cujus pleraque capita per omnes deinde leges ambularunt: ‘ ne quid volucrum poneretur, præter unam gallinam, quæ non esset altilis. Kalendis, Nonis, nundinis Romanis, cuique in dies singulos triginta duntaxat asses[n] edundi causa consumere liceret.

Plin. x. 50. Macrob.

[m] *Motum sub eadem tempora P. Licinium*] Hic profecto deest aliquid. Freinshemius scripserat *his causis motum;* vel aliud quid simile. *Crev.*

[n] *Triginta duntaxat asses*] Septem sestertios cum dimidio, id est, non totos 2. argenti grossos.

Ceteris vero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, quam carnis aridæ pondo tria, et salsamentorum pondo libra, et quod ex terra, vite, arboreve natum esset. Ludis Romanis, item ludis plebeiis, et Saturnalibus, et aliis quibusdam diebus, centenos asses' Fannia lex indulserat. Id a Licinio servatum: additumque, 'ut nuptiis ducenos liceret impendere.' A. Gell. II. 24. Cic. ad Fam. VII. Ep. 26. Fest. in voce *Centenariæ*; Gell.

54. Non diuturnior huic, quam prioribus aliquot legibus, observantia constitit. Jam enim adolescebat Rullus, qui non jam gallinas et ejusmodi nugas, sed solidos apros in epulis apponere doceret: jam Lucullus, qui pro centussibus, cum paucis convivis subito se offerentibus ducenis sestertiis[o] cœnaret. Quæ si ad nostræ pecuniæ nomen et æstimationem redigantur, thalerorum imperialium millia amplius quinque conficiunt. Sed et intra decennium jussu populi, agente tribuno plebis Duronio, lex abrogata est. Plin. VIII. 51. Plut. Lucull. Val. Max. II. 9.

55. Consules interea Q. Cæcilius Metellus, M. Junius Silanus, cum de provinciis retulissent, Metello Numidia et Jugurthinum bellum obvenit:* Silanus accepit Galliam, quia M. Minucio proconsuli prospere contra Thracicos populos rem gerenti prorogari in Macedonia imperium placuerat. Neque nulla causa erat, cur Narbonensem Galliam senatus provinciam consularem decerneret, quod in eam regirasse Cimbri ferebantur, qui post Carbonis consulis cladem, cum ex Noricis in Italiam irrupturi timerentur, alio averterant impetum, in Gallia, deinde Hispania, quærendis sedibus intenti. Sed istis populis, ut quisque possidebat, acriter fines suos tutantibus, exclusos petere Romanam provinciam fama nuntiabat. Sall. Pigh. Ann. Flor. III. 3.

56. Cum igitur duo gravia bella, alterum in manibus, alterum in expectatione, essent; intentiore cura consules agebant: etiam senatu populoque ad censenda quæ tem- Sall.

Centenos asses; amplius senos argenti grossos. Ceterum in exponendis legis Liciniæ capitibus non plane consentiunt inter se Gellius et Macrobius. Id disceptandum iis relinquimus, qui rem tanti esse duxerint. *Crev.*

o *Ducenis sestertiis*] Sive, ut Plutarchus expressit, drachmis 50000. quæ redeunt ad marcas argenti nostrates 781. uncias 2. *Crev.*

* A. U. C. 643. A. C. 109.

Cic. Bruto, c. 85. pus postularet pariter promtis. Igitur cum de republica graviter accurateque verba fecissent, milites, commeatus, cetera quæ militiæ usus desiderat, liberaliter decernuntur: Cic. pro C. Corn. ap. Ascon. et ne quid usquam rebus gerundis impedimento esset, leges aliquot, quæ de stipendio militum æra minuebant, aliove quo modo adversæ delectibus erant, auctore senatu Sall. abrogantur. Etiam socii senatus populique Romani jussa non exequuntur tantum alacriter, sed sæpe antevertunt, cum et nomen omne Latinum Italicique socii præsto essent ad imperia, et ab regibus auxilia ultro mitterentur.

57. Ita Q. Metellus, delectu diligenter habito, cum legatos ex usu magis quam ambitiose legisset, C. Marium, c. 50. P. Rutilium, quorum cognita virtus et abstinentia erat, c. 43. in Africam navigavit: magna omnium spe, quod belli artibus egregius, et adversus avaritiam firmus erat: ad quam præcipuam, aut solam causam, omne quod in Numidia acceptum dedecus detrimentumque fuerat, referebatur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXV.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

1. Q. Metellus, cum in provincia Sp. Albini proconsulis corruptissimas ignavissimasque copias accepisset, prius contra vitia militum, quam arma hostium certandum sibi statuit: Scipionis imitatione, cui ad Carthaginem, deinde iterum ad Numantiam, eadem ratio fuerat. Idcirco, licet mora comitiorum imminutum imperii sui tempus, et civitatem, quid acturus contra Jugurtham esset, impatienter expectare sciret; nihil antiquius habuit, quam ut ab otio et mollitie exercitum ad patientiam laboris et operum, et disciplinam majorum revocaret. Sall. Jug. c. 44. Val. Max. II. 7. Front. Strat. IV. 1. Sall.

2. Quod sane difficile inceptum, neque minus arduum, quam si validissimos hostes vi fregisset, eo temperamento comitatis et rigoris ad exitum perduxit, ut hinc quoque virum se magnum nullique sæculi sui secundum approbaret. Ante omnia edixit, ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet: neve alio cibo, quam carne assa elixave miles uteretur: lixas etiam expulit castris: gregariisque militibus, ne quis jumentum servumque in agmine aut castris haberet, interdixit. Cetera deinde arte magis quam vi correcta. Frequentibus itineribus, et stativorum accurata munitione desidiam expugnavit: signa sequi, ordines servare, cibum et arma ferre, quod ipse lo- Eutrop. Vell. II. 11. Sall. et Val. Max. et Frontin.

cis omnibus sedulus et frequens custos adesset, pudore coëgit: et ut omnes intelligerent, non plus a militibus exigere imperatorem, quam in se suosque statueret, adolescentem filium, cum secundum leges in contubernio suo habere posset, in ordine mereri maluit. His rationibus effectum est, ut neque cruentum aliquid in milites faceret, et tamen exercitum, tanquam miraculo immutatis moribus et animis, brevi confirmaret.

Front. Strat. IV. 1. 11. Eutrop. Sall.

3. Jugurtha rebus his auditis in magno terrore erat: verumque aliquando ducem, ferro pariter ac auro invictum, venisse intelligebat. Nam de disciplina viri frequentes accipiebat nuntios; integritatem ipse, cum Romæ fuisset, cognoverat. Igitur non jam per simulationem legatos de deditione mittit: 'si vita sibi liberisque detur, cetera in potestatem populi Romani tradere paratum.'

Oros. v. 15. Sall.

4. Non erat ignota Metello Numidicorum ingeniorum mobilitas. Igitur adversus hominem dolosum dolis uti non dedecorum existimans, legatos alium alio loco ac tempore tentat. Ubi patefacere corruptioni animos videt, promissis onerat: et, ut regem vivum maxime, aut saltem mortuum tradant, paciscitur. Alia deinde pro consilio nuntianda regi cum mandasset, homines dimittit: paucis post diebus ipse cum exercitu insequitur.

Flor. III. 1. Front. Strat. I. 8. Sall.

5. In Numidiam cum esset ventum, omnia in pacis faciem composita apparuerunt. Prodibant obviam præfecti regii, frumentum advehebant atque commeatum, omnia quæ imperasset facturos esse confirmabant. Tanto providentius incedendum sibi consul rebatur: nec enim, quam cum acri et callido hoste negotium esset, nesciebat. Igitur cum expeditis cohortibus, funditorumque et sagittariorum delectis ipse ducebat agmen; C. Marius cum equitatu claudebat: latera tribuni legionum et præfecti cohortium, cum auxiliariis equitibus intermixtoque velitum numero, tutabantur: ut adversus Numidas equites, velox ad invadendum refugiendumque genus, undecumque apparuissent, parata ac disposita manus esset. Interea Vaccam, opulentam foro rerum venalium urbem, præsidio occupat: simul patientiam gentis explorans, simul opportunitate loci invitante: multi enim ibi etiam Italici generis homi-

nes et mercabantur et colebant, quorum frequentiam commeatui, et jam pacatis munimento, fore confidebat.

6. Ibi dum frumentum, et alia quæ bello usui sunt, imperantur, novi ab Jugurtha cum iisdem mandatis legati veniunt: eademque consulis arte corrupti ad regem remittuntur. Front. Sall. Jugurtha postquam sibi neque dari pacem neque negari, bellum tamen re ipsa geri videt, amissa maxima urbe, regni parte non contemnenda hostibus quasi per otium explorata, solicitatos Numidarum animos; salutem armis defendere statuit, non sine magna spe victoriæ, quod, per loca difficilia Metellum incedere, per speculatores cognoverat.

7. Pergenti ad ulteriora necessario transeundus collis erat, oleastro myrtisque et quæ alia arido solo gignuntur consitus. Hunc Jugurtha, cum per occultos calles Metellum antevenisset, cum suis insidet, late diductis ordinibus, ne species exercitus venienti objiceretur. Nec tamen ita tegi humilitate stirpium poterat, quin Romani ab edito monte descendentes, quid rei esset, agnoscerent. Sistit agmen Metellus: et dextro latere, quod objectum hostibus erat, triplicibus subsidiis firmato, funditores et sagittarios gravis armaturæ manipulis permiscet: equitatus in cornibus locatur. Sic instructa acie, milites pro tempore breviter cohortatus, in planitiem, quæ a monte ad fluvium Muthul per millia ferme passuum viginti[a] protenditur, descendit.

8. Cum ad hæc Numidæ nondum moverentur, Metellus lassitudinem sitimque militum expectari sentiens, P. Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmittit ad flumen, ut castris locum caperet: ipse cum sinistræ alæ equitibus agmen suorum antecedit: reliquæ copiæ cum legato Mario subsequuntur. Jugurtha, qui suos, donec totus Romanorum prætergressus exercitus esset, quietos continuerat, bis mille peditibus ad mon-

[a] *Per millia ferme passuum viginti*] Septem prope leucas nostrates. Sed, ut optime observat nuperus notularum in Sallustium auctor, quæ infra narrantur facta a Rutilio, qui a monte ad vicina fluminis pervenit, et inde ad Metellum rediit eodem die, suspicionem movent errorem hic esse in numeris. Legendum censet Ciacconius *millia passuum III.* vel *VII.* Crev.

tem, unde Romani venerant, occupandum missis, ne hostes eo se recipere possent, ubi adesse tempus incipiendæ pugnæ putat, signo celeriter dato, quam maximum potest terrorem locis omnibus infert.

9. Numidæ jam ante a rege docti, alii terga hostium cædunt, alii lateribus circumfunduntur: missilibus maxime rem gerunt: quoties impressionem Romanus eques faceret, solutis ordinibus in diversam fugam effusi, deinde recedentibus iterum instantes. Quod si pertinacius insequebantur, eos longius a suis avulsos facile circumveniebant, multitudine superiores, et eo quod assueti Numidarum equi per plana, per aspera, pariter usui erant; Romanos asperitas et insolentia locorum morabatur.

10. Hæc facies pugnæ cum magna parte diei tenuisset, omnibus æstu et labore defessis, velut tacitæ induciæ esse cœperunt: spatiumque Metello fuit, vario prælii genere distractos ordines componendi. Quod ubi factum, multisque suis cohortationibus redintegratos militum animos videt; quatuor cohortes legionarias adversus Numidicum peditatum constituit, cujus pars magna pugnando defatigata superioribus locis consederat. Neque Jugurtha ullum boni ducis aut militis officium prætermisit: artibus belli par Metello; natura loci superior: sed virtute militum vincebatur. Vesperascente jam die Romani, quibus una hæc salutis via supererat, ne ab hostibus velut obsessi, rerum omnium, et præsertim aquæ penuria fatiscerent; vi magna connisi, superioribus locis hostem expulere. Hic finis prælio fuit: majori exercitus ob victam molestiam gaudio, quam jactura Jugurthini militis, qui levis et expeditus, per notas regiones, labore pugnæ languidos, et locorum imperitos, facillime evadebat.

11. Interea Bomilcar, ex præcepto regis, cum elephantis et parte peditatus Rutilium lento gradu assecutus, castra communientem aggreditur. Jam et Rutilius aciem struxerat, pulvere quem adveniens hostis excitabat, præmonitus. Idcirco pugnandi mora nulla fuit: sed elephanti ramis arborum, quæ propinquis flumini locis frequentes enatæ fuerant, impediti disjectique, facilem Romanis victoriam præbuerunt. Capti quatuor: reliqui omnes,

haud pauciores triginta, occisi. Numidæ, qui spem omnem non in sua virtute, sed ferocia et robore belluarum habebant, iis circumventis, in pedes se conjecerunt.

12. Rutilius fugatis hostibus, de imperatore, et qui apud eum remanserant, anxius, quanquam fessos opere castrorum et prælio milites, eadem qua venerat via, reduxit. Res optime cogitata propemodum tristem eventum habuit. Occurrente Metello, cum per obscuram noctem utrimque Jugurtha adesse crederetur, pernicioso errore ad manus esset ventum, ni præmissi equites explorata cognitaque omnia retulissent. Ita majus ex vana solicitudine gaudium fuit.

13. Metellus duobus præliis eadem die victor, donatis laudatisque militibus, cum minime fractum animo regem in locis saltuosis atque munitis novas cogere copias cognovisset; de ratione belli consilio habito, ab acie ac præliis, unde sibi pæne plus incommodi, si vinceret, quam Jugurthæ, si vinceretur, foret, ad populationem agrorum se rationesque suas transfert: non alio atque speraverat, eventu. Quippe Numidæ, postquam late omnia vastari, vicos, castella, oppida infirmiora, capi incendique, puberes interfici, cetera prædæ militum cedere, eaque tantum non præsente et inspectante Jugurtha fieri vident; Metello se suaque omnia dedere, frumentum, obsides, alia quæ imperasset dare, præsidia locis quibus illi placuisset accipere, passim cœperunt.

Liv. Epit. Oros. Sall.

Liv. Epit. Flor. III. 1. Sall.

Oros. Sall.

14. Id acerbius Jugurthæ quam prælium male pugnatum accidebat, reputanti opes suas et famam, in qua plurimum esse sciebat, sibi quotidie minui; Metello augescere. 'Si cessaret, brevi omnes et omnia victoris fore; sin prohiberet, ire se cogi qua Metellus præcederet, et quem fuga elusurus fuerat, insequi. Quam deinde spem haberet, cum incondita multitudine, ubi Romanus optasset, certaturus; qui loco sibi opportunissimo florentes et veteranas copias amisisset!' Etenim post adversam pugnam Numidæ ad sua quisque dilapsi erant: quod moribus gentis licitum; delecti tantum equites regem in fuga comitantur.

15. Igitur, quod ex præsentibus optimum videbatur,

exercitum plerumque aliis locis habebat: ipse cum lectis equitibus Romanum agmen sequebatur, carpebatque, multis hostium, ut forte palantes adipisci poterat, interfectis. Homines enim et equi velocissimi, etiam cum longe abesse crederentur, nocturnis itineribus per avia plerumque loca, securis et animo vacuis superveniebant. Adversus hæc incommoda Metellus providentia et disciplina pugnabat, vetito vagari milite; et, sive lignatum aquatumve, sive ad alios usus proficiscendum esset, provisis armatorum præsidiis. Quæ ubi Romæ sunt audita, senatus supplicationes ob res a Metello gestas decrevit: læta civitate, quod labantem priorum ducum socordia[1] disciplinam famamque vir egregius restituisset.

16. Dum hæc ad meridiem geruntur, gravioribus Cimbrorum armis septemtrio inhorruit: haudquaquam pari
Flor. III. 3. consulis alterius fortuna. Quippe M. Junius Silanus, cum ad eum in Galliis castra habentem legati Cimbrorum venissent, si agri darentur, manus et arma sua Romanis auspiciis offerentes, 'neque agros dare populum Romanum, neque illis auxiliis indigere,' responderat. Illi vi tentantes quod impetrare precibus nequiverant, egredien-
Liv. Epit. tem contra consulem signis collatis fundunt fugantque.

Vell. Ascon. in Or. pro Cornel. Liv. Epit. Flor.

17. Deinde, cum ab hoc successu majorem cupitis potiundi spem concepissent, ad senatum quosdam ex principibus legant: qui 'pacatis animis venientis a consule coactos ad prælium' dicerent, 'postquam certiora quam vellent adversus Romanos experimenta virtuti dedissent, non ignavos aut inutiles futuros socios, sedes tantum et agros, unde se suosque alerent, velut in stipendium poscere.' Senatus, sive avaritia principum, sive prælio victi quod dedissent potius necessitatis quam beneficii specimen prælaturum arbitrati, legationem irritam dimiserunt.

Eutrop. Jornand. c. 52. Sex. Ruf. Liv. Epit. Ammian. XXVII. 8.

18. Cimbricum bellum infelicius gestum bonæ sub idem tempus M. Minucii res consolabantur. In Thracia enim ad Hebrum flumen Scordiscorum et Triballorum ingentes copias fuderat: cum victoriam arte adjuvisset. Numero enim suorum diffisus, nam et Daci hostibus auxilio vene-

1 *Vecordia* edd. ante Crev.

rant, sub tempus prælii fratrem cum æneatoribus et parva equitum manu per occultos tramites circummisit: ut pugna cœpta, concinentibus æneatoribus, a tergo Thracum se ostenderet. Id ex composito factum, cum, jugis montium resonantibus, simul conspectus pulvis terrorem magni adventantis exercitus inferret, hostes in fugam compulit. Front. II. 4.

19. Sed tamen paulo post, nulla vi hominum, ceterum natura cœli et locorum, mediocris accepta clades est; dum victoriæ fructum avidius prosequente proconsule, ne hyberna quidem expeditione abstinetur. Nam post prosperam dimicationem omnia, quæ in citeriore Hebri ripa erant, depopulatus, ipsum quoque flumen, jam gelu constrictum, transire cum exercitu ausus est. Ibi glacie rupta, haud contemnenda manus militum interiit. Flor. III. 4.

20. Eodem anno contra Lusitanos a Servilio Cæpione prospere dimicatum: sed in Hispania citeriore L. Calpurnius Piso interfectus est. Ejus Pisonis laudata continentia est, tam religiose diligentis, ut annulo inter exercendum fracto, artifici sellam Cordubæ in foro poni, auroque palam appenso, præsentibus omnibus annulum fieri jusserit. Scilicet cum L. Pisonis filius esset, qui primus legem de repetundis tulit, non modo crimen a sese, verum etiam suspicionem omnem amoliri debere existimabat. Eutrop. Cic. in Ver. IV. 25. Appian. Iber. Cic.

21. Cum ita foris temperati lætorum tristiumque eventus essent, ut plura tamen prospera nuntiarentur, (nam et in ulteriore Hispania Lusitanos Servilius Cæpio vicerat,[b]) Romæ censoris atque tribunorum plebis contentionibus inquieta pars anni fuit. M. Æmilius Scaurus, cum mortuus in magistratu collega M. Livius Drusus abdicandi necessitatem imponeret, contra mores magistratum retinebat. Sed ad extremum tribunis carcerem minitantibus cessit. Æmilia tamen via censuræ ejus monumentum est, et pons Mulvius. Pontem Mulvium, quod antiquior ejus memoria est, refectum a Scauro, quam factum, verius apparet. Viam primus stravit: eamque per Pisas, et Lunam, et Sabbatia vada Derthonam perduxit: nam, quæ Eutrop. Fasti Capit. Plut. Qu. Rom. c. 50. Auct. de Vir. Illustr. Ammian. XXVII. 6. Liv. XXVII. 51. Strab. V. p. 217. Liv. XXXIX. 2

[b] *Nam et in ulteriore Hispania Lusitanos Servilius Cæpio vicerat*] Hoc jam c. præcedenti memoratum fuerat. *Crev.*

Flaminiæ committitur Æmilia via, eam M. Lepidus consul a Placentia Ariminum fecit: cum in Flaminia munienda C. Flaminius collega Lepidi occupatus esset. Sed et Mentis ædem ab hoc Æmilio Scauro dedicatam inter censoria ejus opera retulerim.

Plut. de Fort. Rom. c. 17.

Sall.

22. Q. interea Metellus in Numidia rebus prosperis, et cognito quæ de se fama in urbe esset, alacer, divisis cum Mario copiis, ita incedebat, ut, utri hostes supervenissent, promte succurri ab altero posset. Ita vastabatur late Numidia, neque Romanos invadendi hostibus opportunitas dabatur, licet impigre quidlibet tentante Jugurtha. Ille quacumque iturum Romanum senserat, pabulum et fontes aquarum corrumpere: sæpe Metello, sæpe Mario se objectare; deinde post levem impressionem in colles recedere. Ita prælii copiam impar viribus non faciebat: tantummodo hostem, quibus poterat modis, ab incepto remorabatur.

23. Metellus arte Jugurthæ fatigatus, ad obsidionem validæ cujusdam urbis animum applicat: quo vel defensa a rege, occasio pugnandi; vel relicta, pretium operæ victoribus foret. Ideo Zamam versus, quæ caput circa regionis erat, cum exercitu proficiscitur. Id ubi Jugurthæ perfugarum indicio patefactum est, magnis itineribus prægressus, oppidanos confirmat, et ad virtutem cohortatur: 'se, ubi res poposcisset, in tempore affuturum. Interim præsidio relinquere transfugas: hos, certo apud Romanos exitio proposito, seque et urbem pertinacissime defensuros.'

24. Ipse in loca quam maxime occulta digressus, cum Marium ex itinere frumentatum mitti cum paucis cohortibus cognovisset, per noctem Siccam advolat, quæ prima post adversam pugnam a se defecerat: et egredientes jam porta Romanos nactus, cum delectis equitibus incursat. Simul magna voce Siccenses hortatur, ut a tergo Romanos aggrediantur; veniam præteritorum, et insuper præmia abunde pollicitus: non vano apud levissimam gentem consilio, ni Marius educere suos properasset, præelioque cœpto, Numidæ, frustra retinente Jugurtha, postquam aliquos videbant cadere, profugissent.

25. Jam ad Zamam castra Metellus posuerat, adven-

tuque Marii acriter cœpta oppugnatio. Neque segnius obsessi certabant: tamen, quia sagittis et fundis maxime res gerebatur, quibus validior, cum sursum mittuntur, impetus, prono jactu languet; pro meliore Romanis pugna erat: quorum et pauciores vulnerabantur, et, quod maxime opus erat, hostes a pinnis haud difficulter defendebant.[c] Claud. Quadr. ap. Gell. IX. 1.

Dum ita ad muros certatur, intentique eventui qui ad tuenda castra relicti fuerant, custodiam negligunt, Jugurtha ex improviso cum magnis copiis irrumpit. Vulnerantur cæduntur que complures: cetera turba ad urbem, ubi Metellus pugnabat, fugam intendit. Nec amplius homines quadraginta restiterunt, Romanæque virtutis memores, cum editiorem paulo locum occupassent, non potuerunt expugnari. Propere missum a Metello quod aderat equitum, et statim C. Mario duce sociorum cohortes, Numidam exturbarunt castris: ibique, quia vallum et angustiæ portarum morabantur fugam, non exigua Jugurthæ militum cædes fuit. Ita neutri imperatorum eo die,[2] quod conatus fuerat, perficere concessum: urbemque Jugurtha, Metellus castra tenuit. Sall.

26. Postero, dispositis diligenter omnibus, et equitatu pro castris locato, Romanus ad oppugnationem redit. Quam ubi commissam esse ex clamore et tumultu rex cognovit, subita iterum impressione primos quosque turbat. Subveniunt alii, neque procul muris equestre prælium conseritur, ancipiti Marte, quia Numidas, ne suo more statim terga darent, peditibus intermistis rex firmaverat. Hæc omnia cum in conspectu oppidanorum fierent, eveniebat, ut, ubicumque vacuum a periculo tempus nacti essent, eam in partem omnes se converterent.

27. C. Marius, postquam ex vocibus et nutu et agitatione corporum, toto animo in id spectaculum intentos

2 *Ea die* edd. ante Crev.

[c] *Defendebant*] Removebant, fugabant Romani oppidanos a pinnis. Observat Gellius usum esse hic Claudium Quadrigarium verbo *defendebant*, non ex vulgari consuetudine, sed admodum proprie et Latine. Nam defendere et offendere inter se adversa sunt: quorum alterum, nempe offendere, significat ἐμποδὼν ἔχειν· alterum, scilicet defendere, ἐκποδὼν ποιεῖσθαι. *Crev.*

esse apparebat, consulto remisit pugnam, quasi difficultate incepti deterritus: deinde illis, studio spectandi, et cura popularium pugnantium, sui periculi oblitis, subito magna vi suggreditur. Neque multum abfuit, quin scalis admotis, priusquam animadverterent obsessi, miles in murum eniteretur. Repulsus tamen est, et, quia nox jam aderat, quies pugnandi locis omnibus facta. Consul, intellecto frustra se hoc consilium volvere, quod neque capi oppidum, neque Jugurtham, nisi ex suo commodo, cogi

Flor. III. 1. ad pugnandum videbat; exacta jam æstate obsidionem

Sall. solvit: præsidiisque circum urbes quæ ad se defecerant

Appian. missis, ceterum exercitum in provinciam, qua Numidiæ

ap. Vales. Sall. proxima est, in hybernis collocavit. Ipse nihilo remissior, quam si propinquus hostis esset, tempus quod rebus gerundis incommodum erat, consiliis impendit: eaque haud minus ipsi prospera, quam inter bellandum arma, fuerunt.

28. Quippe Bomilcar spe impunitatis, et sua omnia retinendi, ad proditionem illectus, persuadet regi, 'ut missis denuo legatis, se suaque omnia in fidem Metelli

Dio ap. sine exceptione dedat.' Romanus callido consilio, non

Fulv. Ursin. simul, sed per vices, argentum, obsides, arma, elephantos tradi; captivos reddi; postremo perfugas adduci jubet.

Sall. c. 62. Omnia obedienter facta; nisi quod perfugarum pauci, simul dedi Jugurtham audivissent, in Mauritaniam ad

Oros. v. 15. Bocchum regem transierant. In ceteros (tria amplius

Sall. c. 38. Appian. millia erant, Ligures et Thraces plerique) acerbe sævitum: quibusdam manus præcisæ: pars umbilico tenus in terram defossa, jaculis appetita, deinde igne admoto exusta est.

Sall. c. 62. 29. His ita peractis regem ad se Tysdrum[d] venire imperator jubet, uti cetera mandentur. Ille conscientia et metu anxius, quem etiam ex Romanis Metelli gloriæ infensi quidam acuebant, præcipua C. Marii malignitate, quanquam omnibus ferme instrumentis belli spoliatus, ob-

Oros. sides præterea trecentos dederat, arma quam ullam aliam

Sall. spem tentare maluit.

[d] *Tysdrum*] In Sallustio legitur *Tisidium*, quod oppidi nomen prorsus ignotum est. Itaque Freinshemius ex conjectura, ut videtur, subjecit *Tysdrum*, nobilem urbem, et cujus frequens est apud antiquos scriptores mentio. *Crev.*

30. Cum his rebus gerundis circumactus annus esset, Romæ Ser. Sulpicius Galba, M. Aurelius Scaurus consulatum auspicantur.[a] Scaurus in Hortensii locum factus erat, qui designatus, morte, an alio quo casu præpeditus, magistratum non iniit. Multa deinde nuntiata prodigia. Avis incendiaria visa in urbe, buboque conspectus fuerat: et in latomiis homo ab homine adesus. Ob hoc prodigium per triginta ingenuos patrimos et matrimos, totidemque virgines, in insula Cimolia[e] sacrificatum. Nursiæ geminos mulier ingenua pepererat: puellam membris omnibus integris; puerum alvo patente, ut intestinum conspiceretur, posteriore parte solida, qui voce missa expiravit. Lacte quoque bis eo anno pluit, et inundationes magnæ fuerunt: et intumescente Pado et Arretino stagno, multa hominum millia aquis sunt obruta.

Fasti Capit. Pigh. Ann.

Jul. Obs.

31. Cum deinde consules de provinciis senatum consuluissent, quæ decretæ ipsis fuerint, in obscuro; Q. Metello imperium in Numidia prorogatum esse certum est. Quia tamen interfecto in Hispania Pisoni successisse Galbam lego, consulem Galbam, ob gravioris forte belli minas exortas, eo missum inclinat animus ut credam. Neque levis est suspicio ex rebus postea secutis, Scauro consuli provinciam Galliam evenisse. Lustrum tertium et sexagesimum his consulibus conditum esse, Capitolina marmora demonstrant. Censorum nomina ignorantur; nisi quod Q. Fabium Allobrogicum, C. Licinium Getam fuisse consentaneum est. Getam enim post censoriam notam ad censuram pervenisse supra relatum est: et Fornix Fabianus, juxta Regiam in Sacra via constructus arcus, Fabianæ censuræ monumentum est, etiam statua Allobrogici juxta posita. Ceterum hæc et alia ejus anni obscura sunt: Metelli gesta Sallustius in luce collocavit, quem nisi haberemus, neque plura neque certiora, quam de reliquis, afferre possemus.

Appian. Iber.

Sup. LXII. 27.

Ascon. in I. Act. in Verr.

32. Igitur Jugurtha renovato bello, cum vi, fraude,

Plut. Mar. c. 9. Sall.

[a] A. U. C. 644. A. C. 108.

[e] *In insula Cimolia*] Quænam sit illa insula, haud facile decernimus. Sacrum enim illud procul dubio non longe a Roma celebratum est. Nullam autem hoc nomine insulam in vicinia Romæ cognoscimus. *Crev.*

pecunia, omnes atque omnia versaret atque volveret, tandem Vaccensium principes ad occidendum Metelli præsidium impulit. Certo die, qui festus per omnem Africam lascivia et conviviis duci consueverat, eoque tegendis insidiis aptior habebatur, centuriones, tribuni, ipseque T. Turpilius Silanus,[3] quem præfectum fabrum secum duxerat Metellus, et præsidio Vaccensi præfecerat, diversi ab oppidanis invitantur: deinde, super mensas, ad unum omnes præter Turpilium interficiuntur. Sublato inde clamore, cum milites inopinato terrore perculsos, præterea inermes, et sine imperio palantes invasissent; plebs Numidarum pro levitate gentis rebus novis læta momento se aggregat. Romani plerique inulti cadunt, quia neque arma suppetebant, nec effugium usquam erat, quod Vaccenses, misso sub tempus cædis præsidio, arcem, ubi signa scutaque Romanorum erant, præoccupaverant, oppidumque undique clauserant.

33. Harum rerum nuntio præter modum affectus imperator, aliquantisper conspectu hominum caruit: mox omnia experiri certus, dum ne pessimi exempli defectio impunita Vaccensibus esset, cum legione quæ in iisdem hybernis erat, et quod equitum Numidarum colligi subito poterat, pariter cum occasu solis egressus, postridie in planitiem quandam collibus cinctam pervenit: militesque animo fatiscentes, multum enim itineris raptim ducti confecerant, Vaccam oppidum non ultra mille passuum abesse demonstrans, prædamque benigne pollicitus, ad reliquum laborem confirmat.

34. Vaccenses exercitum ad se venire conspicati, primo portas clauserunt: mox, quia nec agri vastabantur, et Numidicum equitatum esse apparebat, (hic enim astu imperatoris in primo agmine ibat,) Jugurtham rati, gestientibus gaudio animis obviam effunduntur. Metellus supra votum omnia succedere videns, signo repente dato, equitem peditemque partim ad portas occupandas, alios ad cædem palantium dimittit. Hoc maxime modo Vaccenses non ultra biduum sua perfidia lætati pœnas dede-

3 *Tribunos, ipsumque T. Turpilium Silanum* edd. ante Crev.

runt. Oppidum direptum est: senatores omnes supplicio consumti. Appian. ap. Vales.

35. De Turpilio præfecto deinde agitatum. Quod enim unus omnium oppido clauso intactus profugerat, proditionis accusabatur. Intercedebat huic cum Metello amicitia, et hospitii necessitudo: neque manifestus criminis, sed potius misericordia oppidanorum, quos humaniter et benigne tractaverat, credebatur emissus. Tamen de consilii sententia, urgente, et alios inflammante Mario, proconsul invitus supplicium de eo sumsit, verberato prius more majorum: nec enim civis Romanus, sed e Latio erat.[f] Neque multo post patuit falso de proditione suspectum fuisse. Ubi cum ceteri, Metello ægerrime rem ferente, condolerent, exultasse Marius fertur, et palam in circulis suum hoc opus jactavisse: 'a se hospitis interfectori Metello diras ultrices comparatas.' Sall. Plut. Appian. Sall. Plut.

36. Jam enim professas cum imperatore inimicitias gerebat: inevitabili apud superbos offensione, dum alter ex infimo loco ad summos honores nititur; alter idem esse æquari, quod deprimi, putat. Quippe Marius cum legatus a Metello ductus in Africam esset, statim a principio, non, ut alii, ad imperatorem, sed ad se consulta factaque sua omnia referebat: et cum ob ignobilitatem contemtui Metello esset, eaque sibi videret imponi, quæ plurimum laboris ac periculi, gloriæ haud æquam partem haberent, in speciem de injuria querebatur: ceterum præberi virtutis exercendæ, vulgusque militum conciliandi occasionem penitus gaudebat. Quod enim animo atque corpore firmus quamlibet duros labores facile perferret, nihil tam aut magnum aut parvum erat, quod non susciperet: semper ita re gesta, ut cum incremento laudis benevolentiæque manipularium reverteretur. Sall. Plut. Diod. ap. Vales.

37. Nam in imperiis benigne et comiter se gerebat: ne-

[f] *Verberato prius more majorum: nec enim civis Romanus, sed e Latio erat*] Interpretatur hic et emendat Sallustium Freinshemius, non improbabili conjectura: nempe, post legem Porciam cives Romanos, etiam militiæ, virgis cædi non licuisse, quamvis pœnæ capitalis jus in eos imperatoribus, maximum disciplinæ militaris vinculum, remaneret. Virgarum tantum ab iis ignominiam removeri voluerant. *Crev.*

que temere jubebat quicquam, quod inter primos ipse non exequeretur. Præterea voluptatum divitiarumque victor, eodem fere victu cultuque, quo gregarii milites, agebat; non in pugnando, non in opere manibus parcens. Unde magna in illum toto exercitu caritas: nec alio duce promtius pugnabatur. Ceterorum ferme legatorum tribunorumque, militibus maligne parentibus, minus prosperæ expeditiones erant: Marium enixa omnium studia, et in jussis obeundis alacritas, aliis super alia bene gerendis rebus, ad gloriam extollebat. Neque deerat ille per occasiones indigna de imperatore loqui: 'hominem tyrannici spiritus, quo diutius cum imperio esset, bellum trahere. Sic dimissum ex manibus Jugurtham: sic, cum finis imponi bello posset, fugæ simili profectione exercitum ex Numidia in provinciam per causam hyemis raptum.' Neque de sævitie ejus, quod in militaribus delictis severior justo vindex esset, virgis et securi in hospitem stricta, reticebat. Erat enim Marius ingenio turbulento ac seditioso, ambitiosus, astutus, calumniator.

Plut. Diod. Sall. Appian. Dio ap. Vales.

38. Atque is, cum a prætura septimum jam annum jacuisset, neque petere consulatum ausus esset, ad quem longo jam tempore novus homo nemo aspiraverat; rebus prosperis elatus, adjicere ad altissima quæque animum cœperat, et quod a Metello impediebatur, ejus criminationibus gratiam sibi et suffragationem, quorum poterat, comparabat. Metellus enim, cetera vir egregius, sed communi vitio nobilitatis superbus, et humilium natalium contemtor, Marium ad petitionem dimitti postulantem, quasi per amicitiam monuerat, 'ne tam prava inciperet, neve peteret a populo Romano, quod jure negaretur.' Deinde sæpius instantem obtentu publicorum negotiorum moratus est. Cum ne sic quidem flagitandi finem faceret Marius, animo commotiorem dixisse ferunt, 'Satis tibi matura petitio erit, si cum hoc petas,' ostenso filio, qui tum quasi viginti annorum adolescens aderat.

Cic. de Off. III. c. 20. Sall. Plut. Dio. Sall.

39. Sed hoc ipsum, cum perscriptum in urbem, atque pervulgatum sermonibus esset, magnopere Mario profuit: quod in illo se despectum, suamque humilitatem ludibrio habitam credens populus, intentiore studio contemtum

nobilitatis ultum ibat. Per hæc atque talia conciliata in exercitu et Romæ voluntate vulgi, etiam aliorum hominum quibuslibet rationibus attrahere favorem non omittebat. Apud publicanos, itemque negotiatores, quorum Vell. II.11. magna erat Uticæ multitudo, Metelli contationem incusans, si dimidiatum ipse exercitum haberet, paucis diebus Sall. Jugurtham vinctum visuros dictitabat: promte illis et cum assensu auscultantibus, quia bellum privatis eorum rationibus adversum damnosumque erat.

40. Sed neque Numidarum suffragationem parare neglexit: quorum princeps in partibus Romanis Gauda erat, Manastabalis filius, ejus qui et Jugurtham, sed ex alia muliere, procreaverat. Hujus amicitiam captare Marius, adire: donec opportunum sibi ratus, post alios sermones, et affectatam officiorum pollicitationem, quæ ferme nulli promittunt accuratius quam qui minime præstaturi sunt, ita cœpit: ‘ Nunc illud in propinquo tempus est, quo maxime perspici, quo quisque in alios sit animo, poterit. Non es nescius, quam contumeliose mihi responderit Metellus, commeatum petenti, quod comitiorum dies appropinquat. Neque mihi tam infeliciter gestus tribunatus plebis, deinde prætura est, neque tam angustus animus, ut his honoribus contentus vivam, donec aliquis erit in civitate nostra superior. Ea res quanquam pro amicitia nostra tibi dolori est, non tamen peterem ut ad tuam ultionem pertinere crederes, nisi ejusdem hominis superbia in te, quam in me fuit, intolerabilior extitisset.

41. ‘ Nam quod meus tamen imperator est, et nobilitate generis anteit, non quidem idoneam, sed tamen aliquam ei excusationem præstat. Sed quodnam in te illius imperium est? Aut qua ratione tibi se anteponit, cum sis vetustis Africæ regibus editus,[s] vir apud populares et in urbe nostra honoratissimus, Masinissæ amicissimi clarissimique

s *Qua ratione tibi se anteponit, cum sis vetustis Africæ regibus editus*] Parum hic memorem se exhibet Freinshemius Romanæ dignitatis ac superbiæ, dum Marium facit indignantem, quod Metellus sese nepoti Masinissæ anteponat. Populus regum contemtor et victor, eos multum infra Romani nominis majestatem jacere credebat: nec ullus tum rex erat, qui non principes Romanæ reipublicæ veneraretur, atque interdum etiam eorum gratiam obsequiis et adulatione captaret. *Crev.*

regis nepos, unicus Numidici regni verus hæres, postquam iisdem facinoribus et alios sustulit Jugurtha, et sibi jus quod habebat, liberis spem[4] successionis ademit? Scilicet immanis arrogantia in furorem egit hominem, ut neque se ulterius respicere justa æstimatione, neque alios possit.

42. 'Idcirco, quod res ipsa cogit, adversus communem inimicum communibus auxiliis opus est. Tam facile juncti illum despexerimus, quam ipse seorsim utrumque contemsit. Neque difficilis aut invidiosa res est. Ad consulatus petitionem his diebus decedam: parata mihi populi voluntas est. Commendor a militibus, a provincialibus, a civibus Romanis, qui his in locis negotiantur. Iis cum tua commendatio accesserit, cum apud amicos hospitesque tuos gratia, apud omnes testimonio me adjuveris, non erit dubium quin magistratum, et hoc inito provinciam Numidiam adipiscar. Id cum erit factum, non poterit deesse referendæ gratiæ locus: et quæ Metellus superbe negavit, statim repræsentabo, et properum bello finem faciam. Nec enim, quod nunc fit, ambitioni meæ potius, quam populi Romani gloriæ utilitatique deserviam: et hæ res sunt nostræ et hostium, ut, si accedat imperator idoneus, diuturnum esse bellum non possit. Demoto autem Jugurtha, quis ambigat, quin te certum regem populus simul Romanus atque Numidæ facturi habiturique sint?'

43. Facile persuadetur homini ex morbo non satis compoti mentis, præterea spe regnandi delinito, et alioquin graves causas offensionis adversus Metellum habere putanti. Neque enim transfugas suos, aut præsidium equitum Romanorum impetrabat; neque etiam sella ei juxta proconsulem ponebatur: quæ Metellus omnia petenti negaverat. Nempe, 'transfugarum causam ad se totius belli imperatorem pertinere; equites Romanos Numidæ satellites haberi contumeliosum Romano nomini; sellam iis demum deberi' autumabat, 'quos reges populus Romanus appellasset.'

Dio. Sall.

44. Ceterum hæc omnia Marii proposito serviebant: cujus victoriæ Jugurtha debebatur, ne aut caperetur a

4 *Opem* exhibetur in edd. ante Crev.

Metello, aut conjuratione amicorum interiret. Sub idem enim tempus Bomilcar, cujus impulsu deditionem Jugurtha fecerat, post pœnitentiam ejus rei, suspectum se regi, nec falso arbitratus, occupare statuit insidiarum fraudes, assumto in societatem facinoris Nabdalsa, qui plurimum inter Numidas nobilitatis et virtutis opinione præstabat. Cum hoc, ubi data fuit occasio, ita instituit agere.

45. 'Si ullum tempus in terris fuit, quo regibus amicorum consilia ex usu potius quam affectu suo metiri consuetum, amicis sola regum commoda spectare opus fuit; id profecto huic in quo vivimus perquam dissimile fuisse necessum est, Nabdalsa. Quod enim, si quisquam alius, tu certe clarissime atque apertissime perspicis, hodie res ita se habent, ut pessima consilia cum animum impotentem repererunt, perplaceant, bona et salubria non ipsa modo spernantur, sed ultro periculo sint auctoribus[5] suis, quibus, si melior humana sors respiceret, honori emolumentoque esse debuerant. Fortuna Jugurthæ talis his temporibus fuit, ut nisi reconciliatum Romanis servare ne Salus quidem ipsa posset. Suasi, uti scis, in gratiam cum his ut rediret: vidit non esse rem a præsenti statu temporum alienam, deliberavit, assensus est. Deinde nescio quam ob causam immutatus, cum idem consilium ambo probassemus, se incusat, me odit: neque sermonibus abstinet, qui homini aulæ non imperito satis magnæ certæque significationes sunt eorum quæ postmodum mihi sunt expectanda, nisi præveniam insidias.

46. 'Sane si talis causa esset, ut ad me unum pertineret, te ceterosque proceres neque re neque exemplo contingeret; tacerem potius, et vel silentio perferrem, quicquid ingrato regi suggereret crudelis et fallax animus: vel fuga ad Romanos, cujus nondum ablata est copia, securitati meæ consulerem. Sed quia quod mihi accidit, jam et evenit aliis, et evenire omnibus potest, et illustrissimo cuique facillime; neque te dignitate quisquam antecedit: malui te socio fortius ulcisci commune discrimen, et

5 *Periculo sint auctoribus* Cler. Reliquæ edd. ante Crev. habent *periculo suo sint ductoribus*.

hoc agere, quando cum hoc nulla nobis ulterius amicitiæ fides esse potest, ut novis sociis utilitati simul et admirationi simus.

47. 'Id adeo consequi non erit difficile, si meis consiliis conatibusque tuum præsidium, audaciam, opes conjunxeris. Nam capere aut obtruncare regem haud maximo negotio poterimus: et Metellum nulla æque res atque traditus seu vivus seu mortuus Jugurtha conciliabit. Cum autem Metellum dico, minime dubitari poterit, per hunc a senatu populoque Romano impetraturos quicquid voluerimus. Eam spem mihi certissimam omnium prope gentium exempla faciunt: et, si cetera omittimus, in hac ipsa Africa nuper bello Punico tertio Phamæas, et superiore Mutines, ac præ ceteris magnum et illustre monumentum Masinissa, docuerunt.'

Sup. L. 24. xxvii. 5.

Sall.

48. Cum hæc atque similia Bomilcar haud aliena præsentibus commemorare videretur, motus Nabdalsa venit in societatem consiliorum, et compositis cum Bomilcare rebus digreditur. Summa pactorum hæc erat, 'ut Nabdalsa proficisci ad exercitum, quem plerumque seorsim ab rege ductitabat, et, rebus ibi ex commodo conjuratorum constitutis, ad patrandum scelus die dicta adesse deberet.' Sed ubi ad constitutum ille non occurrit, Bomilcar metu hominis rem prodi ratus, literas ad eum scribit, segnitiem accusans, qua neque Jugurthæ nihilominus perituro prodesset, et spem præmiorum a Metello corrumperet. Eas literas Nabdalsa, ut ab exercitatione fessus in lectum se conjecerat, accepit; perlectasque cum supra caput reposuisset, obrepente ut solet inter fatigationem et curas sopore, in pulvino reliquit.

49. Erat ei fidus ad hæc tempora negotiorum curator Numida, secretorumque, præterquam hujus novissimi, particeps. Is cum, audito literas venisse, pro more et jure suo tabernaculum ingressus esset, repertasque non excitato Nabdalsa legisset; cognitis quæ regi struebantur insidiis, protinus ad ipsum cum iisdem literis contendit. Nabdalsa expergefactus cum ablatas literas videret, et rem omnem, uti erat acta, ex perfugis, quod genus hominum custodiæ causa circum se habebat, cognovisset; ante

omnia indicem ex itinere reprehendere conatus est. Deinde, ubi illum assequi non potuit, ipse quoque ad Jugurtham proficiscitur, raptasque a perfido cliente, quas ad regem ipse portare decrevisset, literas questus, orat, 'ne sibi hoc in animo regis fraudi sit, neve alium se credat, quam qualem perpetuis obsequiis et incorrupta fide probavisset. Id quoque certum et efficax innocentiæ suæ testimonium acciperet, quod tam atroci casu percussus, nulli alii aut homini aut loco salutem debiturus, ad regem suum properasset.'

50. Jugurtha, licet omnia alia volvens animo, tamen placide in præsentia respondit, ne qua forte seditio apud armatos et Nabdalsæ beneficiis usos oriretur: et jam Bomilcaris aliorumque consciorum supplicio iram leniverat. Sed non perinde abducere animum ab solicitudine potuit, quin tot egregiis viris interfectis, omnia deinceps infesta intutaque occurrerent: cum tanti periculi memoriam, metumque ne qui alii eadem auderent, excutere nequiret. Unde ne somni quidem satis quieta copia erat, et sæpe subito excitus arreptis armis tumultum faciebat: sero agnita stultitia, quæ nec potentiæ nec laudis egentem, dum per scelera et perjuria eniti ad majoris fortunæ fastigium jubet, alio super aliud delicto delictorumque supplicio, infra miserrimi cujusque sortem detrudebat.

51. Exitu Bomilcaris comperto, Metellus, qui sedente se bellum illius proditione transactum iri speraverat, hac expectatione depulsus, iterum quasi ad integrum bellum apparare omnia cœpit. Quam ad rem quia Marii præsentiam majori de cetero molestiæ quam usui fore judicabat; ne offensum invitumque[h] retineret, ante duodecimum omnino diem, quam erant futura Romæ comitia, commeatum homini dedit. Atque is rapido cursu ab exercitu Plut.
profectus Uticam, cum in itinere duos omnino dies cum Vell. II. 21. Plut.
intermedia nocte consumsisset, priusquam navigium ascenderet, sacrificavit. Quo tempore cum admirabilem ei, et omni spe majorem felicitatem exta portendere haruspex

[h] *Ne offensum invitumque*] Magna suspicio est Freinshemium scripsisse potius *invisumque*, quod melius respondet τῷ *offensum*. Crev.

dixisset; magis etiam confirmatus animo, quem deinde mira cursus prosperitas, transmisso intra quatriduum mari, auxit, Romam ad comitia tempori venit.

Sall. Jug. c. 63. 52. Sallustius magnus auctor, et in his rebus unicus, hoc Marii Uticense factum prioribus aliquanto temporibus ascribit: a cujus sententia, non oblivione, aut neglectu, sed judicio discessi. Quod semel monitum, ubicumque simile aliquid observatum fuerit, occurrere legentis animo velim. Nam in hac infirmitate humanorum operum non debemus admirari, si deteriores interdum scriptores[1] veriora quædam afferunt; præsertim in levibus rebus, quas magni illi, dum in iis ipsis ob quæ magni videntur occupati sunt, incuriose habuerunt. Ceterum C. Marius, ubi Romam venit, eadem omnia quæ in exercitu fecerat dixeratque, tanto impensius agere: dedecus publicum, detrimenta negotiatorum, fatigationem exercitus miserari: et ante omnia criminari Metelli tarditatem, quæ tot incommodorum una origo esset. 'Si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum aut mortuum Jugurtham in potestate populi Romani fore.' (Cic. de Off. III. 20. Plut.)

Sall. 53. Læti hæc et faventis populi auribus accipiebantur: quia cujusque generis mortales literas ex Africa ad suos missitando, calumnianti Metellum et se extollenti Mario fidem honestissima suffragatione faciebant: et Metellus ob claritudinem generis invisus plebi; Marius ipsa humilitate gratiosus erat: gaudensque premenda nobilitate populus, tenebat occasionem, dum, Mamilia rogatione damnatis optimatium plurimis, auctoritas et potentia Patrum langueret. Ad hæc omnia, cum Cn. Manilius Mancinus, aliique tribuni plebis, omnibus concionibus Metellum petulantibus dictis proscinderent; magno favore renuntiatus consul C. Marius collegam L. Cassium Longinum accepit.* (Dio. Gell. VI. 11. Plut.)

Plin. x. 13. 54. His magistratum gerentibus urbs lustrata est, ob

[1] *Deteriores . . . scriptores*] Plutarchum, quem hic solum designare potuit Freinshemius, non sane ornat ex suis virtutibus. Licet ille interdum in Romana historia offenderit, et ipse tamen inter magnos scriptores haberi profecto debet: auctoritasque ejus, etsi in his rebus minor est quam Sallustii, per se tamen gravis est. *Crev.*

* A. U. C. 645. A. C. 107.

avem incendiariam, itemque bubonem, Romæ visos. Quod genus illud avium fuerit, quas vocarent incendiarias, etiam iis temporibus quibus adhuc regnabat vetus superstitio, librique augurales in manibus erant, dubitatum video. Quidam spinturnicem vocant, turpem figuram tribuentes, cum qualis esset non possent dicere. Nihil similius vero, quam quod aiunt, 'quæcumque apparuerit carbonem ferens ex aris, vel altaribus, incendiariam esse.' Idem credo judicatum esse, si carbonem tulisset ex busto. Ea res cum forte nido inflammato incendium aliquando excitasset, inter præsagia cladis, cujus esse causa poterat, haberi cœpta. Sed his præter institutum ex occasione quæsitis veniam, uti spero, non ineptum scrutandæ vetustatis studium conficiet, ne quid eorum quæ sunt in annalibus scripta nesciatur. Fest. in voce *Spinturnix.* Plin.

55. Ceterum C. Marius consulatu non contentus, etiam provinciam Numidiam senatui extorsit, qui Metello eam decreverat. Id ob tribunitiam rogationem Cn. Mancini irritum fuit, qui cum tulisset ad populum, 'quem cum Jugurtha bellum gerere vellent, juberent?' populus 'C. Marium' frequens jussit. Tum vero ille rebus ita procedentibus exultans et ferox, sese magnificum inferre, nobilibus instare, lacessere; denique, dum esset unde illi dolerent, neque facto ulli, neque dicto parcere. Sall.

56. Sed alter consul L. Cassius, cui Gallia Transalpina provincia erat, cum Tigurinos, nobilem Helvetiæ pagum, relicta civitate sua per Allobrogum fines transitum moliri cognovisset, ut occurreret illis, eosque, priusquam in provincias Romanas effunderentur, includeret, magnis itineribus eo contendit. Tigurinos Cimbri exciverant. Gens vaga et errabunda, plerisque Europæ regionibus populatis, cum ad Helvetios pervenisset, quietos ad id temporum homines, aurique divites; quia tamen plus opum parasse Cimbros ex rapinis cernebant, ad similis quæstus cupidinem moti sunt: Tigurini ante omnes, quos deinde Tugeni quoque secuti, postquam illis prima prospere evenerant. Quippe Tigurini suis et Germanorum validis copiis, occurrentem in finibus Allobrogum consulem, ad Liv. Epit. Strab. VII. p. 293. Oros. V. 15.

Adon. Chron. Cæs. de B. Gall. I.

oceanum usque cedendo, pertraxerunt[k] ad insidias, circumventumque ipsum et L. Pisonem legatum, qui ante quinquennium consul cum M. Livio fuerat, occiderunt.

Rhet. ad Herenn. I. 15. Oros. Rhet. ad Herenn. IV. 24. Liv. Epit. Cæsar.

57. Ita majore parte copiarum amissa, cum reliquiæ in castra confugissent; ubique rerum omnium inopes, et exitii certi obsiderentur, auctore C. Popillio legato, cum hostium ducibus in collocutionem venerunt. Cum nihil æqui a superbis victoribus impetrari posset, neque tantum simul civium sociorumque numerum fame aut ferro perire pati C. Popillius satis e fide sua reque publica duceret; annuit eorum desiderio, ut ab hostibus permissa conditione uterentur. Ita datis obsidibus, et rerum omnium dimidia parte, sub jugum missi, damno impedimentorum et famæ salutem redemerunt.

Oros. Cic. de Leg. III. 16. Tac. III. Ann. 27. Cic. Bruto, c. 45. Cic. in Verr. V. 70. Cic. de Leg. Oros.

58. Ob eam rem deinde dies a C. Cœlio tribuno plebis dicta Popillio est: et, quia res ad causam perduellionis pertinebat, in qua L. Cassius tabellariæ legis auctor suffragium vocis reliquerat, Cœlius rogatione perlata huic quoque judicio tabellam dedit, quo certius C. Popillius opprimeretur. Huc enim intemperiei ventum in republica erat, ut leges jam non ex usu civitatis in commune, sed ex favore aut odio singulorum ferrentur. Ipsumque postea Cœlium, virum cetera egregium, cum per inimicitias laboresque haud mediocres ad summos honores homo novus contendisset, tota vita doluisse ferunt, quod nimio Popillium damnandi studio reipublicæ nocuisset. Etenim se imprudentem calumniæ ac improbitati tabellam quasi sicam porrexisse videbat, quæ in multorum clarorum et insontium caput atque fortunas injiceretur. Sed sera nimirum pœnitentia in istis est, quæ semel facta non revocantur. Ceterum perlatam legem tabellariam C. Popillius haud dubium damnationis omen accipiens, die judicii non expectata, solum exilii causa vertit: eum imitatus Popillium, qui C. Gracchi lege petitus, urbe cesserat.

[k] *Occurrentem in finibus Allobrogum consulem ad oceanum usque cedendo pertraxerunt*] A finibus Allobrogum ad oceanum non mediocre sane itineris spatium est. Solus Orosius in hoc bello oceanum nominat, non is profecto auctor, cui in re parum verisimili fides negari non possit. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXVI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. At Metellus nondum comperto quod Romæ actum erat, cum sibi provinciam Numidiam prorogatum iri non dubitaret, bellum acre et vehemens Jugurthæ faciebat: resque regis in dies deteriore loco, non magis ob vim hostium, quam ipsius consternatione, fiebant. Præter alia quæ bello opportuna multa amiserat, præfectorum amicorumque penuria fatigabatur. Etenim haud paucis ab ipso interfectis, ceterorum plerique, ne eadem paterentur, ad Romanos, aut regem Bocchum transfugerant: neque bellum geri nullis administris, neque reperire Jugurtha quibus se crederet, poterat. Anxius igitur, et varia solicitudine distractus, dum modo versus hostem movet, modo in solitudines refugit, a superveniente Metello pugnare cogitur. Neque ambigue certatum, Numidis post leve prælium diffugientibus. Ipse cum perfugis et parte equitatus, per loca humani cultus expertia Thalam pervenit, magnum oppidum, in quo thesauri regis, et filiorum ejus pueritiæ cultus erat. Sall. Jug. c. 73. Flor. III. 1. Sall.

2. Ea re cognita Metellus bellum pro confecto habens, si Jugurtham in illa urbe opprimere potuisset, difficultates locorum, erant enim haud mediocres, superare consilio et labore statuit. Igitur quia inter Thalam et proximum

flumen quasi passuum millia quinquaginta asperæ et siccæ solitudinis erant; jumenta, sarcinis amotis omnibus, frumento dierum decem, et utribus onerari; pecus etiam, vasis rusticis, plerumque ligneis, ut ex tuguriis Numidarum colligi potuerant, impositis, agi; præterea regionis ejus accolas, qui post fugam regis in fidem venerant, die locoque prædictis, quamplurimum possent aquæ portare jubet.

3. Postquam perventum ad flumen est, impletis utribus, ad locum quem Numidis edixerat pergit. Ibi cum castra ponerentur, præter ejus cœli naturam tanta vis pluviæ effusa fuisse dicitur, ut ea sola aqua sufficere exercitui posset. Igitur milites Deorum hoc munus interpretati, quanquam adesset provisa aquæ copia, pluvia magis usi sunt. Etiam commeatus abunde præsto fuit, Numidis, ut in nova deditione, studia sua approbare conantibus. Sic refecto milite ad Thalam postero die perventum est, contra opinionem Jugurthæ, qui nunquam eo penetraturum Romanum exercitum esse speraverat. Sed oppidanis strenue arma opponentibus, cum etiam locum natura et operibus apprime permunitum haberent, difficilis oppugnatio fuit: multoque labore et periculo militum post quadragesimum diem quam obsideri Thala cœperat, capta est. Perfugæ, pretiosis rebus cunctis in regiam comportatis, inter vinum et epulas seque et illas injecto igne consumserunt.

4. Jugurtha primo adventu Metelli cum liberis et parte pecuniæ, per causam adducendorum subsidiorum, discesserat. Is ex eo tempore nusquam amplius uno die, aut una nocte commoratus, ut proditionem, quam continuo metuebat, celeritate vitaret; postremo egressus regno, per magnas solitudines ad Gætulos pervenit, collectamque ex his multitudinem ad usum et morem militiæ exercere instituit. Bocchum quoque Mauritaniæ regem, cum amicos ejus magnis donis ac majoribus promissis sibi propitios effecisset, in societatem armorum pellexit, nonnulla de causa iratum Romanis, quod initio belli Numidici fœdus et amicitiam frustra petiverat. Quippe res maximi ad victoriam momenti futura, impedientibus Jugurthæ pecuniis, quibus ille tum potentes in senatu patronos sibi conciliaverat, repudiata est. Hæc offensa magis apud Boc-

Flor. Sall.

Plut. Mar. c. 12.

chum, quam affinitas Jugurthæ[a] valuit, quia Numidæ Sall.
Maurique pro opibus ac libidine multas uxores ducunt: eo levior apud illos ea necessitudo habetur.

5. Inter hæc ad Metellum, quo tempore Thalam expugnabat, Leptitanorum legati venerunt, præsidium et præfectum petentes, ad Hamilcaris opprimenda consilia, qui potens et factiosus rebus novis studebat. Hi ad consulem Calpurnium, deinde Romam initio belli missis legatis, amici sociique Romanorum facti, quicquid imperatum a consulibus fuerat, promte studioseque fecerant. Igitur Metellus ad tuendam civitatem quatuor illis Ligurum cohortes, et præfectum C. Annium dedit.

6. Cognitis deinde Jugurthæ Bocchique consiliis, apud urbem Cirtam castris communitis reges expectabat. Illi enim, quod a Q. Metello captivi, prædaque, et impedimenta Cirtæ collocata essent, ad eam urbem suis quisque copiis accedere constituerant, summis viribus impellente Jugurtha, qui aut urbem se recepturum, aut, si a Metello defenderetur, prælium fore sperabat; unde Bocchum Romano bello prorsus illigatum, stabiliorem ad cetera constantioremque socium haberet. Quanquam paulo post ex voluntate Jugurthæ consilio mutato, reges diversis itineribus in difficiliora loca discesserunt.

7. Inter hos apparatus ad Metellum defertur, Marium consulem factum, eique provinciam Numidiam datam. Qua re supra modum anxius, neque lacrymis, neque vocibus temperabat, vir ut cetera egregius, ita injuriæ impatiens. Ergo rerum gerendarum, quas alienæ gloriæ cessuras arbitrabatur, abjecto proposito, legatos ad Bocchum mittit, et a bello Maurum dehortatur. Ille vicissim cupidum se pacis respondet, modo Jugurthæ rationem aliquam Romani habeant. Ita missitandis ultro citroque legationibus, sicuti Metellus voluerat, tempus in otio trahebatur.

8. Dum in eo statu res Numidiæ sunt, C. Mario supplementum senatus lubens decreverat, non ut gratum con-

[a] *Affinitas Jugurthæ*] Bocchi filia Jugurthæ nupserat. Sallust. Jug. c. 19. *Crev.*

suli faceret, quem haud mediocriter oderat; sed astutia quadam, ut irritum ejus inceptum, aut ipse populo invisus fieret, qui gravate novum delectum passurus videbatur. Sed hæc expectatio frustra fuit. Nam Marius concione advocata, suis rebus extollendis ita accendit hominum studia, ut supra decretum numerum etiam voluntarii auspicia ejus sequerentur. Illa inprimis oratione magnopere nobilitatem exagitasse dicitur, solitus et antea per quamlibet occasionem superbis et contumeliosis dictis incessere. Nam et 'consulatum ex victis illis spolia cepisse' dictitabat, 'non aliena facta, et mortuorum titulos, sed suos labores, suas cicatrices præferendo:' quærebatque ex circumstantibus, 'si majores Albini aut Bestiæ respondere possent, utrumne illorum, an Marii similes posteros optaturi viderentur?' Quod non magis contumacia ingenii factitabat, quam ut plebi se daret, quæ hac licentia nobilitatis arrogantiam læta lubensque vindicabat.

Plut. Mar. c. 11. Sall. Plut.

9. Neque eo segnius parare commeatus, onerare naves, stipendia, arma, cetera bello utilia cum legato A. Manlio prætorio viro in Africam mittere: ipse milites scribere, non ex classibus et more majorum, sed capite censos plerosque. Quod genus antiqui duces spreverant, militiam, ut alios honores, non cuilibet committendam rati, sed iis qui rem habentes, eam acceptis armis tanquam pignori opponere viderentur. Id Marii factum diversimode acceptum est, quibusdam penuria aliorum militum fecisse interpretantibus, aliis, ut se isti hominum generi, per quod maxime creverat, venditaret. Idque vero propius arbitror, cum pro obscuritate generis sui humillimum quemque maxime studeret extollere; se quoque jocis dicacium obnoxium fore putans, si conditioni et fortunæ, cui propinquus ipse fuisset, jus militandi negaretur. Et sane virtus ex censu non venit: modo vires animusque suppetat, et disciplinæ capax indoles.

Sall. Plin. xxxiii. 11. Sall. Flor. Dionys. iv. 22. Jul. Exuper. c. 11. Plut. Val. Max. ii. 3. A. Gell. xvi. 10. Sall. Dio ap. Vales.

10. Cum his copiis Uticam paucis diebus pervectus, exercitum, P. Rutilio legato Metelli tradente, accepit: quia Metellus conspectum inimici fugiebat, cujus astutia non ereptam modo sibi provinciam, sed etiam plebem Romanam alienatam esse rebatur. Sed hoc quidem, Romam

Sall. Plut. et Sall.

profectus, longe aliter habere comperit; cum extincta jam invidia non minoribus populi, quam Patrum studiis exciperetur. Atque illi judicium a tribuno plebis Manilio intentatum, triumphusque impeditus non majori primum molestiæ, quam postea gloriæ fuit. Neque vero anxie aut demisso animo, sed juxta solitam suam gravitatem atque constantiam, cum data ei concio populi esset, verba pro triumpho suo fecit, quorum pauca adhuc noscuntur, sensus omnium iste propemodum fuit.

11. 'Quem ab omni antiquitate soletis habere honorem imperatoribus vestris, ut republica bene gesta, hostibus victis, et exercitu incolumi, urbem triumphantes ineant; eum mihi, cum senatus frequens jusserit, neque vestra sit voluntas obscura, negare perseverat tribunus, me quoque dictis petulantibus lacessendo, Quirites. Igitur et pro causa dicenda mihi quædam video, et de illo cur nolim dicere, exponendum est. Nam quod ad illum attinet, Quirites, quoniam se ampliorem putat esse, si se mihi inimicum dictaverit, quem[1] ego mihi neque amicum recipio, neque inimicum respicio,[b] in eum ego non sum plura dicturus. Nam eum indignissimum arbitror, cui a viris bonis bene dicatur: tum ne idoneum quidem, cui a probis male dicatur. Nam si in eo tempore hujuscemodi homunculum nomines, in quo punire non possis, majore honore, quam contumelia afficias. Restat igitur, ut de triumpho paucis disseram: idque ipsum cum sit in senatu factum plenissime, resque decreto Patrum confirmata, non ita de ea loquar, tanquam aut vestrum judicium de rebus meis extimescam, aut etiam verear, ne senatus auctoritatem non sequamini.[2] A. Gell. VI. 15.

12. 'Multi olim clarissimi viri, ex maximis bellis, nuper etiam multi rebus haud ita magnis effectis, triumpha-

1 *Et* ante Crev. inserebatur.
2 Ab edd. ante Crev. abest negat. *non*.

[b] *Quem ego mihi neque amicum recipio, neque inimicum respicio*] Vox ultima, quæ magnopere necessaria non est, a quibusdam Gellii codicibus et vetustis editionibus abest. In iis, quæ præcedunt, pro *dictaverit* editio Gellii a Jac. Gronovio adornata habet *dictitaverit*. Crev.

runt. Eorum nonnullis controversia de jure triumphi mota est: interdum per calumniam; sæpe, quia probabiles causæ erant, cur negandus illis tantus honos videretur. P. Africano post recuperatas Hispanias, M. Marcello post captas Syracusas, L. Lentulo post res in Hispania gestas negatus triumphus est; quia [c] majorum moribus ignotum erat, eum qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumphare. Aliis objectum est, ob levia prælia triumphum eos petere: nonnullis, ut Q. Fulvio Capua capta, ut L. Opimio nuper Fregellis receptis, quod tantum recuperassent amissa, nihil novæ ditionis imperio populi Romani adjecissent. L. Manlium victis Gallogræcis, per illam causam repellere inimici studuerunt, quod illius culpa multos perisse Romanos milites, viroque aliquot egregios dicerent: quodque populis illis, cum nondum judicati hostes essent, bellum fecisset.

Val. Max. II. 8. Liv. XXVIII. 38. XXVI. 21. et XXXI. 20. Val. Max. Liv. XXXVIII. 44.

13. 'In me quid horum argui potest, Quirites? Consul, deinde prorogato imperio, jussu vestro ac senatus bellum cum Jugurtha gessi: acerrimum hostem, nostrisque vitiis et sua virtute formidabilem, magnis præliis cecidi: urbes amplas opulentasque, et alias situ operibusque et præsidiis munitissimas cepi: provinciam ita successori tradidi, ut minus in consummanda victoria laboris, quam ego habui in inchoanda, sit habiturus: eaque omnia gessi, exercitu incolumi, senatu gratulante, vobis non illaudatus, ærario non onerosus. Nam et eam in imperio continentiam præstiti, quam æquum erat ab eo præstari,[3] qui et caram haberet animi sanitatem, et vestra judicia cuperet retinere. Quam enim ego colendam esse justitiam persuasissimum habui, etiamsi nemo hominum, neque animadversurus eam

3 Non comparet hoc verbum *præstari* in edd. ante Crev.

c *M. Marcello .... negatus triumphus est, quia*] Ita quidem Valerius Maximus, sed contra Livii et Plutarchi fidem, quorum auctoritas longe potior est. Ex utroque constat Marcellum in Siciliam consulem profectum esse, et prorogato ex consulatu imperio Syracusas cepisse. Ac proinde non poterat ob eam rationem illi negari triumphus, quod sine magistratu res gessisset. Alias afferunt causas Livius, l. XXVI. c. 21. et Plut. in Marcello. Ei tamen concessa ovatio est, ut et L. Lentulo, de quo mox mentio fit. Vid. Liv. XXXI. 20. *Crev.*

rem, neque laudaturus esset; eam equidem degustato fructu suavissimo non erat ratio relinquere.

14. 'Cum nihil in vita sit honesto melius, nihil etiam suavius esse reor, quam ob honestum in pretio hominibus esse. Nam amari colique natura jucundum est: et vir bonus gaudet, cum et se compotem bonæ famæ videt; et multo magis eo quod pretium[4] adhuc esse virtuti putat, delectatur. Et hanc ob causam amplius, quam pro meo bonore facturus fueram, pugno; neve vos ingrati potius atque inepti judices factorum cujusque, quam graves ac incorrupti habeamini. Plus enim, præsertim juvenibus, studii in virtute ponetur, si benefactorum apud vos constare gratiam atque præmia putabunt. Nam mihi haud multum perit, si levissimum hunc tribunum audiveritis: de præmio decedere aliquantum poterit; de merito decedet nihil. Igitur ille hac in re, quanto universi me unum antestatis, tanto vobis, quam mihi, majorem injuriam atque contumeliam facit, Quirites. Et quanto probi injuriam facilius accipiunt quam alteri tradunt, tanto ille vobis, quam gratiam mihi,[5] pejorem honorem habuit. Nam me injuriam ferre, vos facere voluit, Quirites.[d] A. Gell. XII. 9.

15. Pronis auribus excepta oratio est: nec triumphus modo clarissimus, sed etiam meritum virtute Numidici cognomen datum. Neque minori deinde gloria in foro de calumnia inimici, quam in Capitolio de hoste victo triumphavit. Cum enim repetundarum reus, tabulas, ut mos erat, judicibus inspiciundas edidisset; viri gravissimi, equites Romani, qui tum ante legem Cæpionis adhuc judicabant, vultum universi averterunt, ne de fide cujusquam rei, quæ relata in his esset, dubitare viderentur: tanta Metelli, tamque testata civibus suis integritas fuit. Vell. II. 11. Val. Max. II. 10. Cic. ad Att. I. 16. Cic. pro Balb. c. 5.

16. Comitiis tamen consularibus,[e] pro P. Rutilio Ru-

4 *Pretio* edd. ante Crev.
5 Emend. Crev. ex Gellii ed. Gronoviana pro simpl. *quam mihi* in edd. priorr.

[d] *Nam me injuriam ferre, vos facere voluit, Quirites*] Addit apud Gellium Metellus, quod cur Freinshemius omiserit, non videmus, *ut hic conquestio, istic vituperatio relinquatur.* Crev.

[e] *Comitiis ... consularibus*] Hoc Rutilii et Scauri certamen ad

Pigh. Ann. fo, quem legatum in Africa habuerat, et qui in locum L. Cassii petebat, gratiam suam parum efficaciter interposuit: prævalente M. Æmilio Scauro competitore. Hinc magnæ inter hos simultates, designatumque Scaurum Rutilius postulavit ambitus, et ab hoc absoluto vicissim postulatus est. Quo in judicio cum in Rufi tabulis nomini cuidam ascriptas literas 'A. F. P. R.' Scaurus ostenderet, idque diceret esse, 'Actum fide P. Rutilii;' Rutilius autem, 'ante factum, post relatum:' C. Cannius eques Romanus, qui Rufo aderat, exclamavit, 'neutrum illis literis declarari.' 'Quid ergo?' inquit Scaurus. Tum ille: 'Æmilius fecit, plectitur Rutilius.' Hæc eo anno in urbe acta comperi, et duos præterea triumphos ex Hispania Thraciaque ductos. Q. Servilius Cæpio de Lusitanis, et clariore fama de Scordiscis M. Minucius Rufus triumpharunt.

Cic. Brut. c. 30. Cic. de Or. II. 69. Val. Max. VI. 9. Vell. II. 8.

Sall. 17. Sed in Numidia Marius, magna cura veteribus exercitis copiis, assuefactis ad munera casusque militiæ tironibus, cum Gætulos et Jugurtham sæpe levibus præliis fudisset, majora moliri cœpit, quo Jugurtham de summa rerum dimicare cogeret, priusquam contrahere a Mauris auxilia potuisset. Nam Bocchus sæpe missis ad consulem nuntiis, quicquam ab se hostile timeri vetabat. Igitur multis oppidis castellisque expugnatis, cum tamen prævertentem alia Jugurtham attrahere nequivisset, Capsam aggreditur, frequens incolis, et natura loci munitissimum oppidum, ubi thesauros habere Jugurtha consueverat, benevolentia oppidanorum, quos immunes, leni imperio, et ob ea fidos semper habuerat, sed magis locorum asperitate confisus.

Strab. XVII. p. 831. Sall.

Oros. v. 15. 18. Nam in mediis Africæ solitudinibus Capsam, si vera fama est, Libycus Hercules condiderat, amœno ipsam loco; sed haud procul omnia horrebant incultu, arenisque et serpentibus infesta erant. Tanto acrior libido capiendi oppidum consuli incesserat, quod Metellus Thalam haud dissimili situ cepisset: nisi quod Thalæ pro-

Sall. Flor. Sall.

hunc annum ex conjectura non improbabili retulit Pighius. Pighium sequitur Freinshem. nimis fortasse fidenter, ut in ejusmodi re, quæ conjectura nitatur. *Crev.*

pinqua fontes habebant; Capsenses, aridis circa omnibus, et uno tantum intra mœnia fonte, plerumque aqua pluvia utebantur. Sed has aliasque difficultates Marius consilio et industria superaverat. Simulato enim itinere ad oppidum Laris, quo ad famam adventus sui spargendam A. Manlium legatum cum expeditis cohortibus præmiserat; longe alia via exercitum Capsam versus ducere instituit, quæ ab eo loco millia passuum ferme centum octoginta[f] aberat. Ceterum magnam vim pecoris per equites auxiliares secum agens, inde, quod satis esset, per centurias turmasque quotidie distribuebat: quo simul alebatur miles, simul ex coriis numerus ingens utrium ad instantes usus fiebat.

19. Ergo ubi sexto die ad flumen, quod eo in itinere erat, perventum est, quiescere suos, ciboque capto signum proficiscendi expectare jubet. Sub noctem deinde stativis egressus, quantum per tenebras potest itineris conficit: orto sole castra muniuntur. Post iterum noctu pergitur, dies datur quieti. Sic tertia nocte multo ante lucem, duobus haud amplius a Capsa millibus, occultatæ inter colles copiæ egressum oppidanorum præstolabantur. Atque illi, simul illuxit, rerum omnium ignari, cum pro consuetudine ad sua quisque negotia tenderent, consul equitatum, et quod inter pedites velocissimum erat, cursu contendere ad portas urbis jubet: ipse cum signis legionum insequitur. Oros. Sall.

20. Adjuvit dolum fortuna, et Capsenses improviso terrore trepidi, simul suorum multos in potestate Romanorum esse videntes, portas patefecerunt, incolumitatem pacti. Sed Marius direpto incensoque oppido, et puberibus interfectis, ceteram multitudinem sub corona vendidit: non per avaritiam, aut scelus, jure belli neglecto, verum quia, ob situm loci et levitatem gentis, mansuram in fide Capsam esse desperabat. Id enim Sallustius causatur: quasi non ingenio perfidus C. Marius fuisset, aut in fide frangenda ulla possit esse justa excusatio. Ceterum re tanta sine periculo perfecta late circum exercitus Romani sparsus terror

[f] *Millia passuum .. centum octoginta*] Leucas nostrates ferme 60. *Crev.*

est, multaque oppida relicta a suis patuerunt: vi expugnata pauca sunt.

21. Hac felicitate successuque rerum fretus consul, majoris molis opus palam aggreditur, castellum arduo loco situm, haud procul Mulucha fluvio, qui Mauros Numidasque mediis aquis disterminat. Ibi eum ex magna solicitudine fortuna magis, quam consilium aut virtus explicuit. Cum enim in obsidione multis diebus, pudore magis irriti incepti, quam spe potiundi, hæsisset; anxium animi, et manere an abire deterius foret, ambigentem, unius cujusdam Liguris opera, casus absolvit. Is cum aquatum progressus, cochleas inter saxa repentes legere cœpisset, paulatim ad summam rupem enisus est: repertoque in castelli planitiem aditu, nemini visus, quod in hostem obversi propugnatores locum illum, ut prorsus inaccessum, custodire neglexerant, rem ad Marium detulit. Marius velocissimos ei milites, cum centurionibus quatuor, ex omni numero cornicinum et tubicinum levitate corporum præstantes quinque adjungit: quoque magis obsessi a sensu rei avocentur, qua parte oppugnare castellum consueverat, majore quam antea tumultu vim ostentat.

Flor. Strab. XVII. p. 827. Sall. Flor. Front. Strateg. III. 9. Sall.

22. Interim qui delecti ad id negotium fuerant, partim adjuti ab Ligure, partim laqueis ad prominentia saxa adjectis sublevati, quandoque clavis inter præcipitia sustinentibus gradum, magno labore, quo intenderant, pervenerunt. Quod ubi conspectum certi homines Mario nuntiarunt, cohortatus milites, procedi extra vineas, promoveri testudinem; tormentis, sagittis, glandibus, quam tumultuosissime potest, impeti hostes jubet. Illi pro muris intrepide agere, pugnare, simul ferocibus dictis increpare Romanum, quem superioribus diebus sæpe corruptis operibus repulerant. Sed celeriter in maximam consternationem versa fiducia est: cum repente a tergo classicum audiri, mulierumque et puerorum, deinde aliorum qui visum quid esset rei processerant, clamor et fuga fieri cœpisset. Eo tempore consul usus, cum hoste intra muros se recipiente irrupit.

Front. Sall. Front. Sall.

23. Lætum his, nihilque jam fortunæ suæ nimis arduum putantem, etiam L. Syllæ quæstoris adventus, in spe belli

celeriter finiendi, conficiendæque provinciæ, confirmavit: quod a consule relictus, ut in Latio et sociis exercitum cogeret, egregium et numerosum equitatum adduxerat. Unde Jugurtha, rebus suis quotidie deterioribus, cum oppida et castella, in quibus maximam spem habuerat, capta, pecuniæ magnam vim amissam, se Numidia expulsum reputaret, Bocchum ad jungendas secum copias acrius sollicitat: contantemque promissa parte Numidiæ tertia, amicosque ejus muneribus, ut auctores sumendi belli sint, ad desiderata impellit. Denique sexaginta equitum effectis millibus, proficiscentem in hyberna Marium reges ambo, vix decima parte diei reliqua adoriuntur: idque consuetum Jugurthæ fuit, ut semper inclinato die dimicaret, quia propter locorum peritiam nox ipsi ad omnes casus æque opportuna;[5] Romanis, nec si vicissent, victoriam persequi, nec si victi essent, effugere in expedito erant. Liv. Epit. Sall. Oros. Sall. Front. II. 1. Sall.

24. Pugna magis, uti sors tulerat, quam arte imperatorum commissa, (neque enim Romano exercitus instruendi datum tempus fuerat,) cum jam ad noctem producta esset, nihil tamen hostes remittebant. Ibi Marius, qui cum turma, quam ex fortissimis quibusque collectam circa se habebat, tota volitans acie, succurrere suis, terrere hostem, omnibus modis moliri victoriam non omiserat; quod exercitu parum ordinato pugnare in tenebris nollet, ex collibus duobus alterum, qui castris angustus, aquæ fontem copiosum habebat, per L. Syllam et equites occupat: in alterum, postquam paulatim ordines instaurasset, legiones citato gradu ducit.

25. Finis iste prælii, nec tamen ideo periculi fuit. Nam reges utroque colle circumsesso renovaturi certamen erant. Sed Numidæ pleramque noctem per lætitiam et strepitus insomnem agebant: aluitque negligentiam Marius, neque ignes excitari suis in castris, neque signa, uti mos est militiæ, quoties vigiliæ mutantur, canere passus. Sed ubi reddita dies est, fessis jam et paulo ante somno captis hostibus magno terrore incubuit. Nam et a militibus ingens sublatus est clamor, et æneatores tubicinesque

5 Correxit Crev. ex Frontin. Strateg. Antea legebatur in edd. quibusd. *non ipsi . . . opportuna;* et in ed. Cler. *ipsi opportunam.*

maximum strepitum ediderunt: quæ cum Mauris atque Gætulis nova et insolita accidissent, veluti stupore defixi, neque pugnam capessere, neque fugam potuerunt. Pluresque eo prælio, quam omnibus simul superioribus, desiderati sunt: arma signaque militaria pleraque capta.

26. Hæc ita apud Sallustium scripta sunt: nam auctores, quos secutus Orosius est, diversa quædam retulerunt.

Oros. Post Jugurthæ Bocchique conjunctionem, numeroso regum equitatu Marianum exercitum creberrimis incursionibus vexatum fuisse; postremo Cirtæ expugnationem meditante Romano, occursum a regibus. Anceps id prælium et multiplici terrorum specie atrox describitur, cum a tot millibus equitum excitata pulveris nubes cœlum operiret, diem supprimeret, visuque ad cavendum ademto, corpora telis confertim incidentibus intecta[6] atque incustodita præberet. Nocte remissam pugnam, eandemque sequentis etiam diei noctisque fuisse faciem, additur. Tertia demum die desperantes Romanos universo agmine erupisse. Ne sic quidem ab impetu hostium extremos carpentium, et sitis æstusque violentia, nisi cœlesti ope, liberatos, repentinæ, tanquam e machina, pluviæ beneficio utriusque mali remedium invenisse. Nam et refrigerationem simul potumque præstitisse aquas: et easdem inhabilem hostium armaturam fecisse. Afri enim sine amentis manu intorquere jacula solebant, scutaque habebant ex elephanti corio. Igitur hastilia imbre lubrica conatum mittentium frustrabantur, et scuta, quod ejus corii hæc natura, ut aquam in spongiæ morem ebibat, aucto admodum pondere circumferri ad excipienda tela nequibant.

Sall. 27. Sed Marius quanquam ita summotis hostibus, reliquum iter non minus cautus intentusque inibat: maritimam oram petens, ubi commeatus expeditior copia erat.

Flor. Sall. Neque jam longe Cirta aberat, cum ab omni parte speculatores citi veniunt, hostem adesse nuntiantes. Quippe Jugurtha suos quadrifariam diviserat, ratus ex omnibus utique aliquos terga hostium adepturos, et, priusquam illi se converterent, tumultum illaturos esse. Verum Marii

6 *Injecta* edd. ante Crev.

providentia spem ejus elusit, qui nescius, ubi plus discriminis futurum esset, aciem[7] eodem ordine, quo iter faciens incesserat, continebat.

28. Primi Maurorum in L. Syllam inciderunt, cum equitatu dexterum latus tegentem. Ibi pugna contracta dum ferociter dimicatur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque priori prælio, in itinere morati, affuerant, extremum consulis agmen invadit; cum illum in primam aciem Jugurtha, magnis viribus invectus, attraxisset. Tum Jugurtha, Bocchi adventu cognito, clam cum paucis equitibus ex prælio se subducit, et ad pedites advolans, elatum alte gladium, quem hostili sanguine cruentaverat, ostendit; adjecto, 'Marii hunc cruorem esse, quem sua manu occidisset. Imperatore amisso frustra pugnare Romanos.'

29. Hæc Latine prolocutus (nam apud Numantiam didicerat) ita perculit Marianos milites, ut jam parum abessent, quin hostibus Jugurthæ præsentia et dolo majorem in modum confirmatis terga darent; cum L. Sylla eorum, a quibus initio pugnæ impeditus fuerat, victor, Mauris qui cum Jugurtha erant, obliquus sese intulit. Idem et ab Mario, qui sibi oppositos similiter fuderat, factum. Bocchus e vestigio se conjecit in fugam. Jugurtha prope partam victoriam e manibus eripi dolens, dum nihil ad summam contentionem reliquum facit, omnibus circa amissis, vix inter tela hostium solus effugit. Magna deinde cædes in campis patentibus fuit: nonaginta millibus armatorum, qui adducti a regibus fuerant, propemodum internecione deletis. Diod. Ecl. xxxvi. Oros.

30. Et rem propius intuentibus, hoc demum prælio debellatum est. Quippe quinto post eam pugnam die legati a Boccho Cirtam venerunt, ubi Marius hybernare constituerat, petentes, 'uti duos quam fidissimos ad regem mitteret, quibuscum de commodis populi Romani suisque loqueretur.' Missi sunt A. Manlius legatus, L. Cornelius Sylla quæstor. Ibi Sylla, cujus facundiæ Manlius ætate prior cesserat, verba facere incipit, Bocchum Diod. ap. Fulv. Appian. ap. Fulv. Sall.

7 *Acies* edd. ante Crev.

laudans, 'quod pernicioso errore celeriter abjecto, potius amicitiam populi Romani, quam longius bellum expeteret. Ejus populi hos a principio mores, hæc instituta fuisse, ut neque armis a quoquam neque beneficiis vinci pateretur. Id experiri regem olim potuisse, si cordi curæque habuisset: sed ne sic quidem serum esse, cum in manu ei sit Romanorum benevolentiam gratis officiis promereri.'

31. Contra hæc Bocchus: 'non odio Romani nominis, ut qui missis Romam legatis amicitiam sponte petivisset; sed repulsa, deinde nonnullis injuriis provocatum ad arma respexisse. Nam agrum, unde ipse Jugurtham expulisset, jure belli suum factum: neque mirari quenquam debere, si vastari eum a Mario pati nequisset. Ceterum si sibi partem illam Numidiæ populi Romani voluntate retinere liceat, arma lubenti animo positurum.' Tum vero
Appian. Manlius, 'Quod de Jugurthæ regno tenes,' ait, 'rex Bocche, majores nostri justo pioque bello captum, Masinissæ dono dederunt. Cui rei hæc inest conditio, ut, donec senatui populoque Romano visum fuerit, habeat qui accepit. Nunc vero mortuo olim Masinissa, nepotibus ejus ab Jugurtha interfectis, neque penes hostem esse, quod amico dederit, populus Romanus patitur; neque quod suum est, id a te tanquam Jugurthæ ademtum possideri.'
Diod. Sall. His ultro citroque jactatis, cum, 'si per Marium liceret, legatos ad senatum mittere velle,' rex adjecisset, in præsentia discessum est.

32. Bocchum amici a Jugurtha corrupti (nam comperta Syllæ Manliique legatione preces et dona cumulaverat) a proposito parumper dimoverunt. Deinde mobilitate ingenita, et amicis quibus Jugurtha nihil dederat impellentibus, ingenio et fide maxime probatos quinque delegit, qui ad Marium, et, si visum illi fuisset, Romam proficiscerentur, cum liberis mandatis bellum quoquo modo componendi. Iisdem injunctum, ut Sylla inprimis adjutore
Appian. pacis uterentur. Hi cum ad hyberna Marii proficisce-
Plut. Syll. c. 3. rentur, in Gætulos latrones inciderunt, a quibus spoliati dimissique pervenerunt ad Syllam, quem imperator, donec
Sall. ipse rediisset, pro prætore reliquerat. Nam in Gætulos

cum expeditis cohortibus et parte equitatus profectus, turrim regiam, in qua Jugurtha perfugas omnes præsidio imposuerat, obsidebat.

33. Interim Sylla legatos Bocchi humanissime liberalissimeque exceptos, hac opinione imbuit, ut et famam de avaritia Romanorum falsam, et quæstorem sibi amicissimum arbitrarentur. Ipsis enim dari putabant, quod ambitioni suæ Sylla tribuebat, ut ex oppressi deditive Jugurthæ gloria quamplurimum sibi decerperet. Sed illi beneficio victi, quid in mandatis haberent, secreto exponunt, opem consiliumque talis viri poscunt, regis sui magnitudinem, et alia, quibus induci eum posse credebant, magnifice deprædicant. Sylla benigno responso, quibus apud Marium verbis, quibus in senatu uterentur, præcipit, sic attemperans, uti ad suum incrementum maxime profectura judicabat. Sed et regi persuaderi jubet, si bene Appian. prospectum suis rebus velit, Syllam ad omnia consultorem adhibeat.

34. Jam quadragesimum ferme diem opperiebantur, Sall. cum Marius ab expeditione rebus infectis Cirtam rediens, intellecto Maurorum adventu, ipsos Syllamque venire ad se jubet: evocato etiam ab Utica prætore L. Bellieno, et præterea quicumque senatorii ordinis in Africa agebant. In hoc consilio audita Bocchi legatione, legatis potestatem proficiscendi Romam, et, donec illi revertissent, inducias regi permitti, post aliquam disceptationem placuit. Tres ex numero legatorum, cum C. Octavio Rusone, qui stipendium ex urbe quæstor attulerat, Romam; ceteri ad regem profecti sunt.

35. Ex his cum rex acta cognovisset, præ ceteris rebus benignitate et studio Syllæ delectatus, quæ legati magnopere efferebant, inclinare jam animum ad pacem proditione Appian. Jugurthæ redimendam cœpit: cum etiam Marius aliter Dio ap. Fulv. conventurum negavisset. Igitur tegendo consilio per cau- Appian. sam injuriæ ab occiduis Æthiopibus acceptæ, copias eo mittit. Nam ea natio Mauritaniæ finitima est, et ab eois Æthiopibus situ et nomine distincta, ad montem Atlantem pertinet.

36. Multa de hac regione mira referuntur. Camelo- Strab. xvii. 827.

pardales draconesque magnos ibi gigni, et qui tauro forma, sed robore et mole pares elephantis, rhizes appellantur: etiam terra nascentium incognitam sub alio cœlo magnitudinem esse, Bocchumque regem Iphicrates narrat ex Æthiopica expeditione, multo majores quam alibi proveniebant, asparagos uxori dono misisse: item calamos Indicis similes, quorum genu quodlibet chœnices octo[g] caperet.

Dio. 37. Interea Jugurtha, quod legationibus istis nihil sibi lætum parari intelligebat, in penitissimas solitudines se abdidit: passim tamen relictis, per quos certior fieret, quid ubique ageretur. Sall. Romæ legatis Bocchi, veniam erroris et fœdus petentibus, hoc modo responsum est: 'Senatus et populus Romanus beneficii et injuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus et amicitia dabuntur, cum meruerit.'

38. Hoc Africanarum rerum statu consules C. Atilius Serranus, Q. Servilius Cæpio magistratum inierunt:[*] quo tempore M. Tullius Cicero natus est ante diem III. Nonas Januarias. Sed et alterius magni hominis nativitas illustrem annum fecit, Cn. Pompeio A. D. pr. Kalendas Octobres in lucem edito. Procuratis prodigiis, nam Romæ et in agro Perusino locis aliquot lacte pluisse, fremitus cœlestes auditos, pila cœlo cadere visa, nuntiatum fuerat, provinciæ consulibus Italia Galliaque decretæ: Galliam Q. Servilius accepit, Italiam C. Atilius. C. Mario prorogatum in Numidia imperium.

A. Gell. xv. 28. Cic. ad Att. vii. 5. Plut. Cic. Vell. ii. 53. Plin. xxxvii. 2. Jul. Obs.

Cassiod. Chron. 39. Legem deinde Q. Servilius pertulit, qua judicia senatoribus et equitibus Romanis communicata sunt, derogatumque Semproniæ, quæ remotis senatoribus equites solos judicare jubebat. Res tam grata senatui fuisse traditur, ut Q. Servilium consulem patronum suum appellaret. Val. Max. vi. 9. Cic. Brut. 44. L. Crassi, nam legem eam suasit, edita fuit oratio, qua judicum et accusatorum increpita factione, senatum

[g] *Chœnices octo*] Chœnix est quadragesima octava pars medimni. Medimnum autem capiebat sex modios Romanos. Itaque chœnices octo æquiparantur modio Romano, sive tribus amplius modii Parisiensis quadrantibus. *Crev.*

[*] A. U. C. 646. A. C. 106.

perornavit, in equites multa aspere dixit: cum in oratione de colonia Narbonensi contrarium institutum tenuisset. Idque postea ab accusatore Plancii Bruto objectum, exposita temporis utriusque ratione diluit; 'non ingenii propositique sui hanc pugnam, sed hominum rerumque varietatem, et ad hæc accommodandam orationem fuisse.' Cic. de Or. II. 55. et pro Clu. 51. Quintil. VI. 3. Cic.

40. Ceterum laudem in urbe partam consul Servilius expeditione Gallicana corrupit. Eam rem ita gestam accepimus. Tolosa nobilis Gallorum civitas, cum in fœdere populi Romani esset, a Cimbris solicitata, milites Romanos, qui præsidii causa in oppido erant, occulta conjuratione oppressos in vincula conjecerat. Eo cum delectis impigre profectus consul, cum ignaris ceteris per conscios intra mœnia receptus esset, urbem veteri opulentia claram diripuit, non profanis modo, sed etiam sacris pecuniis ablatis. Dio ap. Vales.

41. Ex Apollinis quidem fano centum millia pondo auri,[h] et argenti CX. M. pondo rapta, auctores habeo. Apud alios multo majus auri pondus, nec ex delubro, sed Tolosensi lacu sublatum, invenio. Tectosages enim qui cum Brenno fuissent, raptis ex Delphico templo donariis, cum domum revertissent, pestifera lue correptos non antea potuisse liberari, quam vatum monitis quæsitum bello sacrilegioque aurum et argentum Tolosano lacu mergerent. Sed fabulam de Delphis bene refutat Posidonius, quod neque Galli templum Apollinis, nisi jam sacrilegio Phocensium exhaustum, ceperint: et, quod repertum ibi fuit, inter innumerabiles copias divisum evanuerit. Raptores quoque (sicut a multis est proditum) aut statim internecione deletos, aut dispersos variaque peste passim extinctos, vix reverti in patriam paucos potuisse; nedum ut tantas secum opes deportare potuerint. Ceterum Gallos auri argentique divites, eosdem in quotidiano cultu parcos, ad hoc superstitionibus mire deditos, multis locis sacros thesauros in lacubus habuisse: neque signatum aut factum aurum argentumque, sed rudi pondere, ut cuique Strab. IV. p. 188. A. Gell. III. 9. Oros. V. 15. Justin. XXXII. 3. Dio. Justin. Strab. Ruald. Animadv. in Plut. 10. Strab.

[h] *Centum millia pondo auri*] Marcas nostrates 156250. *Argenti centum decem millia pondo.* Marcas 171875. *Crev.*

religio suadebat, immittentes: iisque lacubus postea locatis, redemtores sæpenumero solidos argenti lateres extraxisse. Tolosæ vero cum esset fanum celeberrimum, ab omnibus circa populis plurimum eo placandorum numinum causa comportari consuevisse.

42. Utcumque se ista habuerunt, ingentes ibi repertas
Dio. opes constat: sed mediocris in publicum relata portio. Pleraque aut inter manus diripientium perierunt, aut ab
Oros. ipso consule sunt interversa. Cum enim prædam in Massiliensium urbem portari jussisset, in ipso itinere per insidias interfectis qui deducebant, omnes illas opes furatus
Dio. Cic. esse traditur. Sane de rebus istis acerrimæ mox quæstio-
Nat. D. III. 30. nes sunt habitæ; omnesque illo sacrilegio contacti, tam
A. Gell. miserum cruciabilemque exitum fecisse creduntur, ut res in proverbium verterit, et præter morem calamitosi, 'aurum Tolosanum habere' dicerentur.

43. In Numidia jam eo perductæ res erant, ut nihil Jugurthæ spei opisque, præterquam in dubia et ancipiti Maurorum amicitia, superesset: gravioribus quotidie timoris et diffidentiæ causis; maxime postquam reversis
Sall. Roma legatis, Syllam a Boccho acciri audiverat. Igitur ad speculanda soceri consilia, Numidam quendam Asparem per speciem legationis in Mauritaniam præmittit; ipse, siquidem ex usu videretur, secuturus. Sed Bocchus haud minore astutia mortalis, cum alia omnia animo vol-
Appian. ap. Fulv. veret, per se benigne compellando, et Magdalsa principe amicorum Bocchi, Cornelioque Carthaginiensis cujusdam liberto, quibus plurimum utebatur, prolixe de voluntate regis pollicentibus, Asparem eludebat.

Sall. 44. Interim L. Sylla, quem ad literas Bocchi cum me-
Plut. Mar. et Syll. diocri præsidio proconsul miserat, obvium in itinere filium
Sall. regis Volucem suspectum proditionis habuit, cum tertio post occursum ejus die, Jugurtham haud procul abesse cognovisset. Ibi juvenis 'nullam in ea re, neque suam, neque patris culpam esse' testatus, 'nihil melius esse' demonstrat, 'quam si per media Jugurthæ castra palam proficiscantur. Se cum Sylla iturum, præmissis aut relictis equitibus suis, quo minus timeri dolus posset. Jugurthæ neque magnas copias, et spem omnem in patre suo esse.

Eam corrumpere non ausurum eo homine violando, quem deduci a filio Bocchi videret.' Sylla probato, ut in tali tempore, consilio, prius e manibus Jugurthæ elapsus est, quam ille statuere, quid esset agendum, in re improvisa potuisset.

45. Cujus adventu cognito, rex Bocchus Dabarem Massagradæ filium, benevolum fidumque Romanis, ad Syllam mittit; 'ut colloquio diem locumque Romanus statuat: neque Jugurthæ legatum timeat: ita provisa omnia, ut illius præsentia magis usui quam impedimento consiliis communibus futura sit.' Hæc simulata tum temporis a Boccho, quam decreta fuisse putant: cum proditionis certus, id tantum, utrum proderet, parum expediret. Syllam Jugurthæ tradi suadebat animus: at contra metus imperabat. Tandem in perfido et vili ingenio affectus omnes timor vicit. Plut. Sall.

46. Sylla, sicuti cum Dabare composuerat, ad Bocchum perductus, palam, præsente etiam Aspare Numida, 'se missum a consule' dicit, 'quæsitum, bellumne rex an pacem cum Romanis habere mallet.' Ille 'nihil se dum constituisse' respondit, jubetque post diem decimum reverti. Sic in sua quisque castra digrediuntur. Sed multa jam nocte Sylla a Boccho occulte arcessitur. Nemine, præterquam fidis interpretibus, et internuntio totius negotii Dabare adhibito, rex Syllæ gratias comiter agit ob ea, quæ in oratores suos benigne liberaliterque fecisset, quodque eos apud imperatorem et senatum gratia consilioque juvisset. 'Quod ad reliqua attineret, Numidiæ parte quam a Jugurtha cepisset dimissa, neque Mulucham flumen, antiquum utriusque regni limitem, egressurum, neque Jugurtham intrare passurum,' pollicetur.

47. Ad ea Sylla de se breviter ac modeste, de republica multis disseruit: 'non alia concedere regem, quam vel invito eo populus Romanus armis obtineret. Sed si quid populi magis Romani, quam sua causa fecisse videri, magnamque ab eo inire gratiam velit, in manu ac potestate ejus Jugurtham esse: hoc tradito, quicquid voluisset impetraturum.' Maurus ad hæc affinitatem, cognationem,

fœdus cum Jugurtha obtendere: etiam popularium voluntatem, quibus invisi Romani, Numida contra carissimus esset. Adeo ne pessimis quidem mortalium justi honestique notitia abest; ipsique sua plerumque flagitia priusquam commiserunt, judice conscientia prædamnant.

48. Ad extremum pertinaci solicitatione expugnatus, omnia facturum ex voluntate Syllæ promittit: doloque serie composita, postridie Jugurthæ legatum appellat: 'sibi per Dabarem ex Sylla cognitum' ait, 'posse conditionibus bellum poni: optimum factu videri, ut profectus ad regem suum sententiam ejus exquirat.' Ille properato itinere post diem octavum reversus, 'facturum imperata Jugurtham' renuntiat. 'Ceterum semel iterumque deceptum, Romanis ducibus parum fidere. Pignus rati fœderis in manu esse Bocchi. Si enim Syllam sibi tradidisset, futurum ut senatus populusque Romanus respectu talis viri, pacem firmam petentibus daret. Facile comprehendi Syllam per speciem colloquii posse, si simul omnes velut de pace acturi convenissent.'

49. Maurus ad hæc diu tacitus, multamque dubitationem præferens, tandem annuit: aiuntque nocte, quæ colloquium antecessit, postquam hinc Syllam, inde Asparem bonæ spei implevisset, multa secum agitasse, vultus et gestuum inconstantia suspensum et ancipitem animum prodente. Ad postremum advocato Sylla, 'Quanti,' inquit, 'tum populi Romani amicitiam publice, tum etiam privatim tuam æstimem, proxima dies aperiet, L. Corneli. Si me ambiguum aliquamdiu et contabundum vidisti, mirari noli. Tot et tanta superanda mihi refellendaque rationum momenta fuerunt, ut majus mirum sit, aliquando hæc abjici vincique potuisse. Olim ita matrimoniis affinitatibusque innexæ sunt Maurorum Numidarumque regiæ, ut meo sanguini videar irasci, cum Jugurtham desero: præsertim postquam tradita in omnis fortunæ communionem filia mea, generum ascivi, novoque nodo vetustissimæ nostræ consanguinitatis vinculum firmius astringere visus sum. Atque hanc regum suorum conjunctionem, ut fit, multi popularium sunt imitati, conjugibus ex Numidia ductis, aut in Numidiam nuptum datis filiabus.

50. 'Horum omnium totiusque Mauritaniæ judicia me haud parum commoverent, nisi firmioribus argumentis vestram ad societatem tractus essem. Certe non odi meos: sed quia eos propterea maxime amo, quia mei sunt, ideo,[8] ut me ante illos amem, ratio postulat. Iidem illi, quos nunc forte cæca inclinatio ad reprehendenda consilia mea perpellet, laudàbunt, ubi vestræ amicitiæ maturi fructus ostenderint, non aliter et mihi et illis rectius meliusque consuli potuisse.

51. 'Etiam Jugurthæ plura in me hostilia quam amica facinora extant; et animum ejus cognovi perfidum, insidiosum, ubi occasionem crescendi adesse putet, non cognationis ultra, non fœderum memorem. Neque mihi displicet Micipsæ filiorum ulcisci necem, quibuscum par mihi cognatio, nec ullis debilitata injuriis societas fuit. In ea re primas vobis partes magnitudo vestra dedit, et quod propterea appellati ab Adherbale estis. Me justiorem causam, et Diis quoque probantibus feliciorem sequi, non indecorum est.

52. 'Et, ut verum fatear, potentiæ virtutisque vestræ non ita sum imperitus, ut amicos cum habere liceat, hostes mihi factos velim. Tua quoque benevolentia, quam legatis meis exhibuisti, veluti constrictum vinctumque me sentio, ut non sustineam aliud velle, quam tibi placere intelligo. Tu modo et statim, et postquam eo magnitudinis perveneris, quo te virtus tua atque prudentia vocat, fac memineris ejus diei, qua te tradito Jugurtha decoris ejus compotem faciam, quod frustra his annis maximi viri imperatores vestri per ingentes labores et paria pericula quæsiverunt.'

53. Hæc locutus, et vicissim cum multa verborum comitate dimissus ab Sylla, sicut ille voluerat, insidias Numidæ tetendit. Orta luce, cum haud procul abesse Jugurtham nuntiatum esset, Bocchus cum paucis amicis et quæstore Romano, quasi honoris causa occurreret, in locum editum progreditur, qui collocatis antea insidiis facillimus conspectu erat. Atque illi simul Jugurtham cum

8 *Ideoque* in edd. ante Crev. legitur.

plerisque necessariis inermem adesse viderunt, signo dato coorti ceteros ad unum omnes interficiunt: Jugurtha catenis oneratus Syllæ traditur.

Diod. Eclog. xxxvi. Oros. v. 15. Val. Max. vi. 9. Plut. Mar. et Syll. Liv. Epit. Plut. Mar. et Syll. Plut. Præc. Polit. c. 25. Plin. xxxvii. 1. Val. Max. viii. 14. Fulv. Ursin. Plut. Mar. c. 18.

54. Delibavit ea res nonnihil C. Marii gloriam, quod ea erat Jugurthæ fama, ut cetera parum firma ad victoriam existimarent homines, ni corpore ipsius potirentur; qua in re præcipua quæstoris opera fuerat. Nec ipse L. Sylla moderate lætitiam animi habuit, quin successum illum sibi modis omnibus vindicaret. Quin etiam annulo traditionem Jugurthæ insculpendam curavit: quo et dictator signare est solitus, jam Mithridatis et civilium bellorum victor. Unde filius quoque Syllæ Faustus, quanti rem eam pater fecisset conscius, inter tot ejus magnifica hoc maxime delegit, quod denariis quos cudebat exprimeret. Sed et Mario istam Syllæ jactantiam tanto fuisse dolori ferunt, ut propterea inter Cimbrica et Socialia bella operam repudians, flebilibus discordiis, quibus ambo rempublicam propemodum everterunt, initium faceret.

55. Ceterum tradito Jugurtha, dum res Africanæ per Marium constituuntur, P. Rutilius Rufus, Cn. Manlius Maximus consules facti.* P. Rutilius omni honore dignus et erat, et habebatur: Cn. Manlium non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contemta ac sordida, Q. Catulo prælatum fuisse, mirum videri queat ignorantibus, rationem requirendam non esse in iis, quæ auctóre vulgo geruntur. Provinciæ, Numidia C. Mario, Gallia Q. Servilio Cæpioni prorogantur. Consul P. Rutilius Italiam sortitus est, Cn. Manlius Galliam: quod unus exercitus impar futurus Cimbris Teutonisque videbatur, quorum maximæ copiæ, Tigurinis etiam et Ambronibus accedentibus, in Galliam se effuderant.

Cic. pro Mur. c. 17. et pro Planc. c. 5. Pigh. Ann.

* A. U. C. 647. A. C. 105.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXVII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Cn. Manlii consulis adventu, cum maxime jungendis viribus atque consiliis contra validissimum hostem opus esset, inter se imperatores Romani discordias agitare cœperunt, præcipua Q. Servilii ferocia, qui consulem, ut rebus omnibus imparem, despiciebat. Huic malo remedium ex dividunda provincia quæsitum, ut inter duorum curationem Rhodanus interesset, utrisque pesti et calamitati fuit. Cimbri enim, cum plerisque Gallorum benevolis uterentur, nihil horum ignorantes, eo majori alacritate militiæ munia obibant. Profecto enim ultores sacrilegii Deos, quo nocentes ad pœnam pertraherent, mentem Romanis ducibus ademisse, ut, quod optare magis hostes quam perficere potuissent, disjungerent exercitus, et neutra parte satis validi, faciles se aggressoribus darent. Oros. v. 16. Dio ap. Vales. Oros. Justin. xxxii. 3.

2. Voto igitur Diis suis facto, quale Germanicis Gallicisque nationibus frequentabatur, 'ut quicquid ex hoste cepissent, sacrum esset;' primo legatum consulis M. Aurelium Scaurum, virum consularem, cum parte copiarum nacti, fusis cæsisque quos duxerat, vivum ceperunt. Ea res cum tantum animi hostibus, quantum timoris consuli addidisset, mitti ad Servilium placuit, petitum, ut quantocyus cum exercitu ad se accederet. Ille suam cuique Tac. xiii. Ann. 57. Cæs. de B. Gall. vi. 17. Liv. Epit. Oros. Vell. ii. 12. Dio.

provinciam tuendam ferociter respondit. Sententia deinde mutata, ne per absentiam suam victis hostibus penes consulem confecti belli gloria foret, profectus est. Ceterum neque iisdem locis castra metari, neque consilia, aut quicquam rerum omnium commune cum consule habere voluit: sed medio inter Romana et Cimbrica castra loco consedit, quo prior iniret pugnam victoriæque laudem in se totam averteret.

3. Interea Cimbri fama, deinde conspectu venientis alterius exercitus permoti, quod ob commune periculum Servilium Manliumque posthac concorditer acturos credebant, missa legatione tentare spem pacis constituerunt. Qui ubi in Servilii castra pervenere, atque ille nulla ad se mandata habere, sed ad consulem mitti cognovit, æmulatione vecors et pacati nihil locutus est, et minimum ab interficiendis legatis abfuit.

4. Ea proconsulis asperitas ingratissima exercitui fuit, præsagienti cladem suam, nisi concordia ducum et societate consiliorum averteretur. Igitur precibus, et ubi precibus nihil promovebatur, expostulatione omnium coactus Cæpio in castra Cn. Manlii venit. Ceterum consilio de rebus præsentibus habito, adeo non convenit inter ipsos, ut post turpem rixam et gravia invicem convicia, majorem in modum auctis odiis digrederentur.

Sall. Jug. c. 111. 5. Hæc causa populo Romano fœdioris cladis fuit, quam ab urbe condita perpessus unquam fuerat. Cimbri, cum hinc ex injuria legatorum dolor, inde spes ob discordiam hostium stimularent; utendum calore animorum, et temporis opportunitate rati, cum omnibus copiis egressi, duos exercitus Romanos spatio locorum et simultate ducum divisos oppresserunt, binisque castris potiti sunt. Horrenda deinde sunt, quæ apud Livium et Valerium Antiatem scripta fuisse referuntur. Duos filios consulis, cum octoginta millibus Romanorum sociorumque, itemque calonum et lixarum millibus quadraginta, interfectos. Neque ex omni numero amplius decem hominibus, qui nuntii cladis essent, effugisse. Postea victores voti memores, pessumdedisse quicquid redactum in potestatem erat. Vestem discissam et projectam, aurum ar-

Quint. Declam. III. Liv. Epit. Oros. Diod. Ecl. XXXVI. Oros.

gentumque in flumen missum, loricas virorum concisas, phaleras equorum corruptas, equos ipsos gurgitibus immersos, homines laqueis collo innexis ab arboribus suspensos esse.

6. Nec oblivione transeundus Q. Sertorius, qui sub Cæpione stipendia faciens, equo amisso, corpore sauciato, rapidissimum Rhodani flumen nando trajecit, lorica et scuto retentis. Multa posthæc apud victores disceptatio fuit, quemadmodum fortuna uterentur: plerisque placebat protinus in Italiam et ad urbem ducendum, neque spatium daudum Romanis esse, quo tanta ex consternatione animos colligerent. Aliis in diversa euntibus, adhiberi M. Aurelium Scaurum visum est, quem superiore pugna ceperant. Plut. Sertor. c. 3. Plut. Mar. c. 16. Liv. Epit.

7. Atque ille rogatus sententiam, 'Nequicquam,' inquit, 'spem metumve intenderetis, Cimbri, ut vobis profuturum consilium suggererem, si pestiferum idem populo Romano fore videretur. Nam quando Diis immortalibus ita visum est, uti in fortunam M. Reguli inciderem, ejusdem etiam induerem animum, qui summos potius crueiatus sciens prudensque subiit, quam ut contra patriam Carthaginiensibus, quorum in potestatem devenerat, utiliora suaderet. Nunc quoniam idem utrisque conducere video, dubitare non debetis, quin ex animi mei sententia sim locuturus.

8. 'Rem magnam incipitis, et magnorum indicem animorum, Cimbri: sed si verum audire potestis, non aliter vobis gloriosam, quam si intra deliberationem steterit. Nam uti profecto eximiam vobis admirationem pariet, quod de tanto incepto deliberare ausi estis, ita, si expeditionem susceperitis, majora viribus aggressos pro temerariis potius damnabit fama, quam pro fortibus commendabit. Nec ex ducibus exercitibusque victis vim ac robur populi Romani putaveritis. Majores enim melioresque multi supersunt. Et quia sequentium eventus divinandi non alia certior quam ex comparatione præteritorum ratio est, duorum vobis imperatorum consilia exitumque proponam, quorum tanta fuit existimatio, ut nunc quoque post infelicia cœpta summis quibusque viris comparari soleant.

9. 'Horum Pyrrhus Epiri, quandoque et Macedoniæ rex, cum veterano exercitu, et incognitis in id tempus elephantis in Italiam eo tempore venit, quo mediocres adhuc populi Romani vires, pauciores in ditione populos, quam adversarios hostesque habuerunt. Igitur multis ad eum deficientibus, cum insuper uno alteroque prælio majores nostros superasset, adjunxissetque opibus suis Siciliam, multi jam ultimum imperio nostro diem adesse vaticinabantur. Quid igitur factum est? Acrius insurgentibus Romanis, quorum crescere virtus pro magnitudine periculorum consuevit, pulsus in Græciam Pyrrhus, socii ejus amicique expugnati, tota denique ad Adriaticum usque mare Italia Romano juri adjecta est.

Appian. Lib. p. 34. 10. 'Jam Carthaginiensium imperator Hannibal, cum oppida nostra quadringenta cepisset, intra tertium ab urbe lapidem posuisset castra, maximam Italiæ partem armis amicitiisque teneret; populus Romanus in Hispania Africaque res Punicas sic accidit, ut a suis revocaretur Hannibal in patrio solo debellandus.

11. 'Neque minor ideo Pyrrhi Hannibalisque per homines æstimatio est. Ignoscendum enim iis putant, si cum invicto populo congressi, calamitatem evitare nequiverunt: magisque laudandos putant, quod tam diu potuerunt resistere, quam apprehendendos, quod aliquando sunt superati. Iis enim auguriis condita Roma est, ut vinci nequeat: Capitolium, quadrigas fictiles, si de his rebus audivistis, præterea Penates, aliaque Deorum fata ea habet, ut ibi caput orbis terrarum esse necessum sit.' Non tulit loquentem ista regulus Cimbrorum Boiorix, acer et ferox juvenis, et ut armatis coire in consilium[1] gentibus istis mos est, protinus nudato ferro parantem plura confodit.

Plin. xxviii. 2. Plut. Poplic. Liv. Epit. Flor. iii. 3. Tac. Germ. c. 3. Dio ap. Vales.

Jul. Obs. 12. Hæ clades alia super aliam nuntiatæ (nam et in Hispania contra Lusitanos infeliciter pugnatum erat) urbem atque Italiam universam luctibus et terrore exsternaverunt. Confestim, ut contra instans periculum, consultationibus habitis, dies fœdissimæ cladis (pridie Nonas Octobres erat) ut inter atras habeatur, decernitur. Q.

Plut. Lucull. c. 59. et Apoph. Rom.

1 *In concilio* edd. ante Crev.

Servilio, cujus temeritate perditæ res fuerunt, frustra culpam in fortunam conferenti, populi jussu imperium, primo post Tarquinium regem, abrogatur,[a] bona publicantur: datur negotium P. Rutilio consuli, ut novos delectus habeat. Rhet. ad Her. I. 14. Cic. Brut. c. 35. Liv. Epit. Ascon. in Corn.

13. Id a viro præstantissimo intentissima cura factitatum, nulla re præterita, quæ vel ad cogendum novas copias, vel ad exercendum esset utilis. Nam et filium, credo Q. Metelli imperatoris sui exemplum secutus, cum salvis legibus habere in contubernio posset, in legione militem fecit. Et quo tironi adversus durissimos exercitatissimosque hostes pugnaturo plus audaciæ et usus esset, novi reperti auctor, evocatis lanistis e ludo, quem Aurelius Scaurus adolescens, ædilitatem petiturus, insignem habebat, milites vitandi atque inferendi ictus subtiliorem rationem docuit. Hoc initium Campidoctorum in exercitibus Romanis fuit, qui sequentibus temporibus vulgo adhiberi consueverunt. Et sic effectus ille exercitus est, qui postea C. Mario ducente, terrorem Europæ Cimbros Teutonesque horribili clade prostravit. Front. Strat. IV. 1. Val. Max. II. 3. Veget. II. 23.

14. Marium enim confecta commodum provincia Numidia, regisque Jugurthæ captivitate clarissimam famam adeptum, tanquam unicum laborantis imperii præsidium populus Romanus respiciebat. Ceterum lex oberat, et quæ creari absentem consulem, et quæ refici intra decennium vetabat. Sed præsentium temporum necessitas vicit, et, ne res omnino nova videretur, nuper etiam P. Cornelius Carthaginiensis belli, mox iterum Numantini causa, solutus legibus fuerat. Sall. Jug. Cic. pro Manil. 20. Flor. III. 3. Juv. Sat. VIII. 250. Plut. Mar. 16. Sidon. Carm. II. v. 226. Plut.

15. Cimbrorum victoria trepidam Italiam etiam serviles motus hoc anno concusserunt; majori tamen terrore, Diod. Ecl. XXXVI.

[a] *Q. Servilio . . imperium, primo post Tarquinium regem, abrogatur*] Sequitur Freinshemius mendosam Epitomes Livianæ lectionem: *Cæpionis . . . damnati bona publicata sunt, primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum;* cum ex Sigonii et Gronovii codicibus legi debeat, quomodo edidimus, *Cæpionis . . . damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium, imperiumque ei abrogatum.* Vulgata Epitomes lectio peccat adversus historiæ fidem: siquidem, ut recte observat Sigonius, aliis ante Cæpionem imperium abrogatum est, ut Tarquinio Collatino, Minucio Augurino, et M. Claudio Gliciæ, quorum illi coacti sunt abdicare se consulatu, hic dictatura. *Crev.*

quam malo. Et Nuceriæ quidem, ubi servi triginta conjuraverant, priusquam vires acquireret, oppressa conspiratio est. Idem subinde fatum [a] ducentorum fere servorum apud Capuam fuit. Plus aliquanto turbarum P. Vettius eques Romanus excitavit, qui ditissimo patre genitus, cum, opibus flagitiose consumtis, libido tamen et luxus manerent, ad insolitæ temeritatis facinus erupit.

16. Ancillam amore correptus septem talentis Atticis [b] in diem certam emerat. Ubi dies venit, nec illi res ad solvendum, et creditor molestus erat; quingentas armaturas emit, illis quoque creditoribus fidem hominis sequentibus, quod ejus egestas pristina fama, et manente adhuc divitiarum specie tegebatur. Vettius armis clam in agros comportatis, servos suos cohortatus, armat ad quadringentos, et ante omnia comprehensos qui pretium puellæ contentiosius exegerant, virgis cæsos securi percutit: deinde purpura et diademate sumto proximas villas invadit, resistentes obtruncat, ceteros in societatem et commilitium asciscit. Brevi plures septingentis armatos centuriat, valloque circumducto fugitivis velut asylum aperit.

17. Eam rem senatus non tam magno quam veloci remedio egere arbitratus, negotium dat L. Lucullo, qui tum in urbe prætor erat. Hic eodem die sumtis militibus admodum sexcentis Capuam contendit, multis passim in itinere se agglomerantibus, donec ad millia peditum quatuor, equites trecenti efficerentur. Auctæ interim et servorum copiæ, quasi tria millia quingenti, tumulum quendam aditu difficilem occupaverant; pugnaque contracta, loci auxilio superiores hi fuerunt. Lucullus vim parum videns procedere, dat operam, ut aliquos ex ea colluvie corrumpat. Id consilium felix fuit, adducto ad proditionem Apollonio, quem præclarus rex prætorem exercitus sui nominaverat. Hic accepta fide impunitatis, Vettio manus injecit. Atque ille, si comprehensus esset, cruciatum corporis metuens, sibi conscivit necem. Ita duce

2 *Factum* edd. ante Crev.

b *Septem talentis Atticis*] Marcis nostratibus 656. unciis 2. *Crev.*

summoto de ceteris pœnæ facile sumtæ. Apollonio fides servata est.

18. Interea C. Marius, cum ex literis magistratuum, quid de suo consulatu esset actum, cognovisset, maturata profectione venit in Italiam, et ante diem Kalendas Januarias urbem simul triumphans, simul collega C. Flavio Fimbria consulatum init.* In eo triumpho Jugurtham, qui Numidarum rex fuerat, cum duobus filiis ante currum egit. Auri præ se tria millia et septem pondo [c] ferri jussit: argenti infecti pondo quinque millia septingenta septuaginta quinque: signati denariorum [3] ducenta octoginta septem millia.

Plut. Mar. Sall. Jug. c. 111. Vell. II. 12. Liv. Epit. Tab. Marmor. ap. Pigh. Annal. 652. Plut.

19. Ceterum ista tum quoque leviora visa sunt, omnium in Jugurtha stupentibus oculis. 'Virum, sive potentiam, sive peritiam belli spectes, avo Masinissa non minorem, neque magis ferro quam auro metuendum, repente de summo rerum humanarum culmine ad miserrimæ sortis extrema dejectum' loquebantur. 'Esse profecto scelerum ultricia numina, quorum vindictam quisquis meruerit, nulla humana ope possit effugere.' Atque hoc cumprimis in tradenda rerum memoria utile esse arbitror, ut in qualibet fortuna nihil appareat esse innocentia tutius: multumque a vera providi et magni animi gloria deflectere, qui pro prudentia calliditatem sectantur, et pro virtute ferociam. Quibus certe rebus nulli mortalium secundus Jugurtha, miserabilem nec miserandum vitæ exitum fecit.

20. Jam ex quo catenis adopertus currum victoris antecessit, attonito et stupenti similem fuisse ferunt. Mox in carcere, cum ab aliis tunica violenter direpta, ab aliis inaures cum ipsis auriculis avulsæ essent, in locum circiter duodecim pedes humi depressum, Tulliano nomen

Flor. III. 1. Plut. Liv. Epit. Sall. Cat. c. 55. Plut.

3 In edd. ante Crev. *denarios* invenitur.

* A. U. C. 648. A. C. 104.

c *Auri præ se tria millia et septem pondo*] Marcas nostrates 4798. uncias 3. semunciam 1. *Argenti . . . quinque millia septingenta septuaginta quinque.* Marcas 9023. uncias 3. semunciam 1. *Denariorum CCLXXXVII. M.* Marcas 4484. uncias 3. *Crev.*

erat, præcipitatum exclamasse, 'proh Herculis fidem, quam frigidum vestrum est balneum!' Ibi demum loci, sextum in diem cum fame et vita luctans spiritus expulsus est: cum super omnia mala, etiam in his malis vivendi cupiditas accessisset. Hæc ita diligenter relata majorem apud me fidem inveniunt, quam quod alii tradiderunt, puto, quod sic morem fuisse sciebant, in carcere strangulatum. De filiis humanius consultum: et alter utique Oxintas, proximo bello sociali adhuc Venusiæ in custodia fuit.

Sidon. Carm. II. v. 230. Oros. v. 15. Eutrop. Appian. Civ. I. 1.

21. At Marius ei quem triumphaverat simillimus, neque multo molliorem habiturus exitum, sive ad oblivionem moris patrii rebus prosperis elatus, sive sciens prudensque, statim a curru cum triumphali veste calceisque puniceis in senatum venit, quem ad id tempus in Capitolio indixerat. Tamen ubi se oculis vultuque omnium vidit notari, celeriter egressus, in solita magistratibus prætexta rediit. Hoc Marius fecit, cum ferreo adhuc annulo uteretur, quem tertio demum consulatu mutasse aureo traditum est.

Liv. Epit. Tab. marm. ap. Pigh. Plut.

Plin. XXXIII. 1.

22. Ceterum in senatu de provinciis et exercitibus ita decretum: 'uti C. Marius consul, cui jam extra sortem data Gallia erat, facultatem eligendi exercitus haberet ex duobus, quorum alter sub P. Rutilio, alter sub Metello, et postea sub ipso Mario meruerat. Utrum reliquisset, cum eo collega C. Marii C. Flavius Italiæ præsideret.' C. Marius Rutilianum, minorem quidem, sed quia certioris disciplinæ arbitrabatur, præoptavit.

Front. Strat. IV. 2.

23. Sed hic et sequens annus, uti sine conflictu Cimbricorum armorum, ita non sine metu eorum transierunt: idque causæ fuit, cur primo omnium C. Mario tot consulatus continuarentur. Ille interim per absentiam hostium spatium exercendi militis nactus, contra pericula fortem, et obedientissimum imperatori fecit. Innovavit etiam nonnulla in re militari, inter quæ ceteris signis, quibus legiones distinguebantur, abdicatis, solas aquilas retinuit. Sed omnia bene acta provisaque vincit insigne factum, quo admirationem apud omnes, amoremque apud milites incredibilem promeruit.

Vell. II. 12. Plut. Plin. X. 4.

24. In exercitu C. Lusius tribunus militum agebat, vir strenuus, et, ob hoc, simul propinquitatem sanguinis, avunculo consuli carus. Is insana libidine correptus, cum manipularem quendam (Trebonium, aut C. Plotium diversi nominant) noctu in tentorium vocasset, et adolescentulus dicto tribuni ex more militiæ audiens extemplo venisset; vim nefariam intentans, a milite confossus est. Profectus tum aliquo e castris Marius fuerat. Simul revertit, judicio in principiis instituto acriter accusatus est reus: et ipse, quanquam adesset ei nemo, constantissime dixit causam, testesque produxit, qui adolescentem a C. Lusio sæpe de stupro appellatum confirmabant. Idcirco non solum absolvit eum imperator, sed etiam coronam, qualis ob fortia facta dari consueverat, manibus suis imposuit. Val. Max. vi. 1. Plut. Cic. pro Mil. c. 4. Quin. Declam. iii. Plut.

25. Eadem ætas aliud etiam vindicatæ pudicitiæ exemplum tulit, ancipiti æstimatione, plusne sceleris commiserit, qui inflixit pœnam, an qui meruit. Q. Fabius Maximus, Eburnum alii, alii Servilianum cognomento appellant, vir censorius, filium dubiæ castitatis primo rus relegavit: deinde etiam occidit: duosque servos, quorum ministerio patrata cædes fuerat, ne quæstioni subjicerentur, continuo manumisit. Quo crimine a Cn. Pompeio accusatus, in voluntarium exilium abiit, Nuceriæ postmodum civis ascriptus. Quint. Val. Max. vi. 1. 5. Oros. v. 16. Cic. pro Balb. c. 8.

26. Ejusdem temporis aliud Fabiæ domus opprobrium referre Fabiorum Pompeiorumque mentio admonet: quod Q. Fabii Allobrogici filio Quinto, paterni exempli errores, nec pœnitentiam secuto, prætor urbanus Q. Pompeius administratione bonorum interdixit; adeo perditis ejus adolescentis moribus, vulgataque infamia, ut in tanta civitate reperiretur nemo, qui decretum illud reprehenderet. Val. Max. iii. 5. Cic. i. Tusc. 33.

27. Interea Cimbricæ clades non plus negotii consulibus ad exercitum, quam magistratibus domi tribuni plebis legibus facessebant,[4] plerisque ad minuendas nobilitatis opes pertinentibus. L. Cassius tribunus plebis Q. Cæpionis Ascon. in Cornel.

4 Deerant in edd. ante Crev. verba intermedia *tribuni plebis legibus*.

Cic. pro Rab. Post. c. 6. odio legem ferebat, 'ne quis in senatu esset, cui populus imperium abrogasset.' C. Servilius Glaucia, ut erat homo Ascon. in Verr. 1. acutus, de repetundis plenius et diligentius sanxit, compe- Cic. pro Rab. Post. c. 4. rendinatione introducta, et ut pecuniæ contra leges captæ, ad quoscumque pervenissent, repeterentur. Sed hoc acerbius, quod in capita fortunasque senatorum etiam pere- Cic. pro Balb. c. 24. grini accusatores alliciebantur, civitatis Romanæ proposito præmio, si quis Latinus repetundarum judicio reum damnavisset.

28. Etiam Agrariæ leges tentatæ sunt, L. Philippo Cic. de Off. II. 21. agente, si modo is tribunus plebis eo anno fuit. Ab illo multa populariter, sed hoc perniciose dictum constat, 'non esse duo millia in civitate hominum, qui rem haberent.' Adversante tamen senatu, modestiorem se præbuit, vincique, et legem abrogari passus est. Hoc anno C. Fimbriæ consuli negotium cum desertoribus et fugitivis Jul. Obs. fuisse ea conjectura est, quod ab his vastatum agrum Thurinum esse memoriæ proditur. Sed iste motus clemens Diod. Ecl. XXXVI. fuit. In Sicilia concitatis acrius servis, bellum ingens, et consulari demum exercitu comprimendum, extitit. Huic quoque calamitati ex malis moribus, et Romana avaritia initium fuit.

29. C. Marius Cimbrico bello delectus imperator, ex senatusconsulto a sociis regibus auxilia contrahebat. Qui missi ad Nicomedem ea gratia fuerant, responsum a rege retulerunt, 'non voluntatem sibi, sed copiam hominum deesse: Bithynorum enim permultos a publicanis raptos, passim per provincias in servitute esse.' Fit senatus decretum, 'ne quod liberum caput ex iis nationibus ac regnis, quibuscum populo Romano societas et amicitia esset, in provinciis Romanis servitutem serviret: utique prætores provinciarum eos, qui in ea causa essent, quantocyus liberarent.'

30. Siciliam tum prætor P. Licinius Nerva regebat. Is edictum proposuit, 'uti qui ex senatusconsulto liberi esse deberent, Syracusas ad se probandæ causæ venirent: neve quis impedimento venientibus ad prætorem esset.' Magna ea multitudo per totam insulam fuit: paucosque intra dies octingenti amplius in libertatem vindicati. Ea

res, quia facultates divitum valde minuebat, sive gratia, sive pecunia (nec enim avaritiæ suspicione Licinius carebat) hominem a proposito moverunt, neque ultra vindiciæ secundum libertatem dabantur: sed qui ad eam spem frequentes undique ad prætorem confluxerant, cum minis repulsi, ad dominos remittebantur. Dio ap. Vales. Diod.

31. Hæc injuria conjuncta cum timore, ne ab offensis heris multa gravia paterentur, confugere ad Palicorum lucum servos coëgit, quasi loci sanctimonia fidem a dominis impetraturos, 'impunita fore quæ contra voluntatem illorum, libertatis recuperandæ gratia, fecissent.' Atque id quo firmius esset, etiam prætor auctoritatem suam interposuit, quo sic utrique generi satisfaceret, periculum ex ambobus metuens. Neque enim servos ita dissipatos postea occasionem aut animum tentandi res novas habituros rebatur. Sed ibi, donec una fuerant, crebris invicem consultationibus re agitata, libertatem, quam per factionem iniquorum dominorum jure adipisci non potuissent, vi et manu asserturi discesserant. Dio.

32. Primus in Ancylio agro motus fuit, duorum fratrum prædivitum servis triginta auctoribus: qui heros somno sopitos cum jugulassent, eadem nocte accedentibus aliis usque ad numerum centum viginti, locum natura firmum insuper operibus muniunt. Neque Licinius prætor, quanquam festinanter egressus, ante pervenire ad eos potuit, quam alii, et quidem armis instructi, octoginta sese prioribus adjunxissent. Itaque frustra tentata oppugnatione, C. Titinium, qui ante biennium capitali supplicio damnatus profugerat, pacta incolumitate inducit, ut specie sociandorum armorum castellum ingressus, sibi prodat. Diod.

33. Titinius ab eo tempore quo pœnam effugerat, in liberos grassari, parcere servis solitus, non modo fidem apud ejusdem ingenii fortunæque homines facile invenit, sed quia manibus promtus erat, dux ascitus est. Ita castellum proditione captum: fugitivi partim pugnando, alii metu suppliciorum corporibus in præceps jactis, perierunt. Ibi cum servari sub signis milites, donec similium turbarum suspicio cessaret, ratio esset, dimisit prætor copias: idque causæ fuit, accedentibus etiam aliorum pravis consiliis, ut

neque nuntiata P. Clonii equitis Romani morte, quem servi sui occiderant, in tempore motus, otium illis augendi numerum, seque rebus omnibus confirmandi dare cogeretur.

34. Ergo post paucos dies præsentibus cum copiis profectus, cum Alba amne superato, præter montem Caprianum,[5] in quo defectores consederant, duxisset; adeo nihil eos terruit, ut contra sparso rumore prætorem Romanum metu intactos præteriisse, confirmarentur: adeo multis ad hanc famam confluentibus, ut septimum intra diem, quoquo modo armati plures octingentis numerarentur: et sicut hæc talia facilius augentur, quam incipiunt, paulo post supra duo millia hominum in armis fuere.

35. Id ubi prætor accepit, M. Titinio milites, cum quibus Heracleam venerat,[d] adjunctis insuper sexcentis, quos Ennæ detraxerat præsidio, tradidit. Sed infelix Titinio pugna contra desperatos et ingenio loci potiores fuit. Multi milites amissi: ceteri abjectis armis fugientes, defectoribus et instrumentum belli, quo maxime egebant, et magnam ex victoria famam reliquerunt. Certatim igitur, ut ad communem causam spemque concurrentibus fugitivis, supra sex millia effecti, cum fiduciam numerus augeret, ne sine certis legibus imperioque agerent, regem crearunt Salvium nomine, quem in mulierum orgiis tibias inflare solitum, ob illam et haruspicinæ scientiam, quasi divinum hominem, eo honore dignum existimarant: nec causa, nec omine dispari, atque ante aliquot annos rex fugitivorum Eunus in eadem Sicilia fuerat.

36. Ceterum Salvius acrius et constantius quam pro superioris vitæ turpitudine imperium capessens, tripertito

5 Ita correxit Crev. ex Diod. Edd. priorr. *Caprinum.*

[d] *M. Titinio milites, cum quibus Heracleam venerat*] Nempe ipse prætor Licinius, ut patet ex Diodoro. Ceterum hic duo annotanda sunt, primo incertum videri, utrum hic Titinius idem sit, qui jam supra memoratus est, et alterutro loco prænomen ejus vitiatum sit; an duo diversi homines, alter C. Titinius, alter M. Titinius, intelligendi sint. Secundo, Diodori sensum haud satis accurate hoc loco repræsentari a Freinshemio. Diodorus enim nullos alios M. Titinio milites datos esse memorat, quam eos, qui Ennæ in præsidio erant. *Crev.*

divisis copiis totidem duces præficit: prædas ex agris quantas possint agere, homines suam causam secuturos recipere, deinde in unum eo quem prædixerat loco convenire jubet. His alacriter jussa executis, magna vi tum aliorum animalium, tum equorum coacta, tantus exercitus coaluit, ut novus rex Morgantinam validam urbem, cum duobus equitum millibus, peditum viginti, circumsederet.

37. His rebus cognitis P. Licinius Italicas Siculasque copias, ad decem millia hominum, celeriter contractas, nocturno itinere ducit: occupatisque castris fugitivorum, in quibus pauci propugnatores, ceterum fœminarum ceteræque prædæ plurimum erat, atque direptis, ad urbem Morgantinam contendit. Fugitivos quemadmodum repentinus terror facile castris expulerat, ita notitia locorum et nox tutatæ erant. Omnes ferme incolumes, neque longe fuga palati, postquam vires animumque recollegerunt, 'reddendam Romano vicem' fremunt, 'et contra auctorem vertendas insidias. Easdem tenebras, quæ sibi nocuissent, multo magis hostibus offuturas. Victoria incautos, præda graves, si a superioribus locis incurses, dissipari posse.' Neque segnius quam locuti fuerant, impressio facta: neque alius quam animis præceperant, eventus fuit.

38. Cum tamen pugna traheretur, trepidantibus Romanis, et magis desperatione fugæ, quam virtute ac robore resistentibus; rex fugitivorum opportuna calliditate pronuntiari voce præconis jubet, 'ne quis nisi armatus cædatur.' Nec mora fuit, quin plerique armis abjectis fugerent. Ex his millia quatuor vivi capti: haud plures sexcentis interfecti, quod ex regis edicto parcitum inermibus fuerat.

39. Salvius castris recuperatis, splendidæque victoriæ commodis et fama auctus, cum, ut rebus secundis solet, magnus ad eum concursus fieret, cum numerosiore quam prius exercitu ad obsidionem Morgantinæ rediit. Defensa tamen urbs est, etiam servorum enixa opera, quos a Salvio solicitatos oppidani, 'ut potius a se libertatem acciperent, ita firmius honestiusque habituros,' perpulerunt. Irritam

deinde pactionem prætor Romanus fecit: eoque dolore complures ad Salvium transfugerunt.

40. Sub eosdem dies in Ægestanorum Lilybætanorumque agro servos idem furor, veluti contagio, corripuit, Athenione Cilice duce: qui fratrum duorum locupletissimorum dispensator, circiter ducentis ex familia corruptis, ab herili sanguine, quod solenne et primum ejus militiæ velut sacramentum erat, rebellionem auspicatus, intra quintum omnino diem, mille hominum sub signis habuit. Apud quos, quia manu promtus, et divinationis astrorum peritus credebatur, in magna veneratione habitus, ipse quoque regia insignia cepit. Ceterum diverso a prioribus instituto, non quoslibet ad se venientes in manipulos recipiebat; sed delectu idoneorum habito, ceteros, quæ sub antiquis dominis quisque fecisset, eadem sibi præstare coëgit. Inde factum, ut et commeatu largiore uteretur, et agri a maleficio tuti essent: quibus parci ut jam suis jubebat, 'sibi deberi totius insulæ imperium' dictitans. 'Ita Diis cordi: neque se novas ad regnum cogitationes, sed diu meditata, tantoque salubriora consilia[6] afferre, quod olim fortunam suam spondentibus astris prænovisset.'

Flor. III. 19. Diod. Flor. Diod.

41. Hæc opinio, cum jam a principio satis insedisset animis, mox majorem fidem accepit ex eo, quod exponemus. Athenio contracto decem millium exercitu Lilybæum obsidere ausus, cum in urbis munitissimæ oppugnatione frustra tempus tereret, 'non placere id consilium Diis' causatus, 'cladem imminentem propera discessione vitandam' edixit. Forte dum in eo res est, nondum in tutum omnibus deductis copiis, naves prope Lilybæum appulerunt, cum delectis Maurorum cohortibus, quas auditis Siciliæ turbis, novus Romanorum socius amicusque Bocchus subsidio miserat, impigro viro Gomone præfecto. Is cognitis quæ agerentur, noctu impressione in discedentes facta, cum post multa fugitivorum vulnera cædesque in oppidum se recepisset, Athenionis prædictionibus magnam apud ceteros admirationem atque fidem conciliavit.

Diod. ap. Vales. 42. Ceterum ne servilibus tantum tumultibus Sicilia

6 Desideratur *consilia* in edd. ante Crev.

vexaretur, etiam per liberorum hominum inopiam aut petulantiam maleficia multa fiebant. Accedebat, quod, indicto propter hos motus justitio, neque jus dicebat quisquam, neque formidabat. Eratque hæc aliquanto crudelior servili pestis, quod illi palam velut jure belli agebant; hi latere cupientes, ubi res rapuerant, aut animalia abigebant, obvium quemque sine discrimine liberos servosque, ne quis index existeret, occidebant. Ita vix in urbibus satis cuique tuta, quæ possideret, habebantur; in agris pro derelictis erant omnia: et quanto quis opibus excellebat, tanto pluribus curis, cum ex maximo numero servorum, et qui fugerant infensi, et qui remanserant suspecti essent, anxia ei ac solicita vita degebatur.

43. Spes quoque frustra fuit, fore ut duo servorum reges, dum ad se quisque res trahere cupit, æmulatione virium in mutuam perniciem colliderentur. Quippe Salvius a Morgantina usque in Leontinos omnia perpopulatus, recensu copiarum facto, cum delectæ juventutis ad triginta millia reperisset, heroibus Italis sacrificavit: dicataque velut in mercedem concessæ victoriæ purpurea stola, Tryphonis appellatione ab suis decoratus, ad imperium ordinandum serio adjicere animum cœpit. Diod. Ecl. XXXVI.

44. Ceterum sedem regni habiturus Triocala, sic appellata, quod his tribus, aquarum optimarum copia, bonitate circumjacentis agri, postremo situs propemodum inexpugnabili munimento præstabant; Athenionem acciri jubet, tanquam ejus opera usurus. Ille, præter opinionem omnium, dicto audiens, dimissis ad prædam, et solicitanda ubique servitia ceteris copiis, cum delectorum tribus millibus, tanquam ad regem suum venit. At Tryphon homine mature in custodiam tradito, ne forte se oppugnaret, redactum in potestatem castellum, supra antiqua munimenta, novis operibus firmat: spatiumque circa unius ferme milliaris, fossa profunda circumducta, in urbis formam exædificat, regia exstructa, et foro pulcherrimo amplissimoque. Neve quid vel ad usum vel ad speciem regni desideraretur, consilium ex prudentissimis quibusque deligit. Ipse toga prætexta, tunica laticlavia amictus jus dicebat: lic-

tores cum virgis et securibus ante se habebat: alia denique hoc genus solita imperatoribus regibusve usurpabat.

Freinsh. in Flor. III. 19. 3. Cic. pro Sext. c. 17. Diod. ap. Vales. Cic. de Har. Resp. c. 20. Diod.

45. Sub idem tempus, haud dubie, quia tumultus servilis in Sicilia, velut occluso urbis horreo, annonam arctaverat, L. Apuleius Saturninus quæstor Ostiensis rei frumentariæ præfectus est, quod magnarum calamitatum initium fuit. Cum enim adolescens luxui et inertiæ deditus negotium segniter administraret, ademta sibi ab senatu, translataque in M. Scaurum principem curatione sic indoluit, ut statim a priore luxuria ad temeritatem se referret; et popularem rationem amplexus, Patribus infestissimus acerbissimusque adversarius fieret.

Plut. Mar. Cic. de Prov. Cons. c. 8.

46. Consularibus interea comitiis C. Mario tertium facto collega L. Aurelius Orestes additur.* Mario, quod belli gloria præfulgens, nuper egregiam justitiæ opinionem, et ex ea caritatem militum quæsiverat, et consulatus absenti datus, et Cimbricum bellum cum provincia Gallia decretum. Hæc extra ordinem dabantur, etiam M. Scauri Metellorumque sententiis: quod inter magnos metus privatis affectibus necessitates publicæ potiores erant. Prætores provinciarum eo anno L. Licinium Lucullum, M. Antonium certos; Fulvium et Pisonem ex conjectura reperio.

Liv. Epit. LXVIII. Jul. Obs. Plin. II. 57. Plut. Mar. Obs. Inf. c. 56. Liv. Epit. LXVIII. Pigh. Ann.

47. Magnum in urbe ex pluribus bellis timorem, nam et maria piratæ infestare cœperant, auxerunt fœda prodigia. Canem apud se locutum Ariminenses, arma cœlestia inter se concurrisse, victis quæ ab occasu occurrerant, Tudertes Amerinique nuntiaverunt. Ex haruspicum responso populus stipem Cereri et Proserpinæ tulit, Siciliæ numina placaturus: virgines ter novenæ dona canentes tulerunt. Siculum bellum L. Lucullo, piraticum M. Antonio provinciæ datæ: Piso Macedoniam, Fulvius Hispaniam sortitus est.

Vell. II. 12. Plut.

48. A C. Mario hic etiam annus in apparatu consumtus: nisi quod hoc et superiore consulatu, per absentiam Cimbrorum, contra Gallos quosdam, et Germanorum

* A. U. C. 649. A. C. 103.

nationes, quæ per eadem tempora in Galliam irruperant, rebus gerendis fortem et fidelem L. Syllæ operam fuisse argumento est, quod priore anno legatus consulis Gallorum splendidissimos duces fudit, et Tectosagorum regulum Copillum vivum cepit: et hoc tertio Marii consulatu tribunus militum Marsos, magnam et populosam gentem, ad amicitiam Romanam a Cimbrorum societate perduxit. Marsi enim, Italica natio, cum nullum in hac commemoratione locum habeant; relinquitur, ut Teutonis vicina gens intelligatur, quæ nunc quoque vestigia nominis et sedium antiquarum retinet.

Auct. de Vir. Illustr. in Syll. Vell. II. 17. Plut. Syll.

49. Eodem tractu temporis, cum omnia bellis, aut bellorum apparatu streperent, judicia insuper inquietam civitatem habuerunt. C. Memmius repetundarum absolutus est, frustra reum premente M. Scauri testimonio, quod ob notam inter eos simultatem minus ponderis habuerat. T. Albucius damnatus est, non ob culpam magis, quam propter vanitatem invisus despectusque, et jam ante ab senatu negata supplicatione quasi prædamnatus.

Val. Max. VIII. 5. Cic. pro Font. c. 7. Cic. de Prov. Cons. c. 7.

50. Cum enim rebus non ita magnis in Sardinia proprætore gestis supplicationem ab senatu decerni petisset, primo omnium, qui tali ex causa literas misissent, est denegata: præcipue ideo quod homo levis, et Epicuro, vanissimæ Græcorum sectæ, deditus, jam in provincia quasi triumphaverat. Ejus accusationem duo, C. Julius Cæsar et Cn. Pompeius Strabo, postulabant: sed quia moribus adversum videbatur, ejusdem accusatorem aliquem esse, cujus quæstor fuisset, C. Julius, qui præterea etiam rogatus a Sardis erat, prælatus est.

Cic. in Pis. c. 38. et Brut. c. 35. Cic. Div. c. 19. et ibi Ascon. Cic. de Off. II. 14.

51. Dixisse tum et Q. Mucius augur in Albucium, laudis forensis aucupandæ gratia, creditur. Sed neque dignitas ætasque Scævolæ patitur, ut, rem alioquin temporibus istis Romanæ juventuti usitatam, forensis operæ tirocinio commendationem quæreret: et, quod Scævola contra T. Albucium in judicio repetundarum dixit, id pro se dixisse, non obscure apud Ciceronem legimus, contra hominem inimicitias ex causa haud satis gravi cœptas juvenili ferocia exercentem.

Apul. Apolog. Cic. Brut. c. 26.

52. Quod enim Albucius Græcarum literarum usque

Lucil. ap. Cic. de Fin. I. 3. ad ineptias erat studiosus, Scævola cum prætor Athenis transiret, officii gratia ad se visentem Græce salutaverat: idemque lictores, et omnis deinceps cohors fecerat. Ejus ludibrii sensus tam alte in pectus Albucii descendit, ut ex illo tempore Mucium insigniter odisset, atque etiam legibus repetundarum interrogaret. Sed et absolutum eo Cic. de Or. II. 70. judicio Scævolam, apud eundem Ciceronem relatum est. Idcirco duo diversorum temporum reorumque judicia in unum miscenda non fuerunt. Sed hæc atque talia, ubi vetus historia deliquit, ex tenuibus et obscuris antiquitatum stricturis difficulter eruuntur.

53. Ceterum idem Albucius damnationem et exilium multo sapientius tulisse proditur, quam paulo ante imperium habuerat: ne sic quidem omni studiorum deficiente Cic. Tusc. v. 37. Varro de Re Rust. III. 1. fructu, quamvis in vanum ingenium inciderant. Nam Athenas reversus æquissimo animo philosophabatur: satirisque Luciliano stylo scribendis, suam pariter alienamque stultitiam transducebat.

54. Sed majus aliquanto certamen, et adversus majores Vell. II. 12. Ascon. in Corn. viros eodem anno Cn. Domitius Ahenobarbus commovit, M. Junio Silano, deinde principi senatus Scauro, die dicta. Silanus injussu populi collatis cum hoste barbaro signis, omnium quas deinde Cimbri intulissent cladium præbuisse causam arguebatur. Sed, quanquam tabella de reo data erat, plenissime absolutus est, cum duæ tantummodo tri- Cic. Div. c. 20. et in Verr. II. 47. bus Sergia et Quirina tristiorem sententiam tulissent. Sed hanc accusationem Domitius Egritomaro Gallo hospiti paterno dedisse dicitur, quod eum Silanus Galliam obtinens injuria affecerat.

Ascon. in Scaur. 55. Cum Scauro propriæ irarum causæ erant, sed aliis potior et recentior, quod illius opera alium quam se in pa- Suet. Ner. c. 2. Ascon. tris sui locum augurem cooptatum fuisse Domitius dolebat. Igitur objecto, ‘ sacra publica populi Romani Deum Pe- Val. Max. VI. 5. natium, quæ Lavinii fierent, opera ejus minus recte casteque fieri, alia quoque sacra populi Romani multa demi- Cic. pro R. Dejot. c. 11. nuta esse,’ et mulctam irrogavit; et summa contentione reum opprimere studuit. Quo majori merito celebrata Dio ap. Vales. Val. Max. ejus justitia est, quod ad se venientem Scauri servum, multaque heri crimina deferentem, nec audire voluit, et

statim reduci ad Scaurum jussit. Inde factum, ut forte minus instructus Scaurum damnare non posset; at, quod anteponendum illi desiderio fuit, laudem apud omnes, tantumque mox gratiæ inveniret, ut et legitima ætate consul censorque, et adhuc tribunus plebis pontifex maximus crearetur. Quod tamen etiam præmium latæ in tribunatu legis fuit. Liv. Epit.

56. Tulerat enim, 'ut, quatenus propter religionem sacrorum populus sacerdotia mandare nequiret, minor duntaxat pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur.' Ita tribus septemdecim vocabantur: quem novem tribus fecissent, is obtinebat: potentissimorum hominum collegiis, cooptandorum suo arbitratu sacerdotum potestas eripiebatur. Hæc domi acta. Foris interim res a prætoribus exercitibusque Romanis varia fortuna gesta. Cic. de L. Agrar. II. 7. Cic. pro C. Corn. Sueton. Ner. c. 2.

57. L. Lucullus in Siciliam civium Romanorum et nominis Latini quatuordecim millia trajecerat, additis Bithynorum Thessalorumque et Acarnanum octingentis: variarum deinde gentium auxiliares sexcenti, totidemque Lucani, Cleptio viro perstrenuo duce, accesserant. Fugitivi, prætoris adventu cognito, dissidebant sententiis. Expectandos Triocalis hostes Tryphon, occurrendum venientibus Athenio censebat: nam et hunc, in gratiam receptum, consilio Tryphon adhibuerat. Sed et sententiam ejus secutus est: egressique haud pauciores quadraginta millibus, castra prope Scirthæam[7] posuerant, a Romanis intervallo mille maxime et quingentorum passuum. Diod. Ecl. XXXVI.

58. Ita cum quotidianæ velitationes fierent, tandem accidit, ut summis viribus concurreretur. Multis hinc inde cadentibus, tamen sustentata pertinacibus animis pugna est, donec Athenio, qui cum ducentis delectis equitibus præliatus egregie fuerat, genu utroque saucius, tertia insuper accepta plaga pro mortuo concidit. Hic terror solvit fugitivorum ordines, et cum ceteris ipse rex Tryphon Triocala beneficio noctis evasit. Eadem Athenioni, cum inter mortuos fefellisset, saluti fuit. Ceterorum ad millia

7 Pro vulg. *Scirrheum* in edd. priorr. Crev. emend. *Scirrhæam* ex Diod.

viginti cæsa: debellarique, si institisset Romanus, potuit; adeo superstitum animi ceciderant: vulgoque audiebantur voces præceps et invisum Diis consilium damnantium; 'neque aliud melius, quam ut ad dominos reversi, misericordiam potius illorum, quam certam bello perniciem experirentur.'

59. Lucullus trahendo tempus, consternatis ad se redeundi copiam fecit: denuoque decretum est, 'nihil non prius tentandum, quam ut se invisis infensisque ad ludibrium et cruciatus dederent.' Nona demum die adducta ad novam urbem signa, post magnum et inanem laborem, multis et hostium occisis, et suorum deperditis, ad extremum irrita et infrequentia discesserunt. Ita defensis Triocalis ad pristinam fiduciam erecti sunt animi fugitivorum, multasque Siciliæ clades intulerunt, sedente prætore, per negligentiam, aut quia præda provinciæ ditescendi prior cura erat. Repetundarum certe, nequicquam recusato contra leges judicio, ab augure Servilio damnatus est. Unde postea nullæ graviores in urbe, quam Serviliorum atque Lucullorum inimicitiæ, longum ad tempus extiterunt. Sed hæc aliquanto post acciderunt.

Flor. III. 19. Diod.

Plut. Lucull. Cic. de Prov. Cons. c. 9.

Appian. Iber.

60. In Hispania res incertæ ab aliquot annis fuerant, crebris utique latrociniis, interdum et bellis. Occursum tamen a Romanis copiis est, donec crebrescente Cimbrico terrore, Sicilia quoque servilibus armis iterum infesta, Hispanias domesticis præsidiis permitti oportuit. Prætores tamen eo, sed sine exercitu, mittebantur.

Plut. Mar. c. 16. Liv. Epit.

Pigh. Ann.

61. Interea Cimbri post Manlium et Cæpionem fusos, cum more fulminis omnia perrumperent, quicquid inter Rhodanum et Pyrenæum est depopulati, per saltum Pyrenæum transcenderunt in Hispaniam: et, cum ubivis vastationem facerent, a Celtiberis fusi fugatique sunt. Eam rem imperatore Fulvio prætore Romano gestam credentibus ut accedam inclinat animus, quia victos ab hoc Cimbros, neque aliam ei provinciam, quam Hispaniam reperio, cum Italiam Galliamque per omnes eos annos consules obtinerent. Adde quod et res ita gesta traditur, ut haud multum imminutis copiis, consilium tamen relinquendæ Hispaniæ placere Cimbris potuerit. Collatis

enim castris, equites suos ad vallum hostium accedere, deinde refugere Fulvius jusserat. Id ubi per aliquot dies factum, Cimbrisque avide persequentibus, haud magnam custodiendis castris manum relinqui Romanus advertit, cum expeditis cohortibus terga illorum clam circumiens, postquam Cimbros suggressi de more equites longius abripuerunt, castra a suis deserta cepit. Front. Strat. II. 5.

62. Eodem anno in Macedonia prospere cum Thracibus bellatum, Pisonis, ut opinor, ductu, a quo Rhodopen etiam Caucasumque penetratum L. Florus auctor est. Quod quia de nobili illo Caucaso accipi nequit, neque Thraciæ aliquem hoc nomine montem fuisse reperio, auctorem pro re posui. Jul. Obs. Flor. III. 4.

63. Dum hæc diversis in provinciis geruntur, C. Marius relicto ad exercitum M. Aquillio in urbem ad habenda comitia venit, quia consul alter L. Aurelius paulo ante fato concesserat. Multis egregiisque viris petentibus, tribunus plebis L. Apuleius Saturninus, quo nemo post Gracchos ad concitandas vulgi mentes instructior eloquentia habebatur, cum populo agebat, 'ut C. Marium consulem quartum faceret: rebus accommodari consilia dictitans, nec temere mutandum negotiis manentibus, quod illorum causa semel esset salubriter deliberatum. Plut. Cic. Brut. 62. Plut.

64. 'Est enim ridiculum,' aiebat ille, 'quæ ad provisam necessitatem præsidia paraveris, ea ad instantem dimittere. Proximis et superioribus comitiis, nulla oblivione legum, sed quia Cimbricum bellum in expectatione erat, C. Marium semel iterumque refecistis. Atqui eo biennio, velut turbine quodam actus, hostium impetus in Hispaniam se avertit. Nunc quia propius admovetur periculum, jamque suis imminere finibus fidelissimi vetustissimique socii nostri Massilienses nuntiant, alium ducem creabimus? tanquam ad parandum modo bellum opera Marii eguissemus, ad gerendum alius esset præstantior. At vero non aliam ob causam Mario secundum tertiumque consulatum dedistis, quam quia summo discrimini summum opponendum imperatorem esse constabat.

65. 'Adversus hæc frustra leges ingerunt, quorum tanta est perversitas, ut perire per alterius imperium, quam in-

columes ductu Marii esse malint. Atqui maximam deberi reverentiam legibus et scimus, et defendimus: sed minime profecto majorem, quam reipublicæ salutique urbis ac imperii, quarum rerum gratia constitutæ leges sunt. Quod si aliquando contra bonum publicum pugnant, auctoritas ipsis jure merito abrogatur.

66. 'Nuper P. Scipionem, multis etiam, uti nunc Mario, sic illi adversantibus, solvi legibus jussu vestro contigit. Quem igitur ejus consilii pœnitet? Quem illius, quo et prior Africanus ante legitimos annos imperium consulatumque nactus est?[e] Quod nisi esset factum, fortassis adhuc Carthago et Numantia starent; et, quod omen Dii avertant! Roma suis ruinis operta jaceret. Dii faciant, ut felices potius lætique, quantum in duce momenti sit, experiamur, quam post aliquam similem offensam, quales jam nimis multas, contra eundem hostem dissimiles huic consules mittendo, incurrimus.

67. 'Sed fac esse conferendum alium huic, consilio, virtute, felicitate. An ideo tantum etiam auctoritatis ei apud exercitum erit? Ad ignotos milites novus ipse imperator veniet: loca incomperta, animi hominum parum explorati, tota ratio belli minus expedita, omnia terribiliora atque molestiora occurrent. Marius in ea opinione apud hostem est, ut, dum ille ad exercitum esset, arma nostra vitasse videatur: in eo amore apud socios, ut nullius imperata sint lubentius facturi: tanta apud exercitus virtutis atque justitiæ admiratione, ut hoc uno duce vincere sperent ac cupiant; neque aliter accipiant de successore mentionem, quam ut, si quis venerit alius, se quasi vinctos tradi hostibus putent. Igitur vestrum potius judicium, provinciarum voluntatem, spem militum nostrorum, quam æmulorum C. Marii dicta sequimini: ne, quem

[e] *Prior Africanus ante legitimos annos imperium consulatumque nactus est*] Hæc non omnino accurata sunt. Primo, imperium Scipioni in Hispaniam admodum quidem juveni delatum est, sed non ante legitimos annos. Si quidem nullis existimamus legibus sancitum unquam esse, quonam ætatis anno hujusmodi extraordinaria imperia privatis mandari possent. Deinde, consul Scipio factus est, antequam lex Villia annalis lata esset. Vid. Liv. XL. 44. *Crev.*

unicum Cimbrici belli a Diis immortalibus oblatum ducem agnovistis, sub ipsum edendæ operæ tempus ab imperio removeatis.

68. Cupiente haud dubie Mario hæc agebantur: sed ille quasi per modestiam, aut placandæ invidiæ, detrectabat. Ergo ab tribuno, pari simulatione, acribus conviciis verberatus, 'quod aris focisque in certo discrimine positis, desiderari operam suam patriæ proditor sineret;' tandem designatus est: ceteris, licet hæc ludibria intelligerent, minus repugnantibus, quia Cimbros, postquam exclusi Hispania fuerant, in Galliam reversos cum Teutonis iterum se conjunxisse compererant, et immanem futuram belli molem apparebat, nec temere cuiquam nisi Mario sustinendam. Factus est una Q. Lutatius Catulus, cujus et in senatu magnæ opes, et ad populum illæsa gratia erat.*

Liv. Epit.
Vell. II. 12.
Flor. III. 3.
Plut.

69. Eodem anno L. Apuleius, quo plus a Mario militibusque gratiæ iniret, 'uti veteranis agri, qui in Africa captus Jugurthino bello fuisset, centena jugera dividerentur,' tulit. Accepta rogatio est, Bæbio tribuno plebis, qui intercesserat, a turba petulante lapidibus abacto. Ii jam mores invaluerant, ut non ex utilitate publica, neque consensu leges ferrentur; sed sicut parti, quæ viribus et audacia potior erat, placuisset.

Auct. de Vir. Illustr. in Saturn.

* A. U. C. 650. A. C. 102.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXVIII.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

Flor. III. 6. Strab. XIV. 668. et 669. Trog. Prol. 39. Appian. Mithr. Cic. pro L. Manil. c. 12. et de Or. I. 18. II. 1. Tac. XII. Ann. 62. Liv. Epit. Jul. Obs. Plut. Pomp. Cic. Brut. c. 45.

1. Cum hic status ubique rerum esset, Romanis per Cimbrica, item Thracia, et Servilia bella distractis; regibus Syrorum parricidiali bello vires imperii, majestatisque reverentiam solventibus; ne Ægypto quidem, sub qua et Cypri regnum erat, per æmulationes regum prohibente: Cilices, Syriacæ ditionis pars, maria latrociniis infesta tenebant, sensim etiam aliis nationibus ad eandem licentiam corruptis. Contra hos M. Antonius prætor cum proconsulari imperio missus, partem eorum ad Misenum profligavit.* Exinde, postquam propter difficultatem navigandi per aliquammultos dies commoratus Athenis esset, in Asiam venit: auctaque e Byzantinis aliorumque sociorum navibus classe, prædones in ipsam Ciliciam persecutus, multis eorum captis depressisve paronibus, dignam triumpho, quem postea egit, victoriam obtinuit. Nescio an ea pugna, certe in Cilicia interfectus est M. Gratidius præfectus Antonii, et eidem perfamiliaris.

Plut. Mar. c. 36.

2. C. Marius quartum, Q. Lutatius consules† inito magistratu mature in provincias profecti, summa ope bellum contra imminentes jam Italiæ Cimbros parabant: ita divisis partibus, ut in Alpibus ad præsidium Italiæ Catulus excubaret, Marius Galliam transeuntibus se objiceret.

* A. U. C. 649. A. C. 103. † A. U. C. 650. A. C. 102.

Nam et hostes bipartito agmine Italiam petere dicebantur. Cimbri per Noricos, Teutoni per Liguriam cogitabant irrumpere.

3. Igitur propiore in dies discrimine, quia Gallorum multi palam hostilia agitabant, neque Liguribus ob levitatem ingeniorum credebatur; Marius, quo certius exploraret animos, hoc commento usus est. Literas circum suspectos populos misit, quibus apertis, vetabat interiores, quæ seorsim sigillo clausæ erant, ante certam diem legi: deinde, priusquam ea dies venisset, tabulis repetitis, eos a quibus ante prædictum tempus resignatæ fuerant, haudquaquam constantis in societate fidei esse cognovit. Front. I. 2.

4. Castris deinde motis ad Isaræ Rhodanique confluentes cum pervenisset, locumque stativis idoneum judicaret, diligenter circummunivit eum, magnaque commeatuum copia replevit: ne rerum forte necessarium penuria contra commodum suum pugnare cogeretur. Quod enim multi magnique ab his populis exercitus cæsi fuerant, non prius audebat in aciem descendere, quam confirmatos suorum animos assuetudine videndi audiendique terribiles hostium vultus strepitusque intelligeret. Interea nihil prætermittit summæ diligentiæ: militem alloquio erigit, exercet armis, durat opere, simul subvectioni commeatuum consulens, quam late circumstagnans Rhodani ostium, repletis arena altoque limo æstuariis, morabatur. Idcirco Marius egregium molitus opus, ab alveo fluminis ad mare, qua situs commodior, nec tam vexatum æstu littus erat, ingenti fossa ducta, majorem Rhodani partem immisit, etiam grandibus ferendis navibus habili alveo. Oros. v. 16. Plut. Flor. III. 3. Plut. Strab. IV. p. 183. Plut. Pomp. Mela, II. 5.

5. Sed jam Cimbrorum, Tigurinorum, Tugenorum, Teutonorum, Ambronumque immensa agmina aderant, mutato priore consilio junctis viribus incedentium; trucia visu corpora, horrendi fremitus, omnia etiam peritis alias militiæ nova et atrocia. Nec faciebat pugnandi potestatem Marius, sed evastatis circa omnibus, etiam ad ipsa castra ferociter assultante hoste, tamen continebat suos: tantummodo per vices mittebat in vallum, ut eos oculorum auriumque terrores pati discerent: gnarus insuetos horum, si subito offundantur, plurimum percelli; eadem apud expertos usuque peritos vilescere. Oros. Strab. Plut. Polyæn. Strat. VIII. Plut.

6. Hac arte ducis brevi perfectum est, ut milites non modo timere hostem desinerent, sed etiam valli magis quam armorum ope defendi indignarentur. Jamque tribunorum et centurionum plerique deferre ad imperatorem querimonias militum suasque audebant. Quos ille acriter objurgabat, 'patriæ proditores' appellando, 'qui, quantum in ipsis esset, florentissimum populi Romani exercitum, tutelam Italiæ, spem urbis unicam, præcipiti temeritate perditum irent.' Hæc privatim, et contra singulos. At multitudinis impetum comi sermone leniebat: 'non ignarum se quibus viris præesset, neque virtuti illorum aut robori diffisum rem trahere. Monitum Deorum esse, ut debitum victoriæ tempus opperiatur.'

Polyæn. Plut.

7. Facilius pravæ religionis ludibrio, quam rectæ reverentia regi vulgares animæ patiuntur: neque ulla continendis tum militibus efficacior ratio fuit. Et Marius, sive ipse quoque credulus talibus, sive utilitatis hujus gratia, sagam ex Syria, Martham nomine, in castris, et futurorum præsciam et sacrorum magistram habebat. Hanc artis suæ specimen in urbe edere satagentem, senatus superstitionis externæ contemtor, patriæ tenax, cum repulisset, ad Marium uxor Julia miserat, admirata prædictionis eventum, quod gladiatorio certamine victor, quem Martha futurum indicaverat, extitisset. Ut ergo mulieri tanto plus auctoritatis in exercitu conciliaret, lecticæ impositam cum veneratione circumferebat: eadem, quoties ad sacra obeunda prodiret, in purpureo amiculo duplici, quod aurea fibula subnectebat, hastam tæniis et coronamentis redimitam manibus ferens, conspiciebatur.

Front. Strat. I. 11. Plut.

8. Præterea, quod Alexandri Myndii fide relatum est, duo vultures frequenter in exercitu Marii apparuerunt, ex æneis collaribus noti, quæ captis milites addiderant; nuntii, ut credebatur, victoriæ, eoque nunquam sine maxima militum lætitia conspecti. Quemadmodum paucis post annis, ut probabile est, vaframentum imperatoris sui imitatus, cervam Q. Sertorius habuit.

9. Sed illis temporibus, præter insitam hominibus vecordiam, et in metu cuivis superstitioni facilem, ludibriis hoc genus terribilem speciem A. Pompeii tribuni plebis mors acerba et inopinata circumdederat. Batabates qui-

dam Matris Magnæ Pessinuntius sacerdos Romam veniens ex adyto numinis vocem missam senatui exposuit: 'pollutum Deæ fanum esse, Romanæque urbis nomine publice adhibenda piacula. Obtemperantibus felicia tempora, et ingentes bello victorias fore.' Diod. Ecl. xxxvi. Plut. Diod.

10. Senatus, quod id sanctissimarum et antiquissimarum religionum fanum habebatur, homini tanquam Deorum legato lautia et locum comiter decrevit, templumque voveri Deæ jussit. Hæc annuntiaturus populo Batabates cum Rostra conscendisset, ubi concio ei ab alio tribuno data erat; A. Pompeius agyrtam appellando, verba facere, coronamque auream gestare vetuit. Cum corona enim inusitatæ magnitudinis, et veste picta aureisque filis intertexta, processerat. Cic. pro Sext. c. 26. Diod. Plut. Diod.

11. Sed ille quidem 'non suam magis, quam Magnæ Matris injuriam esse' increpans, publico abstinuit: Pompeium, ubi dimissa concione domum vix pervenerat, ardens febris tanta sævitia corripuit, ut amissa voce intra triduum [a] expiraret. Iste casus horrorem in omnium animos sparsit, redditusque Batabati solitus ornatus. Ipse, cum multis muneribus auctus proficisceretur, ingenti non virorum modo, sed etiam mulierum agmine deductus est.

12. Ceterum Cimbri sociique castris Romanorum adequitantes, quo illos ad pugnam elicerent, neque factis ferocibus ullis, neque verbis abstinebant. Ipsum quoque imperatorem quidam Teutonorum, armis et corporis habitu conspicuus, singularem ad pugnam provocabat. Ei[1] respondit Marius, 'siquidem finiendæ vitæ cupidus esset, uti se suspenderet:' deinde ostenso parvæ staturæ et exactæ propemodum ætatis gladiatore, 'hunc ei se parem dare,' per ludibrium dixit; 'illum si superasset, cum victore honestius dimicaturum.' Nondum ea insania ceperat animos, ut provocationem etiam commilitonis sprevisse, probro; contra decus militiæ et utilitatem publicam gladia- Oros. Front. Strat. IV. 7.

1 *At* Cler. *Et* reliquæ edd. ante Crev.

[a] *Intra triduum*] Sic quidem Diodorus, qui etiam febri adjungit anginam. Sed Plutarchus dicit Pompeium intra septimum diem obiisse. *Crev.*

torio more sanguinem vitamque profundere, magnum et virtute egregium haberetur.

Liv. Epit. Oros. Plut. 13. Hostes, ubi pugnæ copia non fiebat, impatientia moræ ad oppugnationem castrorum versi, continuo triduo ad vallum intulerunt signa. Sed nemine contra exeunte, cum missilibus inulti caderent, præter castra Marii ducunt, Flor. III. 3. 'Italiam petere' clamitantes; 'si quid ad uxores Romani milites vellent, se mandata perlaturos.' Plut. Sexto demum die postremum agmen castra præterisse fertur: tantam fuisse armatorum multitudinem.

Flor. 14. Neque deinceps una, sed tripartito incesserunt. Teutoni, qua proximum ad Alpes iter erat: Cimbri circumitu petebant Athesin, Helvetiis ad Noricas Alpes pergentibus. Marius, simulatque prætervecta hostium Plut. agmina fuerant, Teutonos, unde proximus Italiæ metus, ita subsequi cœpit, ut quam proximè illos stativa semper poneret, sed locis idoneis, et diligenter munitis. Sic ad Aquas Sextias processum. Inde cum parum ad Alpes itineris restaret, eo maxime loco de summa rerum dimicare Marius statuit.

Flor. Plut. Front. Strat. II. 7. Oros. Plut. Apoph. Rom. c. 29. et Mario, c. 38. 15. Erat castris ita captus locus, ut hostibus quidem superiora, eoque tutiora essent; ceterum vallem fluviumque hostes tenerent. Id quamvis dedita opera factum a Mario quidam prodiderunt; propius fidem est, profectum a metatorum imprudentia vitium, consilio ducis in occasionem victoriæ versum esse. Nam ille sitim metuentibus, digitum protendens, 'En,' inquit, 'aquam, sed sanguine venalem.' Succlamantibus, 'duceret ergo, priusquam æstu sanguis exaruisset,' prius esse munienda castra respondit.

Oros. Plut. Mar. 16. Hoc opus dum demisso vultu miles aggreditur, a calonibus ortum pugnæ initium est: qui aquatum cum armis, qualia cuique sors obtulerat, profecti, cum a paucis hostium turbarentur, sublato clamore manus conseruerunt: ægreque militem continebat Marius, de agasonibus et jumentis solicitum: donec Ambronibus in prælium procedentibus, ipse quoque instruxit suos.

Veget. III. 10. Plut. 17. Exercitus hostilis haud postrema pars Ambrones erant, ad triginta hominum millia, eorumque maxime opera victi Mallius Cæpioque dicebantur. Hi licet onusti

cibo, meroque accensi erant, non tamen incomposito gradu, neque incondito ululatu, sed militariter incedebant, cum pulsu armorum et tripudiis nomen Ambronum increpantes, quod sibi cognomentum ex latrocinandi licentia sumserant: nec enim gentis hoc vocabulum est, eoque Galfridi tempore Britannicus sermo nebulones significabat. At hanc antiquitus appellationem etiam Ligures habuerant. Ergo cum in prima acie collocati hunc clamorem audissent, suum esse nomen ingeminantes, haud minorem reddiderunt. Ceteris etiam utrimque copiis, ut suis adderent animum, conclamantibus, ferociter concursum est.

Fest. et ibi Scalig.

Galfrid. Hist. Brit. Plut.

18. Sed Ambrones in transcensu fluminis occupatos Ligures turbaverunt. Mox Romanæ legiones, a locis superioribus magna vi incumbentes, retruserunt ad amnem: multisque inter consternationem mutuo impedientium trucidatis, ipsi quoque amne superato, reliquos convertere aciem non ausos, ad munimenta plaustrorum, quibus pro vallo utebantur, prosecuti sunt.

19. Ibi vero terribilis et fœda visu facies fuit. Mulieres cum horrendo clamore et ululatu, gladiis ac bipennibus raptis, inter armatos Erinnyum specie discurrebant, non suos minus quam hostem impetendo. 'Proditores' enim appellabant, 'qui toties partas splendide victorias infami fuga corrumperent.' Neque ferrum aut vulnera pavebant, quin ubivis occursantes scuta Romanorum et ipsos sæpe gladios nudis manibus comprehenderent. Hunc eo die exitum forte magis, quam voluntate consulis commissa pugna habuit.

20. Nox neutris satis læta secuta est: cum clade suorum Teutoni dolerent, Romanos castra nondum permunita, hostium dissoni strepitus, belluarumque quam hominum vocibus similior stridor, solicitos haberent; ipso quoque Mario curarum non experte, memori tamen imperatoriarum artium, quas vix alio tempore copiosius prudentiusque explicuit. Nam et majorem ex re male gesta trepidationem apud hostes haud immerito conjectans, quo incertos consilii insomnesque teneret, tota nocte per paucos suorum clamore per intervalla brevia sublato, suspensos,

Front. Strat. II. 9.

et omnibus momentis impressionem expectantes ita defatigavit, ut postridie viribus prope defectis ad prælium venientes, leviore negotio devicti esse credantur.

Plut. 21. Eadem nocte Claudium Marcellum cum tribus millibus misit ad insidenda juga, quæ sylvis opaca castris hostium a tergo imminebant, ut pugna cœpta in aversos cum tumultu decurreret. Quoque plus inferret terroris, ad speciem multitudinis, agasones, lixasque armatos simul ire jubet, jumentorumque magnam partem, stratis detractis, binisque tantum centunculis relictis. Ceteras copias cibo ac quiete refectas, orta luce ante castra in aciem locat: quo et hunc laborem ad se per iniqua loca subeundi hostibus adderet. Equitatum tamen in campum permittit.

Front. Strat. II. 4. Polyæn. Strat. l. VIII. Liv. VII. 14. Plut.

22. Hostis ira magis quam consilio, quæ maxima aut sola res exitio gentibus istis fuit, correptis subito armis, nec expectato donec ad se veniretur, in adversum collem ruunt. Sed ex superiore loco vim facientibus Romanis, qui pilo omisso gladiis ac umbonibus, ex præcepto simul exemploque consulis, rem gerebant, repressi, pedem in planitiem referunt. Ita cum usque ad meridiem neutro inclinante victoria pugnatum esset; æstu atque lassitudine fatiscere Teutonorum acies cœpit. Sic affectis hostibus, ubi decurrente, ut jussum erat, Marcello terror inopinatus a tergo ingruit, ancipiti metu distracti sunt ordines: neque prælium deinde, sed cædes ad multam noctem fuit, cum nec ad pugnandum ultra, nec ad fugiendum, aut vires lassitudo, aut animos reliquisset.

Senec. de Ira, I. 11. Plut. Oros. Plut.

23. Armatorum millia centum his duobus præliis oppetiisse mortem, aut capta esse, relatum apud auctores, qui modestissimi in æstimanda clade fuerunt. Ab aliis cæsa traduntur ducenta millia, capta nonaginta, inter quos et rex Teutobodus, vir proceritatis eximiæ, proximo in saltu comprehensus est: alii quoque reguli per Alpestria fugientes, a Sequanis excepti retractique. Neque desunt qui occisum ibi Teutobodum scripserint. Unde tot postea sæculis argumentum fabulæ fuit, qua ossa quædam portentosæ magnitudinis, pro Teutobodi reliquiis, quadragesimo ante anno quam hæc scriberem, admirata Gallia est: do-

Liv. Epit. Eutrop. Oros. Flor. III. 3. Plut. Oros. Mercure François, Ann. 1613.

nec doctorum hominum sciptis pæne puerilis error detegeretur. Porro de mulieribus Teutonorum eadem, quæ de Cimbricis postea, referuntur. Romani, cum uxores etiam liberique hostium interissent, neque plus tribus millibus capitum fugisse crederetur, universam a se Teutonorum gentem esse deletam gloriati sunt. Gassend. in Vit. Peiresc. III. et IV. Oros. Vell. II. 12.

24. Hoc modo pugnatum ad Aquas Sextias cum Teutonis esse, non modo plures et nobiliores auctores sequenti probabilius visum; quibusdam Cimbros ponentibus, Teutonorumque in quintum Marii consulatum transferentibus cladem: sed nomen ipsum Teutobodi, ab iis quoque, qui in ceteris discrepant commemoratum, quod muneris potius, quam hominis fuisse crediderim, ut prioribus credam, efficit. Nec enim aliud quam Teutonorum imperatorem significat, ut honoris magis quam hominis vocabulum fuisse videatur. Auct. de Vir. Illustr. Sidon. Carm. XXIII. v. 12. Oros.

25. Ceterum quicquid ex tot provinciarum spoliis multorum annorum felici latrocinio congestum ab hostibus fuerat, cum in manus Romanorum incidisset, omnium consensu imperatori (universi enim exercitus conclamatione appellatus imperator fuerat) donatum est: nemine non confitente, 'nullam ei satis dignam ex victoriæ fructu referri gratiam posse, qui rerum adeo lætarum auctor unus extitisset.' Plut. Diod. Ecl. XXXVI. Plut.

26. Magnificentissime his opibus usum fuisse consulem, neque arcam potius pecunia, quam domum gloria locupletasse reperio. Quippe convocata concione; 'Vos quidem,' inquit, 'milites, neque meam de vobis, neque patriæ spem fefellistis. Senatus triennio ante vos comparavit cum exercitu, quo Numidiam pacavimus: ego vos prætuli, et cum mihi data esset optio, has legiones aliasque delegi.[b] Nec profecto aut vos imperatoris, aut me militum pœnitere debet. Meis auspiciis, consiliis, ductu, vestra virtute, truculentissimi Teutonorum domiti animi; immania corpora, quorum impetum non Romana, non bar-

[b] *Has legiones aliasque delegi*] Manifestum est mendum in voce *aliasque*. Suspicamur Freinshemium scripsisse *alasque*. Exercitus socialis dividebatur in alas, ut sæpe monuimus in notis ad Livium. Itaque legiones alæque sunt exercitus Romanus e civibus sociisque conscriptus. *Crev.*

bara ulla sustinere acies potuit, vestris manibus prostrata sunt.

27. 'Hi barbarorum omnium pugnacissimi fuerunt; quorum clade, credite mihi milites, Cimbros etiam et Helvetios vicimus. Cujus victoriæ magnitudinem neque nos, ad edenda quam prædicanda clara facinora aptiores, pro meritis exponere possumus: et hoc melius tantis exemta periculis patria, florentesque facundia viri facient. Ego interim pro concione militaribus donis præstantem quorundam virtutem ita honorabo, ut se conditum et benignum recte factorum æstimatorem [c] nactos esse intelligant.

28. 'Sed quoniam universus exercitus ita se gessisse videtur, ut nemo vel laudis vel præmii exsors esse debeat; plura quidem et ampliora senatui patriæque reservo, ne illorum in vos benignitatem præripere videar. Ceterum in præsentia meam quoque munificentiam æquum est vos experiri: ut et aliquod pro exhaustis laboribus susceptisque periculis habeatis operæ pretium; et ad reliqua belli eundem animum, eandemque patientiam et virtutem, et, quo maxime superiores fuimus, amorem disciplinæ, eo lubentius retineatis.

29. 'Sed unde mihi liberalitatis materia, cum prædam, ex qua donari milites ab imperatoribus solent, mihi omnem concesseritis? Neque redonare vobis eam audeo, ne vile mihi vestrum munus, vestrorumque animorum illustre testimonium esse putetis. Igitur, quod unum relinquitur, non intercedetis, quominus, quod meum esse voluistis, eo tanquam re mea, quemadmodum libuerit, utar. Vendi jubebo: sed non nisi vobis, atque ita, ut ne quem vestrum pœniteat emisse.'

Dio ap. Vales.

30. Vilissimo deinde pretio curavit addicendum: eoque facto non tantum militibus ad omnia deinde promtissimis usus est; sed etiam principibus civitatis, quibus contemtui odioque fuerat, confessionem extorsit, pluris esse, quæ sibi quisque dederit, quam quæ transmissa a parentibus habeat: et natales quamlibet sordidos, facile tan-

[c] *Conditum et benignum recte factorum æstimatorem*] *Conditum* procul dubio vitiosum est. Clericus edidit *condignum*: parum apposite. Vera Freinshemii manus videtur fuisse *candidum*. Crev.

tis virtutum radiis ad æmulum clarissimis domibus splendorem illuminari. Neque diu dubitatum fuit, cum designandi novi consules essent, quin tam et fortis bellator, et magnificus victor, absens quintum crearetur: quo[2] id Liv. Epit. Eutrop. etiam, quod adversus ceteros barbarorum exercitus restabat operis, illius potissimum auspiciis ac ductu gereretur.

31. Massiliensibus deinde, quorum fortis fidelisque Strab. IV. p. 183. opera, eo et superioribus pluribus bellis, fuerat, cum alia quædam de manubiis, tum fossas, quas ad Rhodanum duxerat, dono dedit: unde vectigal civitati, uberesque proventus fuere: donec id opus oblitum cœno, et impellentibus undis arena repletum, Aquarum mortuarum[d] faciem Oliv. in Mel. II. 5. nomenque nostrum ad ævum pertulit. Sed et hostes terram Massiliensium, quam vivi vastaverant, mortui magno affecerunt commodo. Nam ossa in sepes vinearum versa; tabo carnium ita pinguefacta arva sunt, ut Plut. nunquam largiori segete luxuriaverint.

32. Tantarum rerum lætitiam, velut de industria prosperas res accumulante fortuna, novæ subinde causæ duplicarunt. Armorum hostilium splendidissimis triumphalem ad pompam reservatis, cetera cremare Diis victor constituerat. Magno sacrificio instructo, laureatus circum exercitus stabat: ipse de more sumta prætexta, incinctus cinctu Gabino, facem accensam corripuerat, jamque ambabus manibus elatam in cœlum rogo parabat subdere; Liv. VIII. 9. X. 7. Plut. cum accurrentes citatis equis amici moram expectationemque et ipsi et ceteris injecerunt.

33. Sed cum ad imperatorem venissent, desilientes equis decreta senatus nuntiant, literasque porrigunt, quibus ea perscribebantur. Quibus lectis Marius, 'Quando

2 *Quod* edd. ante Crev.

d *Aquarum mortuarum*] Quem locum Galli vocamus *Aigues-mortes*, is longiuscule a Rhodano ad dextram situs, nihil commune habet cum fossa Mariana, quæ per Lapideum campum, quem dicimus *La Crau*, ducta erat ab urbe Arelate. Hanc fossam, quia arenis et limo oppleta est, nominant accolæ *Brasmort*. Vid. Voss. in notis ad Melam, et Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 2. aut Dictionarium Geogr. doctissimi viri Bruzen la Martinière in vocibus *Aigues-mortes* et *Fossa Mariana*. Crev.

ita senatui populoque Romano visum esset, quod felix faustumque Dii facerent, consulatum se accipere' ait; 'triumphum' (is quoque decretus fuerat) 'celebraturum, ubi reliquis barbarorum deletis copiis victoriam consummasset.' Magna omnium admiratione excepta vox est, quæ prima inter homines haberentur, propemodum contemtim differentis. Major deinde fiducia cepit animos, minime quidem facturum fuisse arbitrantium, nisi aut virtute, aut Deorum monitu fretus certam sibi de Cimbris quoque victoriam promitteret. Posthæc inter plausum exercitus, strepitumque armorum, consul altera quoque laurea, legatis senatus imponentibus, decorus, facem subdidit victis armis, sacrificiumque peregit.

Liv. Epit. Plut.

34. Circum hæc tempora lustrum quartum atque sexagesimum duo Metelli fratres patrueles fecerunt, Q. Numidicus L. F. et C. Caprarius Q. F. censores. Inquieta hæc et severitatis atque vitiorum conflictu difficilis censura fuit. L. Apuleius, cujus maxime opera C. Marium quartum consulem factum diximus, ab eadem amicitia, Q. Metelli acerrimus osor, censorem creatum, domo per vim extraxerat, et in Capitolium confugientem armata manu obsederat: donec equitum Romanorum indignatione, non sine multa cæde rejectus est. Eum ergo Apuleium, cum tribunatu abisset, itemque opprobrium Curiæ, C. Glauciam Q. Metellus censor notabat: idem insititium C. Gracchum censu prohibebat. Quod utrumque multitudini adversum, maximas in civitate contentiones excitavit.

Sigon. Comm. in Fast. Pigh. Ann. Vell. II. 8. Oros. v. 17. Appian. I. Civ. Cic. pro Sext. c. 47. Cic. de Or. III. 41. Cic. pro Sext.

35. L. quidam Equitius Caium Tiberii Gracchi filium esse simulabat, favente plebe, et ad ea quæ volebat credenda facili. Sed censor 'tres omnino filios fuisse Tiberio' dictitans, 'quorum unus in Sardinia miles, alter Præneste infans, tertius posthumus Romæ decessisset; neque clarissimæ familiæ fulgorem obscuri homuncionis sordibus inquinari oportere,' in sententia persistebat: adeo incalescente rixa, ut ad extremum lapidibus a furente vulgo impeteretur. Sed et postea vir illorum temporum sanctissimus seditionibus vulgi vexatus, et ad summam civitate pulsus est; L. Apuleii primum tribu-

Val. Max. IX. 7. et 15. Auct. de Vir. Illustr. in Numid. et Saturn. Flor. III. 16. Val. Max. IX. 7.

natu, deinde P. Furii,[e] cui equum publicum censor ademerat.

36. Sed tum a collega Numidici Metello Glaucia et Apuleius exempti notæ, et in senatu retenti sunt. Neque dubium est, quin idem popularium studiorum tam metuens, etiam a C. Graccho censum acceperit: pro cujus asserendo statu violentissime concitata multitudo, supra consuetam pervicaciam insaniebat. Dio ap. Vales. p. 638. Appian.

37. Igitur et Gracchorum sororem Semproniam, Scipionis Æmiliani viduam, tribunitio jussu in populi concionem adductam legimus: sed eandem, licet ipsa fori facies, vix primoribus viris sine horrore ferenda, minæque amplissimæ potestatis, et innumerabilis populi fremitus, objecta mulieri omnium earum rerum insuetæ essent, tamen adigi nequivisse, ut Equitium pro filio fratris, osculo ferendo, agnosceret. Val. Max. III. 8.

38. In eadem censura Q. Metellus, quod ob Cimbricas maxime clades multo pauciores, quam superioribus lustris censi cives Romani fuerunt, orationem ad populum de maritandis ordinibus et augenda prole habuit,[f] multis dehinc ætatibus celebrem. Nam et Augustus Cæsar tanti eam fecit, ut senatui totam legeret, populoque per edictum commendaret: et Hadriani adhuc successorumque temporibus gravitate dictionis, et sententiarum salubritate se commendavit. A. Gell. I. 6. Sueton. Aug. c. 89. A. Gell.

39. Neque referre piget inter alias eminentem: quo magis pudefiant nostra ætate, quos divinorum ex certissima

[e] *L. Apuleii primum tribunatu, deinde P. Furii*] Hic profecto aliquid desideratur, vel depravatum est. Metellus a tribuno plebis L. Apuleio pulsus in exilium est: a P. Furio, qui anno post tribunatum gessit, vetitus redire. De hoc Furio vid. lib. seq. c. 40. *Crev.*

[f] *Orationem ad populum de maritandis ordinibus . . . habuit*] Hic Freinshemius videtur solitæ diligentiæ immemor. Quam enim orationem libro LIX. c. 58. Q. Metello Macedonico tribuit, obsecutus Epitomæ illius LIX. libri, eam hoc loco sub nomine Q. Numidici obtrudit, secutus fidem Gellii. Jam, si quæratur, utrius potior habenda sit hac in re auctoritas, Gelliine an Epitomes Livianæ, inclinat eo animus, ut litem demus secundum auctorem Epitomes, qui rem ex Livio ipso procul dubio hauserat. Livium autem, testem lectæ illius orationis ab Augusto, verisimile non est in ejus auctore errasse. Duo insignia illius orationis fragmenta ex Gellio exscripsimus in Nota ad LIX. 58. *Crev.*

disciplina peritos pietate tamen ii vincunt, qui rationem unam ducem, inter multas superstitionum ineptias, errorumque inexplicabiles humana industria labyrinthos habuerunt. Igitur 'Deos quidem immortales posse omnia' in ea oratione Metellus dixit; 'sed hominibus nullam esse causam opinandi, indulgentiores sibi fore, quam sint in liberos boni sapientesque patres.'

40. Ceterum amor cœlibatus, aliis aliisque causis ad finem urbis duraturus, jam tum inoleverat: dum puellis aut etiam maribus illudendo, corrupta juventus, vitato matrimonii onere, libidinem solutius exercet. Cui tamen flagitio sub ea tempora haud raro obviam itum: judicio Val. Max. VIII. 1. quoque memorabili, quod C. Cosconium Servilia lege reum, multisque et certis criminibus nocentem, in odium accusatoris Valerii Valentini judices absolverunt; ob recitatum Valerii carmen, quo puerum prætextatum, et ingenuam virginem a se corruptam poëtico joco significaverat.

Diod. Ecl. XXXVI. Flor. III. 19. 41. Hoc etiam anno male contra fugitivos in Sicilia res a C. Servilio prætore gestæ. Capta quoque castra ejus auctores habeo. Sed in his quidem rebus sequi Diodorum tutius esset, genitum in Sicilia, temporibusque, quibus ista gerebantur, supparem: modo transmissus ad nos integer ille scriptor foret. In iis, quas habemus reliquiis, magis Diod. desidia quam clades Servilii, et is, quod nihil in eo imperio memoria dignum fecisset, accusatus postea Romæ solum vertisse traditur. Nam Athenioni proclivia omnia prætoris ignavia fuisse creditum est: ad quem extincto forte Tryphone summa servilis imperii pervenerat. Quanquam, ut verum fatear, non video quid obstet, cur non et victum ab Athenione Servilium, et ex eo casu deinde timidiorem factum, occasiones pugnandi vitavisse credamus.

Flor. 42. Is certe sumta veste purpurea, argenteoque baculo, et diademate, cum vicos, castella, oppida impune diripuisset, ad magnarum urbium obsidionem animum adjicere cœpit. Messanam quidem parum abfuit quin improviso impetu Dio ap. Vales. caperet. Huc omnia, quæ alicujus pretii essent, ut ad tutam custodiam, comportata ex agro Mamertino fuerant. Eo magis cupiditate amplissimæ prædæ illectus, insidias so-

lenne sacrum in suburbio celebrantibus struxit. Ceterum id ut impetu formidabile, ita vanum exitu consilium fuit.

43. Athenio Macellam, Punicis quoque bellis haud ignobilem locum, communivit. Inde emissis prædonum catervis omnia circum longe lateque populatus, eam de se famam excivit, ut non nisi consulari imperio opprimendus crederetur. Eam provinciam M'. Aquillius inito magistratu consul accepit:* quia bellum Cimbricum decretum C. Mario, Q. Catulo prorogatum in sua provincia exercituque imperium fuerat. Diod.

44. Nova prodigia, novasque expiandorum cærimonias annus iste habuit. In Aventino lacte pluit: ancilia cum strepitu mota sunt: minori hæc terrore civitatis, ut in re sæpius audita. Plus inusitatæ obscœnitatis exemplo movit animos, quod servus Q. Servilii Cæpionis Matri Idææ se præciderat: tales jam fructus incipiente edere Pessinuntii sacerdotis in urbem adventu. Servus ex responso haruspicum trans mare exportatus est, ne unquam Romam reverteretur. Urbs lustrata. Capra cornibus ardentibus per urbem ducta, porta Nævia emissa, relictaque. Jul. Obs. Liv. Epit. Obseq.

45. Inter hæc Cimbris noto itinere per Noricas Alpes in Italiam irrumpere conantibus, Q. Catulus, ne custodia locorum plurium divideret copias, deductis undique præsidiis juga montium deseruit: ut in Carnos regressus, Athesis fluminis objectu hostem moraretur, castris in citeriore ripa positis. Pro Athesi fluvio Plutarchus Atisonem ponit: idque hodie viris eruditis placere video. Sed neque Atisonem recte pro Natisone nominari reor:[s] et Liv. Epit. Flor. III. 3. Plut. Mar. c. 36. Freinsh. Flor.

* A. U. C. 651. A. C. 101.

[s] *Sed neque Atisonem recte pro Natisone nominari reor*] Natiso est amniculus prope Aquileiam. Sed alium Atisonem doctissimi quidam geographi memorant, qui influat in lacum Verbanum, dictus hodie *la Tosa:* eumque hic intelligi debere existimant. Horum rationes exponit atque etiam firmare nititur vir immensæ eruditionis Bruzen la Martinière in suo Dictionario Geographico, voce *Atisis* et *Atiso*. Et bene quidem illi probant pugnam, qua Cimbri a Mario et Catulo victi sunt, non pugnatam esse ad Athesim, ut quæ apud Vercellas, quemadmodum infra dicetur, c. 57. commissa et decreta sit. Verum iidem non satis attendisse videntur, hic ubi Plutarchus, Livius, Florus, fluvium illum nominant, de quo nunc agimus, non loqui eos de insigni illa pugna, sed de Catulo recedente coram Cimbris, et per fluminis objecti moram eos retardare conante. Atiso autem ille, qui in Verbanum lacum influit, longius distat ab Alpibus sive Noricis, sive etiam Triden-

quicquid sit de nomine, potius ad Athesim hæsisse Cimbrorum impetum, quam longius remotum flumen crediderim, quia Tridentinis jugis degressos,[h] et Venetiæ deliciis effœminatos invenio: quod situi circa fluvium Athesim examussim congruit. Sed ad historiam redeo.

Flor. L. Ampel. Flor. Plut.

46. Cimbri discessu proconsulis vacuum ad Alpes aditum nacti, quanquam hyems erat, navibusque montium creverant vertices, nullam itineri moram fecerunt; quia per glaciem et altas nives, nudatis etiam nulla necessitate, sed ad ostentationem patientiæ, corporibus, ad summum eniterentur. Dehinc latioribus scutis insidentes non descenderunt, sed per lubrica gelu præcipitia, et confragosas rupes in modum ruinæ provoluti sunt.

Flor. Oros. v. 16. Senec. de Ira. III. 3. Plut.

47. Q. Catulus in Tridentino saltu ita se muniverat, ut junctum ponte flumen utrimque operibus amplecteretur: majora castra in citeriore ripa, minora versus hostem essent. Cimbri, cum perventum ad amnem esset, manus et clypeos objecisse ruentibus aquis dicuntur, quasi fluvium retenturi; quod non tam ab ipsis stolide factum, quam a scriptoribus pueriliter creditum autumem: quorum non-

Front. Strat. IV. 1. 13. Plut. Flor.

tinis, quam ut ad eum usque statim recessisse Catulus existimetur. Itaque hoc primum constare videtur, Atisonis illius nullam hic esse posse mentionem. Superest lis decernenda inter Athesim et Aquileiensem Natisonem. Qua in re forsitan varietas quædam potius inter diversos auctores agnoscenda sit, quam tentandum in unam cunctos sententiam redigere. Qui Tridentinas Alpes ab Cimbris superatas memorant, Florus, Frontinus, L. Ampelius, ex eorum profecto sententia Athesis hic intelligendus est, ad quem situm est ipsum Tridentum. At Plutarchus, qui ad Noricas Alpes iter intendisse Cimbros adversus Catulum scribit, profecto potuit loqui de Natisone amni, qui ex Noricis Alpibus per mediam Carnorum regionem fluit. Itaque in Floro recte legi credimus *Athesim:* in Plutarcho legendum esse crediderimus *Νατίσωνα.* De ipsa re Floro potius assentimur, quam Plutarcho: cui facile errorem creare potuit diversum illud iter Cimbrorum ad Tridentinas Alpes, Helvetiorum ad Noricas tendentium, quod supra c. 14. memoravit ex Floro Freinshemius, et nominum *Athesis Natisonisque* affinitas. Ceterum Freinshemius ipse, dum ex dissidentibus inter se scriptoribus unum compingit narrationis corpus, ea posuit, quæ vix secum ipsa conciliari possint: Catulum in Carnos regressum Athesis fluminis objectu morari Cimbros voluisse. Nihil enim aut Athesis ad Carnos pertinet, aut ad Tridentina juga Carnorum regio. *Crev.*

[h] *Tridentinis jugis degressos*] Sic clare Florus. In L. Ampelio reperimus *Tarentinas Alpes:* manifestum mendum. Recte judicat Freinshemius legendum esse *Tridentinas.* Crev.

nulli de iisdem Cimbris Celticisque gentibus aliis retulerunt, 'eas contra exundationem aquarum gladios stringere, et velut in hostem, atque sensurum, vulnera moliri.' Quæ merito severiores etiam Græci, ceteroquin læta fabulis natio, pro ridiculis et anilibus commentis explosere. Ephor. ap. Strab. VII. p. 293. Ælian. Hist. Var. XII. 23. Posid. ap. Strab. et ipse Strab.

48. Certe flumina sic transiri cum exercitu posse, si quod firmissimum robore est, ad frangendum aquæ impetum supra, ceteri inferiore vado permeent, multis exemplis magnorum imperatorum constat. Nam et postea Pompeius ita Cyrum in Albanos tendens transmisit, et Rubiconem Cæsar, et alios alii. Tale potius aliquid eo tempore tentatum a Cimbris fuisse ratio dictitat, quam ut amnium fluenta teneri manibus posse crediderint: nisi forte, priusquam ad Athesim penetrarunt, fluvios nullos domi, nullos in tot aliis provinciis, quas pervagati populando fuerant, viderunt.

49. At Cimbri, postquam ista transeundi fluminis vana ratio apparuit, magnos injecerunt in profluentem arborum truncos, ut pontem Romanorum convellerent. Totas etiam cum radicibus arbores, et fragmenta rupium giganteo nisu ingresserunt, quo in adversam ripam velut aggere jacto transcenderent. His rebus tantus Romanis injectus terror, ut ex majoribus castris palam fuga inciperet fieri. Quam ubi nullis precibus hortamentisque proconsul impedire potest, præclaro consilio, ut signa potius et ducem secuti, quam timore ablati viderentur, convelli aquilam jubet, et in primum agmen cursu perlatus, servatis ordinibus proficisci coëgit. Equitum tamen partem abripuerat sparseratque consternatio: inter quos et M. Scauri filius, severitatis paternæ pudorisque ingenui miserabile futurus exemplum, cum Romam venisset, denuntiante patre, ne in conspectum suum accederet, animam quam hostilibus armis reddere timuerat, suo gladio propriisque manibus expulit. Plut. Plut. Apoph. Rom. in Catul. et in Vit. Mar. c. 37. L. Ampel. Front. Strat. IV. 1. Auct. de Vir. Illustr. in Scaur.

50. Minora castra cum fortissime defenderentur, Cimbri virtutem militum honorantes, illæsis abire permiserunt, æneum taurum jurati, quem deinde inter manubias Q. Catulus domi suæ habuit. Cn. Petreio[3] Atinati facti Liv. Epit. Plut.

Plin. xxii. 6. ejus gloriam ascribi video: qui centurio primipili tribunum, quod per castra hostium erumpere dubitaret, interfecit, legionemque in locum tutiorem deduxit: obsidionali L. Ampel. corona mox a militibus donatus. Etiam L. Opimii clarum tum nomen fuit, qui provocatorem Cimbrum interfecerat.

Flor. 51. Per hæc tempora Urbem amentia potius hostium, quam viribus suis consiliisve servatam invenio. Quam si statim infestis signis petivissent, non in minore consternatione offensuri fuerant, atque olim eandem ab Alliensi Plut. pugna Galli repererunt. Nunc consilii cum sociis capti memores, ut qui primi venissent in Italiam, ceteros opperirentur; agrum circa Athesim fuga Romanorum aper- Dio ap. Vales. tum late populati, mora belli in otii et luxus occasionem versa, indomitam prius vim mollitia cœli solique Italici, et cultu ac cura corporum delicatiore fregerunt. Olim enim agere sub dio, lavari frigida, vesci cruda soliti, jam æstiva sub tectis agitabant, aquis calidis, carne cocta, scita- Flor. mentis etiam et condituris, quales Italiæ fere mollissimus tractus Venetiæ promit, utebantur: pro labore, vigiliis, æstus frigorisque patientia, animis corporibusque mollitiem inducebant.

Plut. 52. Ceterum excitus a trepido senatu C. Marius in Urbem venerat, dilatoque priore de causá triumpho, et quia optime meritus exercitus aberat, cum de rebus omnibus collocutus, adversus imminentes metus populum Romanum confirmasset, in castra Catuli profectus, suas etiam copias evocat e Narbonensi Gallia, ubi post Teutonicam pugnam eas reliquerat.

53. Quippe Catulus, quantum in re obscura colligi conjecturis potest, non prius consistere cum pavente exer- Front. Strat. i. 5. citu, quam ad Padi ripam, potuerat. Eo dum contendit, Cimbrorum pars ad amnem, qua transeundum Catulo erat, se objecit. Ille spem unam salutis habens, si flumen liberasset, in proximum collem avertit iter, tanquam ibi castra locaturus: paucisque in conspectu hostium positis tabernaculis, excitari ignes, strui vallum, lignatum etiam

3 Hoc loco et c. 77. *Petreio* correxit Crev. ex Plin. pro vulg. *Perreio* in edd. priorr.

exire quosdam jubet. Interea solvi sarcinas, deponi onera, deseri ordines ac signa vetat.

54. Ita decepti Cimbri, dum stativa illic habiturum Romanum putant, ipsi quoque castris capere locum, et necessaria ex regione circumjecta eo convectare instituerunt. Quod ubi factum proconsul animadvertit, majoremque Cimbrorum partem per agros sparsam, subito eductis copiis et amnem transcendere, et castra hostium turbare potuit. Cum deinde Marianus exercitus venisset, trans flumen iterum castra mota: ut Italia cispadana ab hostium incursionibus tuta esset. Plut.

55. Ibi L. Cornelii Syllæ præclara opera extitit, qui infensus invisusque Mario ad Q. Catulum se contulerat, et maximis quibusque rebus ab eo præfectus, adversus Inalpinas gentes multa prospera prælia fecerat. Is tum arcto ubique commeatu, cum ex agro vastationibus exhausto tanti alendi exercitus essent, tali industria egit, ut et Catuli copiis annonam uberem præstaret, et ab his etiam Marianorum sublevari egestas posset: hinc quoque auctis inter consulem et Syllam odiis. Plut. Syll.

56. Cimbri conjunctos adversum se Romanorum exercitus venire conspicati, legatos ad consulem miserunt, agros urbesque suis et fratrum sedibus suffecturas postulantes. Teutonos enim adhuc expectabant, de clade illorum nihildum credentes, cujus etiam nuntios excruciaverant. Marius quæsito, quos illi fratres dicerent, cum Teutoni nominarentur, ridentibus qui aderant, 'Omittite,' inquit, 'fratres. Tenent hi acceptam a nobis terram, et æternum tenebunt.' lut. Mar.

57. Tum legati se ludibrio haberi sentientes, pœnas Mario minati sunt, quas[4] Cimbris daturus esset statim; Teutonis, simul atque affuissent. 'Atqui adsunt,' inquit Marius: 'neque sane civile foret, vos fratribus vestris insalutatis discedere.' Ad quod verbum, cum introducti Teutonorum reguli vincti essent, omnis de fortuna eorum exemta dubitatio est; Cimbrique his rebus auditis, continuo moverunt castra, et cum paucis suorum ad vallum

4 *Quos* edd. ante Crev.

Romanum adequitans Boiorix, Marium ad pugnam provocavit. Ille, 'quanquam non esset moris apud Romanos, ex voluntate hostium pugnandi locum tempusque legere, tamen illi daturum' respondit, 'ut tertio deinde die ad prælium se pararet.' Locum etiam indicavit, apud Vercellas campum, (Raudium an Caudium vocari oporteat, ambigitur) qui Romano equitatui explicando satis patens, hostili multitudini confusionem præbiturus videbatur.

Flor. Auct. de Vir. Ill. in Mar. Vell. II. 12.

Plut.

58. Ad hoc prælium excogitatum a Mario ferunt, ut de fibulis ferreis duabus, quibus præfigi pilorum hastilia consuerant, una exemta, ligneus paxillus fragilis adhiberetur: quo excepta scutis hostilibus pila, neque remissuris habilia essent, et fracto ligneo clavo, gemino hostis incommodo ferrum se inflecteret. Sic enim neque evelli poterat, et majori ad circumferendum scutum impedimento erat, quam si rectum in eo stetisset.

Porph. in Hor. Serm. II. 1. 14. Cæs. de B. Gall. I. 25. Plut.

59. Postquam tempus pugnandi affuit, A. D. III. Kalendas Sextiles in aciem exercitus educuntur. Catuli copiæ viginti circiter hominum millia erant. Marius duo et triginta numerabat. Ceterum Romanis omnia ad pugnandum meliora sive consilio Marii, sive forte fuerunt. Translatitium enim est, ut felices duces, sapientes; quibus adversa fortuna fuit, etiam parum providisse credantur. Ergo et Marii artibus ascribi video, quod nebulosum diem nactus erat: quasi dies prælii non fuisset prius constituta, quam, qualis futura esset, sciri posset. Cetera jam talia, ut ab ipso prospici potuerint: ita ordinata acie, ut adverso sole et vento pulvis in oculos et ora hostium ferretur; et ex splendore galearum, sicut ex captivis mox cognitum est, quasi cœlum ardere videretur.

Flor. Oros.

Front. Strat. II. 2. 8. Plut. Polyæn. Strat. VIII. Flor. Plut.

60. Ceterum ita struxerat aciem C. Marius, ut in medium acceptis Catuli legionibus, suos milites dextra sinistraque adjungeret, cornibus productis, et longe ante mediam aciem prominentibus. Id utrumne eo fecerit, quia suis et numero, et tanta modo victoria ab hoc genere hostium relata potioribus, plus confidebat; an vero, ut ipse solus cum exercitu suo vicisse videretur, priusquam ad prælium Catulus accessisset, in medio relinquam: illud

enim experientiæ viri, hoc moribus congruit; et ambitioni quidem illius, sed ab inimicis ascriptum est. L. enim Cornelius Sylla, qui prælio interfuit, auctor est. Sed et ipse Catulus in libro, quem de consulatu rebusque gestis suis ad A. Furium misit, inter argumenta, quibus Marium morose maligneque secum egisse queritur, hoc recensuit. Cic. Brut. c. 35. Plut.

61. Cimbrici peditatus acies quadrata fuit: unoquoque latere passuum tria millia, prætereaque septingentos quinquaginta patente. Dextri assultabant equites, numero et ornatu conspicui. Quindecim millia erant: arma singulis, lorica ferrea, scutum album: eminus missili telo; ubi ad manum ventum esset, magna gravique machæra rem gerebant. Galeæ formis inusitatis, et rictu belluarum horrentes, alatis cristis in altitudinem crescebant, ad majorem quam essent corporum speciem hostium oculis objiciendam. Tac. Germ. c. 38.

62. Cum in propinqua expectatione prælium esset, Marius facto sacrificio, extisque porrectis, suam esse victoriam proclamavit: lotas deinde manus ad cœlum tendens, centum boves immolaturum vovit. Vovit et Catulus eodem gestu Fortunæ hujus diei templum. Sed equitatus Cimbricus, qui ab recto in Romanos itinere ad dextram deflectebat, duces quidem non fefellit, dolum hostium esse sentientes ad circumveniendam suorum paucitatem. Ceterum milites, cum temere a manipulari quodam exclamatum esset, fugere Cimbros, tanquam ad persequendos concitato gradu contenderunt. Plut.

63. Ea res omnia alia fecit, quam Marius animo præceperat. Siquidem impetum suorum sequi coactus, dum inter densissimi pulveris a tot millibus excitatam caliginem incerto itinere fertur, ab hostibus aberravit: eosdem hostes in Q. Catulum improvisus itidem occursus impegit. Quod ipsis timori, ut in re subita, Romano in bonum cessit, qui multitudine hostium non animadversa, integros animos, neque ulla terribili specie præoccupatos in prælium afferebat. Ita factum, ut incredibili strage minimoque Romani exercitus damno, vis illa Cimbrorum, tot per annos omnibus late imperiis gentibusque formidolosa, prosterneretur. Oros. v. 16.

64. Equites, in quos primus pugnæ impetus inciderat,

multis acceptis vulneribus, in suorum peditum agmen aversi, tantum consternationis intulerunt, ut ea una res universam aciem conturbaret. Ubi vero simul hostis
Flor. affuit, et velut ex composito, discussa quæ diu tenuerat nebula, sol cum vehementi vento ortus, pulvere ac splendore abstulit conspectum, et emollita insolitis deliciis cor-
Plut. pora sudore dissolvit: non majori labore trucidata sunt agmina, quam necessum fuit in hominibus, quos post longa et atrocia latrocinia, tanquam manibus vinctis ad supplicium ultio divina tradiderat. Nam etiam quo minus effugerent, antesignani longis catenis per balteos transmissis ordines junxerant. Sed æstum Cimbris intolerabilem Romanus adeo facile ferebat, ut 'neminem ex tot millibus sudantem anhelantemve fuisse conspectum' ipse Q. Catulus prodiderit.

65. In hunc maxime modum fusa Cimbrorum acie, reliquiæ ad castra refugerunt, vestigiis insistente Romano.
Oros. Flor. Plut. Tum nova pugnæ species orta. Mulieres e plaustris[5] carrisque suis, irrumpentem militem lanceis arcebant: ne suis quidem parcentes, quorum multos acerbe exprobrata fuga
Oros. confoderunt: donec novo cædis genere territæ, quia cri-
Flor. nes cum ipsa cute capitis Romanus abscindebat, legationem ad Marium cum his mandatis miserunt.

66. 'Maritorum nostrorum interitu nec te, nec Deos incusamus, imperator. Tu hostes tuos superasti: Diis etiam habenda gratia est, quod fortissimos viros, cum immortales esse nequirent, non a vili aliqua natione aut duce, sed a te vinci voluerunt, quem populus Romanus antiquissima belli gloria præfulgens, non refecisset toties consulem, si alium virtute potiorem habuisset. Ceterum ut vicisse viros, viro gloriosum; ita quo quisque est bellicosior, majori turpitudine cum fœminis pugnat.

67. 'Neque vero æquum est, innocentes aliena perire culpa. Quod si passi injuriam a viris nostris estis, habetis vindictam, qua crudeliorem optare inhumanum esset, tot concisis Cimbrorum millibus, tot in captivitatem redactis. Nos quid commeruimus, quod ex lege quam

5 In edd. ante Crev. legitur *mulieris plaustris*.

sexui nostro natura dictavit, viros secutæ has in terras accessimus? Nec si jura gentium, quicquid victi fuisset fieri victoris voluerunt, eidem intercedunt, quo minus jure suo, ut magnorum animorum insita misericordia dignum est, utatur.

68. 'Quare magna nobis spes est, te post excisum tot gentium terrorem ad summum gloriæ culmen elatum, virtutis parto egregie decori adjuncturum esse illustrem clementiæ famam. Hæc adeo te consequetur, si a nostris corporibus vim atque injuriam abstinueris. Quod si libertatem integram abnuis, at Vestæ nos sacerdotibus dona, quo saltem virginibus et sacris, pari castitatis servandæ lege, serviamus. Sic enim sunt mores nostri: libertatem ante vitam, pudicitiam ante utrasque ponimus. Val. Max. vi. 1. 3. ext.

69. 'Audimus profecto numinis loco apud Romanos pudicitiam coli: huic aras esse, huic sacra constituta: Vestalium autem sacerdotio nullum in urbe vestra censeri sanctius, Diisque gratius. Igitur non a nobis tantummodo, sed et ab hisce proficisci preces istas puta: sic tibi pudicitiam dicere, quæ castissime a tua Julia colitur;' Mihi cense tributum, imperator, quod mea causa benigne in has consulueris: 'sic virgines;' pro ancillis nostris, ejusque honore castitatis et abstinentiæ, quam communiter culturæ sumus, deprecamur. Iidem Dii, qui pro populi Romani tuaque victoria vota nostra audierunt, hanc a te velut manubiarum partem petunt: largius, quæ postulaveris, daturi, cum per te plures, a quibus pure colantur, adepti famulas fuerint. Liv. x. 23.

70. 'Neque multum est, si verum licet fateri, quod a te petimus. Ita sunt propemodum in potestate tua nostra corpora, ut tamen in sua animi maneant. Non potes his invitis auferre quicquam. Si nihil concesseris, nihil retinebis. Quæ sint Germanicarum mulierum ingenia, Teutonarum te docere potuit exitus. Non sumus cognatis nostris aut cura castitatis, aut contemtu mortis inferiores.'

71. Hæc ubi irrita rediit legatio, Romanique fas esse negarunt concedi quod postulabatur; proxima nocte totis castris Cimbricis mulieres suffocatis elisisque passim infan- Jo. Saris. Polyc. vii. 25. Val. Max.

Flor. Oros. Plut. tibus, aliæ ferro inter se concurrerunt, partim suspendio finierunt vitam. Memorant conspectam, quæ pedibus suis duos filios, seipsam e subrecto temone suspenderit. Viros etiam, qui vel effugerant cladem, vel relicti præsidio aut ob causam in castris fuerant, inopia arborum, funes jugales obductos ad cornua aut crura boum alligasse; deinde stimulis concitasse armenta ad cursum, quo strangulati obtritive interirent. Oros. Reguli interea duo mutuis vulneribus conciderunt.

Liv. Epit. 72. Sic quoque superfuisse feruntur ad hominum millia sexaginta, quos in captivitatem victor abstraxit. Cæsorum a nonnullis centum viginti millia referuntur, Plut. Eutr. Liv. Epit. Flor. Eutr. Oros. quidam alia viginti millia adjiciunt huic numero: cum Romani de utroque exercitu trecentis minus desiderati essent. Reguli Cimbrorum Boiorix non inultus, aliusque nomine Lugius in acie ceciderunt: Claudicus et Cesorix capti sunt.

Plut. 73. Signa militaria Marianus exercitus duo tantum cepit: qui sub Catulo militabat, unum et triginta. Hoc argumento cum minime ambiguum esset, penes utras illo die Romanas copias victoriæ pars major fuisset; tamen ad se trahentibus prædam Marianis, aliud adjectum est evidentius: Parmensibusque legatis, qui tum forte aderant, velut arbitris delectis, ostensum a militibus Catuli est, pila quibus hostes transfixi jacebant, suis emissa manibus esse. Id enim cognoscere promtum erat ex hastilibus, in quibus imperatoris sui nomen inscripserant. Mario tamen priorum rerum splendor, et consulatus nomen, hujus quoque Juv. Sat. VIII. 253. victoriæ gloriam sic adjudicavit, ut vix tenuis inde strictura Catulo relinqueretur.

Val. Max. VIII. 15. 74. Jam tum his rebus in urbe auditis, cum initio noctis nuntius pervenisset, nemo fuisse dicitur, quin cum domesticis hilariter epulando, inter Deorum nomina C. Mario Plut. libaret. Sed in communi civitatis lætitia, studium tamen Romanæ plebis eminebat, quæ alioquin Marii tota, nimiis in cœlum laudibus efferendo, 'tertium post Romulum Camillumque conditorem' appellabat; 'huic soli triumphum dandum' dictitans, 'neque societate cujusquam imminuendum tanti viri et imperatoris honorem.' Cic. Tusc. Quæst. V. 19. Plut. Ceterum excludi Catulum ne ipse quidem volebat, non invidiam mo-

do aliam veritus; sed etiam ne militibus Catuli reclamantibus suo quoque triumpho impedimentum objiceretur.

75. Quin et alio facto modestiam haud vulgarem prætulit. Cum enim totius civitatis consensu, tanquam haud dubius servator urbis exceptus esset, duplexque triumphus offerretur, contentus uno fuit: simulque de Teutonis ac Ambronibus, quos ad Aquas Sextias, et de Cimbris, quos juxta Padum vicerat, speciosissime triumphavit. Inter nobiles captivos Teutobodum regem ante currum egit, tantæ proceritatis virum, ut super tropæa ipsa emineret: quæ res staturam arguit pedum vulgarium decem, aut eo amplius.

Liv. Epit. Plut. Euseb. Auct. de Vir. Illustr. in Mar. Flor. Gass. in Vit. Peiresc. p.147.

76. Duxit et Q. Catulus de iisdem Cimbris triumphum. Utrumque suus prosecutus est imperatorem exercitus: quem deletis ad internecionem ceteris, Tigurinorum autem copiis ex Noricarum Alpium præsidio fuga dilapsis, nec attinebat iisdem in locis detineri; et operæ strenuissime navatæ præmium eripi iniquum erat.

Eutrop. Plut. Flor.

77. Quanquam et in castris jam honorem quibusdam imperatores habuerant, quorum maxime conspicua virtus fuerat. Nam et Atinati Petreio, a quo servatam in minoribus Catuli castris legionem diximus, datum ut Mario Catuloque adstantibus, immolaret foculo posito ad tibicinem prætextatus: et Camertium duas cohortes, quæ præ ceteris egregium certamen ediderant, civitate Romana totas donavit Marius: idque postea cum fecisse contra leges diceretur, ita defendit, præ strepitu armorum se legum vocem tum exaudire non potuisse. Quinto etiam Sertorio virtutis causa honor est habitus, quod vestitu Gallico Cimbris immixtus, multa utiliter explorata ad Marium retulerat. Post hæc monumenta de manubiis imperatores fecere: C. Marius templum Honoris atque Virtutis; Q. Catulus, quod Fortunæ hujusce diei voverat.

Plin. XXII. 6. Plut. Cic. pro Corn. Balb. c. 22. Plut. Val. Max. V. 2. Plut. Sert. c. 3. Tab. marm. ap. Pigh. Cic. pro Sext. c. 54.

78. Suam ædem Marius spreta peregrinorum marmorum nobilitate, artificumque Græcorum ingeniis, per C. Mucium Romanum hominem vulgari lapide curavit ædificandam: invidia credo ingenuarum artium, quibus quod plerosque inimicos suos delectari viderat, rude et agreste

Vitr. Præf. l. VII.

ingenium quanta poterat contentione decus omne detrahebat. (Val. Max. II. 2. Sall. Jug. c. 85. Cic. pro Arch. c. 9. Plut. Mar. init.) Nam et Græcas literas despiciebat hoc prætextu, 'quod doctoribus suis ad virtutem parum profuissent:' virtutem autem ille potentia armorum metiebatur: et erat omnino adversus humaniora studia durior. Quare cum in dedicatione ædis ex more spectacula Græca ederet, ingressus theatrum assedisse tantum dicitur, et statim discessisse.

79. Atque idem cum, quod in illa natione commodum ac liberale inerat, tantopere aversaretur, a vanitate credendarum imitandarumque Græcarum fabularum non abhorruit. (Val. Max. III. 6. Plin. XXXIII. 11.) Nam ut Bacchi victorias suis non fuisse majores indicaret, post alterum triumphum cantharo potare solitus est, quod eo poculi genere post Indicas expeditiones usus ille diceretur.

80. At Q. Catulus longe dispari humanitate et modestia, neque insolens quicquam fecit dixitve, et pro magnificentia urbis et elegantia temporum, monumenta sumtu et arte egregia struxit: (Cic. pro Dom. c. 38. Val. Max. VI. 3. 1. P. Vict.) porticum in area publica, ubi olim M. Fulvii domus steterat: ædem, quam diximus, in Palatio, quæ regionum urbis decima numeratur. Novus et inusitatus antea titulus ædis, eoque notabilior fuit, 'Fortunæ hujusce diei;' (Plin. XXXIV. 8. Cic. de Leg. II. 11.) quia prælium initurus ita votum conceperat: sed hoc in singulos valere dies credebatur.

81. His rebus lætissima civitas, defunctam se omni periculo, (Flor. III. 3.) liberatam Italiam, assertum imperium, et carum numinibus populi Romani nomen omnibus sermonibus celebrabat: maxime, quod eadem, qua pugnatum erat die, pro Castoris juvenes duos laureatos prætori porrexisse literas percrebuerat: quodque in theatro inter spectandum, nullo certo auctore, victoriæ Cimbricæ plausum fuerat. Hoc enim in tanto locorum intervallo fieri sine numine Deorum nequivisse; neque alios juvenes quam Castorem et Pollucem interpretabantur: proniore in fabulam fide, (Flor. II. 12. Liv. XLV. 1.) quod in victoria Paulli Macedonica vulgatum simile miraculum fuerat.

82. Subinde etiam ex Hispania Siciliaque rumores et nuntii grati adventabant. (Jul. Obs. Flor. III. 19.) In Hispania victi Lusitani erant. M'. Aquillius consul rem adversus fugitivos bene

gerebat. Iisdem consiliis usus, quæ priore servili bello salubria P. Rupillio fuisse noverat, commeatus angustia maxime subigebat hostem, cui omnis petenda ex desertis aut vastatis Siciliæ agris annona erat. Consul undique subvectis commeatibus ita abundabat, ut etiam civitatibus passim mutuum frumentum daret. Cic. de Leg. Agr. II. 30.

83. Sed hanc civitatis ob res lætas exultationem continuo compressit inusitati sceleris vindictæque horror in Publicio Malleolo, qui servis adjuvantibus matrem interemerat. Quo crimine simul atque damnatus est, os folliculo obvolutum, et soleæ ligneæ pedibus inductæ, et in carcerem ductus est, donec culeus compararetur: in quem deinde insutus vivus est, et in mare præcipitatus. Idque supplicii genus deinceps in parricidio, lege lata sancitum mansit. Nam antea, quemadmodum Athenis Solon, sic qui leges Romæ tulerunt, pœnas ponere crimini, de quo forte nec cogitabant, insuper habuere. Neque enim ante Malleolum tam impius quisquam in urbe repertus esse dicitur, excepto L. Hostio, qui post bellum secundum Punicum patre interfecto, primus inter Romanos teterrimi facinoris exemplum edidit. Liv. Epit. Oros. v. 16. Rhetor. ad Her. I. 13. Cic. de Inv. II. 50. Dig. de L. Pomp. de Parric. 9. XLVIII. tit. 9. Cic. pro Sext. Rosc. c. 25. Plut. Romul. c. 42.

84. Hoc temporum tractu iterum Syria vehementissime agitata bellis est, quam super domestica regum certamina, Judaica etiam et Ægyptia arma fatigabant. Judæorum principe Hyrcano mortuo, filius natu maximus Aristobulus sumto diademate primus omnium post instauratam urbem rex appellatus, vix degustato imperio successorem fratrem habuit, qui Alexander cognomento Jannæus fuit. Liv. Epit. Joseph. XIII. 19. 20.

85. Is cum in ora maritima, præter Ptolemaida Gazamque, et quod tyrannus Turris Stratonis Zoilus tenebat, omnia sibi parere videret, adjungere cetera cupiens, a Ptolemaidis obsidione orsus est. Syriæ reges Grypus atque Cyzicenus Antiochi, velut athletæ quos viribus defectis cedendi pudor dirimi non sinit, ne præsidio essent, rebus accisis, et mutuo metu vetabantur. Zoilus, quanquam coactis copiis omnia tentaret, haud satis idoneus defensor erat. Ad Ptolemæum Lathurum[1] legatos

mitti placuit, qui pulsus Ægypto Cypri regnum occupaverat.

Porph. ap. Euseb. p. 226. 86. Causa pellendi varie traditur, ut ab initio haud dubie parum constanti rumore, et pro odio studiove cujusque in regem aut matrem ejus. 'Sævisse' quidam 'in paternos amicos' scripserunt: alii 'fictum id crimen, Pausan. l. 1. et fraude reginæ productos in publicum eunuchos vulnera, quæ sponte passi erant, tanquam regiæ crudelitatis notam, ostentasse; alia quoque adjecta atroci criminatione, ideo tam acerbe tractatos, quod insidias matri struentem prohibuissent.' Multitudo veris simulatisque perinde moveri sueta, concursu ad regiam facto, haud dubitanter interfecisset Ptolemæum, nisi propere conscensa navi furentium manus evasisset.

87. Inter hæc Ptolemæus Alexander, qui consiliorum Porph. istorum haud ignarus in Ægyptum venerat, Pelusio evocatur a matre, et, sicut decimo ante anno Cleopatræ cordi Justin. xxxix. 4. fuerat, sed citius non potuerat obtineri, dejecto fratre rex appellatur, ut commune cum matre jus imperii haberet.

88. Mulier omnia divina humanaque odiis, armis, incestuque miscere sueta, etiam alteram majori filio uxorem Selenen adimit, quanquam duos ex ea liberos habenti: quam deinde in Syriam Grypo nupturam cum ingentibus auxiliis misit, ne Cyzicenus ad recuperandam Ægyptum amico et socio Lathuro ferre opem posset. Interea neque copias in Cyprum mittere desinebat, ut ea quoque insula filium expelleret. Sed ut quisque in insulam Strab. ap. Joseph. xiii. 18. venerat, e vestigio ad Ptolemæum deficiebant, præter Chelciam et Ananiam fratres, Oniæ filios, qui fidi manebant Cleopatræ, propterea quod gens eorum Judæi in pretio apud reginam erant.

Joseph. xiii. 20. 89. Lathurus, precibus Ptolemæensium motus, exercitum triginta circiter millium imponit in naves, et vela in Syriam facit. Spem enim legati fecerant, simul fuis-

[1] *Ad Ptolemæum Lathurum*] notam apposuimus. *Crev.* Vid. supra LXII. 42. et quam ibi

set conspectus, protinus Gazæos ad illum, Zoilumque et Sidonios cum aliis circa civitatibus accessuros. Sed dum in cursu Ptolemæus est, fit certior mutata Ptolemaide consilia esse, Demæneto quodam auctore, qui cives suos admonuerat, 'ne vano fortasse libertatis amittendæ metu, certum et grave jugum arcesserent.' Et periculum ex Cleopatra ostendebat, non passura filium, quem etiam Cypro ejicere studeret, ad ipsos Ægypti fines opibus et clientelis augescere.

90. Ille nihilominus, quo intenderat, classe ducta, ad Sycaminum exscensionem facit: copiisque recensitis, ad Ptolemaidem movet. Oppidani neque ad ipsum mittebant legatos; neque missos ab ipso recipere mœnibus, aut omnino audire voluerant. Zoilo tamen Gazæisque societatem cum eo jungentibus, rex Judæorum Alexander, potentiam hostis veritus, ab obsidione Ptolemaidis discedit: pecuniaque Ptolemæo promissa palam amicitiam ejus fingit, at clandestinis in Ægyptum nuntiis Cleopatram in perniciem ejus stimulat.

91. His rebus compertis Lathurus, parte copiarum in obsidione Ptolemaidis relicta, cum ceteris ad vastandum Alexandri regnum proficiscitur. It obviam Judæus cum ingenti exercitu. Quinquaginta hominum millia fuisse, quidam etiam octoginta tradiderunt. Ibi magnum ad victoriam momentum Ptolemæo Philostephanus attulit, aciei struendæ non vulgaris artifex. Ingens Judæorum cædes fuit. Triginta millia interfecta alii auctores sunt; Timagenes, millia quinquaginta. Id. ibid. c. 21.

92. Sed filii successibus invidens Cleopatra, mittit Chelciam et Ananiam duces, mox filium Alexandrum, deinde ipsa subsequitur: Ptolemæum undique proturbat. Is non segniter invadit Ægyptum, quam sine copiis et regibus facilem recuperatu existimabat. Sed a Cleopatræ ducibus iterum ejicitur. Regina cum Alexandro Judæo fœdus ferit Scythopoli: deinde in Ægyptum redit. Judæus, etiam regresso in Cyprum Ptolemæo, Syriam Cœlen magno iterum bello premit: Amathunta, Raphiam, Anthedonem, et nobilissimam Gazæorum urbem expug-

nat: multa millia occidit hostium, multa et ipse, cæsus a Theodoro Zenonis filio, cæsus ab Apollodoto, perdit.

93. Hoc ferme in statu res Syriæ et Ægypti erant: neque mora fuit, quin sævissimis iterum motibus urbis Romanæ quies et concordia turbaretur. Adeo maximis quibusque opibus minimum securitatis inest, quando abolito justi honestique studio, mortales ambitione et avaritia vecordes, forensibus atque militaribus artibus, quæ firmandis publicis rebus esse debuerant, ad convellendas abutuntur.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXIX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Tempestatum, quæ deinceps continuata malorum serie Romanam urbem per horrendas seditiones et arma civilia ad naufragium libertatis compulerunt, causæ quidem variæ, sed præcipuus turbo C. Marius fuit, cujus inexplebilem sitim neque soliti honores ulli, neque insoliti Plut. Mar. satiabant, quo minus semper avidus et hians, majorem, quam legibus aut voluntate civium adipisci erat, potentiam affectaret. Igitur commodissimum rationibus suis L. Apuleii Saturnini ingenium priori ejus tribunatu expertus, Supra eundem magistratum denuo petentem modis omnibus ju- LXVII. 63. Liv. Epit. vandum existimabat. Apuleius enim non modo Q. Me- Supra tellum, a quo notatus censore fuerat, habebat odio, sed LXVIII. 34. erat omnino senatui ob hujusmodi causam infestissimus.

2. Rex Ponti Mithridates, cum sibi nihil non effectu- Diod. ap. rus tuto videretur, si Patres muneribus propitiasset, lega- Fulv. Ursin. tos cum magna vi pecuniæ Romam miserat. Ea res ubi cognita Saturnino est, jam tum senatus inimicus et obtrectator, cum magna contumelia principum, legatos ignominiosissime accepit. Illi a Patribus omnia pollicitis animati, accusato Saturnino, 'uti de injuriis suis cognosceretur,' postularunt.

3. Lege Servilia [a] de causis hoc genus senatores judicabant. Cum igitur et factum atrox esset, semper enim apud Romanos sanctum habitum jus legationis fuerat, et judices reum odissent; in maximas angustias metusque conjectus Apuleius est. Idcirco gravitate periculi demissos animos gerens, ad communem infelicibus misericordiæ portum confugiebat, sordidatus promissaque barba cœtus obiens, et genibus hominum accidendo, prehendendo manus, obtestando cum lacrymis, nihil prætermittebat eorum, quæ in ultimo timore fieri a periclitantibus reis consueverunt.

4. Plebi præcipue salutem suam commendabat, 'opprimi suam innocentiam invidia et conspiratione Patrum' dictitans: 'non ob aliud, quam quod commodorum plebis studiosissimus semper fuisset. Neque spem ullam in religione judicantium esse, eosdem inimicos et accusatores et judices habenti.' Sic occupatis irritatisque vulgi animis, cum die ferendorum suffragiorum infinita hominum millia ad judicium concurrissent, territis judicibus factum est, ut præter opinionem omnium Apuleius absolveretur.

Appian. Civ. l. i. 5. Igitur vindictæ locum quærens, cum a Glaucia prætore, illo quoque parem ob causam inimico Metelli, comitia tribunitia haberentur,[b] candidatum se ostendit. Non erat obscurum, quam id inimicum adversumque Patribus et quieti civitatis esset. Itaque consensu hominum, quibus aliqua alterutrius eorum cura erat, effectum, ut eo

Val. Max. ix. 7.

[a] *Lege Servilia*] Hoc additamentum est Freinshemii, qui rationem reddere voluit, quare senatores hac in causa judices sedissent. Sed primo lege Servilia non soli senatores judicabant, sed cum equitibus Romanis. Vid. supra l. LXVI. c. 39. Secundo non contemnendis argumentis probat Manutius libro de legibus Romanis, legis Serviliæ vix ullam rationem habitam esse. Verisimilius videretur de hoc crimine, tanquam ad publicum totius civitatis dedecus pertinente, senatum ipsum judicasse. Nisi forte Diodorus, homo Græcus et Romani moris haud satis peritus, hic aliquid ipse peccavit. Haud dissimilem ejus errorem jam notavimus supra l. LVI. c. 27. *Crev.*

[b] *Cum a Glaucia prætore .... comitia tribunitia haberentur*] Ita quidem Appianus. Sed fidem ei haberi vetant innumerabilia veterum testimonia, ex quibus constat comitia tribunis plebis creandis ab uno e tribunis semper habita esse. Id clare arguit vel quinquennium illud, quo nulli magistratus in republica fuere, præter tribunos ædilesque plebis. Vid. et l. III. Liv. c. 64. et 65. *Crev.*

præterito, novem utique tribuni designarentur. Tanto ille impotentius satagere, ut vel extremo loco adhærescereret. Sed competitor A. Nonius vir insignis pariter in ipsum atque Glauciam libera contentione invectus, ut repulso Apuleio ipse designaretur, obtinuit. Oros. v. 17. Appian.

6. Quod ubi factum, et virum acrem tribunitia potestate suffultum homines scelesti timuerunt, protinus solutis comitiis, populi fæcem, et de C. Marii militibus aliquammultos immiserunt: a quibus in caupona, quo forte trepidus confugerat, confossus est. Id facinus cum omnibus æquis atque iniquis sævum, atrox, neque contra mores tantum, sed etiam contra libertatem videri, auctores ejus intelligerent, operam enixe dederunt, ut postridie summo mane per infrequentiam L. Apuleius tribunus plebis fieret. Sic nemo de Nonii indigno interitu queri ausus: eademque potestas, quæ innocenti contra vim injustam auxilio esse non potuit, facinorosis adversus vindictam legum præsidio fuit. Liv. Epit. Flor. III. 16. Appian. Auct. de Vir. Illustr. in Saturn. Plut. Mar. c. 47. Appian.

7. Neque multo melioribus artibus, cum deinde consularia comitia haberentur, C. Marius sextum designatus est. Quo enim Q. Numidicum, qui unus ea tempestate nobilium recuperare velut mancipatum Mario consulatum posse videbatur, illo honore depelleret, per tribus divisa pecunia ipse cum L. Valerio Flacco renuntiatus est.* Et ipsi quidem in mercedem meritorum datus videri consulatus poterat. L. Valerium, non ut collegam, sed ut administrum haberet, allectum ab eo constabat. Plut. Liv. Epit. Vell. II. 12. Plut.

8. Hunc in modum parti magistratus, nihilo deinde quietius sanctiusque gesti. Idque licet fallere neminem posset, prodigiorum quoque terrores denuntiare visi. Clypeus ardens ab occasu ad ortum, occidente sole, scintillans transcucurrit: id Tarquiniis nuntiatum; e Piceno, terræ motu passim ædificia prostrata, fremitumque armorum ex inferno auditum esse. In foro quoque Romano quadrigas auratas sudorem emisisse creditum. Plin. II. 34. Jul. Obs.

9. Sed Apuleius inito magistratu, quo simulatione legum c jus omne perturbaret atque tolleret, promulgavit Cic. de Or. II. 25. Appian.

* A. U. C. 652. A. C. 100.

c *Simulatione legum*] Indicat obscure Freinshemius legem Apuleiam de majestate, qua de

sane multas non sine motu civitatis, et propemodum manifesto bello. Ad hæc omnia adjutore C. Mario utebatur: cujus etiam in gratiam pleraque fiebant, quo et plebi militibusque ejus multa darentur, et inimicus Marii Q. Metellus opprimeretur.

10. Igitur agrum, quem Cimbri Gallis, Marius Cimbris ademisset, publici juris factum esse contendens, ferebat, 'ut colonis civium Romanorum nominisque Latini divideretur.' Achaiam atque Macedoniam Thracico bello, Servili Siciliam desolatas, novis colonis; præterea Cæpionis aurum Tolosanum emendis alibi agris destinabat. Adjiciebatur Mario, 'ut in singulas colonias sociorum ternos cives Romanos facere posset.' Ferebat et frumentariam, 'ut semissibus et trientibus, quod Sempronia lex pretium posuerat, remissis, frumentum populo divideretur.' Id cum senatus, a Cæpione, qui tum quæstor urbanus erat, edoctus ærarium huic largitioni ferendæ impar esse, 'contra rempublicam fieri' decrevisset; neque tamen Saturninus absisteret, etiam collegarum intercessione spreta: Cæpio cum viris bonis impetu facto disturbat pontes, disjicit sitellas, legem quæ contra senatus auctoritatem et sacrosanctæ potestatis prohibitionem vi ferebatur, vi repellit.

Auct. de Vir. Illustr.

Cic. pro Balb. c. 21.

Rhet. ad Herenn. I. 12.

11. Sic frumentaria lege Apuleii rejecta, agraria tamen, non sine magno tumultu et civitatis dedecore, perlata est. Sanctionem Apuleius addiderat, 'uti ex quo die populus legem accepisset, intra diem quintum senatus in eam juraret: si quis senator non jurasset, is senatu moveretur, eique mulcta esset sestertia quingenta.'[d] Quidam expressum referunt, ut jurare nolentibus aqua et igni interdiceretur. Quæ non tam firmamenta legi, quam insidiæ primoribus, et ante omnes Metello parabantur: cujus gravitatem et constantiam, si flecti recusaret, opprimi per causam spreti juris publici posse rebantur.

Appian. Plut. Appian. Flor. III. 16. Oros. v. 17. Plut.

12. Interea dimittuntur ab Apuleio per agros, qui ad

Appian.

lege agit Cicero in eo loco, ad quem margo remittit. *Crev.*

[d] *Sestertia quingenta*] Libræ Romanæ argenti 1250. marcæ nostrates 1953. uncia 1. Ceterum Appianus, ex quo sanctionem hanc expressit Freinshemius, habet talenta viginti, quæ æquiparantur sestertiis tantum 480. *Crev.*

diem comitiorum frequentes cogant rusticas tribus; quibus, quia stipendia sub Mario fecerant, firmissimis usurum propugnatoribus sperabat. Comitiis, cum de lege agеretur, eaque nec urbanæ plebi gratissima esset, quod majorem sociorum et Latini nominis rationem habitam putabat; reperti ex collegio sunt, qui legi intercederent. Tum vero furiosa exarsit contentio, cum non modo tribunorum inter se, sed etiam concionis discordes animi essent. Cic. pro Sext. c. 18. Appian.

13. Postremo Apuleius, postquam intercessores cum convicio Rostris deturbati erant, legem perferre pergit. Occlamatur a nobilibus et meliore parte populi, 'tonare Jovem;' quod ubi esset factum, cum populo agi nefas habebatur. Ibi vero velut lymphatus ira ac dolore Apuleius, magna voce, 'Jam grandinabit,' exclamat, 'nisi quiescitis.' Ad hanc vocem non modo murmur et fremitus urbanorum ortus, verum etiam togis circum brachia convolutis, saxisque et fustibus, quæ cuique tela sors obtulerat, res geri cœpta. Diffugiunt agrestes, Apuleii factio. Deinde resumtis animis a duce suo confirmati, correptis et ipsi paribus armis, adversarios loco pellunt. Lex agraria per vim perfertur. Auct. de Vir. Illustr. Appian. Liv. Epit.

14. Nihil non horum de consilio consulis Marii gerebatur. Isque in senatu, quo magis adversarium illaquearet dolis, multa in speciem de impotentia Saturnini questus, adjecit, 'neque se juraturum, neque alium, qui saperet, facturum existimare.' Non dubitanter idem de se Q.[1] Numidicus confirmavit. Sed neutiquam par utrique in eodem sermone fides erat. Metello timere turpe, mentiri morte pejus videbatur: Marius honestarum artium rudis, et atrocium belluarum more tantum ad nocendum instructus ingenio, quid polliceretur, aut quomodo servaret promissa, nihil pensi habebat. Vultum ac verba fingere, fallere, pejerare, quod deterrimo cuique promtissimum est, artem atque virtutem arbitrabatur. Appian. Plut. Dio ap. Vales.

15. Die quinto quam rogata lex erat, tribunus Patres ad jurandum in Rostra vocat. Marius vix quinta diei Appian.

1 C. pro Q. legebatur ante Crev.

parte reliqua senatum trepide cogit: verbisque de lege et jurejurando factis, 'venisse sibi in mentem' ait 'salubre consilium, ne plebs irritata turbas det, si jurare senatus
Plut. nolit. Censere jurandum in legem, siquidem lex esset.
Appian. Ita deceptam agrestem multitudinem urbe amoveri: neque religione quenquam ejus servandæ legis astringi, quam per vim et contra auspicia latam Jove tonante constaret.'

16. Neque diu contatus, cum nemo responderet, Patribus angustia temporis et atrocitate rei turbatis ac stupentibus, ad ærarium pergit, ubi jurare quæstores moris erat:[e] primusque omnium in legem jurat. Idem cum inter plausum et exultationem præsentis plebeculæ amici
Plut. ejus fecissent, ceteri deinceps ad unum omnes metu secuti sunt.

Flor. Cic. pro Sext. c. 16. Vell. II. 15. Auc. de Vir. Illustr. in Met. Numid. Plut.
17. Unus inter tot primores Q. Metellus firmus immotusque in sententia perstitit: non minis tribunitiis vulgique strepitu territus animo; non propinquorum amicorumque precibus mollitus. Aiunt discedentem foro, cum prosequentibus ita disputasse, ut 'peccare pravorum ingeniorum esse' diceret; 'recte facere sine periculo, vulgarium: at egregios animos, ab justo honestoque nullis aut præmiis aut minis dimoveri.'

Appian. 18. Die sequenti L. Apuleius misso viatore Q. Metellum extrahi Curia jubet. Appellati alii tribuni vetant. Ibi Glaucia tribunitii furoris satelles ad rusticas tribus advolat: 'frustra perlatam legem, frustra spem agrorum conceptam' clamitat, 'si Metellus in urbe sit. Neque agros accepturum quenquam, si lex non sit: neque legem fore, si vim ejus solvi a quoquam impune contemnendo patiantur.' Eadem et Apuleius inculcat. Pro suo lucro
Cic. pro Dom. c. 31. Plut. quidvis volente vulgo, facile fit plebiscitum, 'ut ex certa die Metello aqua et igni interdictum sit:[f] neque exinde

[e] *Ad ærarium .... ubi jurare quæstores moris erat*] Fideliter vertit Appianum Freinshemius. Sed tamen, cur quæstorum solummodo mentio fit, cum hic consules, reliqui magistratus, senatus denique omnis jurare debeat? Suspicamur Appianum vel offendisse hic, vel corruptum esse: in ærario autem non solos quæstores, sed et reliquos magistratus juramenta publica præstare solitos fuisse. *Crev.*

[f] *Ut ... Metello aqua et igni interdictum sit*] Immo, *ut* ... *interdicatur*. Hoc vult Cicero, eo

tecto eum suo quisquam recipiat: eamque rem consules proposito edicto consciscant.'

19. Omnium tanta re turbatis animis, cum deterior pars vulgi tollere Metellum cuperet, boni cives defenderent, atrox certamen imminebat, nec nisi multorum mortalium sanguine urbisque ipsius periculo transigendum. Eo tempore Q. Numidicus egregium et virum, et civem præstitit. Nam neque de sententia, quam rectam atque salutarem esse sciebat, decedere, neque cuiquam causa periculi esse voluit, patriæ salutem potius, quam conspectum retinere cupiens. Gratias igitur agens civibus, qui se paratos ad omnia, pugionibus etiam accincti, offerebant, ægros animos leni sermone mulcebat: 'infinitis modis sibi futurum molestius, si hoc modo manendum in civitate esset. Neque vero grave aut indignum aliquid accidere, si proficiscatur. Nam aut revocaturos eum cives, si resipuissent; aut si pergerent insanire, ubivis melius, quam tali in civitate futurum.' Ita voluntario exilio solum vertens, navigavit Rhodum: ibique legendo, et magnis audiendis viris vacans, fructum, quem jam ex iisdem studiis præclarum ceperat, magis magisque confirmavit. Profecto C. Marius, ut plebiscito comprehensum erat, aqua et igni interdixit.

Val. Max. III. 8. Cic. pro Sext. c. 47. et pro Balb. c. 5. Flor. Appian.

Plut.

Liv. Epit.

20. At Apuleius, licet civili certamine victor, haud adeo multa ex legibus suis egisse videtur, tempore exclusus, et abrogatis post necem ejus quæ tulerat plurimis. Unam sane eo anno deductam in Gallias coloniam invenio Eporediam, in Vagiennorum agro. Sed ne id quidem oppidum L. Apuleio originem debere argumento est, quod ex libris Sibyllinis conditum affirmant. Nomen inde datum, quod Eporedias[2] Galli bonos equorum domitores vocarent, accepimus.

Vell. I. 15.

Plin. III. 17.

2 Ita ex Plin. correxit Crev. Edd. præcc. habent *Eporedicas*.

loco quem margo indicat. 'Homines seditiosissimi,' inquit ... 'non, ut esset interdictum, quod ferre non poterant, tulerunt, sed ut interdiceretur.' Et eadem oratione, c. 18. multum exagitat Clodium, qui, inquit, 'non tulit, ut interdicatur. Quid ergo? ut interdictum sit.' *Crev.*

21. Ita non diu lætatus proventu scelerum Apuleius, ipso, cujus in gratiam tam multa peccaverat, C. Mario vindice pœnas dedit. Quotidie enim insolentior, ne amicos quidem jam respiciebat. Denique Glauciæ prætori sellam conscidit, quod se concionante jus dicens populi partem avocasset. Marium quoque, pro præstito ei obsequio astrictum ad omnia quæ vellet ratus, cœptorum consiliorumque impotentia lassabat. Atque is, cum hinc senatus, inde plebis studia voluntatemque spectaret, sententiæ diu anceps, ad extremum facinus fecit plane illiberale et veteratorium, quo magis etiam inter se commisit utrosque, faxque et incentor sanguinariæ seditioni, quæ mox insecuta est, infidelis amicus, neque melior civis, extitit.

Auct. de Vir. Illustr. in Saturn. Plut.

22. Cum enim noctu ad eum principes civitatis venissent, ut perditis Apuleii conatibus obviam consul iret, petentes, illis ignorantibus admissum alio ostio tribunum in diversa ædium parte opperiri jussit. Deinde simulato alvi profluvio, ad hunc, rursus ad illos sæpius transcurrens, cum utrisque volentia respondisset, ita dimisit, ut cupidiores contentionis abirent, quam venerant.

Appian. Auctor de Vir. Illustr. Appian. Cic. pro Rab. c. 7. Flor. Val. Max. IX. 7.

23. Saturninus, quo destinata perficeret, tertium tribunatum plebis petebat, producto etiam, ut magis popularis videretur, in comitia quodam Equitio[s] libertini ordinis, vel, ut alii credebant, fugitivo, sed qui, ut prædiximus, Ti. Gracchum patrem mentiebatur. Ejus nominis favore quam carus populo fuerit, tum præcipue patefactum, cum a petitione nolens desistere jussu C. Marii consulis in publicam custodiam ductus est. Plebs enim claustris carceris convulsis raptum, humerisque suis reportatum, una cum L. Apuleio tribunum fecit.

24. Tum vero semel ruptis omnibus timoris et verecundiæ vinculis, Apuleius nihil, quod animo suo collibitum esset, aut turpe cogitatu, aut arduum factu putans, aliud facinus non modo summæ audaciæ, sed etiam exempli

s *Equitio*] Hunc subdititium Gracchum alii Quintium, alii Equitium vocant. Hic legebatur *Quintio*. Sed libro superiore, c. 35. alterum nomen posuerat Freinshemius. Ideo illud hoc loco revocandum duximus. *Crev.*

novi aggreditur. Comitiis consularibus, cum haud dubiis suffragiis renuntiatus M. Antonius esset; in alterum locum C. Memmius, C. Servilius Glaucia competitores erant. Non poterat ambigi, uter potius crearetur, si suæ potestatis mentisque populus esset. Jam viro nobili sordidum, acri et integro seditiosum, comparabant; et secundum legem petenti eum, cujus tum maxime præturam gerentis haberi legibus ratio non poterat. Biennium enim duos inter curules magistratus interesse, neque continuari honores, oportebat. Glaucia et Apuleius cum obesse consiliis suis legem viderent, consulem autem Caium utique Memmium, cujus vim moresque timebant, fieri nollent, seditione mota, cui rei olim assueverant, fugientem adversarium, percussoribus in conspectu omnium immissis, per quendam P. Mettium fustibus comminutum sustulerunt. Appian. Oros. v. 17. Cic. Brut. c. 62. Gruch. de Comit. I. 3. Vell. II. 12. Appian. Liv. Epit. Flor. III. 16. Oros.

25. Turbatis ita comitiis, L. Apuleius domum cum operis suis regressus, intra privatos parietes concionem habet, acta defendit, studia suorum laudat, utque velint ad reliqua sibi præsto esse cohortatur. Illi lætis vocibus astrepunt, suam operam pollicentur, fausta in eum omina congerunt, imperatorem aliis, aliis regem appellantibus: easque voces ab homine vesano gratanter exceptas reperio. Flor.

26. Postridie senatus in Curia; eques, et quicquid in populo integrum erat, in foro, convulsum civitatis statum, fractas et abjectas leges, salutem bonorum scelestissimi cujusque audaciæ obnoxiam acerbe queritur, vindictam poscit, Apuleio ceterisque minitatur. Fit senatusconsultum, 'ut C. Marius, L. Valerius, consules, adhiberent tribunos plebis et prætores, quos eis videretur; operamque darent, ut imperium populi Romani majestasque conservaretur.' Omnibus promtissime offerentibus, Marco etiam Scauro vehementer hortante, Marius consul, homo mutabilis ingenii, cum se adversus consensum urbis causam improborum civium tueri non posse cerneret, transit palam ad bonos, plebemque leni oratione sedatam centuriat, arma ex ædificiis publicis distribuit, portas communit, Flaccum collegam cum præsidiis in colle, M. Antonium consulem designatum extra urbem excubare jubet. Plut. Appian. Cic. pro Rab. c. 7. et in Cat. I. 2. et Phil. VIII. 5. Val. Max. III. 2. Liv. Epit. Flor. Oros. Cic. pro Rab. Oros. Cic. pro Rab. c. 9.

27. L. Apuleius cum suis, et quos præterea subito con- Appian.

Oros. Flor. Appian. cire ex agris proximis potuerat, in forum venit. Ibi occurrentibus Marianis aperto prælio concurritur. Victus Apuleius cum suo fictitio Graccho, itemque prætore Oros. Glaucia et C. Saufeio quæstore, in Capitolium evadit: Val. Max. VIII. 6. 2. Oros. 'Marium consulem sibi cogitatorum actorumque omnium auctorem esse' proclamat: et ad servitia concitanda pileum in modum vexilli extollit. Multi tamen rebellium, priusquam se recipere quo intenderant, possent, in clivo Appian. Cic. pro Rab. c. 7. Capitolino conciduntur. Ob hæc et priora cum Apuleius et qui cum eo erant hostes ab senatu judicati essent, incredibili consensu Patrum equitumque Romanorum armatis completur forum: quos inter et M. Scaurus, et Q. Scævola hastilibus confecta ævo morbisque corpora sustinentes, in Comitio stabant.

Plut. Appian. Auct. de Vir. Illustr. 28. Postremo sive jussu Marii, sive dum ille consulto contatur, sponte aliorum, fistulæ, quibus in Capitolium aqua deducebatur, abrumpuntur. Ea res tantam sitis rabiem injecit obsessis, ut C. Saufeius 'incendi Capitolium' Appian. juberet: 'id magnis et infelicibus ausis pulcherrimum bustum fore.' Sed Apuleius et Glaucia, quibus in amicitia Marii plurimum erat fiduciæ, legatos mittunt, accep- Flor. taque fide, cum ceteris ducibus factionis, ab arce descen- Auct. de Vir. Illustr. Oros. dunt. Sed vociferante populo 'nullam sine senatusconsulto dari fidem potuisse,' C. Glaucia, cum in domum Claudii fugisset, extractus, fractaque cervice, publice occisus est. Cn. Dolabella Saturnini frater, et L. Geganius in olitorio foro interfecti.

Vell. II. 12. Appian. 29. Ceteros consul Marius in Curiam Hostiliam accepit, quasi legitimum ad supplicium servaturus. Sed in- Oros. telligens artificium populus, impetu in Curiam facto, aliis Auct. de Vir. Illustr. Appian. fores molientibus, aliis tegulas jacientibus in inclusos, vanam ei hanc calliditatem fecit. Ita multi mortales, quos inter Q. Labienus, et cum ipsis magistratus insignibus C. Saufeius, L. Saturninus, itemque ille, qui C. Gracchus vocabatur, eadem die qua tribunatum inierat, id est, Flor. Auct. de A. D. Nonas Decembres, trucidati. Corpus L. Apuleii Vir. Illustr. Saturnini in ipsa morte laceratum est: caput deinde C. Cic. pro Rab. c. 11. Rabirius ludibrii causa per convivia circumtulit. Scævæ, Oros. servo Q. Crotonis, cujus manu cecidisse L. Apuleius fe-

rebatur, libertas publice data: bona interfectorum, P. Furio tribuno plebis ferente, publicata sunt.

30. Crebræ per eos dies senatus populique voces atque significationes rescindi acta obscœni tribunatus, revocarique ab exilio Numidicum postulaverant: quibus inducti L. Porcius Cato, Q. Pompeius Rufus rogationem de reditu ejus promulgarunt. Appian. Oros.

31. Erat omnino ea causa Metelli, ut speciosa esset et facilis suadentibus legem oratio. 'Eum virum patriæ se restitutum cupere' dicebant, 'quem, si esset alibi natus, ultro asciscendum, atque etiam quovis pretio invitandum in civitatem omnes faterentur. Nunc ab antiquissimis temporibus nobilem Cæciliorum familiam, hoc nulli majorum impar decus ideo nimirum protulisse, ut inter illustrem domi bellique navatam operam, urbe quam ornasset pelleretur, et inglorium, neglectum, abjectum, in exilio consenesceret! Quem vero animi proprie et vere Romani, hunc publicum dolorem, et hanc turpitudinem perpeti posse? Summæ virtutis et innocentiæ virum per Græciam Asiamque et transmarinas provincias obambulare, quacumque incederet, probitate oris, sanctitate morum, testimonium suæ gravitatis, signum ægrotantis reipublicæ, præsagium ruituræ, circumferentem.

32. 'Quid enim aut salvi sperari bonis remotis viris, aut quid objici Metello posse, quominus inter optimos numeretur? Cum ætas ejus in ea tempora incidisset, quibus antiqua virtus atque integritas mirifice decrevisset, in periculis fortem, in magistratibus et imperiis abstinentem fuisse: domi optimum patremfamilias, in republica præstantissimum civem, gravissimum senatorem egisse. Illud ipsum unicum viri crimen, quod in legem Apuleiam jurare noluisset, ita comparatum, ut laudari satis nequeat: tantum uno illo facto gravitatis in moribus, constantiæ in periculis, pietatis in causa patriæ eminuisse.

33. 'Nec enim repugnasse illum voluntati populi Romani: sed exemplum dedisse omnibus, quid velle deberent, et quomodo vitare fraudem improborum, qui sub larva boni publici suis commodis prospexerint, eorumque audaciæ possent resistere. Frustra legem obtendi, quæ

per fraudem lata, per iracundiam jussa, neque initio probata sit, vel suis auctoribus: et nunc eodem populo rescindente, postquam esset omnibus exsolutus cæcitatis et imprudentiæ vinculis, abrogari posse, quod tum a decepto et properante decretum esset. Idque ipsum omnino fieri oportere, jam totam civitatem, omnesque illius partes, gravi significatione voluntatis præjudicasse.

34. 'Plane in legem Apuleiam, auctore C. Mario, exigente populo Romano, jurasse senatum. Sed postea, cum ejus hominis actiones paulo maturiore judicio expendissent, hostem ab senatu judicatum Apuleium, a consulibus obsessum, a plebe contrucidatum esse. Minime decorum dominæ gentium civitati, ut, quem ob pravas actiones interfecisset, ejus acta contra publicam utilitatem, contraque suæ voluntatis inclinationem servet ac tueatur. Talem fuisse Apuleium, ut odio nefarii hominis, etiam probæ commodæque, si quæ essent, rogationes esse irritæ, atque per alium referri deberent:[3] legem ipsam talem, ut, quia publicam utilitatem famamque lædat, abolenda sit, etiamsi ab optimo tribuno et patriæ amantissimo perlata fuisset.

35. 'Omnino lætandum esse, quod malis factis tametsi seræ pœnæ, graves tamen sint redditæ. Sed non posse existimari, quæ porro sit futura conditio vivendi in ea civitate, in qua pessimis exitium, optimis exilium sit propositum; qui inter hos sint, incerti de suo statu, aliorum morte, aliorum fuga vel gaudere intemperanter, vel contristari acerbe cogantur. Neque temere extiturum, qui pro republica certaminibus gravissimis domi bellive se offerat, si etiam in summa integritate et prosperrimo rerum cursu, bonis factis, ubi præclare ceciderit, tralatitius honos; sæpe nihil præter inimicitias et odia cum privatione dignitatis patriæque et carissimorum pignorum rependatur:[4] neque a tanta iniquitate aut sua quemque merita, aut majorum ingentes laudes possint vindicare.

36. 'Si nihil fecisset Metellus, quam quod domando

3 *Deberent* edd. ante Crev.
4 *Rependantur* legitur in edd. ante Crev.

Jugurtha, labantem populi Romani auctoritatem, apud socios hostesque, ex[5] aliorum ducum culpa, ad pristinum splendorem industria ac virtute renovasset: tamen non fuisse committendum, ut adversus hoc tantum meritum tam ingrata civitas esset. Jam multa Cæciliorum egregia posse commemorari, sine quorum ope longissimo tempore nullum sit magnum gestum a populo Romano bellum; nulla cum quoquam hoste suscepta contentio, in qua non aliquod insigne virtutis amorisve in patriam opus Metelli edidissent. Extare quidem ejus operæ testimonium amplissimum in ipsis cognomentis, quibus fœcunda maximorum virorum familia, pari decore, appellationibus diversis distinguatur. Inde Macedonicos ortos, et Baleares, et Creticos, prætereaque Dalmaticos, quorum cognomentis totidem Romani populi insignes victoriæ commemorentur.

37. 'Hos et his ortos quotidie pro Q. Numidico deprecari, alios coram, circumeundo civitatem, prensando obvios, profundendo lacrymas; alios memoria nominis et gloriæ, et quodam imaginum mœrore, quæ sordidæ neglectæque per lugentes domos, muta quadam significatione desiderare gentilem dominorum suorum videantur.

38. 'An a quoquam non emortuæ pietatis aspici Q. Metellum adolescentem siccis oculis posse, tantum lacrymarum profundentem pro reditu patris, tantum in precandis etiam infimis civium subeuntem indignitatis? cum ille jam maturus honoribus, nulla aliarum rerum cura, id unum in magnam petentis gratiam concedi postulet, quod sine summa immanitate negari non possit: ut Q. Numidicum, hoc est, custodem defensoremque suum recipiat respublica, non minus orba ejus viri discessu, quam sit ea domus, quæ in copia multorum præstantissimorum virorum, tamen omni luctu calamitosius judicat ferre desiderium unius. Diod. ap. Val.

39. 'Nam idem vobis L. Dalmaticus vir consularis, idem C. Metellus censorius, cum liberis suis, sæpissime, neque magis verborum, quam intimi doloris mœstitiæque significatione, confirmarunt. Jam sororum ejus filios Lucullos, Servilios, Scipiones quid referam, illustrium viro- Cic. ad Quir. post Redit. c. 3.

5 *Et* pro *ex* exhibetur in edd. ante Crev.

rum posteros, ipsosque jam magnis populi Romani beneficiis ita usos, ut majora meriti videantur? Non possunt horum omnium tam justæ, tam assiduæ preces sperni, non debent. At legem objiciunt, quos confiteri in hoc facto sensum suum operamque merito pudet. Omitto eos, qui tamen nec genere spernendi, nec numero pauci sunt, qui legem fuisse negent. Fuerit sane lex, et quod per vim rogatum est, jure valere defendamus. Tamen et olim Furius Camillus, et nuper P. Popillius in civitatem recepti sunt, cum iis legibus pulsi essent, quas fuisse leges nemo dubitaret. Nam quæ in sciscendis rogationibus populi potestas est, eadem in abrogandis valet: et minor est pudor emendare quæ peccata sunt, quam errorem contumacia tueri.'

Oros. Plut. Mar. Appian.

40. Cum hæc consensu prope omnium audirentur, tamen factione Marii consulis, et improbitate P. Furii, conatus ille tum quidem frustra susceptus est. Homo libertini generis, ob equum a censore Metello ademtum adeo pertinaciter retinebat iras, ut Q. Metellum adolescentem ad genua sibi accidentem in conspectu populi superbissime fastidiret, irritumque petitionis repelleret. Quæ res summam uti Furio invidiam, ita Metello laudem attulit, qui ob enixum reducendi parentis studium, non minus magnifico nomine, quam si opulentissima gente perdomita cepisset, Pius appellatus est: tantumque favoris promeruit, ut in petitione pontificatus consularibus viris adolescens præferretur.

Dio ap. Vales. p. 638. Appian. Val. Max. v. 2. Auct. de Vir. Ill. in Met. Pio.

41. Dum hæc in urbe, mixta bonis malisque exemplis, geruntur, M'. Aquillius proconsul bene cum fugitivis in Sicilia depugnavit, regemque illorum Athenionem sua manu interfecit, ipse vicissim ab eodem juxta caput vulneratus. Reliquiæ servorum ad decem millia, cum pugnandi copiam non facerent, in loca munita et inaccessa refugientes, clausæ obsessæque ad id necessitatum redactæ sunt, ut præ fame alii ab aliis vorarentur. Circa idem tempus etiam Atheniensis ager servili tumultu vastatus est, ex arce Sunii promontorii: quam, præfectis et custodibus interfectis, metallarii, multa hominum millia, occupaverant. Neque quando aut a quo motus iste compressus sit reperio: nisi quod suspicari licet Postumio consuli

Jul. Obs. Euseb. Chron. Diod. Ecl. xxxvi. Posid. ap. Athen. vi. 20.

Achaiam provinciam evenisse. Collegam enim Antonium in urbe mansisse, argumenta multa sunt. Pigh. Ann.

42. Cum deinde M. Antonius, A. Postumius Albinus consules essent,* C. Julius L. F. pontifex nuntiavit 'in sacrario in Regia hastas Martis movisse.' De ea re ita censuit senatus, 'ut M. Antonius consul [b] hostiis majoribus Jovi et Marti procuraret, et ceteris Diis (quibus videretur) placandis. Uti procurasset, satis habendum: si quid succidaneis opus esset, Robigus accederet.' Quod postremum arguit, nondum pacata Sicilia, et malis Italiæ frugibus, famis metum fuisse: quem etiam fremitus ab inferno ad cœlum ferri auditus significare putabatur. A. Gell. IV. 6. Jul. Obs.

43. Ob id et pleraque alia prodigia (nimbis enim et procellis aut fulmine dissipata plurima, Lanuvii in æde Junonis Sospitæ in cubiculo Deæ sanguinis guttæ, in urbe bubo visus; Nursiæ [6] sacra ædes terræ motu disjecta fuerat) urbs lustrata. Populus stipem, matronæ thesaurum, et virgines donum Cereri et Proserpinæ tulerunt. Per virgines viginti septem cantitatum: signa cupressea duo Junoni Reginæ positæ. At hi procurandorum prodigiorum tam diligentes et periti, maximam futuram præsentis status pestem nullis sacrificiis expiarunt. Natus enim hoc Pigh. Ann.

6 *Nursia* edd. ante Crev.

* A. U. C. 653. A. C. 99.

[b] *Ut M. Antonius consul*] Hoc senatusconsultum repræsentamus, quale habetur in editione Gellii a Gronoviis illustrata. Hic olim legebatur *quod et ceteris*, et *ubi procurasset*. Tum ipsa interpunctio vitiata erat. Ejus sensus est, juberi consulem immolare Jovi, et Marti, et ceteris Diis, quibus videretur, placandis, majores hostias ad procurandum prodigium hastarum in Regia Numæ motarum. Uti procurasset consul, probe factum iri, idque ratum habendum. Huc usque omnia clara sunt. Sed omnino intempestiva videtur in hoc S. C. Robigi mentio. Ideo Salmasius, et post eum Gronovius, legendum censent ex aliquot scriptis, *robus accederet*. 'Robus' ex Festo dicitur de bove rubri coloris et quasi rufi. Jam vero succidanea hostia dicebatur ea quæ, si primis hostiis litatum non fuerat, subdebatur in earum locum, et post eas cædebatur. Itaque jubet senatus, si primis hostiis litatum non sit, ita ut succidaneis sit opus, *robum*, id est bovem rubri coloris, *accedere*, advocari, adhiberi, id est, immolari in primarum hostiarum locum. Si ea conjectura et interpretatio admittatur, nihil hoc postremum caput ad metum famis,' de quo mox Freinshemius, pertinebit. *Crev.*

anno C. Julius Cæsar traditur, reipublicæ quam repererat, et æquæ libertatis eversor.

Cic. de Off. II. 16. Fenest. ap. Plin. VIII. 7. Cic. in Verr. IV. 3. 44. Iisdem consulibus C. Claudius Ap. F. Pulcher ædilis curulis insignes ludos fecit, tum primum in Circo elephantis pugnantibus. Cetera quoque splendide apparata, passim ab amicis ac hospitibus commodato sumtis, quæ ad instruendos ornandosque ludos pertinerent. Praxitelis certe Cupidinem, Mamertina civitas et Heiorum domus, quæ jam inde ab Ap. Caudice in clientela Claudiorum erant, tempore muneris in foro proponendum commodarunt. Val. Max. II. 4. 6. Id quoque solito magnificentius factum, quod scenam, quæ ante vacuis pictura tabulis tendi sueverat, Plin. XXXV. 4. varietate colorum adumbravit; tam spectabili artificio, ut ad tegularum similitudinem corvi decepti imagine advolarent.

45. Sed alia diversique longe generis spectacula tribunorum discordiæ, et præcipites quocumque impellerentur motus, ediderunt. Maximum certamen Sex. Titius excitaverat, Cic. Brut. c. 62. homo loquax et satis acutus, sed qui M. Antonio consuli rebus omnibus impar esset. Cujus eloquentissimi viri Cic. de Or. II. 11. 66. non seriis modo et perpetuis actionibus, sed etiam brevibus contortisque ingeniose dictis vapulabat. Nam ubi se nihil proficere agendo cum populo, suaque monita sperni sentiens, 'Cassandram esse' dixisset: excepit consul, 'Multos possum tuos Ajaces Oileos nominare.'

Jul. Obs. 46. Postremo non hominibus modo, (nam et a collegis Val. Max. VIII. 1. Jul. Obs. repugnabatur,) sed etiam avibus iniquis, legem agrariam, quam ferebat, omittere coactus est. Dum enim inter latorem et adversarios rogationis in concione certatur; duo corvi in alto volantes, ita pugnaverunt, ut rostris unguibusque lacerarentur. Re ad augures relata, collegium, Cic. de Leg. II. 12. 'sacrificandum Apollini, et de lege supersedendum,' pronuntiavit.

Diod. Ecl. XXXVI. Flor. III. 19. Diod. 47. Interea reliquias servorum rebellantium M'. Aquillius ferro fameque ad paucissimos redegit. Ne enim se dederent, ad extrema omnia perpetienda metu suppliciorum continebantur. Liv. Epit. Diod. Postremo non amplius mille homines, cum duce Satyro, deditionem fecerunt. Hic finis alterius belli servilis in Sicilia fuit, multis utrimque cladi-

bus, ad annos fere quatuor gesti. Cæcilius Calactinus, nobilis ex Sicilia rhetor, et temporibus hisce proximus, de hoc ceterisque bellis Siciliæ servilibus commentarium edidit: in quo fuit perscriptum, consumta iis esse servorum decies centena millia. Unde suspicari licet, quanti feracissimæ insulæ sua fertilitas steterit; et quam facile, quæ vulgo maxima felicitatis instrumenta putantur, si justitia et temperantia absit, in contrarium vertant. Quint. III. 1. Dionys. epist. ad Cn. Pomp. Athen. VI. 20. Flor.

48. Iisdem consulibus adversus Lusitanos prospere pugnatum esse reperio. L. Cornelium Dolabellam in Hispania tum fuisse certum; exercitum quoque Romanum, credibile est: quia sub initium ejus anni profligatum in Sicilia bellum, cum Cimbris ante finitum fuerat; quæ duo impedimenta per aliquot annos copias in Hispaniam duci prohibuerant. Jul. Obs. Fasti Capit. Appian. Iber.

49. Novi deinde tribuni plebis cum inivissent, acrius de revocatione Metelli actum; et e veteri collegio tres postulati sunt: e quibus damnati duo, tertius ante sententiam judicum pœnas dedit. C. Canuleius tribunus plebis diem P. Furio dixerat. Sed reum omnibus notis turpitudinis insignem, præsertim ob Metelli Pii contumeliam ea concionis invidia excepit, ut, priusquam dicere causam posset, a furente populo discerperetur. Appian. Civil. I. Cic. pro Rab. c. 9. Dio ap. Vales. Appian.

50. C. Decianus, qui modo in tribunatu L. Valerium Flaccum ædilem curulem frustra accusaverat, vir factis innocens, ob verba quædam incommodiora damnatus est. Is quoque P. Furium accusaverat, et in ea actione de morte Saturnini interjecerat querelas: ideoque neque damnavit reum, et ipse civitate caruit. Ejusdem Saturnini infausta memoria Sex. etiam Titium in exilium egit: qui accusatus ob alia, M. etiam Antonii testimonio reum onerante, tamen erat evasurus, cum gratiosus agraria lege, et a plerisque innocens haberetur, nisi, propterea quod imaginem L. Apuleii domi habebat, suffragiis totius concionis esset oppressus. Cic. pro Flac. c. 32. Val. Max. VIII. 1. 2. Cic. pro Rab. Val. Max. VIII. 1. 3. Cic. de Or. II. 11. Val. Max. Cic. pro Rab.

51. Inter hæc tam aperta Apuleiani nominis odia Q. Calidius rogationem de Q. Metello revocando pertulit: quam rem prope per biennium concionibus omnibus agitatam, tandem victus consensu civitatis Marii livor impug- Val. Max. V. 2. 7. Auct. de Vir. Ill. in Met. Numid.

Cic. pro Planc. c. 28. Diod. ap. Vales. Plut. Mar. Cic. ad Quir. post Redit. c. 8. Diod.

nare destiterat. Et populum sua sponte in favorem Numidici pronum omnes Metelli Metellarumque liberi,[m] sed ante omnes indefessa supplicandi diligentia Metellus Pius plurimum movit. Is barba capilloque summisso in sordida veste flens circumibat: modo Quiritium universorum, modo singulorum invocans fidem: sæpe, quo efficaciores preces forent, ad genua hominum se demittebat. Idcirco licet exempli parum salubris videretur, redeundi spem exulibus ullo modo ostendi, Calidia rogatio accepta est.

Vell. II. 15. Val. Max. IV. 1. Auct. de Vir. Illustr.

52. Is quoque reditus haud minus magnum virum probavit, quam discessus ex urbe demonstraverat. Forte Trallibus in theatro sedenti literæ de perlata lege, summisque senatus atque populi et concordibus studiis, sunt redditæ. Has ille non nisi finito spectaculo perlegere dignatus, eundem lætis rebus, quam antea asperioribus, retinuit vultum: animo in omnia juxta firmo, nullumque paulo robustioris affectus indicium edente. Revertentem tantus civitatis favor excepit, ut diem suffecisse gratulationibus ad portam occurrentium negent.

Liv. Epit.

Quadrig. ap. A. Gell. XIII. 27.

53. Postridie cum ei concionem Q. Calidius dedisset, hanc in sententiam verba ad populum fecit. 'Quantas ego vobis grates agere debeam, Quirites, quia vobis exponere nequeo, rerum enim gravitas et amplitudo vim orationis longe exsuperat; id potissimum conabor efficere in præsentia, ut beneficii vestri magnitudinem ipsi intelligatis. Sic enim utrumque vobis cognitum atque persuasum erit: et me daturum operam, ut æqualem vestræ prolixissimæ voluntati gratiam, si non opere, quod factu perquam est difficile, animo certe votoque ac conatu rependam; et majora esse vestra promerita, quam ut temere quisquam ea non admonitus neque edoctus quanti sint, intelligat.

54. 'Id quidem in promiscuo apertoque positum est, quicquid in urbe rerum domina honores amplissimi, dignitas eximia, locus in summo terrarum orbis consilio illus-

[m] *Metellarumque liberi*] Luculli, Servilii, Scipiones, qui supra memorantur c. 39. Hic olim legebatur *Metellorum*, quemadmodum et in minus emendatis editionibus Ciceronis. Hoc vitium e Cicerone sustulerunt docti iidem et accurati editores, quos hic secuti sumus. *Crev.*

tris, conferre homini felicitatis possunt, id omne, ferente viro fortissimo Q. Calidio tribuno plebis, vobis approbantibus atque jubentibus, redditum mihi ac restitutum esse. Præterea patriam, domum, penates, quæ cuique gratissima esse solent, vestro beneficio recepi. Filium pientissimum, carissimos fratres, jucundissimos propinquos amplexus, vestri muneris magnitudinem ex modo meæ horumque lætitiæ metiri potui. Amicis insuper, neque numero spernendis, nec genere, (quando, quibus cara respublica est, iidem ferme salutis meæ fuerunt studiosi,) aucto etiam post absentiam desiderio, cum iterum frui datur, vestri favoris, per quem rei mihi longe pretiosissimæ tanta restituta facultas est, non possum non meminisse.

55. 'Estne igitur aliquid his in rebus amplius? Est profecto. Nam, ut ego quidem existimo, vir bonus quandoque his omnibus, si non lubenti, æquo tamen animo careat, ubi teneri illa tam grata nequeunt, nisi fas et honestum negligatur. Cujus rei, quanquam est in utraque fortuna mea magnum et præsens monumentum, de me tamen nihil dicerem, nisi res ista plus ad hujusce diei gratulationem, quam ad molestam præteriti temporis recordationem pertineret. Immo tanto erit hæc commutatio rerum lætior, cum priorum juxta posita imagine illustrabitur.

56. 'Igitur cum pestiferas leges L. Apuleius ferre inciperet, earumque rerum fundamenta jaceret is, quas deinde, quod aliter fieri nequibat, cum ipsis auctoribus averruncandas putavistis; idem ego patriæ amantissimus, cupidus vestri, pater non tristis, amicus non morosus, horum omnium potius ferre desiderium, quam videre ruinam, nedum hæc velut cuniculo suffodientibus auctoritatem atque manum præstare, malui.

57. 'Nec erant hæc latu parum acerba, aut levia. Sed tamen in animo meo tantum valuit ea consolatio, quod his interea omittendis servata mihi fides in rempublicam, servata patriæ caritas, officium civis, dignitas senatoris erat; Val. Max. ut nullam mihi voculam excidisse, nullam lacrymam, aut IV. 1. frontis vultusve nubeculam conspectam, neque exceptum aliud indicium a quoquam putem, quo aut pœnitentia consilii mei, aut deploratio fortunæ argueretur. Vincit enim

omnes vitæ suavitates mentis bene sibi consciæ tranquillitas: et hæc recordatio, nihil me in republica aut fecisse turpiter, aut suasisse cupide, nihil aut dixisse per adulationem, aut reticuisse per metum, adeo sensum omnem abstersit exilii mei, ut pro nihilo ducerem loco sejungi a vobis, quibus animo manerem affectuque conjunctissimus.

58. 'Sane tum quoque nihil jucundius fuisset, quam si conspectu complexuque horum omnium frui, simulque cum his consultare de republica, leges moresque bonos tueri, resistere pravis licuisset. Ceterum majoris illa felicitatis videbantur, quam ut a Diis immortalibus petere aut sperare deberem. Quod igitur vel optare improbum videbatur, id mihi reddidistis, Quirites, ut de meo reditu, cum ab eo qualis discesseram nihil scíretis immutatum, scisceretis. Qua una in re cum multiplex insit gratia, quod ab unoquoque cerni potest, quodve prius est significatum, de iis in præsentia taceo. Id silere nullo pacto possum, in quo non solum magna est præsentis temporis exultatio, sed etiam futuri fiducia.

59. 'Sive enim ad me refero cogitationem, sive inimicos respicio, sive ad hunc populum Romanum oculos verto, nihil occurrit, quod non sit aliqua, nec mediocri gratulatione dignum. Me enim quia revocastis eadem illa sentientem, ob quæ eram ex urbe ejectus, amplissimum præbetis testimonium, tum quoque si quid acciderit, id innocenti, vobisque invitis, accidisse. Inimicos autem sic ulciscitur hæc mea restitutio, ut si aliquando patriæ caritatem suis affectibus anteferre didicerint, iis plurimum profutura videatur. Cum enim nihil æque ac honores opesque affectent, quas sine vobis adipisci nemo salvis legibus potest; hinc sensum cognoscere populi Romani, eademque opera perspicere[7] poterunt, quanto meliora ac honestiora sint, quæ volentibus et scientibus vobis, quam quæ deceptis obtinentur.

60. 'Vos autem, Quirites, hoc facto documentum omnibus gentibus exhibuistis, populum Romanum etiamsi

7 Desideratur *opera* in edd. ante Crev.

cum aliis commune hoc habeat, ut aliquando circumveniri possit ac decipi, tamen id habere proprium et eximium, ut in errore minime diu perseveret. Idcirco quod a vobis peccatum aliquando fuit, id eis ascribendum apparet, qui vos simulatione honesti bonique ad alia omnia illexerunt: quod autem re plenissime cognita, vestræ voluntati, vestrisque relicti moribus statueritis, id tale esse, ut incepto magnificum, jure honestum, utilitate non aspernandum omnes fateantur.

61. 'Atque id mihi fundamentum est minime infirmum egregiæ spei, fore in posterum, ut vestro judicio atque voluntate perspecta, melius et æquabilius se res Romanæ habeant, probi confirmentur, pravi corrigantur; si qui corrigi non poterunt, ab eorum tamen furore consensu plurium et meliorum defendatur respublica. Sed hæc omnia, quia non sine numine Deorum facta sunt, eorumque tutela opus habent, quorum munere data sunt et restituta: ad salutandos eos, et precandos, ut hanc mentem perpetuam populo Romano esse velint, ire me æquum est.'

62. His dictis in Capitolium ascendentem, et inde repetentem lares suos, tota propemodum civitas deduxit. Quadrig.
Sub eosdem dies C. Marius, ne reditum inimici videret, Plut. Mar.
per causam voti, quod bello Cimbrico Magnæ Matri vovisset, in Asiam navigavit.

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXX.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. Q. Cæcilius Metellus Nepos in consulatu collegam T. Didium habuit, eum qui de Scordiscis nobilem triumphum duxerat.* Hi cum inivissent magistratum, prodigia frequentia nuntiata. Bubo conspectus in Capitolio supra Deorum simulacra fuerat. Deinde taurus, ad piandum adhibita victima, ante cultrum exanimis procubuit. Sereno tonuit. Fulmine pleraque decussa. Hastæ Martis in Regia motæ. Apud ædem Apollinis cum decemviri immolarent, caput jecinori defuit. Sacrificantibus anguis ad aram inventus. Item androgynus in mare deportatus. In Circo pila militum ardere visa. Id quidem portendisse victoriam judicatum est: quemadmodum fruges et tempestates bonas, quod ludis in theatro creta candida pluit.

Pigh. Ann. Jul. Obs.

2. His temporibus lata est ex nominibus consulum lex Cæcilia et Didia appellata, 'de trinundino ferendarum legum: et ut,[1] si pluribus capitibus promiscue sit latum, populo repudiare aut accipere quæ viderentur, liberum;

Cic. pro Sext. ç. 64. et ad Att. II. 9. et pro Dom. c. 16. et 20. et Phil. v. 8.

1 Tò ut deerat in edd. ante Crev.

* A. U. C. 654. A. C. 98.

neque totam simul rogationem aut abjicere aut jubere necessum esset.' Sub hæc tempora, quo sanctius religiones Cereris haberentur, cujus pacem ad Siciliæ tutelam plurimum pertinere putabant; sacerdotem a Velia arcessi placuit, quæ perita sacrorum Græcorum esset, prætoremque urbanum C. Valerium Flaccum de civitate ejus ad populum ferre. C. Valerius ex senatusconsulto ad populum tulit, 'ut Calliphana Veliensis' (id nomen mulieri) 'civis Romana esset.' Val. Max. I. 1. Cic. pro Balb. c. 24.

3. Eodem anno L. Cornelius L. F. L. N. Dolabella proconsul ex Hispania ulteriore de Lusitanis urbem triumphans ingressus est, A. D. v. Kalendas Februarias. M'. Aquillius, cujus si non majora, celebriora certe lætioraque urbi gesta fuerant, exemplo P. Rupillii, de fugitivis ovatione contentus fuit. Tum producti in Circum dedititii, aliud quam expectabatur populo Romano spectaculum dedere. Cum enim in hoc tantum prorogatam sibi vitam cernerent, ut alienæ voluptatis causa per ludibrium morerentur; ferrum, quod adversus bestias datum erat, in mutua vulnera strinxerunt. Superstes omnibus Satyrus vènabulum in sua viscera direxit. Fasti Capit. Cic. de Or. II. 47. Athen. v. 14. Diod. Ecl. XXXVI.

4. Multi rebantur majori gloria periisse victos, quam victorem vivere. Vir enim bello fortissimus, sed avaritia infamis, anceps judicium sustinebat, a L. Fufio de pecuniis repetundis postulatus: et, quoniam multis criminibus testimoniisque convictus, misericordiam judicum, in qua una reliqua spes erat, precum humilitate concitare aspernabatur; non evitasset tristia suffragia, ni M. Antonii eloquentia ingenioque fuisset liberatus. Cic. in Verr. v. 6. Cic. Brut. c. 62. et de Off. II. 14. Cic. pro Flac. c. 39. Liv. Epit.

5. Is inter perorandum moto insigniter consessu, cum et sedenti inter judices Mario[a] collegam suum communemque imperatorum sortem commendando, lacrymas expressisset, mira movendorum affectuum arte, mœstum atque sordidatum senem excitavit. 'Huc,' inquit, 'ades M'. Aquilli, et quoniam verba mea fletus impedit, tu saltem pro temetipso in hoc[2] fortunarum capitisque discri- Cic. de Or. II. 47.

2 *In hac* edd. ante Crev.

[a] *Sedenti inter judices Mario*] Ex Ciceronis verbis colligitur,

mine hos roga. Est omnino, est etiam, ubi fortes viros non pudeat demittere paulisper invictos spiritus, et, quemadmodum Deos, sic etiam in quorum manibus fata nostra Dii posuerunt, deprecari. Me miserum! non movetur, silet, siccos oculos, vultum priorem retinet: homo nihil ab adolescentia aliud meditatus, quam, ut omnia quæ sibi putaret optanda, per virtutem obtineret, quid sit rogare, nescit.

6. 'Vos igitur, judices, quid facietis? Quo tandem animo eritis? Hancne condemnabitis tam rigidam mentem? Quæ utinam aliquantum suo periculo flecteretur! Sed ille maximis periculis assuetus, timoris expers, et qui in asperrimis bellis militem constantissimum, imperatorem invictum præstitit; interire quam supplicare melius, sanguinem quam lacrymas fundere facilius putat. Atque utinam, quæ pro republica passus sit vulnera, quas exceperit plagas, videre possetis! Non vererer, ne minus ad misericordiam facta hujus, quam aliorum verba valerent; neve sanguini hujus pro republica effuso denegandam clementia vestra duceret, quod multorum sæpe reorum pro semetipsis edito ploratui tribuendum judicavit.

Cic. de Or. II. 28. Quint. II. 15.

7. 'Sed bene,' inquit, (tunicam Aquillii cum dicto scindens,) 'quod fidæ cicatrices adhuc indubitabili testimonio vulnerum pro patria exceptorum honesta loca monstrant: pro hac, inquam, patria, cujus conspectu carere miserum esset eos, quorum opera conspicuam suam inter omnes populos amplitudinem illa retinuit.' His atque

Cic. in Verr. v. 1.

similibus ab Antonio dictis, cum etiam multa de vulnere illo, quod Aquillius ab Athenione acceperat, dixisset, et, si post hæc omnia talis amittendus civis esset, facunde miseraretur; concionem universam[b] velut injecta manu ab ira criminum ad lenitatem ac misericordiam ita retraxit, ut summa populi Romani voluntate M'. Aquillius haud dubitanter absolveretur. Quod notabile summi ora-

Liv. Epit.

toris artificium, neglectum annalibus, solo Cicerone auctore, Livius in historias suas retulit.

Marium non sedisse judicem in illa causa, sed advocatum M'. Aquillio affuisse. *Crev.*

[b] *Concionem universam*] Immo judices. Non enim apud populum hæc causa agebatur, ut ipse agnovit Freinshemius supra c. 5. *Crev.*

8. Interim Siciliam supra horribiles bellorum calamitates, etiam magistratuum Romanorum avaritia crudeliter vexatam L. Sempronius Asellio prætor abstinentia et æquitate sua recreavit. (Diod. ap. Val.) Quæ res quo rarior his temporibus, eo magis necessaria, diligentius quam in transcursu notanda est. Romanus populus, cum olim bonis legibus institutisque uteretur, maxima bella feliciter confecit: multisque devictis populis pulcherrimum et firmissimum omnium, quorum memoria extat, imperium constituit. Sed eodem auctu crescente fama, atque opibus, superbia (Flor. III. 12.) et luxus invaluit: explosaque veteri frugalitate et patientia, qui in otio atque deliciis contererent vitam, clari beatique habebantur. (Diod.) Sumtuosæ epulæ, unguenta, vestis stragula, ceteræque supellectilis immensa pretia in honore erant. Quacumque aspiceres, ebore atque argento nitebant triclinia; neque ea potior pars impensarum, materiam longe vincente manipretio. Vina quantumvis bona, nisi Falerna aut Chia essent, contemnebantur: in piscibus, (Plin. XIV. 6. IX. 17.) ceteroque obsonatu, idem fastidium erat. Neque alia reliquarum rerum ratio. Mollibus pellucidisque vestibus, (Diod.) meretricio potius quam muliebri cultu juvenes amicti vel in foro conspiciebantur.

9. Atque inter hæc certamina vitiorum, uti cuique rei dignitas ex insania hominum constabat, pretia in immensum augebantur. Falernum centenis in testam denariis.[c] Pontica salsamenta quadringenis[d] vendebantur: quaterna talenta[e] coquorum laudatorum æstimatio erat: delicatos (Plin. VII. 39.) pueros etiam majore multo pecunia licitabantur. Hi (Diod.) mores ut exhaurire arcas docuerant, ita his artibus exhaustas aliis æque perniciosis replere cogebant. Inde mira mox rapinarum, injuriarum, fraudiumque et perjuriorum seges. Neque alii jam in provinciis, quam apud urbem mores erant: luxus et avaritia omnia pervaserat.

[c] *Centenis ... denariis*] Unciis argenti nostratibus duodecim cum dimidia. *In testam;* Diodorus utitur voce *κεράμιον*, quod vas ipsa est amphora. Amphora æqualis erat pedi cubico Romano, et capiebat paulo plus 26. pintas vini Parisienses. *Crev.*

[d] *Pontica salsamenta quadringenis*] Supple, in testam, sive amphoram, quod diserte exprimit Diodorus. Quadringeni denarii æquiparantur marcis argenti 6. cum unciis 2. *Crev.*

[e] *Quaterna talenta*]. Marcæ nostrates argenti 375. *Crev.*

10. Sed supererant adhuc pauci ex insignibus viris pristinæ severitatis et parsimoniæ memores: quibus debet imperium populi Romani, quod aliquanto diutius stetit. Hi ubi in provincias cum imperio venissent, serio vitiis obviam ibant, non magis acerbitate pœnarum edictorumve, quam exemplo: cum suam quisque vitam, velut ex alto et conspicuo loco, imitandam provincialibus proponerent. Ex his vel clarissima fama circum hæc tempora Q. Mucius Scævola fuit. Qui prætor in Asiam missus, probatissimum ex amicis P. Rutilium integerrimæ vitæ hominem sibi legavit, cujus fide, consilio, industria ad omnia uteretur. Jam primum neque ipse cuiquam ne minimo quidem sumtui erat, neque comites esse patiebatur: omnia, quæ socii proconsulibus prætoribusque præbere consueverant, sua pecunia emebat. Frugalitate deinde et incorrupta justitia provinciam ex pristinis calamitatibus mire recreavit.

11. Superiores proconsules, ne offenderent equites, in quorum manu judicia Romæ, et apud eosdem in provinciis publica erant, quadam quasi societate cum avaris et violentis hominibus inita ferri agique omnia ex illorum arbitratu sinebant: interdum et ipsi pro se rapiebant, spoliabant: nihil a cupiditate intactum, nihil a libidine purum patiebantur. At Q. Scævola se suosque abstinentia, ceteros jure diligenter et sancte dicundo, et qui eorum insanabiles essent pœnis coërcebat. Asiaticos suis legibus inter se disceptare jubebat: pactiones publicanorum servabat, extra quam si ita negotium gestum esset, ut eo stari non oporteret ex fide bona de quibus rebus in jus itum esset, quod causa cognita dati judices (dabat autem inculpatos) pronuntiassent, dari fieri exclusa calumnia cogebat. Atrociora crimina capitali vindicta inexorabiliter prosequebatur: ut etiam dispensatorum societatis facile principem, quanquam de libertate cum dominis pactum, manumissione non expectata, in crucem tolleret. Interim et publicani, spectaculo ipsis acerbo, provincialibus læto, omnibus novo, ab iis, quos antea modis omnibus impune vexaverant, condemnati in vincula ducebantur.

12. His rebus cum per menses ferme novem (nec enim diutius in provincia fuit) indefessam operam dedisset, tantam ubique approbationem promeruit, ut et in provincia decreto civitatum Mucia festum instituerentur; et senatus deinceps ituris[3] in provinciam magistratibus exemplum atque formam officii Scævolam proponeret. Haud dubie publicani fremebant. Nam et occasione vindictæ oblata, cum in Scævolam non possent, in Rutilium deinde virus conceptum bilemque turpiter effuderunt, ut in loco exequemur.

Cic. ad Att. v. 17. Cic. in Verr. II. 21. Ascon. in II. in Verr. c. 10. et in Div. c. 17. Val. Max. VIII. 15. Asc. in Div.

13. Sed L. Asellio patre quæstorio natus, quem recens Q. Scævolæ gloria laudabili æmulatione accenderat, optimum ex amicis C. Longum secum in Siciliam legatum et adjutorem duxit. Syracusis deinde splendidissimum equitum Romanorum adhibuit Publium quendam, quem vidit et valde laudat forte beneficiis ejus usus Diodorus, cujus ex reliquiis hæc nobis historiæ concinnata est portio.

Diod.

14. Horum consiliis et opera tum ceteram jurisdictionis partem præclare absolvit: tum inprimis effecit, ut iis maxime prospiceret, quorum opportunissima ad injuriam infirmitas erat. Pupillis enim et viduis, quibus legitimi tutores non essent, cum alii magistratus dare tutorem consuevissent, tutorem neminem dedit, se tutelam illorum curamque recipere professus: præstititque promissa, et litibus eorum omnibus diligenter et integre judicatis, ipsos patrimoniumque eorum contra potentium aut callidiorum hominum iniquitatem protexit. Privatis etiam publicisque maleficiis secundum leges moresve bonos coërcendis assiduum vindicem, pacis vigilantissimum custodem exhibuit: servos, ne iterum res novandi occasiones captarent, cum telo esse vetuit. Hæc instituta cum toto imperii sui tempore constanter retinuisset, ita decessit ex Sicilia, ut quam intraverat miserrime affectam insulam, eam tantum non ad pristinæ felicitatis exemplum beatam florentemque relinqueret.

Instit. I. Tit. 20. de Atil. tut. Diod. Cic. in Verr. v. 3.

15. Romæ quoque censores creari non tempus magis, quam mores postulabant. Petiturus esse Marius crede-

Plut. Mar. c. 51.

3 *Iturus* edd. ante Crev.

batur. Sed ille abstinuit, offensas declinans, quæ tam corrupta civitate bono censori certæ gravesque imminebant. Sic ipse prætulit verbis: sed alii metu repulsæ territam hominis ambitionem putabant, quod ex Apuleiana seditione magna se apud senatum pariter populumque
Fasti Capit. invidia laborare sentiret. L. Valerius L. F. L. N. Flac-
Jul. Obseq. cus, M. Antonius C. F. M. N. creati. T. Didius consul in Hispania citeriore contra rebelles signis collatis feliciter dimicavit: eidemque prorogata in annum sequentem provincia est, quo Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius
Plin. x. 2. Crassus consules fuerunt.* His consulibus anni magni conversionem cum phœnicis avis vita (sic enim solere) Manilius senator factam prodidit, circa meridiem, quo
Plin. xxx. 1. Plut. Qu. Rom. c. 83. Jul. Obs. die signum arietis Sol intraverit. Hoc demum anno senatusconsultum factum est, 'ne homo immolaretur:' et ex eo sociis etiam, qui tam prodigiosa sacra usurpabant, iis interdictum.

16. In urbe supplicatum est, quod androgynus inventus erat: homo in mare deportatus est. Pisauri ex terra fremitus auditus. Muri pinnæ sine terræ motu passim dejectæ, civiles significare discordias visæ. Nursiæ simulacrum Jovis in partem sinistram conversum. Cupressea simulacra Junonis Reginæ posita sunt per virgines ter novenas, quæ urbem lustraverant. Conditum a censoribus lustrum est quintum atque sexagesimum. Alia censuræ
Cic. de Or. II. 47. acta latent, nisi quod princeps senatus lectus est M. Æmilius Scaurus, quem et superiores censores binis lustris le-
III. 3. gerant: nec enim ornata ab Antonio manubiis imperatoriis Rostra magnopere ad rem pertinent. Una tamen res
Val. Max. II. 9. haud indigna memoratu, motus senatu M. Duronius traditur, quod legem de coërcendis conviviorum sumtibus latam
Cic. de Or. II. 68. tribunus plebis abrogarat. Isque M. Antonium ab hac ira postulavit ambitus, faceto ad censorem Helvii Manciæ dicto, 'aliquando ipsi suum negotium agere licere.'

Jul. Obs. 17. Eodem anno contra Mœsos[f] Dardanosque, item-

* A. U. C. 655. A. C. 97.

[f] *Contra Mœsos*] Jul. Obsequens, quo uno hæc auctore nituntur, *Medos* habet. Quod nomen cum illo loco clare vitiosum sit, *Mœsos* Freinshemius Pighium secutus intelligi debere credidit: populum Dardanis vi-

que in citeriore Hispania, bene gesta respublica est.
Prius illud decus incertum est, utrumne sit ad alium quem
ducem referendum, an vero tribui C. Sentio[g] debeat, Cic. in
quem proprætore Macedoniæ, Denseletis sociis, adversus Pis. c. 34.
ceterorum barbarorum defectionem bellasse novimus. Cel- Jul. Obs.
tiberos eorumque socios haud dubie T. Didius proconsul Liv. Epit. Sall. ap.
vicit. Quo tempore inclyta Q. Sertorii virtus fuit, qui in Gell. 11.27.
exercitu Didii tribunus militum agebat. Plut. Sert. c. 4.

18. Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus Jul. Obs.
consules sequuntur.[*] Lupus urbem ingressus, in domo
privata, bubo in Capitolio occisus. Fulmine pleraque
decussa. Signa aurata Jovis cum capite, columnaque
disjecta. Fæsulis sanguine terra manavit. Arretii mu-
lieri e naso spicæ farris natæ: eadem farris grana vomuit.
Urbs lustrata est. Hoc anno Ptolemæus, qui Cyrenis Liv. Epit.
regnaverat, cum testamento populum Romanum hæredem Euseb. num. 1921.
reliquisset, decessit. Huic Ptolemæo cognomentum Apio- Cassiod.
ni fuit, ab Ægyptio numine Api. Quo etiam vocabulo Chron. Scal. ad
rex alter fuit,[h] qui vicesimo post anno Libyam, in qua Euseb. n.
regnaverat, imperio populi Romani, eodem usus genere 1962. Sex. Ruf.
liberalitatis, adjecit. Eaque parum animadversa res ad c. 13.
perturbandam rerum gestarum seriem fraudi quibusdam Justin. xxxix. 5.
scriptoribus fuit. Appian.

19. Cyrenaicum regnum eo tempore civitates maxime Mith. fin.
Libyæ Pentapoleos complectebatur: a numero præcipua-
rum urbium Pentapolis appellata. Præter ipsam Cyre- Plin. v. 5.
nen, Berenice, Arsinoë, Ptolemais, Apollonia fuerunt.
Id regnum antiquitus ditionis Ægyptiorum regum fuit.
Ptolemæo Physcone genitus Apio, sed ex pellice, testa- Justin.
mento patris acceptum, ad Romanos, quam suam stirpem, Appian.
transmittere maluit. Quod quominus prohiberent qui tum

cinum. Alii legunt apud Obsequentem *Mædi*, quæ gens est Thracica. *Crev.*

g *C. Sentio*] Hic legebatur olim, et apud Ciceronem quoque *C. Sextio*. Nunc accuratissimæ Ciceronis editiones efferunt hoc nomen, quale hic illud edidimus. Ceterum dubitari potest, an satis certa sit Freinshemii conjectura. Plutarchus enim in Sylla Macedoniæ prætorem Sentium memorat tum cum Sylla in Græciam, gesturus bellum cum Mithridatis ducibus, adventabat. Nec longe abit a Plutarcho Orosius, v. 18. *Crev.*

* A. U. C. 656. A. C. 96.

h *Quo etiam vocabulo rex alter fuit*] Vid. not. ad XCIII. 4. infra. *Crev.*

Ægyptum tenebant, præter inveteratam nominis Romani magnitudinem, domesticis incommodis vetabantur. Ne tamen per occasionem amissa recuperarent, ipsis fortasse Cyrenensibus assueta imperia, quam nova et externa desideraturis; 'civitates liberas esse, suisque legibus uti' senatus jussit: satis pro suo futurum ratus, quicquid alienæ ditioni detraxisset.

Liv. Epit.

20. Hoc etiam anno res in Hispania imperatore T. Didio gestæ. Urbs celeberrima Celtiberorum Castulo culpa militum amissa, statimque virtute et ingenio Q. Sertorii recuperata est, adjecto et auctario vicini oppidi expugnati, a cujus juventute adjuti rebelles fuerant. Quippe Castulonenses, ubi pars Romanarum copiarum hybernabat, cum ex copia rerum milites multa petulanter et plerumque temulentos agere viderent, a Gyrisenis clam evocato auxilio, passim per domos, ut quemque Romanum nacti erant, obtruncant. Orto tumultu Q. Sertorius cum paucis, qui forte cum eo erant, oppido elapsus, aliosque subinde, qui inter trepidationem evadebant, colligens, mœnia circumibat, donec ad portam, qua admissi hostes fuerant, pervenit. Ad quam collocato præsidio, quod facere Hispani, dum ad occidendum præsidium plus celeritatis quam consilii adhibent, neglexerant; cum ceteris irrumpit in urbem: incautos et nihil jam hostile, deletis aut fugientibus, ut rebantur, Romanis, expectantes invadit, turbat. Pars intra oppidum, multi ad portam, quo erupturi properaverant, opprimuntur.

Plut. Sertor. c. 4.

21. Puberibus omnibus interfectis, Q. Sertorius armis vestibusque Celtiberorum sumtis, protinus ad Gyrisenos tendit. Illi specie patrii cultus decepti, cum redire suos re Castulone ex sententia perpetrata putarent, portis patentibus obviam per gratulationem effunduntur. Ibi facta celeriter impressione, multi mortales interemti:[4] ceteri dediti sub corona venierunt.

22. Egregium deinde par consulum iniit. L. Licinius[5] Crassus, Q. Mucius Scævola, qui in omnibus magistrati-

Cic. pro Corn. ap. Asc. Cic. Brut. c. 43.

4 Ita ex Plutarch. correxit Crev. Habent edd. praecc. *intercepti*.
5 *P. Licinius* edd. ante Crev.

bus, præterquam tribunatu, collegæ fuerant.* His consulibus et causæ socialis belli quædam, et præsagia complura extiterunt. Lex Licinia Mucia de civibus regundis, qua maximus numerus sociorum pro civibus Romanis se gerentium, ad suas quisque civitates remittebantur, ita alienavit principum Italicorum animos, ut ea vel maxima causa belli post triennium erupturi fuisse credatur. Prodigia multa nuntiata sunt. Lactis pluvia Cære: hiatus terræ Venafro. Præterea fulminis afflatu pleraque animalia exanimata. Agnus biceps; puer ternis manibus pedibusque natus. Sed hastas Martis motas, tumultus certam significationem habere visum; illud etiam instantis inter consanguineos populos belli, quod vultures canem mortuum laniantes ab aliis vulturibus occisi comesique fuerant. Sed et majoris miraculi res additur: Eutychiden quendam Lebadiæ in Trophonii antrum degressum[6] (multorum mensium expiatione, variisque superstitionum et terribilibus ludibriis, curiosorum hominum ea temeritas constabat) tabulam æneam extulisse, quæ ad res Romanas pertineret.

Cic. de Off. III. 11. Asc. in Corn.

Jul. Obs.

Pausan. IX.

Jul. Obs.

23. Ceterum domi forisque satis tranquillus annus fuit. Eoque Q. Scævola consul, cum alioquin regendis provinciis, ad gloriam ex Asia partam nihil ultra posse adjici putaret, detrahi aliquid posse; ne sumtui esset ærario, provinciam deposuit: cujus cupiditate plerique, etiam satis boni, solebant delinquere. L. Crassus Galliam citeriorem sortitus, provinciam excursionibus ignobilium latrunculorum infestam pacavit, summa diligentia oppressis prædonibus, quem ideo 'spiculis prope scrutatum esse Alpes' Cicero dixit, 'ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quæreret.'

Asc. in Pis.

Cic. de Inv. II. 37.

Cic. in Pis. c. 26.

24. Sed hujus quidem ineptæ cupiditatis fructu caruit, opprobrio manente. Cum enim Romam reversus triumphum a senatu postularet, senatusque propter summam ejus in republica potentiam ac dignitatem in decernendo gratificaretur, Q. Scævola non dubitavit reipublicæ ma-

Ascon.

6 *Digressum* legitur in edd. ante Crev.

* A. U. C. 657. A. C. 95.

gis quam collegæ habere rationem, intercessitque ne senatusconsultum de triumpho ejus fieret, qui neque eo nomine,
Cic. de Inv. neque numero præditos, ut digni essent qui hostes populi Romani esse dicerentur, adhæc nullius illustris, neque certi ducis signa secutos, confecisset. Ita contra virum eloquentissimum integerrimi gravissimique auctoritas vicit, ne pervulgato eximiæ virtutis aut felicitatis præmio, et injuria honorem eum severa lege meritis, et reipublicæ detrimentum proveniret: minus postea annisuris plerisque, si eadem merces mediocribus rebus, quæ maximis, summaque ut plurimum cura periculoque conficiendis præstaretur. De cetero sancte integreque consul Licinius præ-
Val. Max. III. 1. fuerat: ut neque inimicorum judicia conscientiamque exhorresceret. Namque C. Carbonem, cujus patrem damnaverat, studio vindictæ ad speculanda acta sua venientem, adeo non summovit, ut insuper locum ei daret in
Cic. in Verr. III. 1. tribunali, nec nisi eo coram cognosceret. Dixisse tamen Crassum ferunt, cum se ita videret observari, se nullius rei tam pœnitere, quam quod unquam in judicium vocavisset.

Cic. in Verr. II. 40. 25. Interim in urbe Siculis Halesinis, quod habebant inter se de senatu cooptando controversias, Roma leges petentibus; censuerunt Patres, 'uti C. Claudius Ap. F. Pulcher, prætor, de senatu cooptando leges conscriberet.' C. Claudius, qui antiquis novisque de causis bene Siculis cupiebat, adhibitis omnibus Marcellis qui tum erant, insulæ patronis, de eorum sententia leges Halesinis dedit, 'ne quis minor annis triginta, quive quæstuariam artem exercuisset, cuive census justus non esset, legeretur.'

26. Iisdem consulibus gravissimam seditionem tribunus
Cic. Brut. c. 44. de Or. II. 47. plebis C. Norbanus excitavit, die Q. Servilio Cæpioni dicenda. Reum L. Licinius consul defendebat:[1] intercedebaturque rogationi a duobus de collegio L. Cotta, T. Didio. Sed Norbanus, concitata plebe, et vi pulsis ex templo intercessoribus, pertulit legem. In illo tumultu et

[1] *Reum L. Licinius consul defendebat*] Laudator potius Cæpionis, quam patronus videtur fuisse L. Crassus. Hoc indicant Ciceronis verba in Bruto: 'L. Crassi in consulatu, pro Q. Cæpione, defensi ne juncta ... laudatio.' *Crev.*

fuga cum alia indigna facta, tum M. Æmilium principem et senatus et civitatis lapide percussum esse constabat. Damnatum fuisse Cæpionem, atque in carcerem ductum consentitur. Exinde duplex fama est: alii necatum, et a carnifice in Gemonias unco tractum; alii exemtum vinculis, in exilium ivisse tradiderunt. Quæ et a pluribus affirmata, et alioquin probabilior sententia est, extante quoque liberatoris nomine. L. Rheginum tribunum plebis edunt: 'eum veteris amicitiæ memoria, non auctorem modo libertatis, sed etiam comitem fugæ fuisse.' Certe M. Cicero inter exempla clarorum virorum, quos ipse viderit civitatem Romanam amittere, Q. Cæpionem nominat, eundemque Smyrnæ civem effectum ait: quemadmodum (paulo post hæc tempora) P. Rutilium.

Val. Max. VI. 5. Strab. IV. p. 188.

Val. Max. IV. 7.

Cic. pro Balb. c. 11.

27. Bis damnatum esse Cæpionem (nam et statim post infelicem pugnam senatu motum bonis publicatis ostendimus) incredibile videri non debet, tempora reipublicæ et legem Norbanam per vim latam reputantibus: præsertim cum alioqui novum non esset, eundem sæpius diversis ex causis damnari, quod et in C. Catone factum esse docui: et antea ob rem male gestam, nunc ob sacrilegium auri Tolosani condemnatus videri potest. Nam et auri Tolosani mentio nuper in Apuleii tribunatu mota fuerat: et 'hanc exilii causam fuisse Cæpioni' diserte' Timagenes prodidit,[k] a quo etiam annotatum, divinæque ultioni ascriptum est, 'liberos Cæpionis impudicitiæ criminibus infames turpem vitæ exitum habuisse.'

Sup. LXVII. 12.

Sup. LXIII. 30.

Strab.

28. Ejusdem anni comitiis ex tribus candidatis consulatus L. Domitius Cn. F. Ahenobarbus designatus est: alterum (L. Cornelium Dolabellam fuisse non inani conjectura putant) hominem ita nobilissimum, ut tamen in eo cetera ornamenta pluris, quam ipsa nobilitas esset, C. Cœlius Caldus homo novus, nec ulla ferme re conferendus, in petitione superavit.* C. igitur Cœlio, L. Domitio consulibus novemdiale sacrum fuit, quod in Volsca gente lapidibus pluerat. Idem prodigium e Vestinis nuntiatum.

Pigh. Ann.

Q. Cic. de Petit. cons. c. 3.

Jul. Obs.

[k] *Timagenes prodidit*] Strabo, non in iis quæ memorat de exilio Cæpionis, sed tantum circa ea quæ spectant ad filias ejus, Timagenem auctorem ciet. *Crev.*

* A. U. C. 658. A. C. 94.

Vulsiniis luna nova decidisse visa, non nisi postero die hora tertia comparuit. Puella biceps, quadripes, quadrimana, gemina fœminea natura, mortua nata. Avis incendiaria visa, occisaque. Fax in cœlo apparuit, et totum cœlum ardere visum. Terra sanguine manavit: canes saxa tegulasque vulgo roserunt. Fæsulis ingens multitudo inter sepulcra lugubri veste, pallida facie, interdiu ambulare gregatim visa.

Cic. de Or. II. 25. 28. et 47. 29. P. Sulpicius C. Norbanum lege Apuleia reum fecit majestatis, celebris postea orator, et jam in illa adolescentia non contemnendus. Ideo causam quoque idoneam nactus, tantum excitarat incendium, ut M. Antonius[7] ad restinguendum vix conaretur accedere: cum etiam princeps M. Scaurus religione testis, studio et acerbitate accusatoris in reum incubuisset. Sed Antonius 'quæstorem sibi Norbanum fuisse' memorando, 'cui ipse Romanis moribus parentis esse loco debeat,' causam invidiosissimam tanta dexteritate tractavit, ut, cum inter initia vix tenuis venia daretur pro seditioso et pravo homine dicenti, optatum judicii eventum absoluto Norbano habuerit. (Val. Max. VIII. 5. — Cic. Div. c. 19. de Or. II. 48.)

30. Crimen ab audacia tribuni ad Romani populi nec injustum dolorem referebat, reprehendendaque Cæpionis fuga, et exercitus deplorando interitu, dolorem suos lugentium oratione refricabat: ut jam ipsi quoque judices, mœstitia et murmure astantis populi, memoria publicæ calamitatis, et proprio in Cæpionem odio (equites enim Romani judicabant, a quo ordine judicia ad senatum transferre Cæpio molitus fuerat) quicquid in illum a quoquam factum esset, non injuria accidisse crederent. Scauri quoque ceterorumque testimonia, non inficiando, sed ab eadem populi ira refellebantur: 'quod per illam excitato tumultu esset factum, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali poni non oportere.' Ita vir disertissimus, seditioso ac inutili cive in republica retinendo, præclaras fori artes et pulcherrimum vitæ civilis instrumentum misere dehonestabat. (Sup. LXVI. 39. — Cic. — Cic. de Off. II. 14.)

Appian. Iber. 31. Sub idem tempus decem in Hispanias legati sunt,

7 Ita hoc loco pro *L. Crassus*, et paulo inf. *Antonius* pro *Crassus*, quod in edd. priorr. exhibetur, emend. Crev. ex Cicer.

ordinandis provinciis, quas T. Didius, P. Crassus proconsules recens pacaverant. P. Crassi res adeo sepelivit vetustas, ut vix in Hispania fuisse sciremus, nisi triumphi ejus extaret memoria, Straboque nobis P. Crassum narraret ad Cassiterides insulas ex Hispania navigasse. T. Didii aliquanto illustriora gesta sunt: qui Vaccæorum millia viginti occidit: Termestinos, validam nec unquam satis pacatam gentem, in planum deducere urbem coëgit, et cingi mœnibus vetuit. Colendenses, oppido post novem mensium obsidionem recepto, cum uxoribus et liberis vendidit. Hæc omnia vir belli peritissimus, non vi tantum ac armis, sed etiam ingenio veteranique ducis calliditate perfecit. Semel acerrimo prælio, cum ad noctem usque, sicut incerta victoria, ita multa utrimque cæde pugnatum esset; pleraque suorum corpora silentio densæ noctis sepelienda curavit. Postridie Hispanis per inducias ad simile officium procedentibus, quia multo pauciora Romanorum quam sua cadavera cernebant, ceciderunt animi: conditionesque pacis ex voluntate imperatoris acceptæ sunt.

Fasti Capit. Strab. fin. III. Appian. Front. Strat. II. 10.

32. Pulchrum et bonis quoque viris imitabile vaframentum hoc fuit. Illud alterum, licet decem legatis approbantibus, nunquam laudaverim. Quosdam ex Celtiberis convenas circa Colendam C. Marius annis aliquot ante locaverat: iique audaces et egeni, pacem provinciæ in posterum quoque turbaturi videbantur. Idcirco postquam agros Colendensium, hos enim T. Didius promiserat, accepturi cum uxoribus et liberis ad castra Romana venissent; educit milites proconsul, castrisque recipit barbaros: sic enim numerum capitum describi melius posse. Ab eadem causa segregari pueros mulieresque a viris jubet. Postremo his ita uti voluerat factis, immisso milite universos trucidat. Adeo jam in præceps ire mores a veteri gravitate cœperant, ut homines se mirifice callidos, patriæque vehementer consultum existimarent, quod particulam ditionis supervacuæ, ne sic quidem firmiter, populo Romano retinebant; justitiam famamque, quibus nulla per homines possessio est præstabilior, decoxerant.

Appian. Liv. Præf.

33. Hujus etiam anni comitia non dissimilem superio-

ribus eventum habuerunt per L. Philippi repulsam: quem nobilissimum eloquentissimumque virum, eundemque summa apud omnes[8] ordines gratia, obscuræ sortis homo M. Herennius superavit, C. Valerio Flacco collega additus.[*] His consulibus Cyrenis advecta publice laserpitii pondo triginta, sic libertatem istis civitatibus ad senatu indultam esse arguunt, ut tamen vectigalium agrorumve pars populo Romano exciperetur: sicut raro gratuita sunt potentiorum beneficia. Natus eo anno poëta nobilis traditur, T. Lucretius Carus.

Cic. pro Mur. c. 17. et Brut. c. 45.
Plin. XIX. 3.
Euseb. Chron.

Jul. Obs.

34. Prodigia multa fuerunt. Romæ et circa, fulmine pleraque decussa. Ancilla puerum unimanum peperit. Fregellis ædes Neptuni nocte patefacta. Vitulo mari cum exta demerentur, gemini vitelli in alvo ejus inventi. Arretii signum æneum Mercurii sudavit. In Lucanis gregem vervecum, cum pasceretur, et nocte in stabulo, flamma circumdata nihil adussit. Carseolis torrens sanguinis fluxit. Lupi urbem ingressi. Præneste lana volitavit. In Apulia mula peperit. Romæ milvus in æde Apollinis comprehensus. Herennio consule bis immolante, jocinori caput defuit. In sacro novemdiali cœna Deæ posita, a cane adesa, antequam delibaretur. Vulsiniis prima luce flamma cœlo emicare visa, cum in unum coisset, os flammæ ferrugineum ostendit: cœlum visum descendere,[1] cujus hiatu vertices flammæ apparuerunt. Hæc tam multa atque formidabilia lustrationibus prospere expiata fuisse creditum: utique, postquam domi forisque pax fuit.

Auct. de Vir. Illustr. in Syll. ex Emend. Pigh. Plin. VIII. 16.
Senec. de Brev. Vit. c. 13.

35. L. Cornelius Sylla prætor, cui inter cives et peregrinos jurisdictio evenerat, centum leonum jubatorum[9] pugnam in Circo dedit, omnium primus. Neque hoc maximum in ea re miraculum, sed quod solutos dedit, cum antea alligati darentur. Rex Bocchus ornandis amici

8 Abest ab edd. ante Crev. τὸ *omnes*.

9 Ita ex Plin. correxit Crev. cum in edd. priorr. legeretur *jugatorum*.

* A. U. C. 659. A. C. 93.

1 *Cœlum visum descendere*] Emendat Schefferus *discedere*. Crev.

ludis et leones miserat, et Mauros jaculatores, a quibus conficerentur. Hanc præturam Sylla, mox in manu totam habiturus rempublicam, ægre, neque optimis artibus adeptus est. Jam inter anni superioris candidatos repulsam passus erat: quam ille sugillationem in commentariis suis hoc colore inumbrat, 'populum maximos ab se ludos propter amicitiam Bocchi expectantem, prætura negata cogere ad ædilitatis petitionem voluisse.' Nam ab ædilibus, inveterato jam more, splendidissima munera populus exigebat. Sylla, cui præter ætatem minoribus gerundis magistratibus tempus terere non placebat, ædilitate transmissa, nihilominus comparavit bestias, in prætura daturus: eaque spe, simul ambiendo largiendoque, populum induxit, ut iterum petentem, prætorem facerent. Idque salse ipsi exprobratum est a Cæsare, de cujus faceto ingenio supra narravimus: qui Syllæ per iram minitanti, 'sua se potestate usurum;' 'Recte,' inquit, 'tuum appellas, quod emeris.'

Val. Max. VII. 5. Plut. Syll. c. 6.

Cic. de Off. II. 16.

Plut.

36. Eadem æstate duo ex Hispania triumphi a duobus proconsulibus intra triduum ducti. A. D. IV. Idus Junias de Celtiberis T. Didius T. F. Sex. N. triumphavit. Pridie Idus de Lusitanis P. Licinius M. F. P. N. Crassus. Neque tamen Hispani quiescebant, quin statim res novas molirentur, nisi motus eos mature supplicio quorundam principum, urbiumque ruinis Nasica compressisset.

FastiCapit.

Ascon. in Pison. Jul. Obs.

37. Censoriis deinde comitiis Cn. Domitius Ahenobarbus, L. Licinius Crassus facti, Latinos uti se vocabant rhetores claudere ludum impudentiæ jusserunt. Cujus edicti verba veneratione antiquitatis lubens refero. 'Renuntiatum est nobis esse homines, qui novum genus disciplinæ instituerunt: ad quos juventus in ludos conveniat: eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetoras: ibi homines adolescentulos totos dies desidere. Majores nostri, quæ liberos suos discere, et quos in ludos itare vellent, constituerunt. Hæc nova, quæ præter consuetudinem ac morem majorum fiunt, neque placent, neque recta videntur. Quapropter et iis qui eos ludos habent, et iis qui eo venire consueverunt, videtur faciundum, ut ostendamus nostram sententiam, nobis non placere.'

Cic. ap. Auct. de Caus. Corr. Eloq. c. 35. Sueton. de Claris Rhetor. c. 1. A. Gell. XV. 11.

38. Credo multos eorum, qui talia nunc legunt, ex præsentibus moribus miraturos, quid ita Crassus, clarissimæ homo eloquentiæ, studia quibus favere debebat sustulerit? Immo tum quoque non defuerunt, qui dicerent, Crassum acui adolescentium ingenia, veluti per invidiam, noluisse: cum ille contra, ingenia obtundi, corroborari impudentiam nollet. Intelligebat enim vir ingeniosissimus, quod utinam omnes qui civitatibus præsunt! quanto reipublicæ dehonestamento et periculo, adolescentuli pro egregiis et profuturis, absurda, fatua, et ab usu rerum abhorrentia doceàntur.

Cic. de Or. III. 24.

39. Ceterum censoribus haud plus contra mores aliorum, quam propter suos certaminis fuit. Crassi celebris contra collegam oratio fuit, qua, in maxima populi concione, si unquam fuit, Cn. Domitium haud minus facetis quam seriis prudentibusque dictis obruit: in utroque genere pariter validus, ingeniique tam admirabili temperamento, ut urbanissimus salsissimusque omnium, idemque severissimus et gravissimus videretur. De Cn. Domitio Ahenobarbo dixit, 'non esse mirandum, quod ahenam barbam haberet, cui esset os ferreum, cor plumbeum.'

Cic. Brut. c. 44. Cic. de Or. II. 56. Sueton. Ner. c. 2.

Jul. Obs.

40. Novi inter hæc consules C. Claudius Pulcher, M. Perperna supplicationem ad pulvinaria Deorum indixerunt prodigiorum causa: * quod in æde Fortunæ Equestris bubo comprehensus inter manus expiraverat. Fæsulis fremitus terræ auditus: puer ex ancilla natus sine foramine naturæ, qua humor emittitur; mulier duplici natura inventa; fax in cœlo visa; bos locuta fuerat: examen apum in culmine privatæ domus consederat: Volaterris sanguinis rivus manaverat: Romæ lacte pluerat: Arretii duo androgyni inventi; pullus gallinaceus quadrupes natus; fulmine pleraque icta fuerant. Populus Cereri et Proserpinæ stipem tulit. Virgines viginti septem carmen canentes, urbem lustraverunt.

Pigh. Ann. Plin. XVII. 1.

41. Censores recensito senatu, et M. Scauro quartum principe lecto, lustrum fecerunt sextum atque sexagesimum. Quo inter se consensu, non reperitur. Censuram

* A. U. C. 660. A. C. 92.

sane totam dissimilitudine morum et frequentibus jurgiis discordem fuisse constat: cum austeritatem atque contumaciam Domitio Crassus, sumtuosam domum et alia luxui propiora Crasso Domitius objectaret. Sane multa egerat Crassus, quæ severe judicanti, censorem haud satis decere viderentur. Duos scyphos ex argento Mentoris manu cælatos sestertiis centum,[m] hoc est, tribus fere millibus imperialium, emtos; itidem argentum factum sestertium sex millibus in libras, sive imperialibus plus minus centum quinquaginta, emtum [10] habebat. Plin. xxxiii. 11.

42. Sed præcipue magnificam in Palatio domum adversarius taxabat, graviterque increpans tanti habitare censorem, pro illa sestertium sexagies[n] (ad centum octoginta millia imperialium) identidem offerebat. Et Crassus, ut erat præsens ingenio semper, et faceto lepore solers, 'addicere se' respondit, 'exceptis sex arboribus:' eæ fuere loti, patula ramorum opacitate insignes. Ibi Domitio, 'ne uno quidem denario, si hæ demerentur, emtam domum cupiente;' Crassus, 'Utrumne igitur,' inquit, 'ego exemplo gravis, et ab ipsa mea censura notandus sum, qui in domo, quæ mihi hæreditate obvenit, comiter habitem; an tu, qui sestertio sexagies umbram sex arborum æstimas?' In eadem domo triclinia ærata, et in atrio columnas habebat Hymettii marmoris, quarum decem ad ornandam in ædilitate scenam, centum sestertia pactus, emerat: ipsas quoque exprobrante Domitio, cum eo tempore ne in publico quidem columnæ ullæ marmoreæ essent. Idem ei quasi deforme crimen in senatu objecit, quod murænam in piscina domus suæ mortuam, atratus, tanquam filiam, luctu prosecutus esset. Nec inficiatus ille tantummodo alia sugillatione pensavit probrum: 'sibi quidem humanos affectus, et facilem in lacrymas misericordiam esse: at Domitium tres uxores siccis oculis extulisse.'

Plin. xvii. 1. — Val. Max. ix. 1. — Plin. xxxiv. 3. xxxvi. 3. xvii. 1. — Macrob. Sat. ii. 11. — Ælian. Hist. Animal. viii. 4.

10 *Sex millibus nummis . . . emta* edd. ante Crev.

[m] *Sestertiis centum*] Marcis argenti nostratibus 390. cum unciis 6. *Sestertium sex millibus.* Marcis argenti nostratibus 23. unciis 3. semuncia 1. *Crev.*

[n] *Sestertium sexagies*] Marcas argenti nostrates 23457. uncias 4. *Crev.*

43. Per ea tempora turbatæ res Asiæ pulcherrimam L. Syllæ crescendi occasionem præbuerunt. Cappadociæ regnum hinc Nicomedes Bithynus, inde Ponticus Mithridates vehementibus studiis affectabant: neque parum ad Romanos pertinebat, jura sociorum pacemque tueri. Sed acrius excitabantur Mithridatis incremento, cujus olim suspectam potentiam habebant. Accedebat Marii cupiditas, qui nulla satietate gloriæ bellum optabat, cum aliarum artium rudis, rebus quietis senescere famam suam videret. Neque aliud ei propositum fuisse rebantur, cum in Asiatico itinere multas provincias obiret, quam ut res regum specularetur, et eos inter se committeret. Quo tempore Mithridati in colloquio aperte dixit, 'aut parendum Romanis, aut operam dandam, quo esset illis potentior.'

Memn. ap. Phot. Appian. Mithrid.

Plut. Mar. c. 58.

44. Sed Mithridates, nondum ita paratis rebus, ut bellum sumeret, et illi, et qui postea venerant legatis, molliter respondit: neque thesauris pepercit, quo pacem retineret; et, quanquam a Nicomede lacessebatur, quievit. Scytharum quoque regulis erepta restituere jussus, quædam reddidit. Cappadociam tamen uti relinqueret, ab animo impetrare non potuit. Hanc sua manu perfide interfecto sororis filio raptam, deinde iterum amissam, cum armis repeteret; Nicomedes suæ quoque Bithyniæ timens, Laodicen uxorem, quæ prius Ariarathi Cappadociæ regi nupta fuerat, Romam mittit, ut se matrem assereret pueri, cui Nicomedes, tanquam Ariarathis filio, regnum tradiderat. Hoc comperto Mithridates Gordium mittit, nihilo verecundiore mendacio defensurum, 'filium ejus Ariarathis, qui bello Aristonici[11] cecidisset, puerum eum esse, qui esset a Mithridate in possessione regni collocatus.'

Diod. ap. Fulv. Ursin. Justin. xxxviii. 5. Memn.

Justin. xxxviii. 1. 2.

45. Senatus impudentiam regum miratus, 'Cappadoces, quod extincta regum stirps esset, liberos esse' jubet. Idem decernitur de Paphlagonia, quam Nicomedes obtinebat, per filium ille quidem: sed imposito Pylemænis nomine justum videri hæredem voluerat.

Strab. xii. p. 540. Justin. xxxviii. 2. Justin. xxxvii. 4.

11 *Aristonico* edd. ante Crev.

46. Eo tempore Cappadoces admirationi Romanis fuerunt. 'Magnas agere senatui populoque Romano gratias' dicebant, 'qui se compotes facere vellent ejus conditionis, quam inter omnes rerumpublicarum formas pro præstantissima omnium optimaque ipse populus Romanus elegisset. Sibi quoque prima fronte nihil visum fieri posse felicius, quam si simili jure modoque, atque princeps omnium gentium populus, regerentur. Sed postea sic a majoribus natu accepisse, quemadmodum singulorum hominum, ita generum etiam varias longeque inter se diversas differentias esse. Paucos ad imperandum natos, nullius æqui juris tolerantes. Alios, sive ad regimen rerum, sive ad obsequium vocentur, parere per vices et imperare nosse. Maximam hominum multitudinem ita comparatam, ut tantummodo sequi recte præcipientes, non etiam præesse cuiquam queant. In hac conditione cum pleramque Orientis partem, tum etiam Cappadocum genus esse. Raros in ea gente viros excellentes et imperio dignos nasci. Si libertas sit, summos magistratus sæpenumero perventuros ad eam hominum sortem esse, qui ne sibi quidem consulere possint, nedum ut publicæ consulerent rei. Inde nihil se præter incommodum dedecusque gentis, et internas expectare posse discordias.

Justin. XXXVIII. 2. Strab.

47. 'In populo Romano multos esse præstanti virtute et moderatione viros, qui nec se indignos imperio censeant, nec aliis sibi similibus dicto audientes esse graventur. Sibi tam felicibus esse non licere. Cappadocum ingenia, nimis acerbe fortassis, non tamen prorsus sine causa (fatendum enim esse) proverbiorum carminumque mordacitate perstringi. Quicquid sit, ab ultima gentis origine regibus paruisse Cappadociam constare. Nec a tam vetustis institutis esse ad longe diversa securum transitum, præsertim ubi nulla magna incommoda priorum tempora infamia aut odiosa effecerunt.

Cic. post Redit. in Sen. c. 6.

48. 'Neque aut parum grati animi, aut nimis absurdi damnari se oportere, si oblatum a Romanis eum reipublicæ statum abnuant, quo ipsi patroni uterentur. Etiam Diis immortalibus nihil tam eximium aut dulce, quam

ipsam immortalitatem, esse. Tamen repertos dici, qui hoc accepto munere valde indoluerint. Adeo quemlibet, non quod optimum, sed quod sibi convenientissimum sit, expetere debere. Sibi liquere, non posse Cappadoces sine rege vivere.'

Justin. xxxviii. 2. et 5. 49. Romani 'nihil sua referre' dicentes, 'si regiam servitutem Cappadoces, quam libertatem æquam mallent,' quem vellent ex suis ipsi legerent, permiserunt. In Gordium multorum inclinabant affectus: sed quia palam erat, ingratum id ob amicitiam Gordii cum Mithridate Romano populo fore, Ariobarzanem legerunt. Senatus (Strab.) re audita regnare Ariobarzanem jussit. At Mithridates, qui nec omittere Cappadociam, nec offendere Romanos sustinebat; affinitatem[12] cum Tigrane Armenio, data ei (Justin. xxxviii. 3.) in matrimonium filia sua Cleopatra, contrahit. Deinde per Gordium dissimulanter instigat, ut Ariobarzani novo et segni regi bellum inferat. Mittuntur a Tigrane Mi- (Appian.) thraus et Bagoas duces; quorum primo adventu Ariobar- (Justin.) zanes, sublatis rebus suis, Romam profugit.

Plut. Syll. c. 7. Auct. de Vir. Illustr. 50. Hic rerum status cum virum acrem bellique et pacis artibus promtum desideraret, L. Syllæ, qui prætor superiore anno fuerat, Cilicia provincia decernitur, finitima Cappadociæ: non tantum ut eam inter regni Syriaci præcipites casus, quos extremo hoc libro exponemus, populo Romano servaret; sed etiam ut adversus Tigranem Mithridatemque reges ex propinquo et providere quæ ex (Plut.) republica essent, et conari facilius posset. Is modica secum adducta militum manu, ceterum sociorum auxiliis instructior, Gordium cum Cappadocibus occurrentem, multis hostium interfectis, profligat: mox Armenios, suppetias illi venientes, majori cum strage expellit regno: (Liv. Epit. Plut.) reductumque Ariobarzanem, nemine ultra resistere auso, regem appellat.

51. Cum deinde provinciam obiens circa Euphratem ageret, venerunt ad eum ab Arsace Parthorum rege legati, amicitiam populi Romani petitum. Neque parvum id Syllanæ felicitatis argumentum putatur, quod a regum

12 *Affinitate* legebatur ante Crev.

opulentissimo qui primi missi legati sunt, eos ad hunc potissimum fortuna deduxit. Et agnovit destinatam sibi magnitudinem Sylla, positisque tribus sellis, inter Ariobarzanem regem et Orobazum (id legato nomen erat) medius assedit. Quod varie laudi aut crimini Syllæ datum; Orobazo capitale fuisse traditur, majestatis imminutæ vindictam severius executo rege. Ferunt Chalcidensem quendam ex Parthico comitatu, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, considerato Syllæ vultu, animique et corporis motibus, 'necessum esse' pronuntiasse, 'ut vir talis omnium evadat maximus: adeoque se mirari, quod etiamnum sibi quenquam æqualem esse pateretur.' Vell. II. 24. Plut.

52. Sed hæc quidem foris magnifica populo Romano, pudenda domi judiciorum publicorum corruptio deformabat: quæ adversus pestilentes cives instituta, jam in perniciem bonorum vertebantur. P. Rutilius, cum confessione omnium probitatis atque innocentiæ exemplum haberetur, repetundarum postulabatur, longissime a moribus ejus abhorrenti crimine. Sed quia contra publicanorum injurias Asiam defenderat, conspiratione equitum, penes quem ordinem tum erant judicia, facile et calumniatores improbos, et judices perjuros nactus est. Et quo magis sciamus, quales potissimum habuerit adversarios, præcipuus ei condemnationis auctor Apicius extitit; haud minus iis temporibus luxu infamis, quam postea Tiberio imperante Marcus fuit. Liv. Epit. Cic. de Or. I. 53. Liv. Epit. Posid. ap. Athen. IV. p. 168. Senec. Epist. 95.

53. Sed res tam indigna non oppressit virtutem clarissimi viri, sed illustravit. Jam primum neque capillum barbamve reorum more promisit, vestemve mutavit, aut deprecatus quenquam est: et, cum summis oratoribus, L. Crasso, M. Antonio, amicis uteretur, neutrum adhibere voluit, injuriam interpretatus innocentiæ, si quæ malos quandoque defendisset eloquentia, ad eam in suo periculo confugere videretur: paulum partium C. Cottæ tribuit disertissimo adolescenti, sed filio sororis. Dixit et causam illam ex parte quadam Q. Mucius, qui proconsul illius in Asia fuerat, majore vir jurisprudentiæ, quam eloquentiæ fama. Ceterum ipse P. Rutilius, Socratem Atheniensem Val. Max. VI. 4. Cic. Brut. c. 30. Cic. de Or. I. 53.

Cic. pro Font. c. 18. Dio ap. Vales. Val. Max. Oros. v. 17. imitatus, eum præter pecunias captas, multa quæ ad suspicionem stuprorum atque libidinum pertinerent audivisset, ita respondit, ut objecta quidem perspicue dilueret; ceterum neque supplicaret judicibus, neque verbum ei ullum mollius aut viro bono indignum efflueret, reique magis publicæ quam suam vicem miseraretur. Sed ille, cum opinione bonorum omnium pro absoluto haberetur, scelere judicum, non sine gemitu civitatis, est condemnatus.

Vell. II. 13. Dio. 54. Hujus tam infamis operis particeps etiam fuisse C. Marius creditur, per inimicitiam Metelli infestus Rutilio, et communi adversus bonos odio, quorum veris meritisque laudibus barbarum ingenium gravabatur. Idcirco Cic. pro Rab. Post. c. 10. Dio. Rutilius, nullo inter tales commorandi desiderio, Mitylenen, relicta urbe, migravit, quanquam exilium ei jussum non erat. Bona tamen publicata: majore rubore judicum, quam domini damno. Minorem enim pecuniam ei fuisse, quam æstimata lis esset, eamque omnem justis legitimisque titulis ad eum pervenisse, patefactum est.

55. Itaque neque auctoritas summi viri, neque facultates ullum ex hoc judicio detrimentum passæ, quin Val. Max. II. 10. magis ornatæ auctæque fuerunt. Simul enim Asiam eum petere percrebuit, omnes provinciæ civitates legatos obviam miserunt, ubicumque secessum optavisset, officia Dio. sua deferentes: et proficiscenti, ne quid deesset, Q. Mucii liberalitas providerat: deinde in Asiam ingressum, quotquot illum antea reges nationesque cognorant, tanta accipere munera coëgerunt, ut multo copiosior esset exul, quam ante judicium consularis in urbe fuerat.

Liv. Epit. Jul. Obs. 56. Dum ista Romæ et alibi fiunt, C. Geminius prætor adversus Thracas infeliciter pugnaverat, magno Macedoniæ malo, quam victores, præcipua Mœsorum importunitate,[o] cruente vastarunt. Appian. Iber. Numm. ap. Pigh. Appian. Sed in Hispaniam C. Valerius proconsule missus, viginti millibus Celtiberorum cæsis, imperator appellatus est. Belgedensis populi furor tumultum eum conciverat, obsesso in Curia, concrematoque senatu suo, qui rebellare contra Romanos cupientibus

[o] *Mœsorum importunitate*] Sive *Mædorum*. Vid. not. ad c. 17. supra. *Crev.*

resistebat. In hujus seditionis auctores, quotquot in manus venerunt, jussu proconsulis post victoriam severe animadversum.

57. Inter hæc, Rutiliani judicii recente invidia, cum senatus equestris ordinis regnum in judiciis ferre non posset, ad se transferre judicandi potestatem nitendi M. Livius Drusus adjutorem se præstitit, qui tum creatus tribunus plebis fuerat. Sed ille meliore fortassis animo quam consilio usus, quo majores ad ea quæ parabat, sibi vires quæreret, ad deliniendam plebem agrarias aliasque promulgare leges cœpit, pernicioso eventu, quando et plebe, sociisque concitatis, grave patriæ bellum, et sibi immaturum, suisque ornamentis, quæ præclara multa habebat, prorsus indignum exitum peperit. Liv. Epit. Flor. III. 17. Vell. II. 13. Auct. de Vir. Illustr. Oros. v. 18. Appian. Civ. I. 1.

58. Jam enim ad pœnas tot gentibus, quo jure, qua injuria oppressis, luendas [13] Romanum imperium sua vitia trahebant: ut sociali prius, inde civilibus bellis vexatum, paulatim eo deficeret, ut exhausta civitas, quæ consanguineos antea populos fastidierat, advenis vernisque replenda esset; neque jam cives modo barbaros, sed etiam dominos pateretur. Adhuc tamen non stabant modo Romanæ opes, sed etiam incrementum capiebant; iisdem fere qui domi malis consiliis moribusque rempublicam affligebant, foris eandem militaribus factis atque disciplina fulcientibus.

59. Neque minus vitiis externorum regum, quam suorum civium industria res Romana crescebat. Jam Paphlagonum Cappadocumque regna, alterum libertatem, alterum regem a Romanis ita acceperat, ut tamen sua omnia in potestate populi Romani esse non dubitarent. Cyrenen ab Ægyptiaco regno, a Syris Ciliciam avulserant: majorumque inde progressuum causas continua eorum regum bella struebant. Neque alienum ab historia sua Livius existimavit, eas hoc loco res exequi, quæ opulentissimo et maximo regno, Seleucidarum senescente potentia, Romanos dominos imposuerunt. Liv. Epit. Cic. in Verr. IV. 30.

60. Sed hos tantarum rerum tam notabiles transitus,

13 Deerat τὸ *luendas* in edd. ante Crev.

tenuibus scriptorum, iisque pugnantibus inter se reliquiis, quo laboriosius erat evolvere, tanto intentiore cura scrutatus, ut verissime potero, tradam: quando reges isti non minus intricatam gestorum memoriam habent, quam gesta ipsa, nominibus, matrimoniis, imperiis prodigiose mixti, habuerunt. Neque qui nostro aut patrum ævo tempora curiose digesserunt, satis aut inter sese, aut cum rerum gestarum fide consentiunt. Igitur Josephum atque Porphyrium maxime, locis et ætati de quibus scribimus proximos; et, ubi variant auctores, probabiliorem sententiam secuti, Grypum Antiochum, quinto et quadragesimo vitæ, undetricesimo regni anno, cujusdam Heracleonis dolo interfectum ponimus, regnum ad se trahere molientis, quo tempore consulatum Romæ Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus gerebant.

Joseph. XIII. 21. Athen. IV. 13.

61. Igitur post longa fratrum certamina, cum summotus hoc modo Grypus Seleuco filio fecisset locum, atque ita veluti defessum pugilem recens viribus excepisset; superatus bello Cyzicenus, cum caperetur, manus sibi intulit. Seleucus Antiochia potitus, Antiochum Cyziceni filium ad necem quærebat. Sed ille servatus meretricis opera, quæ propter eximiam formæ pulchritudinem eum deperibat, ad Aradios tanquam ad asylum confugit. Aradii enim, concessu Seleuci Callinici, hoc jure utebantur, ut Syria profugos bona regum venia reciperent, neque dedendos repetentibus, neque invitis illis aut ignorantibus emittendos.

Joseph. Trog. Prol. 40. Porph. ap. Euseb. Appian. Syr. Joseph. Strab. XVI. p. 754.

62. At Syri, quos asperum Seleuci violentumque ingenium alienaverat, servatum sibi regem miraculo jactantes, Pium appellarunt, tanquam morum merito gladios patruelis evasisset. Igitur, auctis ab eodem favore celeriter viribus, Seleucum expellit Syria: persecutusque in Ciliciam, apud Mopsuhestiam prælio vincit. Seleucus ad reparandas vires, cum acerbe pecunias exigeret, ab oppidanis, igne in gymnasium, ubi diversabatur, injecto, manu sua mori maluit. Ædificium cum amicis regiis incendio haustum est. Pro eo statim, tanquam Hydræ reciso capite, fratres Antiochus et Philippus, re et appellatione gemini, hostes Pio exoriuntur. Cum fratris mortem capta rebelli urbe

Appian. Joseph. Porph. Joseph. Appian. Porph.

soloque æquata vindicassent, superveniente Pio amiserunt exercitum: alterque fratrum Antiochus, dum in fuga Orontem eques transmittere conatur, vorticibus amnis una cum equo raptus est.

63. Nec eo segnius bellum Philippus prosequebatur, [Numm. ap. Scal. in Euseb. n. 1223.] Philadelphi sumto cognomine, ob gemini, ut videtur, fratris desiderium. Huic tam præcipiti mutationi rerum, quatuorque regum mortibus, triennium fere suffecit: an- [Porph.] nusque tum tertius agebatur centesimæ septuagesimæ primæ Olympiadis, quo consules Romæ C. Valerius, M. Herennius fuerunt. Philippo igitur Pioque de Syriæ regno dimicantibus, quartus etiam Grypi filiorum diadema sumsit Demetrius, cum ad cetera Syrorum mala, ne un- [Joseph.] quam deesse faces suscitandis bellorum incendiis possent, generis regii fœcunditas accessisset. Eucærus [14] is vocabatur: quem Ptolemæus Lathurus Cnido excitum, Damasci constituerat regem.

64. Quæ deinde sequuntur, vix explicari possunt: ita, miscente omnia scriptorum negligentia et dissensu, vix tenuis intermicat strictura veri. Porphyrius Philippo biennium tantum tribuit regni: Josephus, etiam fratribus strenue resistentem Antiochum Pium, celeriter occisum a Parthis esse: Porphyrius, pulsum ab æmulis, confugisse ad Parthos, ac ibi usque ad Asiaticam Pompeii victoriam fuisse tradit; Justinus, in angulo Ciliciæ delituisse.[p] No- [Justin. XL. 2.] bis nullum, cui certius ad veritatis inquirendæ usum insistere possimus, firmamentum est, quam temporis haud dubia notatio, quo Syriam Pompeius ordinavit. Nam id consulibus D. Junio Silano, L. Licinio Muræna, factum esse constat. Sed octodecim ante hos consules annis ab Tigrane occupatam fuisse Syriam, Pompeii Trogi muti- [Justin. XL. 1. et 2.] lator locis duobus affirmat: a quo cur minime dissentire Appianum putem, ubi res referendæ Tigranis erunt, apparebit. Ergo ad L. Syllæ, Q. Metelli consulatum, Antiochi Pii et æmuli ejus Philippi regna produci necessum est: quando hi dicuntur ab Tigrane Armenio spoliati.

14 Sic, cum Εὔκαιρος apud Joseph. legatur, correxit Crev. pro vulg. *Eucærius* in edd. priorr.

p *Justinus in angulo Ciliciæ delituisse*] Vid. not. ad c. 66. infra. *Crev.*

Appian. 65. Ceterum Pius ille cognomento suo minime respondens moribus, Selenen novercam, Ægyptii regis aliquando conjugem, deinde Grypo, postea Cyziceno nuptam,[q] in matrimonium accepit: honesti atque adeo humani moris in tantum perturbatis legibus, ut multiplicatarum inter duos necessitudinum varietatem intelligere labor sit; nominibus distinguere velle, vanitas.

Porph. Appian. Trog.Prol. 40. Appian. p. 118. Joseph. Porph. Justin. XL. 2.

66. Tales ferme cum Syriæ res essent, regibus cognatis acriter inter se pugnantibus, gravior a Parthis Arsaces, ab Armenia Tigranes, hostis accessit: et intra biennium mortibus aut fuga regum, omnis illa Seleucidarum progenies in Syria disparuit. Parthi Mesopotamiam populabantur. Profectusque eo Pius Antiochus, si Josepho credimus, fortiter pugnans interemtus est. Sed verior sententia est, pulsum armis Philippi ac Demetrii ad Parthos fugisse. Certe multos post annos superstes, atque adeo iterum rex[r] in Syria fuit.

67. Inter has inexpiabilium bellorum clades regum suorum pertæsus populus, ad externa respicere imperia cœperat. Tres omnino, de quibus cogitari posset, reges erant: Mithridates, Ptolemæus, et Armenius Tigranes. Ptolemæum, ut perpetuum Syriæ hostem, aspernabantur. Implicitus bello Romano Mithridates, (nec enim bellum fore in obscuro erat,) ne regnum quietis egens novis turbis involveret, timebatur. Nihil melius visum, quam ad Tigranem concedere, cujus potentia sicut metuenda alienis, ita præsidio futura illi se permittentibus esset. In hanc sententiam itum. Tigranes Syriæ regnum, imposito Magadate præfecto, multorum annorum sic satis pacata possessione tenuit. Ob has tum causas, aliasque de quibus est expositum, missus ab senatu Sylla provinciam Ciliciam habuit.

Appian. Justin.

[q] *Selenen novercam . . . Grypo, postea Cyziceno nuptam*] Tollius in not. ad Appian. Syriac. ultima contendit falli Appianum, dum Selenen Cyziceno nuptam fuisse scribit. Vid. et Græv. in not. ad Cic. in Verr. IV. 27. *Crev.*

[r] *Multos post annos superstes, atque adeo iterum rex*] Ita quidem Justinus. Sed nobis verisimilius videtur quod Appianus narrat; Antiochum Asiaticum, Pii filium, a Lucullo restitutum in regnum, Tigrane pulso, a Pompeio spoliatum esse. *Crev.*

SUPPLEMENTUM

LIBRI LXXI.

HISTORIARUM

T. LIVII PATAVINI.

---

1. L. Marcio Philippo, Sex. Julio Cæsare, consulibus,* bonis ubique populi Romani rebus, prolato imperio, magnis ærarii opibus, in quo tum auri octingenta quadraginta sex pondo[a] erant; prodigia quæ his omnibus interitum minari viderentur, frequentia extiterunt. Plin. xxxiii. 3. Jul. Obs. Oros. v. 18. Sub ortu solis, globus ignis a septemtrionali regione cum ingenti sono cœli emicuit. Arretii frangentibus panes, cruor e mediis fluxit. In Samnitibus, itemque Ænariæ, vastissimo terræ hiatu flamma prorupit, et usque in cœlum extendi visa est. Cic. de Div. i. 44. Obs. et Oros. In Vestinis per dies septem lapidibus testisque pluit. Circa Rhegium terra mota: pars magna urbis murique diruta. Strab. vi. p. 258. Obs. et Oros. In Spoletino, colore aureo globus ignis ad terram devolutus, majorque factus, a terra ad orientem ferri visus, magnitudinem solis obtexit.

2. Cumis in arce simulacrum Apollinis sudavit. Ædes Pietatis in Circo Flaminio fulmine icta: ancilla serpentem peperit. Plin. vii. 3. Sed nihil formidolosius fuit, quam quod in agro Mutinensi montes duo inter se concurrerunt crepitu Plin. ii. 83.

* A. U. C. 661. A. C. 91.

[a] *Auri octingenta quadraginta sex pondo*] Marcæ nostrates 1321. Summa sane perexigua. Cl. Harduinus ex codd. Mss. aliam lectionem in Plinium induxit, et auri pondus nimio nimioque majus. Eum adi. *Crev.*

maximo assultantes recedentesque, inter eos flamma fumoque in cœlum exeunte, interdiu, spectante e via Æmilia magna equitum Romanorum, familiarumque, et viatorum multitudine. Eo concursu villæ omnes elisæ, animalia permulta, quæ interfuerunt, exanimata sunt.

3. Sed mihi talia sæpe referenti faciundum omnino videtur, ut, quo proposito quaque causa hæc recenseam, et quale de his concipiendum judicium putem, semel exponam. Ego vero quæ [1] in vetustioribus libris reperiebam, cum sæpe his recisis pauca de quorundam annorum gestis superessent, quadam necessitate, et quia subinde inerant quæ cognoscere cupidi antiquitatis non nollent, nequaquam prætermittenda censui: præsertim cum priscis temporibus tanti haberentur, ut in iis sæpe senatus populi Romani, sacerdotesque, diu plurimumque fuerint occupati. Accedebat, quod idem a Livio diligenter factum esse videbam: neque consilium erat, historiam illius utcumque supplenti, præterire quæ ab ipso pertractata fuisse constaret.

Voss. de Hist. Lat. c. 19.

4. Sane non eram nescius, ob eam rem T. Livium quibusdam displicuisse: papamque Gregorium narrari, odio superstitionum, quas ille descripsisset laudassetque, tam infestum ei atque iratum fuisse, ut ejus opera omnia abolere conaretur. Sed ego neque Gregorio tam lævam mentem fuisse crediderim; et alia quædam tradi de eodem illo video, quæ studiosus veritatis nemo recipiat. Neque sane tam ineptus in his est Livius, ut non aliquoties temere ficta aut credita prodigia, hominumque inanes interpretationes taxet.

5. Ceterum, quicquid de illo fuerit, mihi sane vel ideo hæc annotare placet, ut qui hodie rebus ejusmodi multum moventur, eadem se credere, iisdemque aut confidere, aut perturbari discant, quæ dementata vanis opinionibus, veræque sapientiæ penitus ignara tempora respexerunt. Eadem enim adhuc fatua et insulsa fabula luditur, narranturque et audiuntur magna asseveratione pleraque, in quibus nihil sit prodigiosum, præter hominum amentiam,

1 *Quod* pro *quæ* legitur in edd. ante Crev.

post divinæ veritatis aperta oracula, rationisque lucem, et tot ætatum experimenta, adhuc indocilem inania contemnere.

6. Neque ego nihil metuendi cuiquam auctor sim. Sunt enim quæ non immerito, nec tamen ut prodigia, timeantur. Nam si forte, quod nonnunquam accidit, flumina restagnent, aut terra moveat, percelli atque extimescere non inhumanum est. Sed nimirum id non prodigium, et omen venturæ calamitatis, sed initium et causa præsentis est; neque mortes animalium, ruinam ædificiorum significat, sed adducit. Cetera etiam, quantumvis raro eveniant, quæ tamen causis naturalibus fiunt, in portentorum numero ponere perquam importunum est. Si fulmine tactum imperatoris alicujus prætorium est, si equus exanimatus; castrorum videlicet oppugnationem, et clarissimorum virorum interitum significavit. Atqui necessum est, salvis naturæ legibus, frequentissima cœlo descendere fulmina: quæ et ipsa omnia in aliquod certe corpus incidere necessum est. Toties igitur omina fierent, quoties fulminaret: atque eadem de ceteris ratio esset; pluviæ, venti, frigora, etiam animantium inanimorumque omnia genera quoties se ulla causa commovissent, prodigia nuntiarentur. Sane ingenita humanis mentibus dulcedo est mira et nova jactandi credendique: isque mos jam olim omnia sic replevit miraculis, ut majus jam mirum sit, ullum aut annum, aut propemodum locum reperiri, qui miraculo vacet.

7. Igitur gaudentibus generis humani ludificatione ac miseria geniis non fuit difficile, apud curiosa et improvida ingenia, putidissimam fraudem in artis opinionem atque auctoritatem adducere. Unde plurimæ apud varias gentes divinationum species exortæ, institutis dissimiles, vanitate pares. Nam, ut in universum quod sentio dicam, nulla earum rerum quæ oculis patent, eam naturam habet, ut, quod voluntate Dei aut consiliis hominum gubernantibus futurum est, ulla certa prædictione possit enuntiare. Hinniant equi, garriant aves, vortices amnium turbinentur, ut volent, radiorum lucis inenarrabilis permixtio in aëre quarumlibet figurarum efformet ludibria: non ideo quid prosperum cuilibet reipublicæ, quid adversum immineat, ullo pacto noveris.

8. Sane cognati animæ humanæ spiritus, quos corpore non onustos angelorum vocabulo significamus, quia scire facile possunt quod geritur, sæpenumero feliciter conjiciunt id quod geretur. Ceterum neque horum omnis prorsus erroris expers sagacitas est: et sancti purique spiritus, nihil tale, nisi mandato Dei, denuntiant hominibus: credere perversis, quia et falli possunt, et fallere cupiunt, nimis excors est, et perniciosa securitas. Unum immotæ certæque fidei oraculum superat, ita sapienter accommodatam aptamque rerum inter se seriem a potentissimo justissimoque Deo esse, ut ad extremum neque male bonis esse possit, neque bene malis.

9. Neque M. Drusum eo tempore prodigia, sed ipsius[2] mala mens in exitium impulerunt. Drusus, ut senatui judicia redderet, in omnes se formas vertebat, quibuslibet quælibet indulgendo: ut neque falso jactasse videatur, 'nemini se quicquam ad largiendum reliquisse, prætERquam si quis aut cœlum dividere vellet, aut cœnum.' Igitur ut socios Latini nominis Italicosque populos adjungeret, jus civitatis enixe petentibus, ea de re laturum, senatumque auctorem fore spopondit, si ad eas quæ essent in manibus perferendas leges operam navassent.

Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr. in Druso. Flor. III. 17. Diod. Ecl. XXXVII. Appian. Civ. I. Liv. Epit.

10. Jam ab antiquissimis temporibus qui Latinæ formulæ socii erant, suffragium ita ferebant,[b] ut ex opportunitate magis temporum jus illud usurpare, quam certa confessaque possessione niti viderentur. Multum tamen in illis virium erat, quia non tantummodo sanguine commerciisque permixti, multosque Romanos cives suis in urbibus habentes, haud leviter gratia et auctoritate pollebant, sed etiam suffragiorum potestatem anxie retinebant; sæpe sub comitiorum tempora frequentes in urbe, neque unquam acerbius offensi, quam si, quod raro factum, ex urbe exire a consulibus juberentur. Igitur nemine uno ad tantas inimicitias suscipiendas facili, senatu quoque, tum verecundia cognationis, tum metu alienandi socios, con-

Dionys. VIII. 34. Cic. pro Sext. c. 13.

2 *Ipsorum* edd. ante Crev.

[b] *Qui Latinæ formulæ socii erant, suffragium ... ferebant*] Id quidem non obscure tradit Dionysius. Sed nihil tale apud Livium reperitur: nec res difficultate caret. *Crev.*

tante; haudquaquam parvi ad omnia momenti favor Italicorum populorum in comitiis erat.

11. Prior tamen atque potior cura Druso fuit, ut plebe Romana tribubusque propitiis uteretur: id ubi consecutus esset, cetera sibi in proclivi futura rebatur. Igitur quodam tempore, cum incredibilis hominum vis ad rostra concurrisset, talem orationem habuit: 'Sæpe ego adolescentulus, atque etiam puer, patris mei M. Drusi sermonibus interfui, cum de republica cum familiaribus suis, principibus civitatis nostræ, disputaret. Quin et digressis illis multa sciscitantem diligenter edocebat: quod me iisdem artibus consiliisque rempublicam aliquando capessere volebat, quibus ille eam periculosissimis temporibus pulcherrime felicissimeque gessisset. Sed summa omnium eo ferme pertinebat, ut medicinam rebus ægris afferre studenti ante omnia duo tenenda diceret, quæ qui neglexissent, exulcerasse magis vulnera, quam sanasse contendebat: alterum, ut ad totam rempublicam curandam omnis conatus conferretur; alterum, ut, unde majus esset periculum, inde inciperet medicina. Sicut enim in corpore, etiamsi forte membrum aliquod ita foveri alique posset, ut inusitatam in molem atque firmitudinem evalesceret, tamen illud, tanquam certa pestis illius etiam tam diligenter curatæ partis, vehementer esset vitandum: ita qui in civitatibus paucorum potentiam nimis extendere, aut contra plebis opes supra modum augere instituerunt; eas plerumque conciliarunt turbas, ex quibus et ipsi, et quos confirmatos cupiebant, in pejorem conditionem, quam antea habuissent, inciderunt. Appian.

12. 'Igitur pater meus, illo suspiciosissimo tempore Gracchanorum tumultuum, non tanquam inter bello dissidentes legendas sibi partes arbitratus est, sed tanquam ejusdem urbis cives communis utilitatis vinculo continendos: haud dubie quieturis factionibus, ubi se quisque videret assecutum, quicquid salva republica concupiscere ac sperare potuisset. Felix id consilium fuit: nec alio tum remedio Gracchanæ seditiones cohibitæ, Patres facti populares, placatus senatui populus, quam quod ita tribunatum gessit Drusus, ut sibi nihil præter laborem et peri-

cula sumens, auctore Curia in plebem liberalis, concordiam ordinum, superiorum temporum injuriis odiisque labefactatam, nova beneficiorum amorisque dulcedine refoveret.

13. 'Quod igitur patris sermonibus exemploque consilium utilissimum sanandæ reipublicæ esse didici, id hoc maxime tempore sequi certum est, Quirites. Quo in proposito primum orandi mihi sunt Dii immortales, ut huic populo bonam mentem duint; deinde homines, quotquot aut jure civitatis hujus utuntur, aut inter socios Latini nominis locum habent, ut [3] unusquisque contentus his bonis, quæ opulentissima omnium respublica tribuere singulis, salvo statu suo, potest, ulteriora non appetat, aliis non invideat, senatui constare auctoritatem suam, populo libertatem velit. Ea res bene observata efficiet, ut qui populorum omnium potentissimi sumus Romani, iidem et sapientissimi ac felicissimi habeamur.

14. 'Sed quia simul omnia nec attentari debent, nec obtineri possunt; quod bene vertat, in animo est ad eam prius civitatis partem respicere, quæ maxima necessitate premitur. Nam cetera tametsi prætermitti non oporteat, differri tamen minori incommodo possunt. At magnam plebis Romanæ partem, in his florentis imperii opibus, non habere unde familiam alat; id profecto tolerare diutius, pudendum ad famam, re sævum atque inhumanum, concordiæ quietique periculosum atque inimicum foret. Igitur agrarias frumentariasque leges promulgabo, non ut novum aliquod beneficium populus Romanus accipiat, sed ne careat eo quod olim ei multorum rogationibus datum est. Quibus artibus per omnes hos annos fructus earum legum ereptus vobis sit, Quirites, queri nihil attinet. Nec enim, ut quenquam ob præteritas injurias oderitis, sed ut recepto jure vestro quietem et habeatis et præstetis, auctor sum.

15. 'Neque vero locupletibus displicere res debet. Misereantur potius civium suorum, quos post repetitas toties leges, post divisiones agrorum, in eadem egestate nunc

3 *Et* pro *ut* legebatur ante Crev.

quoque agere vident: validiore ad eripiendum fraude, quam ad restituendum jus et leges esse potuerunt. Equidem viros virtute et opibus præstantes novi, qui hac injuria pauperum in tantum commoventur, ut quod ipsi de agro publico tenent, lubenti animo sint reddituri, modo idem a ceteris fiat, neque pauci et optimi, nullo populi emolumento, possessionibus suis careant, et ultro a sui dissimilibus irrideantur. De his non dubito, quin adjutores propugnatoresque legum nostrarum habituri simus, modo tales nos præbeamus, ut animo nostro constantiæque possint confidere. Plerosque etiam reliquorum aut reputatio suarum opum permovebit, cum etiam restitutis quæ contra leges possident, futuri sint prædivites: aut quietis amore semel auferri tot certaminum materiam patientur: aut honorum impellet bonis artibus parandorum aviditas, ut beneficia populi cupiant promereri. Qui relinquentur deterrimi omnium, non ita multi erunt, et consensui civitatis non resistent. Hæc ita non inepte licet argumentari de singulis.

16. 'Senatum vero, cui et maxima communis salutis cura est, et præcipua reipublicæ scientia, quis credat huic adversaturum consilio, quod variis temporibus probavit ipse, cujusque patri meo auctor extitit? Certe, quantum ego possum recordari, quanto quisque Patrum illustriore fortuna famaque egit, tanto sæpius ac diligentius de concordia ordinum, cura pauperum, libertate omnium disserentem audivi. Neque, præter paucos qui nihil non ad suam avaritiam referunt, quisquam est, qui propter iniquum lucrum interire cum republica, quam, illo dimisso, salvus in salva civitate degere malit.

17. 'Sed forte de agrorum jure, quod indubitatum atque certum est, nihil præter summam in mala causa impudentiam opponi poterit: frumentariam legem arguent, quod nimia liberalitate sit ærarium exhaustura. Hic vero quid primum, quid postea dicam? Ideone ærarium habemus, ut semper clausum inaccessumque teneat quas hausit opes, tanquam inexplebilis oceanus, aut regia Ditis nunquam redditura quod absorbuit? An poterit aliquis esse usus sanctior atque laudabilior, quam si his opibus susten-

tentur ii per quorum vulnera sudoremque comportatæ atque congestæ sunt? Ex manubiis triumphorum aut provinciarum vectigalibus illæ creverunt: sed hæc sine civium Romanorum legionibus neque parari potuerunt, neque parata conservantur.

18. 'Sed neque verendum est, ne[4] impar oneri futura sit respublica, modo simus in aliis decernendis sumtibus moderatiores. Neminem nominabo: sed ideo cuiquam obscurum esse poterit, quantæ summæ quibus hominibus, et quos in usus decretæ præstitæque sint? Ibi potius parcos homines, et futuri providos esse oportuit, cum de ornandis ambitiose provinciis, magis in singulorum gratiam, quam ullum reipublicæ commodum, ageretur. Nunc ubi necessaria tot millibus civium alimenta petuntur, profusio in laude, parsimonia prope crimen est.

19. 'Nec tamen ego temere omnia eroganda censeam. Sed neque opus est: et agraria lex servata tolerabilem efficiet frumentariam: adeo decepti decepturive fuerunt, qui duplici largitione pessumdari perdique rempublicam clamitabant. Contra est, et alterutra lex per se esset longe, quam simul utraque, gravior. Si enim agros non damus, huic innumerabili turbæ quæ annona sufficiet? Si damus agros, neque dari omnibus poterunt, et quæ relinquentur multa millia, quo alio beneficio consolabimur, aut a fame defendemus? Nihil ergo melius, quam in agros deduci quotquot poterunt. Sic et illi quo se tueantur habebunt; et in urbe manentibus citra metum publicæ paupertatis alimenta præstabuntur.'

20. Hujusmodi crebris orationibus cum satis profectum arbitraretur, agrarias frumentariasque leges, quales antea Gracchus in tribunatu tulerat, ferre instituit. Mira vis hominum ad diem promulgandarum occurrisse dicitur, plebe sociisque incredibili studio certantibus. Idcirco contra voluntatem optimatium per vim latæ leges: coloniæque per Italiam et Siciliam, quod olim ferente Apuleio jussum, deinde intermissum fuerat, deductæ. Postea Drusus, ne sumtibus succumberet ærarium, in cudendis

Liv. Epit. Flor. III. 17. Appian. Plin. XXXIII. 3.

4 *Ut* pro *ne* legebatur ante Crev.

nummis argento partem æris octavam miscendi auctor fuit.

21. Cum hæc non ita magno certamine constitissent; acriore conatu pugnaque ad legem judiciariam perferendam fuit opus. Appian. Qua in re cum dedisse operam videretur, ut et senatui gratum faceret, nec irritaret equitum odia, et utrique ordini partem æquam judiciorum tribuisset; ea ipsa re offensionem omnium incurrit. Senatus crebris seditionibus imminutus, ad numerum trecentorum decreverat. Tulit ergo Drusus, 'ut his totidem numero equites Romani, delectu insigniorum habito, adderentur. Auct. de Vir. Illustr. Ex his sexcentis decuriæ judicum fierent. Appian. Si quis pecuniam judicandi causa accepisse diceretur, de ea re quæstio esset.' At vero crimen ita pervulgatum persequi, ut assuetudine videndi pro crimine haberi desisset, acerbum plerisque videbatur. Adeoque C. Flavius Pusio, Cn. Titinius, C. Mæcenas, principes equestris ordinis, Curiam his legibus ingredi aperte recusarunt. Cic. pro Cluent. c. 56. Et accedebant aliæ suspiciones, hoc agi ut penes solum senatum, exclusis posthac equitibus, judicia forent. Appian. Etiam difficilem electionem faciebat, præteritis ignominiam, delectis invidiam allatura æmulatio.

22. Neque Patres patienter ferebant, tanto simul numero cooptari in amplissimum ordinem equites. Auct. de Vir. Illustr. Appian. 'Quem deinde consensum sperari posse, antiquo senatu, quæ communicata cum novis hominibus essent, pro amissis aut maculatis habituro; his non quieturis, donec, omni antiquato discrimine, par dignitas utrisque constitisset?' Hoc habitu animorum, discordes inter se ordines in uno consentiebant, ut ex æquo Drusum odissent: quicquid ingratum aut molestum cuiquam accidebat, illi auctori imputantes, cum grata et volentia taciti amplecterentur.

23. Præ ceteris graves adversarios duos habuit, Q. Servilium Cæpionem, et L. Marcium Philippum tunc consulem. Auct. de Vir. Illustr. Cic. Brut. c. 62. Flor. Pro equitibus Cæpio, pro senatu consul,[c] infensis

[c] *Pro senatu consul*] Si tum pro senatu pugnabat consul Philippus, necesse est omnino, ut postea magna in eo facta fuerit consiliorum voluntatisque mutatio. Vid. infra c. 31. Sed neque auctores ii, quos allegat in margine Freinshemius, memorant Philippum stetisse a senatus partibus, sed tantummodo cum Druso acerrime contendisse. *Crev.*

in tribunum animis ibant. Simultas cum Cæpione privatis orta causis violentior erat: quemadmodum nulla solent infestiora esse odia, quam quæ ex magna familiaritate cœperunt. At horum tam intima aliquando amicitia fuerat, ut inter se matrimonia permutarent. Quæ res ab honestate, quam moribus Romanis remotior, magis solvendæ juvenum, quam astringendæ concordiæ fuit. Itaque mox parum digna accedente causa dissiluit, cum annulum forte in auctione venalem insanis studiis simul licitarentur. Par utrique dignitas, pares animi, potentiæ gloriæque idem studium: et quanto genere divitiisque et liberalitate Drusus antecedebat,[d] tanto plus audaciæ confidentiæque Cæpioni, et in prava facinora calliditatis erat.

Diod. ap. Vales. Strab. xi. p. 515. Plin. xxxiii. 1. Dio.

24. Sed prior Cæpio impetu in senatum facto, M. Scaurum repetundarum, L. Philippum ambitus reos fecit.[e] Absolutus tamen uterque est: Scaurus eo insignius, quod cum 'in Asiatica legatione a Mithridate aliisque pecunias contra leges cepisse' argueretur; vicissim et ipse postulavit Cæpionem, acceptaque breviore die inquisitionis, effecit ut ille prior diceret causam.

Flor. Ascon. in Scaur. Flor. Val. Max. iii. 7. Ascon.

25. Paulo ante judiciariam Drusi legem ea actitata maturitatem legi attulerunt. Cum enim lege Servilia obtinente,[f] in multos clarissimos atque innocentissimos viros equitum petulantia desævisset, ea de re pro libertate ingenii sui ætatisque gravissime questus Scaurus, et tribunum plebis M. Drusum ad commutanda judicia aperte cohortatus est. Idque mox a Druso, ut Velleius Paterculus judicat, meliore ingenio animoque, quam fortuna factitatum. Quem ego Velleium hoc loco non fidei causa

Vell. ii. 13. Ascon. Vell.

[d] *Quanto genere ... Drusus antecedebat*] Nimia cum securitate Dionem exscribit Freinshemius. Serviliorum Cæpionum familia nobilissima fuit, multosque prætores, consules, censores tulerat: nec ulla ratio est, cur Liviorum nobilitati concederet fascesque summitteret. *Crev.*

[e] *Cæpio ... M. Scaurum repetundarum, L. Philippum ambitus reos fecit*] Nihil habent aut Asconius aut Florus, ex quo intelligatur hoc anno Philippum a Cæpione accusatum esse. Nec sane fieri potuit, ut Philippus consul de ambitu causam diceret, nisi forte postquam designatus est, antequam magistratum iniret. *Crev.*

[f] *Lege Servilia obtinente*] Intellige, quod diserte exprimit Asconius, legem a Servilio Glaucia latam de pecuniis repetundis, de qua vid. supra LXVII. 27. *Crev.*

nomino, sed ideo, ne temere credatur homini spurcissima adulatione tradere paratissimo, quicquid Tiberio Cæsari matrique ejus Liviæ, genus ad hunc Drusum referentibus, gratum fore credidisset. At ego Drusum M. Livii consularis atque triumphalis viri filium multa laudanda, non sine mixtura magnorum vitiorum, habuisse comperio. Juveni eximium populi favorem, paresque divitias reliquerat pater: quibus rebus ille facundiam, et in promittendo fidem cum adjecisset, et pro cetera claritudine animum quoque haberet; nemo iis temporibus fuit, cujus patrocinio amplissimi ordinis dignitas rectius concredi posse videretur. Diod. ap. Vales.

26. Superbum tamen, dominandi cupidum, præfracteque contumacem fuisse, satis evincunt, quæ minime ambigua suspectaque sequuntur. Quippe tædio præsentium et ingratis hominum judiciis exagitatus, senatum, quem antea unice defenderat, despicere, eique acerbior esse cœpit: tanta quidem impotentia, ut aliquando L. Philippum consulem, quod agentem se cum populo interfari ausus esset, ne viatore quidem, sed aliquo ex clientibus misso, in carcerem rapuerit, tam violenter obtorta gula, ut multus e naribus ejus sanguis efflueret. Nec hoc acerbissimum fuit; sed quod tribunus inter hanc conculcatæ majestatis consularis indignitatem cavillis ludebat, 'non cruorem illud, sed muriam de turdis esse' dictitando: quod consul Philippus luxui mensarum paulo intemperantius indulgebat. Neque reverentior in senatum fuit, a quo vocatus in Curiam, 'Quare non ipse potius in Hostiliam,' inquit, 'propinquam Rostris?' Et paruit tribuno senatus; cum senatus imperium pro nihil tribunus habuisset. Ne jam illud incivilis animi maxime in eo notabile signum esset, quod obsistenti Q. Cæpioni præcipitium de rupe Tarpeia interminatus est. Flor. Val. Max. ix. 5. Auct. de Vir. Illustr. Plin. ix. 54. Val. Max. Auct. de Vir. Illustr.

27. At socii, quibus adipiscendæ civitatis cupidine, mora omnis nimia videbatur, rogationibus quas voluerat Drusus, ipsorum maximo studio perlatis, mercedem navatæ operæ impatientissime flagitabant. Idcirco Drusus, hinc prementibus Italis, inde tota resistente civitate, postquam nihil aliud fatigando, præter omnium odia, quæsi- Flor. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr.

tum videt, anxius et incertus consilii, ad differendum, cui præstando impar erat, cogitationem curamque omnem Plin. xxviii. 9. convertere cœpit. Quo tempore etiam caprinum hausisse sanguinem creditur, ut simul invidiam Q. Cæpioni crea- Auct. de Vir. Illustr. ret, tanquam veneno appetitus. Cecidisse quidem repente in publico aiunt, idque cum per Italiam percrebuisset, vota pro eo passim publice suscepta. Quidam comitialem morbum fuisse putaverunt: qui olim apud Plin. xxv. 5. Anticyram hellebori usu depulsus, curis vigiliisque confectum repetiverit.

Appian. 28. Eo magis properandum socii, dum adhuc Drusum haberent, omnemque deinceps hoc extincto spem suam in irritum casuram arbitrati, quemadmodum M. Fulvio, C. Graccho trucidatis cecidisset; consilio inter se inito Liv. Epit. vim parare, dolos nectere, quidlibet quod perficiundo negotio conducere videretur, moliri atque tentare cœperunt. Feriæ Latinæ indictæ a consulibus erant, quæ an- Liv. xxi. 63. tiquissimo more in Albano monte, totius ferme Italiæ concursu celebrabantur. Ibi scelestum consilium socii cepe- Auct. de Vir. Illustr. runt, ut sacrificantes consules Romanos, inter ipsa sacra Flor. iii. 18. et aras, in modum hostiarum cæderent. Sed id nefas pro- Auct. de Vir. Illustr. ditione discussum; et ab ipso Druso admoniti consules non præbuerunt se insidiantibus.

29. Ceterum hæc tam tristia et formidolosa tamen ali- Plut. Mar. c. 53. et Syll. c. 8. cujus boni causa populo Romano fuerunt, dilatis civilibus armis, et ad tempus obruta simultate, quæ inter Marium et Syllam in apertam seditionem erumpebat: veterem virorum æmulationem inflammante Bocchi regis recente dono, qui amicitiæ suæ cum populo Romano monumentum, Victoriam auream, et juxta effigiem Syllæ, suamque tradentis illi Jugurtham, miserat. Quæ signa cum in Capitolio posita detrahere Marius, acriter repugnante Sylla, cuperet; amicorum interventu, et temporibus reipublicæ sopita interim rixa est. Atque id nisi factum esset, respublica stare non potuisset. Quippe socii, cum patefactis insidiis suis, nihil aliud expectare possent, quam ut in auctores quæreretur; cum semel ruere cœpissent, alia quotidie et atrociora machinari non desinebant.

30. Eo tempore magnum ab urbe periculum Cn. Domitius avertit. Is nescio qua de causa itinere suscepto, forte in Pompædium Silonem incidit Marsorum principem, cum magno hominum agmine eadem via venientem. Cum familiariter inter se salutassent, 'ecquonam tanta stipatus caterva tenderet?' Domitius interrogat: ubi, 'Romam ire, vocatum a tribunis plebis, civitatis accipiundæ gratia,' responsum est; 'Immo vero,' ait, 'non aliud tam inimicum spei vestræ consilium capere potuisses. Senatus nihil tam indignum sua majestate credet, quam cogi: et, quod rogantibus concessurus fuit donum, minantibus pernegabit. Quapropter etiam atque etiam videte, quid incipiatis. Violentum consilium turpia initia, ancipites eventus habet: et si, quod equidem haud minus vestra quam nostra causa abominor, quam felicissime successerit, quæ pax aut securitas esse poterit inter infensos invisosque degentibus? Omnia vobis aspera adversaque prævideo, vim et metum ostentantibus: per modestiam et justas preces, non honestior modo, sed etiam tutior, ad civitatem via est.' Hac oratione persuasus Pompædius abduxit suos, urbemque non translatitio discrimine liberavit. Pugionibus enim sub veste accincti venerant, neque genere hominum neque numero spernendi. Decem millia, delecti ex omni multitudine quæstiones timentium, Curia circumsessa civitatem petere deliberatum habebant; si negatum esset, ferro atque igne grassari. Diod. ap. Val.

31. Sed neque consulibus satis cum senatu conveniebat, ita permixta omnia simultatibus turbisque fervebant: ludisque Romanis, quos M. Claudius Marcellus ædilis curulis edebat, L. Philippus in maxima civium concione 'videndum sibi aliud esse consilium' dixit: 'illo senatu se rempublicam gerere non posse.' Commotis per hæc vehementer animis, A. D. Idus Septembres senatus frequens vocatu Drusi in Curiam venit. Cic. de Or. I. 7. et 13. III. 1.

32. Aderat et L. Crassus: isque ante omnes, cum pro copia sua vique dicendi senatus contumeliam efficacissime deflesset, irritavit consulem, acris et arrogantis ingenii virum, ut manum in illum injici juberet. Contra Crassus negando 'sibi consulem videri, cui senator ipse non vide- Val. Max. VI. 2.

Cic. de Or. III. 1. retur,' lictorem repellebat. Post longam vehementemque contentionem, senatus auctoritas in sententiam Crassi facta, 'nunquam senatus neque consilium reipublicæ, neque fidem defuisse.' Crassus deinde, postquam scribendo affuisset, cum febri domum rediit, dieque septimo lateris dolore consumtus est: hoc tamen ei commodum afferente maturo obitu, ne flagrantem bello Italiam, et quæ deinde mala cumulate ingruerunt, videret. Jam enim et Drusi susceptus pro senatu tribunatus infringi, et ipse in mala apud eum ordinem gratia esse cœperat: causamque turbarum omnium optimates in illum conferebant: 'unius adolescentis temeritate convulsa civitatis jura, majestatem senatus imminutam, reipublicæ vectigalia sublata esse: nunc etiam erectos spe civitatis obtinendæ socios insanire cœpisse. Neque finem miseriarum fore, donec horum omnium dux et auctor tolleretur.'

Cic. de Or. I. 7. Liv. Epit. Ascon. in Orat. pro Corn. Flor. III. 18.

Appian. Civ. l. I. Auct. de Vir. Illustr. Cic. de Nat. Deor. III. 33. Appian.

33. Fit adversus vitam Drusi conspiratio. Q. Cæpio pertinacissimus ejus æmulus, et importunissimus homo Q. Varius tribunus plebis, in consilii communionem asciscuntur. Horum opera consules excita sociorum multitudine ab Etruscis maxime et Umbris, perniciem juveni struebant. Hos enim agraria lege sua offenderat, quia novis coloniis destinabat populi Romani publicum agrum, cujus magnam partem ad id temporis socii, ut cuique opportunum fuerat, clam palamve possidebant. Etiam bene consciis hic metus accidebat, ne confusis olim agrorum finibus, contenti suo Romani non essent, sed etiam vicinorum jura solicitarent. Drusus intellecto suum in caput illas comparatas insidias esse, domi in subobscura quadam porticu agere cœtus, habere conciones, raro in publicum egressu, ne se periculis offerret.

Auct. de Vir. Illustr. Senec. de Benef. VI. 34. Vell. II. 14. Appian.

34. Eo vehementius accusatus in senatu, quo aliquando retunderet criminantes in forum profectus est: eaque ipsi postrema cum populo actio fuit. Habebat ille in more, quod et C. Gracchi institutum fuerat, ut segregaret turbam, et paucos interioris admissionis haberet. Sed ne sic quidem evitare periculum potuit. Quippe ab immenso illo et incognito agmine, quo semper stipatus incedebat, deductus, cum in atrio domus suæ et porticu quam dixi-

mus multitudinem dimitteret, 'ictum sese' exclamans, corruit, et intra paucas horas decessit. Priusquam expiraret, ad circumstantes mœrentesque dixisse fertur, 'Ecquando, propinqui amicique, similem mei civem habitura est respublica?' Percussus autem est circum inguina, crepidario cultro, quem in vulnere percussor reliquit. Minister necis in turba latuit: invidia penes Cæpionem, et Philippum, et Varium fuit: frustra disseminato a quibusdam rumore, 'quasi rerum temere motarum conscientia et angore, se periculis instantibus, voluntaria morte, desperabundus exemisset.' Vell. Senec. de Brev. Vit. 6. Appian. Sempr. Asell. ap. Gell. XIII. 21. Liv. Epit. Auct. de Vir. Illustr.

35. Tali fine vir tot naturæ fortunæque dotibus cumulatus, alienas pariter spes et suas terminavit. De cujus vitiis quando pro muneris nostri fide tacendum non putavimus; illam quoque vocem quæ ex multis ejus præclaris pulcherrima ad nos pervenit, lubenter referemus. In Palatio domum ædificabat, quo loco M. Cicero habitavit. Eam promittenti architecto sic ædificaturum, ut libera ab omni vicinorum despectu, instituta domini fido secreto tegeret, 'Tu vero,' inquit, 'si quid in te artis est, sic potius struito, ut quicquid agam, omnes videant.' Cic. de Nat. Deor. Vell.

36. M. Livii Drusi interitu cum oppressum iri bellum Italicum senatus speravisset, res in contrarium vertit: statimque his auditis socii in arma iverunt. Quod cum ita futurum esse plerisque appareret, tamen velut ex abundanti prodigia fœda præcesserunt. Namque domesticorum animalium omnia genera, repente efferata, stabulis pascuisque relictis, ad sylvas et montes fugerunt. Canes cum ululatu per agros more luporum oberrarunt. Cum ex agris in urbem pecora armentaque Latini agerent, animalibus subita rabie concitatis, strages hominum facta: lacrymari animalia visa sunt. Cœlum discessit. Ex occulto voces auditæ, quæ pericula belli nuntiarent: quodque tristissimum haruspicibus visum, Lanuvii clypei sunt a muribus arrosi. Quod sequitur, magis senatus Romani fatua et crudeli superstitione, quam rei miraculo prodigiosum fuit. In agro Romano androgynus viro nupserat. Id a marito ad senatum, ab senatu ad augures delatum cum fuisset, ex auctoritate Tuscorum haruspicum vivus Vell. II. 15. Diod. Ecl. XXXVII. Oros. V. 18. Jul. Obs. Sisen. ap. Cic. de Div. I. 44. Diod. Eclog. XXXII.

est crematus. Et ne Græca ingenia plus vidisse putemus, sub eadem ferme tempora Athenis alius simili supplicio consumtus est. Tanta eo sæculo ignorantia veri apud sapientissimos, ut rebantur, populos, tantaque humanarum animarum vilitas fuit.

37. Ceterum sublato quemadmodum diximus Druso, inimici morte hujus minime satiati, plenam victoriam concupiverunt. Jamprimum L. Philippo consule referente, quicquid ille legum tulerat, uno senatusconsulto tollitur. 'Contra auspicia latas, neque his teneri populum,' dictitabant. Ex diverso equites Romani, quibus, quæ a Druso patefacta Curia fuerat, iterum occludebatur, Q. Varium, quem propter obscurum jus civitatis cognominabant Hybridam, vastum hominem atque fœdum, sed non spernenda dicendi facultate magnam vulgo gratiam adeptum, rogationem ferre impulerunt, 'ut quæreretur de iis quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent.'

Ascon. in Corn. Cic. pro Dom. c. 16. Appian. Val. Max. VIII. 6. Cic. de Or. I. 25. Cic. Brut. c. 62. Val. Max.

38. Eo crimine civitatis principes rei destinabantur, a quibus, pro navata contra populares partes opera, promissa sociis civitas dicebatur. Idcirco equites, si hos, uti facile erat judiciorum potestate præditis, damnatos expulissent, majore deinceps licentia quicquid collibuisset acturi videbantur. Intercedebat pars tribunorum: sed his equites strictis sicis circumstantes injecerunt metum, perlataque lex est, magna et præsenti reipublicæ clade: neque enim postrema hæc causa fuit, cur tumescens olim sociale bellum, velut effractis claustris, vehementius erumperet, eoque nondum consopito civile insuper oriretur.

Cic. de Or. III. 2. Diod. Eclog. XXXVII. Appian.

39. Sed equites uti voluerant perrogato, contati non sunt, quin splendidissimo cuique subornatis accusatoribus periculum facesserent. Inter quos L. Calpurnius Bestia vir consularis, ne se potestati inimicorum crederet, in exilium, quam in judicium ire maluit. C.[5] Aurelius Cotta per invidiam tribunatu quem petebat depulsus, deinde lege Varia postulatus, causa facunde dicta, ut erat insignis orator, in equitum impotentiam, et exercita judiciorum specie latrocinia libere invectus, 'Quid igitur superest,'

Cic. de Or. III. 8. Cic. Brut. c. 56. Appian.

5 *C.* pro *M.* quod in edd. priorr. legebatur, correxit Crev. ex Cicerone.

inquit, 'horum libidine atque crudelitate intactum? aut quid ultra desiderant importunæ belluæ? qui neque luctu innocentum civium, neque periculis optimorum, neque ulla calamitate reipublicæ possunt exsatiari. Quanquam enim pro causa mihi satis dictum est, tamen ab his judicibus nec expecto æqua suffragia, nec desidero. Damnari enim a talibus, quam absolvi honestius puto. Et si facultates et patriæ conspectus adimitur, quocumque locorum pervenero, quietus et fortunam conscientia levans, jactationem horum et cruciatus audiam, qui pravis mentibus, hoc est, truculentissimis tortoribus relicti, quo diutius in hac urbe vivent, plures scelerum suorum persolvent pœnas, Diis hominibusque exosi, neque his quos reliquerunt in civitate, quam quos expulerunt, cariores.

40. 'Scilicet ea nunc tempora sunt, ut qui salvam rempublicam velint, eam his viris spoliare cupiant, quales illi multos ejecerunt, alios plures paulo post ejecturi videntur. Tuam quidem, o infelix patria, vicem dolere non desinam. Erit tamen nonnulla consolatio, quod quas impendere tibi clades certum est, audiam potius quam videbo. Me quidem si respicio, in qualibet solitudine, inter serpentes et bestias, quam apud hos Romæ tutius feliciusque vivam. Bonorum miseret, qui pauci inter multos, et ab his, et propter hos intoleranda quævis patientur.' Hæc atque talia cum ingenti concitatione animi et verborum effudisset, non expectatis suffragiis urbe cessit. Comitata eum Rutilia mater est, fratris Publii experimento nihil in exilio mali esse docta.

Cic. in Orat. Anteq. iret in exil. 11. Senec. Consol. ad Helv. c. 16. Appian.

41. L. Mummium Achaicum, clarissimis gestis, extrema ætate hominem, ne aliorum exemplo damnationem voluntario secessu anteverteret, equitum infida promissa turpi arte deceperunt. Favorem enim et læta suffragia prolixe polliciti, ubi ad ferendam sententiam ventum est, fugam ei frequentes jusserunt. Sic in Delum insulam profectus ille, quod supererat ætatis, ab ingrata patria pulsus, ab iis quos patriæ subjecerat receptus, exegit. Hæc ita ferme sunt ab Appiano tradita. Sed ut in rebus Romanis auctores Græci haud raro hallucinantur, non L.

Mummium, sed L. Memmium accusatum lege Varia putem: quæ duarum familiarum nomina sæpius permiscentur. Nam L. Memmium causam eo crimine dixisse Cicero narrat: Mummium nemo auctor est tam diu produxisse vitam, ut quarto et quinquagesimo post suum consulatum anno potuerit accusari.

Cic. Brut. c. 89.

42. Inter hos illustrium hominum casus, M. Æmilii Scauri adversus intentatum periculum victrix gravitas et pervicacia extitit. Q. Cæpio vetus inimicus Scauri, et ipse in illum lege Varia dixerat, et cum Q. Vario tribuno plebis egerat, ut adesse eum juberet, hanc opprimendi senis maxime idoneam occasionem reperisse sperans. Annus illi alter atque septuagesimus ætatis agebatur, et præter annos etiam adversa valetudine corpus afflictum gerebat. Sic affectum negabant amici populari invidiæ licentiæque objici oportere. Sed ille pristinum animi vigorem retinens, nobilissimis juvenibus innixus descendit in forum, acceptoque respondendi loco, pauca verba in hanc sententiam prolocutus est. 'Q. Varius Sucronensis M. Scaurum principem senatus socios in arma ait convocasse: M. Scaurus princeps senatus negat. Testis nemo est. Utri vos, Quirites, convenit credere?' Hac voce ita commutatos hominum animos tradunt, ut ipse etiam tribunus, pertinaci populi acclamatione victus, 'morari se eum' negaret.

Charis. II. de Adv. p. 177.
Ascon. in Cic. pro Scaur.
Auct. de Vir. Illustr.
Quint. v. 12.
Ascon.
Val. Max. III. 7. 8.

43. Non tempero mihi, quin statim ascribam, licet posteriorem tempore, Varii exitum, quem scelerum et turbatæ reipublicæ justa oppressit ultio, hac etiam inique circumventis donata consolatione, ut nocentissimæ rogationis auctor sua ipse lege damnaretur. Ne hoc quidem ei concessit fortuna, ut saltem in exilio prorogaret vitam, communem cum tot innocentibus sortem habiturus: sed a sociis, ut opinari licet, exceptus, summo cruciatu supplicioque pœnas ejectis interfectisve clarissimis viris dedit, etiam Metellum veneno sustulisse creditus.

Val. Max. VIII. 6.
Cic. Brut. c. 89.
Cic. de Nat. Deor. III. 33.

44. Sed ad ordinem rerum, Luciumque Philippum et Sex. Julium Cæsarem consules revertor. Cujus anni fine, cum jam nulla nisi Varia lege judicia redderentur,

Cic. Brut. c. 89.

et populus moleste ferebat[6] tot uno tempore viros illustres civitate pelli; et socii, spe omni desperata, jus æquum voluntate Romanorum obtineri posse, ad consilium belli communiter inferendi totis animis moti sunt. Nullum enim præterquam in armis remedium superesse cernebant, amissis in urbe patronis, et unico jam crimine, si quis favisse sociis videretur: neque aliis causis aut M. Drusum luce, aut ceteros patria carere. Principum inde occultis coitionibus, postea horum impulsu publice missitando legatos, fœdus inter multos populos ictum. Id quantum poterat dissimulanter agebatur. Eo tardius animadvertere Romani, quorum animos continua domi judicia, quæ perraro sine seditione transigebantur, occupabant. Ergo velut per otium Italicæ gentes novam reipublicæ formam commentari atque adeo constituere potuerunt, ad exemplum Romanæ civitatis comparatis legibus. Appian. Liv. Epit. Appian. Diod. Eclog. XXXVII.

45. Caput rerum, consiliique publici, et omnis necessarii apparatus arcem, Corfinium interim esse voluerunt, Pelignorum maximam urbem. Sed velut communem omnium patriam, pro Corfinio Italicam appellantes, curia foroque ceterisque publicis ædificiis proposito suo convenienti magnificentia exornarunt. Huc deinde omnia belli præsidia concorditer congesta; obsides ex omnibus populis missi; magna vis pecuniæ, magna commeatuum. Summa omnium penes quingentos viros erat, tota Italia, pro cujusque civitatis opibus, delectos. Hic senatus vocabatur. Ex hoc numero binos quotannis consules, duodenos prætores creari oportebat. 'Quamdiu bellum esset, alteri consulum cum sex prætoribus a Cercolis[g] usque ad mare Adriaticum provinciam esse; totidem pari honore magistratibus ceteram Italiam,' placuerat. Inter hæc Romani, velut ex profundo stupore receptis sensibus, quaquaversum Strab. v. p. 241. Vell. II. 5. Diod. Appian.

6 *Ferret* edd. ante Crev.

g *Cercolis*] Hoc urbis nomen geographis incognitum est. Itaque videtur aliquod vitium esse apud Diodorum, ex quo hæc desumta sunt. An *Circeis?* ita ut linea ab Circeis ducta ad proximum maris Adriatici littus duas in partes Italiam divideret, quarum una ad septemtrionem et occidentem, altera ad orientem et austrum vergeret. *Crev.*

certos homines ad consilia sociorum speculanda dimittunt. Quibus haud magna calliditate opus ad hoc negotium fuit, cum jam ita vires suæ placerent sociis, et consilia matura viderentur, ut pervulgatis ubique sermonibus 'civitatem Romanam, suo majorumque sanguine servatam auctamque, sibi deberi' palam loquerentur: 'eamque hoc tempore parare certum omnibus ac deliberatum' dicerent. 'Id unum interesse, utrum volentibus qui tum essent Romanis, an vero invitis impetraretur.'